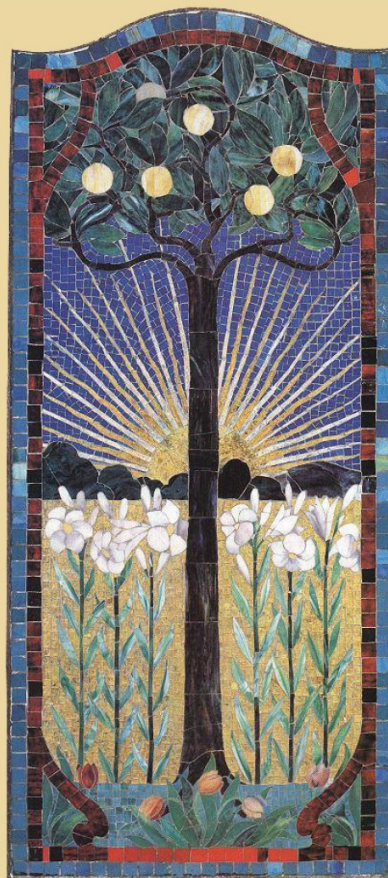

**A hungarológia ma:
nyelvészet, kultúra és oktatás**

**Hungarologia dzisiaj:
językoznawstwo, kultura i dydaktyka**

Poznań 2017

**A hungarológia ma: nyelvészet,
kultúra és oktatás**

**Hungarologia dzisiaj: językoznawstwo,
kultura i dydaktyka**

**Adam Mickiewicz Egyetem – UAM – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Magyar Szak – Filologia Węgierska**

A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás

Hungarologia dzisiaj: językoznawstwo, kultura i dydaktyka

Szerkesztők – Redakcja:

KOUTNY Ilona

Kinga PIOTROWIAK-JUNKIERT

Paweł KORNATOWSKI

NÉMETH Szabolcs

Poznań 2017

Bibliotheca Hungarica V

Bírálok – Recenzenci:

Janusz BAŃCZEROWSKI, Jerzy BAŃCZEROWSKI, BENCZES Réka,
Dobrochna DABERT-BAKUŁA, Ryszard GRZESIK, HEGEDŰS Rita,
HORVÁTH Csaba, HORVÁTH Orsolya, Karolina KACZMAREK,
KOUTNY Ilona, LADÁNYI Mária, LÁZÁR Katalin,
NAGY László Kálmán, SZILI Katalin, Tadeusz ZGÓŁKA

Főszerkesztő – Redaktor naczelny: KOUTNY Ilona

Címlapkép – Obraz na okładce: RÓTH Miksa: Felkelő nap – Wschodzące słońce

Címlapterv – Projekt okładki: KOUTNY Ilona

© UAM Magyar Szak és a Szerzők – Filologia Węgierska i Autorzy
Poznań 2017

A kiadvány a Lengyelországi Magyar
Kulturális Év 2016/2017 keretében készült
Publikacja wydana w ramach Roku Kultury
Węgierskiej w Polsce 2016/2017

Dofinansowana przez Węgiersko-Polski
Program Współpracy Pozarządowej
A Magyar–Lengyel Nem-kormányzati
Együttműködési Program támogatásával

ISBN 978-83-65483-53-9

Kiadó – Wydawnictwo:

Wydawnictwo Rys

Dąbrówka, ul. Kolejowa 41

62-070 Dopiewo

tel. 0600 44 55 80

www.wydawnictworys.com

e-mail: rysstudio@o2.pl

Tartalomjegyzék

Előszó.....	13
-------------	----

Nyelvészet: a struktúrától a jelentésig

HEGEDŰS Rita

A kis nyelvek hozadéka a nyelvészeti diszciplínában	19
---	----

SZILI Katalin

A magyar igekötők tanításáról lengyeleknek (és másoknak) az újabb aspektuskutatások tükrében	29
--	----

VLADÁR Zsuzsa

Nyelvészeti ideológiák a szóelemző helyesírás mögött	37
--	----

Paweł KORNATOWSKI

Adalékok a magyar szó morfológiai struktúrájához	49
--	----

Henryk JANKOWSKI

A magyar mint egy igés nyelv	63
------------------------------------	----

LADÁNYI Mária

A jelentés szerepe a nyelvtanban és a nyelvtan tanításában.....	71
---	----

KOUTNY Ilona

Fogalmi rendszer és szótári struktúra	83
---	----

Anna GRZESZAK

Érdemes-e még összehasonlítani a lengyel nyelvet a magyarral? A lengyel–magyar kontrasztív tanulmányok 2017-ig	93
---	----

Nyelvészet: nyelvhasználat

PAP Andrea

Udvariasság a magyar és a magyar mint idegen nyelvben pragmatikai aspektusból	111
---	-----

Agnieszka VERES-GUSPIEL

A személyes névmási formák konstruálásban és attitűdjelölésben.....	119
---	-----

SITKEI Dóra

A kérés beszédaktusáról magyarul tanuló lengyel hallgatók köztesnyelvében.....	129
--	-----

Dorota DZIEWOŃSKA-KISS

A <i>dísnó</i> fogalom értékelése a lengyel és magyar frazeológiában.....	141
---	-----

<i>Anna SOB CZAK</i>	
A piros és a vörös jelentése egy kérdőíves vizsgálat fényében	151
<i>MÁRKU Anita</i>	
Nyelvi kreativitás és többnyelvűség a kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználatában....	161
<i>Szymon PAWLAS</i>	
Protestáns felekezetek magyar és lengyel megnevezései	173
<i>BORBÁS Gabriella Dóra</i>	
Kontrasztok az újszövetségi példázatok értelmezésében	189

Nyelvtanítás

<i>MAGYARI Sára</i>	
A magyar nyelv és hungarológia tanítása a romániai tantervek tükrében	207
<i>TÖRÖK Katalin</i>	
Az internetes szótárak szerepe a lengyelről magyarra fordításnál. Segítség vagy akadály?.....	213
<i>KOZAK Ildikó</i>	
Á magyar szólások és közmondások tanításának néhány felmerülő kérdése a Varsói Tudományegyetem lengyel hallgatóinak a képzése során	221
<i>DÁVID Mária</i>	
Eldúdolom, kik vagyunk.....	233
<i>PAP Dániel</i>	
A szórend tanítása magyar mint idegen nyelv órán.....	251
<i>PAULÓNÉ DEME Krisztina</i>	
Információs és kommunikációs technológia (IKT) használata a magyar mint idegen nyelv oktatásában.....	261
<i>Agnieszka BARÁTKA</i>	
A varsói magyar szakosok viszonya az autentikus tananyaghoz és az anyanyelvűséghez....	269

Irodalom

<i>Kinga PIOTROWIAK-JUNKIERT</i>	
Szociográfiai kísérlet a Holokausztról női elbeszélésmódban. Rudnóy Teréz: <i>Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája</i>	281
<i>HORVÁTH Kornélia</i>	
Weöres Sándor és Oszip Mandelstam (Költészetszemléleti és poétikai párhuzamok).....	289
<i>NAGY Julianna</i>	
A nyelvi játék reprezentációja Varró Dániel költészetében.....	297

HORVÁTH Csaba
Pompás párdúc – A poszt-posztmodern állapot Tóth Krisztina *Párdúcpompa* című kötetében.... 307

NAGY László Kálmán
Elmaradt katarzis vagy hungaropesszimizmus? Gondolatok Potozky László regényei kapcsán..... 317

KELLERMANN Viktória és VÁSÁRI Melinda
Előttünk van észak. Fiatal magyar irodalom Lengyelországban 325

Dráma és film

Csilla GIZIŃSKA
A mindennapiság poézise a kortárs magyar drámában, különös tekintettel a Lengyelországban megjelent művekre 331

VIŠKY András
Az új poétikus dráma és a színház 339

PÁSZT Patrícia
Hasonló valóság – eltérő világbábrázolás? Az ezredforduló magyar és lengyel drámairodalmának főbb jellegzetességei 347

Grzegorz BUBAK
A magyar filmművészet második aranykora 355

Elżbieta SZAWERDO
A „Saul fia” lengyel recepciója..... 363

Történelem

Adam SZABELSKI
A lengyel–magyar barátság mítoszának gyökerei..... 375

Ryszard GRZESIK
Attila, Szvatopluk és a többiek, avagy a magyar történelmi mitológia hősei a középkorban 383

LAGZI Gábor
Szerkesztő és Magyarország – Jerzy Giedroyc és Gömöri György levelezése (1958–2000) ... 391

Szerzők..... 397

Spis treści

Przedmowa.....	15
----------------	----

Językoznawstwo: od struktury do znaczenia

HEGEDŰS Rita

Wkład małych języków w dyscyplinę językoznawczą	19
---	----

SZILI Katalin

O nauczaniu Polaków (i innych nacji) węgierskich przedrostków czasownikowych w świetle najnowszych badań nad aspektem.....	29
---	----

VLADÁR Zsuzsa

Wpływ poglądów językoznawczych na morfematyczną zasadę pisowni	37
--	----

Paweł KORNATOWSKI

Ku strukturze morfologicznej wyrazu węgierskiego	49
--	----

Henryk JANKOWSKI

Węgierski jako język czasownikowy.....	63
--	----

LADÁNYI Mária

Rola znaczenia w gramatyce i jej nauczaniu	71
--	----

KOUTNY Ilona

System pojęciowy a struktura słownika	83
---	----

Anna GRZESZAK

Czy warto jeszcze konfrontować język polski z językiem węgierskim? Polsko-węgierskie studia kontrastywne do 2017 roku	93
--	----

Językoznawstwo: język w użyciu

PAP Andrea

Grzeczność w języku węgierskim i węgierskim jako języku obcym w ujęciu pragmatycznym ...	111
--	-----

Agnieszka VERES-GUŚPIEL

Zaimki osobowe w konstruowaniu i wyrażaniu socjo-deiksy	119
---	-----

SITKEI Dóra

O wyrażaniu prośby w interjęzyku polskich studentów uczących się języka węgierskiego	129
---	-----

Dorota DZIEWOŃSKA-KISS

Wartościowanie pojęcia <i>swinia</i> w polskiej i węgierskiej frazeologii.....	141
--	-----

<i>Anna SOBCZAK</i>	
Znaczenie węgierskich nazw barw <i>piros</i> i <i>vörös</i> w świetle badania ankietowego	151
<i>MÁRKU Anita</i>	
Kreatywność językowa i wielojęzyczność w języku internetowym Węgrów zakarpaccich.....	161
<i>Szymon PAWLAS</i>	
Polskie i węgierskie nazwy wyznań protestanckich	173
<i>BORBÁS Gabriella Dóra</i>	
Różnice interpretacyjne przypowieści Nowego Testamentu	189

Glottodydaktyka

<i>MAGYARI Sára</i>	
Nauczanie języka węgierskiego i przedmiotów hungarystycznych w świetle programów studiów w Rumunii.....	207
<i>TÖRÖK Katalin</i>	
Rola słowników internetowych w tłumaczeniu z polskiego na węgierski. Pomoc czy przeszkoda? ...	213
<i>KOZAK Ildikó</i>	
Problematyka nauczania polskich studentów powieści i przysłów węgierskich	221
<i>DÁVID Mária</i>	
Zanucę, kim jesteśmy	233
<i>PAP Dániel</i>	
Nauczanie szyku wyrazowego na zajęciach języka węgierskiego jako języka obcego.....	251
<i>PAULÓNÉ DEME Krisztina</i>	
Zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w nauczaniu języka węgierskiego jako obcego	261
<i>Agnieszka BARÁTKA</i>	
A varsói magyar szakosok viszonya az autentikus tananyaghoz és az anyanyelvűséghez... 269	

Literatura

<i>Kinga PIOTROWIAK-JUNKIERT</i>	
Eksperyment socjograficzny w narracji kobiecej o Zagładzie. Teréz Rudnóy: <i>Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája</i>	281
<i>HORVÁTH Kornélia</i>	
Sándor Weöres i Osip Mandelsztam (Paralele poetologiczne i poetyckie).....	289
<i>NAGY Julianna</i>	
Gry językowe w poezji Dániela Varró	297

HORVÁTH Csaba
Majestatyczna pantera. Kondycja post-postmodernistyczna w tomie
Párducpompa Krisztiny Tóth 307

NAGY László Kálmán
Brak katharsis czy hungaropesymizm? Myśli wokół powieści László Potozkyego..... 317

KELLERMANN Viktória i *VÁSÁRI Melinda*
Przed nami północ. Młoda literatura węgierska w Polsce 325

Dramaturgia i filmoznawstwo

Csilla GIZIŃSKA
Poezja codzienności we współczesnym dramacie węgierskim – na podstawie
dramatów ukazujących się w Polsce..... 331

ISKY András
Dramat poetycki i teatr..... 339

PÁSZT Patrícia
Podobna rzeczywistość – rozbieżne wyobrażenia świata? Charakterystyka węgierskiej
i polskiej literatury dramatycznej przełomu tysiąclecia..... 347

Grzegorz BUBAK
Druga złota era kina węgierskiego..... 355

Elżbieta SZAWERDO
„Syn Szawła” w artykułach i wywiadach opublikowanych w Polsce..... 363

Historia

Adam SZABELSKI
Fundamenty mitu polsko-węgierskiej przyjaźni 375

Ryszard GRZESIK
Attyla, Świętopętk i inni, czyli bohaterowie węgierskiej mitologii historycznej
w wiekach średnich 383

LAGZI Gábor
Redaktor i Węgry – korespondencja Jerzego Giedroycia i Györgya Gömöriego (1958–2000)... 391

Autorzy 397

Előszó

A hungarológia vagy magyarságtudomány széles területet ölel fel, a nyelvtől kezdve Magyarország ismeretén keresztül a kultúra különböző területeiig. A *Bibliotheca Hungarica* sorozat jelen kötete betekintést ad a magyar nyelvészet, irodalom, történelem és a magyar oktatás aktuális kérdéseibe, elsősorban abból a szempontból, ahogy ezek Lengyelországban megjelennek. A cikkek nagy része a **poznańi magyar szak 25 éves évfordulójára** rendezett nemzetközi hungarológiai konferencia (30.11-01.12.2017) előadásainak átdolgozott változata (többségében magyar nyelven lengyel összefoglalóval). A konferencia kiváló alkalmat adott arra, hogy a lengyelországi, magyarországi, valamint határon túli kollégák megvitathassák a hungarológia néhány választott területének aktuális kérdéseit. A konferencia és a kötet egyúttal a Lengyelországi Magyar Kulturális Év 2016/17 programjába is illeszkedik.

Lengyelországban ezeréves hagyománya van a magyar kapcsolatoknak, így nem véletlen, hogy három mesterdiplomát adó magyar szak működik: Varsóban (1952 óta), Krakkóban (1989 óta) és a legfiatalabb 1992 óta a poznańi Adam Mickiewicz Egyetemen (UAM) Nyelvészeti Intézetében, eredetileg Hungarystyka, jelenleg Filologia Węgierska néven a Finnugor tanszék keretében.

Kezdetben a magyarul még nem tudó diákok a 3 éves alapképzés és 2 éves mesterképzés keretében felsőfokú (C1) nyelvtudásra tehetnek szert, elsajátíthatják a szükséges nyelvészeti ismereteket, továbbá megismerhetik a magyar irodalmat, történelmet és kultúrát, egyszóval tájékozott hungarológussá válhatnak, ill. képesek fordítani és tolmácsolni. Eddig több mint 170 diák végzett a poznańi magyar szakon (a szak történetéről és programjáról I. Koutny – Dávid 2004, Koutny 2010, az aktuális program a szak honlapján <http://hung.home.amu.edu.pl/program-studiow/>). Az alapítók közül a konferencián részt vett prof. Jerzy BAŃCZEROWSKI és prof. Tadeusz ZGÓŁKA (dékán 1992-ben), valamint az akkori kulturális attasé, prof. KOVÁCS István, a magyar szabadságharc lengyel résztvevőinek odaadó kutatója.

A kötet anyagát 6 fejezetbe soroltuk. A **Nyelvészet: a struktúrától a jelentésig** című fejezet 8 cikket tartalmaz kezdve a magyar mint kis nyelv jelentőségétől a nyelvészet számára (HEGEDŰS Rita), az igekötők tanításáról és az aspektus összefüggéseiről (SZILI Katalin). VLADÁR Zsuzsa bemutatja a szóelemző írásmód mögött rejlő nyelvészeti elméletek történetét, Paweł KORNATOWSKI pedig a Bańczerowski-féle általános morfológiai elméletet alkalmazza a magyar szavakra, Henryk JANKOWSKI azt fejtegeti, miért igés nyelv a magyar. LADÁNYI Mária már a nyelvtan szemantikai alapjait elemzi funkcionális kognitív keretben, kitérve az igei aspektusra is, KOUTNY Ilona pedig azt vizsgálja, hogy mi ábrázolható a hagyományos szótárakban a szemantikai viszonyokból és a világ nyelvi képéből magyar–lengyel példák alapján. Anna GRZESZAK közel 50 év magyar–lengyel összehasonlító tanulmányainak bibliográfiáját nyújtja át.

A 2. fejezet **Nyelvészet: nyelvhasználat** további 8 cikkével elsősorban pragmatikai kérdéseket tárgyal. PAP Andrea az udvariasságot elemzi a magyar mint idegen nyelv szempontjából, a bókra koncentrálna, Agnieszka VERES-GUŚPIEL pedig a névmások attitűdjelölő szerepét, melyet SITKEI Dóra felmérésen alapuló tanulmánya követ a kérés beszédaktusáról magyarul tanuló lengyel hallgatóknál. Dorota DZIEWOŃSKA–KISS a disznó nyelvi képét veti össze a magyarban és lengyelben, Anna SOBCEK pedig a piros/vörös szín használatát próbálja megragadni felmérés alapján. MÁRKU Anita a kárpátaljai internetes nyelvhasználatról ad képet. Szymon PAWLAS az egyházi felekezetek elnevezéseit veti össze, BORBÁS Gabriella pedig bibliai példázatokat elemez.

A **Nyelvtanítás** fejezet 7 cikke elsősorban a magyaroktatás kulturális vonatkozásait öleli fel MAGYARI Sára a romániai magyar mint idegen nyelv oktatását vázoló cikke után. Míg TÖRÖK Katalin az internetes szótárak hiányaira hívja fel a figyelmet fordításkor, KOZAK Ildikó a magyar közmondások tanítását körvonalazza, DÁVID Mária pedig alapos elemzést ad, hogyan lehet a népdalokat és énekeket a nyelvtanítás szolgálatába állítani. PAP Dániel a szórend tanítását közelíti meg elméleti és gyakorlati szempontból. PAULÓNÉ DEME Krisztina a világhálón elérhető magyartanítási segédletekről ad számot, Agnieszka BARÁTKA pedig a magyar szakos diákok véleményébe ad bepillantást a magyar tanítást illetően.

Az **Irodalom** fejezet 6 cikket tartalmaz a 2. világháború utáni és a kortárs magyar irodalomból. Kinga PIOTROWIAK-JUNKIERT egy újra felfedezett írónőt mutat be, aki elsőként írt a holokausztról. HORVÁTH Kornélia Weöres Sándor és Oszip Mandelstam költészete között von párhuzamot. NAGY Julianna Varró Dániel költészetében keresi a nyelvi játékot, míg HORVÁTH Csaba Tóth Krisztina *Párducpompa* c. művét elemzi, NAGY László Kálmán pedig a legifjabb írónemzedék képviselője, Potozky László regényeit. A konferencia részét képezte a fiatal magyar írókkal (FISZ) való találkozás és műhelymunka, melyről KELLERMANN Viktória és VÁSÁRI Melinda számol be.

Az 5. fejezet **Dráma és film** betekintést nyújt a mai magyar drámairodalomba és lengyelországi fogadtatásába GIZIŃSKA Csilla, VISKY András és PÁSZT Patrícia tanulmányainak köszönhetően. Visky, aki maga is drámaíró (*Pornó* c. művét Poznańban is bemutatták Jolanta JARMOŁOWICZ fordításában) az új poétikus színházat emeli ki, akárcsak Gizińska. A magyar film új aranykorát vázolja Grzegorz BUBAK, Elżbieta SZAWERDO pedig a *Saul fia* lengyelországi fogadtatását tárgyalja.

Az utolsó **Történelem** fejezet 3 cikke magyar–lengyel kapcsolatokkal foglalkozik: Adam SZABELSKI a magyar–lengyel barátság mítoszának eredetéről ír, Ryszard GRZESIK Attila legendáját veti össze Szvatoplukéval, LAGZI Gábor pedig két emigráns, a lengyel Jerzy Giedroyc és a magyar Gömöri György kapcsolatát mutatja be.

A kötet, melyet az Olvasó kezében tart, harminchét tanulmányt tartalmaz. A kötet tematikus sokszínűségének köszönhetően nem csak a magyar nyelv iránt érdeklődőknek lehet értékes olvasmány, hanem a tágabb értelemben vett magyar kultúra (irodalom, film), valamint a magyar történelem iránt érdeklődők számára is. A szerzők a hungarológia kiváló kutatói Közép-Kelet Európa rangos tudományos intézményeinek munkatársai. Ennek is köszönhető, hogy a tanulmányok többsége összehasonlító jellegű, amely lehetővé teszi, hogy a hungarológia kérdéseit ne csupán önmagukban, hanem tágabb kontextusban értelmezhessek. Meggyőződésünk, hogy ez a szemléletmód gazdagítja, teljesebbé teszi a kutatásokat. Épp a hungarológiával foglalkozó különböző intézmények harmonikus együttműködése tette lehetővé, hogy *A hungarológia ma...* című kötet ebben a formában születhessen meg. Bízunk benne, hogy kötetünk az eddigi magyarságtudományi kutatások méltó folytatójaként szolgál, a jövőbeni kutatásokat is elősegítve.

A szerkesztők

Koutny Ilona – Dávid Mária 2004: A poznańi Magyar Szak 10 éve. In: Koutny I. (szerk.): *Hungarológia: Nyelv és kultúra*. Poznań: ProDruk. 25–36.

Koutny Ilona 2010: A poznańi UAM Magyar Szakjának a bemutatása. In: *THL2* 2010/1-2. 46–52.

Przedmowa

Hungarologia, czyli nauka o Węgrzech, obejmuje szeroki zakres tematyczny, począwszy od języka, poprzez wiedzę na temat Węgier, aż po różne dziedziny kultury. Niniejsze opracowanie z serii *Bibliotheca Hungarica* daje wgląd w aktualną problematykę związaną z językoznawstwem i literaturą węgierską oraz dydaktyką języka węgierskiego przede wszystkim z punktu widzenia badań prowadzonych w Polsce. Dużą część artykułów stanowią opracowane referaty (w większości w języku węgierskim z polskimi streszczeniami) wygłoszone na międzynarodowej konferencji hungarologicznej zorganizowanej z okazji **25-lecia filologii węgierskiej w Poznaniu** w dniach 30 listopada – 1 grudnia 2017 r. Konferencja była doskonałą okazją do dyskusji nad aktualną problematyką kilku wybranych dziedzin z zakresu hungarologii, w której udział wzięli badacze z Polski, Węgier i krajów sąsiednich. Konferencja oraz niniejsze opracowanie wpisują się tym samym w program Roku Kultury Węgierskiej obchodzonego w Polsce w latach 2016–2017.

Polskę wiążyą tysiącletnie tradycje kontaktów z Węgrami, stąd nieprzypadkowo na jej terenie działają trzy filologie węgierskie mające prawo nadawania tytułu magistra: w Warszawie (od 1952 r.), w Krakowie (od 1989 r.) oraz najmłodsza na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (od 1992 r.), działająca w ramach Instytutu Językoznawstwa UAM początkowo pod nazwą hungarystyka, a obecnie filologia węgierska w Zakładzie Filologii Ugrofińskiej.

Studenci rozpoczynający od poziomu podstawowego 3-letnie studia licencjackie i 2-letnie magisterskie, mają możliwość opanowania języka węgierskiego na poziomie zaawansowanym (C1), przyswojenia niezbędnej wiedzy z zakresu językoznawstwa, jak również poznania literatury, historii i kultury węgierskiej, innymi słowy zostania kompetentnymi hungarystami, a także tłumaczami. Poznańską filologię węgierską ukończyło dotąd przeszło 170 studentów (na temat historii i programu realizowanego na specjalności zob. Koutny – Dávid 2004, Koutny 2010, aktualny program znajduje się na stronie <http://hung.home.amu.edu.pl/program-studiow/>). Spośród jej założycieli udział w konferencji wzięli prof. Jerzy BAŃCZEROWSKI i prof. Tadeusz ZGÓŁKA (w 1992 r. pełniący stanowisko dziekana), jak również ówczesny attaché kulturalny prof. István KOVÁCS, prowadzący intensywne badania nad udziałem Polaków w węgierskich walkach o wolność.

Materiał niniejszego opracowania został podzielony na 6 rozdziałów. Rozdział pt. **Językoznawstwo: od struktury do znaczenia** obejmuje 8 artykułów począwszy tematycznie od znaczenia węgierskiego jako małego języka w językoznawstwie (Rita HEGEDŰS) oraz nauczania przedrostków czasownikowych w świetle badań nad aspektem (Katalin SZILI). Zsuzsa VLADÁR prezentuje historię teorii językoznawczych stanowiących podstawę morfologicznej zasady pisowni, Paweł KORŃCZAK implementuje ogólną teorię morfologii Bańczerowskiego do wyrazów języka węgierskiego, Henryk JANKOWSKI natomiast wyjaśnia, dlaczego węgierski jest językiem czasownikowym. Mária LADÁNYI analizuje podstawy semantyczne gramatyki na tle funkcjonalnej teorii kognitywnej języka, poruszając również kwestię aspektu czasownikowego, zaś Ilona KOUTNY bada na przykładzie węgiersko-polskiej pary językowej, co z punktu widzenia stosunków semantycznych oraz językowego obrazu świata może znaleźć odzwierciedlenie w tradycyjnych słownikach. Anna GRZESZAK przekazuje Czytelnikom bibliografię z zakresu blisko 50-letnich węgiersko-polskich studiów kontrastywnych.

Tematyka kolejnych 8 artykułów w rozdziale pt. **Językoznawstwo: język w użyciu** koncentruje się przede wszystkim na zagadnieniach dotyczących pragmatyki. Andrea PAP analizuje kwestię grzeczności z punktu widzenia języka węgierskiego jako obcego ze szczególnym uwzględnieniem wyrażania komplementów, Agnieszka VERES-GUŚPIEL bada z kolei rolę zaimków w wyrażaniu postaw. Artykuł Dóry SITKEI opiera się na badaniu aktów wyrażania prośby przez polskich studentów hungarystyki. Dorota DZIEWOŃSKA-KISS porównuje obraz świni w języku węgierskim

i polskim, Anna SOB CZAK natomiast dokonuje próby uchwycenia użycia węgierskich słów *piros* i *vörös* ‘czerwony’ w oparciu o badanie ankietowe. Anita MÁRKU przybliży język internetowy Węgrów zakarpaccich, Szymon PAWLAS porównuje nazwy wyznań, Gabriella BORBÁS z kolei analizuje przypowieści biblijne.

Rozdział pt. **Glottodydaktyka**, obejmujący 7 artykułów traktujących przede wszystkim o kulturowych aspektach nauczania języka węgierskiego, rozpoczyna artykuł Sóry MAGYARI stanowiący zarys dydaktyki języka węgierskiego jako obcego w Rumunii. Katalin TÖRÖK zwraca uwagę na niedoskonałości słowników internetowych, które napotykamy przy tłumaczeniu, Ildikó KOZAK zarysowuje kwestię nauczania węgierskich przysłów, Mária DÁVID natomiast dokonuje gruntownej analizy sposobów zastosowania pieśni ludowych i piosenek w nauczaniu języka. Dániel PAP przybliży problematykę nauczania szyku wyrazów w ujęciu teoretycznym i praktycznym. Krisztina PAULÓNÉ DEME prezentuje dostępne w sieci pomoce dydaktyczne dla nauczających języka węgierskiego, zaś artykuł Agnieszki BARÁTKI umożliwia wgląd w opinie studentów hungarystyki w zakresie nauczania języka węgierskiego.

Rozdział **Literatura** obejmuje 6 artykułów z zakresu powojennej i współczesnej literatury węgierskiej. Kinga PIOTROWIAK-JUNKIERT prezentuje na nowo odkrytą pisarkę, która jako jedna z pierwszych pisała o Holocauście. Kornélia HORVÁTH zarysowuje paralele pomiędzy poezją Sándora Weöresa a Osipa Mandelsztama. Julianna NAGY poszukuje gier językowych w twórczości Dániela Varró, Csaba HORVÁTH analizuje dzieło Krisztiny Tóth pt. *Párducpompa*, László Kálmán NAGY natomiast – powieści László Potozkyego, przedstawiciela najmłodszej generacji pisarzy. W programie konferencji znalazło się również spotkanie i warsztaty z młodymi pisarzami węgierskimi, z których relację zdają Viktória KELLERMANN oraz Melinda VÁSÁRI.

W rozdziale pt. **Dramaturgia i filmoznawstwo** Csilla GIZIŃSKA, András VISKY i Patrícia PÁSZT ukazują współczesny dramat węgierski oraz jego recepcję w Polsce. Visky, który sam także jest dramatopisarzem (jego dzieło pt. *Porno* w tłumaczeniu Jolanty JARMOŁOWICZ miało już premierę również w Poznaniu), podobnie jak Gizińska, zastanawia się nad kondycją nowego teatru poetyckiego. Grzegorz BUBAK prezentuje nowy złoty wiek filmu węgierskiego, przedmiotem artykułu Elżbiety SZAWERDO natomiast jest recepcja *Syna Szawła* w Polsce.

Trzy artykuły, które znalazły się w ostatnim rozdziale pt. **Historia**, koncentrują się wokół kontaktów węgiersko-polskich: Adam SZABELSKI pisze o genezie mitu przyjaźni węgiersko-polskiej, Ryszard GRZESIK dokonuje porównania legendy Attili i Świętopełka, zaś Gábor LAGZI prezentuje relacje pomiędzy Jerzym Giedroyciem a Györgyem Gömörim.

Opracowanie, które oddajemy w ręce Czytelników, obejmuje łącznie 37 artykułów. Szerokie spektrum tematyczne czyni je nader cennym źródłem informacji dla zainteresowanych nie tylko językiem węgierskim, lecz także szeroko rozumianą kulturą (literaturą, kinem) oraz historią Węgrów. Autorami są wybitni hungarolodzy z wielu ośrodków naukowych Europy Środkowo-Wschodniej. Z tego też względu duża część prac ma charakter kontrastywny, co umożliwia wgląd w problematykę hungarologiczną w szerszym kontekście, nie w sposób odizolowany. Wyrażamy przekonanie, iż takie podejście czyni badania bogatszymi, pełniejszymi. To właśnie harmonijna współpraca różnych ośrodków hungarologicznych zaowocowała powstaniem jubileuszowego opracowania *Hungarologia dzisiaj...* w takim, a nie innym kształcie. Niech stanowi ono *sui generis* klamrę spinającą dotychczasowe osiągnięcia na polu hungarologii z jeszcze bogatszą przyszłością, jaka stoi przed nami.

Redaktorzy

Koutny Ilona – Dávid Mária 2004: A poznani Magyar Szak 10 éve. In: Koutny I. (red.): *Hungarológia: Nyelv és kultúra*. Poznań: ProDruk. 25–36.

Koutny Ilona 2010: A poznani UAM Magyar Szakjának a bemutatása. In: *THL2* 2010/1-2. 46–52.

Nyelvészet: a struktúrától a jelentésig

Językoznawstwo: od struktury do znaczenia

A kis nyelvek hozadéka a nyelvészeti diszciplínában

1.0. Kis nyelvek a Bologna-rendszerben

A téma részletesebb kifejtése előtt fontos leszögezni, hogy az európai magyar szakok helyzete Európában nem egységes. Egyrészt különbség van az egyes egyetemek/tanszékek profilja, valamint a nyelvi képzés súlya, intenzitása között. A volt „keleti blokkhoz” tartozó egyetemeken folyó szélesebb körű, szilárd nyelvi alapok megteremtésére törekvő curriculumok gyökeresen különböznek a „hanyagolt nyugat” speciálisabb, egyes kiemelt részterületekre fókuszáló megközelítési módjától (vö. Ormos 2007). Mivel az utóbbi tíz évet a Berlini Humboldt Egyetem különböző elnevezésű magyar tanszékén¹ töltöttem, közelebbi kapcsolatba kerültem a németországi magyar, ill. finnugrisztikai tanszékekkel, így a problémát ebből a perspektívából közelítem meg.

A Bologna-rendszer bevezetése óta gyökeresen megváltozott az ún. kis nyelvek helyzete. Az egyetemek pusztán gazdasági okokból sem támogatják a viszonylag kevés érdeklődőt vonzó szakokat, hisz sokkal kifizetődőbb a célnyelvi országban nyelvet tanulni. Az a szempont, hogy maguk a szakok hogyan nyerjék meg maguknak az érdeklődőket, háttérbe szorult: kizárólag az adott, legtöbbször szűkös kapacitású tanszékre van bízva. Fontos szerepet kapott az egyéni kreativitás, mely pozitív és negatív előjellel egyaránt értendő. Pozitív, mivel az oktatóhelyek hatalmas erőfeszítéseket tesznek, hogy tematikájukban, szemléletükben lépést tartsanak a legújabb, legmodernebb, tudományos státuszát tekintve a leghaladóbb irányzatokkal; másrészt negatív, mivel a hallgatók megtartása érdekében nemegyszer engedni kell a színvonalon. A túlélésért folytatott harcban rendkívül fontos szerepe van a külföldi magyar tanszék vezetőjének, hisz az ő döntése hosszú időre meghatározza az adott szak sorsát (vö. Hegedűs 2011). Vajon képes-e a saját egyéni tudományos karrierjét alárendelni egy tanszék céljainak, szervezni, irányítani, nemegyszer harcolni; ugyanakkor meg tudja-e őrizni önmaga és tanszéke tudományos súlyát?

1.1. Milyen stratégiákat választhat egy kis nyelv a Bologna-kihívásra?

A magyar tekintetében három lehetséges út látszik kibontakozni:

- Az első a **befelé fordulás, elzárkózás, különleges nyelvünk sáncai mögé való hol sértődött, hol felsőbbrendűségi tudattal átítatott befordulás**. E kettő gyakran ötvöződik: sértve érezzük magunkat azért, mert a kívülállók első látásra, ösztönösen nem ismerik fel a nagyszerűségünket, s ezért háttérbe szorulunk. Ezt nevezem a „Nyomják Krahácsot” effektusnak.

¹ 2010-ig: *Seminar für Hungarologie*; 2010 után: *Fachgebiet Ungarische Literatur- und Kultur*. A tanszék a Szlavisztikai Intézet része, mely 2018-tól kezdve az *Institut für Slawistik und Hungarologie* nevet viseli.

- A második stratégia ennek ellenkezője: a teljes önfeladás, szolgálalkú követése, kritika nélküli elfogadása minden kívülről jövő impulzusnak. Ilyenkor áll bele a magyar nyelv szakértője az éppen divatos áramlatba, mely nemegyszer újfajta Prokrasztész-ágyként működik. A szocializmus időszakában hűségesen tüzdeltük tele Sztálin-idézetekkel a nyelvészeti cikkeket, szidtuk Marrt – s mindez az ellenkezőjére fordult a rendszerváltás környékén. Szinte említésre sem kerül az ezredvég szovjet funkcionális nyelvészeti megközelítése, s a hajdani Herder Institut (Lipcse) eredményeire sem igen hivatkozunk. (Tudom, hogy a két irányzat fenti bemutatása túlzó, szarkasztikus-ironikus. Nem hivatkoztam enyhítő körülményként az ötvenes évek kényszerítő politikai légkörére, s nem soroltam fel a későbbi időszak számos kivételét sem. Mindenesetre tény, hogy a modern, haladó jelzőt a generatív paradigma sajátította ki, s az utóbbi években fellendülő, a formális szemléletet ellentételező funkcionális-kognitív elmélet kevésbé ápolja magyar gyökereit, sokkal inkább támaszkodik az angolszász eredményekre.)
- A harmadik út igen nagy önfegyelmet igényel. Nyelvünk sajátosságait, a környezettől eltérő tulajdonságait figyelembe véve kell megkeresni azt az adekvát keretet, melyben ez egyrészt leírható, másrészt mások számára is elérhető lesz. Különösen a második kritérium már eleve önmagában hordja az összevethetőség – taníthatóság szempontjait.

2.0. Elméletek, kategóriák

Az elméleti keret megválasztása aprólékos odafigyelést igényel. Számolni kell a befogadó közönség elvárásaival, s annak veszélyével, hogy a választott elmélettől való idegenkedés kihat magára a tárgyra is, azaz: a „más iskolához” tartozó nyelvészt éppen ez téríti el a választott nyelvtől.

Ennél talán fontosabb, hogy a kiválasztott elmélet kompatibilis legyen a leírandó nyelvvel. Ez a veszély már a latin mint lingua franca esetében is fennállt – ezért is alkotta meg a Prokrasztész-ágy metaforát Brassai. Mára a latin helyét az angol vette át, ez szolgál etalonként a nyelvészetben, nyelvtanításban.

Az alapvetően agglutináló, de az idők során a flektáló környezetben ettől sok tekintetben elfejlődő magyar a maga sokesetűségével, a konjugáció-deklináció összefonódásával, a már-már az ergativitás irányába kacsingató akkuzatívuszával vagy éppen a funkcionális alany szerepét betöltő datívuszával² igazolja a Haspelmath-i „frame-free grammar”³ létjogosultságát. Mindezt csak megerősíti a matematikus Kalmár László⁴, aki szerint egyáltalán nem meglepő, hogy bizonyos problémák túlnövik azt az elméleti keretet, amelyben vizsgálták őket. Ekkor az egyetlen célrave-

² Idetartoznak a *tetszik nekem, ízlik nekem*-féle szerkezetek

³ „Frameworks represent aprioristic assumptions that are likely to lead to a distorted description of a language.”

⁴ „A matematika történetében többször előfordult, hogy lerögzítették, milyen módszereket szabad igénybe venni bizonyos fajta matematikai problémák megoldására. Ilyenkor előbb-utóbb be is bizonyították, hogy ez nem is sikerülhet. [...] E problémák minden egyes esetben szétfeszítették a lerögzített módszerek keretét és új módszerek létrejöttére vezettek; [...] Ezek az új fogalmak minden egyes esetben a matematika továbbfejlődését eredményezték, amelynek a lerögzített módszerek kerete addig akadály volt. A Gödel-tétel mutatja, hogy minden egyes axiómarendszer is ilyen keret, amely hasznos lehet jelenlegi módszereink lerögzítésére, de ha ragaszkodunk hozzá, ha nem vagyunk hajlandók bármikor új axiómákkal bővíteni, akkor a fejlődés gátjává válik.” (Vekerdi 2014).

zető megoldás, ha lecseréljük a keretet. A nyelvtani „újrakeretezés”⁵ igénye szükségképpen már nagyon régen felmerült. Gyakorlatilag egyidős a magyar nyelvleírásokkal, melyek alapvetően gyakorlati, összevető célt szolgáltak, s ezért kénytelenek voltak szakítani a latin mintával.

2.1. A magyar nyelvleírás funkcionális gyökerei

Akár lépésről-lépésre végignézhetnénk a Sylvestertől induló, számtalan magyar mint idegen nyelv könyvet érintő folyamaton, melynek során egyre világosabban rajzolódott ki a magyar nyelv önálló szerkezete. Egy pillanatra Brassainál állnék meg, aki előrevetítve a Prágai Iskola eredményeit a maga veretes nyelvén és terminológiájával leírta a konfigurációs és nem-konfigurációs nyelvek közötti különbséget, a mondat kommunikációs tagolását – inchoatívum és zöm –, az igeközpontú szórend kommunikatív funkcióját – s a felsorolás folytatható. Nála jelent meg elsőként az átjárható, életlen kategóriák fogalma, melynek segítségével lehetővé válik a különböző nyelvek szintektől független összehasonlítása.

A következő fellendülés, mely kezdetben ugyan igencsak halványnak tűnt – a 30-as évekre tehető. Gombocz akadémiai értekezése a funkciófogalom fontosságáról először a fonológiában vert gyökeret, majd bűvópatakként föl-fölbukkanva kicsúszdik Hadrovics szintaxisában. Úgy látszik, a hatvanas évek vége a csillagok különleges állásánál fogva kedvezett a funkcionális–kognitív szemléletnek – ha lenne külön horoszkópja a tudományoknak, biztosan megtalálnánk a magyarázatot. Hadrovics mellett – feltehetően teljesen függetlenül egymástól – 1968-ban látott napvilágot egy Magyarországon alig ismert mű, Thienemann Tivadar: *The Interpretation of Language I. Understanding the symbolic meaning of language* c. kötete, majd időben ezután következtek S.C. Dik első jelentősebb tanulmányai. Dik a formális – a generatív – megközelítés ellenében a szemantikát és pragmatikát használta fel a struktúrák magyarázatára. Hadrovics a metaforikus fejlődést tekintette a leírás kulcsának, Thienemann ennél mélyebbre ment, a nyelvi jel jeltulajdonsága helyett a szimbolikus értéket emelte ki, megteremtve ezzel egy lehetséges „pszichológiai etimológiát”⁶. Azaz: a nyelvtörténeti változás mélyén egy leírható közös tudatalattit feltételezett. Legfontosabb meglátása szerint nemcsak a szavak, de a szerkezetek is rendelkeznek szimbolikus természettel.

3.0. A struktúra jelentése

A múltba nézés nem remélt hozadéka, hogy a MID-tanítás során kikövetkeztetett és kipróbált tapasztalatok újrakereteződnek, kilépnek a rájuk erőltetett kategóriából, s megtalálják a számukra legmegfelelőbb elméleti hátteret. Nevezhetjük ezt akár a tudatalatti szimbólumrendszer működésének vagy éppen kognitív megközelítésnek, e keretek között a formális szempontból önkényesnek tűnő egybeesések szinte önmaguktól megtalálják a magyarázatukat. Nagyon vázlatos példa erre az egyik órán felmerült kérdés – lerágott csont –, a konjunktívusz használata:

⁵ Az *újrakeretezés* terminust a meglévő kategóriamegváltoztatására, újjal való felcserélésére alkotam meg.

⁶ Ismét általam bevezetett terminus: a szavak/jelentések magyarázatába pszichológiai szempontokat sző bele.

- 1) *Az a fontos, hogy ne csak frontális oktatás **legyen**.
Azt hallottam, hogy ebben az iskolában nincs frontális tanítás.
A felmérés azt javasolja, hogy **legyen** több csoportmunka.*
- 2) *Barátom azt mondta, hogy szép az idő.
A barátom azt mondta, hogy **menjünk** sétálni.*
- 3) *Várom, hogy **jöjjön** a postás. < Várom a postást, várok a postásra
Vártuk, hogy jön a postás.*

A konjunktívusz és/vagy indikatívusz használatának kulcsa a szándék, mely elválaszthatatlan az utóidejúségtől és a bizonytalanságtól. Hogy az egyes nyelvekben, hasonló szituációban e tényezők közül melyek dominálnak, ezt az összevető elemzés derítheti ki. Az interlingvális elemzést természetesen meg kell előznie egy intralingvális elemzésnek, melyet szintén külső nézőpontból kiindulva kell elvégezni. Végül így kristályosodik ki a *tertium comparationis*, amelynek segítségével kirajzolódnak az egyezések és különbségek mind a struktúra mind a funkció területén.

3.1. A magyar mint létező külső nézőpont

Pontosan itt, ezen a ponton értékelődhet fel az a furcsa „kis nyelv”, amely szerkezetében, felépítésében annyira eltér a szomszédaitól. A külső szemlélő számára egyetlen egyben osztozik az őt körülvevő indoeurópai nyelvekkel: az a közös légtér, azaz a nyelven kívüli valóság. Tehát kiváló kiindulópontul szolgál az inter-, ill. intralingvális elemzéshez: akár élő lelkiismeretnek is nevezhető, vagy akár az ördög ügyvédjének. Megkérdőjelezi az evidenciának hitt állításokat, összezavarja a természetesnek vélt belső rendet, mely azonban csak egy indoeurópai számára természetes.

A „kis” magyar nyelvnek ki kellene használnia ezt az adottságát: olyan funkcionális-kognitív kutatócsoportokat kellene/lehetne létrehozni, melyek egy-egy területen összevető elemzést végeznek. Ennek outputja egyrészt elméleti, másrészt a tanításban kiválóan használható gyakorlati eredmény lenne. S mindezt terjeszteni, publikálni kell a magyaron kívül angolul, hogy a tudományos közvélemény számára minden nehézség nélkül befogadható legyen. A magyar nyelvészet alapvető érdeke, hogy rávezesse a nemzetközi nyelvész- és nyelvoktató társadalmat arra, hogy felismerjék: A nyelvtudomány egyetemes érdekét szolgálja a magyar nyelvészet vívmányainak megismerése. Ezt a munkát több irányból érdemes elkezdni.

Be kell kapcsolódni a külföldi egyetemek kutatásaiba, ill. szorosabb együttműködésre lenne szükség hazai egyetemeink idegennyelv- és magyar / magyar mint idegen nyelv kutatócsoportjai között. A külső-belső kontrasztok feltárása előre lendíti mind az elméleti, mind a gyakorlati nyelvpedagógiai munkát. A generatív nyelvészet nemzetközi terepén jelen vannak a magyar szakemberek, ezt ki kell terjeszteni a funkcionális alapokon álló együttműködésre is. Ki kell jelölni az intralingvális vizsgálatok egységes szempontjait, lehetséges ösvényeit, hogy ezek beépülhessenek nagyobb szabású funkcionális, tipológiai vagy éppen kognitív kontrasztív kutatásokba.

Végezetül álljon itt egy példa a *tertium comparationis* keresésének első fázisára, az intralingvális elemzésre. Ennek alapját a 2004-es nyelvtanom I. 9.3. fejezete képezi (Hegedűs 2004:89).

4.0. A szemantikai funkciók hierarchiája

A tanítás során felmerült tanulói kérdések mellett Dik egyik tétele ösztökélt a kutatásra. A szerző a *Perspectivizing the State of Affairs: Subject and Object Assignment* c. fejezetben bemutatott, statisztikával alátámasztott összehasonlítás után jutott arra a következtetésre, mely szerint a szubjektum – objektum szintaktikai funkciót csökkenő sorrendben az Agens > Goal⁷ > Recipiens > Beneficiens > Instrumentalis > Locativus > Temporalis szemantikai funkciók tölthetik be. Dik ezt a *szemantikai funkciók hierarchiája* címkével látta el. Nagyszámú nyelv alapján készített hierarchiája szerint a Beneficiens után az Instrumentalis kerülhet legnagyobb valószínűséggel és gyakorisággal alanyi szerepbe. Fontos megjegyzése: ha az adott helyzet (SoA) leírása az Instrumentalis perspektívájából történik, az a predikátumkeret lényegesen nagyobb mértékű átstrukturálódásával jár, mintha a Goal kerülne alanyi funkcióba (Dik 1989:226). Sajat magyar példámmal szemléltetve:

- 4) *A mama robotgéppel verte fel a habot* – Agens szubjektum;
- 5) *A hab a robotgép segítségével verődött fel* – Dik állítása érvényét veszti, mivel a Goal/Páciens szubjektum átsúszik az Experiens tematikus szerepbe – ez ugyan könnyen magyarázható azzal, hogy az Experiens a Páciens pandantja –, de a predikátumszerkezet erőteljesen megváltozott;
- 6) *A robotgép verte fel a habot* – lám-lám, ha Dik csak egy kicsit is ismerte volna a magyart, állítását revidéálja: a 6) mondat Instrumentalis szubjektuma sokkal kevésbé strukturálja át a predikátumszerkezetet, mint a Páciens szubjektum.

Dik rendszerezése alapvetően a konfigurációs nyelvek passzívumképzésére épül. Míg ezekben a szubjektum/objektum kijelölés szintaktikai úton történik, addig a magyarban ezt a funkciót az igenem derivációja, a deverbális verbumképzés tölti be. Dik az összehasonlításban más szerzők adataira támaszkodik, ezért nem megy bele mélyebben az egyes nyelvek elemzésébe. Valószínűleg épp agglutináló volta miatt teszi idézőjelbe a tagalog „passzívumképzést” – a tagalognak a magyarral való szerkezeti rokonságát elsőként Humboldt tárgyalta.

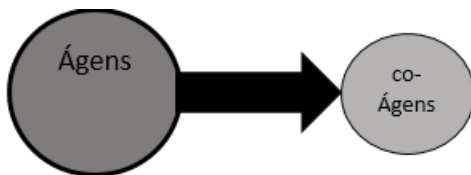
4.1. Az instrumentalis közelebbről

A magyarul eszközhatározónak nevezett kategória szemantikai funkciók/tematikus szerepek szerinti elemzése számos érdekességet rejt magában. Ezzel nincs egyedül: a pusztán „eszköz” értelmezés tarthatatlanságára épp a német alapján már Coseriu is felhívta a figyelmet (Coseriu 1987:89). A gyakorisági vizsgálat pontosan megmutatná, hogy mely funkciók a leggyakoribbak – ennek hiányában a legkonvencionálisabbnál kezdem a bemutatást.

- 7) *A gyerek **ceruzával** írja a leckét* – legtisztább esete az Instrumentálisnak. (Bár Kenesei [1998:212] ezt a tematikus szerepet elsősorban a sokkal ritkább, archaikusabb *stul/-stül*-nek tulajdonítja)
- 8) *János **Marival** megy moziba* – Comitativus, azaz társhatározó. A két szereplő teljes értékű Ágens; a különbséget a beszélő – hallgató figyelmének irányulásában kell keresni. *János* az elsődleges figura, a trajektor, *Mari* a másodlagos, a landmark.

⁷ A *Goal* Dik terminológiájában magában foglalja a tárgyat, célhatározót és a *hová* kérdésre felelő határozókat – tehát a finális határozókat.

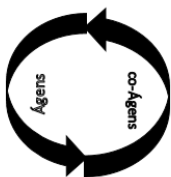
9) A háziasszony kitakarítottja a lakást a **takarítónővel**. A műveltető szerkezetben az Ágensszerep kettéválik: a mondat alanyánál marad a szándék, a tényleges cselekvést a Co-Ágens, egyre ritkábban használt elnevezéssel eszközlő alany tölti be. Ábrája:

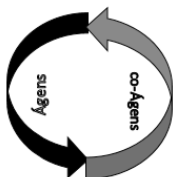
10) Péter és Pál sokat veszekszenek **egymással**. A kölcsönös cselekvés résztvevői egyenértékűek, felváltva töltik be az Ágens és Páciens szerepet. A *-val/vel*-es konstrukciókat épp ezen tulajdonságuk alapján elemzi részletesen Fekete István és Pléh Csaba a mondatmegértés modellálása kapcsán (Fekete – Pléh 2011).

11) Péter sokat veszekszik Pállal. A szituáció annyiban változik az előzőhöz képest, hogy Péter kerül a figyelem középpontjába, míg Pál a másodlagos figura. A mondatok ábrázolása:

10) mondat:

11) mondat:

A Dik által jelzett predikátum-átstrukturálódás itt már tetten érhető: a reciprok ige képzője jelentésfunkciójában kihatást tételez, ugyanakkor vonzatszerkezetét tekintve az ige nem tranzitív.

12) Az asszony **zsírral** keni a kenyeret > Az asszony **zsírt** ken a kenyérre.

Zsilka János (1963) emlékeztető mondataiban a *-val/-vel* ragos főnév könnyen transzformálható tárggyá – tehát tematikus szerepe közelít a Páciens/Goal szemantikai funkcióhoz. Közelít, de ezt nem valósítja meg teljesen: a *zsir* nem elsődleges cél, hanem csak egy anyag – Matéria – mely nélkülözhetetlen a teljes, végleges cél, a *zsíros kenyér* létrehozásához.

12a) *Túriné túróval süti a lepényt*⁸ > *Túriné túróból süti a lepényt*.

A sütemény alkotórésze, anyaga lesz a *-val/-vel*-es névszóval jelölt anyag: túró nélkül nincs lepény. A Matéria elválaszthatatlan alkotórésze a létrejött új entitásnak – nem véletlen, hogy a legtöbb példa a főzés területéről származik. Néhány más szituáció: *Bőrrel foltozta meg a nad-*

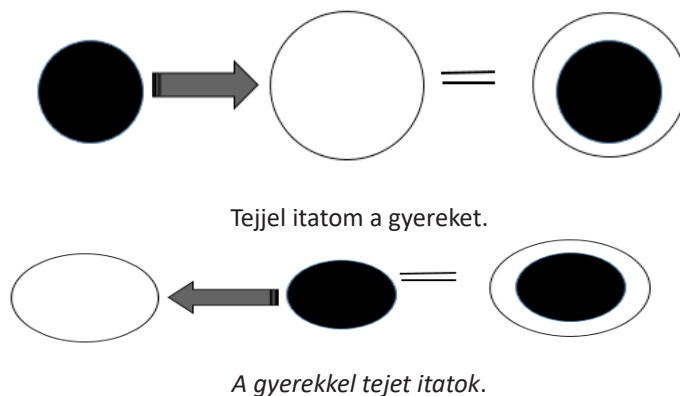
⁸ Magyar népdal részlete.

rágot. Vízzel hígította a festéket. Ez utóbbi esetekben a *-val/-vel* ragos határozó már nem transzformálható tárggyá, az ige vonzatává vált. Ez a vonzat szemantikai természetét támasztja alá.

13) A *törődik, próbálkozik, gazdálkodik, kísérletezik valamivel* vonzatos igéknél is jelen van a Páciens/Goal szerep, de a kötődés erősebb: vonzat nélkül az ige nem tölti be predikatív funkcióját. Hasonló példák hozhatók a betegség, gyógyítás témaköréből is: *vakbéllel operálták, a szívével fekszik a kórházban, kiírták egy egyszerű megfázással.*

14) *Tejfel itatom a gyereket > Tejet itatok a gyerekekkel.*

A *-val/-vel* Matéria – *tej* – és a kauzatív szituációk Co-Ágens/Páciens funkciója keveredik a mondatban. Ami közös bennük: a Ráhatott (Afficiált) tematikus szerep, mely hol erősen, hol csak nyomokban van jelen. Bár a mondat szerkezetében pontosan megegyezik a faktitív (9. példa) szerkezetekkel, elkülönítésük formális eszközökkel nem megoldható. A *-val/-vel*-es főnév és a tárgy felcserélhetősége sem a Co-Ágens esetében nem működik: (*) *A takarítónő kitaríttatja a lakást a háziasszonnyal* grammatikailag ugyan helyes mondat, de teljesen más szituációra vonatkozik. Nem ad magyarázatot a faktitív–kauzatív szituációk nemegyszer nüansznyi különbsége sem, szintén gyökeresen változik a szituáció: *A nagymama fürdeti az unokáját – Az unoka fürdeti a nagymamát.* A magyarázatot a rész-egész viszonyban találtam meg: a Matéria szervesen beleolvad a céltárgyba (iránytárgy), eggyé válik vele, s ezt a grammatikai szerkezet is mutatja:

Más területre, a határozottság-határozatlanság, típus és egyed témakörébe vinne a „kriminális” mondatpár:

15) *Hallal etette a kutyát. Kutyával eteti a halat* – ezért csak megemlítem, ahogyan feltétlenül helyet kell kapnia a különböző adverbiális jelentéssel bíró *-val/-vel*-es szerkezeteknek:

16) *Örömmel végzem a munkát.; Fájdalommal tudatjuk...; Ősszel érik a szőlő; A bátyám egy évvel idősebb; Nyugtával dicsérd a napot!*

A határozói funkcióban fellépő *-val/-vel* ragos névszók részletes elemzésétől most eltekintek, a legfontosabb típusok a következők:

- Ősszel érik a szőlő.* – időhatározó
- Nyugtával dicsérd a napot!*
- Örömmel végzem a munkát.* – állapothatározó

Fájdalommal tudatjuk...

A bátyám egy évvel idősebb. – fok/mértékhatározó

Öt centivel tedd feljebb!

Egy pohárral ivott a borból. ezen belül rész-egész viszonyt fejez ki

5. Summázat

Az eszközhatározónak nevezett mondatrész elemzése és a hungarológia helyzete között első ránézésre meglehetősen nehéz párhuzamot találni. Ez csak a magyar mint idegen nyelvet tanító tanár, s legfeljebb a gyakorló fordító számára magától értetődő. Mert ez az a feladatkör – hivatás –, amely könnyedén, a tanulói kérdésekből, a hibaelemzés eredményeit figyelembe véve „kitermeli”, „szállítja” azt az empirikus anyagot, amelynek elemzéséből létrejöhet az elmélet. A fentiekben egy nem túlságosan bonyolult forma – szerkezet – mélyén meghúzódó jelentéseket, ezek egymással való kapcsolatát, életlen határait vizsgáltam. Az Ágens-funkciótól szinte észrevétlenül, éles határvonalak nélkül jutottunk el a Páciens, a Matéria funkciókon keresztül az ige jelentését kiegészítő vonzatokig, ill. az ismét önállósuló szabad határozókig. A különböző nyelvek formai és funkcióbeli összefüggései más-más hálózatba rendeződnek. Vannak hasonlóságok, melyek a konceptualizáció azonosságával magyarázhatók, lehetnek genetikai összefüggések, de véletlen egybeesések is. Egy-egy „különleges” nyelv egészének és részterületeinek elemzése magát „A” nyelvészeti diszciplínát viszi közelebb a nyelv működésének teljes feltárásához. Ebben kell részt vállalnia a világ felé nyitott magyar nyelvészetnek.

Bibliográfia

- Coseriu, Eugenio 1987: *Formen und Funktionen*. Tübingen: Niemeyer.
- Dik, Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar*. Part 1. *The Structure of the Clause*. Dordrecht: Foris Publications.
- Fekete István – Pléh Csaba 2011: „Ne viccelődj a rendőrökkel”: egy- és kétirányú társas viszonyok a nyelvben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66. 4: 559–586. <http://plehcsaba.eu/images/pdf/FeketePlehinstrumentalis.pdf> 2017.12.4.
- Gombocz Zoltán 1934: *Funkcionális nyelvszemlélet*. *Magyar Nyelv* XXX. 1-7.
- Gragger, Robert 1925: *Zur Geschichte der ugrofinnischen Sprachwissenschaft* Wilhelm von Humboldt I. *Ungarische Jahrbücher*. Band 4: 27-41. Berlin
- Hadrovics László 1969: *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hegedűs Rita 2004: *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Kiadó
- Hegedűs Rita 2011: Szükséges-e a magyar nyelv a hungarológia oktatásához? In: *Gondolatok a hungarológiáról*. Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Budapest: Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság. 93-110. <http://www.mek.oszk.hu/10800/10876/10876.pdf> 2017.12.4.
- Kenesei, István & Vago, Robert M. & Fenyvesi, Anna 1998: *Hungarian*. London: Routledge
- Martin Haspelmath 2008: Framework-free grammatical theory. In: Heine, Bernd & Narrog, Heiko (eds.): *The Oxford Handbook of Grammatical Analysis*. Oxford: Oxford University Press. http://www.eva.mpg.de/fileadmin/content_files/staff/haspelmt/pdf/Frameworkfree.pdf 2017.10.
- Ormos Mária 2007: A kultúránkról. Élet és irodalom, LI/40. <http://regi.sofar.hu/hu/node/95243>. 2017.12.03.
- Thass-Thienemann Tivadar 1968: *The Interpretation of Language: 1. Understanding the Symbolic Meaning of Language*. NewYork: Aronson

Vekerdi 2014: Egy nagy matematikaprofesszor dicsérete. Kalmár Lászlóról. In: *Vekerdi László matematikatörténeti írásaiból*. Szerk.: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Intézet. http://real.mtak.hu/21008/1/00_vekerdi_konyv_teljes.pdf 2017.12.03.

Zsilka János 1963: A magyar esetrendszer lényeges összefüggései. *Magyar Nyelv*. LIX/3: 297–316.

Wkład małych języków w dyscyplinę językoznawczą

Streszczenie

Małe i/lub rzadko nauczane języki wydają się przegranyymi procesu bolońskiego. Choć Unia Europejska zabezpiecza prawa rodzimych użytkowników tych języków, to w praktyce są one odsunięte na dalszy plan. Życiem akademickim rządzą postawy utylitarne i względy ekonomiczne. W jaki sposób jednak możemy ocalić małe języki dla celów dydaktycznych i naukowych?

Zaletą języków indoeuropejskich są wspólne cechy typologiczne. Zaleta ta często przynosi skutek odwrotny od zamierzonego: badania lingwistyczne są uboższe i obejmują mniej zróżnicowany materiał. Badanie odmiennych typologicznie języków może przyczynić się do rozwiązania tego problemu i znalezienia *tertium comparationis*. W artykule przedstawiam propozycję wewnątrzjęzykowej analizy węgierskiego instrumentalu, co ma na celu pokazanie, w jaki sposób można znaleźć *tertium comparationis* wielofunkcyjnej formy gramatycznej.

A magyar igekötők tanításáról lengyeleknek (és másoknak) az újabb aspektuskutatások tükrében

1. Elméleti bevezető

Az igekötők használata a nem magyar ajkúak számára több okból is komoly kihívást jelent. A nehézség forrását egyfelől maguk az igekötők jelentik (önálló szók is meg nem is, hol elválnak, hol nem, a történeti fejlődés eltérő szintjén helyezkednek el, következésképpen eredeti irányjelentéseik egyszer pontosan körülhatárolhatók, máskor részben vagy teljesen kiüresedtek, grammatikalizálódtak stb.). Ugyancsak komoly nehézséget jelent, ha a tanuló nyelvében kevésbé képviseltetik magukat, de a forrás- és célnyelvi igekötő-rendszer funkcionális eltérései szintén nem várt akadályokat képezhetnek. Ez utóbbi problémakörbe tartoznak a munkám tárgyául választott kérdések, jelesül a magyar és lengyel aspektusrendszer látszólagos egyezéseiből, különbségeiből adódó buktatók a lengyelek magyar nyelvre történő tanításában.

1.1. Nézőponti aspektus – lexikai aspektus

Mielőtt a címben foglaltak taglalására térnék, két kérdést mindenképpen tisztáznom kell. Először is azt, milyen szerepet tulajdonítsunk ezeknek a több szempontból is problémás nyelvi elemeknek. Mellőzve az igekötők funkcióival kapcsolatos nézetek történeti áttekintését, Kiefer Ferenc és Ladányi Mária azon véleményét idézem, amely szerint az igekötős igék képzése olyan szóalkotási mód, amely mind a szóösszetétellel (*bemegy, kifut, átmegy*), mind a szóképzéssel (*kitalál, berúg, agyonvág*) rokonságot mutat (Kiefer – Ladányi 2000: 453). Egységes a szakirodalom abban, hogy az igekötők másik meghatározó funkciója az aspektusképzés. No de milyen aspektusé, tehetjük fel a kérdést, Carlota Smith két szegmensű aspektuselméletére gondolva (Smith 1991). A szituációsé vagy a nézőpontié? Mivel ez utóbbi szakirodalma tekinthet hosszabb múltra vissza (a szláv nyelvészetben mindenképpen), előbb erről szólok röviden. A nézőponti aspektustípusok használata lényegében annak függvénye, hogy a beszélő mennyit akar láttatni az adott eseményből: a fényképezőgép lencséjéhez hasonlóan összpontosíthat az eseményszerűség egészére vagy csak egy részére. Az előbbi esetben perfektív, az utóbbiban imperfektív aspektust alkalmaz. A bennünket érdeklő perfektív predikátum tehát egyetlen, általában múlt- vagy jövőbeli, egységes eszként szemlélt, telikus (behatárolt/terminatív) eseményt jelöl, amelyet általában egy kezdeti állapotból annak ellentétéjére való átváltásnak tekinthetünk: „perfective predicate will typically denote a single event, seen as an unanalysed whole, with a well-defined result or end-state, located in the past. More often than not, the event will be punctual, or at least, it will be seen as a single transition from one state to its opposite, the duration of which can be disregarded” (Dahl 1985: 78). A nézőponti aspektus nyelvi megtestesülése, jelenlétének súlya, érvényességi köre nyelvenként változó. Kifejezhető főként szintaktikai eszközökkel

(angol), de megjelenhet az igerendszer morfológiájában, ahogy a szláv nyelvekben, így a lengyelben is. (A témáról a magyar nyelvészetben: É. Kiss 2004; Jászay – Tóth 1987; Kiefer 2006, Gyuris – Kiefer 2008).

Az aspektualitás másik szintje, a szituációs aspektus, régebbi nevén akcióminőség, újabb megnevezése szerint lexikai aspektus (a továbbiakban ezt a terminust használom), az eseményszerűségek szerkezetét jeleníti meg. Megjegyzem, a különféle elnevezések mögötti fogalmak nem teljesen fedik egymást, de ennek taglalása szétfeszítené a dolgozatom kereteit. A magyar szakirodalomban az utóbbi időkig az akcióminőség fogalom volt az elterjedtebb (Pete 1983, Pátrovics 2004, Kiefer 2006), az osztályozásban pedig Kiefer meglehetősen szűk hatókörű értelmezése, amely szerint az akcióminőség az ige által jelölt történés, folyamat végbemenésének módját jelöli (2006: 138), de csak akkor, ha ez a tartalom az alapigéhez kötődő plusz morfológiai elemmel jelenítődik meg (2006: 149). A magyarban ez Kiefer szerint lehet az igekötő, illetve a *-gAt* képző. (A tágabb definíció természetesen más akcióminőség-képző morfémákat is ismer, gondolok a mozzanatos képzők gazdag rendszerére.) Újabbán viszont találkozhatunk a lexikai aspektust alapul vevő, azt szélesebb értelemben használó írásokkal is (Németh 2012; Szili 2015, 2016), de a kétszintű aspektuselmélet alkalmazhatósága mellett érvelővel is (Csirmaz 2006).

Jelen munkámban a tágabb felfogást képviselem, vagyis abból az alapvetésből indulok ki, hogy minden, a lexikonban megjelenő igéhez társítható valamilyen eseményszerkezet, azaz lexikai aspektus, tehát ezt az aspektusfaját a nyelvekben meglévő univerzális jelenségnek tekinthetjük. Kifejezőeszközeinek téra ebben az olvasatban szintén gazdagodik: jelölheti az ige képző nélküli vagy képzett formája. Az egyszerű igealakban megjelenő lexikai aspektusra példa a magyar *él, pihen, aggódik*, valamint a lengyel megfelelőik: *żyć, odpoczywać, martwić się*, derivációs művelet eredményei a magyarban a *meghal* 'umrzeć', *megérkezik* 'przyjechać'. A ezt nem kellene dőlt betűvel szedni, kérdőmondatként kérdésre nehéz a pontos választ megadni, de talán valamivel könnyebb, mint az akcióminőségek számát meghatározni. Az utóbbi évtizedek angolszász szakirodalmában a Vendler-féle négyes eseményfelosztás (állapotok, cselekvések, teljesítmények, eredmények) mondható a legelterjedtebbnek (Vendler 1967), sőt kijelenthetjük, hogy a módosítási, változtatási kísérleteknek is ez a kiindulópontja. Változtat rajta Carlota Smith is (1991), aki az eredmények csoportjából kiemeli az ún. szemelfaktívumokat (nálá ez a punktuális, rövid lefolyású eseményekre vonatkozó elnevezés), így négyről ötre emeli a típusok számát. Az 1. táblázatban követhetjük nyomon az egyes osztályok sajátosságait az elkülönítésükre szolgáló ismérvek alapján. Közülük a kritikusnak mondható „telikus” elnevezés igényelne bővebb kifejtést az ellentmondóvá lett tartalma miatt (lásd Szili 2016). Mivel írásomban nem játszik lényegi szerepet ez a jegy, elégedjünk meg a 'végpontot, célt tartalmazó' jelentéssel.

1. táblázat: lexikai aspektustípusok C. Smith (1991) alapján

szituáció	statikus	duratív	telikus
Állapot	+	+	-
Cselekvés	-	+	-
Teljesítmény	-	+	+
Szemelfaktívum	-	-	-
Eredmény	-	-	+

2. Aspektusfajták a magyarban és a lengyelben – a lengyelek magyar nyelvre történő tanításában jelentkező nehézségek

Ha arra a kérdésre kellene röviden válaszolnunk, hogy a kétféle aspektus közül melyik jellemzi inkább a magyar, és melyik a lengyel nyelvet, az utóbbi esetben egyértelmű a válasz: a lengyelben a nézőponti aspektus a meghatározó, mivel az imperfektív – perfektív ige párok az igék (majdnem) egészét átszövő rendszert alkotnak: *pisać – napisać, rysować – narysować, golić – ogolić, czytać – przeczytać* stb. A magyarban ezzel szemben jóval ritkábban rendezhetők az események hasonló párokba. A fenti példák megfelelői esetében igen (*ír – megír, rajzol – megrajzol, borotvál – megborotvál, olvas – elolvas*), de ez csak a magyar igék kisebb hányadára igaz, minthogy nyelvünkben inkább a lexikai aspektus jelenlétéről beszélhetünk. A magyar nyelv tanulása közben tehát a lengyel nézőponti aspektusrendszer találkozik a magyar dominánsan lexikai aspektussal, ami a gyakorlatban abban nyilvánul meg, hogy a diákok néha a saját eseményszemléletükkel rokon, máskor pedig attól eltérő aspektuális építkezéssel szembesülnek. Pátrovics Péter találóan a harmónia és diszharmónia kettőseként írja le ezt a szituációt a magyarok lengyelre való oktatására összpontosító dolgozatában (Pátrovics 1999).

Dolgozatom további részében néhány, a két nyelvben különbözően viselkedő ige csoportot állítok a leírásom középpontjába, illetve foglalkozom a látszólagos egyezésekben rejlő csapdákkal is. De mely igék is alkothatják a nagyobb, a nézőponti aspektus szintjén diszharmóniát keltő hányadot, és melyek kelthetik az otthonosság érzetét a lengyel nyelvhasználóban, tehetjük fel a kérdést. Ha a lexikai aspektustípusokat és azok jegyeit vesszük alapul (lásd 1. táblázat), az állapotokat, eredményeket kifejezők, valamint a szemelfaktívumok tartoznak az előbbi típusba. Mivel az igekötős igék a legritkább esetben jelenítenek meg állapotokat (*aggódik, törődik, fél*), az állapot-igéktől most eltekinthetünk. A szemelfaktívumok és az eredmények pillanatnyi időbeli lefolyása ellentmondani látszik a nézőponti aspektus kétféle láttatási módjának, mivel a pillanatnyiságot nehéz a folyamatában megragadni. A rokon vonásokat pedig a cselekvések és teljesítmények hordozzák: durativitásuk, illetve a teljesítmények határoaltsága (telicitása) ugyanis utat nyithat a cselekvések teljesítménybe váltásának (*írta a levelet → megírta a levelet*), amely eljárás párhuzamba állítható a nézőponti aspektus imperfektív – perfektív szembenállásával. (A kétféle aspektus egymáshoz való viszonyáról eltérőek a vélemények. Jómagam azok álláspontját osztom, akik összefüggést, kapcsolatot feltételeznek köztük.) Hogy sem az eltéréseket, sem a hasonlóságokat képviselő ige csoportok esetében nincs egyszerű dolga sem a tanárnak, sem a diáknak, a Magyar nyelv értelmező szótárának *meg* igekötős igéin (kb. 900 lexémán) végzett elemzéseimből vett példákkal bizonyítom. (A *meg* igekötős igék teljes állományát egy nagyobb lélegzetű dolgozatban mutatom be.) Mint ismeretes, a *meg* teljes mértékben grammatikalizálódott, sematizálódott igekötőnk, amelynek általános funkciója olvasatomban az, hogy jelezze az események természetes határának, céljának elérését, ami aztán a mondatok alanyaiban vagy tárgyaiban bekövetkezett állapotváltozásokban mutatkozik meg. A lexikai aspektusfajtákra levetítve az előbbieket, a *meg* szerepe szemelfaktívumok, eredményigék és teljesítményigék képzését jelenti. Közülük emelek ki néhány jellegzetes és nagyobb tömörülést.

2.1. A pillanatnyiságot kifejező aspektusfajták

A szemelfaktívumok és az eredmények két rövid időbeli lefolyású eseményfajta. A lengyel megfelelőikkel való összevetésben túlnyomó részt „hiányos”, társtalan alakok, mivel az ott (leg-

többször) meglévő aspektuspárral szemben a magyar csak egy (perfektív) formát kínál fel: *meg-rémül* – *przerazać się, przerazić się; megbocsát* – *wybacać, wybaczyć, megrezzen* – *przestraszać się, przestraszyć się*, stb. Meg kell jegyezni, a (meglehetősen elavult) kétnyelvű szótárakból nyert kép alapján megtörténhet, hogy a lengyelben sincs mindig folyamatos változatuk ezeknek az eseményeknek. A *megbetegszik* igéhez például a befejezett *zachorować* alakot rendelik. Ez a kettősség, mint ahogy az alábbiakban tapasztaljuk, az egyes formák pontos összehasonlítását, a használati szabályaik megfogalmazását követelné meg a tanításban, már csak azért is, mert nem lebecsülendő mennyiségű lexémáról lehet szó. A szemelfaktívumok és eredmények az itt nem szereplő családjaikkal a *meg* származékainak több mint harmadát teszik ki (kb. 300 ige), és feltételezésem szerint a többi igekötőnél is hasonló arányt regisztrálhatunk. Nézzük meg tehát főbb aspektuális sajátosságait a megfeleltetéseikre is kitérve a két nyelvben.

2.1.1. Szemelfaktívumok: előkészítő szakasz nélküli gyors pszichés, morális és fizikai állapotváltozások. Miképpen az 1. táblázatból kiolvashatjuk, nem duratív, nem statikus és nem telikus eseményekből áll a csoportjuk. (A szakirodalom általában +telikus vonást tulajdonít nekik. Mivel szempontomból nem bír jelentőséggel, meghagytam Smith –telikus jelét.) Az ide tartozó kb. 100 ige túlnyomó része lelki állapotváltozásokat tükröz: *megbocsát*, *megdöbben*₂, *megdöbbent*, *megejt*_{6vált, átv, irod}, *megelégel*, *megérint*_{2átv}, *megesik*_{3átv}, *megfélemlít*, *megroppan*_{3átv}, *megrökönyödik*, *megsért*_{2,3átv}, *megsértődik* stb. Morfológiai felépítésüket tekintve kétfélek. Az egyik típusban az alapszó igekötő nélkül (a *halálra rémül* kivételével) nem fordul elő: **János ijed*, **botránkozik*. A másokban az igekötős változat valamely konkrét jelentésű alapige metaforikus kiterjesztése, bizonyítva a fizikai és lelki történések közötti összefüggések, hasonlóságok felfedezését a világ feldolgozásának kognitív műveleteiben. Igekötő nélkül ebben a jelentésben nem léteznek: *megfog*, *megkever*, *meginog*, *megremeg*.

A lengyel nyelvvel való összevetésben viszont fontos tulajdonságuk, hogy az ismétlődés különféle válfajait is megjeleníthetik: *mindig meghatódott a gyermekei láttán; gyakran megbocsátottam neki*. Ezt a tényt azért kell hangsúlyoznunk, mert attól függően, hogy van-e folyamatos változata az igének, vagy nincs, a lengyel vagy ezzel, vagy egy állapotszerkezettel adja vissza a szóban forgó tartalmat. Ennek illusztrálására egy fordítási példákat is felkínáló online szótár anyagából idézek. Az 1–2. mondatokban azt látjuk, hogy az egyszeri, pillanatnyi eseményeket a befejezett formák jelenítik meg, míg az ismétlődőket (3–4. mondatok) a létrejött új állapotot jelentő melléknemek: sokszor megijed = 'fél'. (A lengyel példák ellenőrzését köszönöm Katarzyna Lukacs poznani magyar szakos hallgatónak.)

1. *Valószínűleg megijedtek, amikor lelőtték az őrt.*
Pewnie się przestraszyli, gdy zastrzelili strażnika.
2. *Egy tanú azt állítja, hogy megijedt, amikor meglátta magát.*
Mamy świadka, który zeznał, że ofiara przestraszyła się, kiedy Pana zobaczyła.
3. *Még az ilyen nagyfiúk is megijednek néha.*
Dorośli też mogą się bać.
4. *Gyerekkora óta eleredt az orra vére, ha megijedt.*
Odkąd była dzieckiem krwawi nos, kiedy się boi.

2.1.2. Eredményigék₁ : fizikai állapotváltozások előkészítő szakasszal. Kb. 60 nem statikus, pillanatnyi, de telikus igéből álló csoport, amelynek tagjai visszafordíthatatlan állapotváltozást írnak le: *megcsonkul*, *megcsonkít*, *megbénul*, *megbénít*_{1,2}, *megbetegedik*, *megkövül*₁, *megkukul*₁, *megmásít*_{1,2ritk}, *megnémit*_{1,2 rég, költ}, *megnémul*_{1,2}, *megrészegedik*_{2átv}, *megsántul*, *megsüketít*

stb. A szemelfaktívumokkal közös sajátjuk, hogy igekötőjük nélkül nem használatosak (**betegedik*, **másít*). Különböznek tőlük viszont abban, hogy az állapotváltozás pillanatát megelőzheti egy előkészítő folyamat: *egy év alatt megsüketült*. Az idézett mondatokban ismételtlen tapasztalhatjuk, hogy a lengyel változatokban az egyszeri, valamint ismétlődő történéstől függően tűnik fel a befejezett alak vagy az állapotot jelentő melléknévi szintagma (sokszor megbetegszik = 'beteg'). Természetesen ha az igének van folyamatos párja (*megsántul* – *kulec*, *okulec*), a folyamat vagy az ismétlődés megjelenítésére ez is használható.

5. Ha **megbetegszem**, megfigyelhetitek a tüneteim.

Jeśli zachoruję, możecie zbadać objawy.

6. Ha a gyerek **megbetegszik**, én is érzem a fájdalmat.

Kiedy dziecko choruje i oni odczuwają wtedy ból.

2.1.3. Eredményigék₂: előszakaszt feltételező pszichés és morális állapotváltozások. Kb. 70 ige sorolható ide: *megbélyegez*_{2ótv}, *megbolondít*_{1,2}, *megbolondul*_{1,2}, *megbőszül*, *megbuggyan*_{1,2ótv}, *megbomlik*_{2ótv}, *megboszorkányoz*, *megdühödik*_{1,2}, *megigazul*_{1,2}, *megkergül*_{1,2ótv} stb. Alaki felépítésük kétféle: a *meg* egy nominális tövű igével alkot szoros szemantikai egységet: **János bőszült az események láttán.* **Teljesen boszorkányozta a lány.* Nem elhanyagolható másik hányaduk valamely konkrét jelentésű alapige metaforikus kiterjesztése: *megrak*, *megbomlik*, *megettörik*. Igekötő nélkül egyik esetben sem fordulnak elő. Megfeleltetéseik az előzőekhez hasonlóak a két nyelvben: a 7., egyszeri állapotváltozást kifejező mondat predikátuma perfektív mindkét nyelvben, a habituális tartalmú 8.-ban a magyar *megbolondul* megfelelője egy jelzős szerkezet.

7. Amikor elhoztuk, azt hittük, **megbolondul**.

Kiedy go tu przywieźliśmy, myśleliśmy, że zwariował.

8. *Ő csak időnként megbolondul egy kicsit.*

Czasem tylko... bywa trochę szalona.

2.2. A hasonlóság cselei: cselekvések és teljesítmények mint aspektuális párok

A cselekvések dinamikus, duratív és –telikus tulajdonságú események (*ír*, *fut*, *rajzol*), a teljesítmények ezzel szemben telikusak: *megírta a levelet*, *lefutotta a távot*, *megrajzolta az almát*. A telicitás az angolszász aspektusirodalomban a cselekvések célhoz érésével, egy új eredményállapot létrejöttével egyenlő, ami eltér az eredeti, Garey-féle fogalomtól (1957), ahol csupán valamely elérendő cél jelenlétét foglalja magába: *írja a levelet*, *futja a távot*, *rajzolja a házat*. Ezt a nézetet osztom jómagam is (a témáról Szili 2016). Miképpen az előbbi példák sejtetik, a cselekvések és teljesítmények között lehetséges aspektuális átváltás (*írja a levelet* – *megírja a levelet*), és a megjelenített szituációk megfeleltethetők a nézőponti aspektus imperfektív – perfektív oppozíciójának. Nem nehéz rájönnünk, hogy ezekre az esetekre hivatkoznak a szerzők, amikor harmóniáról, összecsengésről beszélnek a szláv és a magyar aspektusrendszerben. Csakhogy az elméletben aspektuális párba állítható igék paradox módon a punktuális eseményeknél jóval összetettebb problémákat vetnek fel. Ízelítőül csak néhány a kérdéshalmazból: vajon a *leír*, *felír*, *kiír* stb. alakokhoz hozzárendelhető-e az igekötő nélküli *ír* mint amazok folyamatos párja? Mikor igen, és mikor nem? A formailag szabályos oppozíciót alkotó *vár* – *megvár*, *talál* – *meztalál*, *köszön* – *megköszön* stb. valóban megfelelnek a kétféle

nézőponti aspektusról tudottaknak? (Messze nem.) A *vesz, születik, érkezik* vagy az évést, ivást kifejező igék miért hoznak létre perfektív szituációkat az alaki jegyeikkel ellentétesen (az igekötő nélküli igék számottevő hányada folyamatos aspektusú): *vettem egy cipőt; gyermek született; sportolók érkeztek a városba, ettem egy almát; ittam egy pohár vizet.*

Arról, hogy az igekötő nélküli ige nem csak imperfektív szituáció megjelenítője lehet, vagyis a perfektív nézőponti aspektus kompozicionális létrehozásának mikéntjéről – az eredménytárgy, az áltárgyas szerkezetek, a határozóragos névszók, az időmódosítók, az alany bizonyos fajtáinak aspektusmeghatározó szerepéről – bőven olvashatunk a témát fejtegető írásokban (összegzésük: Kiefer 2006: 49–67; É. Kiss 2004). Ez persze nem jelenti azt, hogy nem merül fel a kisebb-nagyobb módosítások szükségessége. Ezek közül most csak egy olyan jelenséget említek, amelyet a szótári adatok állítottak előtérbe. A nem igekötős igével alkotott perfektív szituációk leggyakrabban idézett mintapéldái – a külföldi és a magyar szakirodalomban is – az eredménytárgyas szintagmák, amelyekben a határozatlan névelős eredménytárgyak perfektívvé tehetik a szituációt, ha követik az igéjük: *épített egy házat, írt egy levelet, rajzolt egy virágot.* A *meg* igekötős igék viszont cáfolni látszanak a jelenség általános voltát: mindössze két tucatnyi olyan igét találtam (lásd az alábbi felsorolásban szereplő származékok alapigéit), amely eredménytárggyal perfektív szerkezetet alkot. Ezt az információt azért nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tanításban, mert el kell választanunk az általánosítható, sémába foglalható szabályszerűségeket a ritkább, specifikus előfordulásoktól. A következő igekötős igékkel, illetve az alapigéjükkel alkotott szintagmák tehát aspektusukban nem különböznek, csupán használatuk pragmatikai tényezőiben: *megdagasztotta a kalácsot – dagasztott egy kalácsot; megkötötte a pulóvert – kötött egy pulóvert.* Az eredménytárggyal álló igék csoportja:

*megás*_{1,2'} *megcsinál*_{1,2,4'} *megdagaszt*_{1'} *megépít*_{1,2átv} *megépül*_{1,2'} *megfarag* *megfest*_{1,2'} *megfon*_{1,2'} *megformál* *megfőz*_{2'} *meggyúr*_{1'} *meghúz*_{g'} *megír*_{1,2,3,4'} *megköt* *megmintáz* *megrajzol*_{1,2átv,3'} *megrendez* *megsüt* *megszerkeszt*_{1,2,3,4'} *megszervez*_{1'} *megsző*_{1'} *megszövegez* *megtervez*_{1,2'} *megtesz*_{1,2,3'} *megtojik* *megvarr*₁ (26 ige)

2.2.1. Az inchoatívumok kétarcúsága. Ugyancsak a szótári korpusz vizsgálata hozta előtérbe a *meg* igekötős inchoatívumok (állapotváltozást, -változtatás jelentő, melléknévi tövű igék) viselkedésének kérdését magyar – lengyel viszonylatban. Ezek a származékok (kb. 200 ige) a magyar nyelvben a *meg* származékainak a legnépesebb homogén családját alkotják. Az igekötő nélküli alapige és igekötős változata szabályos aspektuális oppozíciót alkot az esetükben: az előbbi a végbemenő folyamatot jeleníti meg (*sárgulnak a falevelek*), az utóbbi annak a végét, az eredményállapot létrejöttét: *megsárgultak a falevelek*. Ez nem idegen történés a lengyel tanuló számára, hiszen párhuzamot tud vonni a nyelvében is meglévő hasonló ige párokkal: *skracać – skrócic: rövidít – megrövidít; siwiec – posiwiec: őszül – megőszül; oczyszczać – oczyszcic: tisztít – megtisztít.*

Morfológiai felépítésüket tekintve a magyar inchoatívumok két alcsoportra oszthatók. Az a) altípus termékeny képzési mód a nyelvünkben, szinte minden tövű melléknév igéjét őrzi a szótár: *megbarnul*_{1,2'} *megcsendesedik*_{1,2,3'} *megcsúnyul* *megdrágít* *megdrágul* *megélnéki* *megélnékül*_{1,2'} *megélesít* *megenyhül*_{1,2,3átv} *megeősödik*_{1,2,3, 4,5átv,6átv} *megfakul*_{1,2átv} stb. (További vizsgálatokat igényelne az a feltevés, hogy a lengyelben kevésbé termékeny képzésmódról van szó.)

- a) melléknév + *-odik, -edik, -ödik* → melléknév mint eredményállapot
-ul, -ül
-ít

(*meg + komoly + -odik* → *komoly lesz/ lett*)

Ennek ellenére a *meg* e funkciójának szűkülése figyelhető meg történetileg, ami azzal magyarázható, hogy az irányjelölő igeekötők a hozzájuk kötődő metaforizációs folyamatoknak köszönhetően fokozatosan átvették a *meg* egyes szerepeit: *megmelegedik* – *felmelegedik* – *kimelegedik* – *átmelegedik* – *bemelegedik*. A *meg* igeekötős változat a sematikusabb, grammatikusabb jelentés kifejezésére maradt meg, amikor is kizárható a szituációból az iránykomponens (a trajektor – landmark viszony megléte), illetve bármilyen metaforizáció. Ezen feltételek illusztrálására nézzük a *meg* és a *ki* kapcsolódását a *fakul* alapszóhoz. Az utóbbi igeekötő főként a ruha, textil, szín stb. alanyok predikátuma előtt jelenik meg, ami A RUHA, AZ ANYAG KONTÉNER metafora meglétét feltételezi (a ruha konténer, amelyből a színek kijutnak). A *megfakul* használatok tulajdonképpen lemondunk a történés képi megjelenítéséről. Az utóbbi példák egyben érzékeltetik a lengyel – magyar igeekötők megfeleltetések nehézségeit is, amit én az igeekötős szerkezetet eredményező konceptualizációs folyamatok különbségeiben látok.

A b) sémával leírt módon képzett igeekötő azt fejezi ki, hogy a predikátum alanya (ritkábban tárgya) az alapigébe foglalt állapotba kerül: *megférgesedik*, *meghólyagosodik*, *meghomályosodik*_{1,2,3,4átv}, *megkásásodik*, *megkérgesedik*_{1,2,3,4átv}, *megkoszosodik*, *megkozmasodik*_{1,2átv}, *megkukacosodik*_{1,2} stb. A kb. 100 ige abszolút töve zömében főnév, ritkábban melléknév, amely az -s denominális nomenképzővel és az -odik, -edik, -ödik intranzitív képzővel alkotja az alapigét. Szintaktikai alanyai vagy elszenvedők (ilyenkor az okozót a -tól, -től bővítmény jeleníti meg), de leginkább klasszikus mediálisok, tehát az okozó szerepét a 'magától' tartalommal azonosítható természeti erő játssza.

b) főnév + -osodik → alpmelléknév mint eredményállapot
 -esedik
 -ösödik

(*meg* + *penész* + *esedik* → *penészes lesz/lett*)

A különböző szótárak ide vonatkozó szócikkeinek messze nem tüzetes és teljes böngészése alapján azt a következtetést vontam le, hogy – noha vannak hasonló származékok (*rdzewieć* – *zardzewieć*: *rozsdásodik* – *megrozsdásodik*; *pleśnieć* – *spleśnieć*: *penészesedik* – *megpenészesedik*), ez az alcsoport kevesebb tagot számlál a lengyelben.

3. Összegzés

Írásomat a további kutatásokat ösztönző problémafelvetésnek szántam, hiszen bőven szembesülünk megoldandó kérdéssel a két eltérő aspektusú nyelv tanítása közben. Ezek közé tartozik – a taglalt eltérések, hasonlóságok mellett – az igeekötők kapcsolódásában mutatkozó konceptualizációs egyezések, másságok megfejtése. A lengyelek legkitartóbb tanulói nyelvünknek, legelkezdőbb ismerői kultúránknak, így (Vályi Andrástól, a magyar mint idegen nyelv módszertanának első művelőjétől kölcsönzött képpel) igazán megérdemelnék, hogy elhárítsuk előlük az akadályokat a magyar nyelv megtanulásához vezető ösvényről.

Bibliográfia

- Csirmaz Anikó 2006: Particles and a Two Component Theory of Aspect. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Dordrecht: Springer. 107–128.
 Dahl, Östen 1985: *Tense and Aspect Systems*. Cambridge, MA, Oxford: Blackwell.

- Garey, H. B. 1957: Verbal aspect in French. *Language* 33: 91–110.
- Gyuris Beáta – Kiefer Ferenc 2008: Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 229–267.
- Jászay László – Tóth László 1987: *Az orosz igeaspektusról – magyar szemmel*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1995: *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan. 2. kiad.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2006: *Aspektus és akcióminőség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000: Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 475–480.
- É. Kiss Katalin 2004: Egy igekötő-elmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100, 5–42.
- Németh Boglárka 2012: *Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Pátrovics Péter 2003: Az aspektus a lengyel és magyar nyelvben: harmónia – diszharmonia. *Magyar Nyelv* 99. 56–65.
- Pátrovics Péter 2004: *Az aspektus története és tipológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pete István 1983: Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 79: 137–149.
- Smith, Carlotta 1991: *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.
- Szili Katalin 2015: Az inchoativitásról a melléknévi tövű igeképzés kapcsán a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 13: 464–476.
- Szili Katalin 2016: Az érzelmeket kifejező igékről, különös tekintettel aspektuális jellemzőikre. *Magyar Nyelvőr* 14: 214–229.
- Vendler, Zeno 1967: Verbs and times. In: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

O nauczaniu Polaków (i innych nacji) węgierskich przedrostków czasownikowych w świetle najnowszych badań nad aspektem

Streszczenie

Chcąc w ogólny i uproszczony sposób scharakteryzować relacje aspektualne w języku węgierskim i polskim, możemy stwierdzić, że podczas gdy w węgierskim można mówić przede wszystkim o tzw. leksykalnych typach aspektualnych, tzn. rodzajach akcji zawartych w formach słownikowych czasowników (*megdöbben* ‘osłupieć’, *kopog* ‘pukać’, *csattan* ‘świsnąć, trzasnąć’, *aggódik* ‘martwić się’, *él* ‘żyć’, *megrémül* ‘przerazić się’), tak w polskim pary czasowników niedokonanych–dokonanych świadczą o regularności aspektu czasownikowego. Wprawdzie w języku węgierskim również można odnaleźć tego typu czyste pary aspektowe (*ír* – *megír* ‘pisać – napisać’, *olvas* – *elolvas* ‘czytać – przeczytać’), lecz w bardziej ograniczonym zakresie i manifestowane są one często za pomocą odmiennych narzędzi językowych.

Artykuł koncentruje się na trudnościach wynikających z ww. różnic aspektualnych, jakie napotykają Polacy (oraz inne nacje) w nauce języka węgierskiego. Na wstępie mowa o formalnych własnościach aspektu leksykalnego w języku węgierskim, następnie o jego stosunku do aspektu manifestującego się poprzez czyste pary aspektowe, na końcu zaś o głównych zasadach, które należy stosować w nauczaniu aspektu z uwzględnieniem dotychczasowych mniej lub bardziej skutecznych metod.

Nyelvészeti ideológiák a szóelemző helyesírás mögött

1. A szóelemző elv a mai helyesírásban

A magyar helyesírás a szóelemeket kiejtés szerinti alakban írja le. Azonban a szóelemekből alkotott nagyobb egységek esetében a kiejtés szerinti írásmód elvét felülírja egy másik alapelv, a szóelemzés elve. A hivatalos akadémiai helyesírási szabályzat legutolsó kiadása (A magyar helyesírás szabályai 12. 2015) így határozza meg a szóelemzés elvét:

„48. A magyar helyesírás a szóelemző írásmód érvényesítésével biztosítja azt, hogy a toldalékos szavakban mind a szótő, mind a toldalék, az összetett szavakban pedig minden tag világosan felismerhető legyen. Ezért a toldalékos és az összetett szavak legnagyobb részében a szóelemeket úgy sorakoztatjuk egymás mellé, ahogyan külön-külön ejtve hangzanának, például: **barátság (= barát + ság), barátaival (= barát + ai + val); barátfüle (= barát + fül + e), állatbarát (= állat + barát).**

A szóelemző írásmód érvényesítése akkor válik különösen fontossá, ha a szó egészét másképp mondjuk ki, mint a szóelemeket külön-külön, például: **kertje** [kertye] = **kert + je; néztük** [nésztük] = **néz + t + ük; község** [kösség] = **köz + ség; szállnak** [szálnak] = **száll + nak.**

A szóelemző írásmód fő szabálya nem érvényesül minden toldalékos szó leírásakor. A toldalékos szavak egy részében ugyanis a szóelemeket nem eredeti alakjukban, hanem módosult változatukban tüntetjük fel, például: **házzal (= ház + zal); fusson (= fus + s + on).**”

49. „A toldalékos szavak, az összetételek, valamint az egymást követő szavak szóelemek érintkező hangjai kölcsönösen hatnak egymásra; a szavak kimondásakor e hangok sokszor megváltoznak. A helyesírás azonban nincs tekintettel az alkalmi hangváltozásokra, a szóelemeket eredeti alakjukban írjuk.” A részletesen felsorolt esetek alapvetően a mássalhangzó-hasonulást, a teljes hasonulást, az összeolvadást, a mássalhangzó-kiesést és a rövidülést foglalják magukban.

Ez a megoldás nem az egyetlen lehetséges út: ismerünk olyan európai helyesírásokat, amelyeknél a hangjelölés elve sem érvényesül (pl. az angol), és olyanokat is, amelyek mindig a kiejtés szerinti írásmódot használják (pl. az olasz). A magyar megoldás igen hosszú úton alakult ki, és ez az út egyúttal a nyelvészeti gondolkodás alakulását, a magyar és európai nyelvtudomány-történetet is tükrözi. A tanulmány ezt a folyamatot kívánja végigkísérni az első magyar ortográfiától az akadémiai helyesírás megszületéséig, tehát nem a tényleges írásgyakorlattal foglalkozik, hanem az akadémiai helyesírásnak, a magyar grammatikáknak és helyesírási munkáknak a szabályozó és értelmező elveivel és példáival.

2. A szóelemző elv megjelenéséhez vezető út

2.1. A kéziratos korszak

Az írástörténet fejlődésének a legmagasabb fokát a fonematikus írás képviseli, ahol minden fonémának egy jel felel meg. A fonematikus írás definíció szerint azt jelenti, hogy csak a nyelvi rendszer szempontjából jelentős különbségek kerülnek rögzítésre, az írás eltekint mind az egyéni realizációktól, mind a nem egyéni szintű, de a rendszer szempontjából irreleváns fonetikai különbségektől. A fonematikus írásnak tehát rendszerező és a különbségeket a rendszer szempontjából mérlegelő szerepe is van, az írás ugyanis értelmez és orientál.

Az európai írásrendszerekben az első ilyen az ógörög ábécé volt, az első és legrégebbi olyan ábécé, amely minden magán- és mássalhangzót különálló szimbólummal jelöl. Ez a kizárólag mássalhangzókat jelölő föníciai és ugarit ábécéből fejlődött ki oly módon, hogy a görögből hiányzó mássalhangzók jeleit magánhangzók jelölésére kezdték alkalmazni. A görögből alakult ki a latin ábécé. A latin ortográfia (ami persze koronként, régióként és műfajonként ingadozott) alapvetően a kiejtést követte, pl. az igeekötők hasonulását általában írásban is jelölték. A magyar nyelvet a kereszténység felvétele után a latin ábécé betűivel kezdték rögzíteni. A helyzetet bonyolította, hogy a magyar nyelvű szövegeket is sokszor idegen anyanyelvű (német, olasz, szláv) egyházi személyek jegyezték le, a maguk hangészlelésének megfelelően (Haader 2015). Az alapvető problémát az jelentette, hogy a magyar fonémaállomány a latinétól különböző hangokat is tartalmazott. Az írásbeliség évszázadai alatt ezek jelölésére többféle helyesírási, ezen belül hangjelölési megoldás is szerepet kapott (Korompay 2003). A kódexekben alkalmazott megoldások, a kancelláriák írásgyakorlata, az iskolai tanítás hosszú hagyományt teremtettek a helyesírási kérdésekre adott válaszok terén.

Ez az írásbeliség alapvetően a kiejtést követte a szóalakokon belül. Ugyanakkor a szóhatáron fellépő alkalmi kiejtésbeli változásokat nem tükrözte. Így például a külön szóznak tartott igeekötőt mindig azonos alakban írták, nem találunk példát egy *mekkap* típusú írásra *megh* helyett.

2.2. Az első grammatikák és ortográfiák: a következetes fonematikus írásmód

Az íródeákok gyakorlatában már korán megfigyelhető a törekvés a kirívóan nyelvjárási jegyeiktől mentes, általánosabb érvényű nyelvhasználatra, ami a helyesírásban is tükröződik (Korompay 2003). A helyesírási kérdésekkel foglalkozó ortográfiák pedig az első grammatikákkal párhuzamosan jelentek meg. Mindkét műfaj mögött a nyelvi egységesülés és a sztenderdizáció igénye állt, ami több tényezőre volt visszavezethető. A reformáció a *sola scriptura* elvével a hívők saját ügyévé tette a szentírással való találkozást. Ennek megkönnyítésére születtek meg a népnyelvi bibliafordítások, és a reformáció azt is kimondta, hogy minden nyelv méltó arra, hogy dicsérik rajta az Urat. A hívőkhöz a biblia, majd a világi témájú nyomtatványok az újonnan elterjedt betűváltó nyomtatás segítségével jutottak el, és ez a technika a szöveget sztenderd tömegtermékként állította elő. A nyomda a nyomdász ízlésének és sokszor az adott betűkészletnek megfelelően igazította át a hozzá került szöveget. A helyesírási kérdésekkel foglalkozó ortográfiák többnyire közvetlen gyakorlati feladatokból kiindulva jöttek létre, például egy-egy fontos kiadvány írásmódjának tisztázására, mint Geleji Katona István teológiai munkái (1635), Tótfalusi Kis Miklós bibliakiadása (1684) vagy a Pápai-Páriz szótár újabb kiadása (1708).

Az egyéni, anyanyelvű bibliaolvasás a reformáció fontos célkitűzéseként az anyanyelvű olvasástanítás programját is magával hozta, megjelent az anyanyelvű iskoláztatás, és az idegen ajkúak nyelvtanításához szintén szükség volt a betűk hangértékének tisztázására. (Első nyelvtanaink előszavukban szinte mind a külföldiek magyarrá tanítását jelölik meg célul.) Mindezek a tényezők az egységes, nyelvjárások feletti, normatív helyesírás megteremtésének igényét vetették fel.

Az első lépés a fonematikus elv következetes érvényesítése volt. A Huszita Biblia után az első következetesen egy betű – egy (jelentésmegkülönböztető) hang jelölési elvet alkalmazó munka éppen az első ismert nyelvtanunk, Sylvester 1539-es grammatikája, amely a huszita mellékjeles helyesírást alkalmazza. Sylvester nyelvtana időben egybeesik és kölcsönhatásban is van Dévai 1549-es ortográfiájával (Balázs 1958, Korompay 2003). Ennek írásrendszere olyan mellékjeles betűket alkalmazott, amelyeknek nyelvjárástól függően többféle olvasata lehetett. (Részletes elemzését lásd Korompay 2003: 586.) Ez a jelölésmód például német nyelvterületen, ahol a dialektusok nagy, akár a megértést megnehezítő távolságban álltak egymástól, a nyelvjárások feletti Hochsprache kialakításának egyik eszköze volt (Moulin 2004: 39).

Ebben a korszakban a fonematikus írásmód elvének hatóköre a teljes szóalak. A szóalak hangjait rögzíti, függetlenül attól, hogy azok valamilyen morfológiai művelet eredményeként jöttek-e létre. A XVII. század közepéig ez az írásmód volt az uralkodó a magyar munkákban. Ennek az időszaknak a programszerű megfogalmazása Szenczinél található meg: „Amilyen az írás, olyan a kiejtés” (2004 (1610): 31).

A fonéma fogalmát (noha a terminust nyilván nem használják) a korai grammatikákban két oldalról is megközelítik. Az egyik megközelítés a magasabb egység, a szó felől indul: a betű szerepe itt az, hogy olyan hangot jelöljön, amely képes jelentésbeli különbséget létrehozni két szó között. A korai grammatikákban rendszeresen olyan szópárokat mutatnak be, amelyek csak egy hangban térnek el, de más értelműek, vagyis olyan minimális párok, oppozíciók, amelyeket majd az 1930-as években a prágai fonológiai iskola használ a fonéma fogalmának megalkotásához. Magyar munkákban ezek a különbségtételek szinte mindig a mellékjeles és a mellékjel nélküli betűvel írt magánhangzópárok esetében jelentkeznek. Sylvester (1539) példáiból: *orom – öröm, korom – köröm; hus – hüs* [hűsleges] stb. A következő magyar grammatika (1610) szerzője, Szenczi Molnár Albert is arról ír grammatikájában, hogy az *a* és az *á* különbsége fontos a magyarban: „... a legkisebb hosszúságbeli eltérés is megváltoztatja a szó jelentését. ... Innen van, hogy a mi gyerekeink gyakran nevetik az idegen iskolásokat, akik hibásan éneklék ezt: *Nagy hálákat adoc az én Uramnac*, ami helyesen ejtve azt jelenti: *Magna grates reddo Domino meo*. Elmosódottabban és röviden ejtve a szót: *halakat*, akkor pedig azt jelenti: *Magnos pisces dabo Domino meo*” (2004 (1610): 95, 97).

A fonéma másik megközelítése az alacsonyabb szint felől történik, pozíciótól függő változatok közös jeleként. Tótfalusi Kis Miklós a *Ratiocinatióban* (2011 (1697): 51) arról ír, hogy a magyarban az *n* hangnak *g* vagy *k* előtt a többtől eltérő változata hangzik, amelyet azonban nem jelölünk külön jellel. „Ha pontosan úgy akarnók leírni a szavakat, ahogyan mondjuk, akkor egy olyat sem írhatnánk le helyesen, amelyben az *n* után *g* vagy *k* következik, pl. *engem, ángolna, miénk, mankó* stb. mert e szavak ejtésében soha nem *n* hangzik ...” Vagyis hiába van érzékelhető különbség, mégsem írjuk külön betűvel, hiszen nem képez megkülönböztető egységet a nyelv számára.

3. A szóelemző írás megjelenése

3.1. A szóelem fogalmának megjelenése a magyar nyelvészeti gondolkodásban

A nyelvészeti tudatosság magasabb fokán az írásnak egy új funkciója is kialakul, mégpedig a szón belüli egységek megragadása és tudatosítása. Ez az új típusú írás a szóelemet két oldalról is megragadja: egyszerre szolgálta a szóelem azonosítását és elkülönítését. Az első értelmében az alapszavak és a belőlük származó szavak írásmódjának meg kell egyeznie, még akkor is, ha a kiejtés nem ezt követi. A másik oldalról ez az írásmód, amely a tőszó betűit őrzi, lehetőséget ad arra, hogy a kiejtésben azonos, de más tőből származó szóalakokat az írás szétválassza. Ez az írásmód tehát képes volt a szóalakokat mint morfológiai műveletek eredményét tekinteni, vagyis a kiejtés mellett a létrejöttüket is figyelembe venni.

Ez az új alapelv a szóelemző írás, amely a kiejtés szerinti írásmódot számos esetben keresztelte, nyelvtípustól függően más és más pontokon. A flektáló nyelvek esetében, ahol a szó változatokban létezik, az írásmód az eredeti alak megőrzésének eszköze, a képzett és ragozott alakokban is. Így például a német helyesírásban a morfematikus elv három fő megjelenési területe az umlautos betűk alkalmazása ott, ahol a tőben *a*, *o* vagy *u* volt, a szóvégi explozívák egyöntetű írásának kérdése és a kettőzött mássalhangzók megtartása mássalhangzó előtt (Moulin 2004: 41 skk.). Agglutináló nyelveknél, így a magyarban is az elv elsősorban a szóelemek határán (tulajdonképpen: a morfémahatáron) végbemenő fonetikai változások nem jelölésében mutatkozik meg. A szóelemző írásmód ebben az esetben tehát felülírja a kiejtés szerinti, pontosabban: a szó szintje helyett a szóelem (morféma) szintjére szorítja vissza. A morféma kevésbé kézenfekvő nyelvi egység, mint a szó, tehát alkalmazása elvontabb gondolkodást feltételez.

Az új szemléletű írásmódnak, a szóelemzőnek a központi kategóriája a morféma. A morféma fogalma azonban korábban egyszerűen hiányzott az európai nyelvészeti hagyományból, amely a görög nyelvre alapozva alakult ki, és a latin grammatikaírás közvetítette. A görög és a latin nyelv flektáló típusú, vagyis a grammatikai változások egyúttal a tő alakjának megváltozásával járnak, ezért a tő jellemzően allomorfoiban létezik, a szóalakon belül sokszor nehezen határolható el a szótő és a grammatikai viszonyokat hordozó rész. Egy ilyen típusú nyelv elemzésénél fel sem merült, hogy a szót részekre kellene vagy lehetne osztani. A klasszikus grammatika a szót egészként kezelte, ezt tekintette a legkisebb jelentéses elemnek.

Az európai nyelvek első leírásai a latin nyelvtan mintájára készültek. Az agglutináló magyar esetében a latin keret nem volt kielégítő, és az egyik fő gondot éppen az okozta, hogy az elemzés alapegysége a szó volt. A magyar grammatikusok számára kezdettől világos volt, hogy nyelvünkben a szóalak tovább osztható, a szón belül is vannak egységek, ám ennek a megfogalmazásához a latin modell nem kínált alkalmas fogódzót.

A megoldás és a tő fogalma a héber grammatikából érkezett. A héber grammatika (amely az arab átvétele) egy olyan nyelvreírési modellt jelentett, amely a görög–latin hagyománytól függetlenül alakult ki. A reneszánsz után Európában felébredt az érdeklődés a héber nyelv mint a Biblia szent nyelve iránt. A héber grammatikák latinra fordítva és a latin *ars grammatica* kategóriáira adaptálva kerültek be az európai hagyományba. A héber modellnek több olyan eleme is volt, amelyek továbbfejlesztve alkalmassá váltak a szótő, illetve a toldalék fogalmának kidolgozására.

Különösen fontossá vált a héber hagyomány az agglutináló nyelvek (pl. a magyar, finn, lapp) leírásában, így azokban hangsúlyos szerepet kapott, és egyúttal az ősi héber nyelvből való leszármazást is igazoltnak vélték vele a szerzők.

A héber nyelvben három mássalhangzós gyökök vannak, ahol a szófajt és a másodlagos kategóriákat a mássalhangzók közé kerülő magánhangzók szabják meg. A latin nyelvű héber grammatikákban a gyök neve *radix* 'gyökér, származás' volt. Más nyelvek leírásában, így a magyarban is a héber grammatika *radix* fogalmából alakult ki a szó ragozási alapformájának, illetve a magyarban a szótőnek a fogalma. Ez kezdetben teljes szóalak, csak néha találunk példát arra, hogy egy grammatikus fiktív tövet neveznek gyöknek, például az *ikes* igék kapcsán.

A magyar nyelvészetben a toldalék fogalma is a héber grammatikára vezethető vissza. A héber nyelvben a személyes névmás mint önálló szó (*pronomem separatum*) csak alanyesetben létezik, egyéb eseteinek szerepét bizonyos ragok töltik be, amelyek névszókhoz és igékhez is csatlakozhatnak (*pronomem affixum*, szó szerint 'toldott névmás'). Névszóknál ezek a birtokos személyére, igéknél pedig az ige tárgyának számára és személyére utalnak. A *pronomem* kulcskategória lett a korai magyar szerzőknél (Telegdi 1990), egymástól függetlenül is a *pronomem affixum* kategóriájával adtak számot a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás és az infinitívus ragozásának kérdéséről. (A magyarázat egyébként nyelvtörténetileg is helytálló, hiszen e toldalékok valóban a személyes névmásból alakultak ki, ld. Korompay 1991.) Ezt találjuk már az első, Sylvester-grammatikában is, vagyis a héber fogalmak már az első nyelvtanunk előtt jelen voltak a magyar nyelvészeti gondolkodásban.

A *pronomem affixum*ot már kezdetől rövidítették az eredetileg melléknévből főnévvé lett *affixum* szóval, és fokozatosan a magyar nyelv más toldalékaira is kiterjesztették a használatát. Szenczi Molnár Albert (1610) már határozóragot is értett rajta, a hebraista Komáromi Csipkés György (1655) igekötőt is, a jezsuita rend hivatalos magyar nyelvtanában Pereszlényi Pál (2006 (1682): 75) pedig egyenesen azt írta, hogy „az igeragozásban minden módot, időt, számot toldalékokkal fejezünk ki”. A XVII. század végére az *affixum* mindenféle toldalék jelölőjévé vált.

A magyar grammatikusok rendszeresen végeztek a szóalakokat elemekre bontó elemzéseket. Ezek elsősorban ott jelentek meg, ahol a magyar toldalékokat a latin vagy a latinizált héber grammatika alapján valamilyen önálló szófajként lehetett azonosítani. Így elsősorban a birtokos személyjeles toldalékokat (ezeket a latinizált héber grammatika alapján *pronomem affixum*nak tartották). A határozóragokat viszont a latin prepozíciókkal azonosították, s mivel a latinban ezek külön szófajt alkottak, magyar megfelelőiket is külön elemként kategorizálták. Szenczinél a magyarzatokban már szóelemekre bontó elemzést olvashatunk: „A névmások és elöljárók összeolvadnak avval a szóval, amelynek a végéhez hozzátoldatnak, mint *Iftenem, Deus meus; Urainkhoz, Ad dominos nostros; Embereimmel, cum hominibus meis.*” (2004 (1610): 160).

3. 2. A szóelemző helyesírás kérdése Geleji Katona ortográfiája előtt

A héber grammatika kategóriáinak adaptálása tehát megteremtette az elvi lehetőséget a szóelemek elkülönítésére, de csak később merült fel az igény arra, hogy az elkülönítést a helyesírásban is megjelenítsék. Az első ránk maradt 1539-es grammatikában, Sylvesternél, mint láttuk, a hangsúly a fonematikus elv következetes alkalmazásán van, és a magyar szavak írásmódja alapvetően a kiejtést követi. Kiejtés szerint írja a részleges hasonulásokat (*elualtoʒtatta* – 1989 (1539): 95) és az összeolvadásokat (*ʒzereccz, ʒzereʒtek*), még akkor is, amikor a ragozási táblázatban következnek (*ʒzereʒtek, ʒzereccz, ʒzereʒt*) tehát a sor adta analógia vezethetne a többeli *t* megtartásához is.

A szóelemző írásmód Sylvesternél a határozott névelő kapcsán, az említett első ortográfia szerzőjével, Dévaival folytatott vitájában jelenik meg. (Lásd erről Korompay 2003: 585.) Sylvester nem támogatja Dévai javaslatát az *ab barat, ad doctor, af farkas* stb. írásmódra,

szerinte „a névelő utolsó betűjét mindig z-nek kell írni” (1989 (1539): 33). Különösen lényeges, hogy Sylvester a szabályt általánosabb elméleti megfontolásokkal támasztja alá. Első érve, hogy a nyelvszokást nem követni kell, ha az hibás, inkább orvosolni. Továbbá az ab, ac, ad stb. szócskáknek ilyen formában, főleg összetételén kívül nincs értelmük. Ez utalás Dévai egyik érvére, aki szerint a latin igekötők is hasonulnak írásban, Sylvester viszont rámutat, hogy a magyar névelő nincs összetételben a szóval, ráadásul a latinban is a praepositio csak igekötői minőségében hasonul, előjáróként nem. Végül pedig Sylvester szerint az írásnak nem kell követnie a kiejtést, mert a kiejtésben lehetnek változatok, az írás rendszerének viszont állandónak kell lennie, amint ez más nyelvek írásmódjában is van. A grammatikai gondolkodásban ekkor már kezdett kialakulni a szóelem fogalma, de az írásmódot ez egyelőre nem befolyásolta.

Szenczi Molnár, mint láttuk, már tudatában van annak, hogy a magyarban a szóalakok tovább oszthatók, vannak toldalékok, de az írásban a szó elemeinek határát nem tartja fontosnak megjeleníteni. A magyar abc-t és a betűk hangértékét bemutató részében egyenesen azt hangsúlyozza, hogy a magyar helyesírás a kiejtést követi: „Amilyen az írás, olyan a kiejtés” (2004 (1610): 33).

3.3. Geleji Katona István és a *Magyar grammatikátska*: a szóelemző helyesírás programja

A morfémákat tükröző helyesírás igénye összefüggött a protestantizmus *sola scriptura* elvének elterjedésével, és ebből következőleg az olvasási szokások megváltozásával is. A szöveget a korábbi több szereplős felolvasás és meghallgatás helyett mostantól inkább egyénileg, néma olvasással fogadják be. Azaz a befogadás auditív helyett vizuális úton történik. Ennek az olvasásnak a segítője a szóelemző helyesírás: az írásban a szóalak mint szóelemek egymásutánja jelenik meg, az írás értelmező szerepével segít felismerni a szóelemeket, és például különbséget tenni azonos hangzású, de más jelentésű alakok közt. Másrészt ez jól illeszkedett a grammatikák sokszor hangoztatott célkitűzéséhez, vagyis a külföldiek nyelvtanulásának megkönnyítéséhez is.

A magyar helyesírásba az elv valószínűleg a német nyelvű társaságok felől érkezett, a protestáns német egyetemeken tanuló magyar diákok közvetítésével. A XVI–XVIII. századi német grammatikák és ortográfiák egységes hagyományban és ismétlődő példákkal hangsúlyozzák, hogy a szóelemző helyesírás lehetővé teszi a) a szótő és a belőle származó alakok azonos írásmódját, kiejtéstől függetlenül; b) a kiejtésben azonos, de más jelentésű szavakat szétválasztani. A korai német grammatikák rendre homofón listákat tartalmaznak, amelyeket írásban különböző szavakból állítanak össze. A grammatikák részletes ismertetése és elemzése megtalálható Claude Moulin tanulmányában (2004). A német egyetemeken tanuló magyar diákok közvetítésével ez eljutott Magyarországra is.

A magyar nyelvészetben a szóelemző írásmód elve és gyakorlata először Geleji Katona István protestáns teológus 1645-ös *Magyar Grammatikátskájában* jelenik meg (Korompay 2003: 590). Geleji kijelenti, hogy az írásnak nem kell a kiejtést követnie, hanem az alapja a *ratio*, vagyis az azonos tőből származó szavak összetartozásának megjelenítése a helyesírás eszközével.

A korábbi, kiejtést követő felfogás változása jól érzékelhető Szenczi és Geleji Katona két párhuzamos helyének összehasonlításával.

Szenczi 2004 (1610): 105: „Az alapszó maga az eredet, mint *Lát, Elme, Meg*. A származékszó egy másiktól ered. A származékokhoz tartozik a jóhangzás kedvéért történő hangkiesés vagy hangfelcserélés. A hangkiesés (*elisio*) a hangok eltűnése, mint *bizony* és *talán*-ból *bizontalan*, az *y* kiesésével; *kivált* és *keppen*-ből *kiválkeppen*, a *t* kiesésével. A hangfelcserélés (*permutatio*) bizonyos hangok más hangok helyébe tétele, mint a *βam*-ból, *numerus* és a *talán* fosztó szócskából *βantalan*, az *igaz* és *ság*-ból *Igaffág*, a *mind* és *járáft*-ből *Mingyaráft*.”

Geleji Katona 1645: A2r: „Amelley concretum z-ben vagy Jz-ben végeződik, az abfractionumját-is így kell ki-írni. Mint *gaz, gazfág; igaz, igazfág; ... kertéjz, kertéjzfég, egéjz, egéjzfég ..*” „A *d* után *a' j a'* pronuntiatióban mindenkor úgy ejtődik, mint *a' gy*, de azért ugyan nem kell úgy írni. Mint: *Adja, mondja; tudja, imádja.*”

A két szövegrészlet ugyanolyan típusú, morfémahatáron fellépő fonetikai változásokat mutat be: teljes hasonulás, összeolvadás, hangkiesés. A szöveg alapján az is világos, hogy mindketten felismerték, hogy az ilyen típusú alakok két részből (többől és toldalékból) állnak, és összekapcsolásukkor kiejtésbeli változás következik be. A különbség az, hogy Szenczi, noha világosan észlelte a szóelemek létét, nem tartotta fontosnak tükröztetni őket az írásban, hanem a létrejött alakot is kiejtés szerint írta, és mellékelte egy listát a bekövetkezett fonetikai változásokról (ezeket a kor szokása szerint *metaplasmus*nak nevezte).

Geleji számára viszont a helyesírásban az elemek tükröztetése volt a kiindulás, ami felülírta a létrejött szóalak kiejtését. Szenczi leszögezte: „Amilyen az írás, olyan a kiejtés.” (2004 (1610): 33), és ezt a szóelemekre való tekintet nélkül érvényesítette. Geleji viszont ezt az írásmódot azért helytelenítette, mert „mindenek *a'*nak irattatájában csak *a'* pronuntiatot, a ki-mondatájnak a *Jonuffját*, *a'* mint a *Jzók a'*ban *ejnek*, követik, s azoknak pedig gyükereiket, eredetiket, és természetiket csak nem-is vizsgálják ...” (1645: A1v). A különbség tehát nem a szóelemek felismerésében volt, hanem abban, hogy fontosnak tartották-e ezt tükrözni a helyesírással.

Geleji szerint az írásmódnak az alapszó és a belőle leszármazott szó kapcsolatát kell megjelenítenie, ennek alapja pedig az alapszó eredeti alakjának megőrzése. Az alapszó írásmódját szerinte azért kell követni, mert ez egyrészt kapcsolatot teremt az alapszó és a leszármazott között, másrészt lehetővé teszi a különböző alapszavakból származó, de kiejtésben azonos származékok szétválasztást a helyesírás révén. A *Magyar Grammatikátska XXI.* szabálya szerint: „*A'* derivatumokban *a'* primitivoknak bötüiket Jzükjégejen meg kell az írásban tartani; mert *a'* nélkül *a'* különböző értelmű Jzók egy májtol meg-nem tudnának válaJzatni. Mint: *Halhatatlan*, ab *halok*; *hallhatatlan* ab *hallok*; *oldhatatlan*, ab *oldok*, *olthatatlan*, ab *oltok ... fogadta*, a *fogadok*; *fogatta*, a *fogatok*” (1645: A5v).¹

„*A'* derivatumokban *a'* primitivoknak bötüiket Jzükjégejen meg kell az írásban tartani” (1645: A5v) szabálya, sőt megfogalmazása is ugyanígy ismétlődik sok kortárs és későbbi német és magyar munkában, magyar, német és latin változatban.

Geleji az elvet merev következetességgel alkalmazta: pl. a *jövök* típusú alakokból elvont *jöv-* tövet minden formában megőrizte: A *Magyar Grammatikátska XIII.* szabályában a *jövök* ragozási sora így festett: „*jövök, jövöz, jöv, jövünk, jövtök, jövnök, jövnö*” (1645: A3v). Ugyanitt van példa a névszóknál is *hivjég, ovfág* alakok szerepeltek, sőt, a *-val/-vel* rag hasonulását sem tüntette fel: „*Abrahamval, IJaákval, Jákobval*, nem pedig: *Abrahammal, IJaákkal Jákobbal*” (1645: A4r). Ezek a formák a következetesen végigvitt szabályalkalmazás túlkapasai. (Lásd Korompay 2003: 590).

¹ Az *a*, *ab* a kor szokása szerint latinul szerepel, [alapszó]ból' értelemben.

3.4. Geleji Katona követői: Tótfalusi Kis Miklós és Tsétsi János

A szóelemző elv második programszerű következetes képviselője Tótfalusi Kis Miklós nyomdász volt, aki a Jansonius-biblia újrakiadása során alkalmazott írásmódját indokolta meg az 1697-es *Apologia Bibliorum* harmadik részében (*Ratiocinatio*). Ő is leszögezi, hogy az írás nem követheti a kiejtést, és a teljesen fonetikus írásmódot a műveletlenek rossz példájaként mutatja be:

„... számtalan olyan szó van, amelyet nem úgy ejtünk, ahogyan írjuk, vagy ha úgy írjuk, ahogyan ejtjük, akkor azt mindenki véleménye szerint (kivéve a tudatlanokat) hibásan írtuk. Pl. *Ő Nagysága Kegyelmednek Őzolgálatját izente, 's a' bárányt megküldte, ez közönséges folyóbeszédben így hangzik s így is kellene írunk: Ő Natstsága (mert így ejtik), Kiendnek szóálatját (mert ezt is közönségesen így összevonják) izente' s a' báránt meg- vagy mekküldte, vagy kütte. Így, s nem másként kellene írnia, ha egy nyelvünket nem ismerő valamelyik magyar szájából hallaná ezeknek a szavaknak a kiejtését, azaz, ahogyan a közbeszédben járja. Aki nyelvismerő létére mégis így ír, vagy azt véli, hogy így kell írnia, az bizonyos, hogy vagy ostoba, vagy helyesírási szabályok nélküli, vagy teljesen megveti az ilyesmit” (2011 (1697): 47).*

A szóelemző írásmód tehát a műveltséggel vagy éppen a még súlyosabb: hanyagsággal kapcsolódik össze, vagyis a fonetikus írásmód (és használója) stigmatizált lesz. Ez a megjegyzés a helyesíráshoz kapcsolódó társadalmi érték egy korai jele. Azelőtt csak bizonyos nyelvhasználati formáknál volt jelen a presztízs és a stigmatizált forma (vö. a korai grammatikákban a „tanultak” és „műveletlen tömeg” megkülönböztetését), Tótfalusinál már a helyesírásban is.

Tótfalusi az írásmód magyarázatában a terminológián is pontosít. Geleji még (valószínűleg a német megfogalmazások hatására) még alapszavakról és származékokról beszélt, Tótfalusi már nagyon világosan tövekről és különböző fajtájú toldalékokról: „A tövek végén álló hangok közül sok megváltozik a kiejtésben az előljáróknak, az esetragoknak, az igeragoknak és egyéb módosító szócskáknak a hozzátétele következtében. Pl. kiejtésben alig hallatszik, hogyha *ny* után *n*, vagy *t*, *r*, *z*, *b*, *h*, *k* stb. következnek: *törvént*, *törvéennek*, *törvénnre*, *törvénből*, *törvénnhez*, *törvénnkezem* stb. Így szokták ezeket és az ilyeneket ejteni, a pontos ember mégsem így írja, hanem mindenütt föltüntetni alakilag a *törvény* tövet” (2011 (1697): 49). A töveket tehát alapformájukban kell megőrizni, és ugyanígy a toldalékokat is: „Minden harmadik személyű ragot lágyan ejtünk akképpen, hogy a tőhöz a *ja*, *je* szótagot adjuk hozzá, s ez maga a toldalék. Ezért írom tehát, hogy *darabja*, s ugyanígy: *kardja*, s nem *kardgya*... ugyanígy: *lopja*, *kapja*, *rakja*, *nyomja*, *akarja*, *Đákja*, *Papja*, *karja* stb. – tehát miért ne így: *Đzolgálja*, *nyelje*, *szólja*, *tiĐztítja*, *gyógyítja*, *fótja*, *petsétje* stb.? ... őrizték meg a toldalékok az eredeti és hozzájuk tartozó *j* betűt” (2011 (1697): 45).

Tótfalusi elveit munkatársa és tanítványa, Tsétsi János vitte tovább. Helyesírási összefoglalója Pápai Páriz Ferenc népszerű latin–magyar, magyar–latin szótárának 1708-as kiadásában jelent meg, és a szótár elterjedtségének és többszöri kiadásának köszönhetően jelentősen hozzájárult a szóelemző helyesírás elvének térnyeréséhez.

4. A szóelemző elv bekerülése a standardizált helyesírásba

4.1. A szóelemző írásmód új ideológiai háttere. A jottista-ipszilonista vita

A szóelemző helyesírás sokáig felekezeti kötöttségű volt: a protestáns szerzők a szóelemző, míg a katolikus szerzők a kiejtés szerinti írásmódot követték. Ez utóbbi helyesírást Káldi bibliafordítása alapján a jezsuita rend hivatalos magyar grammatikája, Pereszlényi Pál 1682-es nyelvtana kanonizálta.

A szóelemző helyesírás kérdése a XVIII. század végétől került ismét viták keresztüzébe. A szóelemzés mögött azonban ekkor már egy új ideológia állt, amely a romantikus nyelvszemlélettel és a nyelvszellem elképzelésével függött össze. Ennek képviselője és koherens elméletbe foglalója Révai Miklós volt, míg a szóelemző helyesírást racionalista megfontolások alapján ellenfele, Verseghy Ferenc pártolta. A híres jottista-ipszilonista vita mögött nem felekezeti kötöttség állt (hiszen Révai és Verseghy is katolikus pap: Révai piarista, Verseghy pálos szerzetes volt), hanem két nyelvszemlélet: a felvilágosodás és a romantika. Ennek legjobb mutatója az volt, hogy a híres vita során valójában nem volt igazi vita: a két fél teljesen más keretben gondolkodva, még azonos terminusokon is mást értve hangoztatta a maga érveit, elbeszélve egymás mellett. (Részletesen lásd C. Vladár 2014.)

Révai úgy vélte, hogy az ősi, elsősülött emberi nyelvben, minden további nyelv ősében egy szótagból álló gyökök voltak, amelyek hangutánzó majd hanggal ábrázoló jellegűek voltak, az elvont fogalmakat is hangfestéssel ragadták meg (1908: 4–6). Az eredetileg egytagú, fogalmi jelentésű gyökök közül egyesek az idők során alaki és jelentésbeli önállóságukat elvesztve más gyökökhöz kapcsolódtak, így alakultak ki a többtagú, képzett gyökök, illetve a toldalékok. (Révai minden toldalékot önálló gyökből, de legalábbis névmásból származtatott.) Révai szerint a gyökök összekapcsolódásakor a beszélők hanyag ejtése folytán történetileg hangtani változások is bekövetkeztek. Ez a felelős azért, hogy a hangalakbeli változás végül olyan formákhoz vezet, amelyekben az eredeti gyökalkokat már nem vagy alig lehet felismerni. Verseghy Ferencsel vitatkozva egy helyen ezt írja:

„Megvagyon a' betű tserélés, elrejtés, hasonló, és közép hang követés, 's több e' féle változás, minden nyelvekben, kiváltképen a' napkeletiekben; és a' nyelvekben történt minden változásnak ez a' fő oka” (1805: 18).

A Halotti Beszédet elemző munkájában többször kifejtette, hogy az akkori beszélők a *-ja/-je* ragokat még külön gyökként ejtették, és az elemek határai megakadályozták a fonetikai módosulást: „A *mulchota, temetuc, zocoztia* igékben [...] kéziratunk korában a *t-t* saját, eredeti, teljes, lágyítás nélküli hangzásával, hasonlóan az *i* betűt is az eredeti *j* hangzással ejtették: *látjátok, mulhat-ja, temet-jük, szakaszt-ja*” (2014 (1803): 303). Szerinte csak később, a hanyag ejtés következtében mosódtak el a szóelemek határai. A nyelvtudomány feladata az, hogy az etimológia, a szónyomozás segítségével visszafejtse a gyökök eredeti alakját. A szóelemző (etimologikus) helyesírásnak pedig ezt kell fenntartania, és ez az írásmód egyúttal egy korábbi, valós ejtési állapotot őriz meg.

Révai számára tehát a vizsgálat tárgya a nyelvnek saját belső rendszere, amit az etimológia tárhat fel, és hiba az, ami ettől eltér, mert elfedi az eredeti rendszert. A hibák forrását a tudatlanságban és a hanyag használatban látta, ezért tartotta veszélyesnek a tömegekkel való érintkezést, ami megrontja a nyelvérzékét: „Hanem kell-e teljesen mellőzni a nyelvi szokást? Azokban az esetekben, ahol az etimológia szabályai magyarázattal szolgálnak, és a tömegek

hanyag nyelvhasználata világosan bizonyítja van, biztosan mellőzzük” (2014 (1803): 216). De aggály nélkül utasítja helyre a különben példaképként felmutatott nagy szerzőket is, ha vétenek az általa elképzelt rendszer ellen:

„De nemcsak a nyelvi szokásra, hanem a régi írókra is hivatkoznak a mi álláspontunk ellenében. ... [Káldi, Pázmány és a többiek] komolyabb dolgokkal lévén elfoglalva az etimológiával nem tudtak annyit törődni, hogy minden vesszőre odafigyeljenek. Ezeket a későbbi korok, számtalan segédeszköz birtokában, már eredményesebben, biztosabban állapítják meg és magyarázzák. Azt hiszem, ha holtukból feltámadnának, maguk is egyetértéssel hallgatnák, és szívesen fogadnák ezeket a magyarázatokat” (2014 (1803): 217).

Révai nézeteinek szellemi alapja a romantika volt. Verseghy ellenben még a felvilágosodás racionalista gondolkodását követte, így szigorúan logikus alapon a kiejtés szerinti írásmód pártján volt. Fő érvét az jelentette, hogy az azonos hangot minden esetben azonosan kell írni, függetlenül attól, hogy milyen módon jött létre a szóalak: „...csak az az írás felel meg tökéletesen rendeltetésének, amely bármely megkülönböztetett hangot megkülönböztetett és mindig ugyanazzal a betűvel jelöl” (Verseghy 1999 (1793): 21). Ezért a szinkrón állapotú alak leírásában diakrón szempont nem érvényesülhet, mert megbontaná ezt az elvet. (Ennek szigorú érvényesítése azt jelentette, hogy a szinkronián **belüli** diakrón folyamat, a morfológiai művelet tükrözését is teljesen kizárta.) Az etimologikus írásmóddal kapcsolatosan másik kifogása az volt, hogy a nyelvtanuló így hajlamos lenne betűjejtéssel olvasni (1999 (1793): 23). Ez utóbbi egyébként nem állt volna messze Révai óhajától, lásd feljebb.

4.2. Kazinczy és Vörösmarty kanonizáló szerepe

A jottista-ipszilonista vita aktív szakasza 1807-ben, Révai halálával lezárult. Verseghy ugyan sokáig aktív maradt még, de racionalista felfogását a korban uralkodóvá vált romantika teljesen háttérbe szorította. Emellett az irodalompolitikai viszonyok sem neki kedveztek. Révai elveinek győzelmét, és ezek közt a szóelemző helyesírás kanonizálását a kiejtés szerintivel szemben Kazinczy tekintélye tette lehetővé, aki Révai halála után annak örököséként tüntette fel magát, és az ő nézeteit támogatta, beleértve a helyesírás kérdésében való állásfoglalást is. Kazinczy számára Révai összefüggő koncepciójából csak bizonyos elemek voltak fontosak (a régiség, illetve az írók, költők kiemelt szerepe), a grammatikai rész kevésbé érdekelte, de ezekben a kérdésekben is Révai álláspontját közvetítette. Tanítványai, a Tudós Társaságban szerepet vállaló fiatalok gondosan ügyeltek arra, hogy a hivatalos állásfoglalásokban is ezek a nézetek jelenjenek meg.

A Tudós Társaság 1832-ben adta ki a Révai Miklós elveit követő első magyar helyesírási szabályzatot, *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályait*, amelyet Vörösmarty Mihály öntött végső formába. Ezzel a szóelemző elv és annak megideologizálása, a gyökök épségének megőrzése véglegesen bevonult a hivatalos magyar helyesírásba. A harmadik kiadás lapszámai szerint idézve:

„...a’ gyöknek soha sem szabad megrontatnia. Így: *szül-jön*, *ad-jon* stb. mindenkor *lj-*, *dj-*vel iratandók és soha nem kettős *gy-*vel, vagy *ly-*vel, mert ezek csak ott használtathatók, hol megfelelő hangjok a’ szóban már eredetileg ’s állandóan megvan, mint: *csomó*, *csal*, *gyönyör*; nem pedig olyekben is, mellyekben a’ lágy hang ragok vagy más összetétel

által származik” (1838: 8). (A szóhasználat: *összetétel* pontosan tükrözi Révai elméletét, a szóelemek gyökök összetételéből való származását.)

Ez az elv a hetedik, 1844-es kiadásban már a mai megfogalmazáshoz igen közeli formát ölt:

„A’ cs, gy, ly, ny, ty az eredeti egyszerű hangokban használtak, mint: csal, ecset, kövecs; gyón, egyéb, nagy; lyuk, gulya, homály; nyár, Enyed, heveny; tyúk, atya, korty. Ellenben, hol ezen hangok összetételből erednek, az alkotó betűk; u. m. ts, dj, lj, nj, lj megtartatnak, p. o. követség, adjon, alja, fonja, látja” (1844: 10).

5. Összefoglalás

A szóelemző helyesírás kialakulásában, elterjedésében tehát a nyelvi gondolkodás és a nyelvideológia jól elkülöníthető fokozatai tükröződnek.

1. A klasszikus, szóalapú morfológiai modell módosulása: a morfémafogalom kialakulása a héber nyelvészet eredményeiből kiindulva a 17. századra.
2. A morfémák tükröztetésének igénye: értelmező szerepű, standardizáló, az egyéni olvasást segítő helyesírás a protestantizmus és a könyvnyomtatás elterjedésével (felekezeti kötöttség).
3. A szóelemző írásmód új ideológiai háttere a romantikus nyelvszemléletben: gyökelmélet és a gyökök fenntartásának igénye (ideológiai kötöttség: a romantika és a racionalizmus küzdelme).
4. A romantika korában és ideológiai háttérével kanonizált elv változatlan továbbhagyományozása napjainkig.

Bibliográfia

- A magyar helyesírás szabályai 12. 2015. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balázs János 1958: *Sylvester János*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Geleji Katona István 1645: *Magyar Grammatikatska*. Kinyomtatott Gyula-Fejér-Várat.
- Haader Lea 2015: Régi bor, új tömlő: Sokadszor a Halotti beszéd feje szaváról. In: *Magyar Nyelvőr* 139/3. 300-308.
- Komáromi Csipkés György 1665: *Hungaria Illustrata*. Utrecht: Waesberg.
- Korompay Klára 2003: Helyesírás-történet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris. 281–300.
- Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai. A’ M. T.’ magyar tudós társaság külön használatára.* 3. 1838. Budán: A Magyar Királyi Egyetem betűivel.
- Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai. A’ Magyar T. Társaság’ külön használatára.* 7. 1844. Pesten: Eggenberger.
- Moulin, Claudine 2004: Das morphematische Prinzip bei den Grammatikern des 16. und 17. Jahrhunderts. In: *Sprachwissenschaft* 29. 33–73.
- Pápai Páriz Ferenc 1708: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latinum*. Lőcse: Brewer.
- Pereszlényi Pál 2006 (1682): *Grammatica Lingvae Ungaricae. A magyar nyelv grammatikája*. Ford. C. Vladár Zsuzsa. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Révai Miklós 1805: *Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága*. Pest: Trattner.

- Révai Miklós 2014 (1803): *Magyar irodalmi régiségek. Antiquitates literaturae Hungaricae*. Ford. C. Vladár Zsuzsa. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Országos Széchényi Könyvtár.
- Révai Miklós 1908: *Elaboratior Grammatica Hvngrica*. Kiadta Simonyi Zsigmond. Budapest: Franklin Társulat.
- Sylvester János 1989 (1539): *Sylvester János latin – magyar nyelvtana*. Ford. C. Vladár Zsuzsa. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Szenczi Molnár Albert 2004 (1610): *Nova grammatica Ungarica. Új magyar nyelvtan*. Ford. C. Vladár Zsuzsa. Budapest: Nyelvtudományi Társaság.
- Tótfalusi Kis Miklós 1684: *Szent Biblia*. Magyar Nyelvre fordítottatott Károli Gáspár által. Amszterdam: M. Tótfalusi Kis Miklós.
- Tótfalusi Kis Miklós 2011 (1697): *Számvetés a helyesírásról. Ratiocinatio de Orthographia*. Ford. Fekete Csaba, átdolg. C. Vladár Zsuzsa. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Tsétsi János 1708. *Observationes orthographico-grammaticae*. In: Pápai Páriz Ferenc, *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latinum*. Samuelis Brewer, Leutschviae.
- Verseghy Ferenc 1999 (1793). *Proludium*. Ford. Hegyi Balázs. Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár.
- C. Vladár Zsuzsa 2014: Újabb szempontok a Révai-Verseghy-vitához. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 213–222.

Wpływ poglądów językoznawczych na morfematyczną zasadę pisowni

Streszczenie

Artykuł traktuje o historii morfematycznej zasady pisowni w języku węgierskim oraz stojących za nią poglądach językoznawczych. Przedstawia, kiedy i w jaki sposób pod wpływem gramatyki hebrajskiej wykształciło się w językoznawstwie europejskim pojęcie morfemu. Opisuje, w oparciu o jakie poglądy i praktyczne potrzeby od XVII w. ważne stało się wyeksponowanie morfemu w pisowni. Nawiązuje do tego, w jaki sposób teoria rdzeni wpłynęła na reguły pisowni pod koniec XVIII w. i jak wyglądało tło XIX-wiecznej dyskusji dotyczącej pisowni fonematycznej lub morfologicznej.

Adalékok a magyar szó morfológiai struktúrájához

1. Bevezetés

Jelen cikk témaköre a magyar szavak morfológiai struktúrájához kapcsolódik. Az itt bemutatott nézőpont Jerzy Bańcerowski *Wyraz w ujęciu morfologiczno-typologicznym (A szó morfológiai-tipológiai megközelítésben)* c. cikkében (Bańcerowski 2008) foglalt egyetemesebb állításain alapszik. Bańcerowski cikke a szavak számára közös, egységes alaktani keretek megállapításával próbálkozik meg. Célja a különböző morfológiai kategóriákkal kapcsolatos laza, egymástól elvonatkoztatott megjegyzések egységesítése. Az általa javasolt paraméterezés úgy van kidolgozva, hogy lehetővé tegye elsősorban a vizsgált nyelv morfológiájának nemcsak impresszív, hanem koherens, nem ellentmondásos, adekvát leírását, emellett több nyelv effektív összevetését. Megjegyzései univerzális jellegűek, ugyanis a tárgyakat a szavak morfológiai struktúrájának általános elmélete alkotja, amely minden természetes nyelvre érvényes. A szavak strukturális sajátosságainak leírása céljából Bańcerowski megfelelő dimenziórendszert alkalmaz. A bemutatott dimenzióhalmaz nyílt, így kiegészítésekre is alkalmas, lehetővé teszi annak újrafogalmazását egy adott nyelvre vonatkozóan is. E próba minden bizonnyal a magyar nyelvre való vonatkoztatást is megérdemli, ami jelen cikk tárgyát képezi.

A magyar szavak morfológiai szempontú leírásának megkezdése előtt célszerűnek tűnik elsősorban az általunk alkalmazott *szó* (lengyel *wyraz*) fogalom koncepciójának tisztázása. A szó fogalmának értelmezése Bańcerowski felfogásában lehetővé teszi annak lényegesítését morfológiai és szintaktikai szemszögből. Megközelítése szerint a szó egyrészt maximális alaktani, másrészt minimális mondattani egység, azaz morfológiailag bővíthetetlen, szintaktikailag tagolhatatlan. Ennek értelmében egy szó lineárisan folytonos vagy nem folytonos lehet, s mind autoszemantikus, mind szinsemantikus egységeket magában foglal (vö. pl. Bańcerowski 1980: 35; 1997: 20; 2004: 159; úő és egyéb 1982: 191). E felfogással hasonlóságot mutat pl. a Gaál-féle megközelítés is, amely bevezeti az ún. *valódi* (értelmezésében autoszemantikus) *szavak* és *álszók* (segédszók) közötti megkülönböztetést. Az utóbbiak a szintagmatikus lineáris szerkezetekben csak látszólagosan különböznek el a többi szegmentumtól, viszont velük ellentétben nem lexikális, hanem csupán grammatikai funkcióval bírnak, így inflexiós morfémák. Mindkét szegmentumtípus lineáris elhelyezkedésétől függetlenül tágabb egységet alkot, amelyet Gaál *glosszémának* nevez (Gaál 2002: 101; 2016: 113). Jelen cikkben a Gaál-féle glosszémát – hasonlóan a Bańcerowski-féle *wyraz* terminussal – *szónak* fogjuk nevezni. Ennek megfelelően a magyar:

(1) A macska az asztal alatt ül.

mondatban három szót különböztetünk meg, mivel három autoszemantikumot tartalmaz: *a-macska*, *az-asztal-alatt*, *ül*.

A szavak meghatározott releváns alaktani tulajdonságait morfológiai *jegyek*nek (lengy. *cecha*) fogjuk nevezni. Azok meghatározott szempontú csoportokra oszthatók. Az egyenemű,

egymással összevethető jegyek összességét *dimenzió*nak (lengy. *wymiar*) nevezzük, más szóval a morfológiai dimenzió a homogén morfológiai jegyek halmaza. Bańcerowski összesen 12 diszjunkt dimenzió megállapítását javasolja, kikötve, hogy e szám minden bizonnyal nem tekintendő véglegesnek:

- (i) morfemikus oszthatóság/oszthatatlanság;
 - (ii) szemifikátorizáció;
 - (iii) szemifikáció módja;
 - (iv) szemikus morfémák monoszémiája/poliszémiája;
 - (v) morfémák monoallomorfikussága/poliallomorfikussága;
 - (vi) szavak analitikussága/szintetikussága;
 - (vii) koszemifikáció;
 - (viii) szemikus morfémáknak lexikális morfémáktól való elválhatósága/elválhatatlansága;
 - (ix) szavak morfemikációja;
 - (x) affixumoknak szófaj szerinti összekapcsolhatósága;
 - (xi) affixumok lexikális hatótávolsága;
 - (xii) derivált szavak szótövesülése;
 - (...)
- (Bańcerowski 2008: 241).

Cikkünkben csak három választott dimenzióra szeretnénk koncentrálni, amelyek a magyar nyelv specifikussága szempontjából a legérdekesebbeknek tűnhetnek, illetve Bańcerowski elméletének némi újrafogalmazására szorulnak. Ezek a (iii), a (vii) és a (xii) dimenziók. Mivel elkerüljük a többi dimenzió elemzését, kötelességünknek tartjuk azok lényegének legalább hozzávetőleges felvázolását. Eképpen:

- Az (i) dimenzió a szavaknak morfémákra való oszthatóságát (amelyek esetében a morfémák közötti határ elhelyezkedése pontosan azonosítható), ill. oszthatatlanságát (amikor ilyen azonosítás nehéz vagy lehetetlen) tükrözi.
- A (ii) dimenzió a grammatikai morfémák (*szemifikátorok*) differenciálódását tükrözi a jelentések jelölésének (*szemifikációjának*) foka szerint.
- A (iv) dimenzió értelmében egy adott szó csak egy jelentést szemifikáló és/vagy több mint egy jelentést szemifikáló morfémá(ka)t foglalhat magában.
- Az (v) dimenzió értelmében egy adott szó csak egy allomorffal és/vagy több mint egy allomorffal bíró morfémá(ka)t foglalhat magában.
- A (vi) dimenzió csak egy, lineárisan folytonos, szegmentumot tartalmazó szavak és több mint egy, egymástól elválasztott, szegmentumot (az autosemantikumon kívül pl. névutót, segédigét) tartalmazó szavak között tesz különbséget.
- A (viii) dimenzió a szemifikátoroknak a lexikális morfémáktól (*lexifikátoroktól*) való elválhatóságára, ill. elválhatatlanságára vonatkozik.
- A (ix) dimenzió a szavak belső lineáris elrendezésének (*morfémataktikának*) különböző aspektusait tükröző dimenziónak tekinthető.
- A (x) dimenzió az affixum jellegű szemifikátoroknak a különböző szófajokhoz tartozó szavakkal homonim tövekkel való összekapcsolhatóságára vonatkozik.
- A (xi) dimenzió a szavak olyan tulajdonságát tükrözi, mely szerint egy szintagmán belül az affixum csak egy szótőhöz járul, viszont több mint egy szótőre vonatkozik.

2. Szignifikáció módja

Bañcerowski az általa megkülönböztetett harmadik dimenzióként a szemifikáció módját említi, amely – a szemifikáció grammatikai mivoltából adódóan – csak a grammatikai jelentéshordozók funkcionálásának leírására korlátozódik. A magyar nyelvre vonatkozó jelen megfontolásokra tekintettel célszerűbbnek tűnik azonban a dimenzió (nemcsak szemifikációra, hanem lexifikációra is kiterjedő) szignifikációra való bővítése. Így tehát jelen megközelítésben a **szignifikáció módjára** vonatkozó dimenzió keretében kétfajta szót lehet megkülönböztetni:

- (i) autoszignifikáló és
- (ii) alloszignifikáló szavakat.

A morfológia kutatásának tárgyára tekintettel megfontolásainkban az autoszignifikáció keretében csupán az autoszemifikációról lehet szó. Ennek lényege abban áll, hogy egy adott szóban egy grammatikai morféma található, amely önállóan, azaz az ugyanazon a mondaton belül jelen levő többi szótól függetlenül szemifikálja a kívánt jelentést.

Megjegyezendő, hogy az autoszemifikáció maximum a létező szemifikációnak, nem pedig a beszóló szemifikációnak tekinthető. Például az olyan szavak esetében, mint *telek* és *torok* nehéz megállapítani, hogy az *ek* és az *ok* szegmentumok önmagukban akármilyen jelentést hordoznak. Csak a lexikális jelentések figyelembevételét után tudjuk elkezdni vizsgálni, hogy az *ek* és az *ok* szegmentumok önálló morfológiai objektumok-e, vagy nem. Amennyiben a *telek* szó kisebb földterületet, a *torok* szó pedig a szájüreg és a garat közötti részt jelenti, akkor az *ek* és az *ok* a szótöveknek semmilyen önálló jelentéssel nem bíró részei. Amennyiben viszont a *telek* szó a leghidegebb évszakokat, a *torok* szó pedig lakomákat jelent, akkor a megfelelő paradigmatiszusok alapján megállapítható, hogy az *ek* és az *ok* szegmentumok a nyelv önálló szemantikai szegmentumai, melyek ebben az esetben a [SOKASÁG] jelentést hordozzák, vö.:

- (2) telk|ek|et : telk|et
telk|ek|en : telk|en
(...)
- (3) tork|ok|at : tork|ot
tork|ok|on : tork|on
(...)

Az alloszignifikáció akkor érvényesül, amikor egy adott szó nem képes egyedül szignifikáló funkciót betölteni. Tekintettel a jelentéshordozók grammatikalizálódásának, ill. lexikalizálódásának fokára, az alloszignifikátorok két alcsoportra oszthatók:

- (i) két alloszemifikátorból álló alloszignifikátorok;
- (ii) egy alloszemifikátorból és egy allexifikátorból álló alloszignifikátorok¹.

¹ Két ellentétes irányú alloszignifikáció megfigyelhető: (i) szemifikátor egyértelműsítése a lexifikátor által, valamint (ii) lexifikátor egyértelműsítése a szemifikátor által. Cikkünkben azonban csak az első esetet tárgyaljuk, mivel az utóbbinak a morfológiához való tartozása megkérdőjelezhető.

Az alloszignifikáció Bańczerowski szerint háromféleképpen nyilvánulhat meg:

- (i) virtualizáció;
- (ii) lexémataktika;
- (iii) szupralexémikus egység szemantikai ingerenciája

útján.

Virtuális szignifikátorok kizárólag paradigmaticus oppozícióknak köszönhetően azonosíthatók, vö.:

- (4) *ház/∅* : *ház/ak*
- (5) *ház/∅* : *ház/at*

Az olyan szóban, mint a *ház*, csak a *házak* szóval szembeállítva [EGYEDISÉG] jelentésű, szubsztanciálisan testetlen (zéró) szemifikátor azonosítható ([SOKASÁG]-ot szemifikáló *-ak*-kal szemben). Hasonlóképpen a *ház* és a *házat* közötti jelentésbeli oppozíció hozzávetőleges felfogása céljából a *ház* szóban jelen levő diatetikus [HATÁROZATLANSÁG]-ot reprezentáló, zéró szemifikátor figyelhető meg ([PÁCIENS]-t szemifikáló *-at*-tal szemben). Az alloszignifikáció e típusa két alloszemifikátorból álló alloszignifikátorok példája.

A lexémataktikai szignifikáció egy adott szónak az ugyanazon a mondaton belül jelen levő többi szóval szembeni lineáris pozícióján alapszik. Ennek értelmében egy meghatározott pozícióban levő és meghatározott jelentéssel bíró szó egy másik, vele homonim, viszont más pozícióban levő és más jelentést hordozó szóval állítható szembe. Lényegét az alábbi mondatok ábrázolják:

- (6) *Magam láttam.*
- (7) *Láttam magam.*

A (6) mondatban a *magam* névmás pozíciója annak kétértelműségét eredményezi: vagy a nyomatékosított [ÁGENS] (vö. *Én magam láttam (őt).*), vagy a [PÁCIENS] (vö. *Magamat láttam.*) jelentést hordozhatja. Elhelyezkedése a (7) mondatban kizárja az ilyen ambivalenciát.² Ebben az elrendezésben a *magam* szemantikailag mindössze [PÁCIENS]-nek (vö. *Láttam magamat.*) felel meg (a *magam* többértelműségéről ld. pl. Simonyi 1887: 7; Klemm 1922: 158; Tompa 1960: 155; Kugler és egyéb 2000: 162; Hegedűs 2005: 104).

Az alloszignifikáció utóbbi típusában egy adott szó szignifikáló szerepét csupán a mondat értelme határozza meg. Így pl. az olyan mondatokban, mint:

- (8) *Az anyám neveli a fiam.*
- (9) *A fiam neveli az anyám.*

sem az összetevőinek formai tulajdonságai, sem lineáris elhelyezkedésük nem képes determinálni az *anyám* és a *fiam* szintaktikai és szemantikai szerepét. Csak az egész mondat értelme (a körülmények ismerete) v a l ó s z í n ű s í t i az *anyám* mondatban alanyi és szemantikailag [ÁGENS]-i, valamint a *fiam* szintaktikailag tárgyi és jelentésbelileg [PÁCIENS]-i funkcióját (a possesszív szuffixummal ellátott főnevek többértelműségéről ld. pl. Jakab 1977: 17), vö.:

² Olyan mondatokról van szó, melyekben a *magam* szót nem értelmezőnek minősítjük, más szóval a *láttam* és a *magam* között nincs semmiféle szünet (az észrevétel Ladányi Máriaéknak köszönhető).

- (10) *Az anyám neveli a fiamat.*
A fiamat neveli az anyám.
- (11) *Az anyámat neveli a fiam.*
A fiam neveli az anyámat.

Az alloszignifikáció e típusa egy alloszemifikátorból és egy allolexifikátorból álló alloszignifikátorok példája.

3. Koszignifikáció

Az előbbi dimenzióval bemutatott érvelés alapján a *k o s z e m i f i k á c i ó* dimenziót is célszerű általánosítani a Bańcerowski-féle megközelítéshez képest. Következésképpen a szélesebb hatókörű **koszignifikáció** dimenziókat fogjuk nevezni. E dimenzió vagy az ugyanazon a szón belüli morféma közötti, vagy egy szón belüli morféma és egy másik szón belüli morféma közötti együttműködésére vonatkozik megfelelő szignifikátor elérése céljából. A morféma ugyanis – bár a jelentések minimális hordozóinak tekintendők – nem mindig elégséges szignifikátorok. Ebből a szempontból kétfajta szókatagóriát célszerű megkülönböztetni:

- (i) autokoszignifikáló és
(ii) allokoszignifikáló szavakat.

Mind a két típusú szó esetében – a szignifikáció módjára vonatkozó dimenzióval szemben:

- (i) két auto-, ill. allokoszemifikátorból álló auto-, ill. allokoszignifikátorokról és
(ii) egy auto-, ill. allokoszemifikátorból és egy auto-, ill. allolexifikátorból álló auto-, ill. allokoszignifikátorokról³

lehet szó.

A két autokoszemifikátorból álló autokoszignifikáló szavak a céljelentés-hordozáshoz szükséges összes szemifikátorral rendelkeznek. Véleményünk szerint e szókatagóriát a következő példák ábrázolják:

		[ELHELYEZKEDÉS]			
		[INFERIORI-KUSSÁG]	[LATERÁLISÁG]	[POSZTERIORIKUSSÁG]	
[DINAMI-KUSSÁG]	[STATIKUSSÁG]	<i>a fa alatt</i>	<i>a fa mellett</i>	<i>a fa mögött</i>	
	[KINETI-KUSSÁG]	[IRÁNYULÁS]	<i>a fa alá</i>	<i>a fa mellé</i>	<i>a fa mögé</i>
		[TÁVOZÁS]	<i>a fa alól</i>	<i>a fa mellől</i>	<i>a fa mögül</i>

³ Két ellentétes irányú auto-, ill. allokoszignifikáció figyelhető meg: (i) koszemifikátor egyértelműsítése a kolexifikátor által, valamint (ii) kolexifikátor egyértelműsítése a koszemifikátor által. Cikkünkben azonban csak az első esetet tárgyaljuk (vö. az 1. lábjegyzetet).

Sem az [ELHELYEZKEDÉS] *al-*, *mell-*, *mög-* szemifikátorai, sem a [DINAMIKUSSÁG] *-att/-ett/-ött*, *-á/-é*, *-ól/-öl/-ül* szemifikátorai nem képesek egyedül a megfelelő céljelentést szemifikálni. Az adott jelentés kifejezése érdekében mind a két szemifikátor egyaránt nélkülözhetetlen, amelyek ilyen esetben már koszemifikátoroknak minősítendők.

Megjegyzendő, hogy a Bańczerowski által felsorolt lengyel nyelvű autokoszemifikáló példaszavak azonban némiképpen eltérnek a fentebb említettektől. Cikkében egyrészt a [STATIKUSSÁG]-ot szemifikáló, másrészt az [IRÁNYULÁS]-t szemifikáló prepozíciós-esetragos szavakat mutatja be, vö.:

		[ELHELYEZKEDÉS]			
		[INTERIORI-KUSSÁG]	[LATERÁLISÁG]	[POSZTERIORIKUSSÁG]	
[DINAMIKUSSÁG]	[STATIKUSSÁG]		<i>w bram ie</i> 'kapuban'	<i>nad rzek q</i> 'folyónál'	<i>za las em</i> 'az erdő mögött'
	[KINETIKUSSÁG]	[IRÁNYULÁS]	<i>w bram ę</i> 'kapuba'	<i>nad rzek ę</i> 'folyóhoz'	<i>za las ∅</i> 'az erdő mögé'

(Bańczerowski 2008: 247). Ezeknek esetében sem az előjáró, sem az esetrag egymástól elkülönülve nem szemifikálja a fenti jelentéseket. Mivel az általunk bemutatott magyar szavak morfeikus struktúráiban két koszemifikátor nincs elválasztva egymástól lexifikátorral, e koszemifikátorok formailag jóval összefonódottabbnak tűnnek. Másrészt pedig szemantikai szempontból viszonylag erősebb a koszemifikáció foka a lengyel szavaknak, ugyanis azoknak egyes szemifikátorai is külön-külön (más) jelentést hordoznak, vö.:

[BENEFAKTOR]	<i>bram ie</i> 'kapunak'		
[INSTRUMENTUM]	<i>rzek q</i> 'folyóval'	<i>las em</i> 'erdővel'	
[PÁCIENS]	<i>bram ę</i> 'kaput'	<i>rzek ę</i> 'folyót'	<i>las ∅</i> 'erdőt'

A magyar névutói koszemifikátorokat illetően alig lehet ezt állítani (pl. az *alatt*, *mellett*, *mögött* stb. helyjelölő névutókon kívül a *-t(t)* lokatívuszrag csak korlátozott körben őrződött meg, vö. pl. a *helyett*, *íránt* metaforizálódott jelentésű névutókat, az *itt*, *ott*, *másutt* helyjelölő névmásokat, a *hanyatt* határozószót és néhány településnév helyhatározó ragját, mint pl. *Győrött*, *Pécsett*, *Kolozsvárt* (Szily 1919: 130–131; Lotz 1988: 210; Máta 2002: 76–77; Kothencz 2007: 449).

Ezzel összefüggésben vizsgáljuk meg a következő, helyhatározóragoknak minősített objektumokat a magyar nyelvben:

		[ELHELYEKEDÉS]			
		[INTERIORI-KUSSÁG]	[SZUPERFI-CIÁLISÁG]	[LATERÁLISÁG]	
[DINAMI-KUSSÁG]	[STATIKUSSÁG]		<i>házban</i>	<i>házon</i>	
	[KINETI-KUSSÁG]	[IRÁNYULÁS]	<i>házba</i>	<i>házra</i>	
		[TÁVOZÁS]	<i>házból</i>	<i>háztól</i>	<i>háztól</i>

Bár a mai magyar nyelvészek szinte kivétel nélkül egységes, tagolhatatlan szemifikátoroknak tekintik az imént felsorolt *alatt, mellett, mögött, alá, mellé, mögé, alól, mellől, mögül* névutókat (vö. pl. Bokor 2001: 226; É. Kiss 2003: 106–107; 2006: 135; Hegedűs 2005: 85, 156; Keszler és egyéb 2008: 116–117; Gaál 2016: 105), valamint a fenti szavakhoz tartozó *-ban, -on, -ba, -ra, -ból, -ról, -tól* helyhatározóragokat (vö. pl. Bokor 2001: 264–267; Kiefer 2003: 200–202; 2006: 75–76; Hegedűs 2005: 69–84, 156; Gaál 2016: 98–100), nemigen cáfolható, hogy struktúráik keretében külön elhelyezkedést és külön dinamikusságot jelölő koszemifikátorok bizonyos mértékig elválaszthatók egymástól. Sőt, ezeken belül megfigyelhető elválaszthatósági gradáció is (tekintettel egyes koszemifikátorok szubsztanciális, ill. aszubsztanciális mivoltára, vö. pl. egyfelől a jobban elválasztható koszemifikátorokat a *-ba/n* toldalékban, másfelől a kevésbé elválasztható koszemifikátorokat a *-ba/∅* toldalékban) (Bielecki 2012: 555).

Az egy autokoszemifikátorból és egy autokolexifikátorból álló autokoszignifikáló szavak példájaként vizsgáljuk meg a következőket:

- (12) *bemegy*;
- (13) *besötétít*;
- (14) *beebédel*.

A *be-* igekötő szemifikáló szerepe csak megfelelő jelentéssel bíró lexifikátor révén egyértelműsödik. Ebből következően [IRÁNYULÁS]-t többek között [KINETIKUSSÁG] jelentésű igék (pl. *megy*), [TOTALITÁS]-t pl. [VÁLTOZ(TAT)ÁS]-t jelentő igék (pl. *sötétít*), [SZATURATIVITÁS]-t pedig egyebek között [ÉTKEZÉS] jelentést hordozó igék (pl. *ebédel*) együttműködésével fejez ki (vö. Ladányi 2007: 201–214).

Az allokoszignifikáló szóra jellemző, hogy szignifikátora nem elégséges egy adott jelentés kifejezéséhez, ehhez ugyanazon a mondaton belül jelen levő másik szóban megkülönböztethető szignifikátorra is szüksége van. Az egyfelől két allokoszemifikátorból álló, másfelől egy allokoszemifikátorból és egy allokolexifikátorból álló allokoszignifikátorok közötti különbséget az alábbi példák ábrázolják:

- (15) *Péternek a könyve*
- (16) *Péternek ad*.

A *Péternek* szó szemantikailag nem egyértelmű lévén külső kosznifikátort igényel. [BIRTOKOS] jelentés elérése céljából possesszív suffixum alakú koszemifikátorral ellátott főnévre (pl. *könyve*) szorul (Bielecki 2011: 26–27), [BENEFAKTOR] jelentés hordozásához pedig megfelelő igei kolexifikátort (pl. *ad*) kíván.

Az allokoszemifikációs–allokolexifikációs allokoszignifikációt az alábbi beszélt nyelvi szintagmák is ábrázolják:

(17) *a megállóba megy;*

(18) *a megállóba van.*

A *-ba* szemifikátor mind [INTERIORIKUSSÁG]-ot és [IRÁNYULÁS]-t, mind [INTERIORIKUSSÁG]-ot és [STATIKUSSÁG]-ot jelenthet (vö. Fogarasi 1843: 151; Ágel 1991). Csupán a *megy* és *van* lexifikátorok jelenlétének révén egyértelműsödik.

4. Derivált szavak szótövesülése

A **derivált szavak szótövesülése** dimenzió a szavak olyan alkotásmódjára vonatkozik, amely az inflektált szóalakokhoz való affixumok járulása révén történik. Más szóval, egy adott szó inflektált formája derivációs töként szolgálhat. Ennek lényegét a magyarban az eléggé elterjedt, többek között inesszívuszi, elatívuszi, valamint temporáliszi formájú névszókból való *-i* képzős melléknevek alkotása tükrözi, vö.:

(19) *nagybani (piac), természetbeni (juttatás);*

(20) *hivatalbóli (eljárás), újbóli (forgalomba helyezés);*

(21) *valamikori (templom romjai)*

(Balassa 1943: 198–199; Kálmán 1984: 159–160; Lengyel 1995: 326). Melléknevesítés némely olyan névutón is fennáll, amelyek morfemikus struktúráinak a végén pl. szuperesszívuszi toldalék azonosítható (Laczkó 2000: 629–636; Balogh 2001: 440–441), pl.:

(22) *(a beszéd) nyománi (felzúdulás);*

(műtét) utáni (sebkezelés).

Továbbá bizonyos illatívuszi alakú főnevekhez igésítő toldalékok is járulhatnak, pl.:

(23) *kézbesít;*

szembesít.

Ezen a ponton érdemes kiemelni, hogy mindezek a fenti példák bizonyos teoretikus nehézségekkel állnak szemben. A toldalékoknak a lexikális szótövekhez való járulásaként értelmezett affixáció ugyanis bizonyos értelemben metaforikus operáció, hisz a beszéd folyamatában nem szó szerint csatoljuk az affixumokat a lexikális szótövekhez, inkább kész mondatbeli szavakat alkotunk. A szemantikai analízis azonban lehetővé teszi megfelelő funkcionális szegmentumok megkülönböztetését a mondatokon, következésképpen a szavakon belül. Csak ebben az értelemben lehet szó az affixumoknak a tövekhez való járulásáról.

A szavak, attól függetlenül, hány morfológiailag releváns részből állnak, egészként funkcionálnak. Úgy, ahogy pl. a *kézbe* egészet alkot, ugyanúgy a *kézbesít* is egész. A *kézbesít* szó alkotásánál időbelileg nincs dolgunk először a *kézbe* „szóval”, amelyhez a *-ít* szuffixumot csak később csatolnánk. Mind a *kézbe*, mind a *kézbesít* egyenrangú nyelvi egységeknek mutatkoznak a köztük fennálló különböző evidens viszonyok ellenére.

Úgy tűnik, hogy az általunk utolsóként tárgyalt dimenzió vagy némiképpen megtévesztő metaforikus mozzanatot, vagy – ami az ún. derivátumokra irányuló tágabb értelemben vett

megközelítést illetően bizonyos mértékig érthető – történeti mozzanatot illeszt be a leírásba, ahogy pl. az olyan szópár esetében, mint *igaz, igazság* (ahol a történeti kutatások az *igazság*-ot az *igaz*-nak közvetlen *d e r i v á t u m* aként bizonyítják (Benkő (főszerk.) 1970: 191)).

A következő, nem kevésbé lényeges kétségek az olyan kérdés esetében merülnek fel, mint az, hogy vajon különböznek-e az alábbi szópárok:

(24) *természetben* : *természetbeni*

(25) *után* : *utáni*

(26) *kézbe* : *kézbesít*

közötti szemantikai viszonyok pl.:

(27) *házak* : *házakban*

közöttieként. Úgy tűnik, analogikus viszonyokkal állunk szemben a megadott szópároknál, ugyanis a másodikként felsorolt szavak jelentései az elsőként felsoroltakéinak és a szuffixumokéinak öszszegét alkotják, pl. a *kézbesít* szó a *kézbe* szóhoz viszonyítva nem veszíti el az [INTERIORIKUSSÁG] és az [IRÁNYULÁS] jelentést, ugyanúgy, ahogy a *házakban* szó a *házak* szóhoz viszonyítva nem veszíti el a [SOKASÁG] jelentést. A *házak* is végső soron inflexiók forma.

A magyarban azonban nem elenyésző számban olyan szavak is találhatóak, amelyeknek relatív szótövi toldalékai szemantikailag nivellálódnak, vö. pl.:

(28) *láttam* : *láttamoz*

(29) *találom* : *találomra*

Miközben a *láttam* és *találom* többek között [E/1] jelentést hordoznak, az alapjukon alkotott *láttamoz* és *találomra* derivátumokban ez a jelentés nem szerepel. E jelenség a magyar szakirodalomban többnyire *elemszilárdulás* elnevezésű szóalkotási jelenség sajátos fajtájának minősíthető (vö. G. Varga 1994: 62–63; Lengyel 2000: 344).

Mellesleg érdemes megjegyezni, hogy a magyar nyelv sajátossága, hogy derivációs szótövekként csupán grammatikai morfémák is szolgálhatnak. Erre egyik legszembetűnőbb példa a függő esetekben levő személyes névmások, melyeknél (kivéve az akkuzatívuszi alakokat) nem az esetrag, ill. névutó, hanem a személyt jelölő *g r a m m a t i k a i* morféma tölti be a szótó szerepét (vö. Bańczerowski 1997: 20), vö. pl. az [E/1] formákat:

esetrag / névutó		szótó	derivátum
[ELHELYEZKEDÉS]	[DINAMIKUSSÁG]		
<i>r-</i>	<i>-á-</i>	<i>-m</i>	<i>rám</i>
<i>al-</i>			<i>alám</i>
<i>t-</i>	<i>-ől-</i>	<i>-em</i>	<i>tőlem</i>
<i>mell-</i>			<i>mellőlem</i>
<i>be-</i>	<i>-nn-</i>		<i>bennem</i>
<i>el-</i>	<i>-őt-</i>		<i>előttem</i>

Az olyan szavakat sem lehet figyelmen kívül hagyni, mint pl. a nyelvtudományi munkákban igen elterjedten alkalmazott *ikes* (vö. az *-ik* E/3 személyragot) terminust, valamint a *szoroz* (vö.: a *-szor* multiplicatívuszi ragot) igét.

A magyar nyelv e tulajdonságának következtében nemcsak a lexikális morfémakon alapuló derivátumok, hanem az a nélküliek is néha szótövesülhetnek. A magyar kutatók szórványosan olyan formákról tesznek említést, mint pl.:

- (30) *tól-, -ig* : *tóligos*
 : *tóligoz(ik)*
 (31) *ná-, -k* : *nákol*
 (32) *s-, -uk-, -s-, -ük* : *suksüköl*
 : *suksüközik*

(Mizser 1980: 571; Keszler és egyéb 2008: 153). Olyan derivátumok is találhatóak a magyarban, melyek szótöveiben a toldalékkal szemantikailag homogén morfémák különböztethetőek meg; jelentésbelileg vagy ellentétesek (pl. *mikortól*), vagy azonosak (pl. *ötet, ezet, aztat*) egymással (Klemm 1922: 156; Tompa 1961: 564; 1968: 193).

5. Összegzés

A bemutatott dimenziók alapján a szavaknak a következő morfológiai jegyeket lehet tulajdonítani:

dimenziók	jegyek
szignifikáció módja	autoszignifikáció
	alloszignifikáció
	határozatlanság
koszignifikáció	autokoszignifikáció
	allokoszignifikáció
	határozatlanság
derivált szavak szótövesülése	inflektált tövűség
	nem inflektált tövűség
	határozatlanság

Mindegyik dimenzióban a határozatlanság jegy is megtalálható, amely olyan szavakat jellemez, amelyek az adott dimenzió szempontjából semlegességet mutatnak. Minden szónak mindegyik dimenzióból egy-egy jegyet kell tulajdonítani. Bańcerowski tipológiája, ahogy már említettük, 12 dimenziót vesz figyelembe, így bármilyen tetszőleges szót 12 morfológiai jegy jellemez. Ezzel megegyezően a bemutatottak alapján az olyan szavaknak, mint a *magam*, *Péternek* és *láttamoz* a következő morfológiai jegyeik vannak:

dimenziók	<i>magam</i>	<i>Péternek</i>	<i>láttamoz</i>
	jegyek		
szignifikáció módja	alloszignifikáció	autoszignifikáció	autoszignifikáció
koszignifikáció	határozatlanság	allokoszignifikáció	határozatlanság
derivált szavak szótövesülése	nem inflektált tövűség	nem inflektált tövűség	inflektált tövűség

A bemutatott anyag a magyar szónak első ilyen típusú morfológiai elemzésére irányuló próbálkozás. Ez a kérdés azonban annyira bonyolult és terjedelmes, hogy minden bizonnyal egyrészt szélesebb körű, másrészt alaposabb tanulmányozást érdemel. A morfológia nem csak a szavakat alkotó morfémáknak megkülönböztetésére, felsorolására, ill. morfofonológiai leírására korlátozódik. A morfológia sajátossága, hogy specifikus, úgyszólván holomerikus módon a szintaxist és a szemantikát egyaránt tükrözi. Holomerikus, vagyis olyan, hogy minden részben tükröződik az egész, amelyhez ez a rész tartozik.

Bibliográfia

- Ágel Vilmos 1991: Befordultam a konyhába(n). Egy hiperkorrekt nyelvhasználat háttéréről. In: *Magyar Nyelv* 87: 83–85.
- Balassa József 1943: *A magyar nyelv könyve. A magyar nyelv múltja és jelene. Helyes magyarság*. Budapest: Dante Könyvkiadó.
- Balogh Judit 2001: A kereszteződő szófajúságról. In: *Magyar Nyelvőr* 125: 437–443.
- Bañcerowski, Jerzy 1980: *Systems of semantics and syntax*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bañcerowski, Jerzy 1997: Aspects of general morphology. In: *Studia Germanica Posnaniensia* 23: 13–46.
- Bañcerowski, Jerzy 2004: Z zagadnień fleksji syntaktycznej w języku węgierskim. In: Koutny Ilona (szerk.): *Hungarológia: nyelv és kultúra. Hungarologia: język i kultura*. Poznań: ProDruk. 157–174.
- Bañcerowski, Jerzy 2008: Wyras w ujęciu morfologiczno-typologicznym. In: Bednarczuk, Leszek – Smoczyński, Wojciech – Wojtyła-Świerzowska, Maria (szerk.): *Językoznawstwo historyczne i typologiczne. W 100-lecie urodzin Prof. Tadeusza Milewskiego*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. 233–260.
- Bañcerowski, Jerzy – Pogonowski, Jerzy – Zgółka, Tadeusz 1982: *Wstęp do językoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1970: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bielecki, Robert 2011: Does the Genitive Operate in the Hungarian Case System? II. The \emptyset -/nak-/nek-Genitive. In: *Lingua Posnaniensis* 53/1: 25–40.
- Bielecki, Robert 2012: On gradualness of grammaticalization of desinential case exponents in Finno-Ugric languages. In: *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 48(4): 537–564.
- Bokor József 2001: Szótan. In: A. Jászó Anna (főszerk.): *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó. 159–299.
- É. Kiss Katalin 2003: Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 15–186.
- É. Kiss Katalin 2006: Mondattan. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 110–148.
- Fogarasi János 1843: *Művelt magyar nyelvtan elemi része. Minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése s megigazításaul, született magyarok s más jártasbak számára*. Pest: Heckenast Gusztáv.

- G. Varga Györgyi 1994: Néhány nem tiszta szófaji kategória vizsgálati módjáról. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 59–73.
- Gaál Edit 2002: *A magyar nyelv kis könyve*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Gaál Edit 2016: *Magyar nyelv. Szintek, síkok, hálózatok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hegedűs Rita 2005: *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Jakab István 1977: Az értelmező és az értelmezett szó szerkezeti viszonya. In: *Magyar Nyelvőr* 101: 9–19.
- Kálmán Péter 1984: Igeneveink használatáról. In: *Magyar Nyelvőr* 108: 153–162.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2008: *Kis magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 2003: Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 187–284.
- Kiefer Ferenc 2006: Alaktan. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 54–79.
- Klemm Antal 1922: A ragtalan tárgy. In: *Magyar Nyelv* 18: 156–160.
- Kothencz Gabriella 2007: A *-ban/-ben* és az *-n ~ -on/-en/-ön* jelentésrendszere. In: *Magyar Nyelv* 103: 432–451.
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina 2000: A névmások. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 152–174.
- Laczkó Tibor 2000: Zárójelzési paradoxonok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. kötet. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 619–651.
- Ladányi Mária 2007: *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Klára 1995: Átmeneti kategóriák a nyelv különböző szintjein. In: *Magyar Nyelvőr* 119: 310–333.
- Lengyel Klára 2000: A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 337–345.
- Lotz, John 1988: *Das Ungarische Sprachsystem*. Bloomington, Indiana: Eurolingua.
- Mátai Márta 2002: A névutók és a névutónevek története. In: *Magyar Nyelvőr* 126: 72–87.
- Mizser Lajos 1980: A szóalkotás néhány ritkább módja. In: Samu Imre – Szathmári István – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusának előadásai (Nyelvtudományi Értekezések 104)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 571–574.
- Simonyi Zsigmond 1887: A tárgyesetről. In: *Magyar Nyelvőr* 16: 1–9.
- Szily Kálmán 1919: A régi magyar kalendáriomok nyelvi tanulságai. In: *Magyar Nyelv* 15: 129–131.
- Tompa József 1960: Esztrád – „Vedd ezt rád” (Visszazható és személyes névmások mai viszonya). In: *Magyar Nyelvőr* 84: 155–158.
- Tompa József 1961: A névszói viszonyragozás. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet. Bevezetés – Hangtan – Szótan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 552–583.
- Tompa József 1968: *Ungarische Grammatik*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ku strukturze morfologicznej wyrazu węgierskiego

Streszczenie

Tematyka publikacji nawiązuje do uniwersalnej parametryzacji zawartej w artykule Jerzego Bańczerowskiego pt. *Wyraz w ujęciu morfologiczno-typologicznym*. Zbiór wymiarów morfologicznych przedstawiony w artykule ma z jednej strony charakter ogólnojęzykowy, a zatem umożliwia jego przeformułowanie na potrzeby każdego języka naturalnego, z drugiej strony zaś jest otwarty, w związku z czym można go poszerzać. Próba ta z całą pewnością zastępuje

na odniesienie również do języka węgierskiego. Treść publikacji koncentruje się wokół kilku morfologicznych kwestii, które wydają się najbardziej interesujące z punktu widzenia języka węgierskiego.

A magyar mint egy igés nyelv

A cikkemben azt igyekszem kimutatni, hogy a magyar nyelv abban különbözik a térségbeli nyelvektől, hogy nagyon sok névszóból képezhetünk igét, olyan jelentésekben, amelyeket más nyelvek névszóval és igével, esetenként még hosszabb körülírással fejeznek ki. A továbbiakban megpróbálok előzetes választ adni arra a kérdésre, hogy a magyar ige gazdagság egyéni vagy tipológiai sajátosság. Ehhez a tárgyalt magyar igéket összehasonlítom választott flektáló (többnyire lengyel), izoláló (angol), agglutináló (hakas, tuvai, mongol, evenki), flektáló-agglutináló (finn) és polyszintetikus (jupik) nyelvekbeli azonos vagy hasonló igékkel.

1. Bevezetés

Mint tudjuk, magyar igék képezhetők névszókból, pl. *magáz, kettőz, zöldül, büszkélkedik*, és egyéb szófajokból, olyanokból mint egyes névutók, pl. *ellenkezik, ellenez*, vagy indulatszók, pl. *jajgat*. Ha a magyar ige képzést és igehasználatot egyes más nyelvekbeliekkel hasonlítjuk össze, látjuk, hogy ezek jelentéstani és pragmatikai szinten sok kategóriát alkotnak és a kategóriákon belül nagy termékenységet mutatnak. Ezzel szemben a világ nyelveiben bizonyos kategóriák elég ritkák, mint a foglalkozást jelentő igék, pl. *színészkedik, tanítóskodik*, más kategóriák viszont egyes nyelvekben épp olyan gyakoriak, mint a magyarban. Egyik sem jellemző azonban a szomszédos, illetve a vizsgált európai nyelvekre.

A jelentéstani ige gazdagságot úgy értem, hogy az igék sok jelentést fejezhetnek ki anélkül, hogy egyéb lexikai bővítményekre lenne szükségük és hogy az ilyen igei szóképzés sok elemből áll.

A pragmatikai ige gazdagság viszont azt jelenti, hogy egy igejelentés vagy jelentési kategória nem talál akadályt a nyelvhasználatnál. Más szóval, ha ige képzési eszközök lehetővé teszik egy ige képzését, a kommunikációs helyzetben nincsenek gátak, amelyek annak a származéknak a használatát akadályoznák. Ez jól látható, ha a magyar igéket a lengyel igékkel vetjük össze. Miközben egyes esetekben mind a magyar, mind a lengyel elméletileg engedélyez egy bizonyos igehasználatot, a pragmatikai szempontok sokszor gátolják a gyakorlati használatot a lengyelben.¹

A szótani gazdagság, vagyis az ige képzők száma és termékenysége, amely a nyelvtípussal összefügg, nem bizonyul fontosnak. Amint a vizsgálat bizonyítja, egyfelől az angolban mint egy izoláló nyelvben alig van ige képző és bármennyire elvileg minden névszó lehet ige is, több elemzett ige csoportban az angol pragmatikailag nem annyira nyitott, mint a magyar. Másfelől, annak ellenére hogy egy agglutináló nyelvben több ige képző van, mint egy flektáló nyelvben, a vizsgált agglutináló nyelvek (török nyelvek, mongol, evenki) gyakorlatilag kevés képzőt használnak. Így a magyarban is, amelyben sok ige képző van, a vizsgált jelentési cso-

¹ Ha csak a szóképzést nézzük, a szófaji sokféleség más nyelvekre is jellemző, pl. a magyar *jajgat* igeének a lengyel *jojczyć* felel meg. Ugyancsak több vagy összetett szavakból alkotott igék is vannak, pl. lengyel *szarogęsíc się* 'nem saját területen v. nagyonban háziuraskodik; önkényeskedik', ezeknek gyakorlati használata azonban korlátozott.

portokban mindössze három igeképző bukkan fel: *-z(ik)*, *-l(ik)* és *-kodik ~ -kedik ~ -kődik* (Rácz szerk. 1976: 129-131).

2. Sajátos jelentésű igecsoportok

Az igéket jelentésstanilag sokféleképpen osztályozzák. A cselekvés mivoltára nézve az igék cselekvést, állapotot és minőséget jelentő igékre oszthatók. Ez az osztályozás nem elegendő, hiszen el kell különíteni a létezést, történést és folyamatot jelentő igéket is.

Tágabb értelemben az igék végtelen számú csoportokra oszthatók, mint mondást, gondolkodást, érzékelést, birtoklást, hasonlítást, hasonulást, viselkedést jelentő igék stb. Egy nagy csoport, olyan mint a mozgásigék, magában foglalhat sok apróbb csoportot, pl. térbeli mozgás, időbeli mozgás, helyváltoztató mozgás, mozgásirány stb.

A továbbiakban csak az alábbi nyolc jellegzetes jelentéstani csoportot vizsgálom meg:

1. Az **elfoglaltságot jelentő igék**, pl. *mozizik*, *színészkedik*, *tanítóskodik*, *tétlenkedik*, *túlórázik*, *ügyetlenkedik*. Ilyen igéket sokszor csak két szóval vagy körülírással tudunk visszaadni más nyelvekben, pl. lengyel² '1. być aktorem 2. *przen. pejor.* grać komedię' (MLSz 1028), 'wykonywać zawód nauczyciela, być nauczycielem' (MLSz 1058), 'pracować w godzinach nadliczbowych' (MLSz 1122), 'być niezręcznym <niezgrabnym>, popełniać gafy' (MLSz 1146), ugyanaz a helyzet az angol, német és a finn nyelvben. A török nyelvekre sem jellemző ez a jelentéstani csoport, viszont megvan a mongolban és az evenkiben, pl. mongol *bağšlax* 'tanít stb.' (Kara 1998: 42) < *bağš* 'tanító', *lamtax* 'paposkodik, szerzeteskodik, lámaközösséget vezet' (Kara 1998: 239) < *lam* 'láma' és evenki *samān* 'táltos; sámán' és *samān-* 'táltoskodik; sámánkodik' (Vasilevič 1958: 343). A jupikre ez az ige típus nem jellemző.

Ebben a csoportban két alcsoportot lehet megkülönböztetni. Az egyik az alkalmi elfoglaltságot jelentő igéket tartalmazza és ez nagyobb, a másik, jóval kisebb csoport, olyan igéket foglal magában, amelyek állandó szakmai tevékenykedést vagy ahhoz közel álló tevékenységet jelöl.

2. **Eszközigék**, pl. *kalapácsol*, *fűrész*, *szegez ~ szögez*. Ez egy nagy csoport és több nyelvben gyakori, vö. az angol *to hammer*, a német *hämmern* 'kalapácsol', a finn *vasaroida* 'kalapácsol'. Ilyen jelentésű szavak megvannak a lengyelben is, mégpedig *młotkować* < *młotek* és *młotować* < *młot*, de a használatuk igen szűk és nem egyezik meg a magyaréval. A lengyel *młotkować* és *młotować* igék ugyanis csak technikai műszókként használhatók, de nem mondják valakire, aki kalapáccsal csak úgy egy tárgyat egyenget, vagy akár a kovácsra, aki kalapáccsal dolgozik, hogy **młotkuje* vagy **młotuje* 'kalapácsol'. A mongol ebben ez esetben is azonos a magyarral, vö. *alχdaχ* 'kalapácsol' (Lessing 1960: 34) < *alχ* 'kalapács', *χörödöχ* 'fűrész' (Kara 1998: 606) < *χörödö* 'fűrész', úgy mint az evenki, *χalka* 'kalapács' és *χalka-* 'kalapácsol' (Vasilevič 1958: 467). A jupik szótár szerint a *kāwaqā* ige mind 'kalapál', mind 'kalapácsol' (Rubcova 1971: 206). Ez a szótár nem tartalmazza a 'kalapács' szót, amely viszont megtalálható a szövegekben (pl. Menovščikov 1980: 197-198, 248).

3. **Fogyasztást jelentő igék**, pl. *falatozik*, *ebédel*, *borozgat*, *itolozik*, *cigarettazik*. Miközben a magyarban szinte minden fogyasztási árut jelentő főnévből lehet igit képezni, más nyelvekben

² A forrásokat csak kevésbé ismert nyelveknél közlöm, de mellőzöm az angol, kínai, német, lengyel, finn, magyar, szlovák, szerb és cseh példáknál. Utalás egyes szótárakra azért van, hogy a fordítás látható legyen.

többnyire csak néhány olyan igét találunk, elsősorban *ebédel*, *reggelizik* és *vacsorázik*, néha *falatozik* is, pl. az angol *to lunch* 'ebédel' és *to snack* 'falatozik'. A lengyel *przekąsć* 'zajadać, wcinać, pałaszować' (ahogy a nagyszótár fordítja, MLSz 327) csak megközelítőleg felel meg a 'falatozik' igének, hiszen a lengyelben ez az ige tárgyas és tárgyat követel, miközben a magyar ige inkább tárgyatlan, ritkábban használható tárgyas igeiként. Az *ebédel* igének és sok másnak nincsen megfelelője a németben, a finnben és a török nyelvekben, noha a németben felbukkant a *lunchen* angol kölcsönszó. Az *ebédel* ige ugyan létezik a lengyelben (*obiadować*), de elavultnak vagy régiesnek számít és nem használható a mai lengyelben köznapi ebédelés cselekvésére, megvan viszont a szomszédos szláv nyelvekben, vö. szlovák *obedovať*, cseh *obědvat*, szerb *ručati*, és a távoli evenkiben, azaz *tirgaksānde* 'ebédel' (Boldyrev 1988: 133) < *tirgaksān* 'ebéd'.

A fogyasztást jelentő ige csoporton belül egészen sajátos az italfogyasztást jelentő igék. Miközben a magyar rendszeresen használja ezeket, pl. *boroz(ik)*, *söröz(ik)*, *kávézik*, *teázik*, más nyelvekben ilyen igék nem léteznek vagy csak sajátos helyzetekben használhatók, mint az angol *to wine* 'borozik'. A mongol viszont ugyancsak megegyezik a magyarral, pl. *caylaχ* 'teázik' (Kara 1998: 653) < *cay* 'tea', *arχidaχ* 'pálinkázik' (Kara 1998: 31) < *arχi* 'pálinka, rövid ital', *ayragdaχ* 'tejbort/kumiszt iszik' (Kara 1998: 14) < *ayrag* 'tejbor, kumisz'. Hasonló az evenki is, pl. *čayti* 'teázik' (Vasilevič 1958: 512) < *čay* 'tea'.

4. **Közlekedést jelentő igék**, pl. *taxizik*, *buszozik*, *vonatozik*, *hajózik*. Az igék, amelyek ebbe a csoportba sorolhatók, a gyakorlatban úgy használhatók, mint a fogyasztást jelentő igék. Egyesek megtalálhatók az angolban, pl. *to taxi*, *to bus* és *to ship*³, de **to train* nincs rendes használatban. Ilyen igék nincsenek a németben, lengyelben, finnben és a török nyelvekben⁴. E típusú igékre nemigen bukkantam rá a mongolban és az evenkiben. Mivel a hagyományos mongol műveltség nomád állattenyésztés, van benne egy *moriloχ* ige 'lovagol' (vö. Lessing 1960: 543; Kara 1998: 256 csak a tiszteletbeli 'érkezik, látogatással megtisztel stb.' jelentéseit közli) < *morin* 'ló'.

5. **Játszást jelentő igék** további kisebb csoportokra oszthatók:

- a) **hangszer**, pl. *hegedül*, *zongorázik*, *dobol*; ezek is általában ritkák a világ nyelveiben, nincsenek meg a németben, lengyelben, finnben és a török nyelvekben; az angol *to fiddle* ige fejezheti ki a *hegedül* jelentését, de ennek az igének köznyelvi, némileg lekicsinyítő jelentése van, nem alkalmazható a komolyzenére vonatkoztatva; úgy néz ki, hogy csak a *dobol* ige gyakori az elemzett nyelvekben, de azokban általában a *dob* szó a származék, nem pedig a *dobol*, vö. lengyel *bębnić* (Borys 2005: 26). Az angol *to drum* ige, mint a legtöbb esetben, azonos a *drum* 'dob' főnévvel; a mongol viszont ebben az esetben is kifejezi igei úton a nemzeti hangszerjátszást, pl. *bömbördöχ* < *bömbör* 'dob'; *χuurdaχ* 'vonós hangszerezen, pl. lófejes hegedűn játszik' (Kara 1988: 621) < *χuur* 'húros vagy vonós hangszer'.
- b) **játék**, pl. *kártyázik*, *babázik*; a jelentések, amelyeket ezek az igék fejeznek ki, sokszor csak körülírással adhatók vissza; vö. evenki *ilekēnde* 'babázik' (Boldyrev 1988: 101) < *ilekēn* 'baba'.

³ A magyar-lengyel szótár a *hajózik* igét úgy fordítja, mint 'żeglować, płynąć okrętem <statkiem>' (MLSz 445), miközben a tematikus szótár csak a 'żeglować płynąć/ statkiem' jelentését adja (Koutny et al. 2000: 156).

⁴ Sok török nyelvben megvan ugyan az *atlan-* ~ *attan-* ige < *at* 'ló', de annak jelentése nem 'lovagol, lóháton utazik', hanem 'felszáll a lóra', átvitt értelemben 'valahová irányul, valaminek nekifog', úgy mint a kazahban (Aqtaγ, Jankowski 2011: 59); a kazah *tüyelep* 'tevézve' csak határozói ige névként használható és azt jelenti, hogy 'teve hátára rak (és szállít)' (Wáli szerk. 2013: 1294).

c) **sport**, pl. *kézilabdázik, síel*; a sport jelentésű igék nem egyformák; úgy tűnik, hogy a *labdáz* ige igen ritka, miközben a *síel* igének vannak megfelelői egyes nyelvekben, pl. az angol *to ski*, de a németben nem használják; mivel viszont sok sportág van, természetesen további vizsgálat szükséges ahhoz, hogy pontos választ kapjunk erre a kérdésre. Mindenesetre megvan az általános *sportol* ige is, amely szintén hiányzik több nyelvből, beleértve az angolt is, amelyből a *sport* főnév kölcsönszóként került át sok más nyelvre.

6. **Eltávolításigék**, pl. *kicsontoz, letollaz*. Ez a jelentési csoport ritkának tűnik, de egy hasonló, a *+talan, +telen* képzős melléknevekből képezett igék gyakoribbak, pl. *patkánytalanít* (lengyel *odszurzać*, angol *deratise*), *tetvetlenít* (lengyel *odwszawiać, delouse*, német *entlausen*).

7. **Anyaggal ellátottságot jelentő igék**, pl. *sóz, borsoz*. A lengyelben gyakori a *solić* (*osolić, posolić*) ige, de ha belenézünk szakácskönyvekbe, látni fogjuk, hogy legalább olyan gyakoriak az analitikus kifejezések mint *natrzeć solą*. A *borsoz* igének (*po-, o*) *pieprzyć* megfelelője viszont ritkán jelenik meg a hétköznapi használatban. A *sóz* ige sok más nyelvből adatható, pl. angol *to salt*, német *salzen*, finn *suolata*, mongol *davslaχ*, evenki *turukede-*, de *borsoz* már kevésbé.

8. **Rossz viselkedést jelentő igék**, pl. *marháskodik* (a MLSz 742 fordítása 'wygłupiac się'), *idétlenkedik*. Az ilyen igék sokszor egyéni szóalkotások a nyelvekben és nehezen összehasonlíthatók. Egyes esetekben azonban megfelelnek egymásnak, pl. a magyar *hülyéskedik*, lengyel *wygłupiac się*, német *albern*.

3. Egyéb igék

A fentebb felsorolt csoportok természetesen nem foglalnak magukba valamennyi jelentést és jelentésárnyalatot. Még nagyon sok olyan ige van, amely többféle emberi cselekvést fejez ki, pl. *áldozik* 'przystępować <przystąpić> do komunii' (MLSz 30) vagy *adózik* 'płacić podatek <podatki>' (MLSz 11).

Az **állapotváltoztató igék** (*mutative verbs*) nagyon gyakoriak a nyelvekben, tehát olyan magyar igék mint *kihűl* vagy *kitüzesedik* megtalálják párjaikat egyéb nyelvekben. Ezzel szemben egyes magyar állapotjelentő igék szintén egészen sajátos példákat nyújtanak, pl. *horgonyozik*, vö. lengyel *stać na kotwicy; być zakotwiczonym*.

Érdekes, hogy hasonló, de ellentétes állapotok között nincs szimmetria, pl. *fázom*, lengyel *zimno mi* vagy *marzną*, de *melegem van*, lengyel *gorąco mi*. A *fázik* igével kifejezett érzéshez képest ellentétes érzést kifejező ige nincs meg a használatban.

4. Tipológiai sajátosságok és különbségek

Amint említettük, az izoláló nyelvekben alig vannak igeképzők, tehát alaktanilag az ige sokszor nem különbözik a névszótól, pl. angol *own* 'saját' and *to own* 'birtokol'. Az ilyen típusú nyelvekben elvileg nincs akadálya annak, hogy bármilyen névszó igeként legyen használva. Mégiscsak, ahogyan az angol-magyar összehasonlítás mutatja, az angol nem annyira nyitott, és az igehasználatban nem tarthat lépést a magyarral. Itt valószínűleg a pragmatikai szempontok játszanak közre, illetve a jellegzetes magyar nyelvi világkép.

Nem minden izoláló nyelv működik úgy, mint az angol. A kínai inkább olyan nyelvekre hasonlít, mint a német, lengyel és finn. Például a magyar közlekedést jelentő igék helyett a kínai két szót használ, az egyik a *chéng* 'utazik' ige, a másik a közlekedési járművet jelentő főnév, olyan mint *chūzū(chē)* 'taxi', *gōngjiāochē* 'busz', *huōchē* 'vonat'. A magyar italfogyasztást kifejező igék helyett a kínai használja a közönséges *hē* 'iszik' igét, valamint az italt jelentő főnevet, olyat mint *chá* 'tea' vagy *píjiǔ* 'sör'.

Olyan flektáló nyelvek mint a német, lengyel és talán némileg kisebb mértékben a cseh, pragmatikai korlátokra akadnak és az igerendszer nyitottsága nem érvényesül bennük magas fokon. Meg kell jegyezni, hogy a felhozott lengyel példák csak a lengyel anyanyelvű olvasónak szólnak. A magyar igevizsgálat szempontjából érdekesebbek a párhuzamok azokkal a szláv nyelvekkel, amelyekkel a magyar kapcsolatban volt vagy van, tehát a szlovák, cseh és délszláv nyelvek, bármennyire azok általában inkább a lengyelrel, mint a magyarral egyeznek. Például a csehben nincs meg a *söröz* ige, tehát a csehek, ha élvezni akarják nemzeti italukat, azt mondják, hogy *jít na pivo* 'sörözni menni', pontosan úgy mint a lengyelek.

Az agglutináló nyelvek nem egyformán viselkednek. A török nyelvekre például nem jellemzők az ilyen típusú igék. Ha viszont tovább haladunk kelet felé, látjuk, hogy a mongol nagy mértékben megegyezik a magyarral. Hasonló a helyzet ha még tovább haladunk keletre. Ott az evenki is hasonlóképpen működik, viszont ennek a nyelvnek a sajátos helyzeténél fogva (kis és veszélyeztetett nyelv, nagyon szétszórt, nincs semmi intézményes támogatása) egyes fogalmak nem fejeződnek ki benne.

Egyes agglutináló nyelvekben különféle érdekes igeképzők és jelentések figyelhetők meg. Így a szibériai török nyelvek a nyelvet jelentő névszóból a +LA- képzővel fejezik ki azt, hogy 'valamilyen nyelven beszélni', pl. hakasz *haqasta-* < *hakas* +LA- 'hakaszul beszél; szó szerint *hakaszol'* (Subrakova 2006: 788), tuvai *tīvala-* < *tīva* +LA- 'tuvaiul beszél; szó szerint *tuvázik'* stb. (Palmbah 1955: 412). Egy másik érdekes igecsoport ezekben a nyelvekben a vadászatot jelentő igék, pl. a hakas *tūlgüle-* 'rókára vadász; szó szerint *rókázik'* < *tūlgū* 'róká' (Subrakova 2006: 691). Ugyanez a helyzet az evenkiben (Bulatova 1987: 50).

A kazahban benne van két gyakori és termékeny tekintet és hasonlóságot kifejező képző:

- a) +sl-, pl. *saŋjīrawsī-* 'úgy tesz, mintha süket lenne, süketséget színlel' (Aqtay, Jankowski 2011: 432) < *saŋjīraw* 'süket' +sl-;
- b) +sln-, pl. *basqasīn-* '1. másnak tekint. 2. idegenkedik' (Aqtay, Jankowski 2011: 436) < *basqa* 'másik' +sln-.

Másfelől viszont, még a más típusú nyelvekben létező alanytalan igék, pl. *havazik*, angol *to snow* (*it snows*), németh *schneien* (*es schneit*), jupik *qanigwāquq* (Rubcova 1971: 255), sincsenek a török nyelvekben, vö. tuvai *χar čaap tur* 'havazik; hull/esik a hó' (Palmbah 1955: 451).⁵

Az agglutináló-flektálónak minősíthető finn messze áll a magyartól ebben a tekintetben is úgy viselkedik, mint a többi flektáló nyelv, pl. a lengyel vagy német.

A polyszintetikus (ill. bekebelező, inkorporáló) vagy polyszintetikus-agglutináló nyelvek azonban messze meghaladják a magyart. A jupikban minden névszóból képezhetünk igét, pl. *umeqtaqtuŋa* 'csónakot készítek' < *umeq* 'csónak' (Menovščikov 1980: 101), *umēqtoq* 'csónakázik' < *umeq* 'csónak' (Menovščikov 1980: 107), *nutayuŋtīn* 'fiatal voltál' < *nutaq* 'fiatal' (Menovščikov 1980: 102), *igalutuqtoq* 'halat eszik' < *igaluq* 'hal' (Menovščikov 1980: 105)⁶,

⁵ A lengyelben a helyzet olyan, mint a fentebb tárgyaltuk, azaz megvan a *śnieżyć* ige, de ritkán használható a közönséges havazásra.

⁶ Ugyanúgy a képzett ige megvan az amuri evenkiben is, *ollotī* 'halat eszik' < *ollo* 'hal' (Bulatova 1987: 50), noha Vasilevič szótárában nincs meg.

qayaqtutuq '(el)kajakozott' (Menovščikov 1980: 201). Ez az igeképzési szabály kölcsönsvakra is érvényes, pl. *obedāquq* 'ebédel(ni)' < (orosz >) *obeda* 'ebéd' (Rubcova 1971: 399). Megjegyzendő, hogy egyes igék esetén nehéz összehasonlítani a magyart az olyan nyelvekkel mint a jupik. Csupán néhány száz szibériai nyelvhasználó beszéli, a hagyományos környezetre szorított nyelvben nehéz kifejezni olyan fogalmakat, mint *buszozik*, *mozizik*, *színészkedik*.⁷

Természetesen a poliszintetikus nyelvek sem egyformák. Több kutató rámutat arra, hogy világos, megfogható különbség a névszó és ige között nincs meg az észak amerikai szalisi nyelvekben, pl. olyanokban mint ming tillamuk, bella kula és skuamis (Thompson 1979: 730). Ezek a nyelvek tehát akármilyen névszói fogalmat bizonyos toldalékokkal ellátva kifejezhetnek cselekvést, történést, folyamatot, állapotot stb.

5. Összefoglalás

Összefoglalásul azt lehet mondani, hogy a magyarhoz térben közel álló egyes flektáló és agglutináló nyelvek a tárgyalt jellegzetes igecsoportokban nem mutatnak hasonlóságot. Az izoláló angol közelebb áll, de az sem annyira nyitott igealkotásra és igehasználatra, mint a magyar, a kínai még kevésbé. A távoli belső ázsiai agglutináló nyelvek azonban az igeképzésben, az igejelentésben és az ige pragmatikájában nagyon hasonlítanak a magyarra. A vizsgált kategóriára nézve, a magyar nagyon közel áll a mongolhoz.

A vizsgált anyagból és nyelvekből azt a következtetést lehet levonni, hogy a névszói alapra (*argument*) utaló igehasználat szorosabban összefügg a pragmatikai szempontokkal, mint a nyelvnek tipológiai szerkezetével. Valószínű azonban, hogy az agglutináló nyelvek alkalmasabbak arra, hogy a pragmatikai nyitottság fennálljon, hiszen az „igés” nyelvek éppen az agglutináló nyelvek között lelhetők fel. Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a jelen cikk terjedelme nem ad alapot arra, hogy egy végkövetkeztetést levonjunk. Ahhoz sokkal nagyobb, átfogó vizsgálat szükséges. A poliszintetikus nyelvek tanúságát a helyzetüknél fogva óvatosan kell hasznosítani. A vizsgálatot olyan poliszintetikus nyelvekre kell bővíteni, amelyek erős és teljes kommunikációs eszközként tekinthetők, pl. inuit.

Bibliográfia

- Aqtay, Gulayhan – Henryk Jankowski 2011: *Słownik kazachsko-polski*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
 Boldyrev 1988 = Болдырев, Б. В. 1988: *Русско-эвенкиский словарь*. Москва: Русский язык.
 Boryś, Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
 Bulatova 1987 = Булатова, Н. Я. 1987: *Говоры эвенков Амурской области*. Ленинград: Наука.
 Koutny, Ilona – Jolanta Jaromłowicz – Csilla Gizińska – Emília Fórizs 2000: *Węgiersko-polski słownik tematyczny. Magyar-lengyel tematikus szótár*. Poznań: ProDRUK.
 Lessing, Ferdinand D. (szerk.) 1960: *Mongolian-English dictionary*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
 Меновščиков 1980 = Меновщиков, Г. А. 1980: *Язык эскимосов Берингова пролива*. Ленинград: Наука.

⁷ Csak a beszélők száma és autonómia hiánya alapján mégsem szabad egy nyelv szókincai gazdaságát és életképességét megítélni. Ugyan nem tudom megállapítani, mennyire vannak egyes szavak használatban, de legalább passzív szinten a jupik nagyon gazdag kultúrshókinccsel rendelkezik, pl. *agilyaqšaqa* 'aru', *aglavak* 'karton', *aylat* 'book', *aglawik* íróasztal, *aglawšitiq* 'fényképezőgép' (Menovščikov 1980: 220-221).

- MLSz = Reychman, Jan (szerk.) 1968: *Słownik węgiersko-polski*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Palmbah 1955 = Пальмбах, А. А. (ed.) 1955: *Тувинско-русский словарь*. Москва: Государственное Издательство Иностраннных и Национальных Словарей.
- Rácz Endre (szerk.) 1976: *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó [negyedik kiadás].
- Rubcova 1971 = Рубцова, Е. С. (szerk. Г. А. Меновщиков) 1971: *Язык эскимосов Берингова пролива*. Москва: Советская Энциклопедия.
- Subrakova 2006 = Субракова, О. В. (szerk.) 2006: *Хакасско-русский словарь (около 22 тыс. слов). Хакас-орыс сөстiк (22 муң сөске чағын)*. Новосибирск: Наука.
- Thompson, Laurence G. 1978: Salishan and the Northwest. In: Lyle Campbell, Marianne Mithun (szerk.) *The languages of native America: Historical and comparative assessment*. Austin and London: University of Texas Press, 692-765.
- Vasilevič 1988 = Василевич, Г. М. 1958: *Эвенкисйко-русский словарь*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Wáli szerk. 2013 = Уәли, Нұргелді, Шерубай Құрманбайұлы, Мырзаберген Малбақов (szerk.) 2013: *Қазақ сөздігі. Қазақ тілінің бір томдық үлкен түсіндірме сөздігі*. Алматы: Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Тіл комитеті, Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты.

Węgierski jako język czasownikowy

Streszczenie

Celem artykułu jest wykazanie, że język węgierski jako jedyny język na swoim obszarze geograficznym ma bogaty podsystem czasownikowy, który tylko częściowo zależy od typu języka. System ten polega na tworzeniu pochodnych od wielu imion w bardzo różnych znaczeniach. Wyróżniono osiem szczególnych grup znaczeniowych, w których w języku węgierskim używamy czasowników, podczas gdy w wielu innych językach znaczenia te oddajemy przez czasownik i imię, a nieraz większą grupę słów: czasowniki działalności, narzędzi, spożycia, poruszania się czymś, grania i bawienia się, pozbycia się czegoś, używania czegoś jako materiału oraz czasowniki złego zachowania się. Następnie zbadano, czy czasowniki mają odpowiedniki w językach różnych typów, izolowanych, fleksyjnych, aglutynacyjnych oraz polisyntetycznych. Jak się wydaje, istnienie takich czasowników w języku węgierskim nie zależy od typu, lecz od produktywności semantycznej i pragmatycznej, choć zbadane języki „czasownikowe” (węgierski, mongolski i ewenkijski) są właśnie aglutynacyjne.

A jelentés szerepe a nyelvtanban és a nyelvten tanításában

1. Bevezetés: a nyelvten elidegenedettsége vs. a nyelvtani jelenségek és a jelentés összefüggése

A nyelv a formális nyelvelméletek felfogásában egy algoritmikus jellegű készülék, amelyben a szabályos és megjósolható formák leírása kapja a főszerepet. Ebben a keretben a nyelvten önkényes szabályrendszerként jelenik meg, amelyben a jelentés másodrendű, a szabályok tartalmilag motiválatlanok, és nincs kapcsolat a nyelvten és a nyelvhasználat között. Egy formális keretű nyelvten a nyelvtanulóknak, így a magyart mint idegen nyelvet tanulóknak sem ad esélyt arra, hogy a szabályos mintázatok mögött tartalmi összefüggéseket fedezzenek fel, és a nyelvtant összekössék a nyelvhasználattal. Mindezek miatt a nyelvten a nyelvtanulók számára ebben a keretben elidegenedetté válhat.

Ennek a rövid írásnak az a célja, hogy a fentiekől eltérő, funkcionális kognitív nyelvelméleti keretben két nyelvtani jelenség, a főnévi számkategória és az igei aspektus szemantikai alapjainak felvillantásával megmutassa, hogy a nyelvtani jelenségeket tartalmi, jelentésbeli összefüggések motiválják, és ezeknek a szemantikai motivációknak a felhasználása hasznos lehet a magyar mint idegen nyelv tanításában is.

2. A nyelvi jelentéshez való viszony a formális nyelvelméletekben

A strukturalizmus, illetve a klasszikus generatív grammatika felfogásában (bár elismerik, hogy a nyelv forma és jelentés kapcsolata) a nyelvi jelentés leválasztható a nyelvi formáról, sőt, e modellek bizonyos változataiban akár ki is zárható a nyelvelméleti modellből (vö. Bloomfield 1984 (1933), Chomsky 2002 (1957)). Ezekben a nyelvelméletekben a nyelvi egységek, illetve szerkezetek formális jellemzői állnak előtérben. A nyelv szótára (lexikona) és nyelvtana szigorúan ketté van választva, a modellek középpontjában a nyelvten áll. A lexikai egységek jelentése rögzített szótári jelentés, a grammatikai egységek jelentése pedig pusztán szerkezeti viszonyokban írható le (vö. Chomsky 2015 (1965)). A szerkezetek jelentése másodlagos a formájukhoz képest, a formális összefüggésekből „számolható ki”, kompozicionális (ez az ún. építőköve, amelyet a funkcionális kognitív megközelítésben elvetnek, vö. pl. Langacker 1987, 2008, Tolcsvai Nagy 2013, Imrényi 2013).

3. A funkcionális kognitív nyelvelmélet jellemzői

3.1. Általános jellemzők

A funkcionális kognitív nyelvelmélet felfogásában (vö. pl. Langacker 1987, 2009, Tolcsvai Nagy 2013) a fentiekkel szemben a nyelv a valóság fogalmi feldolgozására (konceptualizálására) épül: mentális világrepresentációt/világmodellt hoz létre. E felfogás szerint a nyelvben jelentéseket hozunk létre, értünk meg és kommunikálunk. A jelentések tapasztalataink fogalmi feldolgozására épülnek: fogalmi természetűek és tapasztalati alapúak. A jelentés nem magával a fogalommal, hanem a konceptualizálás módjával azonosítható.

A funkcionális kognitív nyelvelméletre jellemző a holisztikus szemlélet, azaz az egységes elvek tételezése a lexikontól a nyelvtanig (a generatív grammatika moduláris felfogásával szemben, amely szerint a nyelv önálló elvrendszerekre épülő modulokból áll). A holisztikus felfogásból adódik a nyelv lexikonának és grammatikájának egységes felfogása: mind a lexikon, mind a grammatika egységei fonológiai és szemantikai egység kapcsolatából álló szimbolikus egységek.

Funkcionális kognitív keretben elvetik az építőköcka-modellt, valamint átértelmezik a regularitás és az irregularitás fogalmát: szabályelvű leírás helyett sémaelvű leírást alkalmaznak (vö. pl. Langacker 2009, Taylor 2002, Tuggy 2005). A különböző erősségű sémák segítségével mód nyílik az alacsonyabb típusszámú mintázatok szabályosságainak megragadására is (ezeket formális keretben a szabályok kivételeiként kezelik). A funkcionális kognitív felfogásra jellemző, hogy a nyelvi leírás fogalmait fokozati jellegűeknek tételezi fel. További jellemző a kategorizáció fogalmának átértelmezése: a klasszikus kategorizáció helyett az ún. prototípus-kategorizáció érvényesítése (a jelentés és a nyelvtani összefüggések leírásában is, vö. pl. Taylor 2003).

3.2. A grammatikai egységek jelentése a funkcionális kognitív modellben

A lexikai és a grammatikai egységek is rendelkeznek jelentéssel, vagyis minden nyelvi egység szimbolikus egység, amelynek két pólusa van: az egyik a fonológiai, a másik a szemantikai pólus. A jelentések fogalmi természete, tapasztalati alapúsága a grammatikai egységek jelentésére is jellemző: a grammatikai egységek a tapasztalatok struktúráját ragadják meg fogalmilag (vö. Talmy 2000). A nyelv lexikai elemeihez hasonlóan a nyelvtan is a jelentésen alapul, szemantikai motivációkra épül, azaz a jelentés elsőbbséget élvez a formával szemben vagy legalábbis egyenértékű vele.

A fentiek alapján a nyelvtani tudás lényegét tekintve nem, csak fokozatilag különbözik a lexikai tudástól: a lexikai és a nyelvtani tudás kontinuumot alkot. A lexikai és a grammatikai egységek csak fokozatilag különböznek egymástól a specifikusság és a semantikusság mértéke, az egyszerűség és az összetettség mértéke, a (szemantikai és fonológiai) autonómia mértéke, valamint az egység jelleg mértéke szerint.

3.2.1. A specifikusság és a semantikusság mértéke

A fentiekben utaltunk arra, hogy mind a lexikai, mind a grammatikai egységek rendelkeznek jelentéssel. A lexikai egységek jelentése azonban tartalmasabb és részletesebb, azaz specifikusabb, mint a grammatikai egységeké (vö. pl. Langacker 1987, 2008, Talmy 2000, Tolcsvai

Nagy 2013). Például a talaj különböző fajtáira vonatkozó *homok* és *sár* szó gazdag jelentésű lexikai egység. A *homok* szó alapjelentését *A magyar nyelv értelmező szótára* így határozza meg: „... apró ásványi szemcsékből álló, rendsz. sárgásszürke, laza anyag” (ÉrtSz. III.: 326), míg a *sár* szóét így: „Vízről lággyá, híggyá, ragadóssá vált ... föld, talaj” (ÉrtSz. V.: 1128). Ezekhez képest a *-ban/-ben* rag vagy az *-s* melléknévképző jelentése jóval sematikusabban határozható meg. Előbbi alapesetben a valamiben való benne levést, utóbbi a valamivel való ellátottságot fejezi ki sematikusán (azt pedig, amiben benne van valami, illetve amivel el van látva valami, az alapszó nevezi meg, teszi konkrétta, pl. *homok-ban, sár-os*).

3.2.2. Az egyszerűség és az összetettség mértéke

Az (1)–(6) példákban szereplő nyelvi egységek mind szimbolikus egységek, azaz egy fonológiai egység és egy szemantikai egység kapcsolatai, különböznek azonban az egyszerűség, illetve az összetettség mértékében (vö. pl. Langacker 2008: 16–17). Az (1)-től a (6) felé haladva a nyelvi példák mind szemantikailag, mind fonológiailag egyre összetettebb szerkezetet mutatnak:

- (1) könyv, tár, föld, hever; a, -nyi, -ön
- (2) könyv-tár, föld-ön
- (3) könyvtár-nyi, a föld-ön
- (4) könyvtárnyi könyv
- (5) hever a földön
- (6) könyvtárnyi könyv hever a földön

3.2.3. A szemantikai és fonológiai autonómia, illetve függőség mértéke

A szemantikai és a fonológiai autonómia mértéke attól függ, hogy mennyire dolgozhatók fel az egységek szemantikai, illetve fonológiai szempontból más egységekre történő hivatkozás nélkül (vö. pl. Taylor 2002). Például a *házban, ház mellett, elmegy* szerkezetek részei, a *ház, -ban, mellett, el, megy* különböznek mind a fonológiai, mind a szemantikai autonómia mértéke szerint. A szemantikai autonómia mértéke szerint a *ház* és a *megy* szavak autonómiája nagyobb, mint az *el, a mellett* vagy a *-ban* elemeké, mivel utóbbiak jelentésének feldolgozásához kisebb-nagyobb mértékben más elemek jelentésére is tekintettel kell lennünk. A fonológiai autonómia mértéke szerint a *ház, a megy* és az *el* autonómiája nagyobb, mint a *mellett* névutóé vagy a *-ban/-ben* toldaléké, mivel utóbbiakat nem használhatjuk önálló megnyilatkozásként.

3.2.4. Az egység jelleg mértéke

A nyelvi egység kognitív rutin (vö. pl. Langacker 2008, Tuggy 2005). Összetett nyelvi egységek esetében a nyelvi egység jellegnek nem feltétele az elemezhetetlenség, csak az egységes értelmezés. Ez a gyakori közösségi és egyéni használatlaltal függ össze: a gyakran használt nyelvi kifejezések a közösség oldaláról nézve konvencionalizálódnak, az egyén oldaláról nézve begyakorlottakká válnak, és ez azzal jár, hogy jelentésüket akkor is inkább közvetlenül a teljes egységre vonatkoztatva, a részek elemzése nélkül hívjuk elő és értjük meg, ha szerkezetileg összetettek. Például az *ingatlan* szót mint konvencionalizálódott nyelvi egységet alapvetően nem az *ing* ige

és az *-atlan* képző jelentése alapján értjük meg, hanem a közösségen belül elfogadott egységes jelentést társítunk hozzá: 'nem mozdítható vagyontárgy (telek, földbirtok, ház)' (vö. ÉrtSz. III.: 497–498.). Ha a nyelvi egység jelleg nagymértékű, az a jelentés lexikalizálódásához vezet (lásd pl. a fenti *ingatlan* vagy a *fagyalt, meghívó, böngésző* szavakat).¹

3.3. Nyelv és nyelvhasználat

Funkcionális kognitív keretben a nyelv nem autonóm jelenség, nem választható le a nyelvhasználatról (vö. a használatalapú nyelvtan fogalmával, pl. Barlow–Kemmer 2000, Gries–Stefanowitsch 2006, Stefanowitsch–Gries 2006). Mivel a jelentéskonstruálás társas szituációban zajlik a beszédpartnerek közreműködésével, fontos a nyelv szituáltsága (kontextuális kötöttsége), a nyelvi tevékenység társas jellege és műveletisége (vö. Tátrai 2011, Tolcsvai Nagy 2013). A nyelvtan emergens (nem előre adott) jellege (vö. Hopper 1987) összefügg a nyelvi változatokkal és a beszédpartnerek közötti alkalmazkodással (vö. Communication Accomodation Theory, Gallois–Giles 2015), illetve egyezkedéssel. Emellett a nyelvi szintek jelenségeit ebben a keretben a kommunikációs szituációban betöltött szerepük oldaláról is vizsgálják, tehát nyelvhasználati, pragmatikai szempontokat is bevonnak a nyelv leírásába (vö. Tátrai 2011).

4. A nyelvtan szemantikai alapjai

A továbbiakban a nyelvtan szemantikai alapjait a Leonard Talmy munkájában foglaltak alapján mutatom be (vö. Talmy 2000). Talmy szerint a lexikai és a grammatikai rendszer a kognitív reprezentáció két alrendszere, amelyek kiegészítik egymást, mivel különböző szemantikai funkciójuk van. A lexikai egységek a tapasztalatokat, míg a grammatikai egységek a tapasztalatok struktúráját ragadják meg fogalmilag.

A lexikai rendszer térbeli és időbeli jelenségeit Talmy egy nagyon általános, semleges terminussal mennyiségeknek (*quantities*) nevezi. A térbeli mennyiségek anyagok (*materials*), mégpedig tárgyak (*objects*) vagy tömegek (*mass*). Ezekre a viszonylagos állandóság (a statikusság) jellemző; a nyelvben tipikusan főnévként dolgozzuk fel, ragadjuk meg őket. Az időbeli mennyiségek akciók, mégpedig aktusok vagy aktivitások. Ezekre általában időbeli progresszió jellemző; a nyelvben tipikusan igeként dolgozzuk fel, ragadjuk meg őket. A két kategória között különböző nyelvi eszközök segítségével lehetséges konverzió.

A szemantikus grammatikai rendszerek Talmynál a következők:

1. a konfigurációs rendszer az időbeli és térbeli jeleneteket és résztvevőiket strukturálja;
2. a figyelmi rendszer a figyelem megoszlását irányítja a referált dolgokkal kapcsolatban;
3. a perspektivikus rendszer azt a nézőpontot teremti meg, amelyből mindezeket szemléljük;
4. az erődinamikai rendszer a fizikai tárgyakkal kapcsolatos tapasztalatainkra épül.

További gondolatmenetünk szempontjából a konfigurációs rendszer fogalmi² közül két fogalomra, a plexitásra (*plexity*) és a körülhatároltságra (*boundedness*) lesz szükségünk.

¹ Az inflexiók (ragozott és jelezett) alakok esetében a lexikalizálódás grammatikalizálódással jár együtt.

² A konfigurációs rendszer fogalmi: plexitás, körülhatároltság, oszthatóság, a kiterjesztés mértéke, a disztribúció mintázata, axialitás.

A plexitás arra vonatkozik, hogy az idő vagy a tér egy mennyisége egy egységből vagy több ekvivalens egységből áll-e. Ha egy egységből áll, akkor szemantikailag uniplex struktúrájú, míg ha több ekvivalens egységből áll, akkor szemantikailag multiplex struktúrájú.

A körülhatároltság arra vonatkozik, hogy egy tér- vagy időbeli mennyiségnek vannak-e inherens határai vagy sem. A körülhatároltság a térbeliségben a megszámlálhatósággal, az időbeliségben az aspektussal, illetve a telikussággal függ össze.

5. A főnévi számkategória szemantikai alapjai: plexitás és körülhatároltság a térben

5.1. Szemantikai alapeset, morfológiai alapalak; a vonatkoztatott alakok és az ikonikusság

A magyar főnévi számkategóriában két szám: egyes és többes szám van. Szemantikailag az egység számít az alapesetnek (mivel a figyelem számára általában egy dolgot emelünk ki, például azzal, hogy rámutatunk). A többesség az alapesetre, az egységre van vonatkoztatva.

Morfológiailag – a szerkezeti ikonikusság (vagy diagramszerűség) elve³ alapján – a szemantikailag összetettebb egység (az egységre vonatkoztatott többesség) tipikusan a kifejezés síkján is összetettebb. Így például abban az esetben, ha a *könyv* szóval szemantikailag az alapesetre utalunk (egység), akkor a szóalakra morfológiailag az jellemző, hogy nincs rajta toldalék (*könyv*), míg ha szemantikailag a vonatkoztatott esetre utalunk vele (többesség), akkor a szóalakra az jellemző, hogy az alapalakhoz képest morfológiailag is megjelenik rajta a toldalék, a többes szám jele (*könyv – könyv-ek*).

5.2. Az egyedi nevek és az anyagnevek viselkedése és ennek szemantikai háttere

Főnévi többes szám a magyarban az ún. megszámlálható köznevek vagy másképpen egyedi nevek esetében lehetséges (vö. Kiefer 2007: 146–147, 154). Az anyagnevek nem egyedi nevek, így nincs többes számuk sem. A továbbiakban Talmy fentebb kifejtett elgondolásai alapján azt tekintjük át, hogy mi az egyedi nevek és az anyagnevek viselkedése közötti különbség szemantikai háttere funkcionális kognitív nyelvészeti keretben.

Egy körülhatárolt térbeli mennyiség, egy tárgy szemantikailag uniplex struktúrát mutat. Több egyforma körülhatárolt tárgy csoportja szemantikailag multiplex struktúrájú, és a tárgyak – körülhatároltságuknál fogva – megszámlálhatók. A többességet az alapesetre (az egységre) vonatkoztatjuk; a szerkezeti ikonikusság elve alapján a szemantikai multiplexitásnak körülhatárolt tárgyak esetében morfológiailag többes számú alak felel meg, pl. *ceruzá-k*.

Az anyagnevek ezzel szemben olyan térbeli mennyiségekre, tömegekre vonatkoznak, amelyek ekvivalens részekből állnak, tehát multiplex szemantikai struktúrát mutatnak, ugyanakkor nem körülhatároltak, pl. *víz, pezsgő, láva, homok*. A tömegek körülhatárolatlanságuk miatt nem megszámlálhatók, így multiplexitásuk ellenére sem állhatnak többes számban (kivéve a fajta- és földrajzi neveket), pl.

³ Vö. Dressler et al. 1987: 101, Nänny–Fischer (eds) 1999.

- (7) (a) Vízet iszom.
 (b) *Vizeket iszom.
- (8) (a) Folyik a láva.
 (b) *Folynak a lávák.

Az anyagnevek ennek megfelelően nem fordulnak elő számnevet tartalmazó szerkezetben sem, de számlálószóval (pl. *üveg, pohár, zsák*) van konverziós lehetőség a megszámlálhatóvá tételre, pl.

- (9) három üveg/pohár pezsgő, két zsák homok⁴

5.3. A megszámlálhatóság szemantikai háttere

Bár elsőre valóban úgy tűnhet, hogy az egyedi nevek és az anyagnevek viselkedése közötti különbség közvetlenül a denotátumok megszámlálhatóságának meglétében vagy hiányában ragadható meg, a fentebbiekben azt láttuk, hogy a megszámlálhatóság hátterében valójában egy szemantikai tulajdonság, a körülhatároltság áll.

Az egyforma körülhatárolt tárgyak egy csoportja és az egynemű részekből álló anyagok között szemantikai azonosság és különbség is van. A szemantikai azonosság a multiplexitás fogalmában ragadható meg, amely a többség morfológiai kifejeződésének egyik szemantikai feltétele. A másik szemantikai feltétel a körülhatároltság. Ha a multiplexitás nem jár együtt inherens körülhatároltsággal (ez a helyzet a tömegek esetében), akkor megszámlálhatóság nem áll fenn, és így a többes számú alak sem jön létre.

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a megszámlálhatóság azoknak a szemantikai összefüggéseknek a viszonyában (körülhatároltság, plexitás) gyökerezik, amelyek ezt lehetővé vagy lehetetlenné teszik – vagyis az egyedi nevek és az anyagnevek viselkedését a többség kifejeződése tekintetében tartalmi, szemantikai összefüggések motiválják.

6. Az igei aspektus szemantikai alapjai: plexitás és körülhatároltság az időben

A magyarban az igei aspektus tekintetében fontos szerepet játszik az igekötő. Az igei aspektus azonban a magyarban nem határozza meg egyértelműen a mondat aspektusát, amely a mondat szintjén dől el: az aspektus a mondat belső időszerkezetével függ össze (vö. Kiefer 2006: 14).

⁴ Ez a jelenség párhuzamba állítható az ún. osztályozó nyelvek számnévi szerkezetével, amelyekben nemcsak az anyagnevek viselkednek így (ld. (10)), hanem a tárgyakra vonatkozó főnevekből is csak egy valamilyen kategóriába soroló számlálószóval (pl. 'szerszám') lehet egyedi neveket létrehozni (lásd (11)). (A kínai példák forrása Kiefer 2007: 155).

(10) sān bàng chá 'három font tea'
 három font tea

(11) haōjǐ bă jiǎnzǐ 'sok olló',
 sok szerszám olló

6.1. Az aspektus és az igekötő

Az igekötők, illetve az igekötős igék a magyar nyelvtenban sajátos státusúak. Az igekötős igék egyrészt lexikai egységet képeznek, amely morfológiai folyamat révén jön létre (vö. Kiefer–Ladányi 2000), másrészt a mondatban szintaktikai szerkezetként viselkednek, amelynek részei elválhatnak egymástól. Problematikus az igekötő-állomány kijelölése és az igekötők funkcióinak, valamint az igekötő + ige típusú kapcsolódási mintázatok sajátosságainak meghatározása is, ezekre a kérdésekre azonban itt nem tudunk kitérni (ld. pl. Ladányi 2012, 2015).

Az igekötők szerepe az igék, illetve a mondatok aspektuális értékének meghatározásában a magyar nyelvészeti szakirodalomban szintén viták tárgyát képezi (ld. Szili Katalin írását is ugyanebben a kötetben). Alapesetben az igekötő lexikai-szemantikai szinten perfektívál, de jelenléte vagy hiánya a mondatban nem mutat közvetlen összefüggést a mondat aspektuális értékével, mivel azt más tényezők is befolyásolják, így „a tárgy fajtája, az időmódosító, számnemes szerkezet, rezultatív szerepű melléknévi vagy főnévi kifejezés, valamint végpont szerepű helyhatározó jelenléte” (Gyuris–Kiefer 2008: 240). Péter Mihály (2008) szerint az igekötős és az igekötőtlen ige közötti viszony aszimmetrikus: míg az igekötős ige alapesetben, lexikai-szemantikai szinten a befejezettséget jelöli, az igekötőtlen ige ebben a tekintetben nincsen meghatározva (nem jelöli a befejezettséget), és ezért – más tényezőkkel együttműködve – a folyamatos és a befejezett aspektus kifejezésére is alkalmas. Az olyan igekötős igei szerkezet, amelyben az igekötő az ige után áll, az aspektus szempontjából éppúgy jelöletlen, mint az igekötőtlen ige; lehetséges aspektuális értékei közül az egyiket egyéb tényezők (például a mondatban használt határozók/időmódosítók) hívják elő. Az aspektust Péter Mihály véleménye szerint az oroszhoz hasonlóan a magyarban is egy funkcionális szemantikai mezőként lehet felfogni (vö. Bondarko 1971), amelyben lexikai-szemantikai, szintaktikai, pragmatikai tényezők működnek együtt.

Mindazonáltal produktívan létrehozott igekötős ige kanonikus pozíciójú (ige előtt álló) igekötővel csak befejezett aspektusú mondatban fordul elő. (Kivételt képeznek ez alól az É. Kissnél (2004, 2005, 2008) szereplő ún. lokatív igekötők, ezeket azonban általában nem tartják igekötőknek, mivel szintaktikai viselkedésük ugyan az igemódosítókéval azonos, de nem hoznak létre szemantikai egységet az igével, az igekötőktől eltérően nem ismételhők (vö. Kiefer 2003: 185–186), és nem is perfektíválnak.)

É. Kiss (2004, 2005, 2008) az igekötőt nem aspektuális operátornak, hanem olyan másodlagos predikátumnak tekinti, amelynek mondatbeli funkciója elsősorban a komplex igei predikátumok eseményszerkezetéhez történő hozzájárulás. Ennek alapján É. Kiss (2004: 41–43, 2005: 82) szerint nagyrészt megjósolható az igekötő jelenléte vagy hiánya a mondatban. Igekötő általában akkor fordul elő, ha a predikátum eseményszerkezete komplex (a megfelelés azonban nem egy az egyhez jellegű). Az igekötő csak akkor maradhat el, ha egy – az igekötőkhöz hasonlóan másodlagos predikátumként funkcionáló, de az igekötőktől eltérően leíró tartalommal bíró – rezultatív vagy terminatív frázis foglalja el az igekötő kanonikus ige előtti pozícióját, pl. *Mari zöldre festette [be] a kerítést* (vö. É. Kiss 2004: 24, 2005: 61).

Funkcionális kognitív keretben Imrényi (2011: 97–102) az igekötős igét, amely az igekötő és az ige sorrendjétől függetlenül egy konceptuális feldolgozási egységet alkot, a protoállításon belüli kidolgozó viszonyok egyik típusának tekinti. (Protoállításnak minősülnek a többi igemódosítóval alkotott szerkezetek is.) A protoállítás a mondatba foglalt állítás kidolgozottsági hierarchiájának része, közepes kidolgozottsági szinttel (vö. Imrényi 2011: 74), default interpretációban. (A default interpretáció szerinti mondat kijelentő, állító és semleges mondat.) Elemzései alapján Imrényi (2009: 360) az igemódosítókkal kapcsolatban rámutat arra a valószínűsíthető összefüggésre is, hogy az igemódosítóknak fontos szerepe lehet a predikáció lehorgonyzásában.

6.2. A körülhatároltság és a plexitás szerepe az aspektusban

Ahogy a fentiekben szó volt róla, a magyarban az aspektus a mondat szintjén dől el, és az igekötőhasználaton túl több más tényező is befolyásolja. A mondat aspektuális értékét tekintve döntő kérdés az, hogy a mondatban ábrázolt eseménynek van-e időbeli lezártsága, terminatív-e (illetve mozgásesemények esetében van-e térbeli végpontja); a terminatív jelleg a telikusság kategóriájában ragadható meg. Talmy kategóriái szerint szemantikailag mind az atelikusság és a telikusság, mind a folyamatos és a befejezett aspektus az időbeli (és mozgásesemények esetében a térbeli) körülhatároltsággal és a plexitással függ össze.

6.2.1. Körülhatároltság

Egyfelől a telikus esemény körülhatárolt (határponos: Kiefer 2006: 67), mivel inherens végpontja vagy célja van (pl. *megérkezik*), míg az atelikus esemény nincs körülhatárolva, mivel ilyen végpontot vagy célt nem tartalmaz (pl. *játszik*). Másfelől a befejezett esemény körülhatárolt, mivel az eseményt mint teljes egészet konceptualizáljuk (pl. *megír*), míg a folyamatos esemény nincs körülhatárolva, mivel az eseményt mint éppen zajlót konceptualizáljuk (pl. *ír, ír meg*).

Az alábbi példák a körülhatároltság szerepét mutatják meg az ige, illetve a mondat aspektusának meghatározásában. (A példák értelmezésben röviden kitérünk az igekötő és az ige sorrendjére, illetve a határozók használatára is.)

- (12) (a) **Felment** az emeletre.
 (b) Nehezen ment fel az emeletre.
 (c) Éppen ment fel az emeletre, amikor megcsúszott.
 (d) Sokáig/20 percig tanulta a verset.
 (e) 20 perc alatt megtanulta a verset.
 (f) *20 perc alatt tanulta a verset.
 (g) *20 percig megtanulta a verset.

(12a)-ban a mozgáseseménynek térbeli és időbeli végpontja van, telikus, vagyis körülhatárolt, tehát a mondat befejezett aspektusú; ennek megfelelően olyan igekötős ígét tartalmaz (*felment*), amelyben az igekötő az ige előtt áll. (12b)-ben az esemény lezajlásának módján (*nehezen*) van a hangsúly, azaz az eseményt nem egészében, nem körülhatároltként konceptualizáljuk, tehát a mondat folyamatos aspektusú; ennek felel meg az is, hogy az igekötő az ige után áll (*ment fel*). (12c)-ben a megcsúszás pillanatnyi esemény, amelyet egészében, azaz körülhatároltként konceptualizálunk, így az ige befejezett aspektusú (az ige előtt álló igekötővel: *megcsúszott*), míg az időbeli viszonyításul szolgáló mozgáseseménynek nincs térbeli vagy időbeli végpontja, nem körülhatárolt, tehát az ige folyamatos aspektusú (az ígét követő igekötővel: *ment fel*). A (12d–g) példák azt illusztrálják, hogy a körülhatárolatlan eseményt megjelenítő, folyamatos aspektusú mondatban más típusú időhatározók fordulhatnak elő, mint a körülhatárolt eseményt megjelenítő, befejezett aspektusú mondatban: a *sokáig, 20 percig* stb. típusú időhatározók folyamatos aspektusú, a *20 perc alatt* típusú időhatározók befejezett aspektusú mondatban fordulnak elő.

6.2.2. Plexitás

Uniplex szemantikai struktúrájúak azok az események, amelyek egyszeriek. Ilyen események tipikus nyelvi formái a mozzanatos képzőt tartalmazó igék, pl. *köh-int*, *patt-an*, illetve a *fel* és *meg* igekötőt ugyanilyen, ún. szemelfaktív akcióminőség-jelentésükben tartalmazó igekötős igék, pl. *fel-kiált*, *meg-kavar* (vö. Kiefer 2006: 165–166). Az uniplex szemantikai struktúrájú, azaz egyszeri események igéi befejezett aspektusúak; az ilyen igét tartalmazó mondatokban alapesetben nem jelenhetnek meg a folyamatos aspektusú mondatok időhatározói:

- (13) (a) Köhintett egyet.
(b) *Sokáig köhintett.
- (14) (a) Hirtelen felkiáltott.
(b) *3 percig felkiáltott.

Ugyanakkor a befejezett/pillanatnyi esemény is ismétlődhet, s ezáltal az esemény uniplexből multiplexxé, a mondat pedig folyamatos aspektusúvá válik; ezt a folyamatos aspektusú mondatokban előforduló időhatározók (*az óra során*, *10 perc alatt*), illetve (16)-ban az ige után álló igekötő is mutatja:

- (15) Az óra során többször köhintett.
- (16) 10 perc alatt háromszor kiáltott fel.

Multiplex szemantikai struktúrájú események tehát azok az események, amelyekben ugyanaz az esemény többször megismétlődik. Ilyen események tipikus nyelvi formái a gyakori képzőt tartalmazó, ún. frekventatív akcióminőségű igék, pl. *köh-ög*, *kiált-ozik*, illetve a megismételt igekötőket tartalmazó, ún. iteratív akcióminőségű igék, pl. *ki-kinéz*, *meg-meg-áll*, *el-elmegy* (vö. Kiefer 2006: 150–162). Ezek az igék, illetve alapesetben az ezeket az igéket tartalmazó mondatok folyamatos aspektusúak, amit az alábbi mondatokban szereplő határozók (*10 percig*, *perceken át*) is mutatnak:

- (17) 10 percig kiáltozott.
- (18) Perceken át köhögött.

A körülhatároltság és a plexitás fogalma tehát az igék esetében is alkalmas arra, hogy szemantikai alapot adjon egy formai jegyekben is megjelenő grammatikai jelenség, az igei aspektus, illetve a mondat aspektusának meghatározásában.

7. Összefoglalás

A főnévi számkategóriával és az igei aspektussal kapcsolatos fenti példák arra szolgáltak, hogy megmutassuk: a funkcionális kognitív nyelvelméleti modell alkalmas arra, hogy elméleti háttérrel adjon a nyelvten tanításának, így a MID keretében folyó nyelvten tanításnak is. A funkcionális kognitív keret nemcsak azért alkalmas erre a szerepre, mert megfelelő elméleti magyarázatot ad az egyes nyelvten jelenségek sajátosságaira, hanem azért is, mert a nyelvten szemantikai alapjainak feltárásával lehetővé teszi, hogy a nyelvten összefüggéseket –

a formák szemantikai motiváltságára rámutatva – ne a nyelvi formákra vonatkozó önkényes szabályokként, hanem motivált, tartalmi összefüggésekre épülő mintázatokként tanítsuk meg a nyelvtanulóknak. A szemantikai szempontok (adott esetben a plexitás és a körülhatároltság szempontjának) bevonása azzal a módszertani haszonnal járhat, hogy így átláthatóbbá és ezáltal taníthatóbbá és tanulhatóbbá válnak a nyelvi kategóriák (jelen esetben a főnévi számkategória és az igei aspektus) sajátosságai.

Bibliográfia

- Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds) 2000: *Usage Based Models of Language*. CSLI Publications. Stanford University.
- Bloomfield, Leonard 1984 (1933): *Language*. With a new Foreword by C. F. Hockett. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bondarko, Aleksandr V. 1971: *Grammaticeszkaja kategorija i kontext*. Leningrad: Nauka.
- Chomsky, Noam 2002 (1957): *Syntactic Structures*. Second Edition. With an Introduction by David W. Lightfoot. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Chomsky, Noam 2015 (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. 50th Anniversary Edition. Massachusetts Institute of Technology.
- Dressler, Wolfgang. U. – Mayerthaler, Willi. – Panagl, Oswald – Wurzel, Wolfgang U. 1987: *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. 1959–1962. Szerk. az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársai Bárczi Géza és Országh László vezetésével. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gallois, Cindy – Giles, Howard 2015: Communication Accomodation Theory. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. Wiley Online Library. 1–18.
- Gries, Stefan Th. – Stefanowitsch, Anatol (eds) 2006: *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. Berlin – New York: Mouton De Gruyter.
- Gyuris Beáta – Kiefer Ferenc 2008: Az igeik lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 229–267.
- Hopper, Paul 1987: Emergent Grammar. *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. 139–157.
- Imrényi András 2009: Toward a unified functional account of structural focus and negation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56: 342–374.
- Imrényi András 2011: *A magyar mondat viszonyítási modellje*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Imrényi András 2013: *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2003: A kétféle igemódosítóról. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 177–186.
- Kiefer Ferenc 2006: *Aspektus és akcióminőség, különös tekintettel a magyar nyelvre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2007: *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000: Az igeikötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.
- É. Kiss Katalin 2004: Egy igeikötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100: 15–42.
- É. Kiss Katalin 2005: First steps toward a theory of the verbal particle. In: Pinon, Christopher – Siptár Péter (eds): *Approaches to Hungarian 9. Papers from the Düsseldorf Conference*. Budapest: Akadémia Kiadó. 59–88.
- É. Kiss Katalin 2008: The function and the syntax of verbal particle. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Event structure and the left periphery: Studies on Hungarian*. Dordrecht: Springer. 17–55.
- Ladányi Mária 2012: Igeikötők kapcsolódási mintázatai. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE, DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely. 71–84.

- Ladányi Mária 2015: Particle verbs in Hungarian. In: *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe. Volume 1*. Edited by Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton. 2015. 660–672.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald 2008: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2009: *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Nänny, Max – Fischer, Olga (eds) 1999: *Form Miming Meaning. Iconicity in Language and Literature 1*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Péter Mihály 2008: A magyar aspektusról – más aspektusból. *Magyar Nyelv* 104, 1–11.
- Stefanowitsch, Anatol – Stefan Th. Gries (eds) 2006: *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Szili Katalin 2017: A magyar igeekötők tanításáról lengyeleknek (és másoknak) az újabb aspektuskutatások tükrében. Lásd ugyanebben a kötetben.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics. Volume I. Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Taylor, John R. 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, John R. 2003: *Linguistic Categorization*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tuggy, David 2005: Cognitive approach to word-formation. In: Štekauer, Pavel – Lieber, Rochelle (eds): *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer. 233–265.

Rola znaczenia w gramatyce i jej nauczaniu

Streszczenie

W formalnych teoriach języka gramatyka jest arbitralnym systemem reguł, w którym reguły są nieumotywowane – dlatego też osoby uczące się gramatyki w tym ujęciu pozbawione są szans odkrycia zależności treściowych w oparciu o wzorce gramatyczne. Z drugiej strony zgodnie z funkcjonalnymi teoriami języka zjawiska gramatyczne motywowane są przez zależności treściowe, znaczeniowe, ponieważ gramatyka jest częścią reprezentacji poznawczej i – analogicznie do słownictwa – oparta jest na pojęciach, semantyce. Jednostki i wzorce gramatyczne ujmują nasze doświadczenia w sposób pojęciowy, znacznie bardziej schematyczny od jednostek leksykalnych. W artykule chciałabym jako przykład krótko przedstawić – na tle funkcjonalnej kognitywnej teorii języka – nadające się do wykorzystania również w nauczaniu gramatyki zależności znaczeniowe, które motywuują wzorce gramatyczne kategorii liczby rzeczownika oraz aspektu czasownika.

Fogalmi rendszer és szótári struktúra

1. A nyelv és gondolkodás viszonya

Régóta feltételezik, hogy a valóság egyfajta fogalmi interpretációja jelenik meg a nyelvben, s egy adott nép kultúrája nyomot hagy benne (pl. Herder, Humboldt), s ez nagyban hozzájárul a nyelvek különbözőségéhez. Másrészt a nyelv, speciális struktúrájával, fogalmi rendszerével, befolyásolja a gondolkodást – állítja a Sapir-Whorf hipotézis, ill. a nyomán kialakult nyelvi relativizmus. Ez a megközelítés az utóbbi időben megint előtérbe került (l. Boroditsky (2011) kísérleteit a térmeghatározást illetően). Valójában, mindkét megközelítés igaz, azaz a nyelv és gondolkodás között kölcsönhatás áll fenn: tükröződik a kultúra a nyelvben, de az újszülött kognitív fejlődése a nyelv segítségével valósul meg, annak meglévő szerkezeti és szemantikai rendszerén keresztül.

A világ nyelvi képét – mely egy adott kultúra lenyomata a nyelvben – vizsgálni lehet a nyelvtanban, a szóképzésben, a konnotációkban és a frazeológiában. A lengyel szakirodalom bővelkedik ezekben a kutatásokban (pl. Anusiewicz, Bartmiński (2006), Grzegorzczkova, Tokarski), Magyarországon Bańcerowski Janusz vezetésével folynak ilyen kutatások (l. Bańcerowski 2009). A kognitív nyelvészet hasonló dolgokkal foglalkozik, amikor a fogalmak konceptualizálódását vizsgálja.

Feltételezhető, hogy a mentális lexikon tartalmazza a fogalmakat, a hozzájuk tartozó információkkal és kapcsolódási szabályokkal. Érdemes vizsgálni, hogy hogyan válnak a fogalmak szavakká, kifejezésekké különböző nyelvekben, hogyan viszonyulnak egymáshoz, s hogy mit képes egy szótár a fogalmak rendszeréből, a szemantikai viszonyokból tárolni. Elsősorban magyar és lengyel példákkal illusztrálok a témát.

2. A fogalmak nyelvi kifejezése

2.1. A valóság szegmentálása szavak segítségével

Nyelvenként különbözhet, hogy milyen formában válik a szemantikai tartalom szóvá, és milyen szemantikai jegyeket tartalmaz a szó. Vegyük szemügyre a *menni* igét! Összevetve az ugyanabba a szemantikai mezőbe tartozó lengyel és német igékkel, azt tapasztaljuk, hogy ott a *isć* és *gehen* alapigék a *gyalog* szemantikai jegyet is tartalmazzák. Ezért még egy másik igére van szükség a magyar (és egyúttal az angol *go* és francia *aller*) ige visszaadására: *jechać* és *fahren*, melyek a *járművel* mozzanatot is tartalmazzák.

megy, go, aller: gehen, isć (gyalog) + fahren, jechać (járművel)

A lengyel még tovább megy a megkülönböztetésben, amikor a *repülővel* *megy* kifejezésre a *repül* igét (*latać, lecieć samolotem*), illetve a *hajóval* *megy* kifejezésre az *úszik* igét (*pływać*

statkiem) alkalmazza. A *Magyar–lengyel szótár* (MLSZ, 1980) csak a példák között adja meg a *repülővel megy* kifejezést, de a *hajóval megy* hiányzik, pedig célszerű lenne ezeket külön pontba felvenni.

A *mos* ige esetében csak a lengyelben válik külön a *géppel* mosás:

mos, wash, washen, laver: myć (kézzel) + prać (géppel)

A MLSZ ugyan a) *myć* és b) *prać* megkülönböztetést használ, de magyarázat nélkül, így a magyar felhasználó számára nehézséget okozhat a pontos használat.

A *fa* és *bőr* főneveket vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy különválik az éltől az anyag mind a négy idegen nyelvben, ill. a bőr esetében csak háromban, ott a lengyel a magyart követi:

fa: tree, Baum, arbre, drzewo + wood, Holz, bois, drewno

bőr, skóra: skin, Haut, paux + leather, Leder, cuir

A MLSZ-ben is megvan a szétválasztás: 1) növény és 2) anyag, de a *fát vág* 'ciąc drzewo' furcsa módon a 2. jelentéshez került.

A családi kapcsolatokban a *nem* és a *kor* szemantikai jegyet építi be a magyar szó, míg a többi említett nyelv csak a *nem* jegyet:

sister, Schwester, søer, siostra: (fiatalabb) hűg + (idősebb) nővér

A színmegnevezések is kicsit másképp szegmentálják a színskálát szavakra a különböző nyelvekben. Például a magyar *kék* (angol *blue*, német *blau*, francia *bleu*) a lengyelben különválik világos-, égszín- és sötétkékre: *blękitny*, *niebieski*, *granatowy* (az oroszban is külön van a *sötét-kék*; további példák l. Koutny 2007). A MLSZ ugyan 4 fordítást ad a kékre (*blękitny*, *niebieski*, *modry*, *siny*), de magyarázat és példák nélkül, így a magyar szótárhasználó számára rejtély marad az ezek közötti különbség. A sort hosszan lehet folytatni. Mindezeket a különbségeket a kétnyelvű szótáraknak magyarázatokkal kell, ill. kellene megvilágosítani.

2.2. Szófaji különbségek

Bizonyos fogalmak rendszeresen ugyanabban a szófajban jelennek meg (pl. tárgyak főnevekként), még mások elsődleges megjelenése különbözhet. Az alábbiakban mind a fogalom – szófaj tipikus és változó kapcsolatára is példa következik egy-egy tipikus főnévi, melléknévi és igei megvalósulás alapján (az eszperantó modellként szerepel a leképezéshez az egyértelmű végződése miatt, ill. mivel különböző formákat is vissza tud adni):

Hu: magyar, **En:** angol, **De:** német, **Fr:** francia, **Pl:** lengyel, **Eo:** eszperantó

Hu	asztal	tiszta	megy
En	table	clean	go
De	Tisch	rein	gehen
Fr	table	pur	aller
Pl	stół	czysty	iść
Eo	tablo	pura	iri

Az angolban a szófajok összerosódnak, a *clean* lehet melléknév és ige is. Az *éhes* viszont hol melléknév, hol ige + főnév formában valósul meg (De: hungrig, de Fr: j'ai faim), a lengyelben pedig egy igés kifejezés „inni akarózik” használatos. A MLSZ elsőként a *spragniony* melléknévet adja meg a *szomjas* címszóhoz, mely választékos, gyakorlati szempontból nem megfelelője a magyar és más nyelvű mindennapi szavaknak.

Hu	éhes	szomjas	fázik	melege van
En	hungry	thirsty	be/feel cold	be hot
De	hungrig	durstig	frieren, jm kalt sein	jm warm sein
Fr	avoir faim	avoir soif	avoir froid	avoir chaud
Pl	głodny	chce się pić komu	zimno komu	gorąco komu
Eo	malsata, malsati	soifa, trinkema soifi	malvarmi, esti malvarme al iu	varmi, esti varme al iu

A szóbokrok egy-egy alapszóból származnak morfológiailag és jelentés szempontjából, itt is számos egybeesést és eltérést tapasztalunk. Az eltérések problémát okozhatnak az idegen nyelv használatában.

él > élet eszik > étel azaz ige > főnév
 żyć > życie jeść > jedzenie,
 lélegzik > lélegzet
 de: oddychać < oddech
 helyez < hely lyukaszt < lyuk azaz főnév > ige
 umieścić < miejsce dziurawić < dziura

A főnévből történő igeképzés a magyarban teljesen produktív és gyakori (számítógép > számítógépezik, internet > internetezik).

3. A fogalmak és szavak közötti kapcsolat

A fogalmak közötti szoros kapcsolat a szavak közötti morfológiai kapcsolatban tükröződhet, ha egy szóbokrot alkotnak, de ez lexikai mezőnként és nyelvenként is változik, s más faktorok is közrejátszanak (pl. divatos idegen szó átvétele szóképzés helyett). A jelentésbővülés is szorosán összekapcsolja a fogalmakat. Az agglutináló nyelvekben gyakori a szerkezeti kapcsolat a fogalmilag összetartozó szavak között. A formai összekapcsolódás megkönnyíti a szavak memorizálását és felidézését, a dekompozíciós elmélet szerint: a morfológiailag összetartozó szavak egy helyen vannak a mentális lexikonban, mert a morfémákra bontás visszavezeti őket az alapszóra. A legtöbb szótár nem támogatja ezt a felidézést segítő szerkezetet, az abécérendet követi alapvetően. Így a hasonló kezdő elemű szavak vannak egymás után.

3.1. Származtatott fogalmak – származtatott szavak

Az alábbi táblázat (Koutny 2012 további példákkal) mutatja a fogalmilag rokon kifejezések milyen nyelvi formát öltenek a vizsgált nyelvekben. A szóképzésbeli rokonság a magyarban és az eszperantóban jól látható, az elsőben a *társ* köré csoportosítható, míg a második esetben a *sam-* (ugyanaz) köré. Bizonyos kapcsolat más nyelvek szavai között is fellelhető, de nem általánosítható. Sem a magyar, sem a lengyel szótárak nem kapcsolják össze ezeket a szavakat,

Hu	osztálytárs	iskolatárs	honfitárs	hittárs
En	class-mate	school-mate	countryman, compatriot	coreligionist
De	Mitschüler	Mitschüler	Landsman	Glaubensgenosse
Fr	camarade de classe	camarade d'école	compatriote	coreligionist
Pl	kolega (z klasy)	kolega szkolny	rodak	współwynawca
Esp	samklasano	samlernejano	samlandano	samreligiano

3.2. Eseményszerkezet és kontextus

Esemény: valami történik, vannak résztvevők és körülmények. A keretszemantika terminusaival élve adott a keret és a forgatókönyv, amelyek alapján végbemegy az esemény (a **FrameNet** angol nyelvű adatbázis elemei így szerveződnek, l. Fillmore et al.). Pl. a vásárlás eseményéhez tartozik:

eladó, vásárló, áru és pénz (a hely, idő és mód járulékos információ)
vki **elad** vmit vkinek vmiért
ktoś **sprzeda** coś komuś za coś

Más szempontból nézve ugyanaz az esemény:

vki **vásárol/vesz** vmit vkitől vmiért
ktoś **kupuje/nabywa** coś od kogoś za coś

A második esetben más az ige és a résztvevők grammatikai funkciója. Az áru szempontjából is le lehet írni az eseményt azokban a nyelvekben, ahol az ige szenvedő alakja lehetséges, mint az angolban: sg **is sold to** sy.

Az esemény fő hordozója az **ige**, ugyanis rendszerint szükséges elem a mondatban, kifejezi a tevékenységet, meghatározza az esemény fontosabb szereplőit a felszíni eseteikkel együtt, és némelyik szereplő morfológiailag az igéből származik. Az esemény szereplőit a szokásos szótár meghagyja a betűrend szerinti helyükön, tehát az *eladó, vásárló, áru és pénz* egymástól teljesen elszakad, csak egy tematikus szótár képes ezeket összehozni (ld. *Magyar-lengyel Tematikus Szótár*, Koutny et al. 2000).

Az asszociatív kapcsolatok szintén segítenek a szavak felidezésében, de rendszerint nem kapcsolódnak össze a szótárban.

eszik – étel – leves – kanál stb.
jeść – potrawa – zupa – łyżka itd.

A fogalom teljes megértéséhez szükséges az adott fogalom elhelyezése a fogalmak rendszerében, s egy-egy téma szókincsének az elsajátításában is alapvető ennek a szerepe. A hiperonimák (pl. *étel – leves*) és a hiponimák (*húsleves, zöldségleves, bableves, gombaleves* ‘rosól, jarzynowa, fasolowa, grzybowa’ ... a leves esetében) esetleg a példákban fordulnak elő, de a MLSZ-ben nem található ilyen példa.

3.3. Közös előfordulás és állandósult kifejezések

A gyakori közös előfordulások, a kollokációk megint csak megkönnyíti a felidézést. Ezek a szócsoportok sokszor különbségeket mutatnak nyelvenként, így mind tanításuk, mind szó-tározásuk szükséges. Néhány magyar – lengyel példa, ahol előfordulnak eltérő formák is (pl. *rossz illat* ‘brzydki zapach’, azaz *csúnya illat*):

előadást készít / javasol / hallgat ...
przygotowywać / wygłaszać wykład, słuchać wykładu
érfekes / magas szintű / bevezető / átfogó / unalmas ... előadás
wykład ciekawy / na wysokim poziomie / wstępny / przeglądowy / nudny ...
jó / rossz / orrfacsaró szag fölfényes győzelem – zwycięstwo miażdżące
ładny / brzydki / kręcący w nosie zapach
elered az eső – zacząć padać deszcz

A szavaknak más szakkal történő együttes előfordulását korpuszokban (MNSZ: Magyar Nemzeti Szövegtár) is érdemes megvizsgálni. A gyakoriság is fontos tényező a szavak más nyelvre való fordításában, nem elég ha két szó egymásnak fordítása lehet, szükséges a hasonló gyakorlati használat is.

A **frazémák** (állandósult szókapcsolatok) egy adott kultúrában vagy kultúrkörben gyökereznek. Mivel nyelvfüggőek, szótározásuk szükséges, rendszerint a kifejezés legfontosabb eleme vagy elemei alatt megtalálhatók. A célnyelvben nincs mindig megfelelőjük, sokszor egy szóval adhatók meg vagy magyarázattal, illetve más képet mutató frazémával (ld. macskakaparás és „tyúkkaparás”):

előadást tart	sikert arat ...
prowadzić wykład	osiągnąć sukces...
bal lábbal kelt fel,	halvány lila gőze sincs vmiről
wstać lewą nogą,	nie ma zielonego pojęcia
úgy ír, mint a macskakaparás	
bazgrać/drapać jak kura pazurem	‘kapar, mint tyúk a karmával’

3.4. További jelentésbeli kapcsolatok

A **szinonimák** léte szokásos jelenség a nyelvekben (ez alól még a tervezett eszperantó sem kivétel), de ezek száma milyensége eltér, s ezeket sem képes a kétnyelvű szótár összekötni, csak a speciális szinonimaszótár, mint a *Magyar Szókincstár* (Kiss 1999), pl.:

előadás, referátum, beszámoló, ismertető ...
wykład, referat, sprawozdanie, opis...

A MLSZ az előadás címszónál összesen 10 jelentést sorol fel, de konferencia-előadást keresve mégis tanácstalan marad az ember. A 7) egyetemi előadásnál szerepel a *wykład*, a 6) felolvasásnál a *referat, odczyt*, a 4) ismertetésnél pedig az *opowiedzenie, przedstawienie, relacja*.

Az **antonimák** (külön szó vagy fosztóképzős szó) is felidéznek egymást, érdemes őket szótárilag is összekapcsolni akkor is, ha nem fosztóképzős szóról van szó:

barát – ellenség, szeret – gyűlöl, rövid – hosszú
boldogság – boldogtalanság, ehető – ehetetlen

A **WordNet** adatbázisban ilyen információk hozzáférhetők, de papírszótárakban csak bizonyos típusokban. A mesterséges intelligenciát használó számítógépes rendszereknek is hasonló információkra van szükségük. A fogalmak közötti kapcsolatok ún. szemantikai hálókba rendeződnek.

4. Speciális tematikus szótár szerkezete

A *Magyar–lengyel tematikus szótár* (Koutny et al. 2000) és az *Angol–eszperantó–magyar kissezőtár szerkezete*, amennyire lehet, figyelembe veszi az előbb bemutatott szemantikai kapcsolatokat. A tematikus csoportosításban megadott legfontosabb mindennapi szavakhoz megadják a hozzájuk kapcsolódó esemény szereplőinek és körülményeinek a leírását, a világ ezen kis szeletére alkalmazható főneveket, igéket és mellékneveket, néhány kifejezéssel együtt. A család és a gyerek címszóból vett részlet illusztrálja ezt (● fajták, ◆ igék, ■ jelzők és + hozzákapcsolt elemek következnek).

család rodzina

- ◆ **~ot alapít** założyć rodzinę
- ~ot eltart / fenntart utrzym(yw)ać rodzinę
- **nagy** liczna
- sokgyerekes** wielodzietna
- négytagú** czteroosobowa
- gyermektelen** bezdzietna
- csonka** niepełna
- + **családfő** głowa rodziny
- családtag** członek rodziny
- családfenntartó** żywiciel
- családi kör** krąg rodzinny
- családi élet** życie rodzinne

családi tűzhely ognisko domowe
a család szégyene wyrodek
a Kowalski család rodzina Kowalskich
Kowalskiék Kowalscy
ez a legjobb ~ban is előfordul to się zdarza w najlepszej rodzinie

child, *nfl* kid

- boy, (*in family*) son
 girl, (*in family*) daughter
 only ~
 first born
 adopted/foster ~
 step~
 ~ from the first/ previous marriage
 unwanted ~
 illegitimate ~
- ◆ obey sy
 misbehave
 be similar to sy, resemble sy, take after sy
 he takes after his father, (*boys only*) he's a chip off the old block
 they're as alike as two peas in a pod
- attached to one's mother, clings to one's mother
 shy, timid
 helpless
 well-behaved, well brought up
 obedient
 as meek as a lamb
 disobedient, unruly
 good/naughty
 nuisance, pest, brat

infano

- **knabo**, (*en familio*) **filo**
knabino, (*en familio*) **filino**
sol~
unuenuaskito
adoptita ~
stif~, **vic**~
 ~ **el la unua/ antaŭa geedziĝo**
nedezirita ~
ekstergeedza ~
- ◆ **obei al iu**
malbone konduti, miskonduti
simili al iu
li similas al sia patro, li estas kvazaŭ sia patro
ili similas kiel du akveroj
- **patrinama**
timema
senhelpa
bonkonduta, bonedukita, ĝentila
obeema
milda ŝafido
malobeema
bona/malbona
neeltenebla/terura infanaĉo

gyer(m)ek

- fiú
 lány
 egyedüli ~, *nfl* egyke
 elsőszülött
 fogadott/nevelt ~
 mostoha~
 az első/előző házasságból származó ~
 nem kívánt ~
 házasságon kívüli ~
- ◆ engedelmeskedik, szót fogad vkinek
 rosszul viselkedik
 hasonlít vkire
 hasonlít az apjára, *nfl* az apjára ütött, kiköpött/szakasztott/ tiszta apja
 hasonlítanak egymásra, mint két tojás
- anyás, ragaszkodó
 félénk, félszeg, bátortalan
 gyámoltalan
 jólnevelt, illedelmes
 szófogadó, engedelmes
 olyan, mint a kezes bárány
 szófogadatlan, engedetlen
 jó/rossz
 elviselhetetlen, rossz kölyök

stubborn, obstinate	obstina	makacs, önfejű
spoilt, <i>US</i> spoiled	trodorlotita	elkényeztetett
disciplined	disciplinita	fegyelmezett
nice, decent	bona, deca	rendes
lively, vivacious	vigla	élénk
curious, <i>nfl</i> nosy	scivol(em)a	kíváncsi
charming, sweet, cute	čarma	aranyos, kedves
mischievous	petola	pajkos, huncut
+ mummy's/ <i>US</i> mommie's boy, mollycoddle	+ malkuraĝulo	+ anyámasszony katonája
mummy's/ <i>US</i> mommie's favourite/pet	ŝatato de la patrino	mama kedvence
darling of the family	dorlotito de la familio	a család szemefénye
mollycoddle <i>sy</i>	gardi iun kiel la globon de la okulo	úgy vigyáz rá, mint a szeme fényére
Apples don't fall far from the tree.	Ne falas frukto malprok- sime de l'arbo.	Az alma nem esik messze a fájától.

5. Következtetések

A fogalmak és a közöttük lévő kapcsolatok különbözőképpen képződnek le különböző nyelvekben, s ez így van a magyar–lengyel pár esetében is, mint ahogy ezt néhány példán keresztül bemutattam (a valóság szegmentálása, a közelálló fogalmak és a szóképzés, szavak közös előfordulása, frazeológia...). A nagy Magyar lengyel szótár (1980) kiemelt címszavainak elemzése mutatja, hogy ezek a szemantikai viszonyok elsikkadnak a kétnyelvű szótárban, továbbá rámutatnak néhány nem kielégítő jelentésfelbontásra a MLSZ-ben, melyeket egy új kiadásban át kell gondolni.

A mentális lexikonban a szavak fogalmi hasonlóság vagy ellentét, továbbá közös előfordulás alapján kapcsolódnak össze. Könnyebb ezeket együtt megtanulni, s ennek elősegítésére a tematikus szótár sokkal alkalmasabb. A *Magyar–lengyel tematikus szótár*, valamint az *Angol–eszperantó–magyar* kisszótár vázolt szerkezete összehozza az egymáshoz kapcsolódó szavakat és kifejezéseket.

Bibliográfia

- Bañcerowski, Janusz 2009: *A nyelvi világgép*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Bartmiński, Jerzy 2006: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS
- Boroditsky, Lera 2009: How does our language shape the way we think? In: Brockman (ed.): *What's Next? Dispatches on the Future of Science*. Vintage Press. <https://www.edge.org/conversation/how-does-our-language-shape-the-way-we-think>
- Fillmore, Charles J. et al.: *The FrameNet Project*. <http://www.icsi.berkeley.edu/~framenet/>

- Kiss Gábor 1999²: *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Koutny Ilona – Jarmołowicz, Jolanta – Gizińska Csilla – Fórizs Emília 2000: *Magyar–lengyel tematikus szótár. Węgiersko-polski słownik tematyczny*. Poznań: ProDruk.
- Koutny Ilona 2007. Mennyiben magyar színek a piros fehér zöld? Kontrasztív frazeológiai vizsgálat. In: Maticsák S. (szerk.) 2007. *HUN. Nyelv, nemzet, identitás II*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarológiai Társaság. 229–238.
- Koutny Ilona 2005: *Angol–eszperantó–magyar kisszótár. Az emberi élet és lakás*. Poznań: ProDruk.
- Koutny I. 2012: From semantic networks to dictionary structures. In: JKI 7: 115–123.
- MLSZ = Reichman, Jan (szerk.) 1980²: *Wielki Słownik Węgiersko-Polski. Magyar–Lengyel Szótár*. Warszawa: Wiedza Powszechna
- MNSZ = Magyar Nemzeti Szövegtár <http://mnsz.nyud.hu>, <http://clara.nyud.hu/mnsz2-dev/>
Słowosieć (PIWordnet) <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/>

System pojęciowy a struktura słownika

Streszczenie

Ujmowanie myśli w słowa w różnych językach odbywa się w różny sposób, np. to samo pojęcie mogą reprezentować różne części mowy (Hu: *szomjas*, Pl: *chce mu się pić*, Fr: *a soif*). W jednym języku derywacja słowotwórcza łączy pewne pojęcia, podczas gdy w innych słowa wykazują związki pojęciowe w mniejszy sposób. Rodziny wyrazów mogą występować w strukturze słownika i ułatwiać ich przyswojenie. W języku węgierskim ma to szczególnie ważne znaczenie. Synonimy, kolokacje i frazeologizmy uzupełniają obraz danego słowa. Artykuł przedstawia, które spośród tych związków jest w stanie wykorzystać dwujęzyczny słownik alfabetyczny oraz słownik tematyczny o strukturze, która uwzględnia powiązania hierarchiczne i asocjacyjne pomiędzy pojęciami, jak również możliwe rodzaje akcji. Analizie poddane zostają wybrane hasła Wielkiego Słownika Węgiersko-Polskiego.

Czy warto jeszcze konfrontować język polski z językiem węgierskim? Polsko-węgierskie studia kontrastywne do 2017 roku

Złoty okres językoznawstwa kontrastywnego już przeminął. Badania, w których zestawiano ze sobą dwa języki, by udoskonalić metody nauczania jednego z nich w środowisku osób mówiących tym drugim językiem, zaczęto prowadzić w Stanach Zjednoczonych tuż po II wojnie światowej. W Europie, w tym również w Polsce, językoznawstwo kontrastywne osiągnęło szczyt popularności w latach 70. i 80. ubiegłego wieku. Założono, że trudności w nauce języków obcych są w znacznej mierze spowodowane oddziaływaniem języka ojczystego, i rozpoczęto tropienie oraz opisywanie różnic między poszczególnymi systemami gramatycznymi. Ze zrozumiałych względów badania kontrastywne były podejmowane przede wszystkim w odniesieniu do powszechnie nauczanych języków.

Pierwsze prace o różnicach między językiem węgierskim a polskim powstały już w latach 70. Polsko-węgierskie badania kontrastywne prowadzi się do dziś. Publikacje prezentujące wyniki takich zestawień są jednak rozproszone i niedostatecznie znane w środowisku polskich hungarystów. Aby przybliżyć wyniki podjętych dotychczas poszukiwań, opracowano listę prac, w których są konfrontowane te dwa języki. Publikacje zostały uszeregowane tematycznie oraz według daty powstania. Nie uwzględniono prac habilitacyjnych, doktorskich, magisterskich i licencjackich, które nie ukazały się drukiem.

Poniższe zestawienie nie jest pierwszą próbą bibliografii tego typu. W 1982 roku w Budapeszcie wydano „Zestawienie prac z zakresu nauczania języka polskiego na Węgrzech oraz polsko-węgierskich studiów konfrontatywnych 1958–1982” (Bańczerowski et al. 1982). Prezentowana lista zawiera pozycje zamieszczone w tamtym zestawieniu i uzupełnia je o prace opublikowane po 1982 roku.

Jakie tematy podejmowano do tej pory? Na początku, to jest w latach 70. i 80., polsko-węgierskie studia kontrastywne powstawały przede wszystkim na Węgrzech i dotyczyły problemów związanych z nauczaniem języka polskiego Węgrów. Część prac z tego okresu była poświęcona ogólnym problemom związanym z porównywaniem języka polskiego i węgierskiego: chodziło o wypracowanie teoretycznych podstaw badań. Wśród prac, w których opisywano konkretne zjawiska językowe, dominowały te z zakresu fonologii obu języków. Porównywano przede wszystkim zasoby fonemów. Powstały również pojedyncze publikacje dotyczące zagadnień morfologicznych i składniowych, między innymi sposobu realizowania kategorii określoności w obu językach, węgierskich odpowiedników niektórych polskich przyimków czy szyku wyrażań przydawkowych w obu językach. W tamtym okresie zaczęto również zajmować się porównywaniem frazeologizmów.

W latach 90. i na początku obecnego wieku rozpoczęto badania kontrastywne w polskich ośrodkach hungarystycznych. Znaczna część tych prac miała na celu wypracowanie podstaw metodologicznych słowników węgiersko-polskich oraz gramatyki języka węgierskiego dla Polaków. Na Węgrzech kontynuowano badania prowadzone we wcześniejszym okresie, ale też podjęto nowe tematy. W tym okresie szczególnie chętnie opisywano mechanizmy słowotwórcze w obu językach oraz problemy związane z wyrażaniem aspektu. Zainteresowano się również semantyką kontrastywną, porównywaniem znaczenia wybranych polskich i węgierskich wyrazów.

Kontrastywne badania leksykalno-semantyczne cieszą się niesłabnącą popularnością do dziś. Są prowadzone zarówno na Węgrzech, jak i w Polsce. Nierzadko wiążą się z próbą rekonstrukcji i porównania obrazu świata utrwalonego w obu językach. Rozwijane są również badania nad niektórymi zagadnieniami z zakresu słowotwórstwa oraz nad frazeologią. W ostatnim okresie zainteresowano się również pragmatyką kontrastywną, a więc różnicami w sposobie realizowania wybranych aktów mowy. Zaczęły powstawać także prace, w których porównuje się teksty tworzone w obu językach.

Znaczna część zebranych polsko-węgierskich prac kontrastywnych to artykuły opublikowane w tomach pokonferencyjnych. Były to tomy wydawane z okazji organizowanych na Węgrzech konferencji polonistycznych oraz polskich hungarystycznych spotkań naukowych. Żaden z tomów nie został w całości poświęcony problematyce kontrastywnej, prace o tym charakterze stanowią jedynie pewną część zamieszczonych w nich artykułów. Niektóre spośród zebranych prac zostały opublikowane w polskich i węgierskich czasopismach językoznawczych oraz w innych tomach pokonferencyjnych. Obszerniejsze rozprawy prezentujące wyniki badań porównawczych są bardzo nieliczne.

Podsumowując stan badań nad różnicami i podobieństwami między polskim a węgierskim, można stwierdzić, że dorobek jest imponujący, lecz przede wszystkim w obszarze fonologii oraz leksyki i semantyki. Stosunkowo niewiele uwagi poświęcano zagadnieniom związanym z morfologią i składnią obu języków. Czy warto zatem jeszcze konfrontować język polski z językiem węgierskim? Warto, nawet mimo tego, że badania kontrastywne straciły swą dawną popularność. Wciąż bowiem wiele obszarów pozostaje niezbadanych.

Źródła

- Bañcerowski, Janusz – Lewandowski, Jan 1982: Zestawienie polskich i węgierskich prac z zakresu nauczania języka polskiego na Węgrzech oraz polsko-węgierskich studiów konfrontatywnych 1958–1982. In: Bañcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon* 3. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 239–248.
- Nyomárkay István (red.) 1990: *A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig*. Budapest: ELTE.

Polsko-węgierskie studia kontrastywne do 2017 roku

A. Prace o charakterze ogólnym

1. Bañcerowski, Janusz 1974: A lengyel–magyar kontrasztív vizsgálatok kérdéseihöz. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 76/1–2. 396–411.
2. Dombrovsky József 1976: A leíró, a történeti-összehasonlító és a konfrontatív módszerek komplex segítsége az idegennyelvek gyakorlati tanulásának-tanításának intellektualizációjában. In: Bañcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 67–94.
3. Bañcerowski, Janusz 1976: A lengyel–magyar kontrasztív vizsgálatok és a hibaelemzés néhány kérdése. In: Bañcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 95–124.

4. Bańczerowski, Janusz 1976: Językoznawstwo kontrastywne a metodyka nauczania języków obcych (na materiale języka polskiego i węgierskiego). In: Papiór, Jan (red.): *Neofilologia: historia – językoznawstwo – dydaktyka – literatura*. Poznań: Pospres. 84–101.
5. Morvay Károly 1976: A lengyel szakos magyar egyetemi hallgatók lengyel nyelvi oktatásának a módszertana és gyakorlata. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvvoktatás Magyarországon*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 157–175.
6. Balázs János 1976. A magyarországi lengyel-tanítás módszertani problémái általános nyelvészeti szempontból. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvvoktatás Magyarországon*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 146–156.
7. Dombrovsky József 1978: A gyakorlati nyelvvoktatás módszertanának függősége az adott nyelvi rendszer kialakulásának genetikai és tipológiai, szélesebben, történeti feltételeitől a mai nyelv declinatio rendszer konkrét példája alapján. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvvoktatás Magyarországon 2*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 23–29.
8. Kiefer Ferenc 1982: Kontrasztivitás és általános nyelvészet. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvvoktatás Magyarországon 3*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 27–39.
9. Lewandowski, Jan 1982: Projekt polsko-węgierskich badań nad nauczaniem języka polskiego na Węgrzech. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvvoktatás Magyarországon 3*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 54–60.
10. Kość, Józef 1982: Interferencje gramatyczne w wypowiedziach studentów węgierskich uczących się języka polskiego. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvvoktatás Magyarországon 3*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 207–221.
11. Janczyszyn-Kiefer, Julia – Kiefer Ferenc 1986: Lengyel–magyar kétnyelvűség (Néhány megjegyzés lengyel–magyar kétnyelvű gyermekek nyelvtanulásáról). In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól 4*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 5–21.
12. Bańczerowski, Janusz 1992: Teoretyczne podstawy metodyki nauczania języka polskiego Węgrów. In: Végvári Valentyina – Hajzer Lajos (red.): *Teoretičeskije i praktičeskije voprosy obučenija slavjanskim jazykam*. Pécs: JPTE. 6.
13. Bańczerowski, Janusz 1995: Niektóre zagadnienia z zakresu metodyki nauczania języka polskiego Węgrów. In: *Przegląd Glottodydaktyczny* 14. 87–93.
14. Bańczerowski, Janusz 1995: A lengyel nyelvvoktatás módszertana magyar közegben. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 43–50.
15. Artowicz, Elżbieta 1995: Metodologiczne aspekty opracowania węgiersko-polskiej gramatyki konfrontatywnej (kontrastywnej). In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 31–42.
16. Gedeon Márta 1995: Lengyel–magyar interferencia. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 85–88.
17. Bańczerowski, Janusz 1997: Język polski na Węgrzech (Badania naukowe. Metodyka nauczania). In: Janowska, Barbara – Porayski-Pomsta, Józef (red.): *Język polski w kraju i za granicą*. Warszawa: Elipsa. 17–24.
18. Artowicz, Elżbieta – Kozak Ildikó 1999: A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a lengyel anyanyelvű tanulók szempontjából. In: *Hungarologische Beiträge* 12. 5–16.

19. Artowicz, Elżbieta 2000: Język polski i węgierski – w poszukiwaniu tertium comparationis. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 181–192.
20. Koutny Ilona 2000: Szótárak szerepe a nyelvtanulásban egy készülő magyar tematikus szótár kapcsán. In: Balaskó Mária – Kohn János (red.): *A nyelv mint a szellemi és gazdasági tőke*. Szombathely: BDTF. 337–340.
21. Németh Szabolcs 2010: Az internet szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásban. In: *Język. Komunikacja. Informacja* 5. 69–77.
22. Szili Katalin 2012: Arról, ami hiányzik a nyelvkönyveinkből, avagy a közös kulturális értékeinkről magyar–lengyel viszonylatban. In: Koutny Ilona et al. (red.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás I*. Poznań: ProDruk. 107–119.
23. Németh Szabolcs 2012: Hibaelemzés és hibajavítás a nyelvórán. In: Koutny Ilona et al. (red.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás I*. Poznań: ProDruk. 181–189.

B. Fonetyka i fonologia

24. Bańcerowski, Janusz 1978: A lengyel és a magyar magánhangzók. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon 2*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 203–220.
25. Bańcerowski, Janusz 1980: A lengyel és a magyar vokális rendszer egybevetésének néhány kérdése. In: Bolla Kálmán (red.): *Interlingvális hangtani egybevetések*. Budapest: MTA. 117–129.
26. Földi Éva 1980: A kérdés kifejezésének intonációs eszközei a lengyelben és a magyarban. In: Bolla Kálmán (red.): *Interlingvális hangtani egybevetések*. Budapest: MTA. 109–116.
27. Bańcerowski, Janusz 1981: Bedeutungstragende bzw. bedeutungslose Zweiphonemverbindungen in der ungarischen und polnischen Gemeinsprache. In: Krech, Eva Maria – Stock, Eberhard (red.): *Beiträge zu Theorie und Praxis der Sprachwissenschaft*. Halle: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. 5–20.
28. Bańcerowski, Janusz 1983: Próba analizy konfrontatywnej systemów wokalicznych języka polskiego i węgierskiego. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31. 319–328.
29. Bańcerowski, Janusz 1983: Polsko-węgierskie kontrasty spółgłoskowe. In: Lewandowski, Jan (red.): *Nauczanie języka polskiego i kształcenie polonistyczne na Węgrzech*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 52–102.
30. Bańcerowski, Janusz 1986: A lengyel és a magyar mássalhangzói rendszer kontrasztív szempontból. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól 4*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 70–87.
31. Bańcerowski, Janusz 1987: System konsonantyczny języka polskiego i węgierskiego w ujęciu kontrastywnym. In: Gregor Ferenc – Nyomárkay István (red.): *Szlavisztikai Tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 32–50.
32. Bańcerowski, Janusz 1988: System fonemów spółgłoskowych języka polskiego i węgierskiego w świetle analizy kontrastywnej. In: Király Péter – Hollós Attila (red.): *Hungaro-Slavica 1988*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 11–31.

33. Bańczerowski, Janusz 1989: Kísérlet a magyar–lengyel kontrasztív fonológia „közvetítőnyelvének” megteremtésére. In: *Magyar Nyelv* 35/3. 327–341.
34. Bańczerowski, Janusz 1990: A lengyel és a magyar vokális fonémakapcsolatokról. In: Földi Éva (red.): *Studia in honorem K. Bolla oblata a collegis et discipulis*. Budapest: ELTE (1990). 17–20.
35. Bańczerowski, Janusz 1990: A lengyel–magyar fonetikai-fonológiai interferencia potenciális jelenségeiről. In: Bańczerowski, Janusz – Snopek, Jerzy (red.): *Polono-Hungarica 5. Nyelvészet – történelem – irodalom*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, ELTE. 62–86.
36. Bańczerowski, Janusz 1990: Sylabiczne struktury linearne w języku polskim i węgierskim. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36. 27–32.
37. Artowicz, Elżbieta 1991: Polish and Hungarian vowel phonemes (methodological problems of contrastive studies). In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 46. 69–76.
38. Bańczerowski, Janusz 1991: A lengyel és a magyar konzonantikus fonémakapcsolatok a szóvégi pozícióban. In: Gósy Mária et al. (red.): *Studia in Honorem Andreae O. Vértes oblata a collegis et discipulis*. Budapest: MTA. 5–44.
39. Bańczerowski, Janusz 1991: Szillabikus lineáris struktúrák a lengyel és a magyar nyelvben. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (red.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 67–73.
40. Bańczerowski, Janusz 1992: A lengyel–magyar kontrasztív fonológia néhány kérdése. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 6: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 7–13.
41. Bańczerowski, Janusz 1992: Polish and Hungarian consonantal groups in initial and final position. In: Zoltán András – Hollós Attila (red.): *Szlavisztikai Tanulmányok*. Budapest: ELTE. 11–45.
42. Bańczerowski, Janusz 1993: Grupy fonemów konsonantycznych w wygłosie wyrazowym języka polskiego i węgierskiego. In: *Studia Slavica Savariensia* 2. 70–80.
43. Bańczerowski, Janusz 1993: Niektóre zagadnienia polsko-węgierskiej fonologii kontrastywnej. In: Fejér Ádám et al. (red.): *Magyarok és szlávok*. Szeged: JATE. 547–555.
44. Bańczerowski, Janusz 1995: Fonemy konsonantyczne języka polskiego i węgierskiego w płaszczyźnie kodu pisanego. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 51–59.
45. Bańczerowski, Janusz 1997: Некои проблеми од полско-унгарска контрастивна фонологија. In: *Slavistički Studii* 6–7. 177–184.
46. Bańczerowski, Janusz 1997: Ekwiwalenty graficzne polskich i węgierskich fonemów wokalicznych w płaszczyźnie kodu pisanego. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 23–25.
47. Bańczerowski, Janusz 1998: *Das polnische und das ungarische phonologische System: Phonemverbindungen innerhalb der Grenzen des Wortes*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
48. Bańczerowski, Janusz 1998: Grupy fonemów spółgłoskowych w śródgłosie wyrazowym języka polskiego i węgierskiego. Część I. In: *Studia Slavica-Hungarica* 42. 227–236.
49. Bańczerowski, Janusz 1999: Grupy fonemów spółgłoskowych w śródgłosie wyrazowym języka polskiego i węgierskiego. Część II. In: *Studia Slavica-Hungarica* 43. 1–32.
50. Bolla Kálmán – Földi Éva 2000: Niektóre problemy palatalizacji/palatalności w języku polskim w porównaniu z językiem węgierskim i rosyjskim. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 249–261.

51. Bańczerowski, Janusz 2001: *Podstawy polsko-węgierskiej fonetyki i fonologii kontrastywnej*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

C. Morfologia i składnia

52. Kiefer Ferenc 1976: A közép fokú összehasonlítás a magyarban és a lengyelben. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 32–53.
53. Stephanides Éva 1976: A határozottság kifejezése a lengyelben, az angolban és a magyarban. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 54–66.
54. Bihari Gábor 1978: Térbeli viszonyokat kifejező előljárók lengyelről magyarra történő fordításának néhány kérdése. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon 2*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 175–188.
55. Stephanides Éva 1978: A melléknévi jelző szórendi kérdése a lengyelben és a magyarban. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon 2*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 42–54.
56. Bárkányi Zoltánné 1982: Az igei szerkezetek néhány problémája a lengyel és a magyar nyelvben. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon 3*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 132–145.
57. Bihari Gábor 1982: Néhány sajátos helyviszonyt jelölő lengyel előljárós szerkezet és magyar határozóragos kapcsolat összevetése. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon 3*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 193–204.
58. Ádámné Porcsalmy Éva 1986: Gondolatok a lengyel igeszemléletről és magyar megfelelőiről. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól 4*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 159–169.
59. Bárkányi Zoltánné 1986: A lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknek. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól 4*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 144–137.
60. Bihari Gábor 1986: Prepozíciókat tartalmazó jelzős szerkezetek a lengyel nyelvben és magyar megfelelőik. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól 4*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 131–142.
61. Pacsai Imre 1992: A magyar és lengyel szókincs összevetése a mellérendelő összetételek vonatkozásában. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 6: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 54–61.
62. Stefańczyk, Wiesław Tomasz 1995: Formy aglutynacyjne w języku polskim a ich odpowiedniki w języku węgierskim i polszczyźnie węgierskiej. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 139–144.
63. Stefańczyk, Wiesław Tomasz 1995: *Język polonii węgierskiej (ujęcie typologiczne)*. Kraków: UJ.
64. Artowicz, Elżbieta 1996: Struktura tematyczno-rematyczna i szyk wyrazów w języku węgierskim. In: Snopek, Jerzy (red.): *Tłumaczenie – rzemiosło i sztuka*. Warszawa: Węgierski Instytut Kultury. 101–113.
65. Artowicz, Elżbieta 2000: Relacje między węgierską gramatyką opisową i praktyczną gramatyką języka węgierskiego (czasownik). In: *Przegląd Glottodydaktyczny 17*. 61–67.

66. Bihari Gábor 2000: A prepozíciós jelző a lengyel nyelvben a magyar ekvivalenciák tükrében. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 231–242.
67. Pátrovics Péter 2000: Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 306–314.
68. Bihari Gábor 2001: A melléknevi jelzős szókapcsolatok lexikai-szemantikai kérdései, különös tekintettel a lengyel és magyar nyelvre. In: Nagy László Kálmán (red.): *Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 31–39.
69. Pátrovics Péter 2001: Aspektuspárhuzamok és akciominőségek a lengyel és a magyar nyelvben. In: Nagy László Kálmán (red.): *Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 74–82.
70. Pátrovics Péter 2001: Aspekt czasownika polskiego w świetle glottodydaktyki. In: *Studia Slavica Savariensia* 7/1-2. 57–64.
71. Pátrovics Péter 2003: Az aspektus a lengyel és a magyar nyelvben: harmónia – diszharmonia. In: *Magyar nyelv* 99/1. 56–65.
72. N. Fórizs Emília 2004: Szóalkotási módok a magyar és lengyel ifjúsági nyelvben. In: Koutny Ilona (red.): *Hungarológia: nyelv és kultúra*. Poznań: Prodruck. 195–210.
73. Pátrovics Péter 2004: *Az aspektus története és tipológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
74. Artowicz, Elżbieta 2008: Relevant translation of grammatical categories absent in the target language – a case study from Hungarian and Polish. In: Mioduszevska, Ewa – Piskorska, Agnieszka (red.): *Relevance Round Table I*. Warszawa: Warsaw University Press. 7–22.
75. Jakubowski, Bronisław 2009: Algún aspecto del uso del verbo cópula ser/estar en español, en comparación con el polaco, el húngaro y el ruso. In: *Acta Philologica* 36. 241–247.
76. Artowicz, Elżbieta 2009: Współczesne podręczniki gramatyki opisowej języka węgierskiego z perspektywy polskich studentów hungarystyki. In: *Acta Philologica* 36. 131–143.
77. Grzeszak, Anna 2010: Wybrane zagadnienia ustalania polskich ekwiwalentów tekstowych węgierskich czasowników kauzatywnych. In: *Acta Philologica* 38. 165–171.
78. Grzeszak, Anna 2015: Genetivus decipiens – węgierskie translaty polskich wyrażzeń z przydawką dopełniaczową. In: *Acta Philologica* 46. 83–90.
79. Pátrovics Péter 2015: Nauczanie aspektu polskiego czasownika: Materiały pomocnicze dla nauczycieli i studentów. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Lebovics Viktória – Lukácsné Bajzek Mária (red.): *Módszertani tananyagok és tanulmányok: A bolgár, a horvát, a lengyel, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán irodalom, nyelvészet és kultúra oktatásához*. Budapest: ELTE. 212–218.
80. Pátrovics Péter 2016: Użycie aspektów w języku polskim i węgierskim: Harmonia – dysharmonia. In: Gutierrez Rubio, Enrique – Kislova, Ekaterina – Kubicka, Emilia (red.): *Beiträge zum 19. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 218–224.
81. Stefańczyk, Wiesław Tomasz 2016: Polski system przypadkowy w węgierskiej perspektywie porównawczej. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom, nyelvészet, történelem, kultúra*. Budapest: ELTE. 293–298.

D. Leksyka i semantyka

82. Morvay Károly 1977: Z zagadnień frazeologii porównawczej. Konstrukcje zleksykalizowane funkcjonujące obocznie do połączeń luźnych w języku polskim i węgierskim. In: *Poradnik Językowy* 351/7. 311–318.
83. Morvay Károly 1978: Основные типы фразеологических единиц польского языка и их венгерские эквиваленты. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24. 329–336.
84. Morvay Károly 1980: Główne typy polskich nominalnych związków frazeologicznych oraz ich odpowiedniki węgierskie. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio linguistica* 11. 121–126.
85. Paczolay Gyula 1982: Lengyel és magyar proverbiumok összehasonlítása. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelvoktatás Magyarországon* 3. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 61–111.
86. Bakos Ferenc 1982: Megnevezés és kontrasztivitás (A magyar fő- elöltagú főnévi összetételek újlatin, germán és szláv megfelelőinek szemantikai-tipológiai vizsgálata). In: *Nyelvtudományi Közlemények* 84/1. 3–39.
87. Kosyl, Czesław 1985: Kísérlet a lengyel és a magyar lexika összevető jellemzésére. In: Molnár István D. (red.): *Magyar–lengyel közelítések*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ; Debrecen: KLTE. 111–125.
88. Paczolay Gyula 1986: Lengyel, magyar és észt közmondások és szólások összehasonlítása. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól* 4. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 88–107.
89. Zoltán András 1986: Węgierskie orszóg, polskie państwo, rosyjskie gosudarstwo. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól* 4. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 181–185.
90. Artowicz, Elżbieta 1992: O budowie tzw. ciągów definicyjnych (na materiale definicji leksykalnych polskich i węgierskich). In: *Acta Philologica* 21. 39–49.
91. Bihari Gábor 1992: A színelnevezések vázlatos elemzése a lengyel és a magyar nyelvben. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 6: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 14–22.
92. Porcsalmy Éva 1992: A lengyel és a magyar frazeológiai kutatás rövid áttekintése. Lengyel és magyar frazeologizmusok. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 6: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 67–71.
93. Benedek Gergely 1995: Összehasonlító szláv jelentéstan és lengyel–magyar lexikális párhuzamok. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 60–65.
94. Bihari Gábor 1995: Lengyel–magyar lexikai ekvivalenciák az idegen szavak terén (elemzési kísérlet). In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 66–75.
95. Ráduly Zsuzsanna 1995: Német mintára készült tükörfordítások a lengyelben és a magyarban. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 7: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 112–118.
96. Bańcerowski, Janusz 1997: A kontrasztív szemantika kérdéseire. In: Kiss Gábor – Zaicz Gábor (red.): *Szavak – Nevek – Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: MTA. 40–44.

97. Ráduly Zsuzsanna 1997: Kalki niemieckie w języku polskim i węgierskim. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42/3–4. 381–386.
98. Ráduly Zsuzsanna 1998: Lehnübersetzungen nach Deutschem Vorbild im Polnischen und im Ungarischen. In: Rusek, Jerzy – Siatkowski, Janusz – Rusek, Zbigniew (red.): *XII. Międzynarodowy Kongres Slawistów. Streszczenia referatów. Językoznawstwo*. Warszawa: Energeia. 287–288.
99. Koutny Ilona 1999: Linguistic reflection of culture of the time of transition in Hungary and Poland. In: Brendel János (red.): *Culture of the time of transformation – II International Congress: The cultural identity of the Central-Eastern Europe*. Poznań: WiS Publishers. 88–96.
100. Artowicz, Elżbieta 2000: A magyar és lengyel főnevek jelentéseinek kvantitatív elemzése szótári anyagon. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. 193–223.
101. Bańcerowski, Janusz 2000: A halál mint kultúrfogalom a magyar és a lengyel nyelvben. In: *Magyar Nyelvőr* 124/2. 204–209.
102. Benedek Gergely 2000: A magyar *kalapál*, lengyel *klepać*, *kłopot* és a román *clipi*, *clopot* szemantikai összefüggései. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. 224–230.
103. Paczolay Gyula 2000: Lengyel és magyar közmondások európai és más rokonsága. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. 289–299.
104. Ráduly Zsuzsanna 2000: Nazwy zwierząt w wartościowaniu językowym. In: Bańcerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. 315–320.
105. Bańcerowski, Janusz 2001: A lengyel–magyar kontrasztív szemantika kérdéseihez. In: Gecsó Tamás (red.) *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 45–52.
106. Bańcerowski, Janusz 2001: Perspektywy polsko-węgierskiej semantyki kontrastywnej. In: Nagy László Kálmán (red.): *Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 21–31.
107. Ráduly Zsuzsanna 2001: Wpływ niemiecki w języku polskim i węgierskim – zapożyczenia i kalki. In: Nagy László Kálmán (red.): *Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 83–98.
108. Ráduly Zsuzsanna 2002: Német tükörszavak a magyar, a horvát és a lengyel nyelvben. In: Jauk-Pinhak, Milka – Kiss Gy. Csaba – Nyomárkay István (red.): *Croato-Hungarica: Uz 900 godina hrvatsko-madarskih provijesnih veza*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveucilista u Zagrebu, Matica hrvatska. 263–277.
109. Ráduly Zsuzsanna 2002: Немецкие кальки русского, хорватского, польского и венгерского языков. In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 413–420.
110. Ráduly Zsuzsanna 2003: Miról árulkodnak a magyar növénynevek? In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (red.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 736–741.
111. Bańcerowski, Janusz 2004: Etnonímák mint sztereotípusok a magyar és a lengyel nyelv frazeológiai kapcsolatainak és közmondásainak a tükrében. In: Fórián Éva (red.) *Multikulturalitás, nemzeti identitás, kisebbségek Magyarországon és Lengyelországban. Nyelv – Irodalom – Kultúra*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 61–73.
112. Bańcerowski, Janusz 2004: Z zagadnień polsko-węgierskiej semantyki kontrastywnej. In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 5–16.

113. Ráduly Zsuzsanna 2006: A magyar és a lengyel nyelv eponimáinak összehasonlító vizsgálata. In: Nagy István Sándor (red.): *Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest: ELTE, MTA. 141–149.
114. Artowicz, Elżbieta 2007: Historyczne uwarunkowania interpretacji pojęć specyficznie węgierskich. Na przykładzie *honfoglalás* i *Trianon, trianoni*. In: Dubisz, Stanisław et al. (red.): *Lingwistyka a polityka. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*. Warszawa: Elipsa. 256–257.
115. Bańczerowski, Janusz 2007: Национальные стереотипы в свете фразеологизмов и пословиц венгерского и польского языков. In: *Studia Slavica Savariensia* 8/1–2. 16–30.
116. Bańczerowski, Janusz 2007: Obraz Polaka i Węgra w przysłowiaach polskich i węgierskich. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52/1–2. 25–29.
117. Bańczerowski, Janusz 2007: Pojęcie *rodzina (család)* w obrazie świata języka węgierskiego w świetle materiałów ankietowych. In: Dubisz, Stanisław et al. (red.): *Lingwistyka a polityka: słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*. Warszawa: Elipsa. 223–257.
118. Bańczerowski, Janusz 2007: Etonimy jako stereotypy w świetle związków frazeologicznych i przysłów języka polskiego i węgierskiego. In: Czermińska, Małgorzata – Meller, Katarzyna – Fliciński, Piotr (red.): *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe. 707–723.
119. Bańczerowski, Janusz 2007: Nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban. In: *Magyar Nyelvőr* 131/1. 76–87.
120. Koutny Ilona 2007: Mennyiben magyar színek a piros-fehér-zöld? Kontrasztív frazeológiai vizsgálat. In: Maticsák Sándor (red.): *Nyelv, nemzet, identitás II*. Budapest – Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 229–238.
121. Ráduly Zsuzsanna 2007: Klasyfikacja eponimów języka węgierskiego i polskiego. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52/1–2. 363–366.
122. Bańczerowski, Janusz 2008: A halál mint kultúrfogalom a magyar és lengyel nyelvben. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 255–260.
123. Bańczerowski, Janusz 2008: Obraz matki w świetle polskich i węgierskich materiałów ankietowych. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 53/2. 275–287.
124. Ráduly Zsuzsanna 2009: Bibliai és mitológiai eredetű eponimák a magyar és a lengyel nyelvben. In: Bárdosi Vilmos (red.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe: feladatok és lehetőségek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 241–254.
125. Bańczerowski, Janusz 2010: A munka fogalmának nyelvi képe a horvát, lengyel, magyar, orosz és ukrán nyelvben a kérdőíves anyag tükrében. In: *Studia Slavica Savariensia* 21/1–2. 35.
126. Dziewońska-Kiss, Dorota 2010: A nyelvi világkép fogalmának szerepe a glottodidaktikában (lengyel és magyar nyelvű anyagok alapján). In: *Studia Slavica Savariensia* 21/1–2. 161–171.
127. Dziewońska-Kiss, Dorota 2010: Állatnevek és állati testrészek a lengyel és magyar nyelvi minősítésben. In: Bárdosi Vilmos (red.): *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 69–76.
128. Dziewońska-Kiss, Dorota 2010: Tyle, co kot napłakał, czyli krótkich zdań kilka na temat językowego obrazu kota w polskiej i węgierskiej frazeologii. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55/2. 239–246.

129. Ráduly Zsuzsanna 2010: Irodalmi hősök nevéből származó szavak és kifejezések a magyarban és a lengyelben. In: Krekovičova, Eva – Uhrinová, Alžběta – Zsiláková, Mária (red.): *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békéscsaba: Celostátna slovenská samospráva. 250–256.
130. Ráduly Zsuzsanna 2010: Слова и выражения, производные от имен литературных героев в венгерском и польском языках. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55/2. 437–444.
131. Dziachan, Aleksandra 2011: Porównanie polskich i węgierskich nazw barw czarnej i białej. In: *Acta Philologica* 40. 35–41.
132. Dziewońska-Kiss, Dorota 2011: A szem fogalmának nyelvi képe a lengyel és a magyar frazeológiai kapcsolatokban és közmondásokban. In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 99–109.
133. Dziewońska-Kiss, Dorota 2011: Néhány megjegyzés a frazeológia szerepéről a világ nyelvi képének rekonstruálásában (magyar és lengyel anyag alapján). In: Bárdosi Vilmos (red.): *Tegnap i filológiánk mai szemmel*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 71–75.
134. Grzeszak, Anna 2011: *Kazal zrobić, zrobić sobie, wyrobił*: elementarne odpowiedniości przekładowe węgierskiego czasownika kauzatywnego *csináltat*. In: *Acta Philologica* 40. 43–51.
135. Koutny Ilona 2011: In welchen Farben sehen die Ungarn die Welt? Kontrastiv-phraseologische Untersuchung. (<http://www.slawistik.huberlin.de/institut/fachgebiete/ungarlit/publ/BBH/bbh16/koutny>.)
136. Ráduly Zsuzsanna 2011: Eponimák a magyar és a lengyel divatterminológiában. In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 297–305.
137. Koutny Ilona 2012: From semantic networks to dictionary structures. In: *Język. Komunikacja. Informacja* 7. 115–128.
138. Bańcerowski, Janusz 2012: Językowo-kulturowy obraz niektórych narodowości w języku polskim i węgierskim. In: Kocsis, Mihály – Majoros, Henrietta (red.): *Legendák, kódexek, források: Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*. Szeged: SZTE. 37–49.
139. Bańcerowski, Janusz – Dziewońska-Kiss, Dorota 2012: Konzeptualizacja pojęcia *śmierć* w języku polskim w świetle materiałów ankietowych. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 57/1. 1–25.
140. Bańcerowski, Janusz 2012: Kilka uwag o polsko-węgierskich kontrastach językowych. In: Koutny Ilona et al. (red.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás II*. Poznań: ProDruk. 145–157.
141. Dziewońska-Kiss, Dorota 2012: Az élet fogalmának nyelvi képe a magyar és lengyel nyelvben (kérdőíves anyag alapján). In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (red.): *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 49–54.
142. Dziewońska-Kiss, Dorota 2012: A halál perszifikációja és animizációja a magyar és a lengyel nyelvben. In: Bárdosi Vilmos (red.): *A szótól a szövegig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–57.
143. Dziewońska-Kiss, Dorota – Fábíán Krisztina 2012: A szem fogalma az angol, a lengyel, a magyar, az olasz és az orosz nyelv frazeológiai kapcsolatainak tükrében. In: *Filologia.hu* 1. 23–41.
144. Jedlak, Sylwia 2012: Językowy obraz świata w polskiej i węgierskiej frazeologii i paremiologii w związkach z leksemem *ptak* i jego hiponimami. In: *Acta Philologica* 42. 14–23.
145. Koutny Ilona 2012: Kolory, które łączą. In: Koutny Ilona et al. (red.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás II*. Poznań: ProDruk. 158–171.

146. Koutny Ilona 2012: Metakommunikáció és frazeológia. Kontrasztív vizsgálat. In: Koutny Ilona et al. (red.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás I*. Poznań: ProDruk. 46–54.
147. Ráduly Zsuzsanna 2012: Kémiai elemek nevének eredete a magyarban és a lengyelben: tulajdonnévből származó nevek. In: Kocsis Mihály – Majoros Henrietta (red.): *Legendák, kódexek, források: Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*. Szeged: SZTE. 288–294.
148. Bańczerowski, Janusz 2013: Nazwy niektórych ciał niebieskich w przysłowiaach i związkach frazeologicznych języka polskiego i węgierskiego. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/2. 253–260.
149. Bańczerowski, Janusz 2013: Nazwa *dusza* we frazeologii polskiej i węgierskiej. In: Jeseňšek, Marko (red.): *Miklošičeva monografija: Ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 413–421.
150. Bańczerowski, Janusz 2013: Nazwy *niebo* i *świat* we frazeologii polskiej i węgierskiej. In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 86–93.
151. Bańczerowski, Janusz – Dziewońska-Kiss, Dorota 2013: Personifikacja i animizacja pojęcia *śmierć* i *życie* w języku polskim i węgierskim w świetle związków frazeologicznych i materiałów ankietowych. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/1. 15–25.
152. Bańczerowski, Janusz – Dziewońska-Kiss, Dorota 2013: A szív képe a magyar és a lengyel frazeológiában. In: *Magyar Nyelvőr* 137/3. 336–342.
153. Dziewońska-Kiss, Dorota 2013: Językowy obraz czterech żywiołów w polskiej i węgierskiej frazeologii. In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 185–197.
154. Dziewońska-Kiss, Dorota 2013: Symbole śmierci w języku polskim i węgierskim (w świetle materiałów ankietowych). In: *Filologia.hu* 1–2. 21–27.
155. Dziewońska-Kiss, Dorota – Ráduly Zsuzsanna 2013: Obraz diabła w polskiej i węgierskiej frazeologii. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/2. 313–319.
156. Ráduly Zsuzsanna 2013: Az emberi külső ábrázolása a magyar és a lengyel frazeológiában (a növény- és állatvilág tükrében). In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 399–405.
157. Sobczak, Anna 2013: Użycie nazw barw *niebieski*, *błękitny*, *granatowy* w języku polskim i *kék* (niebieski) w języku węgierskim. In: *Język. Komunikacja. Informacja* 8. 77–93.
158. Bańczerowski, Janusz – Dziewońska-Kiss, Dorota 2014: Konceptualizacja pojęcia *ciało* we frazeologizmach języka polskiego i węgierskiego oraz w środkach masowego przekazu. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59/1. 73–79.
159. Dziewońska-Kiss, Dorota – Ráduly Zsuzsanna 2014: Obraz anioła w polskiej i węgierskiej frazeologii. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59/2. 307–312.
160. Sobczak, Anna 2014: A *sárga* (żółty) és a *zöld* (zielony) alapszínnevek használat a magyar és a lengyel nyelvben. In: *THL2* 1. 101–114.
161. Dziewońska-Kiss, Dorota 2015: Frazeologia na zajęciach języka polskiego (na materiale języka polskiego i węgierskiego). In: Hegedűs Iván – Janurik Szabolcs – Laczházi Aranka (red.): *Szlávok és magyarok: Köszöntő könyv Zoltán András 65. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 77–82.
162. Bańczerowski, Janusz 2015: A magyar és a lengyel nyelvi kategorizálás nem tipikus esetei. In: Lukács István (red.): *Tanulmánykötet Milosevits Péter tiszteletére*. Budapest: ELTE. 9–19.
163. Dziewońska-Kiss, Dorota 2015: Az őselemek nyelvi képe a lengyel és magyar frazeológiában. In: Bárdosi Vilmos (red.): *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 61–72.

164. Dziewońska-Kiss, Dorota – Ráduly Zsuzsanna 2015: Az angyal és az ördög nyelvi képe a magyar és a lengyel nyelvben. In: Lukács István (red.): *Tanulmánykötet Milosevits Péter tiszteletére*. Budapest: ELTE. 35–44.
165. Kaleta, Damian 2015: Koń jaki jest, każdy widzi... inaczej. Kilka refleksji na temat precyzji w opisie konia w języku polskim i węgierskim. In: Arabski, Janusz – Łyda, Andrzej – Będkowska-Obłąk, Marzena (red.): *Precyzja w języku i jego opisie*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach. 155–172.
166. Taranek, Małgorzata 2015: „... dwa bratanki” – porównanie polskich i węgierskich nazw pokrewieństwa i powinowactwa. In: Arabski, Janusz – Łyda, Andrzej – Będkowska-Obłąk, Marzena (red.): *Precyzja w języku i jego opisie*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach. 173–186.
167. Török Katalin 2015: Od dywanu do makaronu – znaczenie precyzji w uczeniu się języka obcego na przykładzie słownictwa o podobnym kształcie lub brzmieniu w języku węgierskim i polskim. In: Arabski, Janusz – Łyda, Andrzej – Będkowska-Obłąk, Marzena (red.): *Precyzja w języku i jego opisie*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach. 207–219.
168. Ráduly Zsuzsanna 2015: Tulajdonnévből származó növénynevek a magyarban és a lengyelben. In: Hegedűs Iván – Janurik Szabolcs – Laczházi Aranka (red.): *Szlávok és magyarok: Köszöntő könyv Zoltán András 65. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 227–233.
169. Bańcerowski, Janusz 2016: Pojęcie śmierci we frazeologizmach języka węgierskiego i polskiego. In: Jesenšek, Marko (red.) *Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 8.
170. Bańcerowski, Janusz 2016: Z zagadnień polsko-węgierskich studiów porównawczych (rozważania semantyczne). In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom – nyelvészet – történelem – kultúra*. Budapest: ELTE. 25–46.
171. Dziewońska-Kiss, Dorota 2016: A kenyér, a só és a bor nyelvi képe a magyar és a lengyel frazeológiai kapcsolatokban. In: Bárdosi Vilmos (red.): *Frazeológia. Az emberi világgép tükrözője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 61–67.
172. Dziewońska-Kiss, Dorota 2016: Językowy obraz serca w polskiej i węgierskiej frazeologii. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom – nyelvészet – történelem – kultúra*. Budapest: ELTE. 73–81.
173. Dziewońska-Kiss, Dorota 2016: Konceptualizacja pojęcia *czas* w związkach frazeologicznych i przysłowiach języka polskiego i węgierskiego In: Janurik Szabolcs – Palágyi Angela – Pálosi Ildikó (red.): *Omnis amor incipit ab aspectu. Köszöntő könyv Jászay László 65. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 61–69.
174. Dziewońska-Kiss, Dorota 2016: A nő és a férfi nyelvi képe a magyar és a lengyel nyelvben (a frazeológiai kapcsolatok tükrében). In: *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 120–126.
175. Heffler, Tomasz Zoltán 2016: Góra – dół, w lewo – w prawo, do przodu – do tyłu, czyli o kierunkach w związkach frazeologicznych języka polskiego i węgierskiego. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom, nyelvészet, történelem, kultúra*. Budapest: ELTE. 109–118.
176. Kornatowski, Paweł 2016: Tautonimy węgiersko-polskie. Próba systematyzacji. In: *Język – Komunikacja – Informacja* 11. 122–159.
177. Koutny Ilona 2016: Nyelvi világgép a növényekre vonatkozó magyar és lengyel frazeológiában. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna

- (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom, nyelvészet, történelem, kultúra*. Budapest: ELTE. 187–196.
178. Ráduly Zsuzsanna 2016: Eponimy w węgierskiej i polskiej terminologii mody. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom, nyelvészet, történelem, kultúra*. Budapest: ELTE. 257–264.
179. Ráduly Zsuzsanna 2017: Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában. In: Lukács István (red.): *Nexus Linguarum. Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István akadémikus tiszteletére*. Budapest: ELTE. 323–333.

E. Onomastyka

180. Kosyl, Czesław 1986: Nazwiska polskie i węgierskie. Analogie i różnice. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól 4*. Budapest: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 61–69.
181. Bihari Gábor 1987: Földrajzi nevek a lengyel nyelvben és magyar megfelelőik. In: *Magyar Grafika 31/1*. 69–73.

F. Tekst i pragmatyka

182. Pátrovics Péter 1992: Próby konfrontacji struktur metainformacyjnych w języku polskim i węgierskim. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 6: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. Budapest: ELTE. 62–65.
183. Artowicz, Elżbieta 1997: O wyrażaniu tego, co nie wyrażalne. Próba analizy fragmentów węgierskiego przekładu Trylogii H. Sienkiewicza. In: Janowska, Barbara – Porayski-Pomsta, Józef (red.): *Język polski w kraju i za granicą*. Warszawa: Elipsa. 163–169.
184. Koutny Ilona 2000: Magyar és lengyel udvariassági fordulatok összevetése a lexikográfus szempontjából. In: Bańczerowski, Janusz (red.): *Polono-Hungarica 8: nyelvészet, irodalom, történelem, kultúrtörténet*. 268–279.
185. Dávid Mária 2003: Magyar–lengyel simulások és koccanások. In: *Hungarológia Évkönyv 4*. 153–159.
186. Koutny Ilona 2004: A magyar pragmatika néhány problémája. In: Koutny Ilona (red.) *Hungarológia: nyelv és kultúra*. Poznań: Prodruck. 175–193.
187. Kaczmarek, Karolina – Matulewska, Aleksandra 2006: Legal Definitions in English, Hungarian and Polish Statutory Documents. In: *Investigationes Linguisticae 13*. 86–101.
188. Artowicz, Elżbieta 2007: Interkulturowość/Inter-kulturowość? Problemy przekładu powieści Magdy Szabó. In: Szczęsny, Anna – Hejwowski, Krzysztof (red.): *Językowy obraz świata w oryginalu i przekładzie: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie w dniach 25–27 listopada 2005*. Warszawa: UW. 79–84.
189. Kaczmarek, Karolina – Matulewska, Aleksandra – Wiatrowski, Przemysław 2008: Translacyjne aspekty wyrażania nakazu w polskich, angielskich i węgierskich aktach normatywnych. In: *Scripta Neophilologica Posnaniensia 9*. 163–184.

190. Kaczmarek, Karolina 2008: Badania tekstowe w procesie tłumaczenia polskich i węgierskich tekstów prawniczych na przykładzie umowy kupna-sprzedaży. In: *Język. Komunikacja. Informacja* 3. 9–20.
191. Kaczmarek, Karolina 2009: The textual role of repetition in the translation of Polish and Hungarian legal texts. In: *Comparative Legilinguistics* 1. 88–106.
192. Kaczmarek, Karolina 2010: Polskie i węgierskie teksty prasowe o tematyce kryminalnej w XVIII, XIX i na początku XX wieku jako przykład analizy tekstologicznej z uwzględnieniem aspektu historyczno-kulturowego. In: Bojar, Bożenna (red.): *Czas, pamięć, tradycja: materiały konferencji*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 271–282.
193. Kaczmarek, Karolina 2010: Relacje tekstowe jako system wspomagający proces tłumaczenia tekstów paralelnych na przykładzie polskiej i węgierskiej umowy sprzedaży. In: *Comparative Legilinguistics* 3. 47–56.
194. Kaczmarek, Karolina 2011: *Lingua Legis* w aspekcie translologicznym węgiersko-polskim i polsko-węgierskim. In: *Comparative Legilinguistics* 6. 15–229.
195. Veres-Guśpiel, Agnieszka 2012: A tegező és nemtegező formák használatát a magyarul anyanyelvűek és magyarul tanuló lengyelek körében. In: Koutny Ilona et al. (red.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás I*. Poznań: ProDruk. 38–45.
196. Wilczak, Joanna 2012: Roboty opowiadają bajki po węgiersku: neologizmy w węgierskim przekładzie *Bajek robotów* Stanisława Lema. In: *Acta Philologica* 41. 152–158.
197. Kaczmarek, Karolina 2013: Precyzja i niedookreśloność wyrażen w przepisach prawnych na przykładzie języka polskiego i węgierskiego. In: *Comparative Legilinguistics* 13. 51–68.
198. Kaczmarek, Karolina 2016: Precyzowanie znaczeń na potrzeby translacji. Parametryzacja polskiej i węgierskiej terminologii prawnej. In: Dziewońska-Kiss, Dorota – Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Ráduly Zsuzsanna (red.): *Polono-Hungarica 2016. Irodalom, nyelvészet, történelem, kultúra*. Budapest: ELTE. 157–168.

Érdemes-e még összehasonlítani a lengyel nyelvet a magyarral? A lengyel–magyar kontrasztív tanulmányok 2017-ig

Összefoglaló

Európában a kontrasztív nyelvészeti vizsgálatok a múlt század 70-es és 80-as éveiben váltak különösen népszerűvé. Akkor jelentek meg az első lengyel–magyar összehasonlító tanulmányok. Kezdetben a kutatók figyelmét elsősorban a fonológia problémái keltették fel, idővel más jellegű kutatások is megindultak. Mostanában a legtöbb munka a lexikai szemantika terén születik. A cikk célja a lengyel–magyar kontrasztív vizsgálatok eredményeinek a bemutatása.

Nyelvészet: nyelvhasználat

Językoznawstwo: język w użyciu

Udvariasság a magyar és a magyar mint idegen nyelvben pragmatikai aspektusból

1. Bevezetés

A nyelvi tevékenységet különféle pragmatikai tényezők befolyásolják (Verschueren 1995, Tátrai 2011). A mindennapi interakciók alakulását az egyéni kommunikációs célok és a beszédpartner elvárásaihoz való alkalmazkodás irányítják. Az udvariasság befolyásolja a beszélők nyelvi választásait a rendelkezésre álló kifejezőeszközök között (Verschueren 1999: 55–69). Az udvarias nyelvi viselkedés tipikus megnyilvánulási módja a bók-válasz kontextus. Jelen tanulmány a bókra adott válaszokat vizsgálja többféle aspektusból. Egyrészt azt elemzi egy magyar nyelvi korpuszon keresztül, milyen módon formálódnak az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok. Másrészt magyar mint idegen nyelvi szempontokat is bevon a vizsgálatokba, bemutatva olasz anyanyelvűek magyar nyelvi megnyilatkozásait. A jelenség kétféle megközelítésével az előadás az udvarias nyelvi kifejezőmód sajátosságaira reflektál.

Az udvarias nyelvi viselkedés a kulturális interakció része, a magyar nyelv és kultúra tanításában is megjelenik. Funkcionális szerepére az újabb magyar nyelvkönyvek is rámutatnak, kiemelve az udvariasság kifejezésére szolgáló grammatikai formákat és funkciókat. A tanulmány röviden ismerteti az udvariasság nyelvi eszközeinek tanítását néhány nyelvkönyv alapján.

2. A vizsgálat elméleti kerete

Az udvariasság fogalma és jelensége sokféle módon értelmezhető. Megkülönböztethető kétféle aspektusa, az objektív és a szubjektív jellege. Az objektív udvariasság arra reflektál, hogy egyes nyelvi megoldásokat önmagukban udvariasabbnak érzünk másoknál. Ennek magyarázata, hogy bizonyos tipikus szituációkban (amelyek a vizsgálatokban is megjelennek: pl. főnök–beosztott, tanár–diák) a személyközi viszonyok bonyolítása nagyobb figyelmet és kidolgozást igényel, mint más tipikus (pl. barát–barát) szituációkban (Tátrai 2011: 47). A szubjektív udvariasság viszont az udvarias nyelvi viselkedés szituációfüggőségére utal, amely a vizsgálatokban is hangsúlyozódik. Az udvariasság tehát viszonyfogalomként definiálható, amely szerint egy adott nyelvi megoldás udvariassága vagy udvariatlansága az adott kontextusban, a beszédpartnerek között fennálló viszony alapján értelmezhető (Tátrai 2011: 47).

Watts elmélete is erre a megállapításra alapozódik, az udvariasság diszkurzus-alapú magyarázatát adja. Politikusságról, politikus viselkedésről beszél, ami egy olyan viselkedés, amit a résztvevők kialakítanak, felépítenek annak érdekében, hogy a folyamatban lévő szociális interakciónak megfeleljenek, megfelelőek legyenek (Watts 1992: 47-51, 2013). Egy kontinuumot alkotnak a viselkedésmódok: politikus/ megfelelő viselkedés: 1. udvarias (pozitívan jelölt), 2. nem-udvarias (jelöletlen); nem-politikus/ nem megfelelő viselkedés: 3. udvariatlan, 4. durva, 5. túl udvarias (negatívan jelölt). Az udvariasság nem implikál szükségszerűen pozitív értékelést a beszédpartner részéről. Ha például túl udvariasan fogalmazunk egy interakcióban, az

udvariatlannak is tűnhet. Az udvariasság eltérő értelmezése a kulturális különbségekben is megfigyelhető. Mindez a bókra adott válaszokban is megmutatkozik.

Az udvariasság mellett az udvariatlanság is megjelenik mint viszonyfogalom. Kasper (1990) motiválatlan és motivált udvariatlanságról beszél (idegen nyelvi szempontból): az első a nyelvtanuló, idegen kultúrájú tévedésének az eredménye, a második szándékos.

A bók – mint a beszédpartner felé irányított elismerés – az udvarias nyelvi viselkedésnek egy jellegzetes megnyilvánulási módja. A bókok kedélyes, bizalmasan udvarias aktusok, egy olyan viselkedési minta, amely kifejezi a másik félre irányított figyelmet, tiszteletet. A bókok szerepe a felek közötti viszonyok létrehozása vagy helyreállítása. Pozitív udvariassági aktus, de értelmezése egy adott közösség szociokulturális elvárásaitól függ (Leech 1983, Pomerantz 1978, Holmes 1986). A nemzetközi szakirodalomban az ilyen, elismerő típusú megnyilatkozási formákat általában complimentnek nevezik. A magyar nyelvben a bók és a dicséret jelentése elkülöníthető (Szili 2000, 2004), munkám során azonban mindkettőt azonos jelentésben, elismerő megnyilatkozásként értelmezem.

A bók és a válasz egymáshoz kötődő beszédaktusokként egy megnyilatkozásláncot, ún. szomszédsági párt alkotnak (Schegloff – Sacks 1973: 296, Szili 2004: 156). A dicséretre adott válaszok a beszélőnek a dolgok állásával kapcsolatos magatartását jelenítik meg (Searle 1975: 357).

3. A bókra adott válaszok a magyarok nyelvi viselkedésében

Leech udvariassági rendszerében különféle maximákat fogalmaz meg. A szerénység maxima szerint a beszélőnek minimalizálnia kell önmaga dicséretét, maximalizálnia önmaga leszólását (Leech 1983). A szerénység elve különféle módon érvényesül a bókra adott válaszokban is, egy kontinuumot alkotnak a stratégiák az elfogadástól az elutasításig, a bókkaival való egyetértéstől az egyet nem értés kifejezéséig. Jelen vizsgálat a tipikus stratégiákat elemzi egy magyar korpuszon keresztül.

3.1. A vizsgálati korpusz

A vizsgálati korpuszt egy általam összeállított diszkurzuskiegészítő teszt segítségével gyűjtöttem (Blum–Kulka 1982, Pap 2011, 2017). Az adott szituációkban elhangzó bókok egyrészt a külső megjelenésre, másrészt a fáradságos szellemi munka eredményére, teljesítményre vonatkoznak. A beszédpartnerek közötti szociális viszonyok, státuszbeli eltérések több szinten jelennek meg (közvetlen viszony: a barát/barátnő, tekintély: tanár/főnök).

3.2. A bókra adott válaszok elemzése

A vizsgálatok célja annak megfigyelése, milyen módon formálódnak a bókra adott válaszok a magyarok nyelvi viselkedésében a jellemzőbb választípusokat kiemelve. A magyar beszélők által alkalmazott gyakori stratégiák a következők:

1. bók értékének csökkentése, minősítése: egyet nem értés, direkt elutasítás

2. viszonzás és öröm kifejezése: egyetértés
3. magyarázat, erőfeszítés: elterelés: indirekt visszautasítás
4. kétkedés: elterelés: indirekt visszautasítás
5. irónia: implicit elfogadás

A bók nyílt elfogadása a magyar beszélőkre nem jellemző. A saját munkával elért teljesítményre vonatkozó elismerést explicitebb módon elfogadjuk, mint a külsőkre utaló bókot. Az elismerést elfogadó köszönet az egyik legáltalánosabb válaszstratégia.

A külső megjelenésre és a teljesítményre utaló bókok esetében is a leggyakrabban alkalmazott stratégia a bók értékét csökkentő (önmagunkat leszóló, hiányosságainkat kiemelő kifejezések, a hátráltató körülmények kifejtése), valamint a bókot minősítő válaszok, egyet nem értő kijelentések (a bók explicit visszautasítása).

A bók értékének csökkentése: *ezekkel karikás szemekkel; olyan vagyok, mint a mosogatórongy; nem vagyok valami jó bőrben; tök slampos vagyok és hulla fáradt; lenne mit javítani rajta; még tudtam volna rajta csiszolni; úgy dobtam össze sebtiben.*

A bók minősítő és egyet nem értő válaszok: *csak viccelsz; humoros vagy; na ne mondd; ugyan, dehogy; na ezt inkább hagyjuk; jaj, hagyjál már; egyáltalán nem; szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet; kötve hiszem; nem gondolnám; ne is említse; ne túlozzon.*

Az elutasító válaszreakciók egy részének jellegzetessége az, hogy a nyelvi forma ellentétes a pragmatikai jelentéssel: *természetesen, valószínű, biztos, persze, ja, aha.* Értelmezésüket a kijelentés kontextusa, extranyelvi információk segítik.

A bók viszonzása (a beszédpartner felé tett illendő gesztus) és örömünk kifejezése a bókkal való egyetértést implikálja: *igazán kedves, ön is nagyon jól néz ki; köszönöm, aranyos vagy; örülök, hogy tetszik; jólesik, ha így gondolja.*

A visszautasítás indirekt módja (a magyarázó, az erőfeszítést hangsúlyozó válaszok) a teljesítményre vonatkozó elismerésnél jelenik meg tipikusabban a magyarok nyelvi magatartásában. Például: *próbáltam a legtöbbet kihozni magamból; megtettem, amit tudtam; rengeteg energiám van benne; igyekeztem megtenni minden tőlem telhetőt.* A kétkedés kifejezése (visszakérdező válaszok) is az indirekt visszautasításnak egy sajátos formája: *tényleg úgy tűnik?; komolyan így látod?; igazán?; te elolvastad egyáltalán?; látott benne valamit, amin úgy érzi, hogy változtatni kéne?; nem mondogd?, nem mondja?; te rámnéztél egyáltalán?*

Az irónia (Leech tréfálkozásnak is említi) az egyetértésnek, az implicit elfogadásnak sajátos módja, amely főképp a külső dicséretére vonatkozó bókok esetén jelenik meg. Leech az együttműködési és az udvariassági elv mellé emeli mint az interperszonális retorika egyik összetevőjét (1983: 16, 142). Pragmatikai szempontból az irónia implicit értékelés, amelyhez általában kritikai attitűd kapcsolódik, a nyelvi tevékenységhez történő reflexív viszonyulásként értelmezhető (Tátrai 2008). Az irónia felismerésében és értelmezésében a nyelvi forma megértése mellett meghatározó szerepe van a kontextusnak, a témára vonatkozó háttértudásnak.

Például: *Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?; mindenki belém fog szeretni, még a nők is; nem hinném, hogy én leszek ma a bálkirály; egyébként is mindig hódítok, ma pedig különösen, amikor még a szakososnál is lestrapáltabb vagyok.*

A bókra adott válaszok stílusbeli változatosságára a szleng használata, ami a nyelvi kifejezés hatékonyságát növeli (szleng: Péter 1991: 43): *totál odavagyok; le vagyok pukkanva; iszonyúan le vagyok robbanva; szét vagyok csúszva; el vagyok havazva; ne szívass már; na húzzál már el; ja, aha.* A bókhoz kapcsolódó pozitív vagy negatív érzelmek metapragmatikai reflexión (ami a diszkurzusok spontaneitására és a szóbeliségre jellemző, Tátrai 2011: 119–125) keresztül is kifejezhető (pl. *igazán udvarias vagy ma; nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki).*

A bókra adott válaszokban megfigyelhető, hogy a magyar beszélőközösségre jellemzőbbek a direkt visszautasítást implikáló válaszok.

4. A bókra adott válaszok olasz anyanyelvűek magyar nyelvi viselkedésében

Jelen vizsgálatban magyar mint idegen nyelvi szempontok is hangsúlyozódnak, az olasz anyanyelvűek magyar nyelvi megnyilatkozásait, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszait tanulmányozza. A bókra adott válaszok megfelelőségét szociokulturális és szociopragmatikai tényezők is befolyásolják.

4.1. A pragmatikai hiba

A pragmatikai kutatások eredményei igazolják, hogy nemcsak a grammatikának, de a nyelvhasználatnak is vannak szabályai, a nyelvhasználat tehát nem függetleníthető a megnyilatkozás kontextusától. A beszélőnek rendelkeznie kell egyrészt grammatikai ismeretekkel, a kommunikációs képesség azonban pragmatikai kompetenciát is feltételez (a beszélőközösségre jellemző nyelvi viselkedésmódok, szociokulturális normák ismerete). A pragmatikai kompetencia hiánya nyelvhasználati problémákat eredményezhet.

Az eltérő kultúrákban különböző a nyelvi udvariasság kidolgozottsága. A nyelvi viselkedés eltéréseiből adódóan az udvarias interakciók során előfordulhatnak úgynevezett pragmatikai hibák, félreértések. A pragmatikai hiba, azaz a kommunikáció során előforduló nem megfelelő kifejezésmód a nyelvhasználati szabályok megsértéséből keletkezik, amikor a beszélő nem az adott szituáció által megkövetelt nyelvi tevékenységet hajt végre, ezért nem értjük meg vagy félreértjük a szándékát. A pragmatika területeinek megfelelően a hibák két típusa különböztethető meg (Thomas 1983): (1) pragmalingvisztikai hiba, amikor a beszélő egy adott szituációban nyelvi nem pontosan fejezi ki magát; (2) szociopragmatikai hiba, ha a társadalmi elvárásoknak nem megfelelően nyilvánul meg a beszélő. A két típust azonban nehéz élesen elhatárolni egymástól (Szili 2004: 102). A pragmalingvisztikai hiba a formákhoz tartozó nyelvhasználati szabályok megtanításával javítható. A szociopragmatikai hiba elkövetése nagyobb félreértést okozhat, mivel a beszélő nem csupán a nyelvhasználati szabályai, hanem az adott társadalmi norma ellen is vét, azaz az adott közösség szociokulturális követelményeinek nem tud megfelelni. Azoknál a nyelvtanulóknál is előfordulhat ez a jelenség, akik csak osztálytermi körülmények között találkoznak az adott nyelvvél (nem természetes kommunikációs helyzetben, azaz nem célnyelvi környezetben), így nehezebben tudják elsajátítani azokat a viselkedési szabályokat (Balogh 2002). Ennek hiányában alapvetően anyanyelvükből kiindulva reagálnak.

4.2. A bókra adott válaszok elemzése

A vizsgálatokban részt vett olasz anyanyelvűek nyelvi tudásszintje megosztott: A2, B1, B2, C1, kétnyelvű. A pragmatikai kompetencia szempontjából meghatározóak a nyelvi szintek, valamint az is befolyásoló tényező, hogy a nyelvsajátítás anyanyelvi vagy célnyelvi környe-

zetben történik. A válaszadók többsége Olaszországban, tehát anyanyelvi környezetben él, kisebb arányban pedig célnyelvi környezetben (Magyarországon).

Az alacsonyabb nyelvismerettel rendelkezők esetében gyakoribb jelenség a pragmatikai hiba (pl. *Köszönöm szépen, tanár*). Kevesebb stratégiát alkalmaznak, valamint rövidebb válaszokat fogalmaznak meg, mint saját anyanyelvükön ugyanabban a szituációban. Magasabb szinten (B2, C1) és a kétnyelvű válaszadóknál több stratégiaegyüttes, változatosabb kifejezőmód, irónia és nyelvi játékok alkalmazása figyelhető meg. Az irónia és a szleng is jellemző nyelvi viselkedés a bókra adott válaszokban (alacsonyabb szinten is). Minél magasabb a nyelvismeret, annál kidolgozottabbak a válaszok. Gyakori reakció az egyszerű köszönet, aminek lehetséges magyarázata, hogy idegen nyelven ez a legegyszerűbb megnyilvánulási mód. Az olasz anyanyelvűek magyar válaszaiban tipikus nyelvi magatartás a bók indirekt módon történő elutasítása. A megnyilatkozásokban metapragmatikai reflexiókon keresztül is kifejeződnek a bókhoz kapcsolódó érzelmek (pl. *Köszönöm szépen, ön nagyon udvarias.; Légy szíves, legyél őszinte, nagyon fontos lenne számomra!*).

Az olasz anyanyelvűek magyar nyelvű válaszaiban a következő tipikus stratégiák jelennek meg:

1. Magyarázat, erőfeszítés: indirekt elutasítás

Köszönöm szépen, de sem volt időm átöltözni.; Igazából küzdenem kellett az idővel, de nagyon igyekeztem!; Köszönöm, de nem sokat foglalkozhattam vele, mert nem volt időm.; Igazság szerint nem maradt nekem sok időm, de igyekeztem!

2. Viszonzás és öröm kifejezése: egyetértés (alacsonyabb nyelvi szinten is gyakori stratégia):

Köszönöm, de te is jól nézel ki.; Köszönöm szépen, ön túl kedves nekem.; Köszönöm, neked is.; Ön is remekül néz ki.; Nagyon kedves vagy, köszi szépen!; Ó, köszönöm, örülök, hogy Önnek is tetszik!; Örülök, hogy tetszik.

3. A bók csökkentése, minősítése, direkt elutasítás: egyet nem értés

A bók értékének csökkentése:

Nagyon köszönöm, tanár úr! De így is akarnék írni valami többet.; Bár ha több időm lenne, talán csiszolnék még rajta.; Nagyon megtisztelő tőle hallani, de úgy érzem, hogy ennél jobban is megírhattam volna.

A bók minősítése, direkt elutasítása:

Kösz, de ne vicceljél, kérem!; ahahah, ne tréfálgj!; tudom, hogy ez nem igaz!; Szerintem nem szép vagyok ma.; Nagyon szépen köszönöm. De akkor is érzem, hogy nem teljesen sikerült megmondani, ami kellett volna.; Köszönöm szépen, de szerintem jobban tudok csinálni, ha több idő lesz.

4. Kétkedés, megerősítés: indirekt elutasítás

Valóban? Nagyon szépen köszönöm.; Tényleg tetszik neked ez a ruha?; Biztos, hogy jó neked a munkám?; Komolyan mondod?

5. Irónia: implicit elfogadás

Jó a vicc!; Nem volt időm átöltözni. De remélem, hogy minden a lány gondolja azt!; Biztos, hogy az én dolgozatomat olvastad el?; Nem formában vagyok, de remélem, hódítani fogok.

6. Szleng:

Viccelsz? Kész vagyok!; Ne szivass!; Köszönöm, tőled tanultam az új divatot, előtte rongyokban hevertem!; Örülök, hogy nem látszik, hogy ma hulla fáradt vagyok.; Tuti?.

Jelen vizsgálatoknak nem célja a hibák (grammatikai hibák, nyelvi interferencia jelensége) elemzése. Megállapítható azonban, hogy a nyelvi hiányosságok nem akadályozzák a válaszadókat, és az udvarias nyelvi viselkedést sem csak a grammatikai ismeretek befolyásolják, hanem a pragmatikai kompetencia megléte vagy hiánya is meghatározó.

5. Az udvariasság a magyar mint idegen nyelv tanításában

Az udvarias nyelvi viselkedés a kulturális interakció része, így a magyar nyelv és kultúra tanításához is hozzátartozik. E fejezet röviden áttekinti az udvariasság nyelvi kifejezőeszközeinek tanítását néhány nyelvkönyv alapján, kiemelve a grammatikai formákat és a funkciókat. A tankönyvek egy része csupán a grammatikai eszközöket mutatja be, de azok funkcionális szerepét kevésbé vagy egyáltalán nem hangsúlyozza. Az udvarias nyelvi magatartással összefüggésbe hozhatók a következő grammatikai jelenségek, melyek különféle módon a nyelvkönyvekben is megjelennek: magázás–tegezés, légy/ legyen szívesen, tetszikelés, -hat/-het szuffixum, felszólító mód, feltételes mód.

A kommunikatív szemléletű nyelvkönyvek a grammatikai formák gyakoroltatása helyett hétköznapi szituációkba, dialógusokba helyezik az új ismereteket, ezzel segítve a megértési és a tanulási folyamatot. Az újabb könyvek tehát figyelembe veszik a nyelv pragmatikai és társadalmi aspektusát is. A szituációk készítésekor meghatározó, hogy a beszélők interakcióban vesznek részt. Az egyes beszédtevékenységeket a nyelvi szintnek megfelelően érdemes különféle hétköznapi szituációkhoz kötni, társadalmi kontextusba helyezni.

5.1. *Halló, itt Magyarország!* (Erdős József – Prileszky Csilla)

A *Halló, itt Magyarország!* nyelvkönyv bemutatja az udvariasság kifejezésére szolgáló grammatikai formákat, de nincs külön hangsúlyozva a hozzá kapcsolódó funkció, nem emeli ki az udvarias nyelvi magatartás sajátosságait. A nyelvi eszközök nincsenek életszerű szituációkba helyezve.

- I. kötet (18.lecke): *légy szíves, legyen szíves* kifejezések
- II. kötet: *elnézést kérek, segíthetek valamiben?*; az udvarias kérdés bemutatása: *Kinyitná az ablakot?, Lenne szíves kinyitni az ablakot? Beszélhetnék az igazgató úrral?*

5.2. *Lépésenként magyarul* (Durst Péter)

A *Lépésenként magyarul* 2. kötete „Mindennapi nyelvhasználat” címszó alatt foglalkozik udvariassági kérdésekkel. Bemutatja a bocsánatkérés módjait (46. oldal), valamint az udvarias kérdés formáját (100-101, 155. oldal), ismerteti néhány beszédaktust (pl. javaslat elfogadása és annak udvarias visszautasítása: 110. oldal). A feltételes mód funkcióját is hangsúlyozza mint az udvarias kérdés lehetséges módját (155. oldal). A 175. oldalon az udvariasság külön témaként is megjelenik egy-egy szituáción keresztül prezentálva az udvarias nyelvi magatartás kifejezőeszközeit (feltételes mód: *szeretnék*, tetszikelés, magázás: *ön, maga*).

5.3. A *MagyarOK* nyelvkönyvcsalád (Szita Szilvia – Pelcz Katalin)

A funkcionális szemléletű *Magyarok* nyelvkönyv kiemeli az udvarias kontextusban használatos beszédaktusokat. Az A1 kötetben található egy feladat (181. oldal), amiben ki kell

gyűjteni egy adott szituációból a bókokat, dicséreteket. Az A2 kötet (146. oldal) a feltételes módnak az udvarias nyelvi viselkedésben betöltött szerepére mutat rá udvarias kérdések, kérések ismertetésével és gyakoroltatásával. A nyelvkönyv a szívesség kérésének módjaival, valamint a tegező, magázó formákkal is foglalkozik.

6. Összegzés

Jelen tanulmány a bókra adott válaszok jelenségének kétféle megközelítésével az udvarias nyelvi viselkedés sajátosságaira reflektált. A magyar korpuszban megfigyelhető, hogy jellemzőbbek a direkt elutasítást kifejező válaszok. Az olasz anyanyelvűek magyar válaszaiban a bókot indirekt módon elutasító stratégiák a tipikusabbak. A kulturális interakció részét képező udvarias nyelvi magatartás a magyar nyelv tanításában és az újabb nyelvkönyvekben is hangsúlyozódik.

Az eddigi vizsgálatok más szempontok figyelembevételével (nyelvi szintek szerinti elemzések, anyanyelvi-célnyelvi összevető vizsgálatok) tovább árnyalhatók.

Bibliográfia

- Balogh Katalin 2002: A nyelvészeti udvariasság-elméletek jelentősége a nyelvoktatás számára. *BGF Tudományos évkönyv 2002*. 336–342.
- Blum-Kulka, Shoshana 1982: Learning to say what you mean in a second language: A study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language. *Applied Linguistics 3*: 29–59.
- Durst Péter 2006: *Lépésenként magyarul 2. lépés*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Erdős József – Pireszky Csilla 1999: *Halló, itt Magyarország!* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Holmes, Janet 1988: Compliments and compliment responses. In: *New Zealand English. Anthropological Linguistics 28*: 485–508.
- Kasper, Gabriele 1990: Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics 14*: 193–218.
- Leech, Geoffrey Neil 1983: *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Pap Andrea 2011: Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz (udvariassági elvek a magyarok nyelvhasználatában). *Magyar Nyelvőr 135/1*: 78–89.
- Pap Andrea 2017: Jó a vicc! – Az olasz anyanyelvűek ironikus megnyilvánulásai magyarul (bókra adott válaszokban). *THL2. Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 2017/1-2: 125–132. http://epa.niif.hu/01400/01467/00015/pdf/EPA01467_thl2_2017_01-02_125-132.pdf
- Péter Mihály 1991: *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pomerantz, Anita 1978: Compliment responses: Notes on the co-operation of multiple constraints. In: Schenkein, Jim (ed.): *Studies in the organization of conversational interaction*. New York: Academic Press. 79–112.
- Schegloff, E. A. & Sacks, H. 1973: Opening up closings. *Semiotica 8*: 289–327.
- Szili Katalin 2000: Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. *Hungarológia 2*. Budapest: Nemzetközi Hungarológia Központ. 261–280.
- Szili Katalin 2004: *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK A1-A2*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Tátrai Szilárd 2008: Irónia. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Kiadó. 311–320.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Thomas, Jenny 1983: Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.
- Verschueren, Jef 1995: The pragmatic perspective. In: Jef Verschueren – Jan-Ola Östman – Jan Blommaert (szerk.): *Handbook of pragmatics: Manual*. Amsterdam: Benjamins. 1–19.
- Verschueren, Jef 1999: *Understanding pragmatics*. London: Arnold.
- Watts, Richard 1992: Linguistic Politeness and Politic Verbal Behaviour. In Watts, Richard et al. (szerk.) *Politeness in Language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 43–69.
- Watts, Richard 2003: *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E. A. & Sacks, H. 1973: Opening up closings. *Semiotica* 8: 289–327.
- Searle, J. R. 1975: A taxonomy of illocutionary acts. In: Gunderson, K. (ed.): *Language, mind and knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophy of Science 7. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Grzeczność w języku węgierskim i węgierskim jako języku obcym w ujęciu pragmatycznym

Streszczenie

Grzeczność ma wpływ na wybory dokonywane przez użytkowników języka spośród dostępnych środków ekspresji. Grzeczność jest pojęciem względnym, w związku z tym grzeczność lub niegrzeczność danego aktu językowego można stwierdzić w określonym kontekście, na podstawie zachodzących relacji. Typowym sposobem wyrażania grzeczności w zachowaniu językowym jest kontekst komplement–odpowieź.

Przedmiotem artykułu jest kilkuaspektowa analiza odpowiedzi udzielonych w reakcji na komplement. Z jednej strony w oparciu o korpus języka węgierskiego analizie poddany zostaje sposób, w jaki formułowane są odpowiedzi na wyrazy uznania. Z drugiej strony – przy uwzględnieniu również ujęcia języka węgierskiego jako obcego – zaprezentowane zostają wypowiedzi w języku węgierskim rodzimych użytkowników języka włoskiego. Grzeczność w zachowaniu językowym jako część interakcji kulturowej odgrywa rolę również w nauczaniu języka węgierskiego. Artykuł krótko przedstawia proces nauczania (form i funkcji) zjawiska grzeczności na podstawie kilku podręczników do nauki języka.

A személyes névmási formák konstruálásban és attitűdjelölésben

A nyelvi tevékenység társas megismerő tevékenység, mely tevékenységet az ember együttműködő természete, kölcsönös szándéktulajdonítása és az azzal összefüggő szociális kognitív képességei teszik lehetővé (Croft 2009, Tomasello 2002, Verschueren 1999, valamint Tátrai 2011). Az ember társas viszonyait csoportok tagjaként alakítja ki, a csoporthoz való tartozás a saját egyéni identitás fontos eleme. A személyközi viszonyok működtetését és alakítását nyelvi és nem nyelvi tevékenységünk során bonyolítjuk, ami a tevékenységeink jelentős részét teszi ki. Így a személyközi viszonyokat, ezen belül egymáshoz való viszonyulásunkat nyelvi is konstruáljuk. A tanulmányban a személyközi viszonyok, ezen belül a társas viszonyulásunk nyelvi konstruálásával foglalkozom.

A személyközi viszonyok alakítását olyan szempontok bevonásával vizsgálom, melyek alapvető kognitív folyamatokhoz kapcsolódnak (észlelés, figyelem, sematizáció, kategorizáció, Maruszewski 2011), és melyek hatással vannak a személyközi viszonyok alakítására a társas megismerés során (Kossakowska–Kofta 2009). Ugyanakkor a tanulmány az embert társas lényként fogja fel (Aronson 2008), amely a társas világot, ugyanúgy, ahogy a világ más elemeit, megismeri, kategorizálja, és perspektivikusan látja, illetve láttatja.

A jelen tanulmányban a személyes névmási formák, illetve a grammatikai következményeiknek olyan alkalmazását mutatom be, ahol azok alkalmazásában a viszonyulás jelölésére az elsődleges funkció.

1.1. A személyközi viszonyok és társas megismerés

Valamennyi interakcióra jellemző, hogy a megnyilatkozó és a befogadó feldolgozzák a társas kontextust, és annak megfelelően alakítják a nyelvi tevékenységüket. A társas kontextus feldolgozásához és megértéséhez mozgósítanunk kell a társas világra vonatkozó, sémákba rendeződő tudást (lásd még: Bartlett 1932, Bruner 1957, Neisser 1976). A sémák absztrahált, általános tudást tartalmaznak, mely konkrét megvalósulásokra vonatkozik (Fiske és Tylor 1991). A sémák – tapasztalatok révén – általánosítások alapján alakulnak, és a társas világ működéséről szóló szubjektív elméletekké alakulnak át (Markus–Zajonc 1985). A működtetésük könnyíti a társas világ feldolgozását és megértését, annak viszonyítását az éppen aktuális tényezőkhöz, és különösképpen hasznos azokban a helyzetekben, amikor a résztvevők nem rendelkeznek elegendő információval, hogy feldolgozhassák az adott helyzetet, és azzal kapcsolatos döntést hozzanak (Bukowski 2009: 62, Bodenhausen 1988).

Az alkalmazott nyelvi szimbólumokat a befogadó a saját mentális állapotából, a referenciális jelenethez kapcsolódó háttértudásából és a referenciális jelenethez kapcsolódó, nyelvi szimbólumokra vonatkozó sémákból kiindulva értelmezi, és ennek alapján értelmezi a megnyilatkozó által felkínált személyközi viszonyt is. Amennyiben a befogadó alakítani szeretné a felkínált viszonyt, ezt nyelvi és nem nyelvi eszközökkel teheti meg egyezkedés során. Mind a befogadó, mind a megnyilatkozó számára gyakori és erősen sematizált helyzetekben az egyezkedés kevésbé szükséges, mint azokban a situációkban, melyekben a partnerek nem ismerik egymást, és/

vagy a referenciális jelenettel kapcsolatos sémák nem ismerősek a számukra, illetve azokban, amelyekkel kapcsolatos viselkedési sémák nem nagyon merevek.

A jelen munka szempontjából fontos leszögezni, hogy a személyközi viszonyok inkább egy folyamatnak tekinthetők, mint egy formának (Alder–Rosenfeld–Proctor 2011: 257), hiszen minden egyes interakcióban kidolgozzuk őket. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a fenti mondatban jelzett kettősség (dinamikusság és tipikusság) a személyközi viszonyokban, és ezáltal majd az ember nyelvi aktivitásában is megjelenik. A személyközi viszonyok dinamikusak, mivel azok minden interakcióban újra és újra létrejönnek. Hozzá kell tenni viszont, hogy a társas világ percepciója és feldolgozása hasonló módon történik, mint egyéb észlelt elemek feldolgozása, tehát az interakció során társas kontextusra vonatkozó kategorizációs folyamatok mennek végbe, mely a későbbiekben majd a már ismert sémákra való alapozást eredményezi (Aronson 2011: 144). A személyközi viszony a résztvevők között kialakított viszonyt jelenti, mely viszony egyaránt lehet hosszú-, illetve rövidtávú, a résztvevők pedig a viszonyt az interakció kontextusában alakítják, kiemelten figyelembe véve a társas világgal kapcsolatos tudásukat (tehát a résztvevők szociokulturális szituáltságát is).

A társas megismerés nem stabil tényezőknek az összjátéka. Az ember nemcsak feldolgozza a kontextust, hanem olyan módon dolgozza fel, hogy az információk kidolgozását és kiválasztását sajátos motivációk és célok irányítják (Kossakowska–Dolinski–Chmiel 2009: 12), melyek vagy csak pillanatokra válnak aktívvá, vagy huzamosabb időn keresztül tartanak (Kurglamski–Webster 1996, Neuberg–Newsom 1993).

A társas világ sematizációja viszont hatással van a személyközi viszonyokra vonatkozó elvárásokra, illetve az ezzel kapcsolatos viselkedési sémákra (Aronson 2011: 144), melyek magukban foglalják a nyelvi aktivitást is. A társas világról való tudásunk, illetve a társas világnak az észlelése kategorizációs folyamatokra, illetve sémákra épül, azonban a személyközi viszonyok újraértelmezhetőek és alakíthatóak az interakció során. Mi több, a kategorizációra olyan tényezők vannak hatással, mint a fizikai megjelenés, a betöltött társadalmi szerepek és a pszichikai jegyek (Alder–Rosenfeld–Proctor 2011: 97). Az, hogy a fentebb említettek közül melyiknek jut főbb szerep, az aktivált tényezőkön múlik, illetve az adott személy mentális és érzelmi állapotán. Magát a kategorizációt az észlelés előzi meg. Az észlelésre számos olyan tényező van hatással, mint a kor, az egészségügyi állapot, a fáradtság, az éhség, a biológiai ciklus, a pszichikai állapot, az önkép és a szociokulturális hatások (Alder–Rosenfeld–Proctor 2011: 101–109). Már csak ezek miatt is dinamikus a társas viszonyok feldolgozása, és mindegyik interakció során, kisebb vagy nagyobb erőfeszítéssel, de meg kell, hogy történjen.

1.2. Konstruálás

A megismerési folyamatnak, az aktivizált tudás a nyelvi tevékenységünkben tetten érhető, mivel a nyelv közege és eredménye a megismerésnek és a kommunikációnak (Tolcsvai Nagy 2013: 129), emiatt fontos, hogy az adott tartalmak milyen módon kerülnek ábrázolásra. Langacker (2008) a konstruálásról azt írja, hogy a konstruálás feldolgozó megértés, egy fogalmi jelenet megalkotása több módozat közül (Langacker 2008: 55). Verhagen (2007) a konstruálást mint az adott szituációábrázolás különböző módozatainak lehetőségeként határozza meg (Verhagen 2007: 48). A nyelvészeti munkákban a konstruálás kérdéskörét az elsődlegesen interszubjektív funkciójú megnyilatkozásokra vonatkozóan tárgyalják. Azonban a konstruálással és a hozzá kapcsolódó fogalmakkal a személyközi viszonyok alakítása és fenntartása leírható.

Ahogy Tátrai Szilárd – Tomasello (1999) nyomán – írja: „A nyelvi szimbólumok alkalmazásával azt is el tudjuk érni, hogy a diskurzus másik résztvevője az általunk felkínált módon értse meg (azaz konceptualizálja) a szóba kerülő (azaz nyelvileg adott módon reprezentált) referenciális jelenetet.” (Tátrai 2017: 12), ezen belül pedig a személyközi viszonyokat is. Ilyen módon a személyközi viszonyokat konstruáljuk a nyelvi szimbólumokkal, nem pedig jelöljük vagy tükrözzük azokat.

A társas világról szóló tudásunk ilyen strukturált sémákba rendeződik, a társas megismerésről szóló elméletek egyaránt a fogalmi tartományok, egyaránt a kategóriák fogalmaival írják le őket (Kossakowska–Kofta 2009). A nyelvi tevékenységünk során viszont az interakciók bizonyos társas kategóriák, az interakció típusára vonatkozó sematikus forgatókönyvek konkrét megvalósulásai által történnek meg. A nyelvi választásainkra tehát magára az interakcióra, az interakció résztvevőire vonatkozó aktivizált sémák hatással vannak, valamint a megvalósulás körülményei is. Mi több, e sematikus tudás alapján nemcsak nyelvi választásokat teszünk meg, hanem a szintén sematikus tudás alapján befogadóként is értelmezzük a megnyilatkozó választásait. A sémák alkalmazása gyors és effektív feloldozást tesz lehetővé (Bukowski–Drogosz 2005: 17). A sémákba rendeződő ismeretek, egy-egy interakció során részben aktiválódnak, viszont az adott tudás ismételt, hosszan tartó felhasználása a valóság egyes elemeihez való tartós hozzáférhetőséghez vezet (Bukowski–Drogosz 2005: 19). Természetesen a sémák aktiválódása az interakció során észlelteknél alapján történik meg.

A nyelvi konstruálás tehát a nyelv mint megismerő tevékenység megnyilvánulása, de ugyanakkor egy a nyelvi potenciál adta, szociokulturálisan befolyásolt lehetőségekből való választást is jelent, egy fogalmi jelenet megalkotása céljából. A résztvevők olyan módon konstruálják a személyközi viszonyokat, hogy a nyelvi szimbólumokkal kifejezik az egymás iránti attitűdjeiket, azaz az egymáshoz való társas viszonyulásukat (a szociokulturális tényezők és viszonyulás kérdéséről Tátrai 2012: 51–69). A viszonyulás jelöli a megnyilatkozónak a nyelvi konstruáláshoz kapcsolódó, a diskurzusvilág különböző szociokulturális tényezőit a megformálásban érvényesítő kontextusfüggő perspektíváját (Tátrai 2012: 68).

2. A társas deixis

A megadott nyelvi szimbólumokkal nemcsak felkínáljuk a világunk, ezen belül a társas világunk megértését a másiknak, hanem olyan módon is hatást gyakorolunk rá, aktivizáljuk a másik, szintén sémákba rendeződő tudást. A társas deiktikus elemek a társas világunk feldolgozásának nyelvi megnyilvánulásai, így a személyközi viszonyok konstruálását teszik lehetővé.

A deixis nem csupán rámutatás, hanem olyan művelet, mely bevonja a diskurzusba a résztvevők fizikai és társas világát (Tátrai 2011: 126–130). E művelet során ez az éppen mozgósított tudás kerül a figyelem központjába (vö. Levinson 1983: 54–96), így olyan konceptualizáció, melyet a beszédhelyzet határoz meg (Kövecses–Benczes 2010: 152).

A társas viszonyok feldolgozásából és konstruálásából származó viszonyokat megjelenítő társas deixis kapja a legtöbb figyelmet, mely prototipikusan személyes névmásokkal, megszólítási formákkal, személyragokkal, illetve személyjelekkel kerül kifejezésre, és egyfelől a résztvevők azonosítására szolgál, másfelől mozgósítja a szociokulturális ismereteinket és megjeleníti a társas attitűdöket. A társas deiktikus elemek a személyközi viszonyokkal kapcsolatos kontextuális ismereteket vonják be a diskurzusba, így egyrészt azonosíthatóvá teszik a résztvevők szerepeit, másrészt pedig a szociokulturális ismereteket is működésbe hozzák.

A személydeixis a résztvevő szerepeit aktivizálja, az attitűddeixis (lásd még Yule 1996: 10–11, Verschueren 1999: 20–21) pedig a szociokulturális viszonyulásokat (Tátrai 2017: 15–19).

Nyelvileg a társas deixis elsősorban névmásokkal, névmási kifejezésekkel, személyragokkal és személyjelekkel, valamint megszólításokkal fejeződik ki. Gyakran a felsorolt nyelvi kifejezéseknek kettős funkciója van – egyrészt működhetnek személydeiktikus elemként, valamint társas attitűdöt kifejező deiktikus elemként is. Az alábbiakban éppen az attitűd kifejezésére szolgáló nyelvi kifejezések alkalmazását tárgyalom.

2.1. Közelség-távolság kifejezése az attitűdjelölésben

Az első, a szakirodalomban legismertebb stratégia az attitűd kifejezésére a közelség-távolságra való rámutatás, mely térbeli viszonyok nem kapcsolódnak közvetlenül a valódi térrel.

- (1) Ez/az mit csinál ott a híd tetején?
- (2) Mi az a kezében? (Példák: Laczkó: 2008)

Az utóbbi esetben a magyar az attitűd kifejezésekor kihasználja a mély–magas hangrendű mutató névmások metaforikus lehetőségeit. A lengyelben viszont, bár elvi szinten a közelre és távolra mutató névmások megvannak, valójában csak a közelre mutató névmásokat szokás használni. A mutató névmás alkalmazása bizonyos kontextusokban éppen az attitűd kifejezésére használható (Laczkó–Tátrai 2012: 231–258), pontosabban azokban, amelyekben a térbeli viszonyok nem indokolják a távolra mutató névmás alkalmazását. A közelre mutató névmások negatív attitűd kifejezését szolgálhatják, olyan alkalmazásokban, amelyekben a közelre mutató névmás (*ez, ezek*) a személyes névmás (*ő, ők*) helyettesíti és ezzel tárgyiasítja a szereplő személyt. Vö.:

- (3) Kik ezek? és (4) Kik ők?

A tér felhasználása, a fizikai távolság kifejezése szorosan összekapcsolódik az attitűd kifejezésével, mivel azt a viselkedését dolgozza fel, mely keretében a pozitív attitűdöt a térbeli távolság csökkenésével fejezzük ki, a távolságtartás pedig a nemtetszéssel vagy félelemmel kapcsolódik össze (Pease 2011, ld. még Hall 1982).

Ilyen értelemben V/T formák alkalmazása nemcsak udvariassági formulaként tekinthető, hanem a közelség–távolág kifejezésével közvetített bizalom, intimitás kifejezésével a T formák esetében, a V formák által előhívott távolságtartás a személyközi viszony kisebb mértékű feldolgozásával, nagyobb mértékű tisztelethez, alá-fölrendeltség kifejezéséhez kapcsolódik. Nem véletlen tehát, hogy a megszólítási rendszerekben a T formák a közelséget, intimitást, bizalmat, illetve azonosulást hívják elő, a V formák – a tér metaforája által (Tolcsvai Nagy 1999) – a távolságtartást, és ezzel kapcsolatosan alá-fölrendeltséggel kapcsolatos viszonyt tudnak előhívni.

A térbeliség ugyanis a személyes névmásokban az interakcióink térbeliségével kapcsolódik össze. Az interakcióban az „én” a mindenkori beszélő, a „te” pedig az interakcióban résztvevő, közelségben, elsődlegesen szembelevő címzett és befogadó. Az „ő” pedig az interakcióban közvetlenül nem résztvevő személy, ezért az egyes szám harmadik személyű névmással való utalás, az interakcióból való kizárás közvetítésével, negatív attitűdöt fejezhet ki, vö.:

(4) Dlaczego on wyłączył światło? (Miért ő kapcsolta ki a lámpát?)

és

(5) Dlaczego tata wyłączył światło? (Miért kapcsolta le apa a lámpát?)

valamint

(6) Már megint nem hallgat rám. (No i znów mnie nie słucha.)

Főleg olyan helyzetekben, amikor a résztvevők egy térben, közvetlen közelségben helyezkednek el, és a kérdező megkérdezhetne volna az apját. Annak az összevetésnek fontos eleme az, hogy a szóban forgó Jánosra való rámutatás keresztnevéen történhet meg – ilyenkor ismertként horgonyozzuk le – vagy pedig egyes szám harmadik személyű névmással – így nemcsak nem ismertként jelenik meg, hanem az interakcióból kizártként. Azonban fontos megjegyezni, hogy a pozitív–negatív attitűd kifejezése azokra a kontextusokra korlátozódik, amelyekben az egyes számú harmadik személyű névmással való rámutatás olyan személyre vonatkozik, aki térbeli közelségben van, ismert, és akár az interakció résztvevője lehetne, illetve, ahogy az (6)-os példában, ill. fordításában a címzett, akit a E/2-es formákkal szoktunk szólítani. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a távolság csökkentése – akár verbális – akár nonverbális szinten negatív attitűdöt fejezhet ki olyan helyzetekben, amikor a távolság megtartása elvárt lett volna:

(7) Ön mit csinál?

(8) Mit csinál?

(9) Maga mit csinál?

(10) Mit csinálsz te?

A fentebb bemutatott példák esetében, amennyiben a feldolgozott viszonyra vonatkozó nyelvi sémáink szerint a (6)-os példamondat lenne a legjobban megfelelő, a távolság verbális szintű csökkentése (mint a 10-es példamondatban) agresszívnek tekinthető, illetve a távolság növelése szintén negatív attitűdöt fejezhet ki (mint a 7-es példamondatban).

2.2. Közösségvállalás, inkluzivitás, exkluzivitás a T/1 személyes névmási formákban

A többes számú személyes névmási formák, és itt első sorban a T/1-es formák többféle funkcióban jelenhetnek meg, kifejezhetik a szolidaritást, hatalmat, szerénységet, egy adott csoporttal való azonosulást (ld. még Jobst 2007, Börthen 2010, Łysakowski 2005), empatis használatával élhetünk (12a, 12b) vagy akár egy olyan virtuális használatával is találkozhatunk, mint az utolsó példamondatban (13a, 13b), amikor a megnyilatkozó nem vonatkoztatja magára a T/1 formákat. Ilyen szempontból a többes számú személyes névmások, illetve az inflexiók morféim alkalmasak többféle attitűd kifejezésére, manipulatív használatra, közösség alakítására. Sőt a T/1-es formák alkalmazása hatással lehet arra, hogy a befogadó milyen módon értelmezi a megnyilatkozást.

- (11a) Hogy vagyunk, kedveském, hogy vagyunk? (Tátrai 2017, 2012)
 (11b) Jak się mamy? (Hogy vagyunk?)
 (12a) Ma elmentünk az orvoshoz, kaptunk egy injekciót, aztán szépen megettük a tejbepapit.
 (12b) Dziś byliśmy u lekarza, zrobił nam zastrzyk, a potem zjedliśmy zupkę. (Ma elmentünk az orvoshoz, kaptunk egy injekciót, aztán megettük a levest.)
 (13a) Nem csukjuk be az ablakot?
 (13b) Może zamkniemy okno? (Nem csukjuk be az ablakot?)

A távolság kifejezése szintén szerepet kap a többes számú személyes névmások, illetve inflexiók morfémaik attitűdjelölő használatában. A többes számú személyes névmások, főképpen a TI és MI, az ember számára alapvető fontosságú csoportokat jelölnek. A TI/MI/ŐK megkülönböztetése, illetve a csoporthoz való hozzátartozás kategorizációja összetett pszichológiai folyamat, mellyel többek között a kognitív pszichológia is foglalkozik (lásd Kwiatkowska 2009: 295-312), de evolúciós szempontból a csoporthoz való tartozás, illetve csoporttagként való kategorizálás pozitívnak tekinthető (Dunbar 1996). Ennélfogva a T/1 erős attitűdjelölő elem, főleg szembeállítva a T/3 formával, ami gyakran manipulatív jellegű politikai beszédekben is tapasztalható.

A T/1 formák hangsúlyozzák a csoporttal való azonosulásunkat. Az azonosulás az érzelmi állapotunkon és az aktivált társadalmi szerepeinken múlik. Az énképünk Henri Tajfel (1982) szerint két konstruktumból áll: saját egyéniségünkről szóló képből, valamint társadalmi azonosulásunkból. Mi több az énképünk nem a kettőnek az összeadásán alapul, hanem egy asszociációs hálózatot épít, mely szerint az ÉN (self-concept) olyan asszociációs fogalmakat tartalmaz, melyek az adott személy társas életben való szerepére vonatkoznak (professzor, nagymama), tulajdonságaira (energikus), önértékelésére, de az általa képviselt társadalmi csoportokkal kapcsolatos asszociációkra és azok értékelésére is (Greenwald et al. 2002: 5).

A csoporttal való azonosulás azért fontos, mert a saját csoportunkat általában kiemeljük a többiből, jobbnak látjuk, mint más csoportokat. Emiatt a csoport tagjaiként számon tartott személyek felé nagyobb fokú elfogadást fejezünk ki. Az elfogadottságra való törekvés az egyik legalapvetőbb emberi igény. Az adott csoporthoz való tartozás előnyös a csoport tagjai számára is. Cialdini (1996: 159) már a hetvenes években kimutatta, hogy az emberek hajlandóbbak segíteni azokon, akiket a csoportjuk egyik tagjának tekintettek. A T/1 formák alkalmazása direktséget, intimitást is előidéz. A fentiek miatt a T/1 formák alkalmazása pozitív attitűdöt fejez ki. Azonban a T/1 formákban kifejezett csoporthoz való tartozás eltérő módon terjeszthető ki az esemény résztvevőire (Łysakowski 2005: 40, vö. még Kugler–Laczkó 2000: 159):

- 1) exkluzív T/1: a beszélőt és harmadik személy/eket bennfoglaló mi, a címzett kizárásával
- 2) inkluzív T/1: a beszélőt és a címzett(ek)et bennfoglaló mi
- 3) virtuális T/1, ahol a referencia személye nem a T/1 elsődleges jeletése az általa jelölt csoport, hanem leginkább, olyan résztvevők, akikre az egyes számú személyes névmási formákkal utalhatnánk (Veres-Guśpiel 2017: 96)

A MI esetében, amikor a csoporthoz nemcsak a beszélő és a harmadik személyek, hanem a címzett(ek) is tartoznak (2), pozitívabb attitűdöt fejez(nek) ki, mint amikor a címzettet kizárják a csoportból (1), mivel éppen akkor a beszélő a MI–TI szembeállítást konstruálja meg (ami pozitív lehet a csoport tagjai részére, de a címzett számára nem). A csoporttal való azonosulásunk az interakcióban résztvevők térbeli elhelyezkedésében is megmutatkozik, az egyes résztvevőktől tartott távolságok, illetve az egymáshoz való elhelyezkedésünkön is (Pease 2011: 231-237). A fentiek miatt a MI nemcsak személydeixis kifejezésére alkalmas, hanem attitűdindexis kifejezésére is.

2.3. Személyes névmások mint attitűdkifejező elemek

Az, hogy milyen nyelvi megoldásokkal utalhatunk a résztvevők személyére, nyelvenként változik. A lengyelben személyragokkal, a magyarban viszont személyes névmásokkal, azok ragozott alakjaival, személyragokkal és személyjelekkel, illetve a ragozott névutókkal is. Mivel mind a kettő ragozó nyelv, az igealakokban személydeixis konvencionálisan megfelelő személyragokkal fejeződik ki.

(12) Omówmy to! (Beszéljük ezt meg!)

(13) Wyrzuciłam śmieci. (Kidobtam a szemetet.)

A személyes névmás szintén személydeixis kifejezésére szolgálhat, de attitűdöt is kifejezhet.

(14) My to omówmy! (Mi beszéljük ezt meg!)

(15) Ja wyrzuciłam śmieci. (Én dobtam ki a szemetet.)

Az (12)-(13) példamondatokban az igealakokon megjelenő személyragok deiktikus elemek. A (14)-(15) példamondatokat személyes névmásokkal egészítettem ki (az igealakok személyragoknak megfelelő személyű és számú személyes névmásokkal), azonban jól láthatóan a személyes névmások ilyenkor nem elsődlegesen a résztvevők azonosítására szolgálnak, hanem a fókuszba emelése segítségével az attitűd kifejezését lehetővé teszik.

3. Összegzés

A tanulmányban a személyes névmási formák szerepét mutattam be, mint konstruáló elemeket, az attitűdjelölésben. Az attitűdjelölés a térbeli metafora kiaknázásával történik meg, leggyakrabban olyan módon, hogy a közelség és a távolság kifejezése a pozitív és negatív attitűdjelöléssel korrelálódik, illetve a személy tárgyasításával – amikor a személyes névmás helyett a mutató névmást használjuk. A közelség–távolság kifejezése a résztvevői szerepek és az interakciótér szimbolikus ábrázolásával történik meg. Az attitűd kifejezésének másik módja az inkluzivitás/exkluzivitás kifejezése, mely a T/1-es formák alkalmazásában jelenik meg. Az attitűd kifejezésének harmadik, a tanulmányban nem részletezett, de további vizsgálatokat igénylő módja az ismert/ nem ismertként való konstruálása, mely kapcsolatban áll a mentális közelséggel/távolsággal, és ennek következményeként a névmási formák kiválasztásával.

A nyelvi választásainkat a személyközi viszony feldolgozása motiválja, illetve a résztvevők mentális világa (ezen belül a szándékaik, céljaik, érzéseik is). Az eddigi, társas megismeréssel foglalkozó vizsgálatok eredményei, illetve saját kutatásaimnak az eredményei (Veres-Guśpiel 2017: 95-107) alapján, a többes számú személyes névmási formákat nem lehet tekinteni az egyes számú személyes névmási formák egyszerű többszöröződésének. A társas megismerésben szerepet kapó folyamatok miatt nagy a jelentéspotenciájuk, így az alkalmazásuk és az értelmezésük módja hatással van az attitűdjelölésre, ami a jelenleg már folyó kutatásaim egyik kérdése.

Bibliografía

- Adler, Rolnád–Rosenfeld, Lawrence–Proctor, Russel. 2011 (2007): *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się. (Interplay: The Process of Interpersonal Communication. Tenth Edition)* Poznań: Rebis.
- Aronson, Elliot 2011 (2008): *Człowiek istota społeczna (The social animal. Tenth edition)*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PAN.
- Bartlett, Frederic C. 1932: *Remebering: A study of experimental and social psychology*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Bogardus, Emory S. 1947: Measurement of Personal-Group Relations. *Sociometry* 10: 4: 306–311.
- Bodenhausen G.V. 1988: Stereotypic biases in social decision making and memory: Testing process models of stereotype use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55: 726–737.
- Bruner, Jerome S. 1957: On perceptual readiness. *Psychological Review*, 64: 123-152.
- Bukowski, Marcin 2009: Gra w reprezentacje świata społecznego – od wiedzy uogólnionej do usytuowanej. In: *Psychologia poznania społecznego*. Kossakowska, M. – Kofta, M. (szerk.) Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 59-83.
- Bukowski, Marcin – Drogosz, Marek 2005: Stereotypy i poznanie: poznawcze podstawy funkcjonowania stereotypów. In: *Społeczne ścieżki poznania*. Kossak – Smieja – Spiewak (szerk.). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Börthen, Kaja. 2010: On how we interpret plural pronouns. *Journal of Pragmatics* 42: 1799–815.
- Cialdini, Robert 1996: *Wywieranie wpływu na ludzi*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne: Gdańsk
- Croft, William – Cruse, Alan 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drogosz, Marek 2011: Poznanie społeczne jako konstruowanie poznawcze: ujęcie koneksjonistyczne. In: *Psychologia poznania społecznego*. Kossakowska, M. – Kofta, M. (szerk.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 159–170.
- Dunbar, Robin 2009 (1996): *Pchły, plotki a ewolucja języka (Grooming, Gossip and Evolution of language)*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Fiske, S.T. – Tylor, S.E. 1991: *Social cogintion*. New York: McGraw-Hill.
- Hall, Edward 1982: *The Hidden Dimension*. Anchor Books.
- Jobst Ágnes 2007: A mi mint a hatalom és szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr* 29–47.
- Kossakowska, Małgorzata 2009: Nowe poznawcze wymiary osobowości a społeczne poznanie i działanie. In: *Psychologia poznania społecznego*. Kossakowska, M. – Kofta, M. (szerk.). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 225–244.
- Kossakowska, Małgorzata – Dolinski, Dariusz – Chmiel, Michał 2009: Motywowane poznanie społeczne. In: Kossakowska, M–Kofta, M. (eds.) *Psychologia poznania społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 11-30.
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina 2000: A névmások. In: *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kurglamski, A.W. – Webster, D.M. 1996: Motivated closing of the mind. *Psychological Review* 103: 263-283.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010: *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kwitakowska, Anna 2009: Kategoryzacje społecznie skrzyżowane: o tym, czy „prawie my” znaczy to samo co „my”, a „niezupełnie oni” to samo co „oni”, oraz o innych osobliwościach kategoryzacji społecznych. In: *Psychologia poznania społecznego*. Kossakowska, M. – Kofta, M. (szerk.). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 295–312.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012: Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 231–258.
- Lakoff, George 1987: *Women, fire and Dangeroud Things*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Roland W. 1987: *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.

- Langacker, Roland W. 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łysakowski, Tomasz 2005: *Wpływowe osoby. Gramatyka i perswazja*. Warszawa: Wydawnictwo Swps Academica.
- Markus, H. – Zajnoc, R.B. 1985: The cognitive perspective in social psychology. In: Lindzey, G. – Aronson, E. (eds.): *Handbook of social psychology*. New York: Random House.
- Maruszewski, Tomasz 2011: *Psychologia poznania. Umysł i świat*: Gdańskie wydawnictwo psychologiczne.
- Neisser, Ulric 1976: *Cognition and reality*. San Francisco: Freeman.
- Neuberg, S. – Newsom, J. 1993: Personal need for structure: Individual differences in the desire for a simple structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65: 113-131.
- Pease, Alan – Pease, Barbara 2011 (2004): *Mowa ciała (The Define Book of Body Language)*. Poznań: Rebis.
- Tajfel, Henri 1982: *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta kiadó.
- Tátrai Szilárd 2017: *Pragmatika*. Kézirat.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999: Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 154–165.
- Tolcsvai Nagy G. 2013: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael 2002 (1999): *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Veres-Guśpiel, Agnieszka. 2017: A kontextuális tényezők hatása a virtuális használatú többes szám első személyű formák referenciális értelmezésére. *Magyar Nyelvőr*. 95-107.
- Verhagen, Arie 2007: Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 48–81.
- Verschueren, Jef 1999: *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.

Zaimki osobowe w konstruowaniu i wyrażaniu socjo-deiksy

Streszczenie

W pracy, wykorzystując ramy językoznawstwa kognitywnego i pragmatyki, oraz osiągnięć psychologii poznania społecznego, przedstawiam takie użycie zaimków osobowych oraz konsekwencji gramatycznych, których użycie służy wyrażaniu socjo-deiksy i nastawienia i bierze udział w konstruowaniu relacji interpersonalnych. Użycie to następuje poprzez wykorzystanie metafory przestrzeni, metaforycznego wskazywania na bliź i dal, także w przypadkach przedstawienia mentalnego dystansu, co skorelowane jest z wyrażaniem pozytywnego i negatywnego nastawienia. Innym sposobem na wyrażanie socjo-deiksy i nastawienia jest wyrażenie inkluzyjności i ekskluzywności, co pozostaje w ścisłym związku z użyciem form mnogich. Człowiek, świat społeczny, tak samo jak inne elementy świata, poznaje, kategoryzuje, widzi i przedstawia w perspektywiczny sposób, czego efektem i przedstawieniem są deiktyczne elementy w języku i ich użycie.

A kérés beszédaktusáról magyarul tanuló lengyel hallgatók köztesnyelvében

1. Bevezetés

Leegyszerűsítve a nyelvészeti pragmatikai modellt, a társas interakciók során a beszélő megnyilatkozást „címez” a hallgatónak, hogy beszédszándékát megvalósítsa. Ezen célt követve különböző eszközökkel élhet, például belső vagy külső módosítókat alkalmazhat megnyilatkozásában. Ezen módosítók az adott beszédszándék, például a kérés kifejezésének a másikra gyakorolt negatív hatását csökkenthetik (Alcón-Soler–Safont-Jordà–Martinez-Flor, 2005), a kérést udvariassá téve azon céllal, hogy ne utasítsa el a hallgató annak teljesítését, vagy a negatív hatással kevésbé törődve például kiemelhetik a kérés fontosságát, sürgősségét – biztosítandó a kérés sikerességét (Trosborg, 1995). Jelen tanulmány során a vizsgálat az előbbi, az enyhítő elemekre fog szorítkozni.

A belső módosítók a sok esetben komplex kérésstratégián belül – a kérést expliciten kifejező megnyilatkozás, a főcselekmény (*head act*) részeként – fejtik ki hatásukat, közvetlenül segítik a beszédszándék, a kérés sikeres megvalósítását; a külső módosítók, a támogató elemek – a kérés közvetlen nyelvi kontextusának alkotórészeként – közvetetten segítik a kérés sikeres megvalósítását (Blum-Kulka–Olshtain, 1984).

2. Módszer

Nyílt végű diskurzuskiegészítő tesztre¹ 80 lengyel anyanyelvű, magyarul tanuló és legalább középfokon tudó egyetemistától kaptam magyar nyelvű válaszokat. A kérdőívben a szituációkat magyarul és zárójelben angolul adtam meg. A szituációk leírása tartalmazza azokat a szociopragmatikai (vertikális/hatalmi és horizontális/familiáris interperszonális) és beszédaktus-specifikus (a kérés beszédaktusában a kapott szívesség és a kérés jogosságának mértéke) tényezőket, amelyeknek hatása lehet a megnyilatkozásokra. A válaszokat összevettem egyazon szituációkra 40 magyar anyanyelvű egyetemista által – magyar nyelvű kérdőívre – adott magyar, és 30 lengyel anyanyelvű hallgató² – tegező stílusban megfogalmazott, lengyel nyelvű

¹ A diskurzuskiegészítő teszt széles körben használatos, de vannak hiányosságai. Beebe–Cumings (1996) vizsgálatában bebizonyította, hogy elutasítás során az élőnyelvi változatokhoz hasonló diskurzuskiegészítő tesztbeli válaszokat adtak az adatközlők az alkalmazott szemantikai formák tekintetében, viszont a módszer negatív oldalaként említik a pszichológiai tényezőt: nem biztos, hogy éles szituációkban is ezen stratégiákat alkalmazzák az adatközlők, a teszt nem tudja hozni az interakciónak a beszélgetésben részt vevők közötti pszichoszociális dinamikáját (Beebe–Cumings, 1996). Rose (1994) szerint pedig ellentmondásos, hogy szóbeli megnyilatkozásokat vár a kutató írásban prezentálva.

² Ezúton is szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik valamely módon hozzájárultak a kutatásom megvalósításához. A köztesnyelvi válaszokat a 2016/2017-es őszi tanévben a krakkói, a poznańi és a varsói magyar szak hallgatói, valamint a budapesti Balassi Intézet és az ELTE MID tanszékén tanuló hallgatók adták. A magyar anyanyelvi válaszokat a SZIE GTK és az ELTE BTK hallgatói, a lengyel anyanyelvi válaszokat a poznańi magyar szak és a Varsói Egyetem hallgatói adták.

kérdőívre adott – lengyel nyelvű válaszával. A köztesnyelvi válaszokat papíralapon, az anyanyelvi válaszokat internetes felületen adták az adatközlők. A köztesnyelvi válaszolóknak körülbelül a 15%-a részt vett a lengyel nyelvű válaszok adásában is. A vizsgálati eredmények közelítőlegesen tekinthetők azon okból, hogy az egyes vizsgált csoportok eltérő számú adatközlőkből állnak (vö. Ogiermann–Saßenroth, 2012). A kutatás során tipikusan tekintetem a legalább 25%-os relatív gyakorisággal megjelenő nyelvi formákat.

A vizsgálatokat a kérés beszédaktusában végeztem, a vizsgált anyagban az enyhítő külső és belső módosítók használatát néztem meg a három beszélői csoportban a pragmatikai kutatások általános keretein belül (l. például Szili, 2004).

A kérdőívbeli szituációk leírása: italautomatánál szeretnél pénzt váltani, akihez fordulsz: (a) egyetemi hallgató, (b) 5 évvel fiatalabb személy, (c) 10 évvel idősebb személy; illetve egy könyved kéred vissza (d) osztálytársadtól, (e) hűgodtól.

3. Köztesnyelvi megfigyelések

Az (a)-(b)-(c) szituációk esetében a kérést szívességkérés-közelinek tekinthetjük, a megszólított valószínűleg pozitívan fog rá reagálni, ha megteheti (van aprója), más megközelítésből úgy is fogalmazhatunk, hogy alacsony fokú a beszélő kirovó/kényszerítő szerepe (Szili, 2004), amelyhez képest a (d)-(e) szituációkban magasabbnak tekinthető ez az érték, jogos kérésről van szó, ami tükröződik a módosítók mennyiségében is: szívességkérés esetén – a jogos kéréshez képest – több enyhítő módosítóval él a beszélő alacsony fokú kirovó szerepének megfelelően.

3.1. A belső módosítók

A vizsgált anyagban a következő enyhítő belső módosítókat lehetett megfigyelni: (1) lexikai elem: udvariasságjelölő (például „*legyen szíves*”), hezitálást kifejező elem (például „*esetleg*”), a másik aktuális lehetőségei iránti érdeklődés (a „*véletlenül*” határozószó használata), homályosító (például a *vala-* előtagú határozatlan névmások), ideiglenesség kifejezése („*egy pillanatra*”), a teljesítés határidejének kitolását kifejező elem (például a jövőre utaló „*majd*”); (2) morfoszintaktikai és szintaktikai elemek: a nem tegező formák (magázás), a tud segédige, a hatóigeképző, lehetőség kifejezése egyéb módokon (például „*van lehetősége, ... ?*”), feltételes mód, kérdő mondat (tagadással vagy anélkül), illetve ezen elemek kombinációi.

Először nézzük meg a lexikai belső módosítók relatív gyakorisági értékeit a magyar nyelvű válaszokban:

	a	b	c	d	e
udvariasságjelölők	2%	2%	8%	0%	2%
hezitálást kif. elem	2%	4%	2%	0%	0%
homályosítók	2%	2%	2%	0%	0%
ideiglenesség kifejezése	0%	0%	0%	0%	2%

1. táblázat. A lexikai belső módosítók relatív gyakorisága köztesnyelven

	a	b	c	d	e
udvariasságjelölők	0%	0%	0%	3%	6%
hezitálást kif. elem	3%	3%	12%	0%	0%
homályosítók	0%	0%	0%	3%	0%
„véletlenül”	6%	3%	3%	0%	0%
„majd”	0%	0%	0%	6%	9%

2. táblázat. A lexikai belső módosítók relatív gyakorisága magyar L1-en

A magyar nyelvű produktumok táblázataiban (1. és 2. táblázat) látható, hogy bizonyos belső módosítók az (a)-(b)-(c) szituációkban fordulnak elő (pl. a hezitálást kifejező elem), míg mások jellemzően a (d) és az (e) szituációban (pl. a „majd” időhatározó).

- (1) IL a,b: *Szia, tudnád esetleg* (hezitálást kifejező elem) *felváltani a papírpénzemet fém-pénzre?* (A köztesnyelvi példák elején – a beszélőt jelölve – IL szerepel, az *interlanguage* [köztesnyelv] rövidítéseként.)

Mindemellett, ha nem is nagymértékben, de köztesnyelven több udvariasságjelölővel éltek az adatközlők, pl. az (a)-(b)-(c) szituációkban: *legyen szíves*, *legyen Kedves*, a (d)-(e) szituációkban a *légyszi* formák használatával.

A lexikai belső módosítók közül lengyel L1-en egyedül a *może* határozószóval lehetett találkozni, amely a *móc* képességet, engedélyt, lehetőséget, illetve valószínűséget kifejező segédige (Swan, 2002: 264, 266 és Divjak–Szymor–Socha, 2015) E/3. alakja jelen időben, kijelentő módban, emellett 'talán', '(meg)lehet' jelentéssel is bír, enyhítő elemként használatos.

	a	b	c	d	e
„może”	57%	50%	43%	12%	0%

3. táblázat. A „może” 'talán' jelentésű határozószó relatív gyakorisága

- (2) L1_{lengyel} (a,b): *Przepraszam, masz może rozmienić?* 'Elnézést, van (neked) (amivel) **esetleg** felváltani?'³

A morfoszintaktikai belső módosítók közül nézzük meg részletesen a köztesnyelvi produktumokban megjelenő hatóigekepzőt, amely feltételezhetően a lengyel L1-en szereplő *móc* segédige átvitelének tekinthető, a magyar L1-en nem volt rá példa:

³ Az egyes nyelvi példákat az adatközlők által megadott formában közlöm.

A lengyel nyelvről magyarra történő fordítások a tanulmányban a saját fordításaim, melynek során – a lehetőségekhez mérten – a szó szerinti vagy ahhoz közeli fordításra törekedtem. – S. D.

	a	b	c	d	e
L1(l.): <i>móc</i> 'tud (képes)', '-hat/-het'	93%	83%	87%	73%	24%
IL: 'tud vmit csinálni'	55%	52%	52%	15%	2%
L1(m.): 'tud vmit csinálni'	92%	87%	87%	57%	7%
IL: 'lehet vmit csinálni', '-hat/-het'	27%	25%	25%	25%	9%
L1(m.): 'lehet vmit csinálni', '-hat/-het'	0%	0%	0%	0%	0%

4. táblázat. A lengyel *móc*, a magyar *tud*, valamint a hatóigekepző előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

A megfigyelt köztesnyelvi kérdésekben megjelenő hatóigekepző elsősorban lehetőségre kérdez rá.

Az (a) és a (b) szituációk esetén a tipikus megnyilatkozások:

- (3) IL: *Elnézést / Bocsi, felvált~~h~~atsz fém~~pe~~nzre?*
 (4) L1_{lengyel}: *Przepraszam, **możesz** mi rozmienić 10 zł?* 'Elnézést kérek, fel **tudsz** nekem váltani / felvált~~h~~atsz nekem 10 złotyt?'
 (5) L1_{magyar}: *Fel **tudnád** váltani?*

A (c) szituációban:

- (6) IL: *Elnézést, felvált~~h~~at fém~~pe~~nzre?*
 (7) L1_{lengyel}: *Przepraszam, czy **mogłaby** Pani rozmienić mi ten banknot?* 'Elnézést kérek, fel **tudnád** váltani / felvált~~h~~atná nekem ezt a papírpénzt?'
 (8) L1_{magyar}: *Elnézést, fel **tudnád** váltani?*

A (c) szituációban, a 10 évvel idősebb személy megszólításakor a köztesnyelvi válaszolók 20%-ban válaszoltak tegeződve, a lengyel L1 válaszolók 13%-ban, a magyar L1 válaszolók pedig 60%-ban (az egyetemi közegben megfigyelhető lengyel-magyar tegezési-magázási arányok közötti különbségekről l. Koutny, 2004). Köztesnyelven a lengyel L1-hez képest kis mértékben magasabb a tegezés aránya, de nem közelíti meg a magyar L1-en megfigyelhető arányt.

A (d) szituációban:

- (9) IL: *Visszaad~~h~~atod a könyvemet?*
 (10) IL: *Visszaad~~h~~atnád a könyvemet?*
 (11) L1_{lengyel}: ***Możesz** mi oddać moją książkę?* 'Visszaad~~h~~atod / Vissza **tudod** adni a könyvemet?'
 (12) L1_{lengyel}: ***Mogłbys** mi oddać książkę?* 'Visszaad~~h~~atnád / Vissza **tudnád** adni a könyvet?'
 (13) L1_{magyar}: *Vissza **tudnád** adni a könyvemet?*

Az (e) szituációban mind a köztesnyelvi, mind az L1 beszélők tipikus válaszként felszólító módú igealakot használtak:

- (14) IL: *Adj vissza a könyvemet!*
 (15) L1_{lengyel}: *Oddaj mi książkę!* 'Add vissza a könyvet!'
 (16) L1_{magyar}: *Add vissza a könyvemet!*

További szintaktikai, morfoszintaktikai elem a magyar megnyilatkozásokban a feltételes mód, a kérdő mondat, illetve további belső módosítónak számít, ha a kérdő mondat egyúttal tagadó is:

	a	b	c	d	e
feltételes mód	23%	16%	23%	14%	5%
kérdő mondat – tagadással	4%	4%	4%	0%	0%
kérdő mondat – tagadás nélkül	90%	90%	93%	67%	23%

5. táblázat. Köztesnyelven a feltételes mód és a kérdő mondat előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

	a	b	c	d	e
feltételes mód	86%	86%	80%	55%	5%
kérdő mondat – tagadással	20%	20%	20%	0%	0%
kérdő mondat – tagadás nélkül	80%	80%	75%	75%	30%

6. táblázat. Magyar L1-en a feltételes mód és a kérdő mondat előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

Magyar L1-en, ahogy láttuk, az (a)-(b)-(c) szituációkban a leggyakoribb kérésforma a feltételes módú igealak használata kérdő mondatban („*Fel tudnád váltani?*”) esetleg további enyhítő elemekkel kombinálva.

	a	b	c	d	e
feltételes mód	13%	13%	20%	53%	20%
kérdő mondat – tagadással	0%	0%	0%	3%	0%
kérdő mondat – tagadás nélkül	96%	96%	96%	93%	56%

7. táblázat. Lengyel L1-en a feltételes mód és a kérdő mondat előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

A magyar L1 és a lengyel L1 kérésstratégiákat összehasonlítva – ezen legutóbb említett három belső módosítót alapul véve – megállapíthatjuk, hogy az (a)-(b)-(c) szituációkban 95-100%-ban kérdés formájában kértek az adatközlők. Lengyel L1-en még a (d) szituációban is folytatódik ez a jelenség, ahol egy személy volt, aki nem kérdésben fogalmazta meg kérését. Köztesnyelven szintén megfigyelhető volt a kérdés magas arányú preferálása a megnyilatkozások főcselekményében.

Magyar L1-en az (a)-(b)-(c) szituációkban 20%-os relatív gyakorisággal volt megfigyelhető a tagadó jellegű kérdő mondat, lengyel nyelven egy személy élt ezzel a formával a (d) szituációban a főcselekményben. Köztesnyelven alacsony, 4%-os értékekkel jelent meg szintén az (a)-(b)-(c) szituációkban ez a forma.

A feltételesmód-használat lengyel nyelven az (a)-(b)-(c) és (e) szituációban 13-20% körüli relatív gyakorisági értéket mutat, viszont a (d) szituációban megugrik az értéke, 53% lesz. Magyar L1-en az (a)-(b)-(c) szituációkban jóval magasabbak ezen értékek, 80-86%, a (d) szituációban pedig közel megegyezik a lengyel L1 értékeivel: 55%. Köztesnyelven az (a)-(b)-(c)-(d) szituációkban 14-23% ez az érték, vagyis a (d) szituációban nem ugrik meg az értéke. Így a köztesnyelvi produktumokban a feltételes mód használatának jellegzetességeiről azt mondhatjuk, hogy gyakoriságában a lengyel L1-ben megfigyeltékhez hasonlít, de ismerős hallgatóhoz intézett jóságos kérés esetén nem követi a lengyel nyelvi mintát.

3.2. A külső módosítók

Jelen kutatás során a következő enyhítő külső módosítókkal (támogató elemekkel) lehetett találkozni a vizsgált anyagban: (1) figyelemfelkeltő elem (a megnyilatkozásokban az elnézésekérés fordult elő), (2) felkészítő elem, (3) a háttér megadása, és (4) segítségkérés. (Ez utóbbi elem besorolása szerint az enyhítő és a nem-enyhítő elemek határán van, mert egyfelől enyhít a kérésen általában egy újabb rávezető elem formájában, másfelől fokozza a hallgató bevonását. A felkészítő elemek közé is besorolható, de speciális pragmatikai vonásai miatt külön kategóriaként kezeltem.)

Az (a)-(b)-(c) szituációkban ismeretlen személyt szólít meg a beszélő, ami hatással volt a külső módosítók megjelenésére (vö. Blum-Kulka–Olshtain, 1984): az egyedüli köszönési forma: a *Szia!* / *Cześć!*, az elnézésekérés mint figyelemfelkeltő elem, a felkészítő elem, a háttér megadásának és a segítségkérés kifejezésének előfordulását a következő táblázatok szemléltetik.

	a			b			c		
	IL	L1 (l.)	L1 (m.)	IL	L1 (l.)	L1 (m.)	IL	L1 (l.)	L1 (m.)
köszönés	10%	13%	50%	19%	13%	33%	4%	10%	25%
elnézésekérés	50%	50%	38%	30%	50%	50%	65%	60%	70%
mindkettő	4%	3%	25%	3%	0%	25%	0%	0%	20%
felkészítő elem	15%	7%	0%	16%	0%	0%	16%	0%	0%
háttér megadása	15%	7%	20%	16%	7%	20%	16%	7%	13%
segítségkérés	2%	0%	13%	4%	0%	18%	2%	0%	25%

8. táblázat. A kérés (a), (b) és (c) szituációiban a köszönés és az elnézésekérés előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

A köszönés kifejezésével kapcsolatban, az (a)-(b)-(c) szituációkban (amikor ismeretlen személyhez fordul a beszélő) a lengyel anyanyelvű adatközlők kevésbé (4% és 19% közötti előfordulással) indították a kérésüket köszönéssel a magyar válaszolókhöz képest (akiknél 25-50% közötti az előfordulása).

Az (a) és a (c) szituációkban az elnézésekérés megadása terén a köztesnyelvi megnyilatkozások nem térnek el nagymértékben sem a lengyel L1, sem a magyar L1 megnyilatkozásoktól. A (b) szituációban, ahol 5 évvel fiatalabb beszédpartnerhez fordul a beszélő, köztesnyelven 30%-ban fordul elő az elnézésekérés a lengyel és a magyar L1-beli 50–50 %-hoz képest. Mivel

a másik két szituációban, az egyidős vagy a 10 évvel idősebb személlyel való diskurzus során nem csökkentette a beszélő ezen módosító használatát az anyanyelvi vagy a célnyelvi mintákhoz képest, így ezt a jelenséget érdemes kiemelni. Magyarozatát adhatja a nyelvtanulói költség-hason elv, amely szerint ha a szociopragmatikai tényezők alapján (például nálánál fiatalabb személlyel való beszélgetéskor) kevésbé szükséges udvariasan megnyilatkozni a nyelvtanulónak, ami plusz „költséggel”, energiával járna, s ez a plusz költség nem eredményez annak megfelelő „hasznot”, akkor a nyelvtanuló az előtte álló mintákhoz képest (esetünkben lengyel és magyar L1) kevesebb enyhítő módosítót alkalmaz, végeredményben kevésbé udvarias megnyilatkozással él. Az adatközlők a többi szituációban tudták a módosítókat használni, így nem indokolható nyelvi kompetenciabeli hiányosságokkal a módosítók elhagyása.

A felkészítő elem és a háttér megadás előfordulási értékei érdekes eredményt mutatnak köztesnyelven, az első, az (a) szituációhoz képest a (b) és a (c) szituációkban kis mértékben nő ezen külső módosítók előfordulási értéke, a (b) és a (c) szituációkban (vagyis 5 évvel fiatalabb és 10 évvel idősebb személy felé fordulva) megegyező 16%-os értéket mutat. A jelenség magyarozatát a kérésstratégiák komplexitása adja, ezen elemek használata udvariasabbá teszi a kérést, mindemellett például a (c) szituációban a (b)-hez képest további eszközökkel is közvetíthette udvariassági szándékát az adatközlő.

Példaként nézzük meg egyazon beszélő válaszait a három szituációban:

- (17) IL a,b: *Szia! Bocsi* (elnézéskérés kifejezése) *nincs a fémpénzet* (főcselekmény)? *Nekem csak 500-ft van* (háttér megadása).
- (18) IL c: *Elnézést* (elnézéskérés kifejezése)! *Van a lehetősége, hogy felvált a 500-es* (főcselekmény)?

A 17. példában szereplő főcselekmény explicit kéréskifejezés esetén (l. a 19-es példában) felkészítő elemként szolgál.

További példák a felkészítő elem és a háttér megadására:

- (19) IL a: *Van fémpénzed?* (felkészítő elem) *Csak papírpénzem van* (háttér megadása) és *szeretnék váltani fémpénzre* (főcselekmény).

A segítségkérés kifejezése az (a)-(b)-(c) szituációkban szereplő kérések szívességkérő jellegéhez kapcsolódik.

- (20) IL a,b: *„Elnézést* (elnézéskérés kifejezése) *segíthetsz* (segítségkérés kifejezése)? *Nekem van csak papírpénz* (háttér megadása). *Automatba kell fémpénzre* (felkészítő elem), *válthatsz* (főcselekmény)?”
- (21) Ugyanaz az adatközlő: IL c: *„Elnézést* (elnézéskérés kifejezése), *segíthet* (segítségkérés kifejezése)? *Szükségem van fémpénzre automatba* (felkészítő elem), *de csak papírpénzem van* (háttér megadása). *Válthat* (főcselekmény)?”
- (22) L1_{magyar} c: *„Ne haragudj* (elnézéskérés kifejezése), *tudsz segíteni* (segítségkérés kifejezése)? *Ezt kéne felváltani...* (főcselekmény)”

A külső módosítók előfordulása a (d) és az (e) szituációban:

	d			e		
	IL	L1 (l.)	L1 (m.)	IL	L1 (l.)	L1 (m.)
köszönés (szia)	14%	10%	13%	4%	0%	0%
elnézéskérés	8%	7%	0%	0%	0%	0%
mindkettő	0%	0%	0%	0%	0%	0%
felkészítő elem	15%	27%	53%	8%	13%	33%
háttér megadás	17%	24%	27%	3%	7%	13%

9. táblázat. A kérés (d) és (e) szituációiban a köszönés és az elnézést kérés előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

Általánosan elmondható, hogy lecsökkent a külső módosítók száma ezen két szituációban, mert ismerőstől, családtagtól kér a beszélő, emellett jogos a kérés, magas a beszélő kirovó szerepének a foka. A segítségkérés kifejezése mindezen okokból ezen szituációkban nem volt jelen.

A köszönés terén az adatközlő feladatértelmezésén múlt, hogy hogyan képzei el a szituációt, a szituáció elején lép oda az osztálytársához/húgához és a diskurzus legelejétől, vagyis a másik üdvözlésétől kezdve adja-e meg a megnyilatkozását, vagy már eleve beszélget a másikkal, s közben történik meg a kérés kifejezése. A köszönés a (d) szituációban általánosan 10-14%-os előfordulással, míg az (e) szituációban egy köztesnyelvi adatközlőnél jelent meg.

Nézzünk meg pár példát a külső módosítókra figyelve:

- (23) IL d: *Elolvastad ezt a könyvet amelyiket kölcsönadtam (felkészítő elem)? El tudnád hozni holnapra (főcselekmény)?*
- (24) L1_{magyar} d: *Kérlek add vissza a könyvem amit kölcsönadtam (főcselekmény), mert szükségem van rá (háttér megadása).*
- (25) L1 _{lengyel} d: *Przeczytałeś już tę książkę, którą Ci pożyczyłam (főcselekmény)? Bo potrzebuję jej z powrotem (háttér megadása). 'Kiolvastad a könyvet, amit kölcsönadtam (főcselekmény)? Mert szükségem van rá (vissza) (háttér megadása).'*

A külső módosítók általános felmérése után nézzük meg részletesen, hogy a vizsgált csoportokban milyen elnézésekérsi formákkal lehetett találkozni:

	a		b		c		d		e	
	IL	L1	IL	L1	IL	L1	IL	L1	IL	L1
Bocs	4%	2%	3%	2%	2%	0%	0%	0%	0%	0%
Bocsi	24%	12%	28%	12%	2%	0%	4%	0%	0%	0%
Bocsánat	10%	0%	5%	0%	34%	0%	2%	0%	0%	0%
Ne haragudj	2%	22%	2%	22%	0%	44%	2%	0%	0%	0%
Elnézést	10%	2%	10%	2%	27%	26%	0%	0%	0%	0%

10. táblázat. Az egyes elnézésekérsi formák előfordulása a magyar nyelvű válaszok között (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

Köztesnyelven a magyar L1-beli használathoz képest hangsúlyosabban megjelenik a *bocsánat/bocsi* alkalmazása, másfelől a *ne haragudj* formát mindössze egy adatközlő használta az (a)-(b) és a (d) szituációkban (ami magyar L1-en a leggyakoribb elnézéskerési forma az első három szituációban), az *elnézést* a magyar L1-hez képest az (a) és a (b) szituációkban többet használták az adatközlők, majd a (c) szituációban a magyar L1-hez hasonló előfordulási arányokat mutatott a használata. A *bocsánat/bocsi* köztesnyelvi előtérbe kerülésének magyarázatát adhatja a lengyel L1-en nagy arányban előforduló *przepraszam* 'bocsánatot kérek' forma használata. Lengyel L1-en egy adatközlő használta a *sorry* elnézéskerési formát az (a)-(b)-(c) szituációkban, az összes többi – elnézéskerést tartalmazó – esetben (l. a 8. és 9. táblázat) a *przepraszam* 'bocsánatot kérek' (amely egyben performatív ige) formát használták az adatközlők. A kifejezés széles körű használatát jelzi, hogy különböző hierarchiabeli távolságok, státusz és a sérelem súlyától függetlenül is használható. Az angol *I apologize*-zal összehasonlítva, kevésbé formális vagy távolságtartó, anélkül hogy bizalmas stílusúvá válna (Suszczyńska, 1999).

4. Pár gondolat a köztesnyelvi megfigyelésekről

A *móc* segédige hatóigeképzőként való átvitele a köztesnyelvi variációkba szerény, udvarias kéréssé alakítja az adott megnyilatkozást (l. a hatóigeképző jelentéseiről Csonka, 1998) – kérdő mondat esetén, amelynek pragmatikai jellemzői különböznek a magyar L1-beli produktumokban megjelenő *tud* segédige használatától.

A feltételes mód használata a nyelvtanulók körében különböző jellegzetességeket rejt magában, egyfelől a nyelvtanulók az (a)-(b)-(c) szituációkban az anyanyelvük által „megengedett” mértékben éltek vele, nem közelítették meg a magas magyar L1-beli használati arányokat, viszont a (d) szituációban, amikor a magyar L1-hez képest lengyel L1-en is hasonlóan magas mértékben lehetett megfigyelni a feltételes mód használatát, akkor a köztesnyelvi beszélők az előző szituációkhoz hasonlóan viszonylag alacsony mértékben használták továbbra is a feltételes módot. Mivel a (d) szituációban jogos kérésről van szó, ekkor nem szükséges a szívességkérés-közeli szituációkban használt udvariassági szintet elérni, s ekkor nőtt meg lengyel L1-en a feltételes mód használata, ez azt sejteti, hogy a két nyelv között különbségek fedezhetőek fel a tekintetben, hogy a feltételes mód mennyire vagy milyen feltételekkel számít udvariasságot közvetítő enyhítő belső módosítónak a megfigyelt szituációkban.

Mind a magyar, mind a lengyel nyelven túlnyomó részt konvencionális kifejezésekkel élt a beszélő, amelyhez képest a nyelvtanuló köztesnyelvi produktumát a konvencionalitás – kreativitás kontinuumon (Tannen, 1980, idézi Dóla, 2016) az anyanyelvi beszélőkhöz képest a kreativitási végponthoz közelebb lehet elhelyezni.

5. Zárógondolatok, kitekintés

A kutatás során a kérés beszédaktusának realizálását figyeltem meg magyarul tanuló lengyel L1 beszélők magyar köztesnyelvi megnyilvánulásaiban a kérésstratégiákban alkalmazott belső és külső módosítók tekintetében. A belső módosítók közül a lexikai elemek bemutatása után a morfoszintaktikai, szintaktikai elemek: a hatóigeképző, a *tud* segédige, a feltételes mód és a kérdő, tagadó mondatípus használatának jellegzetességeit néztem meg a három vizsgált

beszélői csoportban. A külső módosítók terén elsősorban az elnézésekérésre vonatkozóan lehetett megfigyeléseket tenni.

Az eredmények azt mutatják, hogy a köztesnyelvi beszélők törekednek a célnyelvi formák alkalmazására, de bizonyos pontokon még hat megnyilatkozásukra az anyanyelvi transzfer, illetve egy speciális nyelvtanulói stratégiát is megfigyelhettünk a köztesnyelvi költség-haszon elv alakjában. A megnyilatkozások vizsgálatok kitértek, hogy melyek a konvencionálisan használt változatok az anyanyelvi produktumok csoportjaiban. A konvencionális kifejezések egyik alapvető részét képezik a módosítók, ezért a jövőben a kutatás részeként szeretnék foglalkozni az összetett kérésstratégiák konvencionálisnak tekinthető részével, s annak köztesnyelvi megvalósításával.

A megfigyelések hozzájárulhatnak a beszédaktus magyar L1-beli jellegzetességeinek leírásához (pl. a tagadó–kérdő mondatokra való figyelemfelhívással), amely ismereteket a magyar mint idegen nyelv tanításakor is figyelembe lehet venni.

Bibliográfia

- Alcón-Soler, Eva – Safont-Jordà, María-Pilar – Martínez-Flor, Alicia 2005: Toward a typology of modifiers for the speech act of requesting: a socio-pragmatic approach. In: *Revista Electrónica de Lingüística Aplicada*, 4: 1–35.
- Beebe, Leslie M. – Cummings, Martha C. 1996: Natural speech act versus written questionnaire data: How data collection method affects speech act performance. In: Gass, Susan M. – Neu, Joyce (eds.) *Speech Acts across Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter. 65–86.
- Blum-Kulka, Shoshana – Olshtain, Elite 1984: Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). In: *Applied Linguistics*, 5(3): 196–213.
- Csonka Csilla 1998: A -hat/-het képzőről. In: *Intézeti Szemle*, 20(1): 5–13.
- Divjak, Dagmar – Szymor, Nina – Socha-Michalik, Anna 2015: Less is more: possibility and necessity as centres of gravity in a usage-based classification of core modals in Polish. In: *Russian Linguistics*, 39(3): 327–349.
- Dóla Mónika 2016: *Tettek, szavak, szabályok. Formulaszerűség és interakciós rutinok küszöbszintű magyar mint idegen nyelvi tanulók beszélt nyelvi szövegeiben*. PhD értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Koutny Ilona 2004: Hungarian Greetings and Forms of Address in a Cross-Cultural Approach. In: *Modern Filológiai Közlemények* 6: 5–20.
- Ogiermann, Eva – Saßenroth, Denise 2012: Statistics in Contrastive Pragmatics. In: Ruiz de Zarobe, Leyre – Ruiz de Zarobe, Yolanda (eds.): *Speech Acts and Politeness across Languages and Cultures*. Bern: Peter Lang. 369–398.
- Rose, Kenneth R. 1994: On the validity of discourse completion tests in non-Western contexts. In: *Applied Linguistics*, 15: 1–14.
- Suszczyńska, Małgorzata 1999: Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies. In: *Journal of Pragmatics*, 31: 1053–1065.
- Swan, Oscar E. 2002: *A Grammar of Contemporary Polish*. Bloomington, Indiana: Slavica.
- Szili Katalin 2004: *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta.
- Tannen, Deborah 1980: The Parameters of Conversational Style. In: Hendrix, Gary (ed.): *ACL '80 Proceedings of the 18th Annual Meeting on Association for Computational Linguistics*. Stroudsburg, PA: Association for Computational Linguistics. 39–40.
- Trosborg, Anna 1995: *Interlanguage pragmatics. Requests, Complaints and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.

O wyrażaniu prośby w interjęzyku polskich studentów uczących się języka węgierskiego

Streszczenie

Aby nasza prośba została spełniona, tzn. aby odbiorca wykonał to, o co prosimy, mamy do dyspozycji cały zasób narzędzi językowych: system modulantów. W trakcie badań przeprowadzonych za pomocą testu DCT (Discourse-Completion Task) przeanalizowałam wypowiedzi w języku węgierskim 80 studentów z językiem polskim jako L1 i węgierskim jako L2, 40 studentów z językiem węgierskim jako L1 oraz wypowiedzi w języku polskim 30 studentów z językiem polskim jako L1 w 3+2 sytuacjach związanych z wyrażaniem prośby. W badanym materiale zajęłam się elementami łagodzącymi, a w ramach nich przeanalizowałam użycie modulantów wewnętrznych i zewnętrznych w ww. trzech grupach użytkowników języka. Rezultaty mogą mieć wkład w opis charakterystycznych cech aktu mowy w języku węgierskim, ponadto analiza wyborów studentów posługujących się interjęzykiem odnośnie modulantów może również pomóc dostrzec ich specjalne strategie komunikacyjne.

Wartościowanie pojęcia *świnia* w polskiej i węgierskiej frazeologii

1. Wstęp

Każdy język dysponuje pewnym zasobem związków frazeologicznych, przysłów, maksym, metafor, porównań, powiedzeń itp., w których utrwalone zostały wyobrażenia o otaczającym człowieka świecie, uwzględniające jego czołową pozycję w świecie natury, obyczaje, tradycję, kulturę, obserwacje, refleksje. To właśnie w nich zawarte jest wartościowanie rzeczywistości obiektywnej i jej interpretacje charakterystyczne dla danego kręgu kulturowego. Mówiąc o wartościowaniu, nasuwa się pytanie, w jaki sposób człowiek konceptualizuje i kategoryzuje otaczający go świat i w jakim stopniu oceny te są obiektywne. Powszechnie wiadomo, że zazwyczaj robi to stawiając siebie na pozycji najwyższej, niejednokrotnie bezpodstawnie przypisując innym ludziom, istotom, stworzeniom, zjawiskom, rzeczom szereg ujemnych znaczeń.

„We współczesnej lingwistyce panuje niekwestionowane przekonanie, że rzeczywistość przedstawiana jest zawsze przez pryzmat nadawcy, co powoduje subiektywne odzwierciedlenie świata. Rozważany współcześnie na wiele sposobów subiektywizm w interpretacji relacji język – rzeczywistość ma swe źródło w wielu teoriach lingwistycznych. Antropocentryczny charakter języka, jako tworu ludzkiego, przedstawiający świat widziany oczyma człowieka jest uznawany powszechnie jako fakt oczywisty, przejawiający się na każdej płaszczyźnie: gramatycznej, słowotwórczej, leksykalnej, semantycznej i frazeologicznej” (Wyżkiewicz-Maksimow 2012: 199).

2. Frazeologia/Językowy obraz świata

Zarówno frazeologizmy, jak i przysłowia, zazwyczaj pozostając w niezmienionej formie, rejestrują interpretacje zjawisk w sposób charakterystyczny dla kultury danej wspólnoty językowej. Frazeologizmy i „przysłowia stanowią wykładnię społecznie utrwalonego kanonu wiedzy, mają zdecydowanie kulturowy charakter, a jako jednozdaniowe twierdzenia zawierają wiedzę skondensowaną, charakteryzując świat, ograniczając się do jego najistotniejszych cech. Przysłowia utrwalają zestaw cech składających się na kulturowy obraz człowieka, oddają obraz świata oraz stanowią dyrektywę społecznego funkcjonowania” (Skoczyła-Krotla 2010: 156).

Rekonstrukcja utrwalonego we frazeologizmach i przysłowiach obrazu świata daje możliwość ustalenia, w jaki sposób użytkownicy języka interpretują i wartościują otaczający ich świat. „Modelowanie językowego obrazu świata dokonuje się poprzez analizę materiału uwzględniającego różnorodne płaszczyzny języka: począwszy od fonetycznej, poprzez morfologiczną, słowotwórczą czy leksykalną. Pamiętać należy także o poziomie tekstowym, bogato reprezentowanym przez literaturę ludową” (Piasecka 2013: 211). Warto dodać, że poza analizą wymienionych w cytacie płaszczyzn kreujących językowy obraz świata, istotną rolę odgrywają również interpretacje rzeczywistości utrwalone we frazeologii (por. Tokarski 1999; Bartmiński 2006; Pajdzińska 2006; Bańcerowski 2008; Dzięwońska-Kiss 2010 i in.).

W niniejszej pracy przyjmujemy definicję Bańczerowskiego, według którego językowy obraz świata jest podmiotową interpretacją rzeczywistości obiektywnej, jest jej metaobrazem. „A világ nyelvi képe nem más, mint azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló értékeket vallanak. A világ nyelvi képét a valóságról szóló tudásfajtaként is értelmezhetjük, amely egyidejűleg a tudás hordozóját is feltételezi. Ez pedig nem más, mint az ember mentális információs térképe, azaz a világról megalkotott belső (alanyi) képe, amelynek a nyelv az integráns részét képezi, s mivel ez a kép csak a nyelvben létezik, benne van kódolva és rögzítve a nem lineáris fogalmi struktúra formájában. Ez a világ nem tudományos, hanem naiv, mindennapi, szubjektív képe” (Bańczerowski 2008: 140).

3. Świnia

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie związków frazeologicznych i przysłów z komponentem *świnia* w języku polskim i węgierskim. Na wybór tematu miało wpływ bogactwo konotacyjne nazwy *świnia* w obu omawianych tu językach.

Przykłady zaczerpnięte zostały ze słowników frazeologicznych języka polskiego i węgierskiego oraz ze zbiorów przysłów dostępnych w obu językach. W artykule ujęte zostały również zwroty zastyszane.

Świnia jako zwierzę hodowlane, prawdopodobnie o najbardziej negatywnej konotacji, należy do zwierząt bardzo bliskich człowiekowi (por. Tokarski 1999; Rak 2007; Piasecka 2013; Wtorkowska 2014 i in.). Jak pisze Peisert, „żadne inne zwierzę nie ma chyba w języku polskim nazwy o równie szerokim polu semantycznym i negatywnej konotacji” (Peisert 2003: 150).

Rodzimi użytkownicy obu języków świnie przedstawiają w złym świetle, przypisują jej poważnie cechy negatywne. Często w obu językach już sama nazwa *świnia* = *disznó* ma pejoratywny wydźwięk. Zwroty *kawał świni* = *egy disznó*; *Ty świnio!* = *Te disznó!*; *Nie zachowuj się jak świnia!* = *Ne viselkedj, mint egy disznó!* charakteryzują człowieka, który wyrządził komuś krzywdę, lub człowieka, który nie potrafi się właściwie zachować, który zachowuje się nieprzyzwoicie, jest podły. Porównania do świni są także używane w celu obrażenia kogoś. Nazwa *świnia* jest także formą obelgi, dotyczy człowieka zaniedbanego, brudnego, niedbającego o higienę osobistą. Służy do określenia ludzi, których sposób zachowania przekracza wszelkie normy etyczne.

3.1. Intelpekt

Frazeologia języka polskiego i węgierskiego świnie rejestruje jako zwierzę o ograniczonych horyzontach myślowych, jako zwierzę głupie: *głupi jak świnia*; *Uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia*. W języku węgierskim cechę tę wyraża przysłowie *Annyi esze van, mint a kijáró disznónak* oraz *Okos, mint a tordai malac*, które nawiązuje do siedmiogrodzkiego anegdota o prosięciu. Brak kompetencji, brak znajomości czegoś, brak pojęcia o czymś utrwalony został w wyrażeniach: *Znać się na czymś jak świnia na pietruszce*; *Znać się na czymś jak świnia na gwiazdach*; *Znać się na czymś jak świnia na pogodzie*; *Znać się na czymś jak świnia na rogach*; *Znać się na czymś jak świnia na owsie* (por. Rak 2007; Dziewońska-Kiss 2017). W języku węgierskim odpowiednikami powyższych przykładów są *Annyit ért valamihez, mint a tyúk az ábécéhez*; *Annyit ért/tud hozzá, mint bagoly az ávemáriához*; *Annyit tud valamihez, mint lúd*

a zsoldárhoz; Annyit ért hozzá, mint ökör a vasárnaphoz; Annyit ért hozzá, mint szamár a regéhez (por. Forgács 2005: 40, 371). Polskie wyrażenie *Świnie powinien pasać* charakteryzuje człowieka o dość niskich predyspozycjach intelektualnych.

Świnie przebywające na pastwisku pilnowane były przez tak zwanych świniopasów. Występujący w obu językach zwrot *Świń z tobą nie pasłem/pasałem!* = *Nem őriztünk együtt disznót!* kierowany jest do osób zbyt poufatek. Motywowany jest prawdopodobnie tym, że świniopas nie zawsze był sam, miał kompana, z którym razem pilnowali świń. W języku węgierskim podobne znaczenie ma także zwrot *Nem őriztem veled libát.*

Warto również wspomnieć o sprzecznościach z utrwalonym poglądem, że świnia jest głupia. Coraz więcej badań przeprowadzonych na świnich potwierdza, że „inteligencja świni zbliżona jest do inteligencji trzyletniego dziecka” (Piasecka 2013: 212).

3.2. Błoto/Brud

Świnia szuka okazji, aby taplać się w błocie: *błoto się podoba świni*, w związku z czym kojarzona jest z niechlujstwem, brudem, zaniedbaniem. Zarówno w języku polskim, jak i w języku węgierskim szereg frazeologizmów odzwierciedla nieczystość świni, która stała się jej symbolem. Cecha ta przeniesiona na człowieka charakteryzuje osobę niedbającą o wygląd zewnętrzny oraz higienę osobistą: *usmarowany jak świnia, upaprany jak świnia, brudny jak świnia* = *olyan piszkos, mint a disznó; wygląda jak świnia* = *úgy néz ki, mint egy disznó; szere-ti, mint disznó pocsettát; olyan, mint aki disznókkal hált; olyan, mint az árva malac; A disznó se mosdik, mégis meghízik.* Użytkownicy języka węgierskiego utrwalili w przysłowiu obraz świni dbającej o higienę: *Minden disznó megleli a maga dörgölőfáját.* Forgács w ten sposób tłumaczy to zjawisko: „De ne legyünk igazságtalanok, mert nem igaz, hogy a disznó minden körülmények között elviseli a mocskot. Néha igenis megpróbál megszabadulni a sártól és más szennyeződésektől. Mivel azonban nem tud megmosdani, vagy magát tisztára nyalni, mint például a macskák teszik, gyakran hozzádörgölőzik valamihez, leggyakrabban valamilyen fához” (Forgács 2005: 35). Przysłowie to odnosi się do ludzi, którzy nie przestrzegają zasad moralnych, którzy bardzo dobrze się czują w towarzystwie osób tego samego pokroju.

W dzisiejszych czasach świnie trzymane są w chlewie. Dawniej wyprowadzane były na pastwiska. Miejsce ich przebywania (chlew) kojarzone jest z brudem, gdyż jest to zazwyczaj miejsce małe, gdzie świnia załatwia wszystkie swoje potrzeby fizjologiczne. W jednym miejscu je, pije, leży, kopuluje, prosi się, wychowuje potomstwo, śpi, wydalą odchody, bo jak mówi polskie przysłowie: *Świnia nie chce długo żyć, jeno dobrze jeść i pić.* Słowo *chlew* wywołuje więc u użytkowników obu języków negatywne asocjacje. Miejsca zaniedbane nazywane są *chlewem* = *disznóól* lub z nim porównywane: *brudno jak u świni* = *kosz van, mint a disznóól*; *brudno jak w chlewie* = *kosz van, mint a disznóólban.* Polski frazeologizm *robić chlew* odnosi się nie tylko do miejsc brudnych, określa także sytuację, w której ktoś zakłóca porządek, zachowuje się nieprzystojnie, skandalicznie, wulgarnie (Dziewońska-Kiss 2017).

3.3. Brak umiaru w jedzeniu i picu

W obu językach świnia przedstawiana jest jako zwierzę, które nie zna umiaru w jedzeniu i picu. Stąd wyrażenia *obżerać/obeżreć się jak świnia; żreć jak świnia; jeść jak świnia* = *any-*

nyit/úgy eszik, mint egy disznó; dorwać się jak świnia do pomyj = mohón esik reá, mint disznó moslékra; jeść jak prosię = úgy eszik, mint egy malac. Cechy te przeniesione na człowieka odzwierciedlają jego łakomstwo i obżarstwo, świadczą o jego niestosownym zachowaniu podczas spożywania posiłków. Łapczywy sposób pochłaniania karmy utrwaliły także takie węgierskie przykłady jak: *mohón esik neki, mint disznó a makknak; mohón esik reá, mint disznó moslékra.* Charakteryzują one nie tylko człowieka łakomego na posiłki, ale i takiego, który czegoś pragnie, który w zachłanny sposób stara się coś otrzymać, osiągnąć.

Niektóre z frazeologizmów zawierają element podkreślający to, że świnia jest wszystkożerna. Język węgierski rejestruje wyrażenia motywowane umiłowaniem świni do żołądździ: *Éhes disznó makkal álmodik; Éhes disznó makkal álmodik, de ha felébred, tökkel is megelégszik; A macska egérről, disznó makkról álmodozik* i do odpadków: *mosolyog, mint disznó a moslékra*, których znaczenie to ‘każdy marzy o tym, co chciałby osiągnąć’ (Forgács 2005: 31). Na uwagę zasługuje przysłowie *A disznó is gyakorta búzalisztet eszik.* Jak podaje Szemerkenyi, świnie karmiono odpadkami i kukurydzą, gdyż mąka dla chłopów była bardzo cennym produktem. Karmienie nią świń, nawet w bardzo rzadkich przypadkach, wyraźnie akcentuje, że szczęście będzie miał ten, kto na nie nie zasługuje (Szemerkenyi 2009: 267). Na wszystkożerność świni wskazuje również polski przykład: *Dobra świnia wszystko zje, chociaż nie zawsze tak jest: Człowiek nie świnia, wszystko zje; Co za wiele, to i świnia nie chce.*

W przysłowiaach widoczny jest również wizerunek świni jako stworzenia, które cały dzień może spędzić przy korycie: *świnia nie zna południa; świnia nie ma umiaru.* Według Węgrów, gdyby świnia wiedziała, dlaczego jest tak dobrze odżywiana, być może nie radowałaby się z pełnego koryta, gdyż nie zawsze wszystko dobrze się kończy: *Ha tudná a disznó, mire hizlalják, megdöglenék búvában.* Koryto jest miejscem, do którego trzeba się przepychać, aby móc się najeść, gdyż nie zawsze jest przy nim wystarczająco dużo miejsca. Sytuacja ta motywuje polskie zwroty *Pchać się jak świnie do koryta; Nie trzeba świni do koryta prosić, sama se drogę znajdzie* określające ludzi nachalnych, natrętnych, próbujących za wszelką cenę osiągnąć cel. Porównania *pić jak świnia; chlać jak świnia = iszik, mint egy disznó* odnoszą się do osoby często lub permanentnie spożywającej duże ilości alkoholu, natomiast frazeologizmy *pijany jak świnia = részeg, mint a disznó; upić się jak świnia = úgy berúgott, mint egy disznó*, polskie *zalany jak świnia; urznąć się jak świnia; schlać się jak świnia; leżeć jak świnia* i węgierskie *Jó nagy disznót vetk* określają człowieka, którego poziom spożycia alkoholu w danym momencie znacznie przekracza normę. Frazeologia utrwaliła także zaprzeczenie tego faktu: *któs (jest) trzeźwy jak świnia* kierowany do osoby, która dużo wypija, a wciąż jest trzeźwa.

3.4. Lenistwo

Analizując wizerunek świni należy zwrócić uwagę także na występujące w obu językach zwroty, które ukazują lenistwo świni: *leniwy jak świnia = lusta, mint a disznó; rest, mint a disznó*, które motywuje fakt, iż świnia po jedzeniu zazwyczaj kładzie się i odpoczywa. Przykłady te odnoszą się do człowieka, który nie lubi pracować, jest bardzo leniwy. „W odmianie mówionej języka polskiego można usłyszeć zwrot *gnić jak świnia*, a więc nic nie robić, tylko się wylegiwać, nie być pożytecznym” (Wtorkowska 2014: 3). W języku węgierskim lenistwo świni odzwierciedla przysłowie *A disznó is azért hízik, mert nem dolgozik.* Świnia lubi również spać, co rejestruje węgierskie powiedzenie *Elaludta a malacok álmát* w znaczeniu ‘spać bardzo dobrze, głęboko’ (por. Forgács 2005: 36).

3.5. Dobre manierey

Na brak norm grzecznościowych u świni wskazują paremie *Szta świnia przez zboże, nie powiedziała „Szczęść Boże”* (por. Rak 2007), *Nie dłub w nosie, boś nie prosię; Tylko prosię dłubie w nosie* (por. Wtorkowska 2014: 3). Zwrot *I świnia czasem, mijając człowieka, krzqknie* kierowany jest do człowieka, który nie zauważa, nie pozdrawia znajomych. Braki grzecznościowe świni w języku węgierskim rejestruje przysłowie *A disznó is megesi a makkot, de föl nem néz a fára*. Co do znaczenia tego przysłowia zdania są podzielone. Według O. Nagya przysłowie to implikuje niewdzięczność (O. Nagy 1966: 145), a według Forgácsa to, że są osoby, które chciałyby dobrze żyć nie podejmując żadnego ryzyka (Forgács 2005: 31–32).

3.6. Dźwięki/Odgłosy

Świnia wydaje dźwięki – kwiczy, chrząka. Niekiedy człowiek tak samo jak świnia: *kwiczy jak zarzynane prosię* lub *pochrzqkuje jak świnia*. Do porządku można go przywrócić stosownym zwrotem: *Nie chrzqkaj!* Ciekawym jest także porównanie *słuchać kogoś/czegoś jak świnia grzmotu*, czyli ‘ktoś kogoś/czegoś bezmyślnie słucha’, z którego można wnioskować, że dźwięki nie są dla świni obojętne i świnia należy do zwierząt bardzo uważnych. Rak podaje, że „motywacja tej jednostki wiąże się ze sposobem uboju świni. W warunkach wiejskich było to uderzenie młota lub siekiery w świński łeb. Oczywiście towarzyszył temu odgłos, co być może zostało ironicznie wykorzystane w porównaniu. Nie można jednak wykluczyć innej motywacji tej jednostki – obserwacji zachowań świni, która reaguje na niepokojące ją odgłosy” (Rak 2007: 84).

W języku węgierskim dźwięki wydawane przez świnię, a konkretnie *chrzqkanie* = *röfögés* rejestruje przysłowie *Kevés (vagy), mint disznósajtban a röfögés* w znaczeniu ‘ktoś nie jest wystarczająco dobry’. Jest to zwrot umniejszający komuś, wyrażający traktowanie kogoś z góry (Bárdosi et al. 2005: 26). Język węgierski rejestruje również odgłosy wydawane przez świnię podczas spożywania posiłku: *csámcsog, mint a disznó; úgy csemcseg, mint a kismalac*. Węgrzy i Polacy podobnie porównują osobę płaczącą do prosięcia: *kwiczeć jak zarzynane prosię = sír-rí, mint a hetes malac*.

3.7. Wygląd

W przypadku frazeologizmów z nazwą *świnia* należy także zwrócić uwagę na podkreślenie wyglądu świni. Świnia jest zwierzęciem hodowanym głównie dla mięsa. Ważna jest zatem jej waga, gdyż po uzyskaniu odpowiednich kilogramów (utuczeniu) przeznaczona jest do uboju. Fakt ten we frazeologii zarejestrowany został w związkach: *tlusty jak świnia; gruby jak knur; gruby jak wieprz; spasiony jak wieprz; gruby jak świnia = kövér, mint a disznó* określających człowieka z nadwagą, grubego, opasłego. Polski zwrot *wygląda jak maciora* konotuje kobietę otyłą, ociężałą, zaniedbaną. W języku węgierskim cechy te rejestruje przysłowie *Akkor volt szép a disznó, mikor malac volt*. Z postacią świni nieodłącznie wiąże się jej jasny kolor skóry, szczecina ją pokrywająca, oklapłe uszy oraz małe ślepia. W języku węgierskim szczecina oraz ogon świni mogą być użyte na określenie włosów nieuczesanych lub kręconych: *úgy áll a haja,*

mint a disznóserte; kondor, mint a malac farka. Polskie wyrażenie *proste jak świński ogon* używane jest na zaakcentowanie czegoś bardzo prostego, łatwego, nieskomplikowanego. W języku polskim i węgierskim jasna karnacja oraz jasne włosy, brwi i rzęsy człowieka porównywane są do koloru sierści świni: *świński blondyn = disznószőke*, brzydka twarz do ryja świni: *świński ryj, świńska mordą = disznóképű, malacpofa, disznópofa*, a oczy małe i okrągłe do oczu świni: *świńskie oczka = disznószemű*.

3.8. Aspekt seksualny

Warto zwrócić uwagę na fakt, że w niektórych frazeologizmach z komponentem *świnia* akcentowany jest aspekt seksualny, perwersyjność, popęd seksualny. Na miano *świnia, świntuch = perverz disznó* zasługuje osoba perwersyjna, zachowująca się obscenicznie. Nazwy *wieprz, stary wieprz, stara świnia = öreg/vén disznó* określają starego, otyłego, lubieżnego, zachowującego się prowokacyjnie w stosunku do kobiet mężczyznę. Świadectwem pejoratywnego wartościowania w obu językach pochodnych od nazwy *świnia* są także zwroty *świntuszyć 'opowiadać, pleść świństwa' = disznóságokat mond, robić świństwa = disznólkodik*, w których wyczuwalny jest podtekst erotyczny, seksualny, a o tym świadczą również *disznóvicsek 'żarty obsceniczne'*.

3.9. Relacje międzyludzkie

Frazeologizmy z komponentem *świnia* lub derywaty od niego utworzone są według mnie jednymi z najczęściej używanych w obu językach zwrotów odzwierciedlających nieprzyjemne relacje międzyludzkie. Wskazują na sytuacje, w których jedna z osób zostaje pokrzywdzona, skompromitowana przez drugą: *podłożyć świnię; zrobić komuś świństwo; postąpić po świńsku = disznóságot követ el*. Przykłady te konotują użycie podstępów, sprawienie komuś przykrości, wyrządzenie szkody. Kłótnie, wymyślanie komuś przy użyciu wulgaryzmów rejestruje polskie powiedzenie *wygarnąć komuś jak świni do koryta*.

3.10. Kultura

W kulturze węgierskiej symbolem szczęścia, fortuny jest świnia. Wyrażenia *disznaja van; malaca van; disznó szerencsése van* znaczy, że ktoś ma szczęście. Jest to jawny germanizm, kalka z języka niemieckiego *Schwein/Sau haben*. W tak zwanych węgierskich kartach, które pochodzą z Niemiec, najbardziej wartościowa karta, czyli as nazywana jest *disznó = świnia*. W czasie sylwestra i Nowego Roku Węgrzy obdarowują się figurkami świni w nadziei, że przyniesie im szczęście w nadchodzącym roku. Zwyczaj, że w sylwestra jada się u Węgrów prosiaka, bo to „przynosi szczęście” również ma niemieckie, a ściślej mówiąc południowoniemieckie i austriackie korzenie (por. O. Nagy 1979).

Zarówno w języku polskim, jak i w języku węgierskim pojęcie *świnia* ma kilka innych nazw. Wszystkie nacechowane są negatywnie: *świnia, maciora, locha, knur, wieprz*, z wyjątkiem słowa *prosię*, które posiada pozytywną i negatywną konotację, oraz zdrobnień typu *świnko*,

świntuszku, prosiaczku, warchlaczku (por. Kolberová 2014). W języku węgierskim jest podobnie, synonimy wyrazu *świnia* wartościowane mogą być ujemnie: *sertés, sertvés, koca, coca, ártány*. Wyjątek stanowią leksemy *malac, malacka, disznócska* mające zarazem wydźwięk pozytywny i negatywny.

4. Podsumowanie

Świnia, będąc jednym z głównych zwierząt hodowlanych, posiadającym tak wiele określeń deprecjonujących, zarówno w języku polskim, jak i w języku węgierskim, pozytywne wartościowanie otrzymuje dopiero po uboju: *Świnia i skąpiec są dobre po śmierci; A disznó amíg él, semmire se való*.

Analiza materiału wskazuje na to, że świnia w większości przypadków przedstawiana jest w negatywnym świetle i chociaż zwierzę to stanowi źródło pożywienia dla człowieka, wykorzystywana jest jego skóra i tłuszcz, to właśnie człowiek stawia je na najgorszej pozycji w świecie zwierząt hodowlanych. Trudno wyjaśnić negatywne, wypaczone nastawienie człowieka do tego zwierzęcia i nadanie mu tak pejoratywnych konotacji. Podejście to nie zawsze jest sprawiedliwe. Z jednej strony jest ono wynikiem obserwacji zachowań świni, z drugiej zaś brakiem informacji na temat jej prawdziwej natury. Przykładem może być wyżej już wspomniane nurzanie się świni w błocie, w związku z czym zwierzę to stało się symbolem brudu, niechlujności, nieczystości. Taplanie się świni w błocie nie jest bezpodstawne. Świnie nie mają funkcjonalnych gruczołów potowych. Kąpiele błotne są więc sposobem chłodzenia organizmu, pomagają w zachowaniu prawidłowej temperatury ciała (por. Wyżkiewicz-Maksimow 2012; Piasecka 2013). „Błoto chroni skórę przed przegrzaniem, chroni ją również przed insektami. Kąpiele świni w błocie nie są więc wynikiem jej upodobań do brudu, są czysto instynktownym zachowaniem, jakim obdarzyła to stworzenie natura” (Dziewońska-Kiss 2017).

W obu językach również czasowniki utworzone od słowa *świnia* = *disznó* konotują brud, niechlujstwo, obsceniczność, określają zachowywanie się w sposób nieetyczny, potocznie ujmując obrzydliwy, mają więc wyraźnie ujemny potencjał. Należą do nich: *świnić, świntuszyć, uświnić, naświnić* = *disznólkodik*.

Językowy obraz świni we frazeologii języka polskiego i węgierskiego w większości przypadków jest pogardliwy i upokarzający. Świnia jest symbolem brudu, głupoty, niemoralnego statusu społecznego, osoby nieokrzesej, obscenicznej, nieuczciwej, nieznającej etykiety, otyłej. W obu przypadkach użycie nazwy tego zwierzęcia i jej pochodnych jest formą językowej ekspresji, mającej charakter obraźliwych epitetów, jest wyzwiskiem o negatywnym wartościowaniu. Zwykle przykłady zaczerpnięte z języka polskiego mają swoje ekwiwalenty w języku węgierskim i odwrotnie. W obu przypadkach posiadają negatywne konotacje znaczeniowe. Należą do nich stereotypowe wzorce świni zakodowane w języku w postaci frazeologizmów i przysłów, które dotyczą zwykle jej zachowań, czyli upodobań do kąpieli w błocie, sposobów odżywiania się, pijaństwa, wydawanych dźwięków, popędów seksualnych itp. Powyższe wnioski są wynikiem analizy przykładów zawierających ludową, potoczną kategoryzację nazwy *świnia*. Na uwagę zasługuje fakt, że niektóre konotacje znaczeniowe mają miejsce tylko w jednym z badanych języków. Oto przykłady w języku węgierskim: *úgy él, mint süket disznó a bűzában* w znaczeniu ‘ktoś ma wszystkiego pod dostatkiem’, *vakarózdik, mint a koszos malac* ‘bardzo się drapie’, w języku polskim człowiek odchodzący od stołu bez podziękowania jest porównywany do świni: *odejść jak świnia od koryta*.

5. Wnioski

Frazeologia animalistyczna (w szerokim tego słowa znaczeniu) stanowi nieodzowną część codziennej komunikacji międzyludzkiej. Jest nieodzowną częścią języka, dysponuje ogromnym potencjałem emocji i ekspresji. Jej obrazowość niejednokrotnie wspomaga komunikację i eufemizuje to, co nadawca zamierza w mniej bezpośredni, a może w bardziej delikatny sposób przekazać odbiorcy. W obu badanych językach w przypadku frazeologii z nazwą *świnia* wyraźnie widoczne jest antropocentryczne ujmowanie świata.

Bibliografia

- Anusiewicz, Janusz – Skawiński, Jacek 2000: *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bañcerowski, Janusz 2008: *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bańko, Mirosław 2006: *Wielki słownik ucznia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bárdosi Vilmos 2004: *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező szótára és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005: *Közmondások. 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bartmiński, Jerzy 2006: *Językowe Podstawy Obrazu Świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego.
- Dubisz, Stanisław – Sobol, Elżbieta 2005: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dziewońska-Kiss, Dorota 2010: Állatnevek és állati testrészek a lengyel és a magyar nyelvi minősítésben. In: Bárdosi Vilmos (red.): *Világgép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 69–77.
- Dziewońska-Kiss, Dorota 2017: *A disznó fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében*. (w druku)
- Forgács Tamás 2005: *Állati szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kolberová, Urszula 2014: Wyzwiska z komponentem „pies” w języku polskim. In: *Opera Slavica XXIV*, 2014.2. 29–37.
- Krzyżanowski, Julian 1972: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Margalits Ede 1995: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- O. Nagy Gábor 1966: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- O. Nagy Gábor 1979: *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pajdzińska, Anna 2006: *Studia frazeologiczne*. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Peisert, Maria 2003: Sus domesticus – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada. In: *Język a kultura* 15. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 149–155.
- Piasecka, Agata 2013: Wizerunek świni w języku polskim i rosyjskim (na podstawie materiału leksykograficznego). In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN LIX*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe. 211–225.
- Rak, Maciej 2007: *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*. Kraków: Wydawnictwo «Scriptum».
- Skoczylas-Krotla, Edyta 2010: Obraz rodziny w przysłowiaach różnych narodów. In: *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. Seria Językoznawstwo VII. 155–163.
- Skorupka, Stanisław 1977: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Szemerkenyi Ágnes 2009: *Szólások és közmondások*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Tokarski, Ryszard 1999: Językowy obraz świata w metaforach potocznych. In: Bartmiński, Jerzy (red.): *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 65–83.
- Wtorkowska, Maria 2014: *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, FF Press. 1–9. (http://animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Wtorkowska.pdf)
- Wyżkiewicz-Maksimow, Regina 2012: *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

A *disznó* fogalom értékelése a lengyel és magyar frazeológiában

Összefoglaló

Egy adott közösség nyelvében rögzült világnép a különböző kultúrákban jelentősen eltér egymástól. Minden nemzet saját kultúrával, szokásokkal és tradíciókkal rendelkezik, megvan a saját, csak rá jellemző elképzelése az őt körülvevő valóságról és a benne előforduló jelenségekről. Saját képzetársításokat, véleményeket formál a világ értelmezése során, egy önmaga által kreált nyelvi képpel rendelkezik, melynek ez a kultúra szab keretet. Azáltal, hogy rögzíti a nyelvben saját világnépét, gyakran ítélkezik, értékeli mindazt, ami körülveszi. Az ítéletek és értékelések általában abból következnek, hogy az objektív valóságot antropocentrikus szemszögből látja. Jelen cikkben az összegyűjtött magyar és lengyel frazeologizmusok elemzését alapul véve megkísérlem rekonstruálni a *disznó* képét a két nyelvben, valamint érintem az ezen kép használata által okozott problémákat a társadalmi és kulturális térben és az emberi kapcsolatokra való hatását.

A piros és a vörös jelentése egy kérdőíves vizsgálat fényében¹

1. Bevezető: A kutatás elméleti háttere

A kérdés, hogy vajon a *piros* és a *vörös* ugyanaz a szín-e, és hogy ugyanaz-e a jelentésük, már a XIX. század végétől foglalkoztatta a kutatókat. A *piros* és a *vörös* problematikus természetére és a két színnév megkülönböztetésének igényére először Czuczor és Fogarasi (1862–1874) világítottak rá. Később többen is foglalkoztak ezzel a kérdéssel (ld. pl. Csapodi, 1899, Gárdonyi, 1920, Kenedy, 1921, Selényi, 1948), széles körben elfogadott konszenzus azonban ebben az időszakban nem született.

Az áttörést a színnevek kutatásában Berlin és Kay (1969) munkája hozta, amelyben a szerzők feltételezték, hogy a magyar nyelv különlegesnek számít, mert két alapszínneve van az angolban *red* névvel jelölt kategóriára: a *piros* és a *vörös*.² A hipotézis bizonytalan volta és a magyar nyelv különleges státusza ellenére ez a probléma viszonylag kevés figyelmet kapott a nyelvészeti szakirodalomban.

Empirikus módszerekkel³ MacLaury et al. (1997), illetve Kiss és Forbes (2001) vizsgálták ezt a hipotézist. MacLaury és kollégái (1997) szerint a *piros* alapszínnevének számít, és a színárnyalatok széles spektrumát jelöli, míg a *vörös* recesszív színekategória, amely elsősorban sötétebb színárnyalatokra utal. Ezeket az eredményeket a kutatócsoport egy tagja által végzett további interjúk is megerősítették. Annak ellenére azonban, hogy MacLaury et al. (1997) munkája komoly elmozdulást jelentett (Berlin és Kay, 1969, kutatásával szemben), a kutatók mindössze kilenc alannyal végeztek vizsgálatokat, amely empirikus kutatásban alacsonynak számít.

Berlin és Kay (1969), illetve MacLaury et al. (1997) kutatásához képest Kiss és Forbes (2001) az alanyok jelentősen nagyobb méretű csoportján (98 fő) végeztek vizsgálatot. Sajnos a kutatásukban rejlő potenciált az eredmények felületes elemzése miatt nem sikerült kiaknázniuk. Kiss és Forbes (2001) a *piros* és *vörös* szótári definícióinak elemzését két feladatból álló empirikus kutatással vegyítették, amelyben arra kérték a kutatási alanyokat, hogy: (1) írjanak le annyi színnevet, amennyit csak ismernek; (2) nevezzenek meg *piros* és *vörös* színű dolgokat. Kiss és Forbes (2001) megfigyelése szerint mindkét színnévhez nagy számú azonos szó párosult, amelyből azt a következtetést vonták le, hogy mind a *piros*, mind a *vörös* alapszínnevének minősül. Ez esetben azonban elvárható volna, hogy az első feladatnál mind a *piros*, mind a *vörös* a leggyakrabban említett színnevek közé tartozzon, de az eredmények szerint a *vöröst* a megkérdezettek mégis csak feleolyan gyakorisággal említették (41), mint a *pirost* (82).

¹ Köszönettel tartozom Benczes Rékának értékes észrevételeiért és javaslataiért.

² Fontos említeni, hogy ezt a hipotézist Berlin és Kay (1969) egyetlen magyar anyanyelvű kutatási alanyra támaszkodva állította fel, aki a San Francisco-öböl térségében lakott. Berlin és Kay maguk is bizonytalanok voltak a feltételezésük érvényességében. Emiatt egy másik, kevésbé ismert hipotézist is felvettek, mely szerint a *piros* alapszínnevének és felsőbbrendű kategóriának számít. Ennek fényében a *vörös* nem tekinthető alapszínnevének, mert a *piros* kategória alá esik, és sötétpiros árnyalatokra vonatkozik, miközben a *piros* vagy általában piros árnyalatokra, vagy világospiros árnyalatokra vonatkozik.

³ A dolgozat terjedelmi korlátok miatt csak a kutatást megelőző empirikus vizsgálatok eredményeit ismerteti (röviden). Azonban fontos említeni, hogy e téren frazeológiai (pl. Koutny 2007), korpusz nyelvészeti (Benczes és Tóth-Czifra 2014, Kiss 2001, Papp 2013), és morfológiai (Papp 2013) vizsgálatok is készültek.

2. A kutatás céljai

Jelen dolgozatom az empirikus vizsgálatok vonalába illeszkedik, és egy kérdőívalapú kutatás eredményeit ismerteti. A vizsgálatot 2012-ben végeztem, online felületet használva. A www.kerdoivem.hu weboldalon elérhető kérdőívet 78-an töltötték ki, ebből 63 nő (81%) és 15 férfi (19%). Az adatközlők életkora 19 és 66 között volt, mindnyájan Magyarországon élő magyarok voltak. Kutatásom alapvető célja a korábbi tanulmányok kiegészítése, naprakészebb nyelvi adatokra támaszkodva. Egyrészt MacLaury et al. (1997) vizsgálódásaihoz képest a jelen kutatás közel kilencszer annyi kutatási alanyra, azaz 78 adatközlőre épül. Másrészt megkísérli a *piros* és a *vörös* konkrét és figuratív vonatkozásainak, illetve a két színnév közötti különbségeknek feltérképezését, amire Kiss és Forbes (2001) nem tértek ki.

3. Az eredmények

3.1. A *piros* és a *vörös* konkrét vonatkozásai

Elsőként arra kértem az adatközlőket, hogy soroljanak fel *piros* és *vörös* színű dolgokat. A *pirosra* összesen 231 példát gyűjtöttem (innentől: példányt), az ismétlődések kiszűrése után pedig 85 különböző példát (innentől: típust) találtam a válaszokban. A *vörösre* 226 példányt kaptam, ami 82 típust foglalt magában. Fontos megemlíteni, hogy több esetben az adatközlők szinonim példákat hoztak, pl. a *pirosra* a *lámpán* kívül előfordult még: *piros lámpa*, *közlekedési lámpa*, *útjelzőlámpa*, *jelzőlámpa* – ezeket mind külön típusokként kezeltem.

Érdekesség, hogy miközben az összes példány- és típuszám szempontjából nincsenek nagy eltérések a két színnév között,⁴ jelentős különbség vehető észre, ha a leggyakoribb (azaz legalább három adatközlő által említett) típusok számát nézzük. A legtöbbször említett *piros* és *vörös* példányokat az 1. táblázat mutatja be. Szembeszökő, hogy a *piros*nak közel 70%-kal több gyakori típusa volt (azaz 25), mint a *vörös*nek (15). Ez alátámasztja Benczes és Tóth-Czifra (2014) felismerését, akik korpuszalapú kutatásuk során megfigyelték, hogy a *piros* lényegesen több típussal rendelkezett, mint a *vörös*, miközben e második színnév esetében a kevesebb típushoz jelentősen magasabb példányszám társult, ami azzal magyarázható, hogy a kettő közül a *piros* ugyan az általánosabb színnév, a *vörös* azonban régebbi és nagyobb mértékben lexikalizálódott.

⁴ Ennek oka az, hogy a kérdőívalapú vizsgálat során a kutatási alanyok arra kényszerültek, hogy 3-3 példát soroljanak fel mindkét színnévre.

<i>Piros</i>	Példányok száma	<i>Vörös</i>	Példányok száma
alma	32	vér	39
vér	14	haj	23
cseresznye	11	rózsa	20
eper	11	bor	17
pipacs	11	rúzs	11
paradicsom	9	csillag	8
rúzs	8	tűz	5
szív	7	köröm	5
labda	6	zászló	4
jelzőlámpa	6	Mars	4
ribizli	5	szőnyeg	4
rózsa	5	naplemente	3
pulóver	4	palást	3
stoptábla	4	torreádor posztója	3
tulipán	4	körömlakk	3
autó	3		
Coca-Cola	3		
kabát	3		
katicabogár	3		
lámpa	3		
málna	3		
paprika	3		
tűz	3		
virág	3		
zászló	3		

1. táblázat: *Piros* és *vörös* színű dolgok.

A továbbiakban az 1. táblázatban bemutatott leggyakoribb példányokat elemezve észrevehető, hogy öt típus (*vér*, *rózsa*, *rúzs*, *zászló*, *tűz*) mindkét színnévvel előfordult – ez a *piros* típusainak 20%-át, a *vörös* típusainak 33%-át jelenti. A *vörös* és a *vér* közötti metonimikus kapcsolat a színnév etimológiájára vezethető vissza. Benkő (1967–1984: 1178) szerint a *vörös* a *vér* szóból keletkezett e → ö magánhangzó-váltáson keresztül, így – amint Benczes és Tóth-Czifra (2014) megfigyelték – a *vér* feltűnő tulajdonságán, azaz a pirosságán, tehát a FELTŰNŐ TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT metonímián alapul. Ugyanez a metonímia a *piros* színnévet is összeköti a *vérrel*, hisz ez a *vére*nek a *színe*, ahogy a korpusz nyelvészeti eredmények is kimutatták (ld. pl. Benczes és Tóth-Czifra 2014). Emellett a *vér* és a két színnév közötti, a FELTŰNŐ TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT metonímián alapuló kapcsolat további mentális hozzáférést biztosít a *tűz* fogalmához is (vö. Benczes és Tóth-Czifra 2014), amely a fenti példákhoz hasonlóan a *pirossal* és a *vörössel* egyaránt előfordult (ld. 1. táblázat). A további három típus (*rózsa*, *rúzs*, *zászló*) érdekessége a fentebb felsoroltakhoz képest abban rejlik, hogy erősen megváltozhat a jelentésük annak függvényében, hogy melyik (a *piros* vagy a *vörös*) jelzővel látjuk el őket. Ebből kifolyólag a két színnév nem tekinthető szinonimának. Ezt a három példát dolgozatom következő két fejezete tárgyalja, amelyek a *piros* és a *vörös*

jelentését mutatják be a konkrét entitásokra vonatkozóan, és amelyek az 1. táblázatban lévő további típusokra is kitérnek.

3.1.1. A piros konkrét vonatkozásai

Az adatközlők által a *piros* színévre adott leggyakoribb típusok mindegyike a dolgok külső tulajdonságára, azaz színére utalt. Legtöbbször növényeket (gyümölcsöket, virágokat) soroltak fel: *alma, cseresznye, eper, pipacs, paradicsom, rózsa, ribizli, tulipán, málna, paprika, virág*. Ruhadarabokat (*pulóver, kabát*) és zászlót is említettek. A *piros* az ember által készített tárgyakkal is használható, ide tartozik pl. *labda, jelzőlámpa, rúzs, autó, Coca-Cola*. Egy állat is előfordult a válaszok között, a *katicabogár*, de fontos megjegyezni, hogy a *piros* jelző nem tartozik a faj nevéhez és újfent a bogár színére utal.

3.1.2. A vörös konkrét vonatkozásai

A *vörös* szintén konkrét entitások színére utalhat, de ide elsősorban természetes anyagok tartoznak, mint a *bor*. A hajnak is a *vörös* és nem a *piros* a természetes színe. A *Marsot vörös bolygóként* szoktuk említeni, feltételezésem szerint azért, mert a színét a vas-oxid határozza meg, ami szintén természetes anyagnak számít. Emellett, a *vörös* gyakran többletjelentést is hordoz. Bár a *piros*hoz hasonlóan textilekkel is előfordul (*zászló, palást, szőnyeg, torreádor posztója*), nem csak a színre utal, hanem konkrét asszociációkat is vonz. A *vörös palást* és a *vörös szőnyeg* nem mindennapi dolgok, és kitüntetett szerepre utalnak, ugyanis a király attribútumai közé tartoznak, így metonimikusan a király személyéhez kapcsolódnak. A *vörös szőnyegen* csak kitüntetett emberek járhatnak, különböző fontos események (pl. az Oscar-gála, illetve politikai vagy vallási jellegű események) alkalmából. A *vörös zászló*⁵ és a *vörös csillag* a kommunizmussal való asszociációt vonzzák. A *torreádor posztóját* véleményem szerint azért használták az alanyok a *vörös* jelzővel, mert metonimikusan társítjuk a *vérrel*, illetve a *düh, harag* és *agresszivitás* fogalmaival.⁶ Emellett, bár a *rúzs* és a *köröm* színe *piros* is lehet, a *vörös* jelzővel ellátott *rúzs* vagy *köröm* már a szexualitással való asszociációt vonz, mert – Allan (2009: 631) érvelése szerint – “a vörös és fényes ajkak egy vérbő vulvát szimbolizálnak”.⁷ Tóth-Czifra és Benczes (2016: 63) szerint ez az asszociáció egy metonimikus láncrepül “ahol a *vörös* – a (SZÍN)TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT fogalmi metonímia megvalósulásaképp – a vérbőség helyett áll, ez pedig (A HATÁS AZ OK HELYETT metonímiát megvalósítva) a szexuális vágykeltés helyett áll”. A *rózsát* szintén mind *pirosnak*, mind *vörösnek* is nevezzük – bár az első színnév esetében elmondható, hogy csakis a virág színére utalhat, lehetségesnek tűnik, hogy a *piros rózsa* és a *vörös rózsa* egyaránt társítható a szerelemmel.⁸

⁵ Ezzel szemben a *piros* a magyar zászló egyik színe, valószínűleg emiatt említették az adatközlők a *piros zászlót* a *piros színű* dolgok között.

⁶ Fontos megfigyelni, hogy az adatközlők a *piros*hoz is megadták a *vért*, illetve a *düh* és a *harag* asszociációkat is, bár más kutatások szerint a két utóbbit alapvetően a *vörös*hez társítjuk (ld. pl. Benczes és Tóth-Czifra 2014, MacLaury et al. 1997). Egyedül az *agresszivitás* csak a *vörös*nél előfordult ebben a kutatásban (ld. 3.2.2.).

⁷ „red and glossed lips model an engorged vulva” (a magyar fordítást Tóth-Czifra és Benczes, 2016, tanulmányából veszem át).

⁸ A második kérdésnél az adatközlők a *szerelmet* mindkét színnévvvel társították.

3.2. A *piros* és a *vörös* figuratív jelentése

A második kérdésben azt kértem a kutatás résztvevőitől, hogy írják le, mi jut eszükbe, amikor a *piros* és a *vörös* szavakra gondolnak. Arra voltam kíváncsi, hogy a konkrét dolgokkal való asszociációkon túl milyen szimbólumok és absztrakt fogalmak kapcsolódnak a két színnévhez. A leggyakoribb asszociációknak az alábbiak bizonyultak:

- *piros*: vér (12), szerelem (9), alma (8), rózsza (7), élet (3), szenvedély (3), tulipán (3);
- *vörös*: vér (25), szenvedély (10), rózsza (7), szerelem (7), bor (6), csillag (3), tűz (3).

A válaszok feltárják a *piros* és a *vörös* jelentésének figuratív és nem figuratív aspektusait egyaránt, de a következő két fejezet csak a két színnév absztrakt vonatkozásait tárgyalja. Az összes asszociációt a 2. és a 3. táblázat mutatja be. A válaszokat különböző kategóriák szerint rendeztem, ugyanis gyakran több asszociáció is egy átfogóbb fogalomhoz kapcsolódik (így például a *zászló* és a *csillag* a „kommunizmus” kategóriába került).

3.2.1. A *piros* absztrakt vonatkozásai

A *piros* színnév egyik fő figuratív jelentése a *figyelmeztetés* és a *veszély* fogalmakhoz kapcsolódik (pl. *feltűnés*, *lámpa*, *tilos*), ami Allan (2009) szerint abból adódik, hogy a *vér*hez társítjuk őket. Tóth-Czifra és Benczes (2016: 62) feltételezik, hogy a *piros* és a *figyelmeztetés*, illetve a *veszély* közötti asszociáció „arra az eredeti perceptuális distinkcióra vezethető vissza, amely a *pirost* a világosabb, a *vöröst* a (*piroshoz képest*) sötétebb árnyalatnak felelteti meg. Ennek folyománya, hogy a világosabb árnyalat (a *piros*) jobban látható, könnyebben észlelhető, mint a sötétebb (a *vörös*) – ez a könnyebben észlelhetőség tételezhető föl abban is, hogy a közlekedési lámpák fénye is a világosabb (azaz a *piros*) és nem a sötétebb (azaz a *vörös*) árnyalat.” Ahogy Tóth-Czifra és Benczes (2015) felteszik, ez a fizikai és pszichológiai-kognitív feltűnőség áll valószínűleg a *piros* és a *jutalom* közti képzettársítás mögött is, amely a kutatásom eredményeiben is szerepelt (*pont*, *ötös*).

Az adatközlők a *piros* színnevet az *élettel* is társították (pl. *energia*, *élet*, *vidámság*), ami feltehetőleg abból adódik, hogy a vérbőséget a jó egészség jelének tartjuk (Benczes és Tóth-Czifra, 2014). Emellett az adatközlők szerint a *piros* olyan asszociációkat is vonz, mint: *melegség*, *szerelem*, *szeretet*, *szenvedély*, illetve *harag*, *düh*. Ez arra a tapasztalati alapra vezethető vissza, hogy az intenzív érzelmekhez, mint például a szerelem, gyakran a testhőmérséklet emelkedése társul (Kövecses 2003: 123). Ennek külső jele az arcpír lehet.

Kategória	Típusok	Példányszám
növény	alma (8), virág (2), pipacs (2), paradicsom, kápia, áfonya, rózsza (7), tulipán (3), paprika, cseresznye	27
vér	vér (12), menstruáció, szív	14
szerelem	szerelem (9), szeretet (2)	11
élet	erő, energia, élet (3), vidámság, jókedv, lendület, élénkség (2)	10
figyelmeztetés	feltűnés, feltűnőség, figyelemfelkeltés, ünnepnap, lámpa (2), közlekedési lámpa, tiltás, tilos	9
veszély	veszély (2), veszedelem	3
jutalom	pont (2), ötös	3
melegség	forró, meleg (2)	3
szenvedély	szenvedély	3
harag	harag (2), düh	3
szexualitás	szex, pornó, erotika	3
magyar trikolor	magyar zászló, magyar	2
tűz	tűz	2
nyár	nyár	2
horror	vámpír, horror	2
forradalom	vértanú, halál, lázadási hajlam	2
(más)	magabiztosság, gyönyörű, Piroska az erdőben, Piroska nevű hajdani cicám, a hóember orra, szőnyeg, gyönyörű, száj, arany, pöttyös labda, ruha, a legszebb cipőszín, érzelmek, farkas, torreádorkendő	15

2. táblázat: A *piros* színnév asszociációi

Ennek fényében ezek az asszociációk véleményem szerint a TESTHŐMÉRSÉKLET-EMELKEDÉS HEVES ÉRZELEM HELYETT és az OKOZAT AZ OK HELYETT metonímiákon, illetve AZ INTENZITÁS HŐ fogalmi metaforán alapulnak. A *haraggal*, *dühvel* való asszociáció meglepő itt, hiszen ezek az érzelmek inkább a *vörös* színnévhez kapcsolódnak (pl. *elvörösödik*, *vörös a feje* stb.; ld. pl. Benczes és Tóth-Czifra, 2014, Koutny, 2007, MacLaury et al., 1997). A *szexualitással* való asszociáció is inkább a *vörös*hez kötődik (ld. Benczes és Tóth-Czifra, 2014), de az adatközlők válaszaiban mindkét színnévnél előfordult. Érdekes, hogy miközben a *piroshoz* megadott asszociációk (*szex*, *pornó*, *erotika*) egyértelműen szexualitásra utalnak, a *vörös*nél említett példák (*lámpa*, *regények bordélyszobái*, *köröm*) kifinomultabbak, és lexikalizálódott szerkezetekben szoktak szerepelni a nyelvben (pl. *vörös lámpa*, *vörös lámpás ház*, *vörös köröm*). Véleményem szerint ez alátámasztja Benczes és Tóth-Czifra (2014) megfigyelését, hogy a *pirosat* csak marginálisan társíthatjuk a szexualitással, ami alapvetően a *vörös*hez kötődik.

Kategória	Típusok	Példányszám
vér	vér (25), vértest	26
forradalom	forradalom, szabadság, Petőfi, október, harcmező, Pál utcai fiúk; (kommunizmus:) zászló, lobogó, kommunizmus, kommunista, csillag (3), Szovjet Unió	14
szerelem	szerelem (7), rózsza (7)	14
szenvedély	szenvedély (10), vágy, szenvedés	12
bor	bor (6)	6
tűz	tűz (4), kakas	5
agresszivitás	agresszivitás, erőszak, vadság, bika	4
harag	harag (2), düh	3
szexualitás	lámpa, regények bordélyszobái, köröm	3
ördög	ördög, démon	2
(más)	szőlő, érzelmek, erős érzelmek, dinamika, forróság, fiatalság, magabiztos, naplemente, Liverpool, róka, haj, világi cédaság, király, egészség, buddhizmus	15

3. táblázat: A vörös színnev asszociációi

3.2.2. A vörös absztrakt vonatkozásai

A vörösnél a vér mellett a *forradalom*mal való asszociációk domináltak a további figuratív jelentések között (pl. *forradalom*, *szabadság*). Ide tartoznak a *kommunizmussal* kapcsolatos fogalmak is (pl. *zászló*, *csillag*, *Szovjetunió*). Benczes és Tóth-Czifra (2014) szerint a vörös és a *forradalom* közötti asszociáció metonimikus láncon alapul, amely három konceptuális metonímiából áll: FELTÚNÓ TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT (amelyben a vörös a vér helyett szerepel), OKOZAT AZ OK HELYETT (amelyben a vér a sérülés/vérontás helyett áll), és EREDMÉNY A CSELEKVÉS HELYETT (sérülés/vérontás a forradalom helyett, amelyre ugyanis jellemző, hogy erőszakkal jár). Emellett a vörös színnevet a *szerelem* és a *szenvedély* fogalmaival is társították – ennek motivációjáról az előző fejezetben írok (ld. 3.2.1.). A vöröshöz a *haraggal*, *dűhvel* való asszociáción kívül az *agresszivitás* fogalma is társul (pl. *erőszak*, *vadság*, *bika*). Ezek tapasztalati alapja hasonló fogalmi folyamatokra vezethető vissza, mint amelyek az erős érzelmek kapcsán is megfigyelhetők (ld. 3.2.1.).

4. A piros és a vörös megkülönböztetése

A harmadik kérdésben arra kértem az adatközlőket, hogy próbálják megmagyarázni a *piros* és a *vörös* közötti különbséget.⁹ Az adatközlők sokféleképpen próbáltak választ adni erre a kérdésre. A válaszokban az alábbi jelzők szerepeltek legtöbbször a két színnev kapcsán:

– *piros*: élénkebb (21), világosabb (15), halványabb (3), intenzívebb (2), vibrálóbb (2);¹⁰

⁹ Ez a kérdés sajnos távolról sem tökéletes, mert nem feltételezi, hanem tulajdonképpen rákényszeríti az adatközlőre azt a nézőpontot, hogy a két színnev között vannak különbségek. Ennek ellenére az adatközlők válaszaik érdekesek a kutatás szempontjából, ezért úgy döntöttem, hogy az e kérdéshez kapcsolódó eredményeket is bemutatom.

¹⁰ További jelzők, amik egyszer előfordultak a *piros*nál: mattabb, tompább, mélyebb, sötétebb, kevésbé intenzív, lágyabb, tisztább, üde, közönségesebb, virítóbb, vidámabb, meleg, hivalkodó, fojtó, éretlen, erősebb (nagyobb) kontrasztú.

- *vörös*: sötétebb (37), mélyebb (15), élénkebb (8), barnásabb (7), erőteljesebb (5), erősebb (5), rikítóbb (2).¹¹

Szembeszökő, hogy a *vörössel* több jelző fordult elő (főleg, ha a gyakoriságot is figyelembe vesszünk), ami azt sugallja, hogy az adatközlők leginkább ezt a színnevet próbálták megkülönböztetni a *pirostól*. Érdekes, hogy az adatközlők jelentős többsége sötétebb árnyalatokkal azonosítja a *vöröst*, amire olyan jelzők utálnak mint: sötétebb, mélyebb, barnásabb, erőteljesebb, erősebb. Emellett, az egyik adatközlő azt írta, hogy a *vörös* szín „nagyon piros”, és egy másik adatközlő szerint „bordóhoz közelít”. Ennek alapján elmondható, hogy ez az eredmény alátámasztja MacLaury et al. (1997) észrevételét, miszerint a *vörös* mint recesszív kategória leginkább az eltéréseket emeli ki, ami ahhoz vezethet, hogy megpróbáljuk megkülönböztetni ezt a színnevet a domináns *pirostól* (illetve a *piroshoz* tartozó árnyalatoktól), és hogy leginkább sötét árnyalatokkal azonosítjuk.

5. Konklúziók

Jelen dolgozatban bemutatott kérdőívalapú kutatásom Benczes és Tóth-Czifra (2014) következtetését támasztja alá, miszerint a magyar nyelvben csak a *piros* számít alapszínnevének. A kutatás eredményei továbbá alátámasztják Benczes és Tóth-Czifra (2014) azon megfigyeléseit is, hogy a *piros* elsősorban entitások külső tulajdonságára, azaz színére utal, ezzel szemben a *vörös* gyakran figuratív jelentést hordoz. Ezt a két színnév közötti különbséget megerősítette kutatásom harmadik része is, amelyben az adatközlők olyan szavakkal írták körül a *vöröst*, mint: fenségesebb, elegáns, tekintélyes, érzékibb, szenvedélyesebb, gonoszabb. Ezzel szemben a *piros* nem kapott jelzőket, amik többletjelentésre utálnak, emellett egy adatközlő közönségesebbnek tartja a *pirost*.

Az eredmények tükrében kijelenthetjük, hogy a *piros* és a *vörös* között nem csak jelentésbeli, hanem fizikai különbségek is létezhetnek, ami alátámasztja MacLaury et al. (1997) megfigyelését, és ezáltal Berlin és Kay (1969) második hipotézisét, miszerint a *vörös* inkább sötétpiros árnyalatokra vonatkozik, egyúttal pedig a *piros* egyik alkategóriája. Ez az eredmény alátámasztja azt a megfigyelésemet is, hogy a *vörös*hez több negatív fogalom kötődik (forradalom, agresszivitás, harag, szexualitás, ördög), mint a *piroshoz*, a *vörös* kapcsán pedig ezek az asszociációk dominálnak (erre a következtetésre jutott Benczes és Tóth-Czifra, 2014, illetve MacLaury et al., 1997, is). Ez abból adódik, hogy inkább sötétebb színek vonzanak negatív képzetársításokat (ld. Allan, 2009). Nem meglepő tehát, hogy a nyelvhasználók a *vöröst* „gonoszabb” színárnyalatnak tekinthetik a *piroshoz* képest, és hogy ezzel a jelzővel írta le a *vöröst* kutatásom egyik résztvevője. A *piroshoz* ezzel szemben inkább pozitív fogalmak kötődnek (*élet*, *jutalom*), leggyakoribb asszociációi között egyedül a *figyelmeztetés* és a *veszély* olyan fogalmak, amik negatív jelentést hordozhatnak. Benczes és Tóth-Czifra (2014) szerint ennek minden valószínűség szerint az az oka, hogy a *piros* mint világos árnyalat könnyebben észlelhető, jobban felhívja magára a figyelmet, emiatt látjuk el pl. a jelzőlámpát vagy a stoptáblát *piros*, és nem *vörös* színnévvvel. Bár a *pirost* is a *haraggal*, a *szexualitással* és a *forradalommal* párosították az adatközlők, az elemzésből kiderült, hogy ezek a fogalmak elsősorban a *vörös*hez kötődnek.

¹¹ További jelzők, amik egyszer előfordultak a *vörösnél*: harsányabb, rozsdásabb, gonoszabb, testesebb, égetőbb, ragyogóbb, fenségesebb, érzékibb, szenvedélyesebb, elegáns, tekintélyes, matt, éleesebb, kihívó, markánsabb, feltűnő, érett, nagyon piros, bordóhoz közelít, olyan, mintha lángolna.

Bibliográfia

- Allan, Keith 2009: The connotations of English colour terms: Colour-based X-phemisms. In: *Journal of Pragmatics* 41. 626–637.
- Benczes Réka – Tóth-Czifra Erzsébet 2014: The Hungarian colour terms piros and vörös. A corpus and cognitive linguistic account. In: *Acta Linguistica Hungarica* 61/2. 123–152.
- Benkő Loránd 1967–1984: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berlin, Brent – Kay, Paul 1969: *Basic color terms: Their universality and variation*. Berkeley: University of California Press, Berkeley.
- Csapodi István 1899: Vörös és piros. In: *Magyar Nyelvőr* 28. 201–4.
- Gárdonyi József 1920: Piros vagy vörös. In: *Magyar Nyelv* 16. 84–7.
- Kenedy Géza 1921: Piros vagy vörös. In: *Magyar Nyelv* 18. 33–4.
- Kiss Gábor – Forbes, Isabel 2001: Piros, vörös – red, rot, rouge. In: Gecső Tamás (szerk.): *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 190–9.
- Koutny Ilona 2007: Mennyiben magyar színek a piros-fehér-zöld? Kontrasztív frazeológiai vizsgálat. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás II*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság. 229–238.
- Kövecses Zoltán 2003: *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacLaury, Robert E. – Almási Judit – Kövecses Zoltán 1997: Hungarian piros and vörös: Color from points of view. In: *Semiotica* 114/1–2. 67–81.
- Selényi Pál 1948: Piros és veres. In: *Magyar Nyelvőr* 72. 12–4.
- Tóth-Czifra Erzsébet – Benczes Réka 2016: Piros és vörös színneveink korpuszalapú kognitív nyelvészeti vizsgálata: produktivitás, figurativitás és alapszínnevi státusz. In: *Magyar Nyelvőr* 140/1. 52–71.

Znaczenie węgierskich nazw barw *piros* i *vörös* w świetle badania ankietowego

Streszczenie

Po roku 1969 kierunek badaniom nad nazwami barw w języku nadała praca Berlina i Kay'a (1969), którzy wysnuli przypuszczenie, iż język węgierski jest wyjątkowy, ponieważ ma dwie barwy podstawowe odpowiadające angielskiej kategorii *red*: *piros* i *vörös*. Celem niniejszej pracy, która przedstawia wyniki badania ankietowego przeprowadzonego w 2012 roku, jest analiza znaczenia zarówno dosłownego, jak i figuratywnego obu nazw barw, a także dzielących je różnic. Praca ta uzupełnia niedociągnięcia wcześniejszych badań empirycznych (zob. Kiss i Forbes 2001, MacLaury et al. 1997) oraz podpira wyniki późniejszego badania korpusowego przeprowadzonego przez Benczes i Tóth-Czifra (2014), które wykazały, iż w języku węgierskim tylko *piros* ma status barwy podstawowej.

Nyelvi kreativitás és többnyelvűség a kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználatában¹

1. A soknemzetiségű Kárpátalja

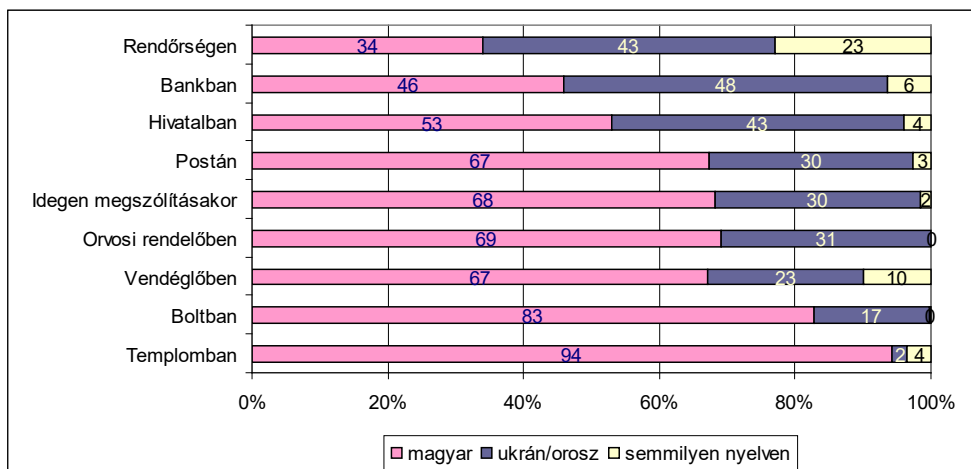
Kárpátalja soknemzetiségű terület, ahol a hétköznapi kommunikációban több nyelv használatos (ukrán/orosz, magyar stb.), s ezek a nyelvek hatással vannak egymásra. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a Kárpátalján élő nemzetiségek közül legnagyobb arányban az ukránok (80,5%) vannak jelen, őket követik a magyarok (12,1%), a románok (2,6%), az oroszok (2,5%) és a cigányok (1,1%). Ukrajnában a magyar nemzetiségűek száma 156,6 ezer. Ez az ország összlakosságának 0,3%-a. Az ukrainai magyarok 96,7%-a Kárpátalján él, ahol a 151,5 ezer magyar nemzetiségű a régió lakosságának 12,1%-át teszi ki (Molnár–Molnár 2005: 20).

A nyelvek egymásra hatása két síkon jelentkezik: a nyelvi rendszerben (pl. a kódváltás grammatikai kényszerei) és a kommunikatív kompetenciában (a nyelvválasztás, kódváltás, kölcsönzés okai, funkciói a hétköznapi nyelvhasználatban). A Kárpátalján csaknem másfél évtizede zajló szociolingvisztikai kutatásoknak köszönhetően a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról számos tudományos leírás készült (Cserniczkó 1998, Cserniczkó szerk. 2003, 2010; stb.). Tehát nem mondok újdonságot azzal, hogy Kárpátalján a hétköznapi nyelvhasználatban több nyelv használatos: a kárpátaljai magyarok többségének a magyar első nyelve (L1) mellett jó néhány nyelvi szintéren (magán, közéleti és hivatalos) az ukrán államnyelvet is kell/kellene használnia a sikeres kommunikáció/ügyintézés/hétköznapi kapcsolatépítés érdekében. A tömbben élő magyarság és a többnyelvű településeken a legtöbb nyelvhasználati szintéren a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg (ld. 1. ábra).

A Kárpátalján beszélt magyar nyelv (ahogyan más kisebbségi magyar közösségek nyelvhasználatában is) részben más, mint a Magyarországon beszélt magyar nyelv vagy a kodifikált standard. Ez a másság a kétnyelvű létből fakad. Az 1990-es években heves vita folyt a magyar nyelv többközpontúságáról (ld. Lanstyák 1996). Ma már elfogadott tény a nyelvészek körében, hogy a magyar nyelv nem csak a Magyarországon beszélt nyelvet jelenti, hanem a határon túli nyelvváltozatok is részét képezik.

A kárpátaljai magyarok – az eddigi szociolingvisztikai kutatások szerint – alapnyelvváltozatuknak egy kontaktusváltozatot tekintenek, amit a beszélők „kárpátaljai nyelvjárásként”, „po zákárpátszkeként” neveznek meg. Ez nem más mint a magyar nyelv kontaktuselemeket tartalmazó nyelvváltozata. A kétnyelvűségi jelenségek, mint a lexikai kölcsönzések vagy a kódváltások, az interferencia a fordításnál szerves részét képezik ennek a nyelvváltozatnak (ld. Bartha 1992, 2005, Márku 2011, 2013).

¹ A tanulmány AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-17-4 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT. A tanulmányban felhasznált kutatási adatokat részben az MTA Poszt-doktori Programja 2013–2016 keretében gyűjtöttem.

1. ábra: Kárpátaljai magyarok nyelv választása közéleti és hivatalos színtereken (N=387, 2009)

2. Netnyelvészeti kutatások a kárpátaljai magyarság körében

A kárpátaljai magyar közösségre vonatkozó netnyelvészeti kutatások 2010-ben indultak, s leginkább a már folyó kétnyelvűségi szociolingvisztikai kutatások vonalába illeszkedve, az idegen nyelvi- és kétnyelvűségi jelenségek gyűjtésére fókuszáltak facebook-os posztokban. Néhány tanulmány és két szakdolgozat született a témában (vö. Márku 2015, 2016, Márku–Bartha 2015, Kiss 2012, Fábíán 2012, Tar 2017, Szanyi KM 2017). Nagyobb volumenű, tervezettebb kutatás 2013-ban indult (vö. Bartha–Márku 2015, Márku–Bartha 2015). Jelenleg az internetes nyelvészeti korpusz, a beszélt nyelvi és az írott nyelvi korpusz mellett, több mint 240 olyan az internetes kommunikációból származó megnyilatkozást (poszt, komment, mém, diskurzus) tartalmaz, melyben kétnyelvűségi jelenség vagy valamilyen speciálisan kárpátaljai jelenség, téma van megjelenítve.

Beszélt nyelvi korpusz		írott nyelvi korpusz		CMC/CMD korpusz	
Interjúk a Kárpátaljai Magyar Hanganyagtárból	53	Regényekből	148	Skype (Chatszoba):	10
Spontán beszédből származó adatok	20	Újságokból, folyóiratokból	14	Közösségi oldalak, : facebook.hu; Blogok	235
Munkahelyi értekezlet hanganyagfelvétele	28				
Összesen:	101		162		245
Mindösszesen			508		

1. táblázat: „Kódváltás-korpusz” – adatbázis több mint 500 megnyilatkozással

A kutatás célja, hogy ismereteket szerezzünk általánosságában az internetes kommunikációról, valamint speciálisan a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának sajátosságairól, a kontaktusjelenségek megjelenéséről a virtuális térben, s ezzel hozzájáruljunk a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségének új szempontú leírásához.

A kutatás módszere: a rendszeres résztvevő megfigyelés és a módszeres gyűjtés (Milroy – Milroy 1985). A legnagyobb közösségi fórum nyilvános üzenőfalán, a különböző zárt és nyílt csoportokban a chat-szobákban folytatott beszélgetésekben „elhangzott” olyan megnyilatkozásokat gyűjtjük, amelyek biztosan kárpátaljai beszélőtől származnak, és kontaktusjelenségeket tartalmaznak. Megkönnyíti, és egyben megnehezíti a gyűjtést a **bevonódás** (vö. Bartha–Márku–Pachné 2016), azaz hogy magam² is a kárpátaljai magyar beszélőközösség tagja vagyok; megfigyelő, de nyelvcselkvő is vagyok a facebookon: én is konstruálok (spontán vagy tudatosan³) olyan megnyilatkozásokat, amelyekben megjelennek kontaktusjelenségek.

Jelen tanulmányban a kutatási kérdések közül csupán kettőre térünk ki:

- 1) Megjelennek-e kétnyelvűségi jelenségek a facebook-posztokban, s ha igen, mifélek?
- 2) Hogyan használjuk, és hogyan tudjuk *kreatívan* „ki”használni a digitális platformot a hatékony kommunikáció érdekében?

3. Kontaktusjelenségek az internetes nyelvhasználatban

A kárpátaljai magyar internetezők megnyilatkozásaikban a beszélt nyelvhez hasonlóan természetes módon használnak kölcsönzéseket, kódváltásokat, kreatívan felhasználják, „kihasználják” két- három, többnyelvű kódkészletüket (bővebben ld.: Bartha–Márku 2016, Márku 2017a,b,c). A kódváltások funkciója a beszélt nyelvben leginkább az idézés, valamint a szituáció megváltozása vált ki kódváltásokat. Az írott nyelvben, szépirodalomban pedig főleg stílus eszközként, idézésként használatosak. Az internetes kommunikációban viszont sokkal inkább a metaforikus okokból bekövetkező kódváltásokat találhatunk.

A diskurzusokban, kép-szövegekben megjelenő kétnyelvűségi jelenségek:

- legtöbb esetben **szándékoltan** jelennek meg
- gyakran a **csoporthoz tartozás kifejezőeszközei**,
- a kevert „on- és offline” térben, a közösségi (etnikai, lokális) identitás jelölőjeként is funkcionálnak,
- a „*po zákárpátszki*”⁴-ság, a „*po násomu*”⁵-ság kifejezőjeként funkcionálnak,
- valamint a nyelvi humor, kreativitás kifejezői.

² A korpusz gyűjtését Márku Anita végzi.

³ Tudatosan: nem azért, hogy szaporodjon a nyelvi korpusz, hanem mert „ki”használok a bilingvális létből fakadó kommunikációs fogásokat.

⁴ po zákárpátszki – kárpátaljai módra, kárpátaljaiul, kárpátaljaiság

⁵ po násomu – a mi nyelvünkön, mi szerintünk, a mi módunkon

1. példa: A magyar identitásra utaló motívumok a vizuális térben, online kétnyelvű reklámanyagon

- naaaa ez **szexuálna nebezpechnááááá =DDDD ^^**
[szexuálisan veszélyes]

- ohh meghalok *-* Mmmm :P♥♥♥♥
- nagyon cukiii :) egyemmeg ♥♥
- Olyan mint a gettómilliomos :D
 - Csak világosabb :D

2. példa: Kódváltással fejezik ki a jelentés többletet, a humoros tartalmat az egyik facebook-kommentező

4. Nyelvi kreativitás, kreatív kommunikációs fogások

Csíkszentmihályi Mihály (2008) *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája* című nagysikerű könyvében a kreatív személyiséget úgy írta le, hogy „...arról is-

merszik meg, hogy célja elérése érdekében képes szinte bármely szituációhoz alkalmazkodni, és bármivel boldogul, ami kéznél van". Ha ezt továbbgondoljuk a nyelvhasználat vonatkozásában, akkor úgy is értelmezhetjük, hogy a kétnyelvű beszélő a hatékony kommunikáció érdekében, a beszédhelyzet figyelembe vételével kreatív kommunikációs stratégiát hajt végre, amikor a kétnyelvű mentális lexikonjából olyan elemeket használ fel:

- „ami kéznél van”, hamarabb aktiválódik (pl. mert az aktív szókincs része, s nem a passzív),
- pontosabban kifejezi a mondanivalót,
- többletjelentéssel vagy más stílusértékkel bír,
- amivel kifejezheti csoportszolidaritását, ismerősségét,
- vagy nyelvi leleményességét, humorát – azaz, amikor kódot vált, kölcsönelemet használ... (Márku 2014).

Ugyanis a kódváltás és kölcsönzés bizonyos típusainál pontosan ez történik: azért, hogy a folyó diskurzus ne szakadjon meg (gyors, folyamatos, gördülékeny legyen) a kódváltás vagy kölcsönzés stratégiáját választják, mert esetenként ezek az elemek aktiválódnak hamarabb a mentális lexikonból; vagy a már többször említett stílushatás, többletjelentés, humorizálás vagy élcelődés miatt választanak kontaktuselemet; vagy odatartozásukat, identitásukat markerezik ilyen kreatív nyelvi fogásokkal.

Az eddigi kétnyelvűségi kutatások, a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáiról is (ld. pl. Márku 2011, 2013), rávilágítottak arra, hogy bizonyos kódváltás-típusok (metaforikus CS) szoros összefüggésben vannak a csoportszolidaritással, az identitással.

Ahogy ebben az alábbi idézetben is láthatjuk: a *násá márká* váltás egyben a szolidaritás, az egy csoporthoz tartozás kifejezése, valamint a kifejezés „*a mi márkánk*” többletjelentést is hordoz, ezért alkalmasabb a mondanivaló és a hozzá kapcsolódó kicsit ironikus érzelmi töltet kifejezésére, mint magyar megfelelője.

3. példa (orosz gyártmányú repülőgépről van szó) *Násá márká* (a mi márkánk, a mi termékünk)

Gxxxx ***** Jó gép, hazahozod?
Sxxxx ***** Násá márká

A kontaktusjelenségek használata a kétnyelvű lét természetes velejárója, tehát a jelenséghez való viszony is jó lenne, ha végre széles körben – nyelvészek és nem nyelvészek körében – is pozitívabb lenne. Borbély Anna Kétnyelvűség című monográfiájában (2014) a pozitív nyelvészetre, a kreatív nyelvhasználatra irányítja a figyelmünket, amikor két tapasztalt kétnyelvűségi kutatónak a jelenségről kialakult konklúzióját idézi: „a nyelvkeverés, ide tartozik az angol keverése más nyelvekkel, a kreativitás mélyebb igényére motivál, ami elősegíti a nyelvkeverésről és az egész világot érintő kétnyelvűségről alkotott szisztematikus pozitív szemlélet kialakulását” (Bhatia–Ritchie 2004: 3, idézi Borbély 2014: 78).

4. példa Egyszavas kódváltás:

Jxxx Bxxxx: „PEREKÚR.” [перекур = пере- + курить, cigiszünet]

Kárpátalján nem csak a cigi- és kávészünetre használják ezt a kifejezést *perekúr*, hanem jelentésbővüléssel mindenféle rövid szünetre a tevékenységek között, és olyanok is használják, akik nem is dohányoznak.

5. példa Részlet egy üzenetváltásból

T**** S****: vagy?
M**** A**** *ták, dobrédeny* [jó napot!]
T**** S****: nyelveken szólsz?
M**** A****: :D
T**** S****: :)
M**** A****: na mondja hát :)

Az alábbi posztban egy 2014-es hírre reflektál egy fészbukozó egy kreatív nyelvi játékkal, ahol is Petro Porosenkó ukrainai államelnök nevét tagolja mondat értékű megnyilatkozásá. A csokikirály – így hívják Ukrajnában Petro **Porosenkót**, a milliárdos üzletembert, aki az ország legnagyobb édesipari cégének, a **Roshennek** az alapító tulajdonosa, jelenleg Ukrajna elnöke. A hír szerint Oroszország betiltotta az édesipari termékek importját, s ezzel a Roshen cég egy k.o.-t, kiütést kapott a piaci ringből (a *po* előljárószó).

6. példa Kódváltás: „*po roshen k.o.*”

Z**** Zs**** via Origo Hírek
[po roshen k.o.](#)
Oroszország betiltotta az ukrán édesipari termékek importját
Oroszország megtiltotta az édesipari termékek behozatalát Ukrajnából. A döntést...
M**** A**** jó kis szójáték! [2014. 09.05.]

5. Kontaktuselemek az internetes mémekben

„Az internetes mémek a hétköznapi kommunikáció változására hívják fel figyelmünket....A jó mém rezonál a környezetére, mindig aktuális. A mém egyfajta poénkifejező eszköz, mely tömör formában megalkotott humoros tartalom, amellyel naponta találkozunk a közösségi médiában és egyéb portálokon” (Törteli-Telek 2016).

„Veszelszki Ágnes szerint (Horváth–Mitev–Veszelszki 2013) a mémekről is elmondható a szóbeliségre jellemző pletykahatás, az aktualitás, az azonnali reakció a történésekre. Az internetes mém olyan jelenség, fogalom, szöveg, kép vagy kép-szöveg kapcsolat, amely az interneten divatszerűen terjed; tartalma vicc, pletyka, kép, weboldal, hivatkozás. Mindezeknek közös jellemzője a gyors, interneten való terjedés. A mémek közismertségének jelentősége, hogy bekerülhetnek a mindennapi köznyelvbe, kifejezésmódba, és mint ilyenek, akár a fogyasztói gondolkodás és a reklámyelv részévé is válhatnak” (Törteli-Telek 2016).

7. példa Blyátman: Blyáty-enyhe káromkodás+man, a Batman analógiájára, nyelvi játék

8. példa: Kölcsönzés: Krutoj [nagyszerű, erős, ütős, király] Facebook-poszt 2013-ból

fel röhögtem xD
Bxxx Gxxxx nagyon krutoj

9. példa: Az élet történéseire reflektáló mém; Kölcsönzés, kódváltás: „Elektricska prieszal”= az elektricska megérkezett

6. Következtetések

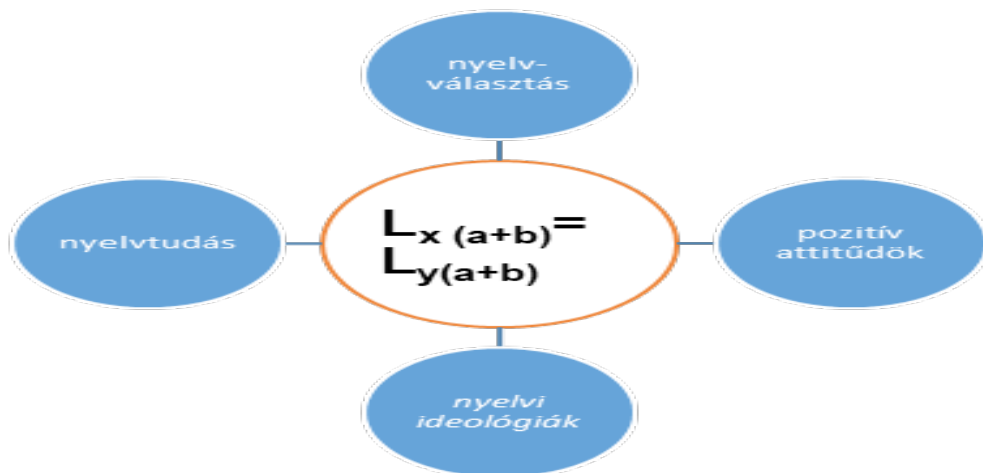
A fenti példákon keresztül láthattuk, hogy az internetes nyelvhasználatban is természetes módon vannak jelen kontaktusjelenségek, melyek hatékonyabbá teszik a kommunikációt, és segítenek (be)illeszkedni a helyi kimondott vagy kimondatlan nyelvi-szociális normákhoz.

Az internetes nyelvhasználatot jellemzi a multimodalitás, a változatos nyelvi/szemiotikai erőforrások használata: kép-szövegek és mémek terjednek felhasználótól felhasználóig, reflektálva a társadalmi történésekre, a politikai és mindennapi történésekre. A többnyelvű környezetben élő kárpátaljai internetezők előszeretettel használják „ki” többnyelvű nyelvi repertoárjuk erőforrásait (vö. Pachné-Heltai 2017), kreatív nyelvi játékokat, nyelvi gyakorlatokat produkálnak. Ezek a helyi, a virtuális térben létre jövő nyelvi gyakorlatok szélesebb társadalmi folyamatokba ágyazódnak, bekerülnek az offline világ diskurzusaiba is, miközben az identitáskonstruálás, a csoporthoz tartozás kifejezőeszközei is.

Tehát az új színtérben az új beszélők kreatívabb beszédtevékenységet produkálnak kommunikációs céljaik elérésére, és ehhez igénybe veszik és kreatívan (ki)használják többnyelvűségük kelléktárát.

Borbély Anna *Kétnyelvűség* c. monográfiájában (2014) összegezte a többnyelvűséggel kapcsolatos kutatásait a Fenntartható kétnyelvűségi modellben (FKM), mi szerint egy közösségben fenntartható a kétnyelvűség, ha a nyelvekhez (beleértve azok változatait is) pozitív attitűdök, valamint pozitív nyelvi ideológiák kapcsolódnak, és a nyelvtudás is megfelelő szintű mindkét nyelven.

2. ábra: Fenntartható kétnyelvűség modell (Borbély 2014: 246. 5.1. ábra)

Fontos még, hogy a kétnyelvűségben érintett nyelvek (s ezeken belüli változatok $L_{x(a+b)}$ és $L_{y(a+b)}$) között mellérendelt, kiegyenlített (nem hierarchikus) viszonyt kell kialakítani és stabilizálni ahhoz, hogy a fenntartható kétnyelvűség mint állapot létrejöjjön és fennmaradjon (Borbély 2014: 268).

Tehát a kétnyelvű lét fenntarthatóságának záloga a beszélők részéről az olyan kisebbségi közösségekben, mint amilyen a kárpátaljai magyarság is, ha a beszélők pozitívan viszonyulnak a rendelkezésükre álló nyelvekhez, azok nyelvváltozataihoz, kiemelten a saját kontaktuselemeket tartalmazó alapnyelvváltozatukhoz, és más idegen nyelvekhez is. Ez jó hír az Ukrajnában kisebbségben élő magyarság számára, hiszen amíg ilyen kreatív nyelvi gyakorlatokat folytatnak, amilyeneket a tanulmányban láthattunk, és pozitívan viszonyulnak kontaktuselemeket tartalmazó alapnyelvváltozatukhoz, addig a nyelvcserre, nyelvvesztés lassítható. Másrészt pedig a többségi állam feladata és kötelessége, hogy a nyelvhasználathoz az eddigi jogokat nemhogy szűkítő, hanem alapvető emberi- és nyelvi jogokat biztosítson.

Bibliográfia

- Bartha Csilla 1992: A nyelvek közötti érintkezések univerzáléi (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). In: *Emlékkönyv Rácz Andre hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK. 19-28.
- Bartha Csilla 2005: *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. 2. kiadás. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla – Márku Anita 2016: Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális kommunikációjának néhány példája. In: Hires-László Kornélia (szerk.) 2016: *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark, 61–77.
- Bartha Csilla – Márku Anita – Pachné Heltai Borbála 2016: Többnyelvű nyelvhasználat identitásépítő gyakorlatai digitális diskurzusokban. In: *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. 19. *Élőnyelvi konferencia*, Absztraktfüzet. Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar. 31–32.
- Bhatia, Tej K. & William C. Ritchie (eds) 1989/2004: *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Handbooks in Linguistics.
- Borbély Anna 2014: *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Cserniczkó István 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris.
- Cserniczkó István (szerk.) 2003: *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Cserniczkó István (szerk.) 2010: *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai Magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága–Hodinka Antal Intézet, 2010. (Társszerző: Beregszászi Anikó, Cserniczkó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István, Molnár József).
- Csíkszentmihályi Mihály 2008: *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találmányosság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 480 p.
- Horváth Dóra – Mitev Ariel – Veszelszki Ágnes 2013: „Egy kiállítás mémei: a mémek megosztásának és interpretálásának fogyasztói élményvilága.” In: Király Éva (szerk.) *Kiterjesztett marketing*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. 140–164.
- Kiss Anita 2012: Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján (közösségi fórumokon). *Szakdolgozat*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Lanstyák István 1996: Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról. <http://www.jamk.hu/ujforras/960603.htm>
- Márku Anita 2011: „Po zákárpátszki” *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben*. Doktori disszertáció, Pannon Egyetem, Veszprém.
- Márku Anita 2013: „Po zákárpátszki” *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: „Lira” Poligráfcentrum.

- Márku Anita 2014: Kódváltás: nyelvi deficit vagy kreatív kommunikációs stratégia. In: Navracsics Judit (szerk.) *Transzdiszciplináris üdvözetek Lengyel Zsolt számára*. Budapest–Veszprém: Gondolat Kiadó – Pannon Egyetem MFTK. 161–188.
- Márku Anita 2015: Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár, Autdor-Shark: 71–89. http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/HAI_KOTET_15.pdf.
- Márku Anita 2016: A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: nyelvi kontaktus, identitás és kreativitás. In: Bartha Csilla szerk. „A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok” *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.* 129–147.
- Márku Anita 2017a: *Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network*. Poster. XVI. ICML Conference URL: 16th International Conference on Minority Languages & 34th Summer School of Applied Language Studies). Finland, Jyväskylä, 28–31 August 2017.
- Márku Anita 2017b: A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: identitás és digitális identitás. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: „Rik-U” 137–153.
- Márku Anita 2017c: *Kárpátaljai magyarul a mémek világában*. Nyelvi tájkép és nyelvi sokszínűség c. műhely-konferencia. Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Humántudományok Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete szervezésében, 2017. szeptember 22-23., Csíkszereda
- Márku, Anita & Bartha, Csilla 2015. Researching the internet language use as a modern trend in applied linguistics. In: Huszti Ilona & Lechner Ilona (eds): *Modern Trends in Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*. Proceeding of the international conference 'Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics in the twenty-first century: Meeting the challenges', 11-12 April, 2014). Beregszász/Berehovo 2015. 156–168. http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/modern-trends_11_17.pdf
- Milroy, James & Milroy, Lesley 1985: Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics*, 21/2: 339-384.
- Molnár D. István – Molnár József 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Pachné Heltai Borbála 2017: *Nyelvcseré és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben: Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában*. PhD Értekezés. Kézirat. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori iskola.
- Szanyi Km Gábor 2017: *Az internetes mémek a kárpátaljai magyar fiatalok nyelvhasználatában*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Beregszász, 53 p. <http://genius-ja.uz.ua/images/files/szanyi-km-gaborszakdolgozat.pdf> 2017.10.29.
- Tar Angelika 2017: *Kontaktusjelenségek mint stilisztikai jegyek, valamint a nyelvi humor kifejezői a kárpátaljai magyar fiatalok diskurzusaiban*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Beregszász. 55 p.
- Törteli-Telek Márta 2016: *Az internetes mémek világa*. <http://verbi.org/index.php/kutatasok/nyelv-es-iskola/84-az-internetes-memek-vilaga>; 2017.09.10.

Kreatywność językowa i wielojęzyczność w języku internetowym Węgrów zakarpackich

Streszczenie

Odkąd dostęp do Internetu i mediów społecznościowych stał się powszechny, coraz więcej osób zaczęło badać zachowanie użytkowników w cyberprzestrzeni. Wcześniejsze badania – tak jak w przypadku użycia języka internetowego przewidywały pojawienie się nowego i specyficznego rejestru – tak i w kwestii tożsamości przewidywały możliwość konstruowania jej całkiem nowego typu (online/wirtualnej/cyfrowej), nowej osobowości. Współczesne badania nie koncentrują się już na opisie „nowego” rejestru, specyfikę użycia języka internetowego zdecydowanie bardziej przybliżają od strony kreatywności językowej, wielojęzyczności oraz multimodalności (np. obraz-teksty).

W artykule przedstawiam specyfikę współczesnego języka węgierskiego poprzez prezentację dyskursów zebranych w portalu społecznościowym dla węgierskich użytkowników Internetu na Zakarpaciu. Mowa jest również o tym, czy użytkownicy ci stosują zjawiska charakterystyczne dla dwujęzyczności (zapożyczenia leksykalne, zmiany kodów) oraz dlaczego w tym kontekście mówi się o kreatywnym użyciu językowym. Krótko omawiam także to, w jaki sposób objawiają się poszczególne elementy tożsamości w cyberprzestrzeni poprzez ww. zjawiska.

Polskie i węgierskie nazwy wyznań protestanckich

W wyniku zapoczątkowanej 500 lat temu reformacji nastąpiło wyodrębnienie się na Zachodzie wyznań protestanckich: luteran, reformowanych, anglikanów, anabaptystów i unitarian. W późniejszym okresie pojawiły się kolejne wyznania chrześcijańskie zaliczane do protestantyzmu.

1. Źródła analizowanego materiału leksykalnego

Dwoma podstawowymi typami źródeł, na podstawie których można przedstawić zróżnicowanie wyznaniowe społeczeństw Węgier i Polski (i zgromadzić materiał leksykalny) są wyniki spisów powszechnych oraz teksty odpowiednich ustaw o stosunku władz państwowych do poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych.

1.1. Węgry

1.1.1. Dane statystyczne

Według przeprowadzonego jesienią 2011 roku spisu powszechnego spośród 9 937 628 obywateli Węgier 38,96%¹ stanowią katolicy, w tym 37,15% należy do Kościoła rzymskokatolickiego, a 1,80% – do greckokatolickiego. Drugi pod względem liczebności jest Kościół reformowany (11,61%), trzeci – luteranowski (2,16%). Pozostałe wyznania liczą w sumie ok. 1,93%, jednak żadne z nich nie skupia więcej niż 0,33% ogółu ludności. Osoby nienależące do żadnego wyznania stanowią 18,18% ogółu, a 27,16% badanych nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o wyznanie.

Relevantny dla tematu artykułu jest zastosowany przez urząd statystyczny sposób prezentacji wyników tego spisu. Kolejność pozycji nie odpowiada bowiem dokładnie liczebności poszczególnych wyznań, istotne znaczenie ma także ich klasyfikacja genetyczna. Wprawdzie na pierwszym miejscu wymieniono katolików, czyli wyznanie najliczniejsze wśród obywateli Węgier, jednak zaraz za nimi znaleźli się siódmi pod względem liczebności (0,14% ogółu) prawosławni. Następnie wymieniono anglikanów, którzy stanowią najmniej liczną (270 osób) spośród ujętych w prezentacji wyników grupę wyznaniową. Umieszczenie ich po katolikach i prawosławnych a przed (pozostałymi) wyznaniem protestanckimi świadczy o tym, że twórcy tego zestawienia uznali anglikanizm za odrębną od protestantyzmu gałąź chrześcijaństwa. Ten pogląd współwystępuje w religioznawstwie z poglądem przeciwnym; rozbieżność ta wynika z trudności klasyfikacyjnych tego zróżnicowanego wewnętrznie wyznania.

¹ W prezentacji wyników spisu podano liczby bezwzględne oraz dane procentowe z dokładnością do jednego miejsca po przecinku, uwzględniono także podział na płeć. W swoim artykule, ze względu na zajmowanie się także mniejszymi wyznaniem, podaję dane procentowe z dokładnością do dwóch miejsc po przecinku.

Dwie pierwsze pozycje wśród wyznań jednoznacznie uznawanych za protestanckie zajmują reformowani i luteranie, co stanowi odzwierciedlenie ich liczebności. Jednakże zaraz po nich uwzględniono unitarian, stanowiących jedynie 0,07% ogółu społeczeństwa. Taką kolejność można uzasadnić stosunkowo wczesnym wyodrębnieniem się tego wyznania (już w okresie reformacji XVI wieku). O jego znaczeniu świadczy także uznanie go na sejmie w Tordzie w 1568 roku za jedno z czterech (obok katolicyzmu, luteranizmu i ewangelicyzmu reformowanego) oficjalnie uznawanych wyznań w Siedmiogrodzie. Do dziś zresztą unitarianie stanowią 4,54% mniejszości węgierskiej żyjącej w Rumunii i jest to najbardziej węgierskie pod względem składu narodowościowego wyznanie działające w tym kraju (aż 96,72% rumuńskich unitarian to Węgrzy).

Cztery kolejne pozycje to baptyści (0,18%), metodyści (0,02%), adwentyści (0,06%) i zielonoświątkowcy (0,09%), po nich występują „należący do Społeczności Wiary” (*A Hit Gyülekezetéhez tartozó*), stanowiący stosunkowo liczną grupę (0,18%).

Relevantną dla artykułu grupę wyznań wyszczególnionych w prezentacji wyników spisu powszechnego zamyka kategoria „pozostali protestanci” (0,22%). W tej liczbie (21 519 osób) znajdują się wyznawcy wielu wyznań, które z racji swojej małej liczebności nie zostały ukazane w prezentacji wyników spisu.

1.1.2. Węgierska ustawa o Kościołach i związkach wyznaniowych

Pewną orientację w ich temacie zapewnia uchwalona przez parlament węgierski ustawa VII z 27 lutego 2012 r. Wylicza ona 13 prawnie uznanych przez państwo Kościołów i związków wyznaniowych (*egyház, vallásfelekezet és vallási közösség*) i stanowi uzupełnienie uchwalonej niecałe trzy miesiące wcześniej, 30 grudnia 2011 r., ustawy CCVI uwzględniającej 14 takich podmiotów.

Ustawa z 2011 r. uwzględniała jedynie Kościół katolicki, reformowany, luterancki, 3 żydowskie związki wyznaniowe, 5 Kościołów prawosławnych, Kościół unitariański, baptystyczny i Społeczność Wiary, natomiast w ustawie z 2012 r. wymieniono Kościoły i związki wyznaniowe grupujące metodystów, zielonoświątkowców, anglikanów, siedmiogrodzkich reformowanych, adwentystów, koptów, muzułmanów, nazareńczyków, krysznaitów, salwacjonistów, mormonów, świadków Jehowy i buddystów², przy czym w tekście obu ustaw podano nie krótkie nazwy wyznawców (niektórych z nich zresztą nie notują słowniki), a oficjalne pełne nazwy instytucji. Kolejność wymienienia tych Kościołów i związków wyznaniowych nie jest związana z ich klasyfikacją. Lista zawiera dwie organizacje zrzeszające wiernych wyznań protestanckich nieukazanych w prezentacji wyników spisu powszechnego, mianowicie związki wyznaniowe nazareńczyków i salwacjonistów.

1.1.3. Analiza oficjalnych pełnych nazw węgierskich Kościołów i związków wyznaniowych

Najczęściej występujący schemat, według którego zostały utworzone nazwy wyliczonych w ustawie organizacji, to [*Magyarországi* + konfesjonim + *Egyház*], gdzie *magyarországi* to

² Wymieniona na liście Islamska Rada na Węgrzech (*Magyarországi Iszlám Tanács*) to federacja zrzeszająca dwa muzułmańskie związki wyznaniowe, z kolei *Buddhista vallási közösségek* ‘Buddyjskie wspólnoty religijne’ to określenie zbiorcze, obejmujące 5 wymienionych w osobnym punkcie związków wyznaniowych.

przymiotnik utworzony od *Magyarország* ‘Węgry’, a rzeczownik *egyház* oznacza Kościół (jako instytucję). W ten sposób utworzono nazwy następujących Kościołów: reformowanego, luteranckiego, bułgarskiego prawosławnego, baptystycznego, metodystycznego, koptyjskiego ortodoksyjnego i świadków Jehowy.

Rzadziej w oficjalnej nazwie pojawia się prostszy przymiotnik *magyar* ‘węgierski’. Tak utworzono nazwy Kościoła katolickiego i Kościoła zielonoświątkowego, ponadto pełna nazwa Kościoła unitariańskiego zawiera oba te przymiotniki: *Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete (Magyarországi Unitárius Egyház)* to dosłownie ‘Diecezja na Węgrzech Węgierskiego Kościoła Unitariańskiego (Kościół Unitariański na Węgrzech)’. Widać tu wyraźnie różnicę między dwoma przymiotnikami, którym w przekładzie zazwyczaj odpowiada jeden polski przymiotnik ‘węgierski’. Węgierski Kościół Unitariański (*Magyar Unitárius Egyház*) składa się bowiem z dwóch części składowych: Kościoła Unitariańskiego w Siedmiogrodzie (*Erdélyi Unitárius Egyház*) i Kościoła Unitariańskiego na Węgrzech (*Magyarországi Unitárius Egyház*). Nazwy kościelnych jednostek administracyjnych występują także w przypadku czterech spośród wymienionych w ustawie pięciu podmiotów prawosławnych.

Rzeczownik *egyház* występuje ponadto w oficjalnej nazwie mormonów (*Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza* ‘Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich’) oraz w następujących nazwach Kościołów chrześcijańskich: *Az Údvadsereg Szabadegyház Magyarországi*, dosłownie ‘Armia Zbawienia Wolny Kościół Węgry’, *Hetednap Adventista Egyház* ‘Kościół Adventystów Dnia Siódmego’ i *Szent Margit Anglikán/Episkopális Egyház* ‘Anglikański/Episkopalny Kościół Świętej Małgorzaty’³.

Desygnatem tego ostatniego określenia jest w praktyce jedna parafia nosząca imię tej świętej. Podobnie wygląda sytuacja kolejnej pozycji na ustawowej liście: *Erdélyi Gyülekezet* ‘Parafia Siedmiogrodzka’ (względnie ‘Zbór Siedmiogrodzki’) skupia wiernych reformowanych, nie wchodzi jednak w skład Kościoła Reformowanego na Węgrzech – pod względem kościelnoprawnym podlega jednej z diecezji Kościoła Reformowanego w Rumunii (złożonego zresztą niemal wyłącznie z wiernych narodowości węgierskiej: 93,79%).

Termin *gyülekezet* ‘parafia, zbór, kongregacja, społeczność’ występuje także w nazwie *HIT Gyülekezete* ‘Społeczność WIARY’ (w tym wypadku nie oznacza jednak jednej parafii, a cały związek wyznaniowy, złożony z kilkuset lokalnych wspólnot) oraz (w liczbie mnogiej) w nazwie związku wyznaniowego nazareńczyków.

Oficjalne pełne nazwy niechrześcijańskich związków wyznaniowych zawierają następujące terminy: *hitközség* ‘gmina wyznaniowa’ (judaizm), *közösség* ‘wspólnota’ (islam, krysznaizm, buddyzm), *tanács* ‘rada’ (islam), a także *egyház* ‘Kościół’ (buddyzm, islam) i *egyházközösség* ‘wspólnota kościelna’ (buddyzm).

1.2. Polska

1.2.1. Dane statystyczne

W Polsce pytanie o przynależność wyznaniową pojawiło się w spisie powszechnym z 2011 roku po raz pierwszy od 80 lat, jednak zadano je zaledwie 20% populacji w tzw. „formularzu

³ Taki jest zapis w tekście ustawy. Ten związek wyznaniowy występuje także pod nazwą *Skóciai Szent Margit Anglikán Episkopális Egyház* ‘Anglikański Episkopalny Kościół Świętej Małgorzaty Szkockiej’, czyli bez ukośnika i z podaniem przydomka świętej.

reprezentacyjnym”. Dodatkową wskazówką ułatwiającą orientację w sytuacji wyznaniowej Polski jest fakt, że 15 (lub 18, jeśli cztery obrządku Kościoła katolickiego traktować osobno) największych lub z innych względów uznanych za istotne wspólnot religijnych funkcjonuje na podstawie odrębnych aktów prawnych (najczęściej ustaw), a nie tylko na podstawie wpisu do „Rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych”.

Według danych spisowych z 2011 roku około 87,58% obywateli RP należy do Kościoła rzymskokatolickiego (czyli do Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego), 0,41% – do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, 0,36% – do Związku Wyznania Świadców Jehowy, 0,18% – do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (czyli luterańskiego), 0,09% – do Kościoła greckokatolickiego (czyli do Kościoła katolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego), 0,07% – do Kościoła Zielonoświątkowego, a 0,03% – do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów. Ponadto 0,15% zadeklarowało przynależność do innych Kościołów bądź związków wyznaniowych, 2,41% – brak takowej, 7,10% skorzystało z możliwości nieudzielania odpowiedzi na to pytanie, a dla 1,63% nie udało się ustalić tych danych.

1.2.2. Polskie ustawy o Kościołach i związkach wyznaniowych

Spośród wymienionych powyżej wyznań wszystkie z wyjątkiem Świadców Jehowy działają na podstawie odrębnych aktów prawnych. Jednakże nie wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe posiadające ten status zostały uwzględnione w powyższym wykazie, co wynika z ich niskiej liczebności – żadne z nich nie obejmuje więcej niż 0,025% ogółu ludności (Gudaszewski 2015: 226–227). W Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie odrębnych ustaw działają zatem także następujące Kościoły chrześcijańskie (uszeregowane według zmniejszającej się liczebności): Kościół Polskokatolicki, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół katolicki obrządku ormiańskiego (czyli ormiańskokatolicki), Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Katolicki Mariawitów, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, nieposiadający hierarchii duchownej, oraz Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (czyli neounicki), ponadto trzy niechrześcijańskie związki religijne: żydowski, muzułmański i karaimski.

Spośród wymienionych Kościołów działających na podstawie odrębnych ustaw za protestanckie uważa się powszechnie sześć, są to denominacje skupiające luteran, zielonoświątkowców, baptystów, adwentystów, metodystów i reformowanych. W Polsce żyje w sumie 122,6 tysięcy protestantów różnych wyznań, co stanowi 0,3% ogółu społeczeństwa (Gudaszewski 2015: 95).

2. Konfesjonimy

2.1. Kryteria wyboru

W artykule omówię węgierskie i polskie nazwy wyznań protestanckich występujących przynajmniej w jednym z tych krajów, przy czym ograniczę się do tych wyznań, które działają w Polsce na podstawie odrębnych ustaw lub które zostały wprost uznane przez parlament węgierski w odpowiedniej ustawie.

Przedmiotem analizy są zatem polskie i węgierskie nazwy następujących wyznań: luteran, reformowanych, unitarian, anglikanów, metodystów, baptystów, zielonoświątkowców,

adwentystów, nazareńczyków i salwacjonistów. Do niektórych wyznań odnosi się więcej niż jeden konfesjonim w każdym języku, występują także terminy obejmujące kilka wymienionych wyznań.

2.2. Charakterystyka

Nazwy wyznań, aby mogły dobrze spełniać swoje zadanie, powinny adekwatnie oddawać charakter danej wspólnoty wyznaniowej (a więc powinny być przez nią akceptowalne) oraz powinny być możliwie jednoznaczne i łatwo rozpoznawalne, również przez osoby niezwiązane z danym wyznaniem. Większość endonimów (nazw nadanych sobie samym przez członków danej grupy) spełnia pierwszy warunek, podczas gdy większość nazw zewnętrznych (egzonimów) służy głównie wyraźnemu odróżnieniu danej wspólnoty wyznaniowej od innych.

Często zachodzi sprzeczność między tymi wymaganiami, np. łatwo rozpoznawalny konfesjonim *kalwinizm* może być przez samych ewangelików reformowanych uznawany za nieadekwatny, ponieważ odwołują się oni również do myśli innych niż Kalwin reformatorów.

W języku węgierskim przymiotnikowa nazwa instytucji (Kościoła) i rzeczownikowa nazwa osoby (wiernego) brzmią tak samo, w języku polskim są to natomiast zazwyczaj odrębne wyrazy (wyjątkiem są powszechnie używane zarówno przymiotnikowo, jak i rzeczownikowo, konfesjonimy *prawosławny* i *reformowany*).

3. Porównanie polskich i węgierskich konfesjonimów

3.1. *Protestáns, protestancki, protestant*

Łaciński termin *protestans* (od którego pochodzą polskie konfesjonimy *protestancki*, *protestant* i węgierski *protestáns*) odnosi się do konkretnego tekstu (*Protestatio*), w którym zwolennicy reformacji wyrazili swój sprzeciw wobec antyluterańskich postanowień sejmu Rzeszy w Spirze z 1529 roku. Konfesjonim ten początkowo odnosił się wyłącznie do luteranizmu, od czasów pokoju westfalskiego (1648) obejmuje także reformowanych, a obecnie określa się nim wszystkie niezależne od papieża Kościoły chrześcijańskie, które za normatywne źródło wiary uznają jedynie Biblię (a nie Tradycję) i głoszą zbawienie z łaski przez wiarę.

Z racji możliwych konotacji z buntem, jak również ze względu na nie do końca określony zakres znaczeniowy tego konfesjonimu, stosunek do niego samych protestantów bywa ambiwalentny. Czasem jednak termin ten pojawia się w oficjalnych nazwach (np. w nazwie holenderskiego Kościoła unijnego czy chorwackojęzycznego Kościoła reformowanego). Jego pochodzenie związane jest również (wtórnie) z jednym ze znaczeń łacińskiego czasownika *protestare*: 'publicznie wyznawać, świadczyć'.

3.2. *Evangélikus, ewangelicki, ewangelik*

Terminem, którym sami zwolennicy Lutera zaczęli się identyfikować w latach dwudziestych XVI wieku, był derywat od rzeczownika oznaczającego ewangelię, czyli dobrą nowinę (greckie

złożenie *εὐαγγέλιον*) o zbawieniu ludzkości przez Jezusa Chrystusa, względnie gatunek literacki reprezentowany przez cztery księgi Nowego Testamentu.

Zakres znaczeniowy tego konfesjonimu (łac. *evangelicus*, niem. *evangelisch*, węg. *evangelikus*, pol. *ewangelicki*, *ewangelik*) zależy od języka, w którym jest używany, lokalnych uwarunkowań historycznych i osobistych poglądów. Przykładowo, w USA termin *evangelical* odnosi się przede wszystkim do konserwatywnego nurtu pobożnościowego podkreślającego dosłowną bezbłądność Biblii oraz potrzebę nowego narodzenia; tłumaczenie go za pomocą polskiego konfesjonimu *ewangelicki* może być mylące, stąd użycie neologizmu *ewangelikalny* lub neosemantyzmu *ewangeliczny*; w języku węgierskim w tej funkcji używa się wyrazów *evangélikál* lub *evangéliumi*.

W najszerszym ujęciu wyraz *ewangelicki* może być synonimem wyrazu *protestancki*⁴; w języku polskim zazwyczaj mianem *ewangelików* określa się wiernych dwóch historycznych Kościołów protestanckich: luteranckiego i reformowanego. Termin ten występuje także w oficjalnej nazwie Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w RP, a w przeszłości używały go również i inne wyznania protestanckie, np. baptyści⁵.

Na Węgrzech konfesjonim *evangelikus*⁶ oznacza obecnie jedynie luteran⁷; natomiast do XX wieku jego znaczenie było szersze i obejmowało zarówno luteran (*ágostai* [*hitvallású*] *evangelikus*), jak i reformowanych (*evangelikus református*, *helvét* [*hitvallású*] *evangelikus*).

3.3. Lutheránus, luterancki, luteranin

Chronologicznie pierwszym wyznaniem protestanckim jest luteranizm. Jego nazwa pochodzi od nazwiska niemieckiego reformatora Marcina Lutra i jest chyba najlepiej rozpoznawalnym konfesjonimem odnoszącym się do tej wspólnoty wyznaniowej. Jest to również określenie stosunkowo dokładne i jednoznaczne, niemniej z racji tego, że egzonim *lutheránus*, *luterancki*, *luteranin* używany był pierwotnie w znaczeniu pejoratywnym⁸, część luteran (w zgodzie z Lutrem⁹) dystansuje się od jego używania. O negatywnym wydźwięku derywatów od nazwiska Lutra świadczą także: polskie przestarzałe *luter* mogące oznaczać heretyka (SJPD), oraz drugie znaczenie węgierskiego *lutheránus*: 'niezdecydowany' (MNYÉS IV: 869).

⁴ Opinia taka została wyrażona np. w pochodzącym z 1954 roku piśmie metodystycznej rady kościelnej z Mrągowa: „Wszystkie wyznania protestanckie należą do jednej rodziny ewangelickiej i mają prawo nosić to imię” (Urban 2000: 313).

⁵ „W czasie okupacji polskie wyznania typu baptystycznego nosiły nazwę Nieniemieckich Wolnokościelnych Zborów Ewangelickich” (Zieliński 1995: 47).

⁶ Dawniej wyraz ten zapisywano przez krótkie *e*: *evangelikus* (Karácsonyi 1929: 109), z kolei polski wyraz *ewangelicki* był – i czasem, błędnie, nadal jest – wymawiany i zapisywany przez zmiękczone *g*: *ewangielicki*.

⁷ Krótka forma dopełniacza liczby mnogiej wyrazu *luteranin* współwystępuje z formą długą: *luteranów*. Wprawdzie wydawnictwa poprawnościowe zalecają formę długą, jest ona jednak stosunkowo rzadko używana przez samych zainteresowanych, ponadto wyłamuje się z serii podobnie utworzonych (od nazw własnych za pomocą formantu *-anin*) konfesjonimów takich jak *zwinglianin* (D l.mn. *zwinglian*, nie: **zwinglianów*), *arianin* (*arian*, nie: **arianów*), *mahometanin* (*mahometan*, nie: **mahometanów*). Formy długie występują natomiast jako jedyne dla nazw analogicznie utworzonych członków zakonów, np. *franciszkanów* (nie: **franciszkan*).

⁸ Odpowiednik tego terminu został użyty po raz pierwszy przez Johanna Ecka podczas debaty w Lipsku (1519), jego obraźliwy charakter wynika z analogii do nazw herezji urabianych od imion lub nazwisk herezjarchów.

⁹ *Ich bitte, man wolle meines Namens schweigen und sich nicht lutherisch, sondern Christen heißen. Was ist Luther? Ist doch die Lehre nicht mein. So bin ich auch für niemand gekreuzigt.* ‘Proszę, żeby o mnie milczano i żeby nikt nie nazywał siebie luteraninem, a jedynie chrześcijaninem. Bo czymże jest Luter? Nauka nie jest przecież moja, ani nie zostałem za nikogo ukrzyżowany.’ (Pfizer 1836: 757).

Wiele Kościołów odwołuje się jednak w swoich oficjalnych nazwach do nazwiska reformatora. Przykładowo, jeden z dwóch działających w Rumunii Kościołów tego wyznania nosi od 2001 roku nazwę *Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház* ‘Ewangelicko-Luterański Kościół w Rumunii’ (61,64% jego wiernych deklaruje narodowość węgierską). Z kolei jego polski odpowiednik stosuje konfesjonim *luterański* jako wyjaśnienie swojej oficjalnej nazwy: *Kościół Ewangelicko-Augsburski (Luterański) w RP*.

3.4. *Ágostai, augsburski*

Tę potrzebę uzupełnienia nazwy można potraktować jako dowód na to, że motywacja konfesjonimu *augsburski* bywa odczuwana jako niejasna¹⁰ (dodanie konfesjonimu *luterański* do oficjalnej nazwy nie pełni bowiem żadnej funkcji dystynktywnej). Przymiotnik *augsburski* został wprawdzie utworzony w sposób regularny od nazwy bawarskiego miasta Augsburga, jednak jako konfesjonim odnosi się konkretnie do wygłoszonego tam w 1530 roku ułożonego przez Filipa Melanchtona tekstu wyznania wiary zwanego *Konfesją augsburską*. Analogiczne dawne określenie węgierskie, czyli *ágostai hitvallású evangélikus* ‘ewangelik wyznania augsburskiego’ (*Ágosta* to dawny węgierski egzonim Augsburga), jest pod tym względem bardziej przejrzyste, ponieważ zawiera wprost odniesienie do wyznania jako dokumentu (*hitvallás* ‘wyznanie wiary’). Ten konfesjonim jednak niekiedy skracano do postaci *ágostai evangélikus*.

3.5. *Református, reformowany*

Pojawienie się kolejnego wyznania protestanckiego wiąże się z działalnością szwajcarskich reformatorów Ulryka Zwingliego i Jana Kalwina. Nurt ten jego zwolennicy określają mianem reformowanego, co jest widoczne w konfesjonimach *reformowany* i *református*¹¹, występujących m.in. w oficjalnych nazwach Kościołów. Motywacją dla wyboru tego właśnie określenia jest szczególnie podkreślana w tym nurcie protestantyzmu zasada *Ecclesia reformata et semper reformanda secundum Verbum Dei* ‘Kościół reformowany i stale się reformujący w oparciu o Słowo Boże’, zgodnie z którą tradycja kościelna powinna podlegać stałej rewizji. W związku z tym za niepoprawne należy uznać używanie w funkcji konfesjonimu wyrazu *zreformowany* (aspekt dokonany może sugerować, że rozwój teologii już się zakończył). Ponadto czasem można się spotkać z mylącym użyciem wyrazu *reformowany* w poszerzonym znaczeniu, jako odnoszącym się do wszystkich Kościołów wyodrębnionych w wyniku reformacji¹².

¹⁰ W okresie powojennym niektórzy metodyści wykorzystywali w celu przekonania do siebie luterańskich Mazurów (należących przed zmianą granic do pruskiego Kościoła Ewangelicko-Unijnego) fakt, że oficjalna nazwa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego nie zawierała powszechnie zrozumiałego odniesienia do luteranizmu (Urban 2000: 284).

¹¹ W wydawanym w latach 1862–1874 słowniku Czuczora i Fogarasiego w znaczeniu tym występuje wyraz *reformált*, będący miesłowem przymiotnikowym utworzonym od czasownika *reformál* ‘reformować’. Słownik ten podaje także konfesjonim *református*, który jest używany obecnie, i węgierszczoną wersję: *újított hitű* (pis. oryg.), dosł. ‘odnowionej wiary’ (CzF V: 459–460).

¹² Wśród przykładów można wymienić takie fragmenty jak: „Heraldyka Kościołów reformowanych (poreformacyjnych)” (Dudziński 2007: 314), „refleksja nad Kościołem reformowanym, popularnie zwanym Kościołem protestanckim” (Staniek 1994: cz. I, rozdz. 14). Analogiczny błąd występuje też czasem w języku węgierskim, np. w definicji słowa *luteránus* w internetowym słowniku wyrazów obcych: *A református vallás egyik kisebbségi gyülekezetének tagjai*. ‘Członkowie jednej z mniejszych społeczności wyznania reformowanego’. (<http://idegen-szavak.hu/luteranus>)

3.6. Konfesjonim *református*, reformowany w połączeniu z innymi konfesjonimami

W oficjalnej nazwie polskiego Kościoła tego nurtu termin reformowany współwystępuje z hiperonimem ewangelicki: Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP. Jego wierni to reformowani lub ewangelicy reformowani, a ich wyznanie to ewangelicyzm reformowany. W języku węgierskim dawniej było w użyciu analogiczne określenie *evangélikus református*.

Obecnie w oficjalnych nazwach Kościołów reformowanych Chorwacji, Serbii, Słowacji i Słowenii, zrzeszających głównie ludność pochodzenia węgierskiego, konfesjonim *református* występuje z kolei przed określeniem *keresztény* ‘chrześcijański’. Warto zwrócić uwagę, że jest to jeden z dwóch (obok *keresztény*) węgierskich terminów o tym znaczeniu. Forma *keresztény* bywa obecnie uznawana za przestarzałą, jednak najciekawsza różnica w użyciu obu wyrazów polega na tym, że formę starszą preferują protestanci, a nowszą – katolicy (MNYÉSz III: 874).

3.7. *Kálvinista*, *kalwiński*, *kalwin*

Od nazwiska Jana Kalwina utworzono następujące konfesjonimy: polskie *kalwinista*, *kalwinistyczny* (a częściej w postaci skróconej: *kalwin*, *kalwiński*) i węgierskie *kálvinista*, *kálvini* (wraz z formami gwarowymi: *kálmista*, *káló*). Wśród przytoczonych w słowniku Czuczora i Fogarasiego użyć przymiotnika *kálvinista* zwracają uwagę te związane z niestosowaniem się do (katolickich) postów: *Kálvinista varjú, mely hússal él, különbötetésül a pápista varjútól, mely gabonát eszik* ‘Kalwiński kruk, który żywi się mięsem, w przeciwieństwie do papistycznego kruka, który je zboże’ (CzF III: 351).

Terminy te to typowe egzonymy, jednak bywają używane także w środowisku samych ewangelików reformowanych: oficjalnym organem Kościoła reformowanego na Słowacji jest miesięcznik *Kálvinista Szemle* ‘Przegląd Kalwinistyczny’, a jeden z trzech¹³ Kościołów reformowanych działających w Chorwacji nosi oficjalną nazwę *Horvátország Református Keresztény Kálvini Egyház* ‘Reformowany Chrześcijański Kościół Kalwiński w Chorwacji’.

3.8. *Confessio Augustana*, *Confessio Helvetica posterior*

Praktyka odwoływania się przez Kościoły ewangelickie w swoich oficjalnych nazwach do tytułów ksiąg wyznaniowych (w przypadku luteran do *Augsburskiego wyznania wiary*, a w przypadku ewangelików reformowanych – do napisanego w latach 60. XVI wieku przez szwajcarskiego reformatora Henryka Bullingera *Drugiego helweckiego wyznania wiary*) występuje zwłaszcza na terenach dawnej monarchii austro-węgierskiej. Jednym z pierwszych przejawów tej praktyki, aczkolwiek jeszcze bez wiązania tych określeń z rzeczownikiem oznaczającym Kościół, był patent tolerancyjny z 1781 zapewniający m.in. „augsburskim i helweckim współwyznawcom” (*den augsburgischen und helvetischen Religionsverwandten*) ograniczoną wolność wykonywania kultu religijnego (Kropatschek 1785: 422).

¹³ Elementami wyróżniającymi pozostałe dwa są przymiotniki *protestáns* ‘protestancki’ (używany przez Kościół chorwackojęzyczny) i *magyar* ‘węgierski’.

Jako dalsze przykłady można wymienić oficjalne nazwy Kościołów luteranckich w Austrii, w Słowenii czy na Słowacji, ponadto nazwę niemieckojęzycznego Kościoła luteranckiego w Rumunii, nazwę działającego na Zaalziu polsko- i czeskojęzycznego Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania w Republice Czeskiej i wywodzącego się zeń luteranckiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania w Republice Czeskiej¹⁴.

Spośród Kościołów reformowanych nazwy tego typu używa obecnie tylko Kościół austriacki¹⁵, natomiast obie księgi wyznaniowe są przywołane w nazwie organizacji zrzeszającej austriackich ewangelików obu konfesji: *Evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Österreich* 'Kościół Ewangelicki Augsburgskiego i Helweckiego Wyznania w Austrii', jak również w nazwie działającego w okresie międzywojennym w Galicji Kościoła Augsburgskiego i Helweckiego Wyznania, który również miał charakter unijny (Rykała 2011: 168).

Ze względu na swoją długość nazwy te są często skracane: *A. W.* (polski), *a. v.* (czeski, słowacki), *A. B., H. B.* i *A. u. H. B.* (niemiecki), *ág. ev.* (węgierski). Wyrażenia *helvét hitvallású evangélikus* oraz *ewangelik wyznania helweckiego* dały także początek konfesjonimom-neosemantom *helvét* i *helweta*, które obecnie nie są już używane.

3.9. Inne nazwy Kościołów unijnych

W 1817 roku w Prusach doszło do zjednoczenia obu wyznań w jeden Kościół. Jedynym konfesjonimem w jego nazwie był od początku termin *evangelische* 'ewangelicki' (oficjalnie nie używano w jego nazwie określeń wskazujących na konkretne wyznanie, ani w postaci przymiotników *lutherische, reformierte*, ani w postaci skrótów *A. B., H. B.*). W 1922 roku został on uzupełniony o odwołanie do faktu unii: *Evangelische Kirche der altpreußischen Union* 'Ewangelicki Kościół Unii Staropruskiej' (w 1953 roku usunięto przymiotnik *altpreußische*). Część struktur tego Kościoła znalazła się na terytorium odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej i przyjęła nazwę *Kościół Ewangelicko-Unijny*, względnie *Kościół Ewangelicko-Unijny na polskim Górnym Śląsku* (Rykała 2011: 168). Węgierskim odpowiednikiem konfesjonimu *unijny* jest imiesłów *uniált*.

3.10. *Unitárius, unitariański, unitarianin; antitrinitárius, antytrynitariski, antytrynitarianin*

Do jedności odwołują się w swojej nazwie także wyznawcy unitarianizmu. W ich przypadku atrybut ten należy jednak odnosić nie do struktur kościelnych, a do Boga¹⁶. Wprawdzie wszystkie wyznania chrześcijańskie opierają się na wierze w jednego Boga, więc teoretycznie mogłyby być nazwane unitariańskimi, jednak w praktyce termin ten występuje w opozycji do

¹⁴ W przypadku tej nazwy można zauważyć pewną redundancję: przynależność wyznaniowa jest tu wyrażona zarówno przymiotnikiem *luterancki*, jak i odwołaniem do *Wyznania augsburskiego*. Analogiczna redundancja występuje też w omówionej wcześniej nazwie Reformowanego Chrześcijańskiego Kościoła Kalwińskiego w Chorwacji.

¹⁵ Powodem, dla którego Kościoły reformowane (poza tym jednym wyjątkiem) obecnie nie odwołują się w oficjalnych nazwach do tytułu tego XVI-wiecznego wyznania wiary oraz zasadniczo nie nawiązują w nich do postaci Jana Kalwina, jest wspomniana zasada *Ecclesia reformata et semper reformanda*, zgodnie z którą reformowani odrzucają możliwość ostatecznego i niezmiennego dogmatycznego sformułowania prawd wiary.

¹⁶ Można się jednak spotkać także z alternatywną motywacją konfesjonimu *unitarianie*: Libiszowska-Zółtkowska stwierdza, że nazwa ta „oznacza jedność, dążenie do jedności wszystkich ludzi i religii” (2001: 17).

szczególno ujęcia jedyności Boga, a mianowicie trójjedyności, przyjmowanej jako dogmat przez zdecydowaną większość Kościołów.

Synonimami konfesjonimów *unitarius*, *unitariański*, *unitarianin* (i rzadkiego *unitariusz*) są terminy *antitrinitarius*, *antytrynitarSKI* i *antytrynitarianin*, których jednak sami unitarianie nie używają, prawdopodobnie ze względu na ich wydzwięk konfrontatywny (sprzeciwienie się pewnemu dogmatowi) a nie afirmujący ogólnochrześcijańskie przekonanie o jedyności Boga.

3.11. Pozostałe nazwy unitarian

Do nazywania przeciwników dogmatu trynitarneGO używano także różnych określeń odosobowych. Stosowanie terminu *arianin*, *ariański*, *ariánus* wynikało z dążenia ich przeciwników do skojarzenia ich z uznanym przez sobór nicejski za herezję starożytnym poglądem teologicznym głoszonym przez Ariusza. Ponadto węgierskich unitarian nazywano dawidystami (*dauidisták*) (MKL: *unitáriusok*) od nazwiska Ferencza Dávida, założyciela siedmiogrodzkiego Kościoła unitariańskiego, a polskich – socynianami (od nazwiska Faustyna Socyna, myśliciela pochodzenia włoskiego).

W Polsce określeniem stosowanym przez samych antytrynitarzy był konfesjonim *bracia polscy*; ze względów historycznych nazywano ich także *zborem mniejszym* (*Ecclesia minor*), ponieważ organizacyjnie wyodrębnili się w wyniku podziału polskiego Kościoła reformowanego.

3.12. *(Ana)baptista, (ana)baptystyczny, (ana)baptysta*

Drugim, obok unitarianizmu, wyznaniem uznawanym za przedstawiciela radykalnego skrzydła reformacji XVI wieku, byli anabaptyści. Ich cechą charakterystyczną (uwidoczną w nazwie) jest stosowanie ponownego chrztu jako potwierdzenia świadomie wyznanej wiary. Źródłostowem określeń *anabaptysta*, *anabaptista* jest greckie *ἀναβαπτισμός* ‘ponowny chrzest’, ‘ponowne zanurzenie’. W języku polskim i węgierskim w użyciu są także kalki: *nowo-chrzczący* i *újrakeresztelők* (Karácsonyi 1929: 119).

Do tradycji anabaptystów odwołują się obecnie baptyści (węg. *baptisták*), działający także w Polsce i na Węgrzech. Pominięcie początkowego członu *ana-* wynika z tego, że w ich rozumieniu chrzest dzieci nie spełnia warunków bycia chrztem, w związku z czym chrzest osoby dorosłej, która została uprzednio ochrzczona jako dziecko, nie jest jej ponownym chrztem, tylko pierwszym prawdziwym. Istotna jest także forma chrztu (przez zanurzenie, a nie jedynie polanie).

Warto zauważyć, że w języku polskim oficjalna nazwa Kościoła tego nurtu należy do nielicznej grupy badanych nazw niezawierających konfesjonimu przymiotnikowego: *Kościół Chrześcijań Baptistów*, nie **Kościół Baptistyczny*.

3.13. *Adventista, adwentystyczny, adwentysta*

Drugą polską nazwą tego typu jest *Kościół Adwentystów Dnia Siódmego*. Wyznanie to powstało w USA w XIX wieku, a swoją nazwę wzięło nie od okresu poprzedzającego Boże

Narodzenie, a od wiary w rychłe powtórne przyjście Chrystusa (ang. *advent* z łac. *adventus* ‘przyjście’). Drugi człon odnosi się do zwyczaju świętowania soboty, czyli siódmego dnia tygodnia; w Siedmiogrodzie adwentyści bywają z tego powodu utożsamiani z sabatarianami (*szombatosok*, od *szombat* ‘sobota’), wyznaniem, które wyodrębniło się z unitarianizmu w XVI i zanikło w XX wieku (MKL: *szombatosok*).

Oficjalne pełne nazwy tego Kościoła w obu krajach zostały utworzone na wzór angielskiego *Seventh-day Adventist Church*, przy czym o ile w polskiej nazwie zamiast skądinąd występującego w słownikach przymiotnika *adwentystyczny* użyto rzeczownika *adwentysta* w dopełniaczu liczby mnogiej, to w nazwie węgierskiej (*Hetednapı Adventista Egyház*) konfesjonim *adventista* został użyty w charakterze przymiotnika.

3.14. *Pünkösdi, zielonoświątkowy, zielonoświątkowiec*

Podkreślający znaczenie działania Ducha Świętego ruch zielonoświątkowy pojawił się w USA na początku XX wieku. W różnych językach występuje pod różnymi nazwami (ang. *Pentecostalism*, węg. *pünkösdizmus*, niem. *Pfingstbewegung* itd.), wszystkie one jednak pochodzą od wyrazów oznaczających Święto Zesłania Ducha Świętego, czyli Zielone Świątki.

W języku polskim występują konfesjonimy *zielonoświątkowy* (zawarty w oficjalnej nazwie Kościoła) i *zielonoświątkowiec*. Ponadto inna nazwa Zielonych Świątek, czyli Pięćdziesiątnica – od greckiego *πεντηκοστή* ‘50 (dni po Wielkanocy)’ – dała początek nazwie *pięćdziesiątnik*, która nie jest jednak dokładnym synonimem określenia *zielonoświątkowiec*, a odnosi się konkretnie do podgrupy tego wyznania charakteryzującej się dużym konserwatyzmem (Beling 1999: 50).

W oficjalnej nazwie węgierskiego Kościoła zielonoświątkowego występuje wyraz *pünkösdi*, będący regularnym derywatem od nazwy święta (*pünkösdi*; dawniej w postaci *pünköst*, *pünkösti*). Poza tym istnieje też wyraz *pünkösdista*, używany wyłącznie w wyspecjalizowanym znaczeniu religioznawczym, który jest jednak rzadko stosowany przez wyznawców tego nurtu chrześcijaństwa.

3.15. *Hit Gyülekezete*

Największym węgierskim związkiem wyznaniowym należącym do nurtu zielonoświątkowego jest Społeczność Wiary (*Hit Gyülekezete*). Została ona w tekście ustawy wymieniona na równi z Węgierskim Kościołem Zielonoświątkowym (*Magyar Pünkösdi Egyház*), a w prezentacji wyników spisu powszechnego ujęto ją osobno, używając jednak, ze względu na brak odnoszącego się do niej ogólnie przyjętego krótkiego konfesjonimu, sformułowania opisowego. Skrótowe *hitgyüli* jest odczuwane jako zbyt nieformalne, ponadto może mieć wydźwięk pejoratywny.

3.16. *Nazarénus, nazareński/nazarejski, nazareńczyk/nazarejczyk*

Węgierską grupą wyznaniową, która nie ma swojego polskiego odpowiednika, są *nazarénusok*. Wyznanie to powstało w pierwszej połowie XIX wieku z inicjatywy Samuela Heinricha

Frölicha, szwajcarskiego pastora reformowanego (Rajki et al. 2012: 42), i jest pod względem teologicznym zbliżone do baptyzmu (MKL: *nazarénusok*).

Konfesjonim *nazarénus* jest najczęściej wiązany z dwoma pojęciami biblijnymi, bliskimi sobie pod względem fonetycznym. Można go wywodzić od nazwy miejscowej występującej w przydomku Jezusa (z *Nazaretu*, *Nazareński*, *Názáreti Jézus*), która jest używana także dziś do nazywania chrześcijan w językach semickich, np. hebrajskie *Notsri* (נצורי) i arabskie *Naṣrānī* (نصارين). Druga interpretacja łączy to określenie ze starotestamentową instytucją nazyreutu, czyli ślubu pełnego poświęcenia się Bogu, wiążącego się z przestrzeganiem wysokich standardów moralnych, np. z abstynencją.

Oficjalna nazwa, pod jaką zostali wymienieni w ustawie, brzmi *Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezetek* 'Wierzące w Chrystusa Społeczności Nazareńskie'. Zwraca uwagę liczba mnoga podkreślająca kongregacjonalistyczny, rozproszony charakter tego wyznania. Ponadto można się spotkać z nieco odmienną nazwą: *Jézus Krisztusban Hívő Nazarénusok Gyülekezete* 'Społeczność Nazareńczyków Wierzących w Jezusa Chrystusa', gdzie wyraz *nazarénus* został użyty rzeczownikowo. Sami nazareńczycy zazwyczaj stosują wobec siebie generyczne określenie *hívő* 'wierzący'.

3.17. *Anglikán, anglikański, anglikanin*

Anglikanizm jest obecny w obu krajach w niewielkim wymiarze, na Węgrzech znalazł się jednak wśród 27 uznanych ustawowo wyznań. Konfesjonimy *anglikán, anglikański, anglikanin* (ang. *Anglican*) pochodzą od łac. *anglicanus* i wyrażają narodowy (angielski) charakter tego Kościoła. Należy jednak zauważyć, że Wspólnota Anglikańska (Anglican Communion) zrzesza obecnie Kościoły z całego świata.

3.18. *Episkopális, episkopalny*

W oficjalnej węgierskiej nazwie wyszczególnionego w ustawie podmiotu tego wyznania termin *anglikán* współwystępuje z terminem *episkopális* (jego polskim odpowiednikiem jest *episkopalny* i neologizm rzeczownikowy *episkopalianin*). Angielskie *episcopal* wywodzi się z łacińskiego *episcopalis* i pierwotnie było jedynie zwyczajnym przymiotnikiem utworzonym od rzeczownika *episcopus* 'biskup'. Wyraz ten stał się konfesjonimem podczas amerykańskiej wojny o niepodległość, kiedy amerykańscy anglikanie musieli znaleźć jakieś określenie niewywołujące skojarzeń z wrogą Anglią.

3.19. *Metodista, metodystyczny, metodysta*

Metodyzm był początkowo (w połowie XVIII wieku) ruchem odnowy wewnątrz Kościoła anglikańskiego. Jego nazwa (węg. *metodista*, pol. *metodystyczny, metodysta*) wywodzi się od ang. *methodical* 'metodyczny'. W ten sposób, pierwotnie ironicznie, określano skrupulatność jego zwolenników w przestrzeganiu zasad religijnych.

W nazwie jednego z poprzedników utworzonego w 1968 roku Zjednoczonego Kościoła Metodystycznego (*United Methodist Church*) występuje omówiony w poprzedniej sekcji

przymiotnik *episcopal*. Rzecz dotyczy działającego w latach 1784–1939 największego amerykańskiego Kościoła tego wyznania, znanego pod nazwą *Methodist Episcopal Church*.

Wyraz *episcopal* został tu użyty nie w charakterze wyspecjalizowanego konfesjonimu, a przydawki opisującej ustrój kościelny. Problem dwuznaczności tego angielskiego przymiotnika został w węgierskim i polskim rozwiązany poprzez używanie, obok zapożyczonych z angielskiego konfesjonimów (*episzkopális, episkopalny*), także regularnych derywatów przymiotnikowych rzeczowników *püspök* i *biskup*. Nazwa tego Kościoła została zatem przetłumaczona na węgierski jako *Püspöki Metodista Egyház* (ibid.: 144). Analogicznie postąpili też polscy wyznawcy tego Kościoła, którzy ukonstytuowali się w niepodległej Polsce pierwotnie pod nazwą *Biskupi Kościół Metodystyczny* (niem. *die Bischöfliche Methodistische Kirche*) (*Prawo wewnętrzne...* 2017: 5).

W 1946 roku polscy metodyści zostali oficjalnie uznani pod nazwą *Kościół Metodystyczny w RP* (później: w *PRL*). Człon *ewangelicko-* pojawił się oficjalnie dopiero w 1989 roku, chociaż w praktyce był wykorzystywany już od drugiej połowy lat czterdziestych (Urban 2000: 283).

3.20. *Üdvhadserég, Armia Zbawienia*

Kolejnym wyznaniem protestanckim obecnym zarówno w Polsce, jak i na Węgrzech, jest Armia Zbawienia. Ruch ten powstał w drugiej połowie XIX wieku w Wielkiej Brytanii, a jego cechą charakterystyczną jest hierarchiczna organizacja wzorowana na wojsku, co zostało w wyraźny sposób wyrażone w jej nazwie: *Armia Zbawienia, Üdvhadserég*. Określenie *salwacjonizm* (i nienotowane w słownikach *salwacjonista*) wywodzi się z oryginalnej angielskiej nazwy *Salvation Army*. Oficjalna pełna nazwa tej denominacji w języku węgierskim (*Az Üdvhadserég Szabadegyház Magyarországon*) zawiera także złożenie oznaczające ‘wolny Kościół’ i, niepowiązane gramatycznie z resztą nazwy, określenie geograficzne ‘Węgry’. Pełna polska nazwa to *Kościół Armia Zbawienia w RP*.

4. Klasyfikacja konfesjonimów

Omówione powyżej konfesjonimy można usystematyzować według kryterium ich motywacji. Najliczniejszą grupę stanowią terminy określające pewne cechy doktryny danego Kościoła, zazwyczaj uważane przez jego wyznawców za szczególnie adekwatne. Są to: głoszenie dobrej nowiny (*evangélikusok, ewangelicy, evangéliumiak, ewangeliczni, evangélikálok, ewangelikalni*), stałe reformowanie się (*reformátusok, reformowani*), podkreślanie znaczenia chrztu (*baptisták, baptyści*) i wiary (*Hit Gyülekezete, hívő*), wiara w jednego Boga (*unitáriusok, unitarianie*) i Chrystusa (*Krisztusban hívő*), głoszenie rychłej paruzji (*adventisták, adwentyści*), dążenie do świętego życia (*nazarénusok, nazareńczycy*), skrupulatność (*metodisták, metodyści*), świętowanie soboty (*Dnia Siódmego, hetednap*).

Czasem nazwa wyraża daną cechę pośrednio, np. poprzez odwołanie się do święta upamiętniającego ważne dla danej grupy wydarzenie (*pünkösdiék, zielonoświątkowcy*). Istotną grupę stanowią konfesjonimy odwołujące się do konkretnych tekstów, w których wyrażono wiarę danego Kościoła (*augsburski, ágostai, helwecki, helvét*), nazwy te zazwyczaj nie są używane samodzielnie¹⁷. Do tej

¹⁷ Konfesjonim *augsburski* w oderwaniu od określenia *ewangelicki* występuje rzadko i może mieć w takim wypadku wydźwięk pejoratywny: w antyewangelickich (antyłuterańskich) anonimach z terenu Mazur z okresu powojennego użyto sformułowań *komunistyczny Kościół Augsburski* i *augsbursko-katolicka wiara* (ibid.: 353).

grupy można zaliczyć też terminy *protestánsok*, *protestanci*, chociaż ich powiązanie z *Protestacją* ze Spiry jest obecnie rzadko uświadamiane.

Egzonimy najczęściej wywodzą się od nazwiska założyciela danego wyznania (*lutheránusok*, *luteranie*, *lutry*, *kálvinisták*, *kalwini*, *davidisták*, *socynianie*) lub osoby kojarzonej z poglądami przez nie głoszonymi (*arianie*, *ariánusok*). Można tu też zaliczyć endonim *nazarénusok*, *nazareńcy* (przyjmując, że pochodzi on od przydomka Jezusa) oraz konfesjonim najbardziej ogólny, oznaczający całą religię, czyli *keresztényen*, *chrześcijanie*, który występuje w oficjalnych nazwach niektórych węgierskojęzycznych Kościołów reformowanych oraz w nazwie Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP.

W charakterze konfesjonimów bywają też używane etnonimy: kalwinizm nazywano na Węgrzech wiarą węgierską (MNYÉSz IV: 909), luteranizm – niemiecką lub słowacką, w Polsce luteran również kojarzono z Niemcami, część reformowanych – z Czechami. Odniesienie do narodowości występuje niekiedy w endonimach, np. *bracia polscy*, *anglikánok*, *anglikanie*.

Źródłem nazwy może być też forma organizacji danego wyznania: ustrój episkopalny (*episzkopális*, *episkopalny*) czy synodalno-prezbiterialny (*Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus-Lutheránus Egyház*¹⁸). Ponadto na kongregacjonalistyczną formę organizacji związku wyznaniowego nazareńczyków wskazuje użycie w jego nazwie rzeczownika *gyülekezet* ‘parafia, zbór, kongregacja, społeczność’ w liczbie mnogiej: *gyülekezetek*, a na paramilitarny charakter organizacji salwacjonistów – rzeczownik *armia*, *hadsereg* (*Armia Zbawienia*, *Údvahsereg*).

5. Uwagi końcowe

Przy tłumaczeniu konfesjonimów z języka węgierskiego na polski należy zwrócić uwagę na uniknięcie kilku częstych błędów lub nieściśłości. Polskim odpowiednikiem węgierskiego *református* jest *reformowany* (używany zarówno przymiotnikowo, jak i rzeczownikowo), a nie *reformacki* (reformaci to jedna z gałęzi katolickiego zakonu Franciszkanów). Węgierski termin *evangélikus* użyty w kontekście współczesnym najbardziej adekwatnie jest oddać po polsku terminem *luterański*, tłumaczenie go jako *ewangelicki*¹⁹ nie jest wprawdzie błędne, ale nieściśle. Należy również pamiętać o zasadniczych różnicach między katolickimi Kościołami unickimi (*unitus*, *uniátus*, *uniata*), ewangelickimi Kościołami unijnymi (*uniált*) i Kościołem unitariańskim (*unitárius*).

Bibliografia

- Beling, Alina 1999: *Historia ruchu zielonoświątkowego w Polsce*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczno-Historyczny. (praca magisterska napisana w Katedrze Historii Polski XIX i XX wieku pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Stegnera)
- Dudziński, Paweł 2007: *Współczesna heraldyka i zwyczaje heraldyczne w Kościołach chrześcijańskich. Tom 1*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Gudaszewski, Grzegorz (oprac.) 2015: *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.

¹⁸ Od 2001 roku Kościół ten, złożony głównie z Węgrów, nosi nazwę *Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház*.

¹⁹ Np. wymienienie w tabeli prezentującej zróżnicowanie wyznaniowe ludności Węgier bezpośrednio po sobie dwóch pozycji, które należy traktować rozłącznie: *reformowani* i *ewangelicy* (Staszewski 1976: 350).

- <https://stat.gov.pl/spisy-powszechno/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/struktura-narodowo-etniczna-jezykowa-i-wyznaniowa-ludnosci-polski-nsp-2011,22,1.html>
- Karácsonyi János 1929: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém: Egyházmegyei könyvnyomda.
- Kropatschek, Joseph 1785: *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*. Wien: Johann Georg Moesle. https://de.wikisource.org/wiki/Seite:Handbuch_aller_unter_Joseph_II_ergangenen_Verordnungen_und_Gesetze_Bd_2.pdf/428
- Libiszowska-Żółtkowska, Maria 2001: *Kościół i związki wyznaniowe w Polsce. Mały słownik*. Warszawa: Verbinum, Wydawnictwo Księży Werbistów.
- Pfizer, Gustav 1836: *Martin Luther's Leben*. Stuttgart: S.G. Liesching.
- Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej* 2017. Warszawa: Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej. <http://metodysci.pl/wp-content/uploads/2016/12/PDF.pdf>
- Rajki Zoltán – Szigeti Jenő 2012: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Rykała, Andrzej 2011: *Mniejszości religijne w Polsce, geneza, struktury przestrzenne, tło etniczne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Staniek, Edward 1994: *Uwierzyć w Kościół*. Kraków. http://mateusz.pl/ksiazki/es-uwk/es-uwk_i_14.htm
- Staszewski, Michał T. 1976: *Państwo a związki wyznaniowe w europejskich krajach socjalistycznych*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Urban, Kazimierz 2000: *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*. Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS”.
- Zieliński, Tadeusz Jacek 1995: W sprawie klasyfikacji wyznań religijnych w Polsce. In: *Wiadomości Statystyczne* 1995/4. 46–49.

Słowniki i leksykony

- CzF = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874: *A magyar nyelv szótára*. Pest. <http://mek.oszk.hu/14700/14716/>
- MKL = *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/>
- MNYÉS = *A magyar nyelv értelmező szótára 1959–1962*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SJPD = Doroszewski, Witold 1958–1969: *Słownik języka polskiego*. Warszawa. <http://doroszewski.pwn.pl/>

Dane statystyczne i akty prawne

2011. évi CCVI. törvény A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. In: *Magyar Közlöny* 2011/166. 41621–41633. <http://kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK11166.pdf>
2012. évi VII. törvény A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény módosításáról. In: *Magyar Közlöny* 2012/24: 5101–5102. <http://kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12024.pdf>
- A népesség száma és megoszlása vallás és nemek szerint*. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/vallas/10_01_01.xls

Kościóły i związki wyznaniowe działające w RP na podstawie odrębnych ustaw. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. https://danepubliczne.gov.pl/dataset/koscioly_i_zwiazki_wyznaniowe_dzialajace_w_rp_na_podstawie__odrebnych_ustaw
Populația stabilă după etnie și religie – categorii de localități. http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_14.xls

Protestáns felekezetek magyar és lengyel megnevezései

Összefoglaló

A magyar társadalom felekezeti megoszlása nagy mértékben változatos, különösen összehasonlítva a lengyel társadalommal. Ráadásul vannak e két nyelvben olyan megnevezések, amelyek nyelvileg hasonlítanak egymáshoz, de a jelentésük vagy némileg (pl. *evangélikus* és *ewangelicki*, ami a lengyelben a reformátusokat is magában foglalja) vagy teljesen eltérő (mint például a magyar *református*, ami egy protestáns egyház elnevezése, és a lengyel *reformacki*, ami a katolikus ferences szerzetesrend egy ágának a neve). A cikkben bemutatom röviden a magyar és lengyel társadalom vallási megoszlását, majd a protestáns felekezetek saját (pl. *református*) és külső (pl. *kálvinista*) megnevezéseivel foglalkozom. Bemutatom az eredetét és jelentésárnyalatait olyan szavaknak, mint pl. *protestáns*, *evangélikus*, *református*, *unitárius*, *baptista*, *adventista*, *pümkösi*, *nazarénus*, *episzkopális*, *methodista*, valamint a lengyel megfelelőit.

Kontrasztok az újszövetségi példázatok értelmezésében

Botrányközpontú értelmezés

Néhány éve az újszövetségi evangéliumok példázataival foglalkozom. Egy ismert pragmatikai bevezető tankönyv példája (Reboul–Moeschler Jacques 2000: 23) az alábbi párbeszéd apuka és kislánya között:

- *Menj fogat mosni!*
- *Nem vagyok álmos* – válaszolja a kislány.

Nem nyelvi ismeretek azok, amelyek a kislány válaszát megérthetővé teszik. Pusztán nyelvi tudással felvértezve nem érthető, miért adekvát válasz a fogmosásra történő felhívásra a „*nem vagyok álmos*” állítás.

Az újszövetségi példázatokkal döntően a teológiai hermeneutika, értelmezéstan foglalkozik. A példázatok értelmezésében tapasztalható egy konszenzusos hagyomány. Azt gondolom, az alkalmazott nyelvészetnek és a hermeneutikának közös határterülete hozható létre, melyen vizsgálható például az újszövetségi példázatok értelmezésének nyelvi, szemantikai háttere. Valamint nyelven kívüli, részben pragmatikai háttere. Az évek során, amióta vizsgálom a példázatokot, arra a következtetésre jutottam, hogy a példázatok értelmezése azon múlik, az értelmezőnek mi a hite, hitvallása. Az egyén hite nem feltétlenül egyezik a különböző egyházak hitvallásaival.

Tanításaik alapján különféle szempontokból szokás csoportokba sorolni a bibliai példázatokot. Azonban azt tapasztaltam, végső soron mindössze három céljuk van:

- elemzik az ember személyiségét, például, hogy önző, gyáva, gyöngé stb.
- bemutatják Isten személyiségét,
- bemutatják a mennyi országot/Isten országát.

A két utóbbi cél valójában egybeesik, hiszen Isten országának milyensége egybeesik Isten milyenségével, jellemével. Sőt, valójában mindhárom cél azonos, hiszen az ember személyisége mindig az Isten országa fényében kerül bemutatásra. Ez megegyezik magával az *evangéliummal* az 'örömhír'-rel, azaz Jézus üzenetével: elérkezett hozzánk Isten országa (Mt 4:17, Mt 12:28). Vagyis kimondható: az összes példázat Jézus fő üzenetének megértésével foglalkozik. Az „elérkezett hozzánk Isten országa” üzenet két alüzenetet tartalmaz, és ez megnehezítheti a példázatok értelmezését. 1. alüzenet: „Isten országa bennünk jött el” (Lk 17: 21). Ez megközelítőleg azt jelentheti: az emberiség kapott reményt a szeretet végső győzelmére, kapott békeséget a jelenlegi lelki és egyéb nyomorúság elviselésére, és kapott magyarázatot arra, mi a célja ezeknek a nyomorúságoknak. 2. alüzenet: Isten országa, vagyis a szeretet végső győzelme létre fog jönni az ígélet szerint (Mt 24:14, 27) valamikor a jövőben, ez az eszkatologikus Isten országa.

Általában 30-40 jézusi példázatot sorolnak fel. Hogy hány szöveget minősítünk példázatnak, természetesen a példázat definícióján is múlik. (Következő tanulmányomban egy olyan definíciót tervezek javasolni, mellyel min. 60 szöveg minősíthető példázatnak.) Jelenleg nem foglalkoznék azzal, melyik szöveg parabola, hiperbola vagy embola, tehát egységesen példázatként utalok a szövegekre.

Egy korábbi tanulmányban (Borbás 2017) az általam elnevezett **botrányközpontú értelmezés** bemutatásával foglalkozom, most ennek kifejtésére nincs lehetőségem. Röviden vázolva: a Bibliában több helyütt úgy értékelődik Isten üzenete, mint ami egyesek számára botrány, mások számára bolondság.

...tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket. Mert egyfelől a zsidók jelt kérnek, másfelől a görögök bölcsességet keresnek. Mi pedig a megfeszített Krisztust prédikáljuk, aki a zsidóknak ugyan **botrányközítés**, a pogányoknak pedig bolondság, ... Mert Isten bolondsága bölcsőbb az embereknél (1Kor 1:21b–23, 25a).

A nem lelki ember pedig nem fogadja el az Isten Lelkének dolgait, mert bolondságok neki, nem képes megérteni sem, mivel azt lelki módon kell megítélni (1Kor 2:14). (Bővebben a Bibliában erről: Gal 5:11, Mt 26:31, Jn 6:61, 1Kor 1:23, 2:14, 1Pt 2:7, Rm 9: 32–33, Rm 11: 9.)

Ha az evangélium, azaz az isteni üzenet botrány – akkor amennyiben a bibliai szövegek értelmezései nem botrányok (nem megbotrányoztatóak), valami félresiklott az interpretáció során. Az evangélium fő botránya az, hogy „a betű megöl, a Lélek [Isten Lelke] pedig megéleveníti” (2Kor 3:6). A betű az emberek törvény- és elvárás-központú, követelmény-központú gondolkodása, a büntetés-jutalmazás dichotómiára épülő társadalmi életvezetési alapelve szemben az Isten ajándék-központú, kegyelem-központú gondolkodásával. A parabola mint műfaj zsenialitása éppen abban rejlik, hogy fentiek megfoghatatlanságát életközévé teszi.

„A kereszténységben mindig volt hermeneutikai probléma, mégpedig azért, mert a kereszténység egy meghirdetett üzenetből ered. A kereszténység azzal az alapvető üzenettel indul el útjára, hogy Jézus Krisztusban az Isten Országára döntő módon érkezett el hozzánk” (Ricoeur 1965/1998: 169). „The semantic innovation of parables is that they bring the kingdom of God in an unsuspected proximity to the world” (Weder 1997: 21). [A példázatok szemantikai újítása az, hogy Isten királyságát mehökkentően közel hozza a világhoz.]

„Hasonlatos a mennyeknek országa”

„Gyanítom, hogy a paraboláknak akkor és csakis akkor van értelme, ha együttesen vesszük szemügyre őket. ... A parabolák olyan gyűjteményként állnak előttünk, amely teljes értelmét csak egészként mutatja fel. ... Ez azt is jelenti, nemcsak az egyes parabolákon belül van feszültség (az elbeszélés és a metafora között), hanem a különböző parabolák között is. Nem ugyanarról szólnak. Kölcsönös jelentésszefüggéseik [interszignifikációik] hálózata nagyban hozzájárul nem szó szerinti értelmezésükhöz” (Ricoeur 1975/1995: 109).

A lenti táblázat és ez a tanulmány azt a 16 példázatot tartalmazza, amelyet maga a Biblia szövege azonosít be a mennyekről szóló példázatként. A mennyekről, az Isten országáról való tanítás a Biblia fő üzenetét képezi:

Így járta be Jézus a városokat és a falvakat mind, tanított zsinagógáikban, hirdette az Isten országának evangéliumát, és gyógyított mindenféle betegséget és erőtlenséget. (Mt 9:35)

Amikor a farizeusok megkérdezték tőle, hogy mikor jön el az Isten országa, ezt a feleletet adta: Az Isten országa nem szemmel láthatóan jön el. Nem mondják majd, hogy íme, itt vagy íme, ott van, mert **az Isten országa bennetek van.** (Lk 17:20–21)

A táblázatban szereplő első tíz példázat esetében a „*hasonlatos a mennyeknek országa*” bevezetést találjuk a példázatok elején. A Magától felnövő vetés példázatában a *mennyek országa* szövetségben (Biblia) beazonosítható szinonimáját találjuk: az *Isten országa* megnevezést. A szinoptikus evangéliumokban e két kifejezés egymás szinonimáiként jelenik meg. A többi öt példázatban a példázatok magyarázatszövegeiben találjuk meg valamelyik kifejezést. A táblázat jobb oldali három oszlopa a példázatok helyét mutatja Máté, Márk, Lukács evangéliumában. A táblázat középső oszlopaiban megtaláljuk, hol alkalmazza a szöveg az *Isten országa* megjelölést a *mennyek országa* helyett vagy mellett.

A *mennyeknek országa* és a *mennyek országa* a görög szövegben azonos, 'egek királysága' jelentéstartalommal. A görög szövegben is van *menny* és *mennyek* is, de a magyar fordítás nem mindig követi következetesen az egyes-többes számot. A *mennyország* pusztán *menny* a görögben, vagyis 'ég/egek'. A *menyegző* szónak a görögben nincs köze a *menny*-hez, ahogy a magyarban sem. (A *meny*, *menyegző*, *menyasszony* szavak etimológiai, nyelvi rokonai egymásnak, a *mennynek* viszont nem.) Az *Isten országa* kifejezés (βασιλεία τοῦ θεοῦ) 'Isten királysága/uralma' jelentéstartalommal bír a görög szövegben.

A példázatokat jelenleg mindössze egyetlen szempontból tekintem át: milyen kontrasztok találhatóak a példázatok lehetséges értelmezéseiben, melyik az isteni üzenet botrányát szem előtt tartó értelmezés, milyen mögöttes hitbéli különbségek tételezhetőek fel? (Terjedelmi korlátok miatt a példázatok nem minden metaforája, jelentésrétege kerül kibontásra, ill. nem mindegyik példázat.)

Hasonlatos a mennyeknek országa

	<i>Isten országa</i>	Mt	Mk	Lk
Búza és konkoly		13:24-30, 36-43		
Mustármag	Mk 4:30, Lk 13:18	13:31-32	4:30-32	13:18-19
Kovács	Lk 13:20	13:33		13:20-21
Kincs		13:44		
Igazgyöngy		13:45-46		
Háló		13:47-50		
Adós szolga		18:21-35		
Szőlőmunkások		20:1-16		
Királyi menyegző		22:1-14		14:15-24
Tíz szűz		25:1-13		

Úgy van az Isten országa

	<i>Isten országa</i>	Mt	Mk	Lk
Magától felnövő vetés	Mk 4:26		4:26-29	

Isten országa közel

	<i>Isten országa</i>	Mt	Mk	Lk
Zsendülő fügefafa	Lk 21:31	24:32-33	13:28-29	21:29-31

Mennyek országának titkai

	<i>Mennyek országának/ Isten országának titkai</i>	<i>Prédikálja Isten országát</i>	Mt	Mk	Lk
Magvető	Mt 13:11, Mk 4:11, Lk 8:10	Lk 8:1	13:3-23	4:3-20	8:4-15

Megelőznek titeket az Isten országában

	<i>Megelőznek titeket az Isten országában/ Elvétetik töletek az Isten országá</i>	Mt	Mk	Lk
Egy ember két fia	Mt 21:31-32	21:28-32		
Szőlősgazda	Mt 21:43	21:33-45	12:1-11	20:9-18

Erőszakkal tör Isten országába

	<i>Mindenki erőszakkal tör abba</i>	Mt	Mk	Lk
Hamis sáfár	Lk 16:16, Mt 11:12			16:1-16

A Búza és a konkoly példázata

A Búza és konkoly példázatának értelmezését maga a szöveg tartalmazza. A konkoly egy mérgező gyomnövény. A búza jó fiakként azonosítatik be, a gyom pedig rossz fiakként. Ahogy olvassuk, a konkolyt az ellenség vetette. Ha az ellenség vetette, akkor nem maga a gyom tehet arról, hogy létezik, hogy kikelt, és hogy hol kelt ki. Ha nem a gyom tehet róla, nem kérhető számon a gyom. Miért érdekes mindez? Az értelmezési hagyomány nem hívja fel a figyelmet arra, hogy ha vannak rossz fiak, azok létrejöttéről nem önmaguk tehetnek (Trench 1861/2006: 27; Kozma 2002: 168–173). A példázat felhívja a figyelmet arra, hogy nem szabad kiszaggatni a gyomot, nem szabad kizárni a gyülekezetekből a rossznak tartottakat. De az értelmezésnek nem része, hogy a rosszak létéről nem önmaguk tehetnek. Mindez a hitbeli közösségek büntudatkeltési folyamataiban válik lényegessé, valamint a mindennapi hitgyakorlásban: kizárni a rossz fiaknak tituláltakat, esetleg csupán semmibe venni őket, avagy felemelni, szeretni őket.

A 42. versben található „tüzes kemence”, illetve a tűz, valamint a „sírás és fogcsikorgatás” képek visszatérő elemei a bibliai szövegeknek. A tüzes kemence metaforára lentebb még vissza-

utalok. (Külön jelentésszintje lehetne a példázatnak, ha azt is figyelembe vennénk, hogy a konkoly jelenlétében a búza akár 20–50%-kal is nagyobbra nőhet, azt feltételezve, hogy a példázat megalkotója tudott erről, és nem véletlen, hogy a konkolyt említi a gyomnövények közül.)

24 Más példázatot is mondott nekik: Hasonló a mennyek országa ahhoz az emberhez, aki **jó magot vetett földjébe**. **25** De amikor az emberek aludtak, eljött az ellensége, **konkolyt vetett a búza közé**, és elment. **26** Amikor pedig szárbá szökkent a vetés, és termést hozott, felütötte fejét a konkoly is. **27** A gazda szolgálói előálltak, és így szóltak: Uram, nemde tiszta magot vetettél a földedbe? Honnan van azért benne konkoly? **28** Ő pedig azt mondta nekik: Valamelyik ellenségem cselekedte ezt. A szolgák erre azt kérdezték: Akarod-e, hogy nekilássunk, és kigyomláljuk azokat? **29** Ő azonban így szólt: Nem, mert amikor összeszeditek a konkolyt, azzal együtt esetleg a búzát is kiszaggatjátok. **30 Hadd nőjön együtt mind a kettő az aratásig**, és az aratáskor majd azt mondom az aratóknak: Szedjétek össze először a konkolyt, és kössétek kévébe, hogy elégessék, a búzát pedig takarítsátok be a csűrőmbé. ...

36 Akkor elbocsátotta a sokaságot, és bement a házba. Tanítványai pedig odamentek hozzá, és ezt mondták: **Magyarázd meg nekünk a szántóföldben nőtt konkoly példázatát!** **37** Ő pedig így felelt: Aki a jó magot veti, az az Emberfia, **38** a szántóföld pedig a világ; a jó mag az Isten országának fiai, a konkoly pedig a gonosz fiai. **39** Az ellenség, aki a konkolyt veti, az ördög, az aratás a világvége, az aratók pedig az angyalok. **40** Amint azért összegyűjtik a konkolyt és megégetik, úgy lesz a világ végén is. **41** Az Emberfia elküldi angyalait, és az ő országából összegyűjteti mindazokat, akik botránkozásokat okoztak, és akik gonoszul cselekedtek. **42** Bevetik őket a tüzes kemencébe: lesz ott sírás és fogcsikorgatás. **43** Akkor az igazak fénylenek, mint a nap az ő Atyjuk országában. Akinek van füle a hallásra, hallja meg! (Mt 13)

A Kincs és az Igazgyöngy példázata

A szántóföldbe rejtett Kincs példázatának értelmezésében a dilemma az: ki a cselekvő? Ki a példázatbeli ember, aki megtalálja, és mindenét eladja, hogy megszerezhesse a kincset? És ki a kincs?

Hasonló a mennyek országa a **szántóföldben elrejtett kincs**hez, amelyet az ember, ha megtalál, elás, és örömeiben elmegy, eladja mindenét, amiye van, és megveszi azt a szántóföldet. (Mt 13:44)

Az Igazgyöngy példázata esetében ugyanezzel az értelmezési problémával szembesülünk. Ki a kereskedő, aki keresi az igazgyöngyöt, majd mindenét eladja, hogy megvehesse? És ki a kincs?

Ismét hasonló a mennyek országa a kereskedőhöz, aki **igazgyöngyöket** keres. **46** Amikor egy nagy értékű gyöngyre talált, elment, mindenét eladta, és megvásárolta azt. (Mt 13:45–46)

A hagyományos értelmezés (Trench 1861/2006: 31–34; Kozma 2002: 184, 191) szerint a kincs és a gyöngy valami vagy valaki, amiért/akiért az embernek küzdenie kell, amit el kell érnie, amiért mindent fel kell adnia. Az értelmezésben a kontraszt akkor keletkezik, ha feltételezzük, hogy az aktív cselekvő az Isten – ahogy a többi példázat esetében –, és a kincs, valamint

az igazgyöngy maga az ember, az emberiség, akiért Isten mindenét odaadta (ezt a tényt megtaláljuk az alábbi szövegekben: Jn 3:16, Rm 8:32). Az értelmezések mögött meghúzódó hitbéli különbség az alábbi módon jeleníthető meg: Isten küzd értünk és győz és hazavisz, Isten ad meg értünk mindent, és az emberek a kincsek, akikért küzd. Vagy pedig nekünk kell igyekeznünk, nehogy Isten megbüntessen, nekünk kell mindent feladnunk, hogy Isten elfogadjon, és a kincs ekkor a menny vagy Isten szeretete (esetleg a Biblia vagy az Igazság). A két értelmezés egymás ellentéte, a kontrasztot a hitbéli kontextus okozza, melynek háttérén értelmeződik a példázat. Az eltérő értelmezések lelki üzenete is egymásnak feszül. Ha az embernek kell mindent feladnia, igyekeznie, az szorongást, bűntudatot, félelmet szülhet. Ha ellenben az a példázat üzenete, hogy az emberiség a kincs, akit Isten megszerez magának, az reményt és békességet szül, és örömet. Az *evangélium* jelentése 'örömhír' (εὐαγγέλιον, -ου 'evangélium, Isten örömhíre'). Ahogy ezt látjuk az Elveszett juh és az Elveszett dragma példázatokban (Mt 18:12–14, Lk 15:1–10), melyek azt mutatják be, hogy addig keresi a gazda (Isten) az elveszetteket, míg minden juh, minden garas meglesz, és akkor nagy örvendezés támad. Ahogy a követő Tékozló fiú példázatában is (Lk 15: 11–32). Vagy gondoljunk a Jó pásztor példázatára (Jn 10:1–16), amelyben ez áll: „A jó pásztor életét adja a juhokért.”

Amennyiben azonban a példázatban a kincs megtalálóját embernek tartjuk, és a kincs a menny vagy Jézus szeretete, akkor egyáltalán nem érthető a példázatnak azon mozzanata, hogy az ember elrejtje a kincset. Miért kellene Jézus szeretetét elrejtetni? Azt senki ellopni nem tudja. Vagy hogyan lehetne a mennyt elrejtetni? Nem lehetséges. Ez a mozzanat is azt az értelmezési kísérletet támogatja, hogy a megtaláló Isten, és a kincs az emberiség, akit óv, elrejt, míg teljesen és véglegesen meg nem veheti. Markáns lelki következménye lehet e kétféle értelmezésnek. Hatalmas örömhír, ha az emberiség kincs Isten számára. Ha a példázatbeli kincset nem az emberiségnek feleltetjük meg, akkor esetleg éppen az örömmüzenettől fosztjuk meg magunkat.

A Szőlőmunkások példázata

Nézzük meg a Szőlőmunkások példázatában az emberi és az isteni megközelítést! Az emberek azon gyötrődnek, kinek mennyi jutalom/bér, kinek mennyi büntetés (bérhiány) jár. Eközben Isten azt mondja: amit adok, az ajándék (nem jutalom, nem bér, nem büntetés), mindenkinek ugyanaz (ugyanannyi) jár, mert ez az én ajándékom, és én így döntöttem; aki 12 órát dolgozik, annak ugyanannyit adok, mint aki egy órát. Nos, ez az isteni üzenet botránnya, más néven az evangélium, 'az örömhír'. Egy parabola képes ezt bemutatni egy egyszerű életképben. A parabolák értelmezésekor kialakuló megdöbbenést, az üzeneten való megbotránkozást Jézus tanítványai Jézus (testben való) földi szolgálata során is többször átélték.

1 Mert hasonló a mennyek országa egy olyan gazdához, aki jókor reggel kiment, hogy **munkásokat fogadjon az ő szőlőjébe.** **2** Megegyezett a munkásokkal napi egy dénárban, és elküldte őket a szőlőjébe.

3 Amikor három óra tájban megint kiment, látott másokat is tétlenül állodogálni a piacon.

4 És azt mondta nekik: Menjete ki ti is a szőlőbe, és ami igazságos, megadom nektek.

5 Azok ki is mentek. Hat és kilenc óra tájban ismét kiment, és ugyanúgy cselekedett. **6**

Tizenegy óra körül is kiment, és talált némelyeket, akik ott ácsorogtak, és azt mondta nekik: Miért álltok itt egész nap tétlenül? **7** Azt válaszolták: Mert senki sem fogadott fel minket. Akkor menjete el ti is a szőlőbe – mondta nekik. **8**

Amikor pedig beesteledett, így szólt a szőlő ura a vincellérjének: Hívd elő a munkásokat, és fizess ki bérüket, az utolsókon kezdve mind az elsőig. **9** Akkor előjöttek a délután öt óraiak, és fejenként

egy-egy dénárt kaptak. **10** Amikor aztán az elsők jöttek, azt gondolták, hogy ők többet kapnak, de ők is fejenként egy-egy dénárt kaptak. **11** Ahogy megkapták, zúgolódni kezdtek a gazda ellen. **12** Azt mondták: Ezek az utolsók csak egy órát dolgoztak, és egyenlőkké tették őket velünk, akik a nap terhét hordoztuk és hőségét szenvedtük.

13 Ő pedig egyiküknek így felelt: **Barátom, nem bánok igazságtalanul veled. Hát nem egy dénárban egyeztél meg velem? 14** Vedd, ami a tiéd, és menj el. **Én pedig ennek az utolsónak is annyit akarok adni, mint neked. 15** Hát nem szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? **Vagy a te szemed azért gonosz, mert én jó vagyok? 16** Így lesznek az utolsók elsők és az elsők utolsók. (Mt 20)

A jézusi példázatok evangéliumközpontúak, így az interpretációknak is evangéliumközpontúnak kell lenniük. Amennyiben Isten evangéliuma megbotránkoztató, meghökkentő, akkor a hermeneutika **botrányközpontú hermeneutikának** nevezhető. Az interpretáció központi kérdésének kell lennie: mi a lelkiileg megtermékenyítő mozzanat? A lelkiileg megtermékenyítő mozzanat mindig azonos a botrány mozzanatával. Azonos azzal az implicit paradoxonnal, aminek bemutatására létrejött maga a parabola. A szőlőmunkások példázatában a kevesebbet dolgozó munkások ugyanannyi bért kapnak. A királyi menyegző példázatában a házigazda a távol maradó meghívottak helyébe szegényeket, nyomorékokat, vakokat hív meg az utcákról. A Szőlősgazda példázatában a gazda – miután az összes szolgáját megölték a szőlőben – balga (ésszerűtlen) módon elküldi a fiát is.

A Szőlőmunkások példázata botrány. „Az egyháznak rengeteg fejtörést okozott ez a példázat egészen azóta, hogy bekerült Máté evangéliumába” (Steinmetz 1980/1994b: 14). Számtalan interpretációs kísérlet született, azonban ezek közösek voltak abban, hogy azt próbálták megfejteni, amit maguk a példázatbeli korai munkások is: hogyan lehetséges, hogy a több erőfeszítést tevők ugyanakkora jutalmat kapnak, mint a kevesebbet tevékenykedő kései munkások? (Ez az arányos jutalmak dogmája: Istennek az elvégzett munka arányában kell megjutalmaznia az embereket.) A példázat éppen azt mutatja be, hogy az emberek nem képesek elfogadni, hogy Isten mindenkinek ugyanazt az ajándékot szánja, és nem a munkálkodástól teszi függővé az ígért ajándékát. A gazda [Jézus/Isten] ilyen expresszívén fogalmazza meg mindezt: **„Barátom, nem bánok igazságtalanul veled. Hát nem egy dénárban egyeztél meg velem? Vedd, ami a tiéd, és menj el. Én pedig ennek az utolsónak is annyit akarok adni, mint neked. Hát nem szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? Vagy a te szemed azért gonosz, mert én jó vagyok?”** (Mt 20:13–15).

A példázatok fő témája észrevételelem szerint az, hogy gyakran (többnyire) nagyon eltérő az emberek elképzelése Istenről, azaz Isten szeretetének mélységéről. Az érdekesség az, hogy ezt maguk a hívők interpretációi igazolhatják vissza éppen azzal, hogy a parabolák értelmezései egymástól annyira eltérőek, akár egymást kizáróak. A Szőlőmunkások példázatában azt hitték a munkások, Isten különbséget tesz a korábban kezdő és a későbbi munkások között. Isten nem tette. A Tékozló fiú példázatában a báty jutalmat várt, nem kapott; az öcs ellenben büntetésre számított, de nem kapott. A Szőlőmunkások példázata végén a gazda [Isten] nyíltan konfrontálódott az emberekkel, megfogalmazta, hogy azért gonoszok a korai munkások, mert nem tetszik nekik Isten jósága (önmaguk gonoszságát projiciálták Istenre). A Tálentumok példázatában szintén nyíltan akörül keletkezik a konfliktus, hogy milyen az emberek istenképe. Kiderül, a szolga mit gondol uráról: kemény, igazságtalan, kiszámíthatatlan – akitől félni kell:

Uram, tudtam, hogy te kemény ember vagy, aki ott is aratsz, ahol nem vetettél, és ott is begyűjtöd a termést, ahol nem plántáltál. Félelmemben azért elmentem, és elástam a te talentumodat a földbe, íme, megvan, ami a tied. (Mt 25:24–25)

Ritkán dekódolt mozzanata a példázatnak, hogy a szőlőbe maga a gazda [Jézus] hív, tehát hogy kik érkeznek korábban a munkába, kik később – az nem a munkásokon múlik. „A bibliai szöveg központi üzenete az evangélium, és nem a törvény” (Steinmetz 1980/1994a: 5). Fel szeretném hívni a figyelmet arra a különlegességre, hogy a bibliai szövegek kontextusa nem kizárólag verbális. A bibliai szövegek kontextusa maga Jézus. Jézus, mint aki ma is aktívan cselekvő isteni személy. **Jézus a bibliai hermeneutika hőse és egyúttal tárgya. Hőse, mint az interpretáció irányítója, tárgya, mint az interpretáció célja.** Maga az evangélium, azaz az isteni üzenet a botrány, melyhez kapcsolódik a fő dilemma: kinek az akarata érvényesül, az emberé vagy Istené? Ki felelős az ember állapotáért? (Ki felelős a gyomokért? A gyom?) Pál apostol mindezt így fogalmazza meg a rómaiakhoz írt prédikációjában:

15 Mert Mózesnek ezt mondja [Isten]: Könyörülök azon, akin könyörülök, és kegyelmezek annak, akinek kegyelmezek. **16** Azért tehát nem azé, aki akarja, nem is azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené. **17** Mert azt mondja az Írás a fáraónak: Azért támasztottalak téged, hogy megmutassam rajtad hatalmammat, és hogy hirdessék nevemet az egész földön. **18** Azért [Isten] akin akar, könyörül, akit pedig akar, megkeményít. **19** Mondhatnád azért nekem: Akkor miért hibáztat engem? Hiszen ki állhat ellene az ő akaratának? **20** De hát ki vagy te, ó, ember, hogy perbe szállsz Istennel? **Vajon mondja-e a készítmény a készítőjének: Miért formáltál engem ilyenre?** **21** Avagy nincs-e a fazekasnak hatalma az agyagon, hogy ugyanabból a gyuradékból az egyik edényt díszesre, a másikat pedig közönségesre készítse? (Rm 9: 15–21)

A Tíz szűz példázata

A Tíz szűz példázata esetében véleményem szerint ironikus történetmesélésről van szó (ahogy a később tárgyalandó Hamis sáfár példázat esetében is).

1 Akkor hasonló lesz a mennyek országa ahhoz a **tíz szűzhöz, akik elővették lámpásaikat, és kimentek a vőlegény elé.** **2** Öt közülük okos volt, öt pedig balga. **3** A balgák ugyanis, amikor lámpásaikat magukhoz vették, nem vittek magukkal olajat; **4** az okosok viszont lámpásaikkal együtt olajat is vittek edényeikben. **5** Mivel a vőlegény késett, mindnyájan elálmosodtak és elaludtak. **6** Éjfélkor pedig kiáltás hangzott: Jön a vőlegény! Gyertek elébe! **7** Akkor mindegyik szűz fölkel, és elkészítette a maga lámpását. **8** A balgák pedig azt mondták az okosoknak: Adjatok nekünk az olajotokból, mert lámpásaink kialszanak! **9** De az okosok így feleltek: Netalán nem lenne elegendő nekünk és nektek; menjetek inkább az árusokhoz, és vegyetek magatoknak! **10** Amíg azok vásároltak, megérkezett a vőlegény, és akik készen voltak, bementek vele a menyegzőbe, majd bezárták az ajtót. **11** Később pedig a többi szűz is megjött, és így szóltak: Uram, uram, nyiss ajtót nekünk! **12** Ő azonban így válaszolt: Bizony mondom nektek, nem ismerlek titeket. **13** Vigyázzatok azért, mert sem a napot, sem az órát nem tudjátok! (Mt 25)

A példázat forgatókönyve teljes kontrasztot alkot például a már tárgyalt Kincs, az Igazgyöngy és a Szőlőmunkások példázatával, valamint a tárgyalandó Magvető példázattal. A kései munkások ugyanazt a bért [menny] kapják (a Szőlőmunkások példázatában), mint a koraiak, a kései (balga) szűzek azonban semmit nem kapnak. A szöveget követő Talentumok példázata is azt az interpretációt erősítheti meg, miszerint egyes példázatokban az illusztrálják, mit tanít Isten a mennyről, más példázatokban viszont az van szemléltetve, mit gondolnak az emberek a mennyről (és ezáltal Istenről). A Tíz szűz (és a Hamis sáfár) példázata véleményem szerint

azt meséli el, hogy az emberek emberi igyekezettel akarnak a mennybe jutni. És ezért fontos a számukra lelkileg, hogy találgassák, kik nem fognak odajutni, mivel így biztosabbnak érezhetik a saját sikeres mennybejutásukat. Ahogy már fentebb idéztem, a Tálentumok példázatában kiderül, a szolga mit gondol uráról [Istenről].

A vámszedő és a farizeus példázatában a vámszedő tudta, hogy bűnös; a farizeus tudta, hogy a vámszedő bűnös, önmagát viszont jónak tartotta, azonban éppen ezzel a véleményével bizonyította, hogy bűnös, vagyis egoista, énközpontú). Valójában mindketten bűnösök. A különbséget az képezi, hogy az egyik csoport ezt belátja magáról, és bevallja, a másik viszont nem (Lk 18:9–14). A farizeus önmagától eltelten, látványosan imádkozik, miközben „fehérre meszelve magát” (Mt 23:27) kérkedik, a vámszedő alázatosan szól Istenhez, bűntudattal, bűnbánóan. Ez a kettősség szemléletesen megjelenik A tékozló fiú példázatában is. A tékozló öcsnek bűntudata van, a bátyja öntelt, dölyfös és szívtelen, de (ironikusan) tökéletesnek tartja magát, holott az önteltsége, szívtelensége nem erről árulkodik. A tíz szűz esetében az öt okosként megjelölt megítéli az öt balgaként megjelöltet. Miközben nem segítenek nekik, aközben magukat jónak, méltónak ítélik.

Úgy tűnik, hogy az önmaguktól eltelt szereplők istenképe egy számonkérő, kegyetlen Isten. (Biztosak abban, hogy ők hibátlanok, tehát nincs mit számon kérni rajtuk.) Az önmaguk önzőségét, hibáit világosan látó szereplők istenképe pedig egy meggyógyító, megbocsátó Isten. Mentálisan nem is lehetséges ez másként, hiszen, aki tisztában van önmaga alkalmatlanságával, az csak a kegyelemben, a megbocsátásban, a felemelésben, a hazavitelben reménykedhet, vagyis egy felemelő Istenben – önmagában nem (Borbás 2013: 165–171). Mi a botrány antropomorf fülekkel: hogy a jók jutalmat kapnak, a rosszak büntetést? Vagy az, hogy senki sem jó, így mindenki ugyanazt érdemli, ami érdem híján nem bér, hanem ajándék? (Ami jót teszünk az Istenből fakad, nem belőlünk: Jak 1:16–17, Fil 2:13.)

Nincs ember, aki ne vétkeznék. (1Kir 8:46a)

Mert nincs egy igaz ember sem e földön, aki csak jót cselekedne, és ne vétkezne. (Préd 7:20)

Senki sem jó, csak egyedül Isten. (Mk 10:18b)

Nem átkozom meg többé a földet az ember miatt, jóllehet az ember szívének gondolata ifjúságától fogva gonosz. (1Móz 8:21b)

Ha azt mondjuk, hogy nincs bűnünk, magunkat csapjuk be, és nincs meg bennünk az igazság. (1Jn 1:8)

Azért nincs mentség számodra, ó, ember, bárki légy, aki ítélsz, mert amiben a másikat megítéled, abban önmagadat ítéled el, hiszen ugyanazokat teszed te is, aki ítélsz.

(Rm 2:1)

A Magától felnövő vetés és a Magvető példázata

A Magától felnövő vetés példázatában (a Magvető példázatához hasonlóan) valójában nem a mag a cselekvő, hanem a föld.

26 Ezt is mondta: Úgy van az Isten országa, mint amikor **az ember elveti a magot a földbe**, **27** és közben éjjel és nappal, amíg ő alszik, majd fölkel, **a mag kihajt és felnő, maga sem tudja, hogyan.** **28** Mert magától terem a föld, először zsenge szárat, azután kalászt, majd érett szemet a kalászbán. **29** Mihelyt pedig a termés beérett, azonnal sarlót ereszt rá, mert az aratás elérkezett. (Mk 4)

A Magvető példázatában ugyanazt a döntő dilemmát látom: ki az aktív cselekvő? A földek vagy a magvető?

3 Sok mindent mondott nekik példázatokban: Íme, **a magvető kiment vetni.** **4** Amikor vetett, némelyik mag az útfélre esett, és jöttek a madarak, és felkapdosták. **5** Némelyik mag köves helyre esett, ahol nem volt sok föld, és hamar kihajtott, mert nem volt mélyen a földben. **6** De amikor a nap fölkel, kiégett, mivel nem eresztett gyökeret. **7** Némelyik pedig a tövisek közé esett, és a tövisek felnövekedtek, és megfojtották. **8** Némelyik pedig a jó földre esett, és termést hozott. Az egyik százannyit, a másik hatvanannyit, ismét másik harmincannyit. **9** Akinek van füle a hallásra, hallja meg!

10 Odamentek a tanítványok, és azt kérdezték: Miért szólsz hozzájuk példázatokban? **11** Így felelt: **Nektek megadatott, hogy megismerjétek a mennyek országának titkait, de nekik nem adatott meg.** **12** Mert akinek van, annak adatik, és bővítködni fog, de akinek nincs, attól még azt is elveszik, amije van. **13** **Azért beszélek nekik példázatokban, mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, sem nem értenek.** **14** Beteljesedett rajtuk Ézsaiás jövendölése, amely így szól: Hallván halljatok, és ne értsetek, nézván nézzetek, és ne lássatok! **15** Megkövéredett ennek a népnek a szíve, és fülükkel nehezen hallanak, szemüket behunyták, hogy szemükkel ne lássanak, fülükkel ne halljanak, szívükkel ne értsenek, és meg ne térjenek, és én meg ne gyógyítsam őket. **16** De a ti szemetek boldog, mert lát, fületek is, mert hall. **17** Bizony mondom nektek, hogy sok próféta és igaz kívánta látni, amiket ti láttok, és nem látták, és hallani, amiket ti hallotok, és nem hallották.

18 **Ti most azért halljátok meg a magvető példázatát.** **19** Amikor valaki hallja a mennyek országáról szóló igét, de nem érti, eljön a gonosz, és kiragadja a szívébe vetett magot. Ez az, amelyik az útfélre esett. **20** A köves talajra hullott mag pedig az, amikor hallja valaki az igét, s mindjárt nagy örömmel fogadja, **21** de nem gyökerezik meg benne, ezért csak ideigvaló, s amint nyomorgatás vagy üldözés támad az Ige miatt, azonnal megtántorodik. **22** A tövisek közé esett mag pedig az, aki hallgatja ugyan az igét, de az élet gondja és a gazdagság csábítása megfojtja az igét, úgyhogy nem terem gyümölcsöt. **23** A jó földre esett mag pedig az, aki hallja és érti az igét; ez gyümölcsöt is terem, némelyik százannyit, némelyik hatvanannyit, némelyik pedig harmincannyit. (Mt 13)

A föld passzív – nem is tud másmilyen lenni! Nem a földön múlik, milyen föld, és hogyan terem, hanem a gazdán, azon, hogyan műveli, hogyan gazdagítja a földet, mikor és mivel veti be. Hogyan teszi befogadóvá, jó termővé. Ez tökéletes metaforája lehet annak, ahogy Isten az emberiséget gondozza, műveli, ápolja. Rajta múlik, éppen milyen földek vagyunk, és milyen hiteket vet belénk. Az értelmezési hagyományban (Trench 1861/2006: 22; Kozma 2002: 154) azonban az embernek kell aktívnak lennie, törekednie kell jó befogadóvá (jó földdé) válni – annak ellenére ez az értelmezés, hogy a föld passzív szereplő a képen. Szükséges-e az ember aktivitása ahhoz, hogy Isten megtalálja? Az elveszett ember teljesen passzív állapotát mutatja Lázár feltámasztás előtt állapota, aki semmivel nem tudott hozzájárulni a feltámasztásához, mert halott volt. (Mint több bibliai szöveg szerint mi is – nem fizikai értelemben: Ef 2:1, Kol 2:12–14.) A passzivitás, szemlélődés, elfogadás titka a Biblia legmélyebb titka lehet (lásd 2Móz 14:14). Mit jelent a föld passzivitása? A föld nem tesz semmit. A Gazda táplálja a földet tápanyagokkal, vízzel, ha kell napsütéssel vagy árnyékolással, és magokat ültet belé. És mit tesz a föld? Terem. Mit tesz azért, hogy teremjen? Semmit. Történik fejlődés, változás? Igen.

Mi az üzenet? A „legyünk jó földek!” vagy az, hogy: különböző földek vannak (eltérő hitállapotú emberek), de ez nem rajtunk múlik? Isten végzi a magvetést és a földek befogadóvá tételét is. (Az üzenet része lehet az is, hogy egyik föld sem tökéletes, konkoly például mindig van.)

Az Egy ember két fia példázat

28 De mi a véleményetek erről? **Egy embernek két fia volt.** Odament az elsőhöz, és azt mondta neki: Eredj, fiam, dolgozz ma a szőlőmben. **29** Az pedig így felelt: Nem megyek, de azután meggondolta magát, és elment. **30** A másikhoz is odament, és hasonlóképpen szólt. Az így válaszolt: Megyek, uram, de nem ment el.

31 E kettő közül melyik teljesítette az apja akaratát? Így feleltek: Az első. Jézus erre azt mondta: Bizony mondom nektek: **a vámszedők és a parázna nők megelőznek titeket az Isten országában.** **32** Mert eljött hozzátok János, az igazság útjának képviselője, és nem hittetek neki, de a vámszedők és a parázna nők hittek neki; ti pedig, akik ezt láttátok, még ezután sem éreztetek bűnbánatot, hogy hittetek volna neki. (Mt 21)

Azok számára, akik jó emberek, jó hívők akarnak lenni, vagy annak akarnak látszani, rendkívül éles és sokkoló Jézus konklúziója az Egy ember két fia példázatában: a bűnösök megelőznek titeket! A szöveg szerint mindezt a zsinagógában mondja, a főpapoknak (Mt 21:23). A tanítás egyértelműen botránys, és jelzi, hogy Jézus egész más üzenetet próbált átadni, mint amire fogadókészek voltak a vallási vezetők. A társadalom által bűnösöknek bélyegzett emberek és a megbélyegzők közötti különbség az lehet, hogy az egyik csoport mindenképp a bűntelenség látszatát próbálja képviselni, a másik csoport elismeri bűnösségét. Talán utóbbi csoport nem is tehet mást, mivel a társadalom nyíltan bélyegzi meg őket. Lehetséges, hogy Jézus célja az volt ezekkel az éles kijelentésekkel, hogy ő is a beismerés felé terelje a hallgatóságot. Jézus bűndefiníciója is eltért az akkoriban elfogadottól, szerinte önző, nemkívánatos gondolataink is bűnök, mivel jelzik a lelkiállapotunkat (lásd: A hegyi beszéd, Mt 5:17–48).

A Szőlősgazda példázata

33 Hallgassatok meg egy másik példázatot: **Volt egy gazda, aki szőlőt ültetett,** körülvette kerítéssel, borsajtót ásott benne, őrtornyot épített, és kiadta munkásoknak, majd elutazott. **34** Amikor pedig elérkezett a gyümölcsérés ideje, elküldte szolgálait a munkásokhoz, hogy vegyék át a neki járó termést. **35** De a munkások megfogták a szolgálait, és kit megvertek, kit megölték, kit pedig megköveztek. **36** Erre más szolgálakat küldött, többet, mint korábban, de ugyanígy bántak azokkal is. **37 Utoljára pedig elküldte hozzájuk saját fiát, mondván: A fiamat meg fogják becsülni.** **38** De amikor a munkások meglátták a fiút, egymás között így beszéltek: Ez az örökös! Rajta, öljük meg, és foglaljuk el az örökségét. **39** És megfogták, kivetették a szőlőn kívül, és megölték.

40 Amikor majd megjön a szőlő ura, vajon mit tesz ezekkel a munkásokkal? **41** Azt mondták neki: Mivel gonoszok, gonoszul elveszti őket, a szőlőt pedig kiadja más munkásoknak, akik a termést a maga idejében megadják neki. **42** Erre Jézus azt mondta: **Sohasem olvastátok az Írásokban, hogy amelyik követ az építők megvetették, az lett a szegletkő; az Úrtól lett ez, és csodálatos a mi szemünk előtt?** **43** Azért azt mondom nektek, **hogy elvételük tőletek az Isten országa, és olyan népnek adatik, amely megtermi annak gyümölcsét.** **44** És aki erre a kőre esik, az összezúzza magát, akire pedig ez ráesik, azt összetöri. **45** Amikor a főpapok és a farizeusok hallották példázatait, megértették, hogy róluk beszél. (Mt 21)

A Szőlősgazda példázata szintén a vallási vezetők jelenlétében és nekik címezve hangzik el, akikről rögzíti a szöveg, hogy megértették, hogy róluk szól a példázat: ők azok, akik éppen

Isten küldöttét nem becsülik meg. A 42. vers idézet a 11. zsoltárból (118:22–23). Az *Írás* szó arra utal, hogy a zsidó hagyomány a keresztények által Ószövetségnek nevezett Bibliarészt háromfele tagolja: Tóra (Mózes 5 könyve), Növiiim 'próféták' (a prófétai iratok) és Kötuvim 'írások' (a többi lelki irat). A zsoltárversben megtalálható szegletköre, alapkőre az Ézs 28:16 szegletkőként, alapszikkaként, fundamentumként hivatkozik. Pál apostol A rómaiakhoz írt levelében (Rm 9:33) azt írja: a beleütközés/megütközés/megbotránkozás köve/sziklája lett elhelyezve Sionban – Jézus nem olyan üzenetet adott át, amit vártak, hanem botránnyosot, megbotránkozttatott. (Az egyik fő vád Jézus ellen az istenkáromlás volt.) (A 44. vers párhuzamát Dániel könyve 2. fejezetében találjuk.)

A Hamis sáfár példázata

1 Majd azt mondta tanítványainak: Volt egy gazdag ember, és **volt annak egy sáfára, akit bevádoltak nála, hogy eltékozolja vagyonát.** **2** Előhívatta azért, és azt mondta neki: Mit hallok felőled? Adj számat a sáfárságodról, mert különben nem lehetsz tovább sáfár! **3** A sáfár azt mondta magában: Mitévő legyek, ha az uram elveszi tőlem a sáfárságot? Kapálni nem bírok, koldulni szégyellek. **4** Tudom, mit tegyek, hogy amikor sáfárságotól megfosztanak, befogadjanak engem a házaikba. **5** És magához hívatta urának minden egyes adósát, és azt mondta az elsőnek: Mennyivel tartozol az uramnak? **6** Az pedig így felelt: Száz korsó olajjal. És azt mondta neki: Vedd az írásodat, ülj le, és írd hamar ötvenet! **7** Azután azt mondta a másoknak: Te mennyivel tartozol? Az pedig így felelt: Száz kórus búzával. És azt mondta annak: Vedd az írásodat, és írd nyolcvanat! **8** És dicsérte az úr a hamis sáfárt, hogy eszesen cselekedett, mert e világ fiai a maguk nemében eszesebbek a világosság fiaiánál. **9** Én is mondom nektek, szereztek magatoknak barátokat a hamis mammonból, hogy amikor az elfogy, befogadjanak titeket az örök hajlékokba. **10** Aki a kevesen hű, az a sokon is hű, és aki a kevesen hamis, az a sokon is hamis. **11** Ha azért a hamis mammonon nem voltatok hűek, ki bízná rátok az igazit? **12** És ha a másén nem voltatok hűek, ki adja oda nektek, ami a tiétek? **13** **Egy szolgálta sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli, és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.** **14** **Hallották pedig mindezeket a farizeusok is, akik pénzszeretők voltak, és csúfolódtak.** **15** **Ő pedig azt mondta nekik: Ti az emberek előtt igaznak tartjátok magatokat, de Isten ismeri a szíveteket, mert ami az emberek között magasztos, az Isten előtt utálatos.** **16** A törvény és a próféták Keresztelő Jánosig voltak, attól fogva az Isten országát hirdetik, és [Károlyi 1908:] **mindenki erőszakkal tör abba.** (Lk 16)

A sáfár eltékozolja gazdája vagyonát, és hogy pártfogókhöz jusson, mikor ez majd kiderül, elenged a gazda adósainak tartozásaiból. A 8–9. versben az értelmezési hagyomány (Trench 1861/2006: 102; Kozma 2002: 415) szerint a példázatbeli gazda mellett Jézus is megdicséri a sáfárt tetteiért (többrendbeli csalásaiért). Véleményem szerint ennek az értelmezésnek a 10–13. versek élesen ellentmondanak, hiszen Jézus éppen azt fejt ki, hogy aki hamis, az hamis. Azt gondolom, a 9. versben csak irónia lehet a dicséret. A 14. vers is ezt erősíti meg, hiszen a farizeusok értették, hogy ez nem dicséret, hanem a példázat róluk szól, a pénzszeretűkről. A 15. versben pedig Jézus még nyíltabban fogalmaz: **„Ti az emberek előtt igaznak tartjátok magatokat, de Isten ismeri a szíveteket, mert ami az emberek között magasztos, az Isten előtt utálatos.”** Kimondottan cáfolja, hogy dicsért volna, és megerősíti A hegyi beszéd üzenetét: Isten látja a valódi énünket, nem csak azt, amit láttatni szeretnénk.

A 2011-es revideált Károlyi-szövegben a 16. vers végét: „és mindenki küzdelem árán jut oda” kicseréltem a korábbi Károlyi-szövegre: „és mindenki erőszakkal tör abba”, mivel a görög szövegben a βιάζεται 'erővel tör előre', βιάζω 'erőt alkalmaz; erőszakot használ' kifejezés szerepel. És lényegbevágó az erőszakosság megjelenítése, hiszen a Hamis sáfár példázata véleményem szerint éppen azt ábrázolja, hogy sokszor erőszakkal akarnak betörni a mennybe az oda vágyók.

Tüzes kemence

Malakiás könyvében, az ószövetség utolsó prófétai iratában az alábbiakat olvassuk:

2 De ki szenvedheti el eljövételének napját? És ki állhat meg megjelenésekor? Hiszen **olyan ő, mint az ötvös tüze és a ruhamosók lúgja! 3** **Leül, mint az ötvös, hogy megtisztítsa ezüstjét, és megtisztítja Lévi fiait, fényessé teszi őket, mint az aranyat és ezüstöt.** Akkor igazsággal visznek áldozatot az ÚRnak. ... **5** Mert ítéletre indulok hozzátok, ... **6** Mert én, az ÚR, nem változom meg, ti pedig, Jákób fiai, **nem semmisültök meg! [nem emésztettek meg,** In: Károlyi 1908.] (Mal 3:2–3, 5a–6)

Az ötvös tűzben megtisztítja az ezüstöt a salakanyagtól (a ruhamosók lúggal megtisztítják a ruhákat). A tűz [Isten] kétféle jelkép lehet:

1. a tűz eléget, örökre megsemmisít,
2. a tűz kiégeti a salakanyagot, és ezáltal magasabb minőség jön létre, megtisztít (vagy az agyagból kerámia keletkezik a tűz által).

A jelképek, a példázatok értelmezésén múlik, hogy számunkra: **elemésztő vagy megtisztító tűz Isten.** Vagyis:

1. Isten mindent megtesz, küzd értünk, megtisztít, meggyógyít, felemel, hazavisz?
2. Az embernek kell küzdenie, „hajamnál fogva” próbálom magam kiemelni és egy magasabb minőségbe helyezni?

A bibliai antropológia szerint az ember nem képes arra, hogy megváltoztassa, megmentse önmagát, mindezt csak Isten bírja megtenni:

Ki mondhatná azt: megtisztítottam szívemet, tiszta vagyok a bűnömtől? (Péld 20:9)
Nézd meg Isten cselekedeteit: ki teheti egyenessé, amit ő görbévé tett? A jó napokban élj a jóval, a rossz napokban pedig jusson eszedbe, hogy ezt is, éppúgy, mint azt, Isten szerezte; azért az ember semmit se sejt abból, ami rá következik. (Préd 7:13–14 13)
Mégváltoztathatja-e bőrét a szarvas és feltájtja a párduc? Így tudtok ti is jól cselekedni, akik megszoktátok a gonoszt. (Jer 13:23)
Mert Isten az, aki munkálja bennetek mind az akarást, mind a véghezvitelt tetszése szerint. (Fil 2:13)

Ahogy Malakiás 3:6 írja, „nem semmisültök, nem emésztettek meg” – az érvelés szerint azért nem, mert Isten nem változik meg, ugyanerről ír Nehémiás:

De nagy irgalmasságból **nem semmisített meg őket**, és el sem hagyta őket, mert könyörülő és irgalmas Isten vagy. Most azért, ő, Istenünk, nagy, erős és félelmetes Isten, aki hűségesen megőrződ a szövetséget, ne kicsinyeld le mindazt a nyomorúságot, amely utolért minket, (Neh 9: 31–32a)

Isten/Jézus a nem-megemésztő tűz. Vagy más megfogalmazásban: a féltőn szerető emésztő tűz, aki a polyvát emészt meg belőlünk.

Mert az ÚR, a te Istened emésztő tűz, féltőn szerető Isten ő. (5Móz 4:24)

Ott megjelent neki az ÚR angyala tűz lángjában, egy csipkebokor közepében. Láta, hogy íme, a csipkebokor ég, **de a tűz nem emészt meg.** (2Móz 3:2)

Kinek szórólápátja kezében van, és megtisztítja szérűjét; és a gabonát az ő csűrébe takarja, **a polyvát pedig megégeti** olthatatlan tűzzel. (Lk 3:17 és Mt 3:12)

A polyva/pelyva a gabonamagot takaró burok. Vagyis Isten az értékes részt megmenti, begyűjti, a burkot, az értéktelen részt pedig megsemmisíti. Jákób a jabboki révnél egy egész éjjel tusakodott (1Móz 32: 22–31) egy férfivel (Hós 12:4 szerint az Úr angyalával), aki végül megáldotta Jákóbot, és új nevet adott neki (Izrael). Az eredeti neve jelentése 'csaló', mivel többször is fondorlattal lendült át egy-egy élethelyzeten. Isten azonban nem megemésztette, megsemmisítette Jákóbot, hanem megtisztította a csalásoktól, és így lett új emberré. A Jelenések könyvében a tűz tava magának Jézusnak lehet a metaforája (Jel 20:10, 14). Az ember megmenekül, átesik a tűzkeresztségen, így megtisztul (1Kor 3:15):

Én ugyan vízzel keresztellek titeket megtérésre, de aki utánam jön, hatalmasabb nálam, én még arra sem vagyok méltó, hogy a saruját hordozzam. Ő majd **Szentlélekkel és tűzzel keresztel** meg titeket. (Mt 3:11 és Lk 3:16)

Azért jöttem, hogy **tűzet bocsássak** e földre, és mennyire szeretném, ha már lángolna! (Lk 12:49)

Akik várjátok és siettetnétek az Isten napjának eljövetelét, amikor az egek tűzbe borulva felbomlanak, és az elemek égve megolvadnak! De új eget és új földet várunk az ő ígérete szerint, amelyben igazság lakozik. (2 Pt 3:12–13)

Olyan jövőt ígér a Biblia, melyben minden megsemmisül, elég, azonban egyúttal új föld és új ég jön létre. Megsemmisülnek a Jákókok? Vagy a Jákókokban a Csaló, a polyvarész semmisül meg, és megújult Jákókokká válnak, új névvel? A kontrasztot így mutathatjuk be: Isten megtisztít, felemel vagy Isten megbüntet, elpusztít. Melyik az örömezenet? És melyik a botrány, ha farizeusok vagyunk?

A befogadó-értelmező folyamat során a befogadóban mindig kialakul vélemény, gyakran ítélezés. A parabolák trükkösek, szellemi és lelki csapdát rejtenek. Tükröt mutatnak számunkra, de elsősorban nem a történet szereplőiről, hanem önmagunkról. A Tékozló fiú példázatában a báty elítéli az öccse viselkedését. Én, a befogadó elítélem a báty viselkedését. Miközben zseniálisan ráeszmélek, hogy a báty viselkedése farizeusi, álszent, szeretetlen; könnyen előfordulhat, hogy azt már nem tudatosítom, hogy azáltal, hogy erre az értelmezésre jutottam, én magam is azzá váltam. A Tíz szűz példázatában az öt okos elítéli öt társát, és szeretetlenül nem segítenek nekik. A farizeus és a vámszedő példázata értelmezésekor elítélem a vámszedőt, mivel bűnös, majd elítélem a farizeust, mivel dölyfös. Ha nem lennék én magam is álszent (farizeus), nem ítélném el a vámszedőt... („Aki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ” Jn 8:7.) A Szőlőmunkások példázatában elítélem magát a Gazdát, aki nem igazságosan jutalmaz. Íme a hamis istenkép megjelenítése: magát Istent (a példázat Gazdáját) ítélem el. Klasszikus csapda, és belesétálunk, ahogy a többi parabola esetében is. Ennek felfedezése

és az önreflexió elmaradása azért is történhet meg, mert a példázatok olvasásának célja így fogalmazható meg: mit jelentenek? És nem az: **kiket ítélem el a példázat olvasása közben?** Milyen érzéseim, gondolataim születtek az interpretáció interakciója közben? Márpedig az, hogy másokban mit ítélek el, lakmuspapírszerűen megmutathatja, hogy önmagamban mit ítélek el. Jézus minden alkalommal beleránt bennünket magába a parabolába azáltal, hogy előre tudja, hogy úgysí ítéletek keletkeznek bennünk. Az ítélezésem mint tett leplez le engem, éppen mint a példázatban a bátyot, a farizeust, a korai munkásokat. Jézus NEM azért meséli a parabolát, hogy annak szereplőiről véleményt alkothassunk, hanem azért, hogy én mint befogadó, példázattertolmező, elveszett, tékozló harmadik fiú, farizeus, munkamániás korai munkás kapjak egy (akár nem túl szívderítő) tükröt a belső állapotomról.

Ugyanazon szöveg, példázat értelmezései lehetnek akár ellentétesek is a befogadók attitűdjétől függően (Borbás 2015). Éppennyi olyan bibliai szöveget is találhatunk, mely a nemkönyörülő, a számonkérő, büntető, elemésztő Istenről szól. Véleményem szerint Istennek didaktikai, pedagógiai célja lehetett azzal, hogy a teljes Biblián végigvonul ez a kétféle istenkép. A Biblia bemutatja mindkettőt, mint a szívekben megjelenő kétféle istenképet: egy, melyet Isten tanít önmagáról, egy melyet az emberek tanítanak. Sőt, az egyén hitében is jelen van mindkét istenkép, hiszen ha valaki éppen el van keseredve, vagy éppen dühös Istenre, akkor nem a kegyelmes Istennel hadakozik, hanem az elképzelt haragvó Istennel. Az Istenről való kétféle nézetünk megfelel az emberek állapotáról való kétféle vélekedésünknek (vannak rosszak és jók, avagy mindenkiben van rossz és jó). Sőt, mentális értelemben **az emberekről (önmagunkról) való vélekedésünknek a következménye, hogy melyik istenképet valljuk.**

A nyelvi szöveg interpretációs folyamata során tulajdonképpen „gondolatokat tulajdonítunk másoknak” (Reboul–Moeschler Jacques 2000: 26). Az újszövetségi példázatok interpretáló stratégiája során a nyelvi szöveg értelmezésén túl rá kell jönnünk, milyen Isten gondolkodása. Azonban az egész Biblián végigvonul annak bemutatása, hogy tulajdonképpen az ember nem értheti meg Istent, annyira távol állnak egymástól mentális folyamataik:

Mert az én gondolataim nem a ti gondolataitok, és a ti útjaitok nem az én útjaim, így szól az ÚR! Mert amiképpen magasabbak az egek a földnél, akképpen magasabbak az én útjaim a ti útjaitoknál és az én gondolataim a ti gondolataitoknál! (Ézs 55:8–9)

Ezért is érdemes kutatni azokat az üzeneteket, amelyek kevésbé antropomorfak, kevésbé antropomorfizáltak, kevésbé beágyazottak a hagyományozódó társadalmi kultúrákba.

[Önreflexió. A szerző nem szerette volna azt a látszatot kelteni, mintha semlegesen lenne képes bemutatni a témát. A legtöbb olvasó számára világos lehet, hogy mi a cikk szerzőjének a hite. A szerző szerint semmilyen témát nem lehetséges semlegesen bemutatni. A teljes semlegesség illúzió. A modell, amelyben dolgozunk, eleve kijelöli, hogy egy jelenségről mi az elképzelésünk. Inkább csak törekedni lehet a semleges bemutatásra, azonban témafüggő is lehet, hogy ennek elérése mennyire sikerülhet.]

Forrás

Biblia. Károlyi-féle fordítás. 2011-es revízió. Budapest: Veritas Kiadó.

Biblia. Károlyi-féle fordítás. 1908-as revízió. [Ahol ez jelölve van.]

Bibliográfia

- Borbás Gabriella Dóra 2013: *A Biblia mint kommunikációs tankönyv*. Budapest: Vince Kiadó.
- Borbás Gabriella Dóra 2014: Létezik-e valódi párbeszéd? In: *Nyelv és Tudomány*. január 13. <http://www.nyest.hu/hirek/letezik-e-valodi-parbeszed>
- Borbás Gabriella Dóra 2015: Hit általi megértés. A jézusi példázatok értelmezésének nyelvi és lelki háttere. In: *Credo*. XXI/2. 12–19.
- Borbás Gabriella Dóra 2017: Az evangélium mint botrány. Jézusi példázatok interpretációja. In: Gecső Tamás–Szabó Mihály (szerk.) *Az ellentét nyelvi és nonverbális kifejezésének lehetőségei*. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. 117–127.
- Kozma Zsolt 2002: *Jézus Krisztus példázatai*. Iránytű Alapítvány.
- Reboul, Anne – Moeschler, Jacques 2000: *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Ricoeur, Paul 1965/1998: Az interpretációk konfliktusa. In: Fabiny Tibor (szerk.) *A hermeneutika elmélete*. Szeged: JatePress. 139–150.
- Ricoeur, Paul 1975/1995: *Bibliai hermeneutika*. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Steinmetz, C. David 1980/1994a: Teológia és egzegézis. Tíz tézis. In: Fabiny Tibor (szerk.) *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében*. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont. 5.
- Steinmetz, C. David 1980/1994b: A prekritikai írásmagyarázat elsődlegessége. In: Fabiny Tibor (szerk.) *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében*. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont. 6–20.
- Trench, R. C. 1861/2006: *Jegyzetek az Úr Jézus példázataihoz*. Budapest: Evangéliumi Kiadó.
- Weder, Hans 1997: To Speak Metaphorically of God. On the Significance of the Parabolic Speech of Jesus. In: Hans Weder: *Metaphor, Parable, Hermeneutics*. Budapest: Centre for Hermeneutical Research. 7–22.

Różnice interpretacyjne przypowieści Nowego Testamentu

Streszczenie

W trakcie procesu interpretacji tekstu językowego na dobrą sprawę przypisujemy innym myśli. Realizując strategię interpretacyjną przypowieści Nowego Testamentu oprócz interpretacji tekstu językowego musimy domyślić się, co miał na myśli jej twórca. Dysponując jedynie wiedzą językową nie jesteśmy w stanie zrozumieć przypowieści, musimy ukazać tło pozajęzykowe, częściowo pragmatyczne. Interpretacja przypowieści zależy od wiary, wyznania wiary interpretatora (wiara jednostki niekoniecznie zgodna jest z wyznaniem wiary w różnych kościołach). Artykuł omawia 16 przykładowych przypowieści, które sam tekst Biblii identyfikuje jako przypowieści o niebiosach, oraz prezentuje je wyłącznie pod jednym względem: jakie kontrasty można dostrzec pomiędzy możliwymi interpretacjami przypowieści, która interpretacja uwzględnia skandal boskiego przesłania, istnienie jakich ukrytych różnic pomiędzy wiarami można założyć? Od interpretacji symboli, przypowieści zależy, czy dla nas Bóg jest ogniem siejącym spustoszenie, czy przynoszącym oczyszczenie.

Nyelvtanítás

Glottodydaktyka

A magyar nyelv és hungarológia tanítása a romániai tantervek tükrében

Bevezető

A hungarológia jelene és jövője témakör felveti annak lehetőségét, hogy a romániai magyartanításról másképpen is szóljunk. Ezen a vidéken ahhoz vagyunk szokva, hogy a magyar nyelv oktatásáról mint kisebbségi anyanyelv tanításáról beszélünk, hiszen jelenleg az országban tizenhat megyében találunk magyar tannyelvű iskolákat, de két megye teljes területén folyik csak anyanyelvként való oktatás. A többi esetben is a magyar tannyelvű iskolákkal párhuzamosan vagy akár ezek keretén belül szintén több olyan helyzettel találkozunk, ahol a magyart nem anyanyelvként tanulják a diákok. Ilyen eset lehet, amikor vegyes házasságból származó gyermeket adnak magyar tannyelvű iskolába és a magyar nyelvi kompetenciái nem mindig anyanyelvi szintűek (erre jó példa a bányászati szórvány), de ide tartoznak azok a helyzetek is, amikor roma gyermeket íratnak magyar tannyelvű oktatási intézménybe, és ő sem sajátította el anyanyelvi szinten a magyart (ilyen esetekkel találkozunk például a Partiumban). Mindezek mellett azokon a településeken, ahol nincs magyar tannyelvű iskola, ha megfelelő létszámú csoport igényli, indulhat úgynevezett fakultatív magyar csoport. Ez azt jelenti, hogy heti 2–4 órában tanulhatnak magyar irodalmat, nyelvet és történelmet (kultúrát) az idejártó diákok. A csoportalakítás nem osztályonként jön létre, hanem tagozatonként, és a nyelvi kompetenciát veszi figyelembe. Csakhogy ezekbe a csoportokba is járnak olyan gyermekek, akik egyáltalán nem vagy csak nagyon kis mértékben tudnak magyarul.

Ezekre a fakultatív csoportokra készültek el azok a tantervek, amelyek bemutatása, elemzése jelen tanulmány tárgyát képezi. A legtöbb esetben egységes elnevezésük van: magyar nyelv és irodalom tanterv a román tannyelvű iskolákban magyar anyanyelvet tanulók számára. Már az elnevezések is sokatmondóak: anyanyelvként kezelik a magyar nyelvet, és az oktatás teljes értékű eszközeinek tekintik ezt, nem pedig a céljának.

Fogalomértelmezés

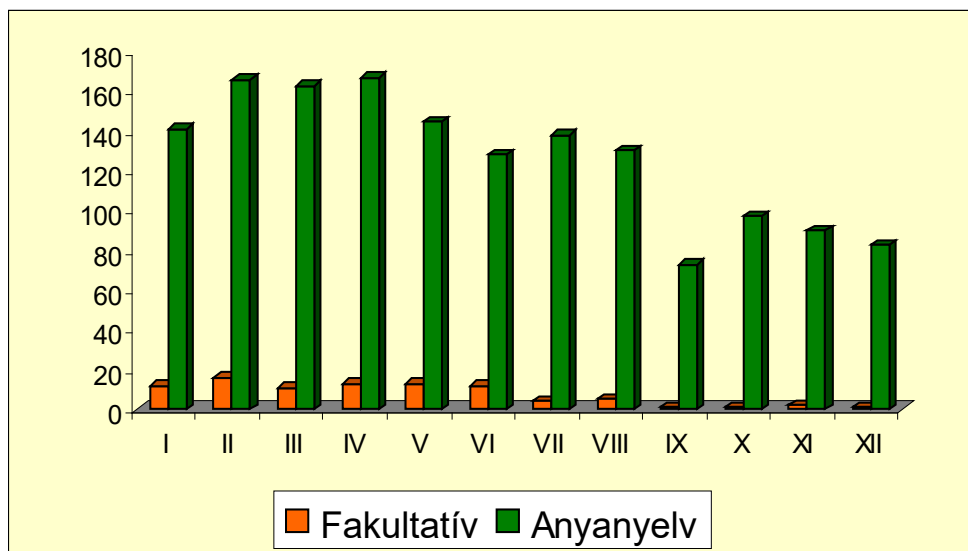
A legtöbb „fakultatív” csoportban a magyar mint idegen nyelv (MID) jelenik meg, mely kifejezést elsősorban oktatásterminológiai szakszóként használom, azaz a külső szempontú nyelvszemléleten alapszik (vö. Giay–Nádor 1998). Viszont arra is ki kell térnünk, hogy ez az elnevezés nem él sem az oktatástervezésben, sem a közbeszédben, mert – szakmódszertani felkészültség hiányában – gyakran idegenkednek a fogalom használatától. A romániai magyarság és ennek vezetői nem akarnak szembesülni avval a ténnyel, hogy egyrészt sok helyzetben már nem beszélnek a gyermekek a magyart anyanyelvként, másrészt vannak olyan, nem magyar származású diákok, akik – különböző okok miatt – magyarul szeretnének tanulni. Ezekre a közoktatásban gyakori helyzetekre ajánlom a magyar mint származásnyelv vagy mint környezetnyelv fogalmak bevezetését (vö. Magyari 2016).

Módszertani keret

Jelen tanulmány két kérdés köré szerveződik: (a) milyen tartalmi és módszertani mutatók mentén építkeznek az érvényben lévő romániai tantervek, amelyek a magyar mint idegen nyelv (inkább fakultatív magyar) oktatását szabályozzák, illetve (b) reflektálnak-e ezek az aktuális társadalmi igényekre.

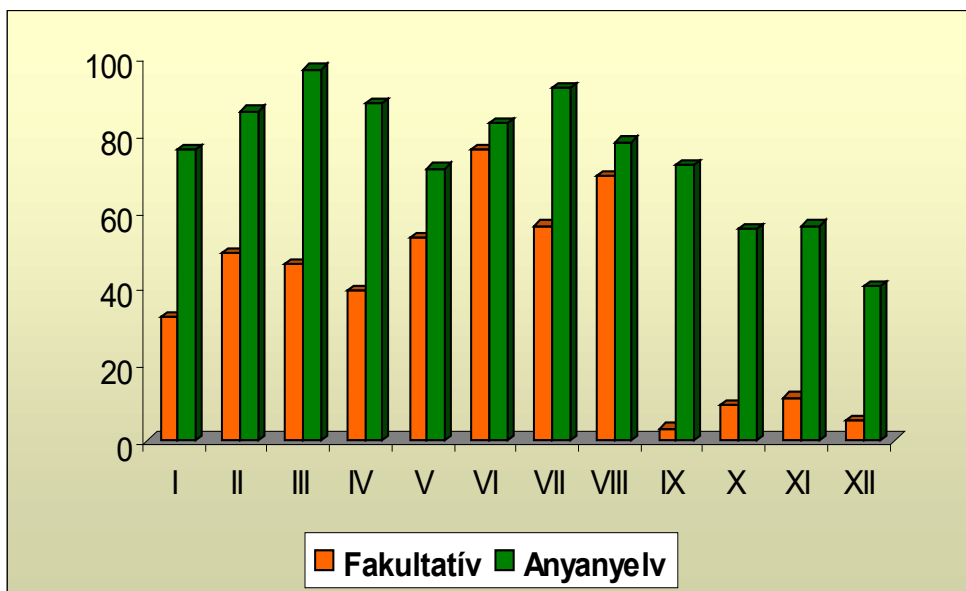
A probléma körbejárásához a közoktatásban érvényben lévő tanterveket vizsgáltam meg: *A magyar anyanyelvi kommunikáció. Tanterv a román tannyelvű iskolákban magyar anyanyelvet tanulók számára az előkészítő osztálytól a II. osztályig (1/2015)*; *A magyar nyelv és irodalom tanterv a román tannyelvű iskolákban magyar anyanyelvet tanulók számára a III. és IV. osztályban (2/2015)*; *Magyar nyelv és irodalom* (román tannyelvű osztályokban tanuló diákoknak) (3/2009); *Magyar nyelv és irodalom* (román tannyelvű osztályokban tanuló diákoknak) (4/2009).

Céлом bemutatni ezeket az oktatástervezési dokumentumokat, valamint tartalmi elemzésükön keresztül kívánom vizsgálni a szabályozás és a tanítási gyakorlat kapcsolatát. További kutatási módszerem az aktív résztvevői megfigyelés, melynek keretében magyartanító gyakorló pedagógusok iskolai munkájára reflektálok (a kutatás eredményeit ebben a tanulmányban nem mutatom be), illetve bevontam a kutatásba több megye (Arad, Temes, Bihar, Szatmár) beiskolázási kimutatásait is, amelyek általános képet nyújtanak arról, hogy mekkora igényre válaszol a fakultatív rendszerű magyartanítás. Például Temes megyében a 2003/2004-es tanévben 251 diák tanult fakultatív módon magyar nyelvet, a 2004/2005-ös tanévben 348 gyermek, majd a 2017/2018-as tanévben 338-an. Ebben a megyében az elmúlt tíz-tizenöt év alatt megtöbbszöröződött azoknak a diákoknak a száma, akik fakultatív magyar csoportokba járnak (l. 1-es és 2-es ábra).

1. ábra: Temes megyei összehasonlító adatok 1997–1998.

Forrás: Kiss Ferenc kisebbségi tanfelügyelő kimutatása

2. ábra: Temes megyei összehasonlító adatok 2009–2010.

Forrás: Kiss Ferenc kisebbségi tanfelügyelő kimutatása

Az adatok értelmezése

Ebben a kontextusban válik fontossá a romániai magyar nyelvű oktatás átértelmezése. Egy problémafelvető írásnak köszönhetően (vö. Magyarai 2005: 459–466) 2006-ban megindult a Bolyai Nyári Akadémia keretén belül a fakultatív rendszerben oktató pedagógusok továbbképzése, majd 2008-ban megkezdődött a speciális helyzetekre szakosodott tantervek előkészítése, és 2015-re megszületett az a négy tanterv, amelyek az oktatás teljes szintjét lefedik. Viszont ezek az oktatástervezési dokumentumok sok esetben csak azokban a helyzetekben szolgálnak útmutatóként, ahol a magyart anyanyelvként tanítják.

A tanulmány elején jeleztük, hogy ez az írás arra a kérdésre keresi a választ, hogy (a) milyen tartalmi és módszertani mutatók mentén építkeznek az érvényben lévő romániai tantervek, amelyek a magyar mint idegen nyelv (fakultatív magyar) oktatását szabályozzák. A válasz már a dokumentumok elnevezéséből is kiderül: alsó tagozaton a *magyar anyanyelvi kommunikáció* elnevezés jelenik meg, illetve a *magyar nyelv és irodalom tanterv* kifejezés, amely szintén arra utal, hogy nem számol a dokumentum tartalmilag azokkal a helyzetekkel, amikor MID-ként kellene a magyart oktatni.

A tantervek bevezető részében olvashatjuk, hogy milyen céllal jöttek létre, illetve milyen fogalmi rendszerben képzelik el használatukat, például: „az anyanyelvi nevelést a kommunikáció kompetenciaterületének egységes fejlesztési feladatrendszerében értelmezi” (1/2015), valamint cél az „olyan személyiség alakítása, amely képes magyar nyelven kommunikálni, rendelkezik a magyar irodalmi és kommunikációs műveltség alapjaival, hatékonyan és kreatívan

alkalmazza képességeit” (4/2009). Ezek a példák is alátámasztják, hogy nem MID-oktatásról van szó, hanem anyanyelven való tanulásról.

Érdemes megvizsgálni a középiskolásoknak szóló tanterv (4/2009) *Tartalmak* alfejezetéhez tartozó előírásait az irodalomtanítással kapcsolatosan:

„1.2. Irodalmi formák és kódok

1.2.1. Szóképek: metafora, szinesztézia, allegória; metonímia. Hasonlat. Retorikai alakzatok: az ismétlés változatai (gondolatritmus, felsorolás, halmozás, fokozás), párhuzam, ellentét.

1.2.2. Verstani alapfogalmak: hangsúlyos ritmus, rímfajták

1.2.3. Epika: történetmondás, elbeszélő, elbeszélői nézőpont, szereplő, szereplők rendszere; epikai műfajok: mese, monda, elbeszélő költemény, ballada, elbeszélés/novella, anekdota, regény.

1.2.4. Líra, líraiság, lírai műfajok: dal, népdal, leíró költemény, életkép, himnusz.

1.2.5. Beszédhelyzet(ek) a köznapi és irodalmi szövegekben: a beszélőnek a tárgyhoz és a címzethez való viszonya; valós és fiktív elemek; elbeszélő, elbeszélői nézőpont. Térszerkezet, időszerkezet a lírai, epikai művekben.”

A részlet alapján feltűnik, hogy az irodalomelméleti fogalmak kialakítása és ezek alkalmazása a szövegértelmezésben anyanyelvi szintű nyelvismeretet feltételeznek, és nem a nyelvtanulás célját szolgálják.

Ugyancsak ennek a dokumentumnak az általános fejlesztési követelményeit véve alapul (1. *A szóbeli közlés megértése*; 2. *A szóbeli kifejezőképesség fejlesztése*; 3. *A szövegolvasás képességének fejlesztése*; 4. *Írásbeli kifejezőképesség (fogalmazás) fejlesztése*; 5. *A saját kulturális értékek ápolása*) arra gondolnánk, hogy a Közös Európai Referenciakeret (KER) szintezésének szempontjai köszönnek vissza, de ha tovább olvassuk, hogy kinek szól a tanterv, ismét hiányérzetünk támad, mert ez áll benne: *Ajánlott tanterv a haladó szint számára*. Viszont az érvényben lévő dokumentumok egyike sem felel meg a kezdő szintnek.

A tantervek elemzése során egy következő probléma az, hogy nem tisztázott minden dokumentum esetében, hogy a tanterv alkalmazására és a tanulók értékelésére vonatkozó ajánlások pontosan mit is jelentenek. A középiskolásoknak szóló dokumentumban olvashatjuk: „A tanuló nyelvismeret szintjének meghatározása a bemeneti követelmények alapján történik, ennek alapján szervezhetőek meg a csoportok/osztályok.” (4/2009), de a bemeneti követelményekre nem tér ki a jelenlegi szabályozás. Arra gondolhatunk, hogy a KER szabályozása alapján ez könnyen megvalósítható lenne, de Romániában egyelőre nincsenek olyan vizsgarendszerek, amelyek a MID-oktatásban segíthetnék a pedagógust a nyelvtanulók csoportjának létrehozásában. Néhány évvel ezelőtt összeállítottunk egy tesztgyűjteményt (Balogh–Magyari 2010), de ezek a felmérők csak az egyes megyék tanfelügyelőségeinek hallgatólagos beleegyezésével használhatók, mivel az országos szintű szabályozás egyelőre várat magára.

A következő problémát a tankönyvek, a módszertani segédanyagok kérdése okozza. Az általános és a középiskolás fakultatív magyartanulást szabályozó tantervek *Megjegyzések c.* alfejezetében olvashatjuk: „A tankönyv egyike a tanítás – tanulás – értékelés során használt taneszközöknek. A tanárnak tehát a tankönyv tartalmát a tanterv követelményeinek megfelelően kell alkalmaznia és az osztály/tanulócsoporthoz kell igazítania.” (3. és 4/2009). Csakhogy olyan tankönyv, amely a fakultatív rendszerben tanulók számára készült volna, szintén nem található meg az országos szabályozásban. 2010-ben jelent meg *Magyarul nem magyaroknak c.* tankönyvem (B1-es szintig), melyet több megyében is használnak a kollégák, de nem tartozik hozzá a hivatalos tananyagokhoz.

Arra a kérdésre, hogy (b) reflektálnak-e az aktuális társadalmi igényekre a vizsgált tantervek, egyértelműen nemleges választ kell adnunk. Romániában tudomásul kellene vennünk jelenleg, hogy társadalmi igény van arra, hogy a magyart ne csak anyanyelvként tanítsuk, tanulják. Ehhez lehet ugyan szubjektív módon viszonyulni, ugyanakkor muszáj tényként is kezelni. Az oktatás-tervezéssel, oktatáspolitikával foglalkozó szakembereknek feladatuk a társadalmi változásokat, igényeket lereagálni, megteremteni a hiánypótlás lehetőségét. A fentiek alapján láthattuk, hogy ellentmondásos és gyakran hiányos is az országos szabályozás és a tanítási gyakorlat kapcsolata, ugyanakkor ezt a helyzetet lehet nyitottan is kezelni, lehetőségként. Induljunk ki abból, hogy a legtöbb tantervben benne van: „A tantervi követelmények megvalósítása érdekében a tanár óráján bármilyen általa alkalmasnak ítélt tankönyvet, szöveggyűjteményt, feladatgyűjteményt használhat.” (4/2009). Tehát nem kell csak a tanügyminisztérium által kiadott segédanyagokat használni, élhet a pedagógus annak lehetőségével is, hogy önmaga válogatja össze azokat a módszertani útmutatókat, tananyagokat, amelyek elérhetőek a számára.

A tantervek és az oktatásszabályozás jelenlegi keretéhez idomulva dolgoztunk ki a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéki Csoportjában egy olyan képzési rendszert, amely segít a MID-oktatás szakszerűbb megvalósításában.

2013 őszén indítottuk el a *Magyar mint idegen nyelv módszertana* c. tantárgyunkat BA szinten a magyar szakos, nyelvészeti szakirányt választó hallgatóink számára. Heti két előadás és két szeminárium keretén belül oktatjuk azokat a tartalmakat, amelyek egy eljövendő magyartanárnak segítséget nyújthatnak azokban az esetekben, amikor olyan csoportokkal kell dolgoznia, ahol olyan gyermekek tanulnak, akik nem anyanyelvű beszélők. Ebben a rendszerben eddig 28 hallgató végzett. 2016-tól a tantárgy bekerült a magyar szakos közös törzsbe kötelező óráként, illetve kijánlottuk a tanítóképzősöknek és a nyelvszakosoknak opciós tárgyként, így még 21 diák részesült eddig ebben a formájú oktatásban.

A tantárgy keretében a hallgatók elsajátítják azokat a kompetenciákat, amelyek szükségese a magyar nyelv külső szemléletű megközelítéséhez, megismerik a legújabb tanítási módszereket, a magyarországi tankönyveket és segédeszközöket, de hangsúlyt fektetünk a hazai törvényi keret (nyelvi jogok, tantervek, oktatásszabályozás stb.) megismertetésére is, valamint az itthoni tankönyvek, didaktikai eszközök használati módjára.

Hiányosságunk, hogy a MID-oktatás gyakorlati oldalát nem tudjuk biztosítani. Ennek alapvető oka, hogy a tanárképzés országos szabályozása nem teszi lehetővé az ilyen jellegű iskolai szakgyakorlatot, de köztes megoldásként hallgatóink részt vehetnek egy temesvári nyelvtáborban, ahol olyan 6–14 éves diákok vesznek részt, akik fakultatív rendszerben (vagy származásnyelvként, vagy regionális nyelvként) tanulnak magyarul.

Összegzésként elmondható, hogy a romániai hungarológia oktatásának jelene sok megoldásra váró problémát vet fel, de a közoktatásban lassan megjelent egy másfajta szemléletmód is, amelyet kényszerhelyzet hozott ugyan létre, de közelebb vezethet ahhoz, hogy a ma már nem minden esetben anyanyelvként tanult magyar nyelvünket korszerű módon taníthassuk, hogy elérhetőek legyenek a pedagógusok számára a munkájukat megalapozó oktatási segédeszközök, és a hozzá kapcsolódó módszertani tudás is. Reméljük, hogy mindennek köszönhetően biztosabb alapokra helyezhető a magyartanítás jövője.

Források

- Tanterv 2015: *A magyar anyanyelvi kommunikáció. Tanterv a román tannyelvű iskolákban magyar anyanyelvet tanulók számára az előkészítő osztálytól a II. osztályig* (1/2015). <http://www.edu.ro>
- Tanterv 2015: *A magyar nyelv és irodalom tanterv a román tannyelvű iskolákban magyar anyanyelvet tanulók számára a III. és IV. osztályban* (2/2015). <http://www.edu.ro>
- Tanterv 2009: *Magyar nyelv és irodalom (román tannyelvű osztályokban tanuló diákoknak)* (3/2009). <http://www.edu.ro>
- Tanterv 2009: *Magyar nyelv és irodalom (román tannyelvű osztályokban tanuló diákoknak)* (4/2009). <http://www.edu.ro>

Bibliográfia

- Balogh Andrea – Magyar Sára 2010: *Nyelvi szintfelmérő tesztgyűjtemény – Culegere de teste de competență lingvistică în limba maghiară*. Temesvár: AEGIS Kiadó.
- Giay Béla–Nádor Orsolya (szerk.) 1998: *Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Magyar Sára 2005: A fakultatív magyar nyelvoktatás – anyanyelven való tanulás. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004–2005*: 459–466.
- Magyar Sára 2010: *Magyarul nem magyaroknak – Curs de limbă maghiară*. Temesvár: AEGIS Kiadó.
- Magyar Sára 2016: MID-oktatás Romániában? – Fogalmak, helyzetek, lehetőségek. In: Maróti Orsolya – Nádor Orsolya (szerk.): *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*. Budapest: Balassi Intézet. 70–76.

Nauczanie języka węgierskiego i przedmiotów hungarystycznych w świetle programów studiów w Rumunii

Streszczenie

W artykule szukam odpowiedzi na pytanie, na podstawie jakich treściowych i metodycznych wytycznych opracowywane są obowiązujące programy studiów w Rumunii, które regulują nauczanie języka węgierskiego jako obcego (raczej jako przedmiot fakultatywny), oraz czy odpowiadają one aktualnym wymaganiom społecznym. Moim celem jest zaprezentowanie dokumentacji dotyczącej planowania nauczania, która reguluje obecnie nauczanie języka węgierskiego. Ponadto poprzez jej analizę treściową mam zamiar zbadać związek regulacji z praktyką dydaktyczną. Kolejną metodą badawczą, którą stosuję, jest aktywna obserwacja w roli uczestnika, w ramach której odnoszę się do pracy nauczycieli-praktykantów nauczających języka węgierskiego w szkołach. Ramy teoretyczne czerpię z prac Béli Giayego i Orsolyi Nádor (1998), jak również Sáry Magyar (2005; 2010; 2016).

Az internetes szótárak szerepe a lengyelről magyarra fordításnál. Segítség vagy akadály?

1. Bevezetés

Egy idegen nyelv tanulásánál az anyanyelvről a célnyelvre való fordítás komoly nehézséget okozhat a nyelvtanulóknak. Sok probléma merül fel a magyar nyelv oktatásánál a lengyel anyanyelvű hallgatók esetében is, mikor lengyel szöveget, vagy akár különálló mondatokat magyarra kell fordítaniuk, ilyenkor legtöbbször szótárakhoz nyúlnak segítségért. A mai fiatal-ság előszeretettel használ interneten elérhető szótárakat, nemcsak abból az okból kifolyólag, hogy a nyomtatott szótárak elavultak, és már nem tükrözik a XXI. század változó, gazdagodó szókincsét, hanem azért is, mert az internetes szótárak könnyen elérhetőek, akár az órán kéznél vannak az okostelefonok révén.

Ezúttal néhány problémát szeretnék felvetni, milyen típusú fordítási nehézségekkel találkozhatják szembe magukat a hallgatók. Kiindulópontként a kutatásomhoz egy köztük végzett kérdőíves felmérés szolgált. A kérdőívet 14-en töltötték ki, az alapképzés IV. éves, valamint a mesterképzés I. és II. éves hallgatói a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékén, 2017 novemberében. Arra a kérdésre keresem a választ, mennyiben segítenek az interneten elérhető szótárak a lengyelről magyarra fordításban, esetleg bizonyos esetekben félrevezethetik-e a nyelvtanulót.

2. Használják-e a hallgatók internetes szótárakat?

A kutatásom elején arra voltam kíváncsi, használják-e a hallgatók internetes szótárakat, azok milyen előnyét és hátrányát tudják megemlíteni. Internetes szótárakon azokat az egy- vagy kétnyelvű, általános szótárakat értem, melyek elektronikus módon interneten hozzáférhetőek, nem a nyomtatott szótárak online változatait.

Az első kérdésre többnyire igenlő választ kaptam. Ezt azzal indokolták, hogy használatuk gyors és kényelmes módja annak, hogy megtalálják a szavak jelentését, vagy elkészítsék a házi feladatot; könnyen elérhetőek, elég beírni egy szót, nem kell lapozni egy könyvet; mutatnak példamondatokat, látjuk, milyen kontextusban létezhet egy szó; tartalmaznak új szavakat és több szleng kifejezést is; nagyon hasznosak lehetnek. Kaptam azonban olyan választ is, hogy a hallgató egy komolyabb fordításnál mindig a nyomtatott szótárt használja, egy másik hozzátette, hogy használ internetes szótárakat, de a Reychman szótár mellett.

Az internetes szótárak hátrányaként a következő dolgokat emelték ki: nem jó a minőségük; a magyar-lengyel és lengyel-magyar változatok elég szűkösek; előfordulhat, hogy félrevezetnek; gyakran butaságot találhatunk bennük, ezért mindig minden szót több forrásban is ellenőrizni kell. Van, aki először angolra vagy németre fordítja az adott kifejezést és csak utána magyarra. Nem minden esetben lehet megbízni bennük, ha bárki tudja ezeket szerkeszteni.

Csak egy hallgatótól kaptam tagadó választ, aki szerint *nincs olyan internetes szótár, ami annyira jó, mint a klasszikus szótárak, pl. a Reychman*, az internetes szótárak közül csak a *Hunglish*-t találja érdemlegesnek.

Hogy mely internetes szótárakat használják leggyakrabban a hallgatóink a nyelvtanulásnál, ebben a témában Anna Grzeszak végzett már felmérést (Grzeszak, 2015). A kutatásom során a kérdőívből kapott válaszok alapján a hallgatók által a fordításhoz használt lengyel-magyar kétnyelvű szótárak a következők voltak: *translate.google.pl; e-bratanki.hu; hu.bab.la; szótár.sztaki.hu; pl.glosbe.com; dictzone.com; eudict.com*. Többen használták az angolt mint közvetítő nyelvet a fordításnál, így hasznosak voltak számukra ezek a szótárak is: *magyar-angol-szotar.hu; topszotar.hu/angolmagyar; hunglish.hu; diki.pl; en.bab.la/dictionary/english-hungarian; en.wiktionary.org; context.reverso.net* (lengyel-angol). Előfordult, hogy segítségül hívtak magyar egynyelvű szótárt is, ilyen volt a *szinonimaszotar.hu*, a *hogymondom.hu* szlengszótár vagy a magyar nyelvű wikiszótár *hu.wiktionary.com*. A használt források között megnevezték *A magyar nyelv értelmező szótárát*-nak online változatát is: *mek.oszk.hu*. A fordítási módszerek közül egy hallgató javasolt a szótárakon kívül más lehetőséget is. Jónak tartja az internetes böngészést, segítséget nyújt neki a hasonló témájú cikkek olvasása a célnyelven, melynek során keresi a megfelelő kifejezést.

3. Fordítási problémák

A lengyelről magyarra fordításnál különféle típusú nehézségekkel kerülhetünk szembe. Ezek a két nyelv eltérő struktúrájából, illetve a két nép kultúrája közötti különbségekből is adódhatnak. A megfelelő szótár hiánya ilyen esetekben lehetetlenné is teheti a fordítást. A hallgatóknak a leggyakrabban problémát okozó, tipikus, buktatókat rejtő fordítási nehézségeket válogattam bele a felmérésbe. Az általuk javasolt megoldásokat mutatom be az alábbiakban pontokba szedve. A gyakorlathoz csak internetes szótárakat használhattak.

3.1. Elvont főnevek

A lengyel *zaangażowanie* i *dyspozycyjność* főnévvel egy dolgozó két nagyon pozitív tulajdonságát lehet kiemelni. Az első a *zaangażować* igéből képzett főnév, melynek jelentése 'odaadó/lelkes munka' lehetne, a másodikat azonban nem lehet a magyarban egy főnévvel, vagy jelzős szerkezettel visszaadni. A *dyspozycyjność* fogalmat körülírással lehet érzékeltetni a legjobban a magyarban. Azt jelenti, hogy valaki mindig készen áll a feladatra, mindig elérhető, és a rendelkezésre áll, amikor szükség van rá, minden időpontban lehet a munkájára számítani. A példamondat *Dziękuję Ci za zaangażowanie i dyspozycyjność* volt, amit így lehet a legmegfelelőbbben lefordítani: 'Köszönöm az odaadó/lelkes munkádat, és azt, hogy mindig a rendelkezésre/készen álltál'.

A megkérdezett hallgatókat ebben az esetben is gyakran félrevezették az internetes szótárak javaslatai. A következő megoldások születtek: A *zaangażowanie* szó fordítása volt az *elkötelezettség* (5); *kötelezettség* (1); *erőfeszítés* (1); *lelkesedés* (1); *részvétel* (1); *belekerülés* (1); *belekeveredés* (1); *bevonás* (1); *eljegyzés* (1). A javasolt kifejezések közül az *erőfeszítés* és a *lelkesedés* talán a legmegfelelőbb, de a két fogalmat együtt a *lelkes munka* foglalja össze. Az utolsó öt kifejezés pedig félrefordítás eredménye.

Ezzel szemben a **dyspozycyjność** szóra a hallgatók javaslatai az *elérhetőség* (9); *készenlét* (1); a **kaphatóság* (3); és a *rendelkezésre állás* (1) voltak.¹ Ez utóbbi van a legközelebb a helyes megoldáshoz, a legmegfelelőbb azonban e kifejezésnek a fent javasolt mellékmondatdal való fordítása.

3.2. Melléknevek

A melléknevek között is találhatunk olyanokat, melyek magyarra fordítása gondot okozhat bizonyos szerkezetekben. Sokszor egy szónak több megfelelője van a magyarban, nem mindig sikerül a hallgatóknak a megfelelőt kiválasztani. Ilyenre találták magukat szemben a következő példamondatban is: **Pierwszy raz spotkałam się z moją przyszłą teściową w kawiarni** 'Először egy kávézóban találkoztam a leendő anyósommal'. A **przyszły** melléknevet a hallgatók főként első jelentésben ismerik, mint 'jövő', pl. *przyszły rok* 'jövő év', *przyszły tydzień* 'jövő hét', ezért fordul elő nagyon gyakran hibás fordítás, ha személyekről van szó. Nem mondhatjuk azt, hogy **jövő férj*, vagy **jövő anyós*, ilyen esetben általában a létigéből képzett beálló melléknévi igeneves alak használata javasolt, *leendő*. A hallgatók megoldásai közt szerepeltek a helytelen **jövő* (5), illetve a ritkán használatos *jövendőbeli* (4), *jövőbeli* (2) kifejezések. Jónak tartottam a *későbbi* (1), *leendő* (2) *anyós* szerkezeteket. Lehetséges összetett főnév képzése is mint *anyósjelölt*, ilyen megoldást azonban nem kaptam.

Ehhez hasonló példa a **niedoszły** melléknév, mely jelentése attól függ, milyen főnévvel alkot jelzős szerkezetet. A feladatlapon a következő mondat szerepelt: **Niedoszły mąż mojej przyjaciółki był policjantem** 'A barátnőm volt vőlegénye (ex-vőlegénye) rendőr volt'. A lengyel **niedoszły mąż** szerkezetet nehéz visszaadni a magyar nyelvben. A **niedoszły** melléknevet akkor használjuk, amikor valami el volt tervezve, de valamilyen okból nem került rá sor, illetve lehet ez ember, akiből a tervek ellenére nem lett az, aki lehetett volna / akinek kellett volna lennie. A hallgatók ilyen fordításokat javasoltak mint: *a barátnőm leendő férje* (5); **már-nem-leendő férje* (1); **nem teljesült férje* (1); **beteljesületlen férje* (1); **állítolagos férje* (2); *férjjelöltje* (2). A fenti javaslatok közül egyik sem adja vissza a lengyel kifejezés jelentését. A legtöbben a *leendő férj* szerkezetet választották, ez azonban a jövőre utal (ugyanúgy ahogy a *férjjelölt*), márpedig a lengyel mondatból egyértelműen az következik, hogy valamelyik fél már felbontotta a jegyességet. A többi javaslat sem adja vissza ezt. A legmegfelelőbbnek találtam a *volt jegyese/*vőlegénye* (1) kifejezést. Egy hallgató pedig helyesen mellékmondatná alakította a lengyel szerkezetet: *a férfi, aki majdnem lett a férje a barátnőmnek* (1).

3.3. Elöljárós szerkezetek

Egyes lengyel előljárós szerkezetek is nehezen fordíthatók le magyarra. Ilyenre példamondat ez volt: **Mażeństwo z długim stażem rozumie się bez słów** 'A már hosszú ideje házások (összeszokott házások) szavak nélkül is értik egymást'. A lengyelben gyakran hallott kifejezés a **mażeństwo z długim stażem**, melynek szó szerinti fordítása 'egy házaspár hosszú (szakmai) gyakorlattal' szintén elképzelhetetlen. Azt a házaspárt értjük alatta, akik már hosszú ideje házások, és már összecsiszolódtak. A hallgatók közül a legtöbben a **mażeństwo** szót

¹ A kérdőívben előforduló, a hallgatók által írt nyelvileg hibás kifejezéseket csillaggal jelölöm.

helytelenül *házasság*-nak fordították *házaspár* helyett: *hosszan tartó házasság* (1); *hosszú időtartamú/*időtartalmú házasság* (2); *hosszútávú házasság* (4); *nagy múltú házasság* (1); *hosszú házasság* (1); *házasság hosszú távon* (1). Csak néhány esetben tükrözte a fordítás azt, hogy itt személyekről van szó: **házaspár, ami több ideje együtt van* (1); **hosszútávú *házasságban a házastársak* (1); *több ideje házasságban levő házastársak* (1); *hosszú életű *házasságban az emberek* (1).

Hasonlóan problémát okozott a következő mondat, melyben két előljárós szerkezetet kellett áttenni magyarra: ***Spotkał się mężczyzna z przeszłością z kobietą po przejściach*** 'Találkozott egy férfi, akinek múltja van, egy sokat megélt/megtapasztalt nővel'. A ***mężczyzna z przeszłością*** szó szerinti fordításban 'egy férfi múlttal', azaz olyan férfit jelent, akinek múltja van, hosszú múlttal rendelkező férfi. A legtöbb hallgatónál megjelent a *múlt* kifejezés: (*egy*) *férfi (a) múlttal* (3); *egy ember múlttal* (1); *a *múltbéli férfi* (1); *a *múlttal való férfi* (1); *a férfi a *múljjával* (1); *a férfi *múltével* (1); **átmenet férfi* (1); de előfordult a **tapasztált férfi* (1) is. A legjobb megoldások voltak a *viharos múltú férfi* (1) és *a/(egy) férfi, akinek/amelynek múltja van* (2).

Ezzel szemben a lengyel ***kobieta po przejściach*** szó szerint 'egy nő viszontagságok után' lehetne, e kifejezés alatt olyan nőt értünk, aki már sokat megélt, lehet, hogy sok kapcsolata volt, sok mindent megtapasztalt, jót, rosszat egyaránt. A hallgatók ilyen fordításokat javasoltak mint: *tapasztalt nő* (3); **átesett nő* (2); **átett nő* (1); **átmenet nő* (1); *nő, akit nagy trauma ért* (1); **történettel lévő nő* (1). A leginkább elfogadható fordítás itt is a *viharos múltú nő* (1) volt. Egy hallgató nagyon frappánsan egy mellékmondatral összevonta a két jelzős szerkezetet így módon: *Találkozott egy férfi egy nővel, mind a kettőnek volt már múltja/előélete*.

3.4. Igei szerkezetek

A felmérésből kiderült, hogy van, amikor egyes igei szerkezetek lengyelről magyarra fordítása is kemény dió. Ezt bizonyítják az alábbi példák. ***Jestem człowiekiem, który ma ogromny dystans do siebie*** 'Olyan ember vagyok, aki nem veszi túl komolyan önmagát / aki tud nevetni magán'. Ennek a mondatnak a kulcsszava a *dystans*, melynek jelentése 'távolság, táv'. A ***mieć dystans do siebie*** szerkezet sem fordítható le szó szerint 'távolsága van önmagához / távolságtartó önmagával szemben'. A *dystans* szót használja a lengyel olyan szerkezetekben is, mint *trzeba podchodzić do czegoś z dystansem*, melynek magyar megfelelője az lenne, hogy 'higgadtan kell kezelni a dolgokat'. A hallgatók legjobb megoldásai ekképp hangzottak: *Olyan ember vagyok, aki nem veszi (saját) magát túl/túlságosan komolyan* (3); *aki nem teljesen komolyan veszi magát* (1); *aki nem veszi magára a dolgokat* (1); *Nem kezelem magam túl komolyan* (1). Megjelentek azonban olyanok is, mint *aki elhatárolódhat magától* (1); *aki elhatárolhatja magát* (1); *aki óriásan elhatárolja magát *magamtól* (1); *aki biztonságban van *magatól* (1). A legkevésbé elfogadhatók voltak olyan szerkezetek, amelyekben megjelent a *távolság* (1), illetve az *óriási *magatávolság* (1) kifejezés. Két hallgató nem fordította le a mondatot.

A következő példa a ***Wiem, że muszę pracować nad sobą*** szó szerinti fordítása ez lenne: 'Tudom, hogy dolgoznom kell magamon'. Alaptagja a *pracować nad czymś* igei szerkezet, ez azt jelenti 'dolgozik valamin'. Mondhatjuk, hogy valaki *dolgozik* pl. *egy projekten, egy fordításon*, de ritkán halljuk azt, hogy az ember *dolgozik (ön)magán*. Ez a szerkezet idegenszerű, javaslatom ennek más szerkezettel való visszaadása, pl. 'Tudom, hogy változnom/tökéletesednem kell'. A hallgatók fordítási javaslatai ezek voltak: *dolgoznom kell magamon/önmagamon* (7); *dolgoznom kell *rajtam/*rámm/*magamnak* (4); *tudom, hogy kell jobb ember lennem* (1); *kell*

**önművelés gyakorolnom* (1). A megoldások közül jónak tartottam az alábbi: *Tudom, hogy kell dolgoznom a személyiségemen* (1).

A következő mondat szintén egy olyan igét tartalmazott, amely nem fordítható szó szerint: *Nie pozwolę sobie pomiać* 'Nem hagyom, hogy semmibe vegyenek / rongyként kezeljenek'. A *pomiać* ige alapjelentése 'söpröget, felsöpör'. Egy eszközhatározó esetben álló bővítmény-nyel együtt azonban a valakivel való rossz, lekezelő bánásmód fejezhető ki. A hallgatók javaslatai közül a legmegfelelőbbek ezek voltak: *nem engedem, hogy rosszul bánjanak velem* (1); *nem hagyom, hogy valaki lenézzen* (1); *nem engedem, hogy lábtörlőnek használjanak engem* (1). Ez utóbbi volt a legfrappánsabb megoldás. Születtek azonban helytelen fordítások is, mint: **hogy magam zaklassatok* (1); **hogy zaklassak engem* (1); *hogy *bántalmazzák engem* (1); *hogy *megtapostassák a *labam* (1); *hogy erőszakoskodjanak velem / ugráltassanak engem* (1); *hogy erőszakoskodjon* (1); *nem engedem engem erőszakoskodni* (1); *nem engedem erőszakoskodni magammal* (1); **hogy parancsoljak* (1); *hogy valaki lenézzé *magám* (1). Az itt használt igék jelentése nagyban eltér az eredetitől. Egy hallgató nem próbálkozott meg a mondat fordításával.

3.5. Számnevek

A lengyelről magyarra fordításnál néha a számnevek fordítása is okozhat fejtörést a nyelvtanulóknak. Ilyen többek között a *kilkadziesiąt*, melynek nem egyszerű megtalálni a magyar megfelelőjét. Magában rejti ez a *tíz* számnevet. A lengyel értelmező szótár (SJP) definíciója szerint ez „egy számot megközelítőlegesen kifejező névmás, mely nagyobb 20-nál és kevesebb 99-nél”². A fordítása attól függ, milyen főnévvel áll. A *kilkadziesiąt* *lat* szerkezet fordítható *több évtized*-ként, ilyenkor a számot nem fordítjuk le, ez a főnévben jelenik meg. Mit tegyünk azonban, ha valamilyen mértékegységről van szó, pl. kilogrammról?

A feladatlapon a *Mama schudła kilkadziesiąt kilogramów* példamondat szerepelt 'Anya lefogyott több kilót (20-99 között)'. Felmerül a kérdés, de mégis megközelítőleg mennyit? A *tíz-egynéhány* sem megfelelő, ennek jelentése a szótár szerint tíznél néhányal több, a lengyel számnév pedig azt sugallja, hogy ez a szám legalább húsz. Az internetes szótárak segítségével az alábbi fordítások születtek a hallgatók tollából: *Az anyuka pártíz kilogrammot lefogyott* (1); *pártíz kilót / pár tízest* (1); *több tíz kilogrammot/ kilót* (4); *tíz-tíz kilót* (1); **pártizes kilogramm* (1); *néhány tucat kilót* (1); *több tucat kilogrammot/ kilót* (2); *több tucat* (2). Volt olyan javaslat, amely nem adta meg megközelítően sem a mennyiséget, pl. *Anyuka több kilót fogyott le* (1). Egyik fordítás sem az igazi, hiszen a súlyt általában nem mérjük tucatsban, a *több tíz / pár tíz* kilogramm pedig kerek számot sugall (20/ 30/ 40), de ez a lefogyott mennyiség nem biztos, hogy kerek. Mégis ez utóbbi tűnik jobb híján a legmegfelelőbb fordításnak.

4. Neologizmusok

Vannak olyan esetek, amikor az internetes szótárakból egyáltalán nem kapunk semmilyen segítséget. Olyan kifejezésekre gondolok, amikor egy új denotátum megnevezésére létrejönnek új kifejezések a nyelvben. Szükségszerű neologizmusok ezek, melyek számos nyelvben

² A lengyel nyelvű idézetek fordításai a szerzőtől származnak.

párhuzamosan keletkeznek, így a lengyelben és a magyarban is. Nem tartalmazzák ezeket sem a nyomtatott, sem az internetes szótárak. Komoly nehézséget, kihívást jelent a fordításkor ezek megfelelőjének megtalálása a célnyelvben.

A feladott mondatokban három olyan kifejezés szerepelt, melyek már többször előfordultak, és mindig problémát okoztak a nyelvórákon. Az egyik a **dopalacz**, magyarul *dizájnerdrog*, ami hallás utáni átvétele az angol *designer drug*-nak, előfordul *dizájndrog*, illetve *designer drog* alakban is.

Ebben az esetben szótár helyett nagyobb segítséget nyújt az internetes böngészés. Ha megpróbálunk magyar cikkeket keresni a kábítószerrel kapcsolatban, rátalálhatunk akkor a definícióra, mely eloszthatja a fordításkor felmerülő esetleges kétségeinket. Az egyik forrásban olvashatjuk a következőt: „A *dizájnerdrog* kifejezést azokra a szerekre használják, melyek molekuláris szerkezetükben illegális drogokra hasonlítanak, így azokhoz hasonló hatásokat idéznek elő. Mivel azonban kémiai szerkezetük a kábítószerlistákon szereplő anyagokétól kissé eltér, tehát nem szerepelnek a tiltólistákon, ezért ellenőrzés alá vonásáig jogi következmények nélkül terjeszthetők, forgalmazásuk és használatuk legális.”³

A példamondat a következő volt: **Młodzież kupuje dopalacze glównie w Internecie** ‘A fiatalok főleg az interneten keresztül veszik meg a dizájnerdrogokat’. A hallgatók javaslatai a *dopalacz* fordítására a *kábítószer* (5); *drog* (1); *szintetikus cathinonok* (1); *legális kábítószer* (1); *legális/szintetikus kábítószer* (1); *tervezett kábítószer* (1); „*legal high*” *szer* (1). A lengyel szó *kábítószer*-nek, illetve *drog*-nak fordítása nem fogadható el, ezek hiperonimák, fölérendelt fogalmat jelölnek, nem fedik le tehát a lengyel szó jelentését. Jó megoldás lehet a *legális/szintetikus kábítószer*, egy hallgató talált rá a *dizájndrog* terminusra. A „*legal high*” *szer*-ként való fordítás helyességét alátámasztja a következő definíció: „Az úgynevezett „*legal high*”, vagyis „legális hangulatjavító” szerek többnyire ismeretlen összetételű növények, növényvédőszer, olykor illatosítók, füstölők, fürdőszók, vagy szintetikus (dizájner) drogokat tartalmazó porok és tabletták, vagy kísérleti vegyszerek” (uo). A *szintetikus cathinonok* is a dizájnerdrogok egyik típusát nevezik meg.⁴ Ketten használták helytelenül az internet által javasolt *utánégető* kifejezést, a lengyel szó másik, műszaki jelentését.

A következő kifejezés a táplálkozással kapcsolatos, az ún. **śmieciowe jedzenie**. Szó szerinti fordítása ‘szemét étel’. Ez is angol eredetű kifejezés, a *junk food* tükörfordítása a lengyelben, mely egy internetes definíció alapján: „olcsó és könnyen előállítható, azonban a táplálkozás szempontjából szegényes, ún. üres kalóriákat tartalmazó táplálék megnevezése (...) a *junk food* típusú étel általában sok konyhasót, zsírt és cukrot, valamint mesterséges adalékokat és színezékeket tartalmaz, mint nátrium-glutamát és tartrazin, ezzel szemben kis mennyiségű fehérjét, rostanyagot, ásványi sót és vitamint.”⁵ Jelenti ez mindazt az egészségtelen élelmiszert, aminek fogyasztása nagyon elterjedt főleg a fiatalok körében.

A feladatlapon szereplő példamondat a következő volt: **Nasz jadłospis coraz częściej dominuje w śmieciowe jedzenie** ‘Az étrendünkben egyre gyakrabban szerepelnek az egészségtelen ételek / a gyorsételek’. A hallgatók javaslatai erre a kifejezésre a következők voltak: *gyorskaja* (5); *gyorsételek* (1); *gyorséttermi kaja* (1); *egészségtelen élelmiszerek* (1); *műkaja* (2); *szemét kaja* (1); *szemét kaja / gyorskaja* (1); vagy csak egyszerűen **szemet* (1). Az utolsón kívül mindegyik elfogadható. Egy hallgató nem próbálkozott meg a mondat fordításával.

³ <http://www.life.hu/csalad/20141027-mindent-a-legujabb-dizajner-drogokrol-elofordulasukrol-tuneteirol-karos-hatasaikrol.html> (2017.11.08.)

⁴ http://www.klinikaikozynt.u-szeged.hu/psych/images/pdf/magyar_oktatas/des_drogok_2015.pdf (2017.11.29.)

⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Junk_food (2017.11.22.)

A feladatlapon megadott harmadik fordítási nehézséget ebben a kategóriában a **wietrzenie magazynów** képezte, mely szintén fogalmi neologizmus. Szó szerint 'raktárak szellőztetése'-ként lehetne fordítani, és nem adható vissza egyszerűen *leértékeléssel*, *árlészállítással* vagy *akcióval*. A szótárak többnyire a szó szerinti fordítást javasolják. Segítségünkre lehet ilyenkor ismét az internetes keresgélés, különféle főleg elektronikai eszközöket árusító üzletek honlapjain. Ezek során rátalálhatunk a helyes *készletkiöprés* kifejezésre. Valószínűleg idegen nyelvi hatásra keletkezett a nyelvünkben, angol megfelelője pl. *clearance sale*, *stock clearance sale* 'készletkiürítés'.

A példamondat így hangzott: **W supermarkecie jeszcz trwa wietrzenie magazynów** 'A szupermarketben tart még a készletkiöprés'. A hallgatók javaslatai között szerepelt az *árlészállítás* (1); *akció* (1); *kiárusítás* (1); **végkiárusítás* (1), ezek közül nem mindegyik fedti le teljesen a mondat tartalmát. Az első három kifejezés arra utal, amikor valamilyen terméket az eredeti árán olcsóbban árusítanak. Ezzel szemben a *végkiárusítás* az árukészlet kiárusítását jelenti, amikor felszámolnak egy üzletet. Néhányan zsákutcába jutottak a szó szerinti fordítással: *raktárak szellőzése* (2); *raktárak/ *raktárok szellőztetése* (3); *tárolók *szellőzés* (1); *a raktár kiürítése* (1); *raktározás leltározás* (1). Egy hallgató talált rá a *készletkiöprés*-re, ezzel párhuzamosan javasolva a *végkiárusítást* és a *leárazást*. Egy hallgató ismét nem próbálkozott meg a fordítással.

5. Következtetések

Napjainkban a nyelvtanulás egyik fontos eszközét képezik könnyű hozzáférhetőségük miatt az internetes szótárak. Legnagyobb előnyük a gyorsaság, és hogy a mindig kéznél lévő okostelefonokon is használhatóak. A hallgatók segítségével végzett kutatásból azonban egyértelműen látszik ezek hátránya. A legtöbbjük nem megbízható, fenntartással kell kezelni ezeket. Nem szabad csak egy forrásra alapozni a fordító munkát, mindig le kell ellenőrizni a kapott eredményt több másikban. Egy szó vagy szerkezet helyes megfelelőjének keresésekor érdemes végignézni az ott javasolt példamondatokat, és nem a legelső megadott kifejezést választani. Néhány esetben segítségünkre lehet, ha próbálunk hasonló témájú cikkeket keresni a célnyelvben, hogy megbizonyosodjunk a talált kifejezés helyességéről. Elengedhetetlen feltétele a jó fordításnak az értelmező és szinonimaszótárak használata is.

A kutatás célja az volt, hogy megnézzük, mennyire nyújtanak segítséget ezek a szótárak a magyar nyelvet tanuló hallgatóknak. A felmérésből kiderült, hogy többségüknek nehéz volt, sőt gyakran nem sikerült megtalálni a lengyel szerkezet helyes magyar megfelelőjét. Sok esetben félreértelmezések, abszurd megoldások születtek. Volt, aki némely mondatnál feladta, egyáltalán nem sikerült lefordítania azt.

Mindez az internetes szótárak sok hiányosságát is mutatja, hiszen a napjainkban folytonosan keletkező egyre újabb kifejezéseket ezek sem tartalmazzák. Bebizonyosodott, hogy most, a XXI. században is érvényes Kosztolányi mondata, miszerint: ... „*nincs és nem lehet «teljes» szótár. A szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből.*” (Kosztolányi, 1971, 166).

Bibliográfia

Grzeszak, Anna 2015: Jak skorzystają ze słowników studenci małych filologii? In: *Lingvodidactica* XIX. 63-77. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11320_3990/c/Linguodidactica_19_Grzeszak.pdf

Kosztolányi Dezső 1971: *Nyelv és lélek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 166.

Internetes források

http://www.klinikaikozpont.u-szeged.hu/psych/images/pdf/magyar_oktatas/des_drogok_2015.pdf (2017.11.29.)

<http://www.life.hu/csalad/20141027-mindent-a-legujabb-dizajner-drogokrol-elofordulasukrol-tuneteirol-karos-hatasaikrol.html>, (2017.11.22.)

<https://sjp.pwn.pl/sjp/kilkadziesiat;2470767.html> (2017.11.22.)

https://pl.wikipedia.org/wiki/Junk_food (2017.11.22.)

Rola słowników internetowych w tłumaczeniu z polskiego na węgierski. Pomoc czy przeszkoda?

Streszczenie

Dla polskich studentów uczących się języka węgierskiego tłumaczenie z języka ojczystego na węgierski zawsze sprawia trudności. Napotykają oni w języku codziennym różne wyrazy, konstrukcje, dla których nie jest łatwo znaleźć w języku węgierskim odpowiedniki. Bardzo często tłumaczenie dosłowne jest niemożliwe, wręcz prowadzi w ślepy zaułek. W dzisiejszych czasach studenci podczas nauki bardzo chętnie sięgają do Internetu. Niniejszy referat ma na celu sprawdzić, w jakim stopniu przy tłumaczeniu trudnych zjawisk językowych z polskiego na węgierski jest im pomocne korzystanie jedynie ze słowników internetowych. Czy praca z takimi słownikami może stwarzać przeszkody?

A magyar szólások és közmondások tanításának néhány felmerülő kérdése a Varsói Tudományegyetem lengyel hallgatóinak a képzése során

„A közmondások ereje oly nagy, alakjuk oly tiszta és megkapó, hogy az első hallásra megragadják az embert és hozzátapadnak egész lényéhez. Rendkívül fontosak, mert a magyar nyelv tisztasága, tömör rövideje, hamisítatlan ereje egész valójában kerül itt érvényre. Sokszor csak pillangóként röpködnek egyszerű szójátékok alakjában az élet talaján nőtt testvéreik között.”

(Almásy 1890 In: Bárdosi & Kiss 2005: előszó)

Bevezetés

A szólások és a közmondások kétségtelül az általános műveltségnek és a nyelvnek szerves részét képezik, ezért ezek megértése és használata az idegen nyelvet tanulók számára elkerülhetetlen, főleg azok számára, akik az adott nyelvet haladó vagy felsőfokon akarják elsajátítani, úgy mint a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszéknek a hallgatói a magyar nyelvet. Ezeknek az ismereteknek a megszerzésére a hallgatóinknak a képzése során elsősorban a magyar nyelvi órák anyaga szolgál. A tanári tapasztalatom azt mutatja, hogy ez a feladat, vagyis a magyar szólások és közmondások elsajátítása, kihívást jelent mind a lengyel hallgatóknak, mind a nyelvtanároknak. Több kérdés is felmerülhet ezzel a problémával kapcsolatban: hány magyar szólást és közmondást kell (meg)ismerniük a hallgatóknak és melyek legyenek ezek?; Mikor, hogyan és miből/ milyen anyagokból tanítsák a tanárok ezeket?; Milyen segítséget nyújtanak a tanárnak a magyart mint idegen nyelvet tanulók számára készült nyelvkönyvek, mit tanulnak belőlük a hallgatóink?

1. Tankönyvek

Ha ebből a szempontból szemügyre vesszük azokat a tankönyveket, amelyeket a tanszékünkön használunk a nyelvgyakorlatok keretében, láthatjuk, hogy az első- és másodéveseknél használt könyvekben közmondásokat még nem, de állandósult szókapcsolatokat elvéve találunk pl.: *a cégnél megáll az élet, édesanyám a család lelke* (Szita & Pelcz 2014), valamint *bőrig ázik, vénasszonyok nyara, repül az idő* (Erdős & Prileszky 1992).

Más a helyzet a B1-es és B2-es szintű tankönyvekkel, amelyeket általában harmadévtől használunk az oktatásban. Ezekbe a könyvekbe már tudatosan építették be a szerzők a magyar szólásokat és közmondásokat. Nem csak megemlítik ezeket, hanem gyakoroltatják is a diákokkal.

Kiss G., Molnár I.: *Jó szórakozást magyarul!* című könyv több fejezetében is találkozhatunk ezekkel pl.: az *Anekdóták, érdekességek* című fejezetben ilyen szólásokat találunk mint: *se szó, se beszéd; szó sem lehet róla; szó, ami szó* stb. Az *Éttermek és kávéházak* című fejezetben: *megette a kenyere javát, előre iszik a medve bőrére, kopog a szeme az éhségtől, hátra van még a feketeleves.* A *Szerelem* című részben: *a szerelem erős, mint a halál; csapja a szelet valakinek; pénz beszél, kutya ugat; az idő pénz* stb. (Kiss & Molnár 2009).

A *Hungarolingua 3*-ban, *Az emberi külső* című részben a testrészekkel kapcsolatos szólásokkal találkozhatunk mint pl. *majd kisül a szeme a szegyéntől, kesztyűs kézzel bánik valakivel, ég a keze alatt a munka, több szem többet lát, kopog a szeme az éhségtől.* A *Környezetünk* című részben pedig a *kutya* és *eb* szavakat tartalmazó szólások, közmondások jelennek meg. Például: *Kutyából nem lesz szalonna. Egyszer volt Budán kutyavásár. Ebül szerzett jószág ebül vész el. Jön még kutyára dér. Köti az ebet a karóhoz. Bizonytalan, mint a kutya vacsorája* (Hlavacska & Hoffmann & Laczkó & Maticsák 1999).

Az alapképzés negyedéven, valamint a mesterképzés elsőéveseinél használt *Magyar üzleti nyelvkönyv 2.* leckéjében, aminek a címe *Egy állás betöltése*, ezeket olvassuk: *A jó munkához idő kell. Hamar munka ritkán jó. Elvégzi a piszkos munkát. Előbb a munka, aztán a szórakozás* (Laczkó & Rác 2004).

Szintén a felsőbb éveseknél használatos *Magyar Mozaikban szólásokat és közmondásokat* is találhatunk. A *családi tűzhely* című részben például ezeket: *a pénznek nincs szaga, a fejétől bűzlik a hal, mindenbe beleüti az orrát.* Az *Istenem, Istenem* című részben pedig ezekkel: *A jó pap is holtig tanul. Kinek a pap, kinek a papné. Ismeri, mint pap az írást.* stb. (Hegedűs & Oszkó 2005).

Ezekben a fent említett könyvekben előfordulnak szólások, közmondások, de csak helyenként, az egyes fejezetekben. Igazi, nagy segítséget azoknak a tanároknak, akik a szólások tanításával foglalkoznak az óráikon Maruszki Juditnak a *Szó, ami szó. Magyar-angol tematikus szólistár* megjelenése hozta. Ez egy igazán hiánypótló munka, ami egy kimondottan külföldieknek készült magyar szólásgyűjtemény és a B1, B2 vagy akár C1 szintet célozza meg. Egy-egy nagyobb téma köré rendezi a szólásokat, a bennük szereplő kulcsszavak alapján pl. a *Kirázza a kisujjából* című fejezet az emberi testtel, a testrészekkel, a szervekkel és a külső megjelenéssel kapcsolatos főneveket tartalmazó idiómákat foglalja magában. Minden esetben egy élő nyelvi, autentikus példamondattal szemlélteti ezeket az idiómákat, nem pedig egy irodalmi részlettel. A tematikus egységeket változatos feladatok követik, melyekből mindenki kedvére válogathat. Természetesen szótárrészt is tartalmaz, ahol a szerző megadja a szólások magyar nyelvű magyarázatát egyszerű, közérthető formában és azok angol nyelvű megfelelőjét is. Még az teszi érdekessé ezt a könyvet, hogy a köznyelvi kifejezések mellett nagy számban megjelennek benne bizalmas stílusrétegű szólások, és helyenként szleng szófordulatok is. Az egyes fejezeteket egészében nem ajánlanám venni az órákon, de a diákok érdeklődésének vagy az éppen feldolgozott témának megfelelően lehet szemezgetni, válogatni ennek a könyvnek az anyagából (Maruszki 2012).

A magyart mint idegen nyelvet tanító tanár ötleteket meríthet még a magyar anyanyelvű iskolásoknak készített tankönyvekből, munkafüzetekből is mint pl. Bárdosi Vilmos és Csobothné Hegedűs Mária *Szólások és közmondások* című munkafüzetéből (Bárdosi & Csobothné 2012). Ezeket a feladatokat természetesen sokszor át kell dolgozni, de gazdagodik velük a hallgatók szóincse és színesebbé teszik az órákat.

T. Litovkina Anna és Wolfgang Meider „*A közmondást nem hiába mondják*” című könyvében megtalálhatjuk a legnépszerűbb magyar szólásokat és közmondásokat. T. Litovkina Anna összeállította az úgynevezett magyar parömiológiai minimumot és gyakorlati sorrendbe

is rakta a szólásokat, ezzel nagy segítséget adva a tanároknak, mert megadta a választ arra a kérdésre, hogy mely szólásokat, közmondásokat használjuk a leggyakrabban, tehát melyeket érdemes megtanítani a hallgatóknak.

2. Kérdőív

Mindenképpen érdemes azt is figyelembe venni, hogy hogyan vélekednek a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékének a hallgatói a frazeológia tanításáról. Az információk összegyűjtéséhez a hallgatók egy általam készített kérdőívet töltöttek ki. A kérdőív lengyelül készült, hogy nyelvi nehézségeket senkinek se okozzon. Az alapképzés másod-, harmad-, negyedévesei, valamint a mesterképzésen tanuló első- és másodévesek válaszoltak a benne feltett hét kérdésre. Az első öt kérdésre egy nullától ötig terjedő skálán kellett egy számot megadniuk. A kérdőív tartalmazott nyitott kérdéseket is. A hatodik és hetedik kérdésre röviden kellett írásban válaszolniuk, ezenkívül az első és a hetedik kérdésre adott választ meg kellett indokolniuk. Összesen 50 hallgatónk töltötte ki egészében vagy részben ezt a kérdőívet. 15 másodéves, 12 harmadéves, 13 negyedéves és a mesterképzésen 5-5 fő mindkét évfolyamon.

2.1. A kérdőív 1. kérdése

Az első kérdés a következő volt ***Ön szerint a szólások és közmondások kérdése mennyire fontos a magyar nyelv tanulásában?***

Egy 5 pontos skálán 0-5-ig jelölték meg a hallgatók a válaszokat. Az eredmény erre a kérdésre átlagosan 3,5 pont lett, ami azt mutatja, hogy a magyar nyelv tanulás fontos részének tartják a szólások és közmondások elsajátítását. Ezt az is alátámasztja, hogy 58% százalékuk a 4-es vagy 5-ös értéket jelölte meg. Érdekes, hogy a legmagasabb pontszámot a másodévesek adták, és ahogy nőtt az évfolyamok száma, úgy csökkent a válaszra adott pontok száma is. A mesterképzés elsőéveseinek átlaga csak 2,75 pont lett, ennél egy kicsit magasabb a másodévesek válasza 3,2. Ez talán azzal magyarázható, hogy a fiatalabb évfolyamok nyitottabbak, jobban érdeklődnek a magyar nyelv minden aspektusa iránt. Szeretnék a nyelvet minél jobban, pontosan megtanulni. Ezt a lelkesedést és nyitottságot véleményem szerint mindenképpen ki kell használnia a tanárnak, és már az első évfolyamtól elkezdheti fokozatosan bevezetni a magyar szólások és közmondások oktatását az órákon.

Az első kérdésre adott választ az alábbi diagram mutatja be. A mesterképzés első és másodéves római számokkal lett jelölve.

1. ábra: A szólások és közmondások fontossági szerepe

Az első kérdésre adott választ a hallgatóknak röviden meg is kellett indokolniuk. A vélemények elolvasása után kilenc csoportra sikerült ezeket osztani. A kérdezettek között többen nem csak egy okkal indokolták meg a válaszukat, hanem két vagy három érvet is említettek. Ezeket összeszámolva az alábbi eredményeket kaptuk. A legtöbben, tizenöten azt találták fontosnak, hogy előnyös ismerni a magyar szólások, közmondások jelentését, mert ha valamit olvasnak, vagy beszélgetnek valakivel, könnyebben megértik azt, és a fordítások készítésénél is elengedhetetlen az ismeretük, tehát a passzív nyelvhasználatra helyezték a hangsúlyt. Tizenhárman arra hívták fel a figyelmet, hogy a kultúrának részét képezik és egyúttal így a magyar kultúrát is jobban megismerik. Tizenketten azért tartják fontosnak ezeket, mert véleményük szerint a nyelvtudásukhoz annyira szervesen hozzátartozik, hogy elsajátításuk elengedhetetlen. Kilencen azt is megemlítették, hogy segítségükkel könnyebbé válik a nyelvtanulás, segítenek a nyelvtan, a fonetika és a szókészlet bevésoédésében. Hatan csak annyit írtak, hogy szükségesek, mert szerintük gyakran használjuk őket. Voltak természetesen olyanok is, 4 fő, akik egyáltalán nem tartották fontosnak a magyar szólások, közmondások megismerését. Hárman úgy gondolják, hogy csak a legfontosabbakat érdemes megtanulni, mert a többire nincs szükségük, ketten pedig azt írták, hogy csak a magyar irodalom olvasásához szükséges ezeknek a megértése. Egy hallgatónk pedig úgy vélekedett, hogy ez csak érdekesség, semmi más. Ezeket az érveket diagramra vetítve az alábbi ábrát kaptuk.

2. ábra: A szólások és közmondások fontosságának kérdése a nyelvtanulásban

2.2. A kérdőív 2. kérdése

A kérdőív következő kérdése így hangzott: **Keresett-e valamikor saját kezdeményezéséből magyar közmondásokat?**

A válaszok átlaga 1,8 lett az 5-ös skálán, ami azt mutatja, hogy a hallgatóink ritkán keresnek önként közmondásokat, szólásokat. A tanárok feladata lehetne jobban ösztönözni, bátorítani őket, hogy saját maguktól is keressenek közmondásokat és ezeket használják szóban és írásban is. Ennél a kérdésnél a mesterképzés másodévesei adták a legnagyobb pontszámot, ami érthető is, mivel ők tanulják már több éve a magyart, nekik kellett eddig a legtöbbet használniuk a nyelvet mind beszédben, mind írásban, tehát sok lehetőségük volt ezek keresésére, kutatására. A kérdésre adott értékelés természetesen attól is függ, hogy az adott csoport mennyire önálló és aktív a nyelvtanulás szempontjából. Az eredményeket az alábbi ábra mutatja.

3. ábra: Magyar közmondások önálló keresése

2.3. A kérdőív 3. kérdése

A harmadik kérdésre, ami az volt, hogy **Használt-e már szóban vagy írásban magyar közmondásokat?** szintén elég alacsony pontszámokat jelöltek be a hallgatónk, mert az átlag 1,7 lett a maximális 5-ből. 1,1 adtak a másodévesek és a legtöbbet 3,0 megint a mesterképzés második évfolyama. A diagramon jól látható, a mesterképzés elsőévesein kívül, hogy az évfolyamok emelkedésével többet használják a hallgatók a magyar szólásokat, közmondásokat. Ez is magától értetődő, hiszen sokkal több lehetőségük volt idáig erre, mint pl. a másodéveseknek. A kérdőív tehát beigazolta előzetes feltevéseinket.

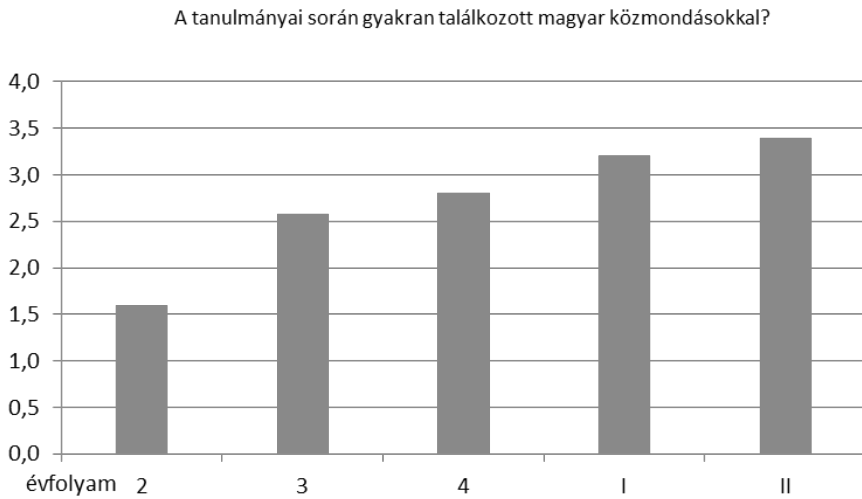
4. ábra: A közmondások használatának gyakorisága általában

2.4. A kérdőív 4. kérdése

Az negyedik kérdéssel, ami így hangzott **A tanulmányai során gyakran találkozott magyar közmondásokkal?** már konkrétan a tanszékünkön történő tanulmányaikra utaltunk. Az átlag pontszám 2,5 lett az 5-ös skálán. Itt is egyértelműen észrevehető, hogy a pontszámok egyenes arányban nőnek az évfolyamok számával, 1,6-tól a másodéveseknél 3,4-ig a hatodéveseknél. Ez az eredmény is azt mutatja, hogy a hallgatónk a tanulmányaik előrehaladtával egyre többször találkoznak a magyar szólásokkal, közmondásokkal.

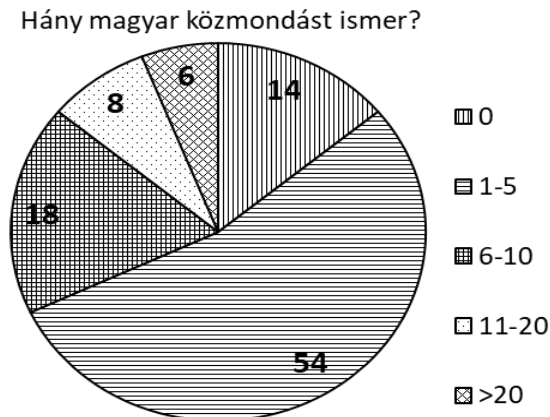
5. ábra: A közmondások előfordulásának gyakorisága a tanulmányok során

2.5. A kérdőív 5. kérdése

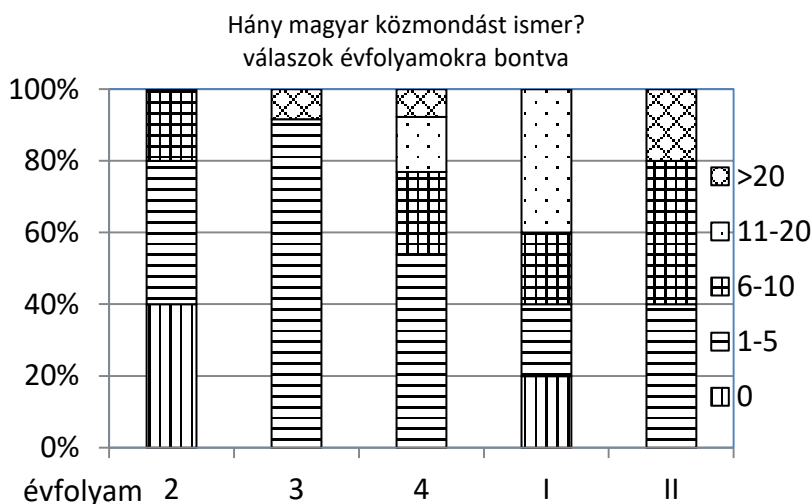
A következő, ötödik kérdés az volt, hogy **Hány magyar közmondást ismer?** A hallgatóknak meg kellett saccolniuk egy hozzávetőleges számot. Itt is 5 lehetséges válasz közül kellett választaniuk: **a)** egyet sem ismerek; **b)** 1-től 5-ig; **c)** 6-tól 10-ig; **d)** 11-től 20-ig; **e)** 20 fölött. A válaszadók 14 %-a, azaz 7 fő, azt a választ adta, hogy nem ismer egyetlen magyar közmondást sem. A legtöbben, 54%-uk a **b** választ jelölte meg, ami azt jelenti, hogy véleményük szerint mindössze 1 és 5 között van az általuk ismert közmondások száma. A válaszolók egészére vetített eredményeket évfolyamokra való felbontás nélkül az 6. ábra mutatja.

6. ábra: Az ismert közmondások száma

Ha összevetjük az egyes évfolyamok válaszait, akkor ahogy azt a lenti ábrán is látjuk, elég vegyes képpel találkozunk, de észrevehető itt szabályszerűség is. Látható, hogy a másodévesek közül válaszoltak a legtöbben úgy, hogy nem ismernek egyetlen magyar közmondást sem, és a mesterképzés másodévesei között voltak a legtöbben, akik úgy gondolják, hogy több mint 20-at ismernek.

7. ábra: Az ismert közmondások száma évfolyamokra bontva

2.6. A kérdőív 6. kérdése

Arra a kérésre, hogy **Kérem írjon Ön által ismert magyar közmondásokat!** kilenc hallgatónk nem válaszolt. Ezt annak is lehet tulajdonítani, hogy a kérdőívet nem vihették haza, nem gondolkozhattak rajta sokáig. Ez látható az ötödik pont válaszai között is, mert többen először a **b.** pontot jelölték meg, vagyis hogy 1-5 közmondást ismernek, de aztán megváltoztatták **a.**-ra, ami azt jelenti, hogy egyet se tudnak. Úgy gondolom, hogy éppen akkor egy se jutott az eszükbe. A többiek vagyis 41 hallgatónk összesen 124 szólást, közmondást írt. Ezek között egy szólás messze felülmúlta a többiét, mert tízszer szerepel, igaz három változatban.

Ez a *Magyar, lengyel két jó barát* vagy fordított szórenddel *Lengyel, magyar két jó barát*. Egyszer még előfordult a hosszabb változat is *Lengyel, magyar két jó barát, együtt harcol s issza borát*. Ez az eredmény nem meglepő, hiszen nem csak a tanulmányaik során, hanem a hétköznapi életben is sokszor találkozhattak ennek a szólásnak a lengyel megfelelőjével (*Polak węgier dwa bratanki*).

Még két közmondást említettek a hallgatónk sokszor, pontosan hétszer, ez *Az idő pénz* és hatszor a *Nem esik messze az alma a fájától* több hibás variációjával együtt: *Nem esik messze az alma a fától*, *Nem messze esik az alma a fájától*, *Nem esik távol az alma a fától*. Az első *Az idő pénz* lengyelül is így hangzik (*czas to pieniądz*), könnyen megjegyezhető, nyelvtanilag is egyszerű. Ezenkívül a mesterképzés elsőéves hallgatói tavaly tanulták ezt a kifejezést, vizsgára

is készültek belőle, tehát valószínű, hogy emlékeznek rá. A második a *Nem esik messze az alma a fájától* azért foglalhatott el ilyen magas helyet a közmondások között, mert lengyelül is ugyanaz a szó szerinti fordítása (*Niedaleko pada jabłko od jabłoni*). Nyelvtanilag ez már egy összetettebb forma – tagadás, birtokos szerkezet – ezért lehetnek benne szórendi, nyelvtani és lexikai tévedések.

Hat közmondást írtak négyszer a kérdezettek: *Egyik kutya, másik eb; Egyszer volt Budán kutyavásár; Most légy okos Domokos!; Suba subához, guba gubához; Rossz szomszédság, török átok; Kis gyerek kis gond, nagy gyerek nagy gond.*

Háromszor szerepeltek a következők: *Jó pap is holtig tanul; Ahány ház, annyi szokás; Rossz pénz nem vész el; Nem minden arany, ami fénylik.*

Kétszer fordultak elő ezek: *Cigányútra ment; Amilyen az anyja, olyan a lánya; Lassú mint csiga; A baj nem jár egyedül; Ravasz, mint a róka; Az idő mindent megszépít; A pénznek nincs szaga; Jóból is megárt a sok; Füstbe ment terv.*

Száz szólás, közmondás csak egyszer fordult elő a kérdőívben. Ezek közül több utalt a magyar történelemre vagy kultúrára: *Meghalt Mátyás, oda az igazság; Több is veszett Mohácsnál; Gyáva népek nincs hazája; Hátra van még a fekete leves; Három a magyar igazság; Sok víz lefolyik még a Dunán; Füstbe ment terv.*

A legtöbb állatneveket tartalmazott: *Lassú, mint a csiga; Okos, mint a bagoly; Buta, mint a liba; Lóvá tesz valakit; Él, mint hal a vízben; Egyik kutya másik eb; Ajándék lónak ne nézd a fogát; Amelyik kutya ugat, az nem harap; Bámul, mint borjú az újkapura; Ne nézzük egymást madárnak; Nincs itthon a macska, cincognak az egerek; Egy fecske nem csinál nyarat; Kutyából nem lesz szalonna.*

Emberi vagy állati testrészek neveivel is több szólás előfordult: *Nagy lábon él; Rágja a fülét; Vérszemet kap; Szárnyat kap; Laput kötöttek a talpára; Kéz kezet mos; Se füle, se farka; agyára megy valami; valami szabad szemmel látható.*

Az *idő* kifejezést tartalmazók közül is több megtalálható: *Hogy repül az idő; Hogy eltelt az idő; Nehéz idők járnak; Meghalni sincs időm;* Népneveket tartalmazók is megjelentek: *Ne kuruckodj; Lengyelkedni; Cigányútra ment.*

2.7. A kérdőív 7. kérdése

Az utolsó kérdés a következő képpen hangzott: ***Kérem válasszon egy magyar közmondást, szólást, amelyik Ön szerint a legérdekesebb/legviccesebb vagy valamilyen más okból fontos! Miért?*** Erre a kérdésre csak 28 hallgatónk válaszolt, ami 56%-át teszi ki a kérdezetteknek. Összesen 23 különböző szólást, közmondást írtak, amik között háromszor szerepelt a már említett *Nem esik messze az alma a fájától* és kétszer *Az idő pénz; Magyar, lengyel két jóbarát; Rossz szomszédság, török átok.* A válaszaikat a következőképpen indokolták.

A *Nem esik messze az alma a fájától* nagyon univerzális, ez egy olyan szólás, amit mindenki ismer és lengyelül is ugyanúgy van. Ez a hasonlóság a két nyelv között nagyon fontos és hihetetlen, hogy annak ellenére, hogy ez a két nyelv ennyire különbözik egymástól, mégis van valami, ami minket összeköt. A lengyel és a magyar is megértené ezt a mondást.

Az idő pénz, egyszerű, univerzális, könnyen megjegyezhető, egyszerű módon adja tudtára a hallgatónak, hogy sietni kéne valamivel. Igaz a mondanivalója.

Magyar, lengyel két jó barát-ról azt írták, hogy nagyon sokszor találkoznak vele különböző helyzetekben. Olyan gyakran használják, hogy már nem szeretik.

Rossz szomszédság, török átok érdekes, mert a magyar történelemre utal, semmilyen más országban nem találkozhatunk ezzel a szólással. Jól hangzik és az igazi életet tükrözi.

Még pár érdekes válasz: *Nekem nyolc* – vicces, ezen kívül hasznos és gyakran használják.

Több is veszett Mohácsnál – „Közvetlen utalás a Magyar történelemre. Nincs értelme lefordítani, mert annyira magyaros. Méghozzá egyszer hallottam egy történetet, hogy egy török tanuló mondta ezt egyszer. Nagyon viccesnek tartottam”.

A fent bemutatott válaszokból kitűnik, hogy a hallgatóink azokat a közmondásokat tartják fontosnak, amelyek egyetemesek, a lengyel megfelelőjük ugyanúgy hangzik, mint a magyar, vagy pont fordítva, nincs lengyel megfelelőjük, ízig-vérig magyar mondások, a magyar történelemre utalnak, jól bemutatják az élet igazságait, vagy nagyon meglepőek.

Következtetések

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a lengyel hallgatóknak van igényük arra, hogy tanítsuk a magyar nyelvű közmondásokat és szólásokat. A vizsgálatokból kiderült, hogy nem csak azokat a szólásokat, közmondásokat tanulják szívesen a hallgatóink, amelyeknek megvan a lengyel megfelelője, hanem azokat is szívesen megismerik, amelyek a magyar kultúrát és történelmet tükrözik. Sokszor kíváncsiak azok eredetére is. Bár ők azt írták, hogy a frazeologizmusok segítségével jobban megértik a magyarokat, az még nem tudatosult bennük, hogy ezzel választékosabbá is teszik a nyelvhasználatukat, ami mindig a magasabb szintű nyelvtudás mutatója.

Véleményem szerint a tanár feladatai közé tartozik nemcsak azoknak a szólásoknak a gyakorlása amelyek néhol előfordulnak a tankönyvek leckéiben, hanem az is, hogy a tanár a lehető legtöbbször, különféle helyzetekben használja ezeket. Ahogy azt láttuk, a magyar nyelvórákon használt tankönyvek általában kevés frazeologizmust tartalmaznak, főleg a kezdő szinten, ezért nagyon fontos, hogy már a kezdetektől a tanár „vigye be” az órájára, és a diákokkal való közvetlen beszélgetések során használja is ezeket.

De nemcsak a nyelvgyakorlatokon, hanem más órákon is, például a történelem, az irodalom vagy a hungarológia tanulása során is gyakorolhatják, hallhatják a magyar szólásokat, közmondásokat.

A szólások, közmondások segítségével jobban elsajátíthatják a magyar nyelvtant (pl. a felszólító, a feltételes módot), könnyebben megtanulhatják a szavakat, bővíthetik a szókincsüket, akár a fonetika órán is lehet gyakoroltatni velük, mert segítik az anyag bevésoédését. Nem utolsó sorban színesebbé, érdekesebbé teszik az órákat.

Bibliográfia

- Almásy János 1890: Magyar közmondások gyűjteménye. Budapest: Franklin Társula . In: Bárdosi Vilmos & Kiss Gábor 2005: *Közmondások 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest: Tinta Kiadó. http://www.tintakiado.hu/docs/kozmondasok_eloszo.pdf
- Bárdosi Vilmos & Csobothné Hegedűs Mária 2012: *Szólások és közmondások. Munkafűzet a Tinta Könyvkiadó Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomkörü szömutatóval című kiadványhoz*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Erdős József & Prileszky Csilla 1992: *Halló, itt Magyarország I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hegedűs Rita & Oszkó Beatrix 2005: *Magyar mozaik 4*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Hlavacska Edit & Hoffmann István & Laczkó Tibor & Maticsák Sándor 1999: *Hungarolingua 3. Magyar nyelvkönyv és munkafüzet haladóknak*. Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem.
- Kiss Gabriella & Molnár Ilona 2009: *Jó szórakozást magyarul!* Molilla könyv.
- Laczkó Tibor & Rácz Edit 2004: *Magyar üzleti nyelvkönyv*. Debrecen: Debreceni Nyári Egyetem.
- Maruszkai Judit 2012: *Szó, ami szó. Magyar-angol tematikus szólisták*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Szita Szilvia & Pelcz Katalin 2013: *MagyarOK. Magyar nyelvkönyv A1+*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Szita Szilvia & Pelcz Katalin 2014: *MagyarOK. Magyar nyelvkönyv A2+*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- T. Litovkina Anna & Meider, Wolfgang 2005: *A közmondást nem hiába mondják*. Budapest: Tinta Kiadó.

Problematyka nauczania polskich studentów powiedzeń i przysłów węgierskich

Streszczenie

Powiedzenia i przysłowia stanowią integralną część szeroko rozumianej kultury oraz języka, dlatego zrozumienie i używanie ich przez uczących się języka jest niezbędne. To zadanie, tzn. przyswojenie węgierskich przysłów i powiedzeń przez polskich studentów, stanowi wyzwanie zarówno dla studentów jak i lektorów. W związku z tym pojawiają się następujące kwestie: jak dużo węgierskich przysłów i powiedzeń studenci powinni znać i które to mają być; w którym momencie edukacji, w jaki sposób i z jakich materiałów dydaktycznych lektorzy mają ich tego uczyć.

Z powyższego punktu widzenia warto przyjrzeć się podręcznikom do nauczania języka węgierskiego oraz dowiedzieć się, co studenci Hungarystyki UW myślą o nauce frazeologii na zajęciach praktycznej nauki języka węgierskiego.

Eldúdolom, kik vagyunk

Bevezető

88 éve írta Kodály Zoltán a gyermekkórusok kapcsán: „Nélkülözhetetlen segédeszköze az igazi nyelvtanulásnak: az illető nyelven énekelni és az idegen nyelv jellemét zenéjéből is megismerni” (1975: 53). E segédeszköz a magyar mint idegen nyelv (MID) tanítása során is igen eredményesen alkalmazható. Jómagam több évtizede élek vele – a Balassi Intézetben egyetemi előkészítőre, magyarságismereti képzésre, nyelvtanfolyamra járó külföldi diákokat, valamint Poznańban magyar szakos lengyel hallgatókat tanítva. Elsősorban a magyar népdalkincsből merítetek, ámde műdalok, megzenésített versek is szerepelnek a palettán. Dolgozatom tárgya: mit miért és miképpen előkészítve énekelünk a MID-órákon s egyéb alkalmakkor.

1. A magyar népdal jelentősége

Vajon mi okból van Magyarországon oly nagy jelentősége a népdalnak? Kodály szavaival: „Más országokban a «magas művészet» fejedelmi udvarok árnyékában, hatalmas polgárállamok védelme alatt keletkezett. Nálunk az idegen uralkodóház nem fejlesztette a nemzeti kultúrát [...]. Az ország előkelői az uralkodóház szolgálatában és utánczásában idegen művészetet pártoltak, ha egyáltalán volt közük hozzá. A városok német polgársága sem teremthetett magyar művészetet. A magára maradt közép- és alsóosztály megtette, amit folytonos élet-halálharca közben tehetett: fönntartotta a régit. Mikor a középosztály is idegen kultúra eszményei felé kezdett fordulni: a nemzeti hagyomány őrzése a népre és kispolgárra maradt. [...] **Ezért van a művészi magyar zene kialakulására sokkal nagyobb fontossága a népdalnak, mint talán más európai országokban volt**” (1975: 41).

Másik nagy zeneszerzőnk, népdalgyűjtőnk, Bartók Béla véleménye szerint (1924: 7) **a parasztzene egyedei, az egyes dallamok [...] „klasszikus példái annak, miként lehet a lehető legkisebb formában, legszerűebb eszközökkel valamilyen zenei gondolatot a maga frissességében, arányosan, egyszóval a lehető legtökéletesebben kifejezni.”**

Nem csoda hát, hogy Kodálynak a 60-as években az volt a vágyálma, hogy kísérletképpen az ország száz iskolájában naponta lehessen énekórát tartani, mert meggyőződése volt: ha a gyerekek megszeretik a magyar népdalokat, ez válik zenei anyanyelvükké. Ezáltal fogják tudni megkülönböztetni az értékes zenét az értéktelentől. A kötelező karéneket sikerült is megvalósítani, s a kottaolvasást eredményesen megtanítani. Számosan aggódtak, hogy a sok éneklés kedvezőtlenül befolyásolja majd a gyermekek tanulmányi eredményeit, de éppen a fordítottja következett be, kimagaslóan jó teljesítményt nyújtottak minden téren (Kodály 1972).

1.1. A „Fölszállott a páva” népdal-, népzene- és néptáncverseny

Az előbbieket tükrében érthető tehát, hogy a „Fölszállott a páva” c. népdal-, népzenei és néptáncverseny¹ napjainkban – immáron az 5. évadba lépve – miért tud oly sokakat megmozgatni, miért oly népszerű nemcsak itthon, hanem a határon túli magyarok körében is. A verseny célja az autentikus népzene, néptánc és népdal bármely tájegységhez és magyarországi nemzeti-séghez kötődő hagyományainak gyűjtése, ápolása, feldolgozása és bemutatása.

A vetélkedővel kapcsolatban érdemes egy-egy rövid videofilmet megnézni, majd pedig elmesélni a látottakat (közép)haladó szintű diákjainkkal. A 2012-es vetélkedő első helyezettje, a délvidéki palóc közösségből származó bácskertesi (kuposzinai) Csizmadia Anna azt a feladatot kapta a döntő előtt, hogy egy – a szervezők által választott – munkaközösségben, egy híres ruhaszalomban ossza meg a közös éneklés örömét, azaz idézze meg az egykori fonó² hangulatát. Az elegáns szalomban dolgozó nőket ugyancsak meglepte Anna, ámde szívesen megtanulták tőle az *Este van már, késő este, kilencet ütött az óra* kezdetű dalt, és valamennyien élvezték az éneklést. Egyikük úgy nyilatkozott, hogy ha rajta múlna, beiktatná a közös dalolást.³

1.2. Budai Fonó Zeneház

A fonó kapcsán ajánlhatjuk diákjainknak ezt a Magyar Örökség-díjas intézményt, amely a Hungarikum Szövetség elnöke, Birinyi József néprajzkutató szerint: „Összművészeti örömforrás.” Furulya és más hangszerek oktatása folyik itt, van utcaszínház, továbbá kézművesek, koncertek, kiállítások, gyermekjátékszók, valamint táncházak.

1.3. Közös éneklés

Mikor van erre módunk? Nekünk, magyaroknak nincs olyan dalocskánk, mint a lengyel „Sto lat, sto lat, niech żyje, żyje nam!” (Magyarul: Száz évig, száz évig éljen, éljen körünkben!), amelyet Lengyelországban gyakorlatilag szinte minden jeles alkalommal dalolhatnak.

¹ A szervezők 2012-ben egyrészt Bartók és Kodály szellemi örököseinek 4 évtizedes munkája előtt tisztelegve hirdették meg, másrészt az 1972-ben megalakult táncházmozgalom motiválta. A 4 évtizedes fáradhatatlan tevékenység méltó elismeréseként 2011-ben a táncház módszert – mint a szellemi kulturális örökség védelmének magyar modelljét – felvették az UNESCO nyilvántartásába.

A vetélkedő nevét a „Röpülj páva” kezdetű népdal ihlette. Ez a névadója a páva-dallamcsaládnak, vagyis a nagyívű ereszkedő pentaton* stílus legfontosabb típus-együttesének; (*pentaton = félhang nélküli 5 fokú hangsor)

„Különös dal ez – nyilatkozta Kodály egy televíziós interjújában. – Később zenekari változatokat írtam rá. Mikor a variációkat előadtam Moszkvában, jelen volt egy öreg cseremis, aki szintén népdalgyűjtő volt. Ahogy meghallotta a dalt, felkiáltott: „Ez az én feljegyzésem! A mi dalunk!” Vagyis a dalt mint saját gyűjtéséből valót ismerte fel. A dal egymástól 3 ezer km térbeli távolságban, és talán 1500 esztendősi időbeli távolságra, érintetlenül élt Nyugat-Magyarország egyik sarkában és a Cseremis Közvéleményében, Moszkvától messze, keletre” (Paksa Katalin 2002: 126).

² A paraszti közösségekben régen a fonó a női társas munka legfontosabb alkalmi volt a Kárpát-medencében, az őszi betakarítástól általában a farsang végéig tartott. Ilyenkor a falu asszonyai, leányai összeültek, s közösen végezték el a munkát, a férfiak pedig kártyázva, borozgatva beszélgettek, viccelődtek, vagyis mulattak. Székelyföldön napjainkban is éltetik ezt a szokást: (<https://szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/regi-idok-hangulata-a-fonoban>)

³ <https://www.youtube.com/watch?v=2NcoVLFavQ0&list=RD2NcoVLFavQ0&index=1> (1:45-ig)

Ha minálunk, Magyarországon valakinek születés- vagy névnapja van, mit énekelünk neki?

Legtöbben a Halász Judit-féle *Boldog születésnapot!* c. dal refrénjét szokták. Elénekelhetjük azonban a következő egyszerű, rövid népi köszöntőt, például Katalin-napon. A természetes beszédmódhoz hasonlatos:

„Már megjöttünk estére, Kata köszöntésére,
Kata légy reménységbe', köszöntünk egészségbe'!”

Régi névnap-i köszöntőt elevenített fel a Motiva Zenekar⁴ születésnap-i szöveggel:

„Sok születésnapokat vígan megélhess,
Napjaidat számlálni ne légyen terhes...”

Magyar származású hallgatóink a „Serkenj fel, kegyes nép” c. dallal köszöntötték egymást:

„Amennyi fűszál van a tarka mezőbe',
Annyi áldás szálljon Ábelnek fejére!”

Mikor és mit énekelünk még? Például a Kórusok Éjszakáján. Klasszikus, kortárs, könnyedebb (gospel, pop, jazz), folk és régi zene kategóriában neveznek be a kórusok. Emlékezetes számomra a 2015. jún. 15-i közös éneklés, miután minden érdeklődő megtanulta az andrásfalvi⁵ népdalt a Csíkszerda Kórus segítségével. Felemelő élmény volt, ahogy a Nemzeti Múzeum háta mögött egyetlen nagy közösségbe forrva énekeljük ezt az (általam korábban soha nem hallott) álomszép dalt. Kiválóan alkalmas arra, hogy megtanítsuk diákjainknak.

2. A *Körhinta* c. film dalai

Úgy vélem, a minden idők 12 legjobb magyar filmje közé sorolt *Körhinta*⁶ lakodalmi jelenete által remekül be tudjuk vezetni hallgatóinkat a magyar népdalok, illetve nóták⁷ világába. Kezdő szinten a kb. 6 perces, rövidített változatot, (közép)haladó szinten a 20 perceset ajánlanám.

Előzmények: Pataki Mari (Törőcsik Mari) és Bíró Máté (Soós Imre) a termelőszövetkezeti közös munkák során egymásba szeretnek. A lány apja azonban Fekete Sándorral együtt kilép a téesszből, és a „föld a földdel házasodik” törvényt⁸ követve házassággal akarják egyesíteni a földjeiket. Mari nem mondhat ellen, a család érdekében bele kell egyeznie az eljegyzésbe, és már az esküvőről is szó esik az apa meg a leendő veje közt.

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=rMit2iHMvI8> (Már csaknem 2 millió 400 ezren hallgatták meg: Éneklí: Kovács Nóri, akit sokan Sebestyén Márta világhírű, Kossuth-díjas népdalénekesnőnk méltó utódjának tartanak.)

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=IXmR0ZpCRe0>

Este van már, este van, este van, este van, Andrásfalva messze van, messze van, messze van.

Az én édes kisangyalom benne van, benne van, minden kedvem nála van, nála van, nála van.

⁶ A teljes film második része (03:15-től kb. 23:56-ig): <https://www.dailymotion.com/video/x59zi08>

A rövidített, 05:46 perces változat kezdők számára: <https://www.youtube.com/watch?v=-NQpMfgFXLs>

A jelenet feldolgozása előtt (közép)haladó szinten ajánlható/kiadható kiselőadásnak: <https://szinhaz.org/plusz/film-szinhaz/2017/05/19/szerelem-gyozelmet-hirdeti-bemutattak-cannes-ban-korhinta-felujított-valtozatot/>

⁷ Nóta = népies műdal (a magyar népdaltól idegen zenei ízlést képviselő komponált dal).

⁸ A föld a földdel házasodik.

A film dalai rendkívül hitelesen tükrözik a két fiatal egyre magasabb hőfokon lángoló érzelmeit. Már a film elején is több ízben felcsendül a *Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út*⁹ kezdetű népdal, mintegy előre vetítve, hogy Mari élete kényszerűségéből nem jó irányba halad.

A híres táncjelenet előtt a *Sárgul már a fügefá levele* c. népdalhoz hasonló éneket harsogja nagy vidáman a násznép fent a kocsikon, a lakodalmas ház felé tartva:

Lehullott az agáca virága, sej, hideg akar lenni.
Mi az oka, hogy a kisangyalom, sej, nem akar szeretni?
//: Szeress engem, kisangyalom, hogy ne legyek ilyen árva,
Hogy ne tudja senki a faluba, mért van a szívem gyászba'! ://

A következő dal¹⁰ szintén a fájdalmas szerelmet idézi fel, noha igen vígan fújják a lakodalomba menet, és a lagziban is sokszor ismételtetik:

Vót¹¹ nekem egy szép szeretőm,
de az olyan vót, de az olyan vót,
ha egy nap nem láttuk egymást, két nap beteg vót,
ha egy nap nem láttuk egymást, két nap beteg vót.

Éjfél előtt a menyasszonytánc beköszöntéseként erre a dalra gyújt rá az idős násznagy:

Mikor menyecske leszen a leányból¹²
Hegyes kontyot kerít az ő a hajából.
Hegyes kontyot, jaj, de sokan megnézik,
Jámbor urát a leányok irigylik.

Mari – mivel bent a lakodalmas házban hosszú ideje hiába lesi az ajtót, hogy megjelenik-e végre Máté – ki akar menni az udvarra, hátha ott találja. Ahogy megy ki, a másik szobában külön, magukban mulatozó férfiak borízú hangján ez a nóta hallható:

Kecskebéka fölmászott a fűzfára,
annak is a legmagasabb ágára,
így se'¹³ volt jó, úgy se' volt jó, sehogyan se' volt az jó,
mindig csak a más asszonya volt a jó.

Ez bizony egészen más, mint Máté dala. Mari már messziről hallja, ahogy a legény a nyári konyhában nagy szomorúan énekel:

⁹ Sárosi Bálint (1973: 126–132) összehasonlítja ezt a népdalt azzal a két nótával (*Temetőben láttalak meg legelébb*, ill. *Jaj de bajos a szerelmet titkolni*), amelyekből nagy valószínűséggel kialakult. A dallam az indokolatlanul bonyolulttól teljesen közérthetővé vált. Rendkívül tanulságos ez az összevetés, érdemes röviden megosztani diákjainkkal a népdal tanításakor, hogy jól kidomborítsuk a különbséget a két műfaj közt.

¹⁰ Az első két versszak így szól: 1) A malomnak nincsen köve, //: mégis lisztet jár://, //: tiltják tőlem a rózsámat, mégis hozzám jár.// 2) Addsza rózsám a kezedet, //forduljunk egyet://, //: aztán menjünk ki a kertbe, ott szedjük meggyet.://

¹¹ vót = volt (tájszólásban)

¹² Herczku Ágnes népdalénekesünk előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=KSdNp9Y-hkc> = A szöveg meg van adva, az 1. versszak 0:53-ig, a 2. versszak 1:19-ig. Érdekes megfigyeltetni a szótagszám változását az 1. sorban: „Mikorjára menyecske lesz a lányból” ...

¹³ se = sem

Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út,
Amerre a kisangyalom elindult.

//:Kisangyalom, fordulj vissza a hosszú utadról,
Emlékezz a be nem váltott szavadról.¹⁴://

Hosszú útról visszatérni nem lehet,
A szerelmet eltitkolni nem lehet.

//: A szerelem szélesebb a tenger vizénél,
Árvább vagyok a lehulló levélnél.://

A többiek már megelégedik Máté szívszorító dalolását, és egyikük – már meglehetősen elázva – megpróbál rázendíteni a maga nótájára: „Mit susog a fehér akác hervadozó virá...?¹⁵” Rendkívül modoros az előadásmódja, szinte bántja az ember fülét. Mintha szándékosan esett volna a rendező választása egy ilyen csöpögős nótára, mert bizony leginkább az ilyen – többnyire a XX. század első felében hihetetlen mennyiségben keletkezett – giccses „daltákolmányok” mutatják a legjobban, miért érdemesebb népdalt tanítani, mint népies műdalt. Máté azonban nem hagyja a barátját énekelni, dűnnyögi tovább a saját dalát: Óriási az ellentét Máté őszintén átélt érzelmei és az előbbi nóta hamis érzélgőssége közt. A fiú tehetetlen fájdalomban szétroppant egy poharat, majd miután elhangzik a szájából: „A szerelmet eltitkolni nem lehet”, felpattan a helyéről, és átviharzik a lakodalmas házba.

Sándor ekkor éppen ezt a dalt éneklie a menyasszonyának, miközben táncoltatja, mintegy arra kérve a lányt, hogy legyen hajlandósággal íranta, s érezze jól magát:

1. Hajnallik már, pitymallik¹⁶ már,
Majd meg is virrad¹⁷ már,
Fordulj hozzám, kisangyalom,
Mert magad maradsz már!

3. Mulass, kislány, barna kislány,
Estétől reggelig,
Nem hagyja el¹⁸ a muzsikás
Kedvedért reggelig!

2. Egy icce bor, két icce bor
Megitatja magát,
Ez a piros barna kislány
Kimulatja¹⁹ magát.

4. Egy icce bor, két icce bor
Megitatja magát,
Ez a piros barna kislány
*Kimulassa*²⁰ magát.

Sándor: – Hej, Mari... Nemsokára a mi lakodalmunkon táncolunk! Igaz-e?

A következő jelenetben érezhetően egyre nő a feszültség. Mivel Máté barátai – tartva egy esetleges botránytól – nem hajlandók lekérni Marit a vőlegényétől, Máté maga teszi ezt meg: *Szabad egy fordulóra?*²¹ Sokat sejtető a kérdés, hiszen ez a forduló sokkal több egy táncnál. Sándor egy pillanatig tanakodik, mitévő legyen, aztán úgy dönt, megenged egy táncot.

Az eddigi kavargás után szinte megáll a kép: Farkas a megdöbbenéstől, Mari ijedtében, Máté pedig az elszántságtól marad mozdulatlan. Ezalatt a következő dalra gyújt rá a lakodalmas nép, s mikor Máté lekéri a szerelmét, éppen akkor hallható a kiemelt második sor:

¹⁴ Csak a rím kedvéért! Kérdezzünk rá, mi lenne, ha kijavítanánk.

¹⁵ Mit susog a fehér akác hervadozó virága? Ha a szellő hozzá szegül, a szívem is átjárja. Boldog idő hová lettél? Édes emlék ne hagyj el, Susogj, susogj, fehér akác, hervadj el a szívemmel. <https://www.youtube.com/watch?v=CBL3wfpznl>

¹⁶ Szókincsbővítésre, ill. az -li igeképző tanítására kiválóan alkalmas: hajnallik = hajnalodik, pitymallik = pirkad (napkelte előtt az ég alja pirosodni kezd)

¹⁷ virrad (alanytalan) = napfelkelte előtt világosodni kezd

¹⁸ nem hagyja *abba*

¹⁹ vki vmivel mulatja az időt → mulat → kimulatja magát (mulatozik, mulatozás, multság stb.)

²⁰ Kiválóan alkalmas a suksükölés bemutatására. Például: *Meglássza*, én fogok nyerni, nem maga (= *Meglátja*).

²¹ Szabad egy táncra?

Lágy a kenyér igazán, csakugyan, pirítani nem lehet,
gyenge a lány igazán, csakugyan, férjhez adni nem lehet.
Meg kell kérni, szépen kérni, tyuhaj, az édesanyját,
Hogy adja hozzám igazán, csakugyan feleségül a lányát.

A feszültség már-már tapintható, s ekkor a filmtörténet egyik legszebb jelenete következik: Mari magától értetődően ráteszi a kezét Máté vállára, s a pillantása mindent elárul. Ez a „forduló” igazi fordulópont az életükben.

A népdal szövegét illetően: a *tyuhaj*-féle betoldás nem ritkaság, ha a szótagszám kevés a dallamhoz, egyébként pedig a ritmus változatosabbá tételéhez, illetve az aprózáshoz járulhat a *de, hej, hej de*. Ugyanez figyelhető meg az eztán felhangzó, Tarka paszuly kezdetű dalban: a „Jaj de réges-régen nem láttalak”, ami a „Jaj de régen nem láttalak” formában is gyakori. (Az első versszakot éneklük csak, a másik csupán sejtetődik.)

Tarka paszuly²² az ágy alatt,
Jaj de réges-régen nem láttalak,
*Csütörtöktől vasárnapig*²³
Megszakad a szívem addig.

Édesanyám mondta nékem,
Minek a szerető nékem,
De én arra (babám) nem hallgattam,
Titkon szeretőt tartottam.

Máté: – Ma este senkivel sem fogok táncolni, csak veled.

Mari: – A menyasszonnyal sem?

Máté: – Mondom, senkivel. Te is csak velem.

Mari: – És ha jönnek, elkérnek?²⁴

Máté barátja hamarosan próbálja is lekérni Marit, ámde Máté hajthatatlan, ezzel küldi el:

– Várj sorodra, komám!

Rózsa, rózsá labda rózsá levele,²⁵
Csak egy kislányt neveltek a kedvemre,
Azt is azért nevelték a kedvemre,
Kék a szeme, göndör haja fekete.

Alig várom, hogy a nap lenyugodjon,
Hogy az égen páros csillag ragyogjon,
Ragyogj csillag, páros csillag sokáig,
Kísérv el a szeretőm kapujáig!

A forró hangulat szinte sejteti a második, szintén közismert versszakot, pedig nem is éneklük a dalt, csak játsszák a zenészek.

Mari: – Mással ne csináld, Máté!

Máté: – Kivel mással? A vőlegényeddel?

Mari: – Máté, nem dicsőség botrányt csinálni!

Máté: – Soha oda nem adlak, érted? Soha!

Az érzelmek nyílt vállalásával párhuzamosan egyre gyorsul a dalok ritmusa, de Máté még külön is odaszól az öreg, ámde fáradhatatlan primásnak: – Gyorsabban, Pali bácsi!

²² paszuly = bab Szókincsbővítési feladat: tengeri = kukorica; élet = búza stb.)

²³ Másik változat: *Ha nem láttalak vasárnapig...*

²⁴ elkér = (itt) tánc közben *Jekér* vkit mástól, hogy ő maga táncolhasson vele

²⁵ Népies műdal. A Csík zenekar előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=FJLJByBDu7g>

A 3. versszak: Csillag, csillag páros csillag az égen, Láttad-e a szép rózsámat a réten?

Láttam bizony zöld rozsmaring erdőben, Sárga tearózsa nyílt ki a kezében.

Nem vagyok én senkinek az adósa, adósa
Él még az én feleségem édesapja, édesanyja,
Meg annak az apósa, anyósa,
//:Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él.://

Máté: – Pali bácsi, más nótát!

A primás azonnal eleget tesz a kérésnek:

Ég a kunyhó, ropog a nád,
táncba hívom ezt a barnát,
Míg a barnát szorongatom,
a szőkét meg elszalasztom.²⁶

Közben új dallam csendül fel, s bár nem éneklük, a szöveg ismeretében tudjuk, kiktől van szó:

Kiültek a vénasszonyok a padra, a padra,
Isten tudja, miről folyik a pletyka, a pletyka.
Nem kérem én a jó Istent, csak arra, csak arra,
ragassza le valamennyit a padra, a kispadra.²⁷

Mari apja, aki háttal ül a mulatozó sokadalomnak, mosolyogva jegyzi meg az egyre pattogóbb ritmusok hallatán: – Ezek a mai fiatalok!

Nem is sejti, hogy már csak egyetlen pár ropja a táncot, az ő lánya meg annak a szívbeli kedvese – mindenkit, még a menyasszonyt is leszorítva a táncplaccról.

Sándor is csak most látja, mi folyik a nagyszobában, indulatosan abba is hagyatja a muzsikálást. Féltékeny haragjában, bicskával a kezében nekiugrik vetélytársának, ám szerencsére szét tudják választani őket. Máté egyik szívbeli jó barátja ekkor a lehető leggyorsabb muzsikát kéri a zenészekről, hogy elvonják a nász nép figyelmét a botránnyól.

S a tüzes ritmusú dal valóban gyógyír a bajra, máris jókedvűen éneklük a nász népet:

Nincs Szentesen olyan asszony,
mint Turiné komámasszony,
így tedd rá, úgy tedd rá!
Túróval²⁸ süti a lepényt,
avval kínálja a legényt,
így tedd rá, úgy tedd rá!

Ha lepényem megettétek,
Sári lányom elvegyétek,
így tedd rá, úgy tedd rá!
Piros lett a lepény alja,
édes lett a Sári csókja,
így tedd rá, úgy tedd rá!

2. 1. A filmjelenetben hallható dalok feldolgozása

A család témakörben már kezdő szinten meg lehet tanítani a *Nem vagyok én senkinek az adósa* című dalt. Nagy sikert aratott idén egyetemi előkészítő angolai, jemeni és kazah diákjaim körében, mi is megpróbáltuk egyre gyorsabb ritmusban énekelni.

A 14 magánhangzóból csak 8 fordul elő benne: a, e, é, i, í, o, ó, u;

²⁶ Népies műdal. Szövegének 1828-ból, dallamának 1833-ból ismeretes az első írásos nyoma. A 1848-49-es szabadságharc idején igen népszerű volt. Jelképes értelmezés szerint az első versszakban a *barna* a puskát, a *szőke* pedig az elszalasztott osztrákot jelentette (Sárosi 2010: 94).

²⁷ Népies műdal.

²⁸ Másik változat: tepsiben

a	e	i	o	ö	u	ü
á	é	í	ó	ő	ú	ű

Kiválóan gyakoroltathatjuk a dupla [nny] ejtését (édesanyja, illetve ennek mintájára: nagyanyja, nagynénje).

Felsőbb nyelvi szinteken számos egyéb lehetőség adódik ugyanezen dal kapcsán:

Szókincsbővítés: após, anyós (ipa, napa); vkinek a hitvese (rég); vkinek a neje (← nő), vkinek a neje/nője (nem ugyanaz!); vkinek a nászura/nászasszonya (vki lányának/fiának az apósa/anyósa).

Vonzatos ige: vki tartozik vkinek vmivel (Pl.: Tartozom neked egy ezressel.)

Az „én” nyomatékosító szerepe: Nem vagyok én senkinek az adósa = Én bizony senkinek sem vagyok az adósa = Nem tartozom én senkinek (semmivel).

Köszmondások, szólások: Egyik kutya, másik eb; Ebcsont beforr; Köti az ebet a karóhoz; Késő bánat, eb gondolat; Ebül szerzett jószág ebül vész el; Stb.

A „feleségem” szó helyettesítése: drága nejem / szép hitvesem / jó anyjukom;

A *Rózsa, rózsza, labdarózsa levele* c. népies műdalban látványos, hogy ugyanaz az ige szerepel az egyik sorban határozatlan, a másikban határozott tárggyal, ennek megfelelő ragozásban (neveltek – nevelték). Érdeemes felhívni rá a figyelmet.

Hasznos megtanítani a *Lehullott az agáca* virága c. dal 2. versszakát is, és összehasonlítani a filmben elhangzó 1. versszakával:

Kinyílt az orgona virága, sej, tavasz akar lenni,
 Úgyis tudom, hogy a kisangyalom engem akar szeretni.
 //:Szeress kedves kisangyalom, hogy ne legyek ilyen árva,
 Úgyis tudják Tura falujába, hogy kinek leszek párja.://

A népdal-variációk bemutatása céljából érdemes elénekelni más szöveggel is. A hasonló dallamú *Sárgul már a fügefafa levele*²⁹ c. dalnak is számos változata van, csakúgy, mint a *Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út* címűnek. Az utóbbinak a filmbelítől egyik eltérő versszaka:

Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út, *Amelyiken a szeretőm* elindult.
 //: Régi babám, térj vissza a hosszú utadról, Emlékezz a *szombat esti* szavadról. ://

A menyasszonytáncot megelőző dalban érdemes megmagyaráztatni, hogy az alábbi kiemelt sorban vajon mi a tárgya a „megnézik” igének:

„Hegyes kontyot kerít az ő a hajából.
 Hegyes kontyot, jaj, de sokan megnézik,”

A *Nincs Szentesen olyan asszony* c. népdal sok játékos feladatot tesz lehetővé. A „túróval süti a lepényt” sort énekelhetjük másképp is: lekvárral / almával / szilvával stb.

Az *A malomnak nincsen köve* c. népdalban érdekes nyomósítás figyelhető meg: „Addszá³⁰, rózsám a kezedet!” Ugyanez a Nesze!, Nosza!, Hoppsza! szavakban is megfigyelhető.

²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=mDuoINfdeCY> Hungarian folk music – Sárgul már a fügefafa levele by Arany Zoltán

³⁰ A lengyelben is van egy hasonló, ösztökélésre szolgáló nyomósítás: Dajze spokój! = Hagyj békén!

2.2. Népdal és nóta

E filmbéli dalokkal, ha virtuálisan is, ámde közösen veszünk részt diákjainkkal egy falusi lakodalomban. A népdalokból néhányat érdemes előre megtanítani, aha-élményben részesítve őket, a többit pedig később, mintegy felidézve a jelenet egyes fordulóit.

Úgy vélem, ezzel a filmrészlettel egyszerűen bemutatjuk a népdal és a nóta közti különbséget is. Nem célunk nótát tanítani a külföldieknek, de megjegyezhetjük a film kapcsán, hogy a XIX. század 30-as éveitől országosan, nagy mélységben elterjedtek a népies műdalok,³¹ és e korszak kb. 1930-ig tartott. Hogy mi volt ennek az oka? A kor divatja, a magyar népszínmű. Ezek a német szerzők tollából származó, förtelmes módon „magyarított” tündérbohózatok ellenében jöttek létre a lehető legjobb szándékkal, elsősorban a magyarosodást szolgálva, ámde ugyanakkor a nyugat-európai műzenei ízlést tükrözve. A ma közismert magyar nóták legnagyobb része dalbetétként³² szerepelt valamelyik népszínműben, vagy a népszerű dal került be a színpadi művekbe. Később aztán a „falusi”, „népi” alakok megformálóinak ajkáról terjedtek el szerte az országban. „A virágzó népszínmű uralkodó jelensége Blaha Lujza³³ (1850 – 1926). Derűs, szélsőségektől, sőt realizmustól is tartózkodó egyéniségéhez csak a könnyed, játékos dalok illettek, ilyeneket népszerűsített mintegy 30 éven át. Ez lehet az egyik oka annak, hogy a népies dal mélységben, a lelki élet mélyének kifejezésében nem éri el a népzénét” (Kerényi 1961: 7), noha városi értelmiségünk még 1900 táján is ezt tartotta népdalnak.

Elgondolkodtató, hogy az ún. klasszikus magyar nóta 2014 óta hungarikum. Vajon mikor lesz az a magyar népdal?

3. Népdalok szöveggel és kottával a MID-tankönyvekben

Erdős–Kozma–Prileszky–Uhrman 1990:	Színes magyar Nyelvkönyv I. Budapest: Tankönyvkiadó	1. Csinálosi erdőn (7/150) 2. Sej, a tari réten (13/261)
Erdős–Kozma–Prileszky–Uhrman 1990:	Színes magyar Nyelvkönyv II. Budapest: Tankönyvkiadó	1. Hull a szilva a fáról (15/20) 2. A csitári hegyek alatt (21/127) 3. Széles a Balaton vize (24/183) 4. Tavasz szél vizet áraszt (26/217)
Erdős Péter – Prileszky Csilla 1992:	Halló, itt Magyarország! I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó	—
Hlavacska–Hoffman–Laczkó–Maticsák 1993:	Hungarolingua 1. Debreceni Nyári Egyetem	1. Tavasz szél vizet áraszt (12/169)
Kovácsi Mária 1993:	Itt magyarul beszélnek I. Magyar nyelvkönyv kezdőknek Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó	1. A horgosi csárda (7/26) 2. Kis kút, kerek kút (8/24) 3. Két út van előttem (10/24)

³¹ Vagy 25-30 ezer keletkezett, kb. 3-400 maradt fenn közülük.

³² Nemzeti himnuszunk megzenésítője, Erkel Ferenc 47 dalbetétet írt.

³³ „A nemzet csalóánya”; csalóány = fülemüle [←*csalog(at)*]

Kovácsi Mária 1993:	Itt magyarul beszélnek II. Magyar nyelvkönyv kezdőknek Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó	1. Varga Julcsa bő szoknyája... (13/27) 2. Ó, mely sok hal... (16/24) 3. Két szál pünkösdrózsa (19/27)
Hlavacska–Hoffman–Laczkó– Maticsák 1996:	Hungarolingua 2. Debreceni Nyári Egyetem	—
Lakos Dorottya 1998:	Hungarian for foreigners Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó	—
Hlavacska–Hoffman–Laczkó– Maticsák 1999:	Hungarolingua 3. Debreceni Nyári Egyetem	—
Kovácsi Mária 2001:	Itt magyarul beszélnek III. Magyar nyelvkönyv haladóknak Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó	1. Felszántom a császár udvarát (23/26) <i>Kossuth Lajos azt üzenté (24/30)</i>
Kovácsi Mária 2001:	Itt magyarul beszélnek IV. Magyar nyelvkönyv haladóknak Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó	1. Szőlőhegyen keresztül (31/32) ³⁴
Hegedűs Rita–Oszkó Beáta 2004:	Tankönyvkiadó Magyar Mozaik 4. Budapest: Akadémiai Kiadó	—
Durst Péter 2005:	Lépcsénként magyarul – ELSŐ LÉPÉS SZTE Hungarológia Központ	—
Durst Péter 2007:	Lépcsénként magyarul – MÁSODIK LÉPÉS; SZTE Hungarológia Központ	—
Erdős József 2007:	Új színes magyar nyelvkönyv I-II. Budapest: Balassi Intézet	—
Gyöngyösi Livia–Hetesy Bálint 2011:	Jó reggelt! – Magyar nyelvkönyv Budapest: Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar	—
Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013:	MagyarOK 1. Pécsi T udományegyetem	—
Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2014:	MagyarOK 2. Pécsi T udományegyetem MagyarOK 3. Pécsi T udományegyetem	—
Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2016:		

³⁴ Ennek is meg van adva a szövege és a kottája, ámde népies műdal.

A táblázatból láthatjuk, hogy csak három tankönyv(család) szerzői számára volt fontos, hogy már a magyartanulás kezdetén felhívják a felnőtt nyelvtanulók figyelmét a népdalokra.

Egy kivétellel általánosan ismert, népszerű dalok kerültek a *Színes magyar nyelvkönyv*be. A dalok leckékhez való rendelését azonban nem igazán gondolták át, a két kötet 6 dalából csak 3 kapcsolódik az illető leckéhez. Például *A Balaton partján* c. olvasmányhoz egyáltalán nem illik az *A csitári hegyek alatt*³⁵ kezdetű népdal. Talán az időhatározók összefoglalásában szereplő határozószó (*régen*) motiválta a szerzőket, hogy itt szerepeltessék, ámde a dalbéli havazás nehezen egyeztethető össze a lecke témájával, a strandolással. A kötetben található dalok sorában az utolsó a *Tavaszi szél vizet áraszt*³⁶ c. (régi stílusú³⁷ moldvai) népdal. Az adott leckéhez (Lúdas Matyi II.) azonban nem illeszkedik szervesen, pedig ez a legnépszerűbb magyar népdalok egyike. (Nem csoda, hogy a külföldiek körében is közkedvelt, hisz első két versszakában 14 magánhangzónkból csupán 6 található.)

A fentiek arról tanúskodnak tehát, hogy nem elég jól választani a magyar népdalkincsből, az illető dalokat az egyes leckékhez meggondoltan kell hozzárendelni.

Kovácsi Máriának az *Itt magyarul beszélnek!* című nyelvkönyve követendő példát nyújt arra, miként osszuk meg népdalainkat a magyarul tanulókkal. A szerző által választott dalok szorosan kötődnek az adott lecke nyelvtanához vagy tematikájához. Az I. kötet első dala (A horgosi csárda) a birtokos személyragozás és a -val, -vel használatát van hivatva bemutatni, a következő (Kis kút, kerek kút) pedig a birtoktöbbséítő jelet (szemeimet). A 10. leckében kerül terítékre a felszólító mód, ennek egyik egyszerű formája (induljak), ill. egy -z végű ige (búcsúzzak) szerepel a kötetben található 3. népdalban (Két út van előttem). Mind a három rövid, népszerű, fülbemászó dallamú, könnyen megtanulható. Régi, ill. új stílusú népdalok³⁸ egyaránt megtalálhatók benne.

4. A népdal szerepe a tanításban

Hogyan készítsük elő a népdalokat órai vagy egyéb felhasználásra? Jómagam már a tanév első napján ki szoktam osztani hallgatóimnak egy-egy „dalcsokrot” (négy-négy dal³⁹ kottá-

³⁵ Ez a dal rendkívül népszerű Magyarországon. Világhírű operaénekesnőnk, Miklósa Erika éppen ezt választotta a New York-i Metropolitan Operában való egyik fellépését követően, amikor a New York Times újságírója megkérte, énekeljen valamit az anyanyelvén, amivel be tudná mutatni, honnan jött. S noha egy szavát sem értették, lenyűgözve hallgatta mindenki. (<https://www.youtube.com/watch?v=bEbHCfrPE5w>)

³⁶ A *Gyerekdalok* címszó alatt számos mondókánk, népdalunk rajzfilmváltozata megvan, így a *Tavaszi szél vizet áraszt* című is, (<https://www.youtube.com/watch?v=dCB66y5haBU>), noha ez történetesen egyáltalán nem ebbe a kategóriába tartozik. Összesen 75 rajzfilm található itt.

Hasznos lehet diákjaink számára a *Zene Ovi* és az *Ovitévé* dalkészlete is. Számos népdal hangzik fel igen kedves gyermekhangokon, többek közt az *Ősszel érik babám* kezdetű, melynek a 2. versszakát: *Jaj, de szépen zöldell a rimáci határ* stb., a hollóközi kirándulásunkon szoktuk elénekelni, a palócok előtt tisztelegve.

87 népdal sorjázik a *Regös* honlapon: <http://regos.cserkesz.hu/hasznos-anyagoklinkek/nepdaltar/> Mindegyiknek meg van adva a szövege, illetve a legtöbbjük meg is hallgatható.

³⁷ A régi stílusú dal ereszkedő dallamú, a második felében kvintváltás történik, azaz egy kvinttel lejjebb megismétlődik benne az első felének dallama.

³⁸ Az új stílusú dalok (pl. a Csillagok, csillagok) kupolás szerkezetűek, vagyis azonos hangmagasságon kezdődnek, ill. fejeződnek be (Jávorszky 2013: 18).

³⁹ Széles a Balaton vize; Tavaszi szél vizet áraszt; A horgosi csárda; Nem vagyok én senkinek az adósa; Csillagok, csillagok; Télen nagyon hideg van; Kispircsi faluvégen; Vasárnap bort inni

jával és szövegével), amelyet a „Ha dalolni támad kedvem” című, 379 dalt magában foglaló gyűjtemény⁴⁰ dalaiból állítottam össze. Megjegyzem, ekkor kapják meg hallgatóim a szintén kétoldalas, rövid József Attila-, ill. Weöres Sándor-versekből álló összeállítást is. Ezeket minden órára magukkal hozzák, hogy – ha szükség van rájuk – kéznél legyenek. Később, amikor már mind tudják, újabb anyagokat kapnak.

2014-ben internetes szavazást⁴¹ hirdettek meg a világ magyarsága körében a Kodálytól kölcsönzött jelszóval: „Legyen a zene mindenkié!”. Öt földrész 80 országából jöttek a szavazatok, s ezek tükrében az alábbi magyar népdalok a legkedveltebbek s a legalkalmasabbak közös éneklésre:

1. <i>A csitári hegyek alatt</i> ⁴²	6. <i>Erdő mellett estvéledtem</i> ⁴³
2. Tavasz szél	7. Erdő, erdő, erdő, marosszéki kerek erdő
3. Elindultam szép hazámból	8. Megyen már a hajnalcsillag lefelé
4. Csillagok, csillagok	9. Ősszel érik, babám, a fekete szőlő
5. Megkötöm lovamat ⁴⁴	10. De szeretnék hajnalcsillag lenni

Egyik alkalommal Poznańban, a II. félév kezdetén magam is meglepődtem, mikor a személyes névmások határozóragos alakjainak (rá, rajta, róla stb.) felvezetésekor I. éves lengyel hallgatóim közölték velem, hogy ez nem új anyag, hiszen már októberben, a legelső nap tanultuk. Értetlenkedő arckifejezésem láttára elkezdték énekelni a *Széles a Balaton vize* kezdetű dalt, jó alaposan kiemelve a szóban forgó nyelvtani anyagot: „keskeny a híd rajta”, ne menj arra kisangyalom, mert leesel róla.” Akkor tudatosult bennem igazán, hogy a dallam, a ritmus, a hangsúlyok nem csupán a széles↔keskeny ellentétpár bevézését, illetve a többi melléknévpár előhívását szolgálták, amiért én ezt a népdalt megtanítottam, hanem mindennek a rögzítését, amit a dal magában foglal.

Megvizsgáltam tüzetesen, miért is jegyezheték meg olyan könnyen. Ha megnézzük, milyen magánhangzók találhatóak a dalban, kiderül, hogy a 14-ből csak 8 van benne:

a	e	i	o	ö	u	ü
á	é	í	ó	ő	ú	ű

A dal igen rövid, a két fent említett melléknév mindjárt az elején szerepel, két nominális mondatban: *Széles a Balaton vize, keskeny a híd rajta*. Mikor először énekeltük a dalt, láttam, mennyire örülnek a diákok annak, hogy a Balaton (kétszer is) meg van benne említve. Egy kis vaktérképre rá is rajzoltattam, így hát némi országismerettel is gazdagodtak (a térképet később többször használtuk még). Mi van még a dalban? Okhatározói alárendelés, tiltás: *Ne menj arra kisangyalom, mert leesel róla*. A tiltásra tagadással válaszol a megszólított: *Nem esek, nem*

⁴⁰ A kötet anyaga a világhálón is megtalálható: http://mek.oszk.hu/05700/05702/html/a_dalok.htm

⁴¹ Az öt kontinens mintegy 80 országát behálózó Panoráma Világklub vezetői, dr. Tanka László alapító elnök és Fe-hér Iréne kezdeményezése nyomán indult el a több hónapon át tartó szavazás, melynek során közel 200 dalcím érkezett be a világ minden tájáról. <http://vilagtalalkozo.hu/customPages/ezer-torokbol-2?subSiteId=1>

⁴² Sárosi Bálint szerint: „Hármashangzat-felbontásos kezdetével, hatásos dallamizével inkább tekinthető népies dalnak, mint népdalnak.” (Sárosi 2010: 15).

⁴³ Lázár Katalin népzene kutató szerint a 6. ének számos dallamfordulata arra vall, hogy ez nem népdal, hanem népies műdal. Helyette lehetne az *Erdély körül van kerítve*: <https://www.youtube.com/watch?v=ydLDQXTW0Tg>; vagy a *Haj, alá, haj, alá* kezdetű népdal: <https://www.youtube.com/watch?v=TmWDRwws8-g> (Az utóbbinak a 2. versszaka: Szerelem, szerelem...)

⁴⁴ Kétféle dallammal éneklék, az egyik népies műdal. A népdal-változat: *A magyar népzene* c. Kodály-kötet 98. sz. dala.

esek én a Balaton vizébe. E rövid mondatban megfigyelhető az „én” nyomatékosító szerepe, s van egy birtokos szerkezet is, elől a Balaton birtokos jelzőként, mely után a hallgatók számára furcsa módon nem áll semmilyen végződés. A táblára persze felírom: a Balaton(nak a) vizébe, hogy jól véssék emlékezetükbe: noha láthatatlan, azért ott rejlik ám a szóban. Ilyenkor érdemes a kérdésfeltevést gyakoroltatni, hogy kiugrasszuk a toldalékot rejtekéből: Minek a vizébe?

A dalnak egy újabb eléneklése alkalmából szót ejthetünk a vonzatokról a *vki szerelembe esik vkivel* kifejezés kapcsán: beleszeret vkibe, sőt később, magasabb szinten a szlengbéli megfelelőit is megtaníthatjuk (beleesik /belezúg vkibe).

Meg kell említenünk, hogy a *veled*, illetve a *neked* helyett a népdalokban – ritmikai okokból – igen gyakori a *véled* / *néked*: *Inkább esek, kisangyalom, véled szerelembe.*

Megfigyeltethetjük a dalbéli megszólító formát: *kisangyalom*, s a későbbiek folyamán összehasonlíthatjuk más népdalokban előforduló megszólításokkal: *babám, galambom, csillagom, rózsám, violám*, sőt itt is megpróbálhatjuk ezekkel helyettesíteni egy-egy jelző betoldásával, hogy megfelelő legyen a szótagszám: *barna babám / kis galambom / kis csillagom / édes rózsám / szép violám*. Látni fogjuk, egyik sem ér fel az eredeti megszólítással. Nem válik könnyebben dalolhatóvá, sőt, érezhetően veszít a gördülékenységéből azáltal, hogy az „angyalom” helyébe mássalhangzóval kezdődő megszólítások kerültek.

Elővesszük a dalt a Merre?/ Melyik irányba? tanításakor is (erre, arra, jobbra, balra, előre, hátra).

Szórendi kérdések is terítékre kerülhetnek, s mindjárt látni fogjuk, hogy – ha nincs „megszabdalva” a mondat, mint a dalban, hanem vagy a mondat elején, vagy a végén áll a megszólítás –, döcögőssé válik a ritmus: *Kisangyalom, inkább véled esek szerelembe*, vagy pedig egyenesen agyoncsapjuk a rímmel együtt: *Inkább véled esek szerelembe, kisangyalom.*

5. Közös éneklés az órákon túl

Mind Poznańban, mind a Balassi Intézetben sikerült hagyományt teremteni különféle ünnepi műsorok szervezésével, illetve itthon kirándulásokkal is. Ezek közül a farsangi sokadalom és a mohácsi kirándulás szorosán összefonódik egymással. Hogy miért? Húshagyó kedden szokott lenni az intézeti rendezvény, előtte két nappal megyünk le Mohácsra, és a farsangvasárnapi kirándulás során megtanuljuk mindazokat a dalokat, amelyek Lázár Katalin népzenekutatónak köszönhetően kerültek a tarsolyunkba. Ő több alkalommal is vezetett nálunk tánczat az intézeti farsangi esten, s előtte lekottázta, elküldte, majd megtanította nekünk az alábbi dalokat (1-5.).

1.	2/1	2/2
Akkor járja a medve, mikor néki jókedve, //:Maga járja, maga járja, maga furulyálja.://	Farsang három napjába' Nem hívtál el a táncba, Ha nem vittél a táncba, Nem öntesz meg húsvétra.	Elment farsang, itt hagyott, A lányoknak bút hagyott, De énnékem nem hagyott, Mert én most is víg vagyok.
3.	4/1	4/2
Megjött a farsang szőrös bajuszával, Ha nem adnak szalonnát, Kirúgom a gerendát! Adjon az Úristen ennek a gazdának Nyolc-nyolc ökröt, hét-hét bérest, Arany ostort a kezibe, Hopparinga farsang!	A, a, a, a farsangi napokban, A farsangi napokban Legyünk mi is vígabban, A, a, a, a farsangi napokban. A, a, a, a farsangi diákok, A farsangi diákok Piros nadrágban járnak, A, a, a, a farsangi diákok.	Gé, gé, gé, öregasszony gégéje, Öregasszony gégéje Sört, pálinkát bevenne, Gé, gé, gé, öregasszony gégéje, Ku, ku, ku, a kakas kukorékol, Szeretem a taréját, Jó metéltbe' a nyakát, Ku, ku, ku, a kakas kukorékol.
5.	Ból, ból, ból, három nagy keszkenőből, Mind asszonyok, mind lányok Elül bögyöt csinálnak, Ból, ból, ból, három nagy keszkenőből.	Ha, ha, ha, itt a farsang dereka, Leánynak kell szép ruha, Férjhez menne, ihaha, Ha, ha, ha, itt a farsang dereka.
Hozzon a gazdasszony Egy darab szalonnát, Húzza a nyársamra!	6. Mikor mentem //:Gyergyó felé://, Pánkót süttek az asszonyok arrafelé, Nékem abból nem adatok, Szakadjon meg a nyakatok!	

A kiránduláson mindenkinek valami pirosat kell viselnie. Mivel elég sokan össze szoktunk jönni (egyik évben két busszal kellett mennünk, mert 74 résztvevő volt), újabban piros szalagot kap mindenki, amit a szíve fölé kell feltűznie. Ez is ad egyfajta összetartozás-érzést. Hát még az „éneköröm” a buszban! (Kb. kétszer 3 óras az út, másfél órát alhatnak odafelé.)

A fentiekből először a *Megjött a farsang* és a *Farsang, farsang, de szép idő* kezdetű dalokat tanuljuk meg. Az 5. számú felidézi a hallgatókban a karácsonyi műsor keretében elhangzó Luca-napi kotyoló éneket,⁴⁵ a 4. pedig a regöséneket,⁴⁶ mindig észreveszik a hasonlóságot.

Utána az *A, a, a farsangi napokban* kezdetű vidám dal következik, mely Somogy megyéből származik (Kerényi 1982: 74). Ilyenkor a hallgatók látványosan mutogatni szokták, ki van piros *nadrágban, pólóban, kabátban, sapkában stb.* (E szavakkal is elénekelhetjük a dalt.)

Ezt követően jön a *Farsang három napjába'* kezdetű ének, melyből könnyen meg lehet érteni: ha valaki nem táncoltatta meg az illető lányt farsangkor, az nem locsolhatta meg hús-

⁴⁵ „Ha nem adnak szalonnát, lerúgom a gerendát,” stb.

⁴⁶ „Adjon az Úristen ennek a gazdának Két kis ökröt, két kis bérest, A kisebbik béresnek arany ostor nyelet,” stb.

vétkor. Azt is megtudjuk belőle, hogy sok lány búslakodott farsang után, ha nem talált magának párt a multságok során. Ilyenkor szokta valaki fölmutatni azt a kemény kartonlapot, amelyen nagy nyomtatott betűkkel ez a felirat áll: HÚSHAGYÓ, HÚSHAGYÓ, A LÁNYOKNAK BÚT HAGYÓ!, s ezt a fiúk szokták jó hangosan kántálni.

Az 1. sz. dallal felkészülünk a húshagyó keddi medvetáncoltatásra, ezt énekeljük majd ugyanis közösen, mikor a medve meg a táncoltatója megjelenik a színen. Mivel a medve nem hajlandó megmoccanni sem, ezzel biztatjuk, hogy megjöjjön a kedve a tánchoz. (Régen az állatok közül a medve, a ló, kecske, gólya megjelenítése volt gyakori a farsangi bálokon, ki is tesszük a falra az utóbbi három állatot felidéző álarcozat, a „medve” fején meg ugyebár már ott díszlik.

A pánkós (fánkös) az utolsó farsangos dal, erdélyi szomszédaimtól tanultam. (Két nappal a kirándulás után különösen aktuális lesz, egyrészt ugyanis a diákok egy improvizált jelenetben eljátsszák a fánk történetét, másrészt meg igazi szalagos farsangi fánkot szoktak kapni az ünnepség végén az intézetben.)

A kirándulások állandó kelléke Szvorák Katalinnak az *Iglice szívem* c. CD-jéről származó négy igen rövid táncdallam: 1) *Télen nagyon hideg van*; 2) *Szélről legeljete*; 3) *Cinege, cinege*; 4) *Hopp, Juliska*⁴⁷. Ezeket, továbbá a *Hej, Dunáról fúj a szél*, valamint a *Szederinda*⁴⁸ című népdalt papíron mindenki megkapja reggel a buszban a farsangi énekekkel meg az általam készített Mohács-kvízzel együtt. A Szvorák-CD-hez tartozó kis füzetben meg van adva minden dalszöveg, ráadásul angol nyelven is. Mikor elindul a busz, a legelső dal mindig az időjárásról szóló. Kánonban is éneklünk, négy csoportban (*Szélről legeljete*, *Hej, Dunáról*). Vannak kisleadások, nyelvtörők is.

A mohácsi farsangolás előtt először ellátogatunk a Nemzeti Emlékhelyre. Onnan a városba jövet, II. Lajos emlékművénél meghallgathatjuk a buszban a róla szóló ormánsági népdalt⁴⁹, amely „A magyar történelem dalban elbeszélve” c. CD-n található.

Összegzés

Óriási népdalkincsből meríthetünk a magyarórán való daltanulás előkészítésén túl ünnepi rendezvényeinkre és tanulmányi kirándulásainkra⁵⁰ készülve is. Az utóbbiak kapcsán megjegyzném: több alkalommal is készítettem egy-egy gyűjteményt (többnyire magyar származású) diákjaim kedvenc népdalaiból, majd ezeket többféle változatban, kitűnő énekesek előadásában CD-re vettük, úgy hallgattuk, illetve tanultuk meg, aztán pedig énekeljük együtt közös útjaink során. Arra is ügyeltem, hogy a dalszövegekben mindig legyen néhány olyan népdal, amely az adott tájegységre jellemző.⁵¹ A 7 napos erdélyi kirándulásra dalosfüzet készült egyik kollégánk

⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=3RcKvQAmhZc> *Cinege, cinege* (0:21-ig); *Télen nagyon hideg van* (1:12-től 1:48-ig); *Hopp, Juliska* (2:32-től 3:30-ig); *Szélről legeljete*: https://www.youtube.com/watch?v=ufmn_yARWOA Ovitévé: *Szélről legeljete* szöveggel, kánonban is (0:50-ig): <https://www.youtube.com/watch?v=jRJSZujAkc>

⁴⁸ Erre táncolni is szoktunk a húshagyó keddi „farsangi sokadalomban”. A tánctanuláshoz: <https://www.youtube.com/watch?v=mH7y-C4pnm0> (5:48)

⁴⁹ 1) Lajos király leesett a lováról, Beléesett Csele patak árkába,
//:Csele patak:// sűrű szederindája, Ott veszett el a magyarok királya.
2) Szállj le madár a Duna fenekére, Két szárnyaddal vágd kétfelé a vizet,
//:Két szárnyaddal:// vágd kétfelé a vizet, Hozd fel onnan Lajos királyt, ha lehet.

⁵⁰ Mohács, Hollókő, Eger, Pannonhalma, Erdély

⁵¹ Az *Ősszel érik babám* kezdetű népdalnak Hollókőn tanultuk meg a 2. versszakát: Jaj, de szépen zöldell a rimóci határ...

népdalénekes leányának köszönhetően, aki fel is énekelte a 25 különféle tájegységről származó népdalt diktafonra, majd CD-re került az anyag.

A magyar népdaltípusok példatára⁵² nagy segítségünkre lehet, hiszen „a hazai népzenei archívumokban Európa legnagyobb népzenei gyűjteménye alakult ki, amely a Dunántúltól a messzi Moldváig, a Felvidéktől a Délvidékig a teljes magyar nyelvterületet átfogja”. Az adatbázisban levő népdalok lejátszhatóak, kottaképük megtekinthető. (E dallamok az új stílusú népdalok keletkezését megelőző időkből származnak.)

A *Folkrádió*⁵³, a korábban már említett *Regös* honlap (87 népdal), a youtube-on a *Gyerekdalok* (75 rajzfilm), sőt a *Zene Ovi* és az *Ovitévé* is hasznos forrásanyagot nyújt számunkra.

Érdeklődő hallgatóinknak jó szívvel ajánlhatjuk a „A magyar FOLK története” c. könyvet, sok mindent megtudhatnak belőle a népzene, tánc, világzene régi és legújabb jeleiről.

Nekünk, tanároknak hasznos lelőhely a Kriterion kiadó *Tavaszi szél* c. kötete, kiváló, rövid összefoglaló található benne a daltípusokat illetően. A Sebő Ferenc-féle *Népzenei olvasókönyvet* szintén érdemes forgatnunk, CD-melléklet is van hozzá. A *Magyar Népzenei Antológia*⁵⁴ digitális összkiadásában 1622 dallam hallható (a kísérőtanulmányok angolul is olvashatók).

A dalok előkészítésekor érdemes „kettős könyvelést” folytatni: saját magunknak az egyes dalokban rejlő lehetőségeket felsorakoztatni: a lap egyik felén a dalszöveg, a másik felén: mit fogunk majd fokozatosan felhasználni belőle. Ezek alapján feladatlapokat is kidolgozhatunk. Lektorként bőven van időnk egy-egy évfolyammal foglalkozni, jómagam például első poznańi kiküldetésem során öt éven át taníthattam egyik csoportomat. Felsőbb évfolyamokon adhatunk olyan feladatokat is, hogy meghatározott szempontok alapján gyűjtsenek a már tanult dalokból, például a határozói / melléknévi igenév használata,⁵⁵ időjárás; szerelem; megszólítások; évszakok; gyümölcsök; stb.

Jó, ha van egy olyan prezentációnk, amelyből hallgatóink megtudhatják, kicsoda például Tímár Sándor, Novák Ferenc (Tata), Sebő Ferenc, Sebestyén Márta, Palya Bea, Herczku Ágnes, Bognár Szilvi, Szalóki Ágnes stb. Az Adam Mickiewicz Egyetem magyar szakán Paweł Kornatowski lelkes, ifjú kollégámmal a poznańi Piroška Táncegyüttes egyik rendezvényére készítettünk közösen egy bemutató anyagot, mely igen hasznos segédeszköznek bizonyult a későbbiek folyamán a kultúratanítás terén is. Diákjaink nem csupán hallanak Kodály egyfelvonásos daljátékáról, a *Székelyfönóról*, amely voltaképpen nem más, mint egyetlen hatalmas népdalfűzér, hanem több dalt is el tudnak énekelni belőle.

Házi feladatként különféle rövid videofilmet is meg kell nézniük, így ismerkednek meg például Kodálynak a *Zöld erdőben* c. kórusművével,⁵⁶ melynek alapjául az azonos című népdal szolgált.

Magasabb nyelvi szinten közkedvelt feladatnak számít a hallgatók körében a korábban együtt feldolgozott filmekben elhangzó (legkülönbélebb) dalok gyűjtése, pl. *Szomorú vasárnap*: a hasonló címet viselő, világhírűvé vált Seress Rezső-dal; A tanú: *Könnyű a szívünk, vidám a nyár* (mozgalmi dal), *Krasznahorka büszke vára* (nóta); Csinibaba: a 60-as évek legnagyobb

⁵² <http://www.nepzeneipeldatar.hu/>

⁵³ <https://folkradio.hu/>

⁵⁴ Anthology of Hungarian Folk Music

⁵⁵ Pl. míg a határozói igenév gyakran előfordul a népdalokban: *A horgosi csárda* (ki van festve); *Utca, utca bánat utca* (bánatkövel van kirakva), (ne járj sírva, járj nevetve)..., melléknévi igenév ritkán található bennük: *Ősszel érik babám* (Kinek varrod, babám, azt a hímzett kendőt?)

⁵⁶ *Zöld erdőben, sík mezőben, Zöld erdőben, sík mezőben sétál egy madár.*

Kék a lába, zöld a szárnya, kék a lába, zöld a szárnya, jaj, be gyöngyen jár!

Várj, madár, várj! Te csak addig várj, Még az Isten megengedi: tiéd leszek már!

<https://www.youtube.com/watch?v=dgWsjyRAisA>

slágerei; Moszkva tér: ballagási énekek; Anyám és más futóbolondok a családból: *Kék nefelejcs* (érzelgős nóta), *Ott, ahol zúg az a négy folyó* (irredenta dal), *Hej, ha nyílik a tárna* (mozgalmi dal, bányászinduló), *Horthy Miklós katonája vagyok* (II. világháborús katonanóta), *Túl az Óperencián* (közismert ária Kálmán Imre Csárdáskirálynő c. operettjéből).

Vajon ki mit tenne abba a dalfüzérbe, amely dióhéjban bemutatná történelmünket?

Tudjuk-e, hogy egyik állathívogatónkban tatárokkal riogatják a gyerekek a csigabigát?⁵⁷

A *Katalinka szállj el* c. gyermekdal⁵⁸ a törökök kegyetlenségeit írja le. A *Lajos király* című, már említett ormánsági népdalunk máig őrzi a mohácsi csatában fiatalon meghalt uralkodó emlékét. A *Felszántom a császár udvarát* a Habsburg elnyomásról, a *Zöld erdő harmatját* kezdetű bujdosóének a kurucoknak a Rákóczi-szabadságharc leverése utáni keserű sorsáról vall. Az I. világháborúhoz leginkább a *Kimegyek a doberdói harctérre* c. népdal köthető, s fentebb már említettünk egy II. világháborús dalt, s ott lenne még a sorban az East Együttes '56 c. dala, Cseh Tamástól pedig a megrendítő *Corvin-köziek*.

El tudjuk hát dalolni, kik vagyunk. És a közös éneklés azon túl, hogy élvezetet nyújtó, pihentető, lazító tevékenység, kiejtésjavító, közösségteremtő s hallgatóinkat számtalan kulturális ismerettel gazdagító segédeszköz.

Bibliográfia:

- Bartók Béla 1924: *A magyar népdal*. Budapest: Rózsavölgyi Kiadó és Társa.
- Kriza Kálmán (szerk.) 1992: *Ha dalolni támad kedvem*. Budapest: RealEX Kiadó Kft. http://mek.oszk.hu/05700/05702/html/a_dalok.htm
- Forrai Katalin 1974: *Ének az óvodában*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Jávorszky Béla Szilárd 2013: *A magyar FOLK története*. Budapest: Kossuth Kiadó – Hagyományok Háza.
- Kerényi György 1961: *Népies dalok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kerényi György 1982: *Magyar énekes népszokások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kodály Zoltán 1969: *A magyar népzene*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Kodály Zoltán 1972: *Utam a zenéhez*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Kodály Zoltán 1975: *A zene mindenkié*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Küllős Imola – Laza Dominika 2013: *Népi mondókák*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Lackfi János 2012: *Milyenek a magyarok?* Budapest: Helikon Kiadó.
- Paksa Katalin 2002: *Magyar zenetörténet*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Sárosi Bálint 1973: *Zenei anyanyelvünk*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Sárosi Bálint 2010: *Nótáskönyv*. Budapest: Nap Kiadó.

Ajánlott segédanyagok:

- Almási István (szerk.) 1972: *Tavaszi szél vizet áraszt*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Richter Pál (főszerk.) 2012: *Magyar Népzenei Antológia*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – FolkEurópa Kiadó

⁵⁷ „Csigabiga dugd ki szarvad, Né, hol jönnek a tatárok! Mély kútba vetnek, Kerék alá tesznek, Malomkövel összetörnek, Hat ökörrel kivontatnak, Bújj ki csiga, bújj!” (Küllős–Laza 2013: 55)

⁵⁸ Forrai (1992: 167). Ezzel kapcsolatban el szoktuk olvasni Lackfi Jánosnak a *Szadista bölcsődalok* c. írását (Lackfi 2012). Minden esetben jó beszédkészség-fejlesztő gyakorlatnak bizonyult az e témáról folytatott vita. http://milyenekamagyarok.blog.hu/2013/03/13/szadista_bolcsodalok_183

Sebő Ferenc 2009: *Népzenei olvasókönyv*. Budapest: Hagyományok Háza. http://doktar.hagyomany-okhaza.hu/sebo_olvasokonyv/nepzene.html
A magyar történelem dalban elbeszélve CD-ROM

Zanucę, kim jesteśmy

Streszczenie

W niniejszym artykule autorka próbuje naświetlić, dlaczego pieśni ludowe na Węgrzech mają tak doniosłe znaczenie i jak można czerpać z ich bogactwa nauczając języka węgierskiego. Podczas oglądania sceny weselnej z filmu pt. *Körhinta (Karuzela)* – zaliczanego do najlepszych 12 węgierskich filmów wszech czasów – oraz omawiania zawartych w niej piosenek można doskonale wykazać różnicę między pieśnią ludową a piosenką skomponowaną na ludową nutę. Następnie autorka przechodzi do kwestii metodologicznych związanych z opracowywaniem pieśni ludowych, po czym zdaje relację ze wspólnych śpiewów poza zajęciami lekcyjnymi, na tradycyjnej wycieczce do miejscowości Mohács i na zabawach karnawałowych organizowanych w Instytucie im. Balassiego, dzięki którym studenci mogą zdobyć sporą wiedzę na temat kultury węgierskiej. Na zakończenie przedstawia różne materiały pomocnicze, a w końcu zabawę: jak możemy w skrócie zaśpiewać naszą historię.

A szórend tanítása magyar mint idegen nyelv órán

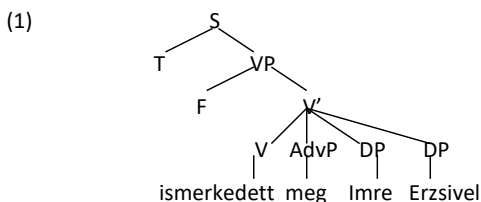
1. Bevezetés

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy milyen nyelvtani modell segítségével tanítható a szórend a magyar mint idegen nyelv órán. Először megvizsgálom, hogy a transzformációs generatív grammatika hogyan elemzi a magyar mondatokat, majd a generatív grammatika eredményeiből kiindulva, azt más megközelítésekkel is kiegészítem, s megpróbálok egy nyelvtani modellt létrehozni, amely segíti a nyelvtanulót a megfelelő szórendű mondatok megformálásában.

2. A generatív grammatika és a magyar mondat szórendje

A generatív grammatika arra keresi a választ, hogy milyen szabályok alapján lehet egy adott nyelv összes lehetséges mondatát felépíteni. A kiindulás a mondat mélyszerkezeti struktúrája, ahova a lexikonból kerülnek bele az egyes elemek, majd ezután különböző transzformációk, vagyis mozgások segítségével jutunk el a mondat felszíni szerkezetéig, amely a mondat tényleges szórendjét mutatja meg.

Az alábbiakban bemutatom, hogy a magyar transzformációs generatív grammatika hogyan elemzi a mondatot. É. Kiss (1992) alapján a (2) alatt látható mondatokat az (1) alatti példában látható mélyszerkezetből lehet levezetni. (A fókuszot nagybetű jelzi.)

- (2)
- Imre ERZSIVEL ismerkedett meg.
 - Erzsivel IMRE ismerkedett meg.
 - IMRE ismerkedett meg Erzsivel.
 - ERZSIVEL ismerkedett meg Imre.
 - Imre megismerkedett Erzsivel.

A mondat mélyszerkezetében az ige a V fejen található, az ige bővítményei pedig az ige után, annak testvércsomópontjaiként helyezkednek el. É. Kiss az igeötöt adverbialis frázisként elemzi, amelyet az ige többi bővítményével együtt szintén az ige testvércsomópontjaként generálunk. A mondat felszíni szerkezetét ebből a mélyszerkezetből transzformációk segítségével hozzuk létre. Ebben a modellben két ilyen mozgás mehet végbe: a fókuszképzés és a topikalizáció. A fókuszképzés során egy tetszőleges frázist a VP specifikáló pozíciójába

mozgatunk. A topikalizáció során is egy hasonló mozgatót hajtunk végre, de itt a mozgató végpontja a mondat (S) specifikáló pozíciója lesz. Az elmozgatott összetevők az eredeti helyükön nyomot hagynak hátra.

A (2a) alatti mondatot az (1) alatt látható mélyszerkezetből állítjuk elő oly módon, hogy az *Imre* DP-t a T topikpozícióba visszük, az *Erzsivel* DP-t pedig az F fókuszpozícióba mozgatjuk. A (2b) mondatot ugyanabból a mélyszerkezetből kiindulva hozzuk létre, de itt az *Erzsivel* DP-t visszük a topikpozícióba, az *Imre* DP-t pedig a fókuszba. A (2c) és (2d) példában az *Imre* illetve az *Erzsivel* DP kerül a fókuszpozícióba, míg a topikpozíciót üresen hagyjuk. A (2e)-ben az igekötő úgy kerül az ige elé, hogy a fókuszpozícióba mozgatjuk, az *Imre* DP-t pedig topikalizáljuk. Tehát az igekötő abban az esetben kerülhet az ige elé, ha a fókuszpozíciót nem foglalja el más elem.

Természetesen a fenti elmélet túlságosan bonyolult ahhoz, hogy a nyelvórán ilyen módon szemléltessük a mondatok szerkezetét, azonban jó kiindulási alapot jelent egy olyan modell létrehozásához, amely a nyelvtanulóknak is segítséget nyújt a mondatok megalkotásában.

3. Más megközelítések

Nagyházi Bernadette doktori értekezésében (Nagyházi 2011) az alábbi két szabályt adja a mondatok alapszörendjéhez:

(3)				
0.	1.	2.	3.	4.
(TIME)	(SUBJECT)	COMPLEMENT /STRESSED WORD	VERB + VERB PREFIX	COMPLEMENT
(4)				
0.	1.	2. + 3.	4.	
(TIME)	(SUBJECT)	VERBAL PREFIX + VERB	COMPLEMENT	

A (3) alatti szabályt az igekötő nélküli semleges, az igekötő nélküli nyomatékos, illetve az igekötőt tartalmazó nyomatékos mondatok megalkotásához használhatjuk, míg a (4)-ben lévő szabályt az igekötős ígét tartalmazó semleges mondatok megalkotásánál tudjuk alkalmazni.

Nagyházi öt számozott pozíciót különít el modelljében. A 0. pozícióban nem kötelező jelleggel időhatározó állhat. Az első pozícióban az alany található. Mivel az alany nem kell, hogy minden mondatban kötelezően megjelenjen, ezért zárójelben szerepel. A mondat 2. pozíciójában az ige egyik vonzata szerepel semleges mondat esetén, nyomatékos mondatban pedig a nyomatékos szó kerül ide. A 3. pozíció az ige helye, míg a 4. pozícióba az ige többi vonzata kerül. A nyomatékos szó lehet kérdőszó, a kérdőszóra adott válasz, vagy tagadott szó is.

Az igekötős ígét tartalmazó semleges mondatokra külön szabályt alkalmaz, amelyet a (4) alatt láthatunk. Itt a 2. és 3. pozíció összeolvad, és abba kerül az igekötős ige.

Hegedűs (2018) megkülönböztet hangsúlyos és narratív mondatokat. A hangsúlyos mondat egy topik funkciójú mondatrészsel kezdődik, amelyet követhetnek még tetszőleges mondatrészek (további topikok). Utána a hangsúlyos mondatrész következik. Ezt követi a ragozott ige, majd utána az igemódosító. A mondat végén következnek az egyéb mondatrészek. A mondat centrumát a hangsúlyos mondatrész és a ragozott ige alkotják. A centrum előtt és mögött a mondatrészek viszonylag szabadon foglalhatnak helyet. A narratív mondatokban az ige előtt az igemódosító pozíciója található. Ebben a pozícióban található az igekötő is.

Szili Katalin Vezérkönyvében (Szili 2011) a szórend szempontjából megkülönböztet fókuszpozíciós, valamint semleges mondatokat. Szili szerint a mondatokban az ige előtt minden esetben van egy fókuszpozíció, amely a hangsúlyozandó mondatrész számára fenntartott hely. A fókuszpozíció a semleges mondatokban kitöltetlenül marad. A semleges mondatokban kötelezően az ige előtti pozíciót foglalják el az igemódosítók. Ide tartoznak az igének olyan vonzatai, amelyek egy szemantikai egységet alkotnak vele. Ilyen például az igekötő, a névelő nélküli tárgy vagy a névelő nélküli határozó.

4. Alternatív javaslat a szórend tanításához

Az alábbiakban a fenti modellekből összegezve egy olyan mondatmodellt szeretnék javasolni, amely viszonylag egyszerű szabályokat követve próbál segítséget nyújtani a nyelvtanulóknak a mondat megalkotásában.

Nagyházi (2011), Hegedűs (2018) és Szili (2011) modelljében közös pont, hogy mindegyik modell két csoportra osztja a mondatokat, és mindkét csoporthoz külön szabályokat ad meg. Ezzel szemben É. Kiss (1992) generatív modelljében egy egységes rendszert alkalmazhatunk minden egyes mondatra:

(5) Topik(ok) Fókusz Ige Többi mondatrész

Ebben a modellben az ige előtti igekötő a fókuszban található. Ha a fókuszt már betöltöttük egy másik összetevővel, abban az esetben az igekötő az ige mögé kerül.

Ennek a modellnek a hátránya, hogy nem tud különbséget tenni az alábbi két mondat között:

- (6) a. János felment a lépcsőn.
b. János FELment a lépcsőn(, nem le).

A (6a)-ban egy semleges mondatot láthatunk, míg a (6b)-ben az igekötőt hangsúlyozzuk. É. Kiss (1992) modelljében a *fel* igekötő mindkét esetben a fókuszba kerül, így a modell nem tesz különbséget a semleges és a fókuszos olvasat között.¹

Az alábbiakban egy olyan modellt javasolok a nyelvórai használatra, amely különbséget tud tenni a (6a) és a (6b) mondatok között, ugyanakkor az (5)-höz hasonlóan egységes rendszerben tud kezelni minden mondatot.

Az ige előtti pozíció mind a hangsúlyos elemet tartalmazó (fókuszos), mind pedig a semleges mondatokban fontos szerepet tölt be. A fókuszos mondatokban a hangsúlyozott kifejezés, a semleges mondatokban pedig az igemódosító foglalja el ezt a helyet. Mivel a fókuszos kifejezés és az ige előtti igemódosító soha nem fordul elő egyszerre, ezért a nyelvórán használt modellben nem tartom szükségesnek, hogy külön pozíciót kapjanak. A nyelvórai használatra az alábbi modellt javaslom:

(7) Topik(ok) Preverbális pozíció Ige Többi mondatrész
(Fókusz/Igemódosító)

¹ É. Kiss későbbi elmélete alapján már különbséget tudunk tenni a két mondat között. É. Kiss (2002) a (6)-hoz hasonló mondatokban az igekötőnek egy külön funkcionális projekciót hoz létre, ahova az igekötőt minden esetben felvisszük. Fókuszos mondatokban az ige-igekötő sorrendet az igének a fókusz fejbe történő mozgásával hozzuk létre. A fókuszos kifejezés a fókusz specifikáló pozíciójába kerül. Mivel a (6b)-ben az igekötőt hangsúlyozzuk, ezért itt az kerül a fókusz specifikálójába.

A (7)-ben a preverbális pozíció a közvetlenül az ige előtti pozíciót jelenti. A preverbális pozíció és az ige közé más elem nem kerülhet. Ebben a pozícióban kap helyet a fókusz, annak hiányában pedig az igemódosító.

A (6a) és (6b) mondatok esetében a *fel* igekötő mindkét esetben a preverbális pozícióban található, de a (6a) mondat esetében igemódosítóként foglalja el ezt a pozíciót, míg a (6b) esetében fókuszként.

A mondat létrehozásakor az (7) alatti példában látható szerkezetet kell kitöltenünk tartalommal. A topikpozícióba egynél több mondatrész is kerülhet. Ide csak olyan elemek kerülhetnek, amelyek nem hordoznak új információt. A topikban nevezzük meg, hogy kiről vagy miről fogunk a mondat további részében valamit állítani. Tipikus topik lehet például a mondat alanya vagy egy időhatározó. Ezek a mondatrészek azonban nem csak a topikban állhatnak, hanem a beszélő szándékától függően lehetnek akár a fókuszban is, amennyiben ezek hordozzák a mondatban az új vagy hangsúlyos információt, illetve állhatnak a mondat végén az ige utáni részen.

A preverbális pozíció egyik lehetséges kitöltője a fókusz. A fókusz a mondat legfontosabb információját hordozza. Ide kerül az a mondatrész, amely az új információt tartalmazza. Amennyiben több ilyen mondatrész is van, azok közül csak a legfontosabb, az adott szituációban a legrelevánsabb kerül a preverbális pozícióba. A többi új információt tartalmazó elem a mondat végére kerül.

Kötelezően a fókuszpozíciót foglalja el a kérdőszó (8a), illetve a kérdőszót tartalmazó kifejezés (8b), a korábban elhangzott kérdőszóra adott válasz (8c), valamint a tagadószó (8d) és a tagadott kifejezések (8e).

- (8) a. HOL lakik Péter?
 b. MELYIK VÁROSBAN lakik Péter?
 c. Péter BUDAPESTEN lakik.
 c. Péter NEM beszél lengyelül.
 d. Péter NEM BERLINBEN lakik.

A fókusz után mindig a ragozott ige következik (igekötő nélkül), majd az ige után a többi mondatrész, ahol a mondatrészek sorrendje tetszőleges.

5. Az igekötők

Ebben a modellben É. Kiss (1992) elméletét követve az igekötőt szintaktikailag önálló szóként kezeltem abban az esetben is, amikor az ige előtt áll, és egybeírjuk az igével. Az igekötő alapesetben a preverbális pozíciót foglalja el. Ez minden esetben így van, amikor a preverbális pozíció szabad, azaz nem foglalja el fókuszos elem. Amennyiben a mondat kérdőszót, tagadást vagy hangsúlyozott kifejezést (vagyis fókusz) tartalmaz, abban az esetben ez a kifejezés foglalja el a preverbális pozíciót, és az igekötőt kiszorítja onnan. Ilyen esetben az igekötő az ige után áll:

(9)

Topik	Preverbális pozíció	Ige	Többi mondatrész
	KI	megy	be a könyvtárba?
	HOVA	megy	be Dénes?
Péter	NEM	megy	be a könyvtárba.
	NEM JULI	megy	be a könyvtárba(, hanem Péter).
	PÉTER	megy	be a könyvtárba(, nem Juli).
Péter	A KÖNYVTÁRBA	megy	be(, nem az egyetemre).
Péter	be	megy	a könyvtárba.
	Be	megy	Péter a könyvtárba?
Péter hétkor	fel	kel.	
Péter	fel	kel	hétkor?

Ez az elemzés egy viszonylag egyszerű szabályt ad az igekötők szórendjével kapcsolatban. Az igekötő a preverbális pozícióban van, amennyiben azt nem foglalja el valamilyen fókuszos kifejezés. Az ige közvetlenül követi az igekötőt, és a helyesírási szabályok szerint ilyenkor egybeírjuk az igével. Ha a mondat fókuszot (kérdőszót, tagadást, hangsúlyozott mondatrészt) tartalmaz, akkor ez az elem kilöki onnan az igekötőt, amely ilyenkor az ige mögé kerül. Ha nincs igekötő, ami betöltheti a preverbális pozíciót, akkor gyakran az ige egyik vonzata kerül oda:

(10) Péterék **moziba** mennek.

Az igekötőnek a preverbális pozícióban történő elemzése arra is magyarázatot adhat, hogy miért lehet eldöntendő kérdésekre pusztán az igekötővel válaszolni.

(11) – Bemész ma az egyetemre?

– Be.

Eldöntendő kérdéseknél válaszolhatunk rövid válaszként a preverbális pozícióban lévő elemmel.

(12) – MARIVAL ment Péter moziba?

– MARIVAL.

A (12)-es példában a *Marival* kifejezés van a preverbális pozícióban, ugyanezzel a kifejezéssel adhatunk igenlő választ. Ugyanilyen módon a (11)-ben, ahol az igekötő van a preverbális pozícióban, ezzel az igekötővel adhatunk igenlő választ.

6. Kvantorok

A (13)-as és (14)-es példákban látható mondatok nem illeszthetők be az (7)-ben felvázolt modellbe. A (13)-ban a *mindenki*, illetve a (14)-ben a *teljesen* nem lehet a preverbális pozícióban, mivel az igekötő az ige előtti pozícióban van. Ha az igekötőt az ige után tesszük, a mondat helytelen lesz, amint azt a (13c)-ben és a (14c)-ben láthatjuk. A másik lehetőség az lenne, hogy ezeket a kifejezéseket topikként elemezzük. A topikok sorrendje azonban általában felcserélhető, míg a fenti kifejezéseket tartalmazó mondatok csak akkor lesznek grammatikusak, ha más topik nem kerül mögéjük.

- (13) a. Tegnap **mindenki** megkóstolta a tortát.
 b. A tortát tegnap **mindenki** megkóstolta.
 c. *Tegnap **mindenki** kóstolta meg a tortát.
 d. ***Mindenki** tegnap megkóstolta a tortát.
- (14) a. Péter **teljesen** eltévedt az erdőben.
 b. Péter az erdőben **teljesen** eltévedt.
 c. *Péter **teljesen** tévedt el az erdőben.
 d. *Péter **teljesen** az erdőben eltévedt.

Ahhoz, hogy a fenti mondatokat kezelni tudjuk, az (7)-ben lévő modellt az alábbiak szerint kell kiegészítenünk:

- (15) Topik(ok) **Kvantor** Preverbális pozíció Ige Többi mondatrész
 (Fókusz/Igemódosító)

É. Kiss (2002) elemzését követve a topik és a preverbális pozíció között fel kell vennünk egy újabb pozíciót a kvantorok számára. Itt kapnak helyet a (13)-as és a (14)-es példák vastaggal kiemelt elemei. Kötelezően ebben a pozícióban vannak a *minden-* és a *vala-* kezdetű névmások és bizonyos határozók is, például: *mindig*, *biztosan*, *valószínűleg*, stb.

7. A szórend tanítása a nyelvórán

A magyar mondat szórendjében a kulcsfontosságú szerepet az ige előtti preverbális pozíció játssza. Egy adott kontextusban a megfelelő mondat megalkotásához a kulcs a preverbális pozícióba kerülő elem helyes kiválasztása. Ezt a pozíciót pedig mindig az igének kell követnie. A mondat maradék két pozíciójában, a topikban és az ige utáni részben az elemek sorrendjének a felcserélése általában nem okoz sem nyelvtanilag helytelen mondatot, sem jelentős változást a mondat értelmezésében, ahogy ezt a (16) alatti példák vastagon szedett mondatrészei esetében is láthatjuk. A mondatrészek a topik és az ige utáni rész között is viszonylag szabadon átcsoportosíthatók.

- (16) a. **A bank** levélben értesíti **az ügyfeleket a változásokról**.
 b. **A bank** levélben értesíti **a változásokról az ügyfeleket**.
 c. **A bank a változásokról** levélben értesíti **az ügyfeleket**.
 d. **A változásokról a bank** levélben értesíti **az ügyfeleket**.
 e. **Az ügyfeleket** levélben értesíti **a bank a változásokról**.

Így a szórend tanításánál a fő hangsúlyt a preverbális pozícióba kerülő elem megfelelő kiválasztására kell helyezni.

A mondat megalkotásánál a nyelvtanulónak először azt kell megvizsgálnia, hogy van-e fókuszos kifejezés a mondatban. Ha van kérdőszó a mondatban, akkor az kerül közvetlenül az ige elé a preverbális pozícióba. Ezután meg kell nézni, hogy van-e tagadás. Ha van, akkor az lesz az ige előtt. Ha ezek közül egyik sincs, akkor el kell döntenünk, hogy van-e a mondatban hangsúlyozandó információ. Ha a fentiek közül egyik sincs, akkor nincs fókusz a mondatban, és a preverbális pozíciót betöltheti egy igekötő vagy más igemódosító. Amennyiben betöltöttük a preverbális pozíciót valamilyen fókuszos kifejezéssel, akkor az igekötő az ige után fog követ-

kezni. A többi mondatrészt viszonylag szabadon eloszthatjuk a topik és az ige utáni pozíció között, azzal a megkötéssel, hogy a topikba nem tehetünk új információt.

A magyar szórend tanításánál fontosnak tartom, hogy a nyelvtanulók korán megismerkedjenek a fókusz fogalmával. A szórend már egész korán gyakoroltatható például kérdés-felelet formájában:

- (17) Péter Budapesten lakik.
- (18) a. KI lakik Budapesten?
PÉTER lakik Budapesten.
- (19) b. HOL lakik Péter?
Péter BUDAPESTEN lakik.

A (20)-ban lévő mondat esetében a nyelvtanulók azt a feladatokat kapják, hogy hangsúlyozzák az aláhúzott mondatrészeket.

- (20) Péter két kiló húst vett a boltban a vasárnapi ebédhez.
- (21) a. PÉTER vett két kiló húst a boltban a vasárnapi ebédhez.
b. Péter KÉT KILÓ HÚST vett a boltban a vasárnapi ebédhez.
c. Péter A BOLTBAN vett két kiló húst a vasárnapi ebédhez.
d. Péter A VASÁRNAPI EBÉDHEZ vett két kiló húst a boltban.

A (22)-ben lévő mondat esetében páros feladatot végeztethetünk a diákokkal. Az egyik diák feladata, hogy tagadja az aláhúzott mondatrészeket, a másik diák pedig ennek ellentmond.

- (22) Juli feladta a csomagot a postán.
- (23) a. NEM JULI adta fel a csomagot a postán.
De, JULI adta fel a csomagot a postán.
b. Juli NEM adta fel a csomagot a postán.
De, Juli FELADTA a csomagot a postán.
c. Juli NEM A CSOMAGOT adta fel a postán.
De, Juli A CSOMAGOT adta fel a postán.
d. Juli NEM A POSTÁN adta fel a csomagot.
De, Juli A POSTÁN adta fel a csomagot.

A fókuszban lévő kifejezés É. Kiss (2002, 2006) szerint kimerítő azonosítást fejez ki, vagyis a kontextusból vagy a szituációból azonosítja azokat az elemeket, amelyekre az adott mondatban kifejezett állítás igaz. Tehát a fókusz mindig egyfajta kontrasztot is kifejez. Ezt kihasználva gyakoroltathatjuk a fókusz mondatátalakítással. A (24)-ben látható mondat szórendjét oly módon kell megváltoztatni, hogy a (25)-ben lévő példákban illeszkedjen a második tagmondatához.

- (24) Péter a hétvégén a Balatonnál nyaralt a feleségével.
- (25) a. _____, nem János.
b. _____, nem dolgozott.
c. _____, nem Debrecenben.
d. _____, nem a gyerekeivel.
e. _____, nem hétköznap.

- (26) a. PÉTER nyaralt a Balatonnál a feleségével a hétvégén, nem János.
 b. Péter NYARALT a Balatonnál a feleségével a hétvégén, nem dolgozott.
 c. Péter A BALATONNÁL nyaralt a feleségével, nem Debrecenben.
 d. A FELESÉGÉVEL nyaralt Péter a Balatonnál a hétvégén, nem a gyerekeivel.
 e. Péter A HÉTVÉGÉN nyaralt a Balatonnál a feleségével, nem hétköznap.

A (26)-ban egy-egy jó megoldást láthatunk a (25) alatti feladatokra. Ezeknél a mondatoknál több megoldás is lehetséges. A legfontosabb a fókusz és az ige beazonosítása. Ezeknek fókusz + ige sorrendben kell követniük egymást. A többi mondatrész gyakorlatilag bármilyen sorrendben elfogadható a topikban illetve a mondat végén.

8. Összegzés

A magyar mondat szórendjében a kulcsszerepet az ige előtti preverbális pozíció játssza. Kötelezően itt helyezkedik el a fókusz, vagyis a kérdőszó, a kérdőszóra adott válasz, a tagadószó, a tagadott mondatrész valamint a hangsúlyozandó mondatrész. A fókuszt mindig közvetlenül az ige követi. Igekötős igét tartalmazó mondatok esetében az igekötő a preverbális pozícióban kap helyet, amennyiben azt a fent említett elemek valamelyike nem foglalta el. Amennyiben a preverbális pozíció foglalt, az igekötő az ige mögé kerül. Bizonyos kifejezések kötelezően a topik és a preverbális pozíció közötti kvantorpozíciót foglalják el, így ezek nem befolyásolják az igekötő helyét.

Bibliográfia

- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–178.
- É. Kiss, Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin 2006: Focussing as predication. In: Valéria Molnár és Susanne Winkler (szerk.): *Architecture of Focus*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hegedűs Rita 2018: *A magyar nyelv funkcionális grammatikája. Formák, funkciók, összefüggések*. Megjelenés alatt. Budapest: Tinta Kiadó.
- Nagyházi Bernadette 2011: *Az egyszerű mondat szórendjének egy lehetséges tanítási modellje a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem. <http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/KoverneNagyhaziBernadette2012.pdf> (2017. december 13.)
- Szili Katalin 2011: *Vezérfkönyv a magyar grammatika tanításához (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Budapest: Enciklopédia Kiadó

Nauczanie szyku wyrazowego na zajęciach języka węgierskiego jako języka obcego

Streszczenie

Artykuł przedstawia szyk wyrazowy w języku węgierskim oraz metody jego nauczania na zajęciach języka węgierskiego jako języka obcego, ze szczególnym uwzględnieniem pozycji przedrostka czasownikowego w zdaniu. Omawiam sposób, w jaki gramatyka generatywna analizuje zdania węgierskie, oraz badam, jak jej wyniki mogą być wykorzystane do nauczania szyku wyrazowego w zdaniu węgierskim. Podążając za osiągnięciami gramatyki generatywnej analizuję przedrostek czasownikowy jako oddzielny wyraz syntaktyczny. Przedrostek czasownikowy zajmuje pozycję przed czasownikiem, jeśli dana pozycja nie jest już zajęta przez inny element (np. zaimek pytajny, partykułę przeczącą czy akcentowaną część zdania). Dzięki tej analizie otrzymujemy model zdania, który może być także wykorzystywany przez uczącego się języka węgierskiego. Pozwala on bowiem przewidzieć pozycję przedrostka czasownikowego w zdaniu.

Információs és kommunikációs technológia (IKT) használata a magyar mint idegen nyelv oktatásában

1. Mi az IKT?

A számítástechnika fejlődésével újfajta kommunikációs technikák és info-kommunikációs eszközök jelentek meg, ezeket nevezzük információs és kommunikációs technológiáknak (IKT). Ezek lehetnek eszközök, technológiák, szervezési tevékenységek, innovatív folyamatok, amelyek az információ- és kommunikációközlést hatékonyabbá teszik. Nehéz meghatározni, hiszen ide érhető a számítógéptől kezdve, a mobiltelefonon és a laptopon keresztül a műholdas hír közvetítésen át rengeteg eszköz.

A technikai fejlődéssel a pedagógus szerepe is változott, már nem egyedüli forrása az új tudásnak, hiszen az interneten rengeteg ismeretanyagot találhatunk. Az ismeretátadás helyett a tanár feladata inkább a szerzett ismeretek közötti eligazítás lett, továbbá a problémamegoldó gondolkodásra való nevelés (Molnár 2008).

2. IKT az oktatásban

A tanítást–tanulást segítő IKT eszközök központjában a számítógép áll, amely további eszközök és programok segítségével részt vállal a tanulás folyamatában. Legismertebb ilyen segédeszköz például az interaktív tábla (IKT hírportál pedagógusoknak 2009). Jelen cikkemben azonban azokra az online forrásokra szeretnék összpontosítani, amelyek ingyenesen elérhetők és alacsonyabb költségvetésű oktatóhelyek csoportos tanóráin is megvalósíthatóak. Mindezekhez jó internetkapcsolatot kell biztosítani mind az oktató, mind a diákok részére, továbbá legalább egy számítógépre vagy laptopra, nagyobb létszámú csoport esetén kivetítőre van szükség.

Ugyanakkor szeretném kiemelni, hogy az IKT csak eszköze a hatékony ismeretátadásnak, a lényeg továbbra is a tartalom marad. Ezek az eszközök nem helyettesítik a tanár felkészültségét, hanem színesítik, hatékonyabbá teszik az órát.

3. IKT a magyar mint idegen nyelv órán

Az interneten végtelen számú angol nyelvtanulást segítő kész anyaggal találkozhatunk, amelyek részben a magyar mint idegen nyelv tanításában is ötletet adhatnak. Ebben az esetben az oktatónak ennek a mintájára kell saját magának feladatot készítenie. Ezzel ellentétben sok olyan program specializálódott arra, hogy a pedagógusok a maguk készítette anyagokat könnyen és gyorsan formába önthessék és a diákjaik rendelkezésére bocsáthassák. Ezeknek az oldalaknak a közös jellemzője, hogy a tanárok regisztráció után a program egyes alapfunkcióit

ingyenesen használhatják, viszont éves tagdíjfizetés ellenében hozzáférhetnek további, szélesebb körű szolgáltatásokhoz. Ezek az oldalak több idegen nyelven elérhetőek, de magyarul nem, így legalább angol nyelvi tudásra van szükség a kezelésükhöz.

Jelen cikkemben csak az ingyenesen elérhető tartalmak egy szeletét szeretném bemutatni, azokat összehasonlítani és kiemelni előnyeiket és hátrányaikat, illetve hogy hogyan alkalmazhatók a tanórán. Ezeket a programokat a felhasználhatóságuk szempontjából a következő csoportokra bontottam:

- szókincsbővítés kártyákkal
- új szöveg vagy téma bevezetése
- olvasott szöveg értése és más típusú kvízek
- prezentációk és interaktív prezentációk
- oktató videók felhasználása
- kreatív feladatok készítése
- kész tananyagok letöltése

Végül a téma iránt érdeklődőknek és a kísérletezni vágyóknak szeretnék további honlapokat ajánlani, amelyeken további új lehetőségekkel, ötletekkel, forrásokkal ismerkedhetnek meg.

3.1. Szókincsbővítés kártyákkal

Elsősorban otthoni szótanulásra készítették a www.quizlet.com oldalt, ami a régi, papír alapú szókétyák modern megfelelőiként használható. Egyrészt a diákok a tanár által feltöltött szókétyákat átnézhetik, másrészt van intelligens tanulóprogram, ami megjegyzi a hibákat és később újrakérdezi az elhibázott szavakat. A szavak leírása is gyakorolható, sőt a magyar ábécé speciális karaktereit is felajánlja, ha a diák nem rendelkezik magyar billentyűzettel. A rendszer szóteszteket is tud generálni, amivel a diákok lemérhetik tudásukat. Játékos módon is gyakorolhatnak és mobil applikáció is letölthető.

Tanári szempontból a következőkre használható:

Az új szavakból szettek lehet készíteni, amit a diákok otthon is gyakorolhatnak. A szettkből generált online teszteket pedig ki lehet nyomtatni, így gyorsan elkészíthető szóteszteket íratathatunk.

A szókétyákat ki is lehet nyomtatni, így komolyabb szerkesztés nélkül saját kártyákat tudunk készíteni, ami más típusú feladatok előállítására is alkalmas, például szinonimák vagy ellentétek párosítása, hiányzó ragok kiegészítése, mondatok összepárosítása és még sok másra. Színes papír alapon lamináló géppel ezek az anyagok jól tartósíthatóak, hogy hosszabb távon is használhassuk a tanórán.

A program hátránya, hogy magyar nyelvű audio anyag ingyenesen nem elérhető, így a diákok nem hallhatják a helyes kiejtést, továbbá képeket sem lehet ingyenesen beilleszteni, csak ha a lementett pdf kiterjesztést szerkesztjük.

3.2. Új szöveg vagy téma bevezetés

Hasonló tipográfiai posztereket, grafikákat szófelhőnek neveznek. Ezek könnyen és gyorsan otthon is elkészíthetők. Ezt a szófelhőt Dávid Mária: *A poznańi magyar szak első 10 éve* című cikkéből (*Hungarológiai Évkönyv*. 2004) generáltam. Tanórán egy újabb olvasott szöveg bevezetéseként használható. A diákok találgathatnak az új szöveg tartalmáról, címet adhatnak neki.

Ha új témakörbe kezdünk, vagy ismételni szeretnénk egy régebbi anyagot, akkor is csinálhatunk szófelhőt és átnézhetjük az esetleges új vagy elfelejtett szavakat, kifejezéseket. A diákok is készíthetnek csoportosan szófelhőt, erről az interaktív prezentációk részben lesz szó. Két szófelhő készítő programot mutatok be. Az első a www.wordle.net, amely csak Internet Explorer böngészővel nyitható meg és Java programot kell telepíteni hozzá. A szavak mérete a szövegben előfordulási gyakoriságának mértékétől függ, azaz minél többször fordul elő benne, annál nagyobb méretű. Így a diákok a kulcsfontosságú szavakat könnyen kiszűrhetik. A grafika színeit, betűtípusát és a szavak számát is megválaszthatjuk és kép formátumban lementhetjük.

A másik szófelhő-készítő program a www.tagxedo.com. Szintén Internet Explorerrel nyitható meg és Silverlight programot kell hozzá telepíteni. Annyival többet tud ez a program, hogy a szöveget különböző formákba tudja rendezni, sőt akár saját képet is feltölthetünk. Így akár Petőfi sziluettjében is olvashatjuk a *Nemzeti dal* fontos szavait. A szöveg vagy weboldal linkjét is beilleszthetjük, az online felületen a szavakra kattintva azokat a program kinagyítja, így az órán az összes szó jól olvasható. A grafikát képként és linkként is elmenthetjük.

3.3. Olvasott szöveg értése és más típusú kvízek

Újjonnan vagy előző órán feldolgozott olvasott szöveg visszakérdezésére kiválóan alkalmas a www.kahoot.com oldal. Mivel ez egy kvízkészítő oldal, így széles körben használhatjuk régebbi anyag ismétlésére vagy nyelvtan visszakérdezésére is. A program egyénileg vagy csoportban versenyeztet, be lehet állítani, hogy időre menjen a válaszadás. A diákok a www.kahoot.it oldalra bejelentkezve tudnak csatlakozni a kvízhez kód és név megadásával. A kérdések után megjelennek a diákok válaszai, így megállhatunk, ha valamilyen szót félreértettek vagy kérdésük lenne. A kvíz végén a diákok visszajelezhhetnek a kvíz hasznosságáról is. A játékelményt fokozza, hogy rangsort alakít ki a válaszadók között. Hátránya, hogy csak az első öt versenyző eredményeit tünteti fel, és a játék végén nem lehet elmenteni az eredményeket. Viszont a kvíz linkjét megoszthatjuk a diákokkal, így otthon újra megoldhatják a feladatokat. Egy másik versenyeztető kvíz program a www.socrative.com oldal. Itt nemcsak feleletválasztós kérdést tudunk megadni, hanem igaz-hamis állításokat vagy nyitott kérdést is. A diákok csoportban versenyezhetnek, de a végén megjeleníthető az egyének válaszadása is, melyet el is lehet menteni. Itt is azonnali visszacsatolással láthatják a diákok a helyes válaszokat, ugyanakkor a kérdésekre a saját tempójukban adnak választ. Csak akkor ellenőrizhetjük a csoport munkáját, ha mindenki elkészült. Ezért javaslom, hogy ezt a programot csak korábbi anyag visszakérdezésére használjuk és ne új téma bevezetésére, utóbbi esetben túl sok dolgot kell újból átbeszélni.

Előnye, hogy a kérdések kinyomtathatók és papíron is a diákok kezébe adhatjuk azokat, akár teszt formájában is. Hátránya, hogy a kvíz végén nem lehet egyszerre visszanézni a kérdéseket és a diákok válaszait.

3.4. Prezentációk és interaktív prezentációk

A klasszikus prezentációkkal ellentétben látványosabb megoldást kínál a www.prezi.com, amely céget 2009-ben Árvai Péter, Halácsy Péter és Somlai-Fischer Szabolcs alapította azzal a céllal, hogy kiváltsa a lineáris, slide-alapú prezentációkészítést. A weboldal 2014-től magyar nyelven is elérhető (<https://prezi.com/about/>). A prezentációkhoz előre animált sémákat ajánl fel, amikbe csak be kell gépelni, illeszteni az általunk kívánt tartalmat. Természetesen mind a hátterek, mind az animációk testre szabhatók, így teljesen a magunk elképzelésének megfelelően alakíthatjuk a prezentációt, melyeket a program online elment, így bárhol megnyitva előadhatjuk, sőt mások számára is elérhetővé tehetjük.

A www.mentimeter.com program széleskörű lehetőséget biztosít az óra interaktívvá tételére. Az egyes funkciói különböző módon használhatóak fel a magyarórán. Lényege, hogy a kivetített diát nemcsak a tanár tudja szerkeszteni, hanem a diákok elküldött válaszai is azonnal felkerülnek. A diákok a www.menti.com oldalon tudnak bejelentkezni a közös felületre.

Új téma bevezetésére vagy téma összefoglalására alkalmas a közös szófelhő készítése. Egy asszociációs szó előhívásával vagy egy kérdés feltevésével a diákok meghatározott mennyiségű szót írnak a telefonjukba vagy tabletjükbe, amik megjelennek az oktató képernyőjén és azokat a program szófelhőbe rendezi. Érdekes felhívni a diákok figyelmét, hogy mellőzzék a nagy kezdőbetűk használatát, ha az nem ütközik helyesírási szabályba, ugyanis a rendszer külön szóként kezeli a megegyező szavakat, ha a szavak kezdőbetűje nem egyforma. Az elkészült szófelhőből leszűrhetjük a legfontosabb kulcsfogalmakat, illetve ha szükséges, javítsuk közösen szóban a félreértelt vagy hibásan leírt szavakat.

Képválasztós vagy képfelismerős diával véleményt nyilváníthatunk, melyik kép áll közelebb hozzánk, vagy vitát indíthatunk valamilyen témában, de kultúra közvetítésre is alkalmas, például felismerjük-e a híres magyarokat. Csoportbontásra is alkalmas, ha az érvelést szeretnénk gyakorolni egy adott témában. Feleletválasztós diával közvéleményt kutathatunk, amelyből a rendszer utána grafikont készít, amit szintén elemezhetünk. Továbbá százalékos szavazásra, mátrix készítésre is van lehetőség.

Ennek a kérdőíves módszernek egy árnyaltabb változata a mérleg dia, amelyben lehetősége nyílik a diákoknak skálán értékelni az adott kérdést vagy felvetést, amelyet a rendszer összegez és a csoport véleményét reprezentálja. A nyitott kérdések vagy befejezésre váró mondatok esetében a diákok válasza jelenik meg a képernyőn, amit utána értékelhetnek csoportosan vagy vitatéma indítására alkalmas.

A fent felsorolt kérdés típusú diákon túl a prezentációba klasszikus dia, azaz szövegdoboz és kép is beilleszthető, így egész tanórát is felépíthetünk ennek alapján. A klasszikus dián ismeretet átadó anyagot közlünk, az interaktív diák pedig visszakerdezésre, visszajelzésre alkalmasak. További sablonkérdéseket is felajánl a program, melyeket mintaként használhatunk. Egyetlen hátránya az oldalnak, hogy a kérdés típusú diákból csak hármat használhatunk ingyenesen egy prezentációhoz. A program kvíz típusú feleletválasztós diát is felajánl, ebből hatot illeszthetünk be. A csoportnak a kérdésekre adott válaszait pdf formátumban lementhetjük, illetve a prezentációt linkként átküldhetjük a diákoknak is.

3.5. Oktató videók felhasználása

A legtöbb nyelv tanulása esetén nagyon sok ingyenesen elérhető professzionális vagy laikusok által készített oktató videót találunk az interneten. Magyarul, ha találunk ilyet, akkor főleg csak alapszintű nyelvtanulók tudják hasznát venni, vagy csak ezen a szinten érhető el ingyenesen. Kivételt képeznek ezek alól a most felsorolt, kifejezetten oktatási célra létrehozott videók.

Az első videócsomag a www.youtube.com Easy Hungarian¹ csatornája, mely az Easy Languages sémájára és neve alatt látott napvilágot magyar nyelven. A videók módszere, hogy anyanyelvi beszélőket kérdezik meg az utcán egy adott témával kapcsolatban. Az operatőri munkán látszik, hogy minőségi kép- és hangfelvételről van szó, amely magyar és angol nyelven feliratozva van, így a diákok könnyen megérthetik. Alkalmasak a kultúra tanítására, tartalmukból kiindulva a diákok összehasonlíthatják saját kultúrájukkal vagy vitatémát indíthatunk a magyar közvéleményről. Hátránya, hogy csak tíz ilyen videót tölthet fel, és nem tudjuk, hogy lesz-e még folytatása.

A Szita Szilvia – Pelcz Kata: MagyarOK tankönyvcsaládhoz tartozó weboldalon most már videók is elérhetőek a www.magyar-ok.hu URL-címen. Ezeket a videókat A2-es szinttől lehet használni, tartalmilag csatlakoznak a tankönyvek fejezeteihez, de azoktól függetlenül is felhasználhatóak. A rövid jeleneteket a Pécsi Tudományegyetem Janus Egyetemi Színház színészei adják elő, akik érthetően artikulálnak és nem zavarják az előadást más háttérzajok. A videókat és szöveggöngyöket megtalálhatjuk a Humboldt Egyetem Magyar Hangtárában (lásd 3.6.), így lyukas szöveget vagy más feladatlapot is készíthetünk belőle. A videók kiválóan alkalmasak az új kifejezések megismerése mellett a beszélt nyelvi elemek, fordulatok megfigyelésére és későbbi alkalmazására.

¹ https://www.youtube.com/watch?v=1oA1PkMwTpU&list=PLA5UloabheFNo_oje4FHimAyZbV4c3JVI

3.6. Kreatív feladatlapok készítése

Új téma bevezetéséhez, téma lezárásához, régi anyag ismétléséhez vagy valamelyik ünnepkörhöz kapcsolva kreatív feladatlapokat készíthetünk a *The teacher's corner* weboldal feladatlap készítő programjával a www.worksheets.theteacherscorner.net oldalon. Így például keresztretjvényt és szókeresőt generál a rendszer az általunk megadott meghatározásokból, illetve szavakból, amelyet pdf formátumban lementhetünk. Van mód továbbá naptár készítésre, amelybe akár programokat is beírhatunk, vagy óra gyakorláshoz analóg órákat rajzolhatunk vele. Egyes szavak betűit is össze tudja keverni vagy lyukas szöveg készítésére is alkalmas.

3.7. Kész anyagok letöltése

Amennyiben gyors megoldásra vágyunk, több, kifejezetten magyar mint idegen nyelvi feladatokra specializálódott weboldalt találhatunk.

A www.magyarora.com oldal Szita Szilvia, Szabó Eszter és csapatának munkája. Ahogyan a szerzők megfogalmazták, „a Magyaróra-honlap célja, hogy ingyenes hozzáférést biztosítson egy olyan, folyamatosan bővülő anyaggyűjteményhez, amelyet a magyarul tanulók és tanítók egyaránt használni tudnak” (<http://magyarora.com/magyar/contact.html>). Az oldalon találhatunk nyelvtani gyakorlót, tematikus és rövid feladatokat, vagy olyanokat, melyek csoportmunkára alkalmasak, sőt jogi szaknyelv gyakorlását szolgálják. Olvasott és hallott szövegértéshez is rengeteg autentikus anyaggal szolgál, például újságcikkekkel, rövid cikkekkkel, irodalmi szövegekkel és hozzá tartozó feladatokkal. Továbbá kiejtést fejlesztő feladatokkal, beszélt nyelvi formákkal és anekdotákkal is találkozhatunk. Ezen felül a linkgyűjteményében további hasznos anyagokat fedezhetünk fel.

A hallott szöveg értését szolgálja a Berliini Humboldt Egyetem Magyar Hangtára a media.hu-berlin.de/magyar oldalon, amelynek Görbe Tamás magyar nyelvi lektor a szerkesztője². A honlapról letölthetjük a hanganyagot vagy videót, amely tartalmaz egy rövid bevezetőt a témáról, néhány fényképet és egy szöveget. Több esetben a videókat feliratos is meg lehet tekinteni, valamint feladatok és leírások is tartoznak a hangfájlokhoz, így például a MagyarOK videóhoz tartozó szövegeket is itt találjuk.

A www.mid-van.hu oldal Pál Barbara hiánypótló kezdeményezése, mely oldalra magyar mint idegen nyelvet tanító tanárok regisztrálhatnak egy saját fejlesztésű feladatlap feltöltésével, ami után az összes eddig mások által feltöltött feladatlapot használhatják. A honlap célja, hogy színvonalas, egyedi, mások által könnyen hasznosítható anyagok kerüljenek az oldalra, amelyek kizárólag jogtiszta, saját készítésű tananyagok lehetnek, tehát nem tartalmazhatnak tankönyvből kimásolt részeket, illetve jogvédelem alatt álló anyagokat. Ezeket feltöltés után lektorálják is.³ Minden egyes feladatlapnál látható a feladat típusa, több címkét és kategóriát is meg lehet adni, pl. hogy milyen szintű diákoknak ajánljuk, valamint rövid instrukciót is írhatunk a használatához. A keresőben címszavak vagy kategóriák alapján kereshetünk feladatlapokat. A honlapon további módszertani cikkeket is olvashatunk, valamint az aktuális hírekről is értesülhetünk a MID világából.

² <http://mid-van.hu/hirek/53-tananyag-bemutato-magyar-hangtar>

³ <http://mid-van.hu/component/upload/?controller=upload>

4. Hasznos IKT oldalak

Végezetül további, nem közvetlenül a magyar mint idegen nyelv tanításához kapcsolódó magyar nyelvű honlapot ajánlanék azoknak, akik szeretnék bővíteni ismereteiket az IKT oktatási eszköztáráról és további ötleteket merítenének saját órájukhoz.

A www.moderniskola.hu/ikt oldalt innovatív, újdonságokra nyitott, a közoktatásban előforduló élethelyzetekre megoldást kereső pedagógusoknak szánták, akik az oktatási téren is használható IKT-eszközök, modern technológiák és módszertani újítások iránt érdeklődnek. Ehhez pedig nagyon változatos egyéb honlapok anyagait is közlik az impresszumban. A honlap IKT részében új alkalmazásokkal ismerkedhetünk meg vagy komplett iskolai projektek megvalósításából nyerhetünk ötleteket. Hasonló tartalommal bír a www.tanarblog.hu oldal is.

Misley Helga, az ELTE PPK Neveléstudományi Intézetének kutatója Web 2.0 eszközök linkgyűjteményét tette közzé az IKT és módszertani tanári szoba Facebook csoportjában. Az alapos munkának köszönhetően kezdő és haladó IKT használók is temérdek alkalmazás közül választhatnak. A Google doc dokumentum az alábbi linken érhető el: https://docs.google.com/document/d/18_S6LU7FyMtw9Wnfls7NXm7O_-lwl6-Olnb9khgHhp0/edit

A Tempus Közalapítvány Módszertani ötletgyűjtemény és Digitális módszertárából a http://tka.hu/tudastar_kereso címen mások kidolgozott óráiba kapunk részletes betekintést, regisztráció után pedig letölthetjük ezeket az anyagokat. Érdemes odafigyelni az ötlet feltöltésének évére és felhasználás előtt ellenőrizni, hogy a megadott alkalmazások még mindig elérhetőek-e, hiszen az IKT világában gyorsan elavulhatnak egyes tartalmak, oldalak.

5. Összefoglalás

A bemutatott programok meggyorsítják, hatékonyabbá teszik és színesítik a tanár munkáját, ezzel megtörik a frontális osztálymunkát és elősegítik a diákok készségfejlesztését.

Az olvasott szöveg értését kiegészíthetjük szófelhőkkel, kvizekkel, interaktív diákkal vagy kreatív feladatlapokkal. A hallott szöveg értéséhez olyan oktató videókat használhatunk, amik az autentikus beszélt nyelvet reprezentálják. Az íráskészséget az órán az interaktív diák kérdéseivel segíthetjük elő, valamint ezt az otthoni szótanulást alkalmával is gyakorolhatják a diákok. A videókból, a szófelhőkből vagy az interaktív diákból kiindulva pedig rengeteg téma közül választhatunk, amivel a beszéd-készséget fejleszthetjük.

Bibliográfia

- Molnár György 2008: Az IKT-val támogatott tanulási környezet követelményei és fejlesztési lehetőségei. In: *Szakképzési Szemle* XXIV. évfolyam 2008/3 <http://www.mszt.iif.hu/documents/szsz0803-molnar.pdf>
- IKT hírportál pedagógusoknak 2009 :IKT eszközök az osztályban. http://iot.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=721:ikt-eszkoezoek-az-osztalyban-1resz&catid=41:vezercikkek&Itemid=146

Internetes források

www.quizlet.com, www.wordle.net, www.tagxedo.com
www.kahoot.com, www.socrative.com, www.prezi.com
www.mentimeter.com, www.youtube.com, www.magyar-ok.hu
www.worksheets.theteacherscorner.net, www.magyarora.com
media.hu-berlin.de/magyar, www.mid-van.hu
www.moderniskola.hu, www.tanarblog.hu
https://docs.google.com/document/d/18_S6LU7FyMtw9WnfIs7NXm7O_-lwl6-Olnb9khgHhp0/edit
http://tka.hu/tudastar_kereso

Zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w nauczaniu języka węgierskiego jako obcego

Streszczenie

Dzięki rozwojowi techniki w XXI w. nowe możliwości otworzyły się również w dziedzinie dydaktyki. W niniejszym artykule chciałabym przedstawić aplikacje online, które można zastosować w trakcie nauczania języka obcego w grupach i są bezpłatne, a jednocześnie wymagają solidnego dostępu do Internetu zarówno ze strony nauczyciela, jak i uczących się. Moim celem jest wzbudzenie chęci stosowania tych aplikacji, a także przedstawienie zainteresowanym innych możliwości. Niniejszy artykuł został napisany w listopadzie 2017 r., z uwagi na szybki rozwój techniki pewne treści z biegiem czasu mogą ulec zmianie lub zdezaktualizować się.

Postawy studentów warszawskiej hungarystyki wobec materiałów autentycznych i natywności

1. Wstęp

Nawet najbardziej podstawowa refleksja metodyczna odnosząca się do procesu nauczania-uczenia się języka węgierskiego w zagranicznych ośrodkach hungarologicznych prowadzi do oczywistego wniosku dotyczącego z jednej strony dużej roli, jaką w procesie dydaktycznym odgrywają tam osoby natywne, z drugiej zaś integralności tego procesu z jak najczęstszym wykorzystywaniem w nim materiałów autentycznych. Zdrowy rozsądek, który podpowiada lektorom liczne zalety tych aspektów edukacji językowej, znajduje swe potwierdzenie w bogatej literaturze metodycznej (por. Dakowska 2008; Lankiewicz 2010; Smuk 2013). Wielość zagadnień otaczających problem wykorzystania materiałów autentycznych w nauczaniu języków obcych, stanowiąca problematykę licznych badań glottodydaktycznych, bez wątpienia wpłynęła na kształt najnowszych podręczników (por. seria podręczników do nauki języka węgierskiego: *MagyarOK*, Pelcz Katalin – Szita Szilvia). Mimo to rozbieżność pomiędzy natywnym użyciem języka a wersją spreparowaną w celach dydaktycznych, reprezentowaną przez podręczniki, jest niezmiernie wyczuwana, co dodatkowo podkreśla rolę nauczycieli natywnych w edukacji językowej uczących się. Niemniej jednak problematyka ta wydaje się warta rozpatrzenia także z perspektywy zorientowania na ucznia / studenta, co stanowi przedmiot tego artykułu.

Każdorazowo początek nowego roku akademickiego jest doskonałym pretekstem do zbadania, jak na pewne aspekty swej edukacji zapatrują się sami studenci. Pojawienie się na pierwszych zajęciach osób rozpoczynających naukę nie tylko samego języka, ale i w ogóle rozpoczynających naukę na studiach filologicznych (przynajmniej w przeważającej części, gdyż dla niektórych studentów filologia węgierska jest drugim lub kolejnym podejmowanym kierunkiem) pozwala zestawić wyobrażenia i oczekiwania tych studentów związane z nauką na wybranym kierunku czy uczeniem się języka w ogóle z postawami i preferencjami studentów kolejnych lat, a tym samym zbadać, czy zwiększona świadomość językowa ma jakiegokolwiek odbicie w postawach studentów.

W celu zbadania przywołanych powyżej aspektów opracowana została ankieta, którą wypełniło 69 studentów filologii ugrofińskiej – spec. język węgierski Katedry Hungarystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Prezentacja i analiza uzyskanych odpowiedzi jest przedmiotem tego artykułu.

2. Badanie ankietowe

Inspiracją do zainteresowania się niniejszą tematyką i odniesienia jej do glottodydaktyki hungarystycznej był artykuł Hadriana Lankiewicza dotyczący kwestii sankcjonowania autentyczności materiału dydaktycznego przez ucznia (Lankiewicz 2010). Zamieszczona w nim

ankieta stała się punktem wyjścia do przygotowania badania ankietowego skierowanego do studentów filologii węgierskiej w Warszawie.

Opracowana ankieta obejmuje 16 pytań. W ankiecie nie znalazły się pytania dotyczące wieku i płci ankietowanych, gdyż zakłada się, że kategorie te z perspektywy założonego celu badania i przyjętej hipotezy nie mają wpływu na analizę badanego obszaru. Studenci zostali poproszeni o oznaczenie roku studiów [pytanie 1.] i subiektywnej oceny swego poziomu opanowania języka węgierskiego w mowie i w piśmie [pytanie 2.] oraz udzielenie odpowiedzi na pytania typu prawda/kłamstwo, pytania zamknięte, zamknięte wymagające uzasadnienia oraz pytania otwarte [pytania od 3. do 16.].

2.1. Zakres definicji ‘materiału autentycznego’ i ‘natywności’ przyjęty w badaniu

‘Natywność’ rozumiana jest w ankiecie jako cecha przypisana nauczycielowi / lektorowi języka, która pozwala określić go jako rodzimego użytkownika nauczanego języka.

Znaczenie terminu ‘materiał autentyczny’ rozumiane jest w ankiecie dwojako. Pierwsze odnosi się do ogólnie przyjętej w metodyce nauczania języków obcych klasycznej, szerokiej definicji autentycznych materiałów dydaktycznych, tj. „materiałów będących wytworem danej wspólnoty językowej i adresowanych przede wszystkim do członków tej wspólnoty. Tym samym są one przykładem rzeczywistego użycia języka, a ich autorom nie przyświecały żadne względy językowo-dydaktyczne” (Szałek 2004: 167). Drugie znaczenie zostało zawężone do faktu wykorzystywania w procesie uczenia się-nauczania języka węgierskiego różnych tekstów literackich, ze szczególnym uwzględnieniem literatury dla dzieci, która nie jest objęta programem kursowego nauczania na studiach hungarystycznych, a co za tym idzie ankietowani w związku z nią posiadają raczej wiedzę jedynie szczątkową wyniesioną z kursu Historii literatury węgierskiej lub innych przedmiotów, ewentualnie z własnych poszukiwań.

2.2. Cel

Dla przygotowanego badania ankietowego przyjęto dwa główne cele ściśle związane z określonym obszarem poszukiwań. Pierwszym było uzyskanie informacji dotyczących postaw studentów wobec natywności osoby lektora [pytanie 3.], ich oczekiwań co do finalnego poziomu opanowania przez nich języka węgierskiego [pytanie 4.] oraz ogólnych preferencji względem autentyczności materiału dydaktycznego [pytanie 5., 6., 8.] i pracy z nim w ramach przedmiotu Praktyczna nauka języka węgierskiego [pytanie 7., 9.]. Drugim zamierzeniem było ukazanie ogólnego stosunku studentów filologii węgierskiej do tekstów literackich [pytanie 10., 13.], głównie węgierskich wierszy dla dzieci [pytanie 11., 12.], wykorzystywanych jako materiał autentyczny na zajęciach lektoratowych, jak i poznanie opinii studentów co do potrzeby poznania tego typu tekstów literackich [pytanie 14.], czy też ich wyobrażeń dotyczących możliwości ich wykorzystania na zajęciach Praktycznej nauki języka węgierskiego [pytanie 15., 16.].

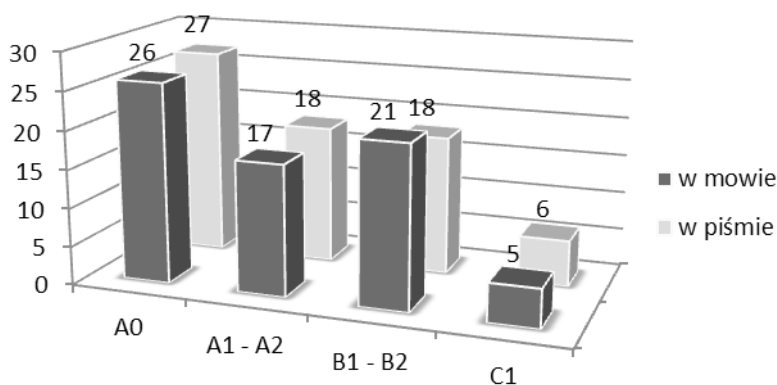
2.3. Hipoteza

Zakłada się, że studenci filologii postrzegają natywność osoby lektora i zarówno tradycyjnie pojęty, jak i określony na potrzeby tego badania materiał autentyczny jako niezbędny element ich efektywnej edukacji językowej.

2.4. Grupa badawcza

Badaniem objętych zostało 69 studentów filologii ugrofińskiej – spec. język węgierski Katedry Hungarystyki Uniwersytetu Warszawskiego. W grupie respondentów znaleźli się studenci studiów licencjackich (I–IV rok – odzwierciedla to specyfikę studiów hungarologicznych na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie studia licencjackie trwają cztery lata) oraz studenci I roku studiów magisterskich, tj. 27 studentów I roku (39% ankietowanych), 16 studentów II roku (23% ankietowanych), 10 studentów III roku (15% ankietowanych), 12 studentów IV roku (17% ankietowanych) oraz 4 studentów I roku studiów magisterskich (6% ankietowanych).

Taki dobór próby pozwolił uzyskać reprezentantów każdego poziomu opanowania języka węgierskiego, tj. od poziomu A0 do poziomu C1 (wg ESOKJ). Zsumowanie subiektywnych ocen studentów dotyczących ich poziomu opanowania języka węgierskiego, o które respondenci zostali poproszeni w ankiecie [pytanie 2.], pozwala stwierdzić, że 39% ankietowanych rozpoczyna dopiero naukę tego języka, 26% oscyluje wokół poziomu podstawowego (A1–A2), 27% klasyfikuje się na poziomie samodzielności (B1–B2), a 8% na poziomie biegłości (C1). Znamienne, że 45% studentów (19 ankietowanych) znających język węgierski na poziomie co najmniej podstawowym (w sumie 42 ankietowanych) dostrzega różnicę jednego poziomu w stopniu opanowania języka w mowie i w piśmie. Prezentowany poniżej Wykres 1. ukazuje szczegółowe opracowanie uzyskanych odpowiedzi studentów, tj. sumę osób reprezentujących poszczególne poziomy opanowania języka przy podziale na posługiwanie się językiem w mowie i w piśmie.

Wykres 1. Poziom opanowania języka węgierskiego u ankietowanych

2.5. Analiza uzyskanych danych

Prezentowane poniżej wyniki wyrażone zostały procentowo i liczbowo – w nawiasie podana jest liczba uzyskanych wskazań (oznaczona cyfrą arabską), w wielu przypadkach również z rozbiciem na liczbę wskazań w ramach określonego roku studiów (oznaczonego cyfrą rzymską, gdzie I–IV oznacza kolejne lata studiów licencjackich, a V odpowiada I rokowi studiów magisterskich).

2.5.1. Postawa ankietowanych wobec natywności

Odpowiadając na pytanie *U kogo chciałabyś/-łbyś uczyć się języka węgierskiego?* [pytanie 3.], 64% ankietowanych (44 osoby: I-12, II-15, III-6, IV-7, V-4) wybrało opcję „kompetentny nauczyciel – niekoniecznie osoba natywna”. 17% ankietowanych studentów (12 osób: I-8, IV-4) opowiedziało się za „osobą natywną”, a 19% (13 osób: I-7, II-1, III-4, IV-1) uznało, że „nie ma to dla mnie znaczenia”.

2.5.2. Cel edukacji językowej ankietowanych

Udzielając odpowiedzi na pytanie *Jaki poziom kompetencji chciałabyś/-łbyś osiągnąć w przyszłości?* [pytanie 4.], 54% ankietowanych (37 osób: I-16, II-6, III-7, IV-7, V-1) oznaczyło, że chciałoby „być kompetentnym i posługiwać się biegle językiem tak, by polski akcent nie był wyczuwany”. 23% respondentów (16 osób: I-6, II-7, III-1, IV-2) uznało, że chciałoby „być postrzeganym jako mówca rodzimy” i również 23% (16 osób: I-5, II-3, III-2, IV-3, V-3) za zadowolające uznało „być kompetentnym i posługiwać się biegle językiem niezależnie od tego, czy polski akcent jest rozpoznawalny”. Nikt z ankietowanych nie opowiedział się za „poziomem komunikatywnym”.

2.5.3. Preferencje dotyczące autentyczności

77% ankietowanych studentów (53 osoby: I-19, II-14, III-8, IV-10, V-2) zgodziło się ze stwierdzeniem: *W nauce języka (w tym również węgierskiego) należy jak najczęściej korzystać z materiałów autentycznych* [pytanie 8.]. Tym samym 23% respondentów (16 osób: I-8, II-2, III-2, IV-2, V-2) stwierdziło, że nie podziela tego zdania.

Jednakże przy pytaniu o źródło materiału dydaktycznego [pytanie 5.: *Z czego chciałabyś/-łbyś korzystać na lektoracie języka węgierskiego?*] 58% ankietowanych (33 osoby: I-10, II-8, III-3, IV-10, V-2) opowiedziało się za „materiałami pochodzącymi z różnych źródeł, niekoniecznie autentycznymi”. 30% ankietowanych (21 osób: I-6, II-7, III-6, IV-1, V-1) wybrało możliwość korzystania z „różnych podręczników”, a 16% (11 osób: I-7, II-1, III-1, IV-1, V-1) z „jednego podręcznika”. Tylko 6% ankietowanych (4 osoby: I) uznało, że chciałoby uczyć się w oparciu o „tylko materiały autentyczne”.

Przy odwołaniu się do przekonań studentów [pytanie 6.: *W oparciu o co chciałabyś/-łbyś uczyć się na lektoracie języka węgierskiego?*] 43% ankietowanych (30 osób: I-12, II-4, III-7, IV-6, V-1) wybrało „materiał autentyczny”, 28% (19 osób: I-7, II-8, III-1, IV-1, V-2) „teksty spreprowane z myślą o osobach uczących się”, 23% (16 osób: I-8, II-2, III-1, IV-4, V-1) „cokolwiek

interesującego – autor jest nieważny”, a tylko 6% (4 osoby: II-2, III-1, IV-1) „fragmenty podręczników dla mówców natywnych”.

2.5.4. Preferencje względem pracy z materiałem autentycznym

43% ankietowanych studentów (29 osób: I-10, II-7, III-4, IV-8, V-2), pytanych o najważniejszą według nich cechę materiału dydaktycznego w ogóle [pytanie 7.: *Która z cech materiału dydaktycznego jest dla Ciebie najważniejsza?*], uznało, że najbardziej liczy się „potrzeba nauczenia się czegoś nowego”. Dla 25% ankietowanych (17 osób: I-10, II-5, III-2) najważniejsze jest, by materiał dydaktyczny był „podstawą do dalszych ćwiczeń”. 21% (14 osób: I-6, II-2, III-3, IV-2, V-1) uważa, że materiał musi być „przede wszystkim interesujący”, a tylko 11% (7 osób: I-1, II-2, III-1, IV-2, V-1) opowiedziało się za materiałem „autentycznym”. Ciekawe, że 13% ankietowanych (9 osób) mimo oznaczenia jednej z podanych odpowiedzi i tym samym uznania jej za najważniejszą cechę materiału dydaktycznego, skorzystało z możliwości udzielenia własnej odpowiedzi („inne”), wymieniając: „dostosowany do poziomu grupy” (5 osób), „wymagający” (2 osoby), „praktyczny” (1 osoba), „z dużą ilością ćwiczeń” (1 osoba).

Odpowiedzi na pytanie *Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że „Nie liczy się, co czytam lub czego słucham na zajęciach, ale co lektor z tym robi”* [pytanie 9.] nie wykazują zdecydowanej konsekwencji: 52% ankietowanych (36 osób: I-14, II-6, III-6, IV-7, V-3) zgadza się z podanym stwierdzeniem, 48% (33 osoby: I-13, II-10, III-4, IV-5, V-1) podkreśliło odpowiedź „nie”. Ponadto kilkoro studentów na marginesie dopisało „w sumie nie jestem co do tego przekonany” (5 osób).

2.5.5. Postawy wobec tekstów literackich jako materiału autentycznego i do pracy z nimi

84% ankietowanych (58 osób: I-20, II-15, III-9, IV-11, V-3) zgodziło się ze stwierdzeniem *Teksty literackie mogą być wykorzystywane jako pomocniczy materiał dydaktyczny na każdym poziomie nauki języka* [pytanie 10.]. 16% (11 osób: I-7, II-1, III-1, IV-1, V-1) respondentów uznało, że nie zgadza się z tą opinią.

Aż 86% ankietowanych (59 osób: I-23, II-15, III-9, IV-9, V-3) chciałoby obcować z tekstami literackimi na zajęciach praktycznej nauki języka węgierskiego [pytanie 11.: *Czy chciałabyś/-łbyś na zajęciach lektoratowych pracować na tekstach literackich?*]. W uzasadnieniu swej odpowiedzi ta grupa ankietowanych powoływała się na: „kontakt z materiałem autentycznym” (14), „oswojenie z językiem” (12), „źródło słownictwa” (11), „dodatkowe ćwiczenie” (10), „kontakt z kulturą” (7), „urozmaicenie zajęć” (6), „okazję do poznania czegoś nowego” (4). Jednocześnie 14% ankietowanych (10 osób: I-4, II-1, III-1, IV-3, V-1) wyraziło niechęć do pracy na zajęciach Praktycznej nauki języka węgierskiego w oparciu o materiał literacki, uzasadniając to „stratą czasu, bo lepiej mówić” (6), „oczekiwaniem wyjaśniania i ćwiczenia trudnych zagadnień gramatycznych” (3) oraz „chęcią pracy z podręcznikiem” (1).

Na podobne pytanie dotyczące nauki z wykorzystaniem tekstów literackim w środowisku domowym studenta [pytanie 12.: *Czy chciałabyś/-łbyś pracować z tekstami literackimi w domu?*] już tylko 68% ankietowanych (47 osób: I-21, II-7, III-8, IV-8, V-3) wybrało odpowiedź „tak”, powołując się w uzasadnieniu na „samokształcenie” (20), „dodatkowy kontakt z językiem” (16), „dodatkowe ćwiczenie” (13), „oswojenie z językiem” (12), „źródło słownictwa” (11), „chęć czytania, bo jest przyjemniejsza niż wkuwanie słówek” (6), „urozmaicenie nauki”

(8), „możliwość sprawdzenia się” (8) oraz „własne tempo pracy/nauki” (4). Odpowiedź „nie” wybrało 32% ankietowanych studentów (22 osoby: I-6, II-9, III-2, IV-4, V-1), uzasadniając swój wybór „brakiem informacji zwrotnej, tj. pomocy lektora” (8), „zbyt dużą trudnością” tego typu nauki (7), „brakiem czasu” (4), „potrzebą wkuwania słówek” (3), „niechęcią do czytania” wynikłą z „potrzeby nieustannego tłumaczenia ze słownikiem” (3).

Odpowiedzi udzielone na pytanie *Jakie teksty literackie byłabyś/-łbyś w stanie zaakceptować jako autentyczny materiał dydaktyczny na lektoracie języka węgierskiego?* [pytanie 13.], przy którym ankietowani mogli zaznaczyć dowolną liczbę podanych kategorii, dowodzą, że 87% respondentów (60 osób: I-23, II-13, III-9, IV-11, V-4) dopuszcza wykorzystanie „fragmentów powieści”, 80% (55 osób: I-19, II-12, III-9, IV-11, V-4) „nowel i opowiadań”, 75% (I-19, II-14, III-8, IV-8, V-3) „bajek i baśni”, 68% (I-18, II-14, III-7, IV-6, V-2) „wierszy dla dzieci”, 58% (I-16, II-12, III-7, IV-3, V-2) „podań i legend”, 54% (I-15, II-11, III-6, IV-4, V-1) „tekstów poetyckich”, 51% (I-16, II-7, III-7, IV-4, V-1) „komiksów”, a 43% (I-11, II-9, III-5, IV-4, V-1) „dramatów lub ich fragmentów”.

2.5.5.1. Stosunek ankietowanych do węgierskich wierszy dla dzieci

Na pytanie *Czy w ramach nauki języka węgierskiego chciałabyś/-łbyś poznać węgierskie wiersze dla dzieci?* [pytanie 14.] 87% ankietowanych (60 osób: I-23, II-16, III-10, IV-9, V-2) wybrało odpowiedź „tak”, powołując się w uzasadnieniu na (poniżej prezentowana argumentacja została pogrupowana w kategorie problematyczne, a w nawiasie podana została suma wskazań):

- „są napisane prostym językiem” (41), „bardzo pomocne w nauce zwłaszcza na poziomie podstawowym” (24), „łatwo je zapamiętać” (18), „rymowane” (12), „ułatwiają naukę” (12), „ogólna pomoc w nauce” (4),
- „źródło słownictwa” (14),
- „element kultury węgierskiej” (21), „zna je każdy Węgier” (8), „tworzone przez znanych poetów [warto poznać również tę ich twórczość]” (3),
- „rejestr wyższy [literatura] – łagodna forma inicjacji w literaturę wyższą” (5), „łżejsza tematyka” (1), „pozbawione patosu” (1),
- „może być ciekawe – rzadko wykorzystywane” (12), „miłe urozmaicenie zajęć” (10), „nauka przez zabawę” (3), „pozytywna, relaksacyjna aura” (1),
- „można zacytować, tj. zabłysnąć przed innymi” (3).

Tylko 13% ankietowanych studentów (9 osób: I-4, IV-3, V-2), odpowiadając na to pytanie, wybrało odpowiedź „nie”, co uzasadniło „brakiem zainteresowania” (2) lub stwierdzeniem, że wiersze dla dzieci „są zbyt proste w odbiorze, a zatem dobre tylko na początku nauki” (2), są „niepotrzebne” (2), „treściowo nie są interesujące dla dorosłego” (1) i ogólnie „poezja nie jest praktycznym materiałem do nauki” (1). Ponadto powoływano się również na chęć obcowania „raczej z prozą” (1) lub „wierszami dla dorosłych” (1), jak również „chęć zachowania szczypty dorosłości” (1).

2.5.5.2. Preferencje względem pracy z wierszami dla dzieci

Odpowiadając na pytanie otwarte *Jak myślisz, czego mogłabyś/mógłbyś nauczyć się dzięki wierszom dla dzieci?* [pytanie 15.], ankietowani zwrócili uwagę na następujące aspekty swej edukacji językowej:

- „prawidłowa wymowa” (23), „nowe słownictwo” (30), „np. zdrobnienia” (5), „proste zagadnienia tematyczne” (4), „nauka *smaczków językowych*” (4),
- „słownictwo już poznane w innych kontekstach” (20), „łatwiejsze opanowanie słownictwa/wyjatków” (11),
- „utrwalenie poznanych konstrukcji gramatycznych” (9),
- „oswojenie się z językiem” (7).

Na pytanie *Jak Twoim zdaniem można wykorzystać wiersze dla dzieci w procesie nauczania-uczenia się języka węgierskiego?* [pytanie 16.] odpowiedzi udzieliło w sumie tylko 36% ankietowanych (25 osób), które przywołało „uczenie się na pamięć” (5), „krótkie ćwiczenie dla urozmaicenia zajęć” (7), formę „dodatkowego ćwiczenia” (4) lub „pracy domowej wraz z ćwiczeniami” (3), „tłumaczenie” (4), „słuchanie i powtarzanie” (3) oraz „głośne czytanie – naukę wymowy” (3). Ponadto 5 ankietowanych wyraziło potrzebę uzupełnienia swej edukacji akademickiej o „kurs historii węgierskiej literatury dla dzieci”.

2.6. Wnioski

Ograniczona i nieproporcjonalna liczba ankietowanych reprezentujących poszczególne lata studiów nie pozwala na prowadzenie porównań względem roczników oraz na wnioskowanie w kwestii wpływu zwiększonej świadomości językowej na postawy studentów. Niemniej jednak uzyskane wyniki umożliwiają wykazanie pewnych prawidłowości dotyczących stanowisk, preferencji czy oczekiwań studentów warszawskiej hungarystyki odnoszących się do badanego obszaru.

Rozpatrując odpowiedzi ankietowanych dotyczące poziomu oczekiwanej kompetencji, co stanowi odzwierciedlenie zakładanego przez nich celu ich edukacji językowej, można wysnuć wnioski o poważnych aspiracjach studentów, co w przypadku studiów filologicznych wydaje się nie tylko naturalne, ale i zasadne. Dużą rolę w procesie nauczania-uczenia się języka węgierskiego przypisuje się osobie lektora, przy czym większość badanych preferuje kompetentnego nauczyciela, niekoniecznie osobę natywną, co może świadczyć o oczekiwaniach studentów wobec gwarancji zdolności dydaktycznych lektora, jego doświadczenia, a w razie potrzeby możliwości odwołania się do języka polskiego. Tym samym zakładana w tym aspekcie hipoteza nie znalazła potwierdzenia w uzyskanych wynikach badania.

Kwestia preferencji dotyczących autentyczności rozpatrywana z perspektywy stereotypowej opinii potwierdziła się w badaniu: zdecydowana większość ankietowanych opowiedziała się za zdroworozsądkową potrzebą korzystania z materiałów autentycznych w edukacji językowej. Połowa ankietowanych, którzy nie podzielili tej opinii, to studenci I roku, którymi mogły kierować obawy przed kontaktem z materiałem autentycznym kojarzonym z gazetą, książką, filmem itp., tj. materiałem wydającym się zbyt trudnym do wykorzystania na początkowym etapie nauki. Znamienne, że *naturalnie* wyrażana potrzeba autentyczności nie znalazła potwierdzenia w pytaniu odnoszącym się do wskazania preferowanych źródeł materiału dydaktycznego [pytanie 5.], choć przy odwołaniu się do przekonań studentów dotyczących nauczania-uczenia się języków obcych materiałem autentycznym ponownie przypisana została większa wartość niż materiałom odpowiednio preparowanym w celach dydaktycznych, przy czym ważne wydaje się również wyraźne wskazanie roli zainteresowania materiałem i jego tematyką, czy konieczności odczuwanego wyzwania płynącej z potrzeby nauczenia się czegoś nowego, co stanowi dodatkowy element motywujący do nauki.

Brak zdecydowanej konsekwencji w wyrażeniu zgody lub jej braku w przypadku stwierdzenia *Nie liczy się, co czytam lub czego słucham na zajęciach, ale co lektor z tym robi* zdaje się potwierdzać niezmiennie dużą rolę lektora w każdym elemencie procesu dydaktycznego, a zwłaszcza na poziomie samego doboru materiału, jego preparowania czy opracowania w celu odpowiedniego wykorzystania na zajęciach.

Kwestia preferencji dotyczących autentyczności w kontekście zawężonego definiowania materiału autentycznego jako tekstu literackiego, rozpatrywana z perspektywy stereotypowej opinii, również znalazła potwierdzenie w odpowiedziach ankietowanych. Negatywne nastawienie względem możliwości wykorzystania tego typu materiału niezmiennie zdają się wykazywać przede wszystkim studenci rozpoczynający naukę, co podyktowane jest zapewne głównie obawą przed jego zbyt wysokim poziomem trudności. Podejście to zostało potwierdzone także w pytaniach odwołujących się do preferencji ankietowanych względem pracy z tekstem literackim [pytania 11–12.]. Zdecydowana większość ankietowanych chciałaby obcować z tekstami literackimi na zajęciach Praktycznej nauki języka węgierskiego, uzasadniając to właśnie kontaktem z materiałem autentycznym, a w szerszym kontekście z kulturą węgierską. Respondenci dostrzegają w pracy z tekstami literackimi możliwość rozwijania słownictwa, dodatkowego ćwiczenia, osvajania się z językiem węgierskim, czy po prostu urozmaicenia zajęć. Niechęcią do obcowania z tekstem literackim na lektoracie pałają głównie studenci pragnący rozwijać na tych zajęciach umiejętność konwersacji. Znamienne, że uzasadnienie to podali studenci wyższych lat studiów, więc odpowiedź ta mogła być podyktowana faktyczną potrzebą konwersacji, co koresponduje z koniecznością czytania tekstów literackich chociażby w ramach kursu Historii literatury węgierskiej. Praca z tekstem literackim w domu nie cieszy się już tak dużą popularnością. Zwolennicy niezmiennie odwołują się do tych samych argumentów. Przeciwnicy powołują się na brak natychmiastowej pomocy i informacji zwrotnej od lektora, bez czego zadanie może okazać się zbyt trudne, co w konsekwencji mogłoby oznaczać nudne zadanie przekładania tekstu na język ojczysty.

Teksty literackie, które studenci byłiby w stanie zaakceptować jako materiał dydaktyczny wykorzystywany w ramach przedmiotu Praktyczna nauka języka węgierskiego to głównie dzieła prozatorskie, choć i poezja cieszy się sporą liczbą wskazań. Zaskakiwać może stosunkowo mała ilość wskazań względem utworów dramatycznych opartych na najczęściej ćwiczonej w procesie nauki języków obcych formie wypowiedzi, tj. dialogu, jak i mała popularność komiksu, który jako sekwencyjna historia obrazkowa składająca się z ilustracyjnych kadrów oraz dymków z tekstami bazuje na najbardziej podstawowych formach (tekst–obraz), które korespondując ze sobą, ułatwiają uczącemu się zrozumienie treści. Próba wyciągnięcia wniosków z odpowiedzi ankietowanych udzielonych na pytanie 13. pozwala stwierdzić, że duża część badanych (jeśli nie wszyscy) wyraziła swe ogólne preferencje czytelnicze lub odwołała się do stereotypów krążących wokół wykorzystania literatury w edukacji językowej.

Poezję dla dzieci początkowo wskazało tylko 68% ankietowanych [pytanie 13.], a zatem około 1/3 badanych nie zwróciła na nie uwagi, choć w kolejnym pytaniu już tylko 13% respondentów opowiedziało się za brakiem potrzeby czytania, słuchania czy nauki z wykorzystaniem węgierskich wierszy dla dzieci, uzasadniając to brakiem zainteresowania oraz odwołując się do stereotypowej opinii na temat wierszy dla dzieci jako tekstów prostych, zbyt prostych dla dorosłych, tj. studentów. Chęć poznania węgierskich wierszy dla dzieci, korzystania z nich, odwoływania się do nich w procesie nauczania-uczenia się języka węgierskiego wyraziła zdecydowana większość ankietowanych studentów, uzasadniając swój wybór odwołaniem się do tej samej stereotypowej opinii dotyczącej poezji dla dzieci, choć ta grupa respondentów znalazła w tym argument przemawiający za możliwością wykorzystania tego typu tekstów

w procesie nauczania-uczenia się języka. Nie bez znaczenia pozostaje fakt ujmowania wierszy dla dzieci jako integralnej części kultury węgierskiej, z którą student filologii węgierskiej powinien być obeznany.

W opinii ankietowanych dzięki wykorzystaniu wierszy dla dzieci można w sposób łatwy i przyjemny nauczyć się poprawnej wymowy, utrwalić poznane struktury gramatyczne lub poszerzyć posiadany zasób słownictwa, zwłaszcza o nowe konteksty lub o słownictwo typowe dla tego rodzaju tekstów. W procesie dydaktycznym teksty tego typu można – wg ankietowanych studentów – czytać, powtarzać, tłumaczyć, można ich słuchać lub uczyć się na pamięć. Poezja dla dzieci może też stanowić punkt wyjścia do dodatkowych ćwiczeń lub do wprowadzenia nowego tematu. Znamienne, że kilku ankietowanych hungarystów wyraziło potrzebę uzupełnienia swej edukacji akademickiej o kurs Historii węgierskiej literatury dla dzieci.

Analiza odpowiedzi ankietowanych dotyczących preferencji pracy zarówno z tekstem literackim w ogóle, jak i konkretnie z wierszami dla dzieci potwierdza zakładaną hipotezę i dowodzi, że badani właściwie dostrzegają lub przynajmniej wyczuwają wiele z tych czynników, dzięki którym literaturę można uznać za materiał tak samo efektywny w edukacji językowej, jak każdy inny typ materiału autentycznego. Jak zauważa Renáta Kovács, „literatura dotyka tematów uniwersalnych; stanowi materiał oryginalny, autentyczny, który może być motywujący dla osoby uczącej się i może kształtować jej pewność siebie; jest produktem kultury, który stanowi przekaz kodu społecznego i kulturowego języka docelowego; prezentuje bogactwo gramatyczne i leksykalne języka; potrafi przyciągać osoby uczące się, wyzwajając chęć dalszych poszukiwań czytelniczych; pomaga rozwijać wszystkie sprawności językowe” (Kovács 2014: 71–72) [tłum. A.B.].

3. Podsumowanie

Podsumowując, warto zauważyć, że postawa ankietowanych wobec postrzegania natywności jako jednego z warunków efektywnej edukacji językowej przegrywa z oczekiwaniem nauki na zajęciach prowadzonych przez kompetentnego lektora, choć oczywiście jedno nie wyklucza drugiego. Wartość materiałów autentycznych nie została w ankiecie zakwestionowana, choć odpowiedzi studentów dowodzą nieustannej potrzeby uznawania centralności studenta w doborze materiału: jego oczekiwań, potrzeb, a zwłaszcza zainteresowań. Wydaje się, że to, co student robi z materiałem dydaktycznym, co ten materiał dla niego znaczy, czy został przez studenta uznany za właściwy, ma większe znaczenie niż samo pochodzenie materiału. Spostrzeżenia te dotyczą również tekstu literackiego wykorzystywanego w roli materiału autentycznego. Jak zauważa Jarosz, „materiał nie jest autentyczny sam w sobie: jest on autentyczny dla kogoś, w konkretnej sytuacji czy też w odpowiednim kontekście, a autentyczność to proces zachodzący między czytelnikiem a tekstem” (Jarosz 2003: 40). Potrzeba obcowania z różnymi tekstami literackimi nie dziwi, zwłaszcza na kierunku filologicznym, choć cały ciężar właściwej selekcji materiału i opracowania zadań, tj. wykorzystania materiału, pokłada się w nauczycielu.

Bibliografia

- Dakowska, Maria 2008: *Psycholingwistyczne podstawy dydaktyki języków obcych*. Warszawa: PWN.
- Jarosz, Katarzyna 2003: Kilka uwag na temat pracy z tekstem autentycznym na lekcjach języka obcego. In: *Języki Obce w Szkole* 2003/1. 40–43.
- Kovács Renáta 2014: Magas kultúra a magyar mint idegen nyelv órán: az irodalmi szövegek felhasználásának lehetőségei. In: *Hungarológiai Évkönyv* 15. 70–83.
- Lankiewicz, Hadrian 2010: Sankcjonowanie autentyczności materiału przez ucznia. In: Drożdźiał-Szelest, Krystyna (red.): *Materiały edukacyjne w nauczaniu języków obcych – teoria i praktyka*. Gorzów Wielkopolski: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim. 141–153.
- Smuk, Maciej 2013: Definicje i redefinicje materiałów autentycznych – perspektywa podmiotowa ucznia. In: *Języki Obce w Szkole* 2013/1. 76–81.
- Szałek, Marek 2004: *Jak motywować uczniów do nauki języka obcego?* Poznań: Wagros.

A varsói magyar szakosok viszonya az autentikus tananyaghoz és az anyanyelvűséghez

Összefoglaló

A tanulmány felvázolja a 2017/2018-as tanév elején, a Varsói Tudományegyetem Magyar Tanszékének magyar szakos hallgatói körében végzett kérdőíves kutatás eredményeit, amelynek a célja a válaszadóknak az anyanyelvűséghez való viszonyukra, a célzott magyar nyelvtudásuknak a szintjére, valamint az autentikus tananyaghoz való általános viszonyukra és a magyar óra keretében zajló felhasználhatóságára vonatkozó információk megszerzése volt.

Irodalom

Literatura

Eksperyment socjograficzny w narracji kobiecej o Zagładzie. Teréz Rudnóy *Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája*

Na mapie węgierskiego pisarstwa poświęconego doświadczeniu wojny i Zagłady powieść *Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája* (*Wyzwalające się kobiety. Pierwsze 24 godziny wolności*). Teréz Rudnóy zajmuje wyjątkowe miejsce z kilku powodów (Rudnóy 1947). Po pierwsze, choć przez długi czas nie było to oczywiste dla historyków literatury, była pierwszą węgierską „powieścią obozową”, która utorowała drogę czterem innym, kanonicznym tekstom poświęconym żydowskiemu doświadczeniu: *Elysium* Imre Keszi (1958), *Hajtúkanyar* Márii Ember (1974), *Losowi utraconemu* Imre Kertésza (1975) i *Końcowi pewnej sagi rodzinnej* Pétera Nádasza (1977). Po drugie, autorka postanowiła zaprezentować doświadczenie obozowe z potrójnej perspektywy: Węgierki, Żydówki i kobiety, wpisując losy ocalonych bohaterek w wypracowany we wcześniejszych czterech powieściach (*Osztott szerelem, Izzó kemence, Öreg ember szerelme, Kerekhold*) pejzaż społecznego marginesu, wykluczenia i odrzucenia (Rudnóy 1939, 1941, 1942, 1945). Po trzecie, druk książki poprzedziła tragiczna śmierć Rudnóy w falach wzburzonego Dunaju podczas przeprawy łodzią, gdy pisarka wracała z rodzinnych stron do Budapesztu. Nieobecna autorka nie mogła zabiegać o recenzje swojej najważniejszej powieści, a pielęgnująca zacieranie pamięci o wojnie węgierska polityka państwowa skutecznie utrudniła przenikanie książki do gremiów opiniotwórczych, co odniosło zamierzony skutek – powieść nie doczekała się recenzji. Przez ponad pół wieku, aż do wznowienia *Szabaduló asszonyok* w 2011 roku, syntezy historycznoliterackie, podręczniki akademickie i monografie poświęcone węgierskiemu pisarstwu wojennemu uparcie pomijały nazwisko Rudnóy¹. Mimo potransformacyjnego powrotu do książek marginalizowanych przez ustrój komunistyczny, nie opatrzone jej dotąd komentarzem krytycznym, powstał zaledwie jeden tekst prezentujący przede wszystkim powieściowy dorobek pisarki (Péntek 2016).

Można wiązać tę sytuację z zaskakująco znikomą wiedzą badaczy na temat życia Teréz Rudnóy. Znamy tylko kilka faktów: pisarka pochodziła z terenów Górnej Prowincji (dzisiejsza Słowacja), urodziła się 20 stycznia 1910 roku w Lewoczy (Léva) jako Teréz Lőwy, córka sprzedawcy, Lipóta Lőwy i Irén Hollósy, kobiety wykształconej i czytanej. Tuż po szkole średniej w Ostrzyhomiu (Esztergom) autorka wyszła za mąż i urodziła dwóch synów. Nie wiadomo, dlaczego postanowiła pisać, czy powieść była jedynym gatunkiem, którym się zajmowała, znamy natomiast jej trzy artystyczne pseudonimy: Teri Engel (nazwisko męża), Teri Rudnóy i Teréz Rudnóy. Pierwszą nowelę, *A vörös toronynál* (*Przy czerwonej wieży*), opublikowała w 1936 roku, łącznie napisała ich dziewięć. Fragmenty prozą ukazywały się na łamach bratysławskiego „Magyar Újság” i „Prágai Magyar Hírlap”. Pierwsza powieść została wydana w 1939 roku, w maju 1944 roku została deportowana wraz z rodziną do Auschwitz (przydzielono ją do pracy w fabryce naboju). Obóz przeżyły tylko ona i młodsza siostra, Lilly (rodzice, mąż i synowie zginęli). Niemal natychmiast po powrocie zaczęła pisać swoją najważniejszą książkę *Szabaduló asszonyok...*,

¹ Nazwisko Rudnóy nie pojawia się w ani jednym podręczniku akademickim, jaki wydano od lat 60. Wyliczam najważniejsze książki poświęcone XX-wiecznej historii literatury, w których nazwiska autorki nie ma nawet w indeksach: Szabolcsi (red.) 1966; Kulcsár-Szabó 1993; Szegedy-Maszák et al. (red.) 2007; Gintli (red.) 2010.

przeprowadziła się do przyjaciółki², znanej w czasach komunizmu pisarki, Boris Palotai³, która przeniosła elementy jej historii do powieści *A férfi* (*Mężczyzna*, Palotai 1964) i kazała swojej bohaterce, Judit, utonąć w Dunaju, tak jak zginęła Rudnóy 12 marca 1947 roku⁴.

1. W stronę powieści socjograficznej

W przypadku analizy *Szabaduló asszonyok...* (Rudnóy 1947) mierzymy się z jednym z najciekawszych eksperymentów artystycznych w obrębie tekstów poświęconych Zagładzie, który nie ma precedensu, bowiem Rudnóy wykorzystwała w narracji obozowej narzędzia „powieści socjograficznej” (*szociografikus regény*), święcącej tryumfy w literaturze węgierskiej od początku XX wieku, zwłaszcza zaś w latach 30. za sprawą legendarnego pisma „Erdélyi Fiatalok” i zrzeszonych wokół niego autorów⁵. Kolejny powrót do tej tradycji pisarskiej odnotujemy po II wojnie światowej, przede wszystkim za sprawą Gyuli Illyésa i László Németha, chociaż reprezentowany przez nich „nurt ludowy” był przetworzonym i dostosowanym do ówczesnych nastrojów światopoglądowych wariantem pierwotnej koncepcji⁶. W przypadku naddunajskiej prozy zainteresowanie socjografią i wykorzystanie jej osiągnięć w literaturze miało bardzo silny związek z XIX-wiecznym „zwrotem ku ludowości” (najpierw w duchu romantycznego odrodzenia narodu, a później realistycznego powrotu do korzeni). Pisarze tamtego okresu, a wśród nich prawdziwi mistrzowie omawianego gatunku – Mór Jókai⁷ i Kálmán Mikszáth⁸ – z wielką starannością zbudowali korpus wiedzy o węgierskiej wsi, wykorzystując w swoich powieściach

² Nie wiadomo, w jakich okolicznościach pisarki się poznały. Palotai często gościła Rudnóy w ciągu dwóch lat między oswobodzeniem z obozu i tragiczną śmiercią. Prawdopodobnie pisarka zamierzała zamieszkać u przyjaciółki na stałe i to do niej wracała z rodzinnego miasta.

³ B. Palotai (1904–1983) – popularna węgierska pisarka, autorka kilkudziesięciu powieści, opowiadań i wierszy. Na podstawie jej twórczości nakręcono wiele filmów, w tym film *A nő a barakkban* (nagroda na festiwalu w Monte Carlo w 1960 roku).

⁴ Dane biograficzne podaję za ustaleniami Orsolyi Péntek (Péntek 2016). Informację o publikacjach prasowych za: *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig* (<http://adatbank.sk/lexikon/rudnoy-terez/>). Dane o roku i miejscu publikacji debiutanckiej noweli podaję za: Dósa 2011.

⁵ Wśród najważniejszych twórców należy wymienić Sándora Tara, Árona Tamásiego, Zsigmonda Gyallay-Papa, Bélę Demeter, Imre Mikó, Ferenc Balázsa, Istvána Nagya, Gézę Vámszera, Jenő Katonę, Györgya Bözödiego, Imre Parajdiego, Györgya Nonna. Jednym z głównych tematów, którymi zajmowali się wskazani pisarze było „badanie wsi” (*falukutatás*). W ramach pisma, w latach 1931–1932 ukazywały się „Falu-füzetek”, redagowane przez Dimitrie Gusti, wybitnego rumuńskiego znawcę wsi i twórcę koncepcji „mapy socjologii”. Towarzystwo pracom redakcyjnym „seminaria wiejskie” kładły nacisk głównie na budowanie, rekonstruowanie i wzmacnianie lokalnej tożsamości narodowej. Nierzadko polityka literacka opierała się na uzupełnianiu strategii polityki państwowej. Badający zjawisko socjografii w Siedmiogrodzie Béla Pomogáts zauważył, że reprezentujący mniejszość węgierską pisarze musieli stawiać się socjografami w imię ratowania świadomości narodowej poza granicami kraju. Jednym z największych osiągnięć artystycznych, poza dziełami poszczególnych twórców, była seria *Magyarország felfedezése*. Znakomite prace badaczy wsi miały szczególne znaczenie po II wojnie światowej, kiedy nie tylko mniejszość węgierska w Rumunii, ale także mieszkający w ojczyźnie Węgrzy musieli szybko odbudować swoją kulturę, na nowo określić ramy tożsamości i sprecyzować główne cele prac nad kulturą w powojennej rzeczywistości (Pomogáts 2010: 100–106).

⁶ Proza powojenna nurtu ludowego, reprezentowana m.in. przez László Németha, Józsefa Erdélyiego, Gyulę Illyésa, wykorzystywała wiele inspiracji poprzednimi wcieleniami literatury realistycznej, także socjografią, ale gatunek ten pojawiał się przeważnie jako jeden z elementów budujących twory synkretyczne gatunkowo.

⁷ Program artystyczny zawarty w powieściach Jókaiego wyrósł z romantycznego, nierzadko katastroficznego ducha. Bohaterowie mają zdeklarowane poglądy, kreśleni są jednoznacznie, opowiadając się po stronie zła lub dobra.

⁸ Po polsku ukazały się liczne przekłady książek Jókaiego i Mikszátha, pierwsze książki ukazywały się już w latach 90. XIX wieku, wielu nazwisk tłumaczy nie znamy. Najbardziej znane, powtórne przekłady dokonywane z języka oryginału powstały w latach 50., 60. i 70. XX wieku (Jókai 1959, 1974, 1986; Mikszáth 1956, 1974, 1975, 1977).

elementy folkloru (badanego później głównie przez Bélę Bartóka i Zoltána Kodály⁹), uwieczniając różnice dialektalne, kreując nowy wzór osobowy bohatera, który miał zawsze odrębne zaplecze charakterologiczne i językowe. Postaci z realistycznych, czyli, w większości przypadków presocjograficznych, powieści sugestywnie prezentowały pożądany wzór obywatelski, bo mimo egzystencyjnych dramatów bohaterowie nie tracili niezłomności moralnej, pielęgnowali tradycję i pamięć o pięknie ojczyzny, ponadto funkcjonowali w nierozzerwalnym związku z przyrodą, a nawet żywo angażowali się w walki narodowowyzwoleńcze (Jókai 1869).

Ponowne zainteresowanie socjografią, przypadające na okres dwudziestolecia międzywojennego (przede wszystkim dzięki twórczości László Németha¹⁰ i Zsigmonda Móricza¹¹), ożywiło popularność XIX-wiecznych autorów i czerpało z metod ich pracy twórczej. Istotna różnica pomiędzy dziewiętnastowieczną powieścią realistyczną a międzywojenną powieścią socjograficzną, choć ta ostatnia wyrosła z pierwszej, polegałaby na wybieraniu i eksplorowaniu przestrzeni społecznych tak zapomnianych czy odrzuconych, że wręcz egzotycznych w swojej nierealności, a prezentowanie wiarygodnych portretów bohaterów wymagało pogłębionych badań realizacyjnych i lingwistycznych. Pisarze wykorzystujący możliwości socjografii w pracy artystycznej rezygnowali także, co istotne z punktu widzenia analizowanej powieści Rudnóy, z romantycznej egzaltacji, zapisywali poszczególne losy takimi, jakie były, nierzadko segmentując narrację anegdotami z życia bohatera.

Lajos Grendel w tekście poświęconym twórczości Zsigmonda Móricza, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli gatunku, zwraca uwagę na obecność kilku kluczowych zjawisk jego pracy właściwych także dla Rudnóy:

Wydzwięk najlepszych jego (Móricza – przyp. KPJ) powieści polega właśnie na tym, że nie zatrzymuje się na poziomie napięć społecznych, ale przenosi je do intymnego świata swoich bohaterów. W wielu jego książkach relacja między kobietą a mężczyzną przypomina taniec na śmierć i życie, nie pasują do siebie, ale zostają wyrzuceni przez los na brzeg tuż obok siebie, nie odpowiadają sobie pod względem struktury, sposobu myślenia ani temperamentu w niedającym się rozwiązać konflikcie osobowości (Grendel 2010: 122).

Badacz dodaje również, że wszystkie wyliczone strategie pisarskie Móricza służyły wypracowaniu „totalnej kreacji” (*totális ábrázolás*). Lektura powieści autorki *Izzó kemence* bezsprzecznie dowodzi, że jej także zależało na tym samym celu. Rudnóy, nazwana przez krytyków „słowackim Mikszáthem”¹² i reprezentująca pisarzy socjograficznych, przeniosła część fabuł swoich powieści do przestrzeni miejskiej. Skomplikowany psychologicznie świat bohaterów zmagających się z nieznośnym ciężarem egzystencji musiał więc wydawać się bliski także z powodu uzyskanego w ten sposób „efektu sąsiedztwa”. Pierwszą książkę autorki, *Osztott szerelem (Podzielona miłość)* Liane Déchy określiła „powieścią peszteńskiej kamienicy i niewywietrzonej służbówki” (Déchy 1939: 603–604). Istotnie, Rudnóy wybierała bohaterów spoza elitarnych kręgów: prostytutki, drobnych sprzedawców, rybaków, robotników, służących – osoby od urodzenia przypisane do konkretnej roli, bez szans na społeczny awans. W przypadku wywodzących się z miasta bohaterów Rudnóy zacierała się bezpieczna i chętnie wykorzystywana konwencja

⁹ Zoltán Kodály (1882–1967) – jeden z najśłynniejszych węgierskich etnomuzykologów, pedagog, badacz, twórca tzw. systemu Kodály, dwukrotny laureat Nagrody Kossutha.

¹⁰ László Németh (1901–1975) – pisarz, tłumacz, eseista, autor legendarnych powieści psychologicznych *Żaloba* (1935), *Grzech* (1936), *Odraza* (1947) i *Litość* (1965).

¹¹ Zsigmond Móricz (1879–1942) – jeden z najwybitniejszych twórców węgierskiego realizmu, autor kilkudziesięciu powieści, nowel i reportaży, należał do pierwszego pokolenia pisarzy należących do kręgu pisma „Nyugat”.

¹² Wspomina o tym w krótkim szkicu Juhász Dósa (Dósa 2012).

dystansu między światem czytelników a fikcyjnymi losami bohaterów. W twórczości pisarki „totalna kreacja” polegała na precyzyjnym budowaniu opowieści o postaciach dzięki stopniowemu i tylko częściowemu odsłanianiu portretu psychologicznego, a rola rzeczywistości była zawsze jasno zdefiniowana, choć nie dominowała wewnętrznego świata postaci ani nie determinowała nieodwracalnie ich egzystencji. Podobnie wygląda sytuacja bohaterki ostatniej książki pisarki, choć konstatacja ta wydaje się zaskakująca w kontekście powieści obozowej.

Kilka tekstów krytycznych, które odnotowywały obecność nowatorskich zabiegów artystycznych, zwróciło uwagę na sposoby fabularnego komplikowania losów i taktykę prezentowania scenerii istnieniowych problemów. Orsolya Péntek pisała:

W powieściach (Rudnóy – przyp. KPJ) bohaterowie nie przechodzą przez kryzysy natury socjalno-społecznej, ale wewnętrzne, ludzkie dramaty, wszędzie napotykamy istotę człowieka, ludzkie tragedie, a główny akcent położony jest na rozwój wewnętrzny, rzeczywistość zaś obecna jest na drugim planie, z tyłu, ledwie tylko zarysowana (...) (Péntek 2016: 13).

Dostrzeżenie rzeczywistości, która schodzi na dalszy plan, bo nie jest elementem konkurującym z siłą i ekspresją ludzkich doświadczeń, mogłoby prowadzić do wniosku, który uważam za fundamentalny dla całego pisarstwa Rudnóy: w rozwijanej przez nią tradycji prozy realistycznej (socjograficznej) reprezentacja rzeczywistości ma, paradoksalnie, najmniejsze znaczenie. Od pierwszych prób nowelistycznych pisarka tworzyła własny, bardzo spójny i przemyślany projekt artystyczny, polegający na ujawnianiu natury świata poprzez jego namacalne konsekwencje, prowadząc dukt kolejnych fabuł wzdłuż wytyczonego, i dominującego narrację, azymutu psychologii bohaterów. Na pierwszym miejscu stawiała zawsze konstelację wydarzeń budujących lub/i odmieniających sytuację życiową bohatera, którą później inwencyjnie interpretowała, zderzając postać z samą sobą i wyzwaniem losu. Informacje o przestrzeni, w której rozgrywa się fabuła, choć zmarginalizowana, jest oczywiście obecna, ale tylko w takim stopniu i uszczegółowieniu, które służy wnikliwemu wejrzeniu w głębię zachowań i decyzji bohatera.

2. W stronę kobiety

Rudnóy, wierna wytycznym swojej pisarskiej strategii, w najważniejszej w dorobku powieści obozowej *Szabaduló asszonyok* wykorzystwała wcześniejsze doświadczenia artystyczne, tworząc zupełnie unikatowy model kobiecej narracji o Zagładzie. Wyjątkowość jej ostatniej powieści polegała na nowatorskim połączeniu problemów prezentowanych w procesie zderzania różnic, ukazywanych w przesileniu nierozstrzygalnej, bo nierozwiązywalnej podwójności tego, co publiczne i prywatne, cielesne i materialne, duchowe i intelektualne etc. Pisarka nie skupiła się na stworzeniu literackiej reprezentacji *coping strategies* („strategii przetrwania”) w warunkach obozowych, choć w istocie powieść sugeruje, jak mogłaby brzmieć odpowiedź na pytanie, w jaki sposób udało się bohaterkom przetrwać (przypadek, łut szczęścia, niezłomność światopoglądowa, misja ideologiczna).

Kobiety w książce węgierskiej pisarki mówią własnym głosem, który nie jest w żadnym stopniu sterowany ani dominowany przez męską narrację władzy (Tec 2006), w nowej rzeczywistości wyzwolenia ukazane są jako pewne siebie istoty w pełni niezależne emocjonalnie i intelektualnie.

Już od pierwszych akapitów powieści, kiedy Rudnóy wprowadza czytelnika *in medias res* w świat kobiet idących nocą w marszu śmierci, wyraźnie zaznaczona jest graniczna linia narracji. Autorka kreśli niezwykle przejmujące obrazy wycieńczenia i śmierci, ale nie wykracza poza fabularny kadr. Bohaterka wie bardzo wiele o otaczających ją kobietach, wywołuje je z ciemności po imieniu, ale zostawia dla siebie pamięć o ich obozowych doświadczeniach tak, jakby celowo zatajała przed czytelnikiem część biografii, która zdecydowała o zachowaniu życia i zdrowia. Sugerując w ten sposób, że każda z ocalałych przeżyła coś, co przeważało szalę życia, ale takie graniczne doświadczenie niewiele mówi o niej jako człowieku, bo zostało wymuszone, wygenerowane przez antysemicką politykę.

Ta strategia silnie splata się ze sposobem pokazywania więźniarek. Wszystkie obrazy powieściowych kobiet związane są z kolejnymi wariacjami na temat ciała (metaforami, wyobrażeniami, pragnieniami), choć pisarka konsekwentnie nie oznacza płci. Bohaterki funkcjonują poza nią, przez dwa pierwsze rozdziały nie definiując siebie poprzez rozgraniczanie męskości i żeńskości. Chociaż tylko kobiety są grupą poszkodowaną, nie pojawia się odniesienie do seksualności¹³, choć wszystko toczy się wokół kondycji cielesnej. Ciało jest *pars pro toto* całej egzystencji kobiecej, żydowskiej, mniejszościowej i co najistotniejsze, pisanie o kobiecie (dzięki wyłączeniu problemu płci) jest pisaniem o człowieku i przenosi narrację obozową na poziom uniwersalnej narracji o człowieku (Ubertowska 2014: 130).

U Rudnóy ciało wydaje się najwyrazistszą, pod względem symbolicznym, przestrzenią politycznych strategii. Autorka prezentuje ten punkt widzenia pisząc o „warstwach” kobiet. Jedno z pierwszych zdań dotyczących tożsamości więźniarek biegnących nocą na terenie Westfalii traktuje o zdejmowaniu z siebie definiujących powłok. Na kolejnych warstwach odzieży znajdują się różne symbole obozowej przynależności, hierarchii, pochodzenia. Na samym spodzie znajduje się również zsemantyzowana, najtragiczniejsza warstwa, której nie można zdjąć – wytatuowana lub ogolona skóra:

Pod tobołkiem żółty krzyż, nasmarowany na plecach farbą olejną. Górny wierzchołek zaczynał się na szyi, a kończył na wysokości spodni. Poprzeczne ramię rozpinano się między ramionami. Nie dało się go zmyć ani zdjąć wierzchniej warstwy, bo znajdujące się pod kombinezonem połatane ubranie miało taki sam znak, a na koszuli noszonej pod nim odcisnięto pieczęć, a jeśli zdjęłabyś koszulę, to i tak nie uciekniesz, bo masz wypalony na ramieniu numer, a nawet gdyby go tam nie było, niedawno ogolono ci głowę i masz teraz włosy jak młodzienszerek, którego szczeciny nie potrafi ujarzmić żadna szczotka (Rudnóy 1946: 6).

U autorki przekleństwo oznaczości rozbija się na dwa problemy, nierozwiązywalne już u źródła: konstruowanie siebie dokonuje się w procesie składania, a może nakładania przynajmniej kilku warstw „ja”, co tworzy efekt pewnej wariantowości podmiotu (ja-więźniarka obozu, ja-członkini grupy, ja-kobieta, ja-Węgierka, ja-posiadaczka konkretnego ciała), ale także wynika z gorzkiej świadomości, że wszystkie te warstwy są w pewien sposób dowodem nieodwracalnej degradacji, nieuleczalnego spustoszenia. I każde z nich cechuje wyjątkowa osobność, suma tych stanów wydaje się więc w swoim współistnieniu zupełnie niemożliwa. Rudnóy nie wybrała – jak to zrobiły inne, kanoniczne pisarki i fundatorki kobiecych narracji o obozie (Lengyel, Żywulska, Kossak-Szczucka czy Szmaglewska) (Lengyel 2003) – strategii mówienia o obozie z punktu widzenia poniżenia, wyczerpania fizycznego, morzenia głodem, eksploatacji ciała (eksperymentów medycznych, zmuszania do prostytucji), czy doświadczenia kobiecej

¹³ Mam na myśli kondycję więźniarek. Wątek prostytucji i „zarabiania ciałem” pojawia się w monologu jednej z głównych bohaterek, ale nie ma związku z doświadczeniem obozowym.

fizyczności, której oznaki groziły utratą życia (ciąża) lub narażały na niebezpieczne zakażenia (menstruacja) (Stöcker-Sobelman 2012). Jej bohaterki konfrontują czytelnika z tematem obozu poprzez efekt emocjonalnego i intelektualnego wstrząsu, mnożą przykłady (wspomnienia), które niemal wdzierają się do wyobraźni, zupełnie ją pustosząc.

Rudnóy w swojej ostatniej powieści wykorzystwała narzędzia socjograficzne, które stosowała już we wcześniejszych książkach – postanowiła pokazywać naturę człowieka poprzez zderzenia różnych obrazów: świata ludzkiego i zwierzęcego, świata niemieckiego (westfalskiego) i obozowego, wolności i zniewolenia, pamięci i teraźniejszości, które w tekście pojawiają się nagle i w swoim raptownym przekraczaniu horyzontu spodziewanych tematów budują niezwykle przemyślany szkielet emocjonalny, na którym rozpięte są perypetie pierwszej doby wolności Lulu i Etel.

Dla węgierskiej pisarki jednym z ważnych punktów odniesienia jest konfrontowanie sytuacji egzystencjalnej z przyrodą. Kobiety często dotykają ziemi, wążają pachnące wiosną rozkopy, opierają się o pnie. Każde wskazanie obecności zwierząt (koń, zajęc polny) i roślin (drzewa, trawy) ma związek z podkreśleniem graniczności opisywanego doznania. Dostrzeganie obecności natury odbywa się na wzór uroczystej, wymykającej się grozie otoczenia kontemplacji, obcowanie z zapachem roślin i ziemi staje się unikatowym świętowaniem istnienia, zanurzaniem się w jakiejś przedziwnej, pradawnej, może nawet świątynnej liturgii. Bycie wobec natury jest rytuałem odzyskiwania siły, czerpania mocy. Także w ostatniej scenie, kiedy jedyna ocalała kobieta pragnie wrócić do domu, to krajobraz wchłania ludzką sylwetkę, człowiek zatapia się w obrazie drogi.

Przynależność do wyższego, naturalnego porządku ma więc podwójne znaczenie: bohaterki szukają potwierdzenia dla ważności własnej egzystencji w geście wspólnoty (wspólny oddech ziemi i więźniarek), a także – poprzez odwoływanie się do natury – podkreślają ważność swojego istnienia, polegającego na doskonałej symbiozie z kluczowymi dla filozofii presokratejskiej żywiołami (ziemią, wiatrem). Zmysłowe doznawanie ich smaku i zapachu przypomina także szamańskie obrzędy. Ziemia wszeptuje kobietom do uszu swoje tajemnice, a skoro je słyszą, są namaszczone, wybrane. I tutaj Rudnóy znowu robi woltę, bo przecież ten rodzaj posłannictwa zderza brutalnie z byciem Żydówką, czyli byciem wybraną na śmierć/do śmierci.

Szabaduló asszonyok..., podobnie jak poprzednie powieści pisarki, toczą się wokół postaci kobiecych i prezentują kobiecą perspektywę. Wybór ten podyktowany był, jak można się domyślać, potrzebą, która prawdopodobnie przyczyniła się do rozpoczęcia praktyk pisarskich autorki: by mówić o własnym świecie własnym językiem. W poprzedzających omawianą książkę powieściach Rudnóy z wielką drobiazgowością (językową i realizmową) ukazywała przeróżne odcienie życia bohaterek, ale nie wiemy, w jakim stopniu zapośredniczały one jej osobiste doświadczenia czy emocje.

Rudnóy, świadoma konsekwencji swojej strategii, skonstruowała *Szabaduló asszonyok...* dokonując zaskakującego powtórzenia, zbudowała narrację o dwóch ocalonych przez Amerykanów kobietach, Lulu i Etel, w niemal identyczny sposób, co sylwetki naddunajskich rybaków czy wielkowiejskiej służącej. Mimo że przyczyny i konsekwencje społecznego wykluczenia bohaterów mają w ostatniej książce zupełnie inne, bo polityczne i rasowe, podłoże, pisarka dokonała wielkiego świadomościowego i artystycznego odkrycia: wybrała, czego dowodzą powyższe fragmenty – by posłużyć się parafrazą terminu medycznego – „narrację oszczędzającą”. Zaprezentowała przeżycia bohaterek, ich filozofię winy i kary, decyzje moralne, a wreszcie obozowe wspomnienia, właściwie niewiele mówiąc o samym lagrze, przenosząc tę wiedzę na sam koniec książki, gdy czytelnik będzie dysponował już własną wiedzą o postaciach jako osobach powracających do wolności. Lulu i Etel do końca zachowują swoją tajemnicę, dowia-

dujemy się o nich niemal wyłącznie dzięki cudzym opowieściom lub wykonywanym gestom. Wyjątkowe podobieństwo pomiędzy narracjami poszczególnych książek Rudnóy pozwala postawić pytanie, czy dwie ocalone przyjaciółki nie są kolejnymi wcieleniami szeroko zakrojonej panoramy „prawdziwego człowieka”, modelowego bohatera powieści socjograficznej i czy ostatnia książka autorki też należy do tego gatunku?

Bibliografia

- A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig.* <http://adatbank.sk/lexikon/rudnoy-terez/>
- Déchy Liane 1939: Rudnóy Teréz: Osztott szerelem. In: *Vigilia* 1939/9: 603–604.
- Dósa Juhász János 2011: Van-e, ki e nevet ismeri? In: *Újszó* 2011/12. <http://uj szo.com/online/kultura/2011/12/09/van-e-ki-e-nevet-ismeri>
- Dósa Juhász János 2012: Kincseket rejtő hagyaték. In: *Újszó* 2012/4. http://uj szo.com/online/kultura/2012/04/10/kincseket-rejto-hagyatek?qt-popular_ga=2
- Gintli Tibor (red.) 2010: *Magyar irodalom*. Budapest: Osiris.
- Grendel Lajos 2010: *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*. Pozsony: Kalligram.
- Jókai Mór 1959: *Złoty człowiek*. Przeł.: Mondral, Camilla. Warszawa: Czytelnik.
- Jókai Mór 1869: *A kőszívű ember fiai*. Budapest: wydawnictwo: b.d.
- Jókai Mór 1974: *Biedni bogacze*. Przeł.: b.d. Warszawa: Czytelnik.
- Jókai Mór 1986: *Węgierski magnat*. Przeł.: Mondral, Camilla. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kulcsár-Szabó Ernő 1993: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum.
- Lengyel Olga 2003: *Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz*. Chicago: Academy Chicago Publisher.
- Mikszáth Kálmán 1956: *Jak się młody Nosty żenił*. Przeł.: Fangrat, Tadeusz. Warszawa: Czytelnik.
- Mikszáth Kálmán 1974: *Parasol świętego Piotra*. Przeł.: Mondral Camilla. Warszawa: Państwowy Instytut PAX.
- Mikszáth Kálmán 1975: *Dziwne małżeństwo*. Przeł.: Średnicki, Stanisław. Warszawa: Czytelnik.
- Mikszáth Kálmán 1977: *Czarne miasto*. Przeł.: Mondral, Camilla. Warszawa: Czytelnik.
- Palotai Boris 1964: *A férfi*. Budapest: Szépirodalmi.
- Péntek Orsolya 2016: Lenni kell. Az első magyar holokaustregény irod. Rudnóy Teréz nyomában. In: *Múlt és Jövő* 2016/1: 8–22.
- Pomogáts Béla 2010: Az önismeret műhelyei. Erdélyi magyar szociográfia. In: *Korunk* 2010/6. 100–106.
- Rudnóy Teréz 1939: *Osztott szerelem*. Budapest: Dante.
- Rudnóy Teréz 1941: *Izzó kemence*. Budapest: Dante.
- Rudnóy Teréz 1942: *Öreg ember szerelme*. Budapest: Dante.
- Rudnóy Teréz 1945: *Kerekhold*. Budapest: Dante.
- Rudnóy Teréz 1947: *Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája*. Budapest: Dante.
- Stöcker-Sobelman, Joanna 2012: *Kobiety Holocaustu. Feministyczna perspektywa w badaniach nad Shoah. Kазus KL Auschwitz-Birkenau*. Warszawa: Trio.
- Szabolcsi Miklós (red.) 1966: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. VI. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (red.) 2007: *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig. III. kötet*. Budapest: Gondolat.
- Tec, Nechama 2006: „Staram się być feministką bez programu politycznego...”. Z Nechamą Tec rozmawia E. Koźmińska-Frejłak. In: *Midrasz* 2006/4.
- Ubertowska, Aleksandra 2014: *Holokaust. Auto(tanato)grafia*. Warszawa: IBL PAN.

**Szociográfiai kísérlet a Holokausztról női elbeszélés-módban.
Rudnóy Teréz: *Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája***

Összefoglaló

A cikk Rudnóy Teréz *Szabaduló asszonyok. A szabadság első 24 órája* (1946) c. utolsó, kimagasló holokauszt-regényének szentelt rövid tanulmány. A lévai születésű író nő különleges, újjító könyve volt az első magyarországi lágerregény, amely különböző magyar és európai irodalmi hagyományokból merített. Az író nő szociográfiai kísérletében a női elbeszélés egy teljesen új nyelvét teremtette meg egy olyan tapasztalatról, mely szélsőséges morális döntésekre épül. A felszabadult főhős nők olyan erkölcsi kérdéseket tesznek föl, amelyek nemcsak a múltbeli, tábori életükre vonatkoznak, hanem egyetemes problémákra is. A rövid tanulmány a feminista megközelítés szempontjából értelmezi a regény világát, és a benne felvetett kérdéseket.

Weöres Sándor és Oszip Mandelstam (Költészetszemléleti és poétikai párhuzamok)

El a szimbolizmustól, éljen az eleven rózsá!
(Mandelstam 1992b)

Joggal tehető fel a kérdés: vajon e tanulmány miért éppen Oszip Mandelstam felől közelít a weöresi szövegkorpuszhoz, egy olyan szerzőt téve meg kontextualizáló viszonyítópontnak, akit a hazai irodalomkutatás jószereivel alig ismer, s az egyre fogyó szlavistákon, közöttük is elsődlegesen a XX. századi orosz irodalommal foglalkozókon kívül nem is említ. S valóban, Mandelstamot – akit a mai orosz és német kritikai recepció a XX. századi orosz költészet kiemelkedő képviselőjeként tart számon – mint költőt és mint elméletírót csak részlegesen ismeri a magyar olvasóközönség, az 1975-ben az Európa kiadónál *Csillapíthatatlan szavak* címmel megjelent, több magyar költő által fordított, illetve az Erdődi Gábor által válogatott és szerkesztett 1992-es *Árnyak tánca (Esztétikai írások)* címen közölt irodalomelméleti- és történeti orientációjú Mandelstam-szövegek magyar nyelvű kiadása ellenére. (Mandelstam 1975 és Mandelstam 1992a) Az 1989-es hazai rendszerváltás és annak politikai és történeti következményei és történései jó ideig kevésbé engedtek teret bárminémű orosz irodalmi vagy kulturális tradíció befogadásának, radikális szakítást követelve egy természetesen ideologikusan ránk kényszerített, ugyanakkor az 1948-tól '89-ig eltelt bő negyven év alatt viszonylag mélyen elsajátított irodalmi hagyománnyal szemben.

További kérdésként vetődhet fel, hogy mi indokolja az archaikus kultúrák (Mezopotámia, Egyiptom, a görög és latin ókor, a középkor kultúrája és irodalma, s tegyük hozzá, a keleti életbölcseletnek az európaítól több aspektusból gyökeresen eltérő gondolkodásmód-változatai iránt elkötelezett) weöresi költői szemlélet- és megszólalásmód tudományos összevetését egy olyan szerzőével, akinek munkássága nincs képviselve Weöres ugyancsak gazdag műfordítói repertoárjában. Mint ismert, a magyar költő számos ukrán (Sevcsenko közöttük is külön említést érdemel a weöresi fordítások bősége okán), valamint igen sok orosz alkotó lírai szövegét imertette meg a magyar olvasóközönséggel, s ez utóbbi szerzők között Puskin és Lermontovot követően olyan más Mandelstam-kortársakat is említhetünk, mint Brjusov, Majakovszkij vagy Paszternak. Mandelstamtól azonban, ki tudja, miért, Weöres nem fordított verset (Weöres 1976).

A választ éppen a régi kultúrák által erőteljesen meghatározott *költői szemléletmód* hasonlósága és a versalkotás bizonyos *tipológiai* rokonsága adhatja meg. S mielőtt ezek taglalásába bocsátkoznánk, e felvetett értelmezői aspektusokat illetően egy előzetes megjegyzést tennék: nem szeretném Weöres életművét homogenizálni és egyetlen, osztatlan szemléletmódhoz kötni. Ennek mind az imént felvázolt, sokrétű kulturális tradícióhoz való kötődése, mind az ezt igen korán felismerő irodalomkritikai és –tudományi recepció ellentmond: utóbbi kapcsán a Weöres lírájának próteusziságát és a szerepjátszó költészet mellett állást foglaló szakirodalmi megnyilvánulásokra érdemes felhívni a figyelmet, csak két különböző álláspontot említve (vö. Szócs 1973: 1849-1857., Kulcsár Szabó 1993: 65-68). S az egységesítő értelmezői nézőponttal bizonyos mértékig szembeszáll az életmű történeti és mennyiségi értelemben is jelentős terje-

delme, hatástörténeti kötődéseinek változása és változatossága, paradigmaticusan a klasszikus modern (lásd Babits) és a későmodern költészet poétikai eljárásait egyaránt vállaló és megvalósító, ugyanakkor a posztmodern felé is nyitó (a *Psychére* és az általa teremtett „posztmodern hagyományra”, Esterházy és Parti Nagy hasonló nyelvi és műfaji alapozottságú műveire gondolok) karaktere. Mégis úgy vélem, a Weöres Sándor költői gyakorlatában megnyilvánuló művészet szemlélet leginkább egyfajta *holisztikus gondolkodásmód* jegyében közelíthető meg, s ennek a különböző költői és versformák, megszólalásmódok és az ezekben megnyilvánuló eltérő kulturális meghatározottságok a maguk elkülönülő egyediségében éppen a leghathatósabb megnyilvánítói lesznek. S ezt olvasói-interpretációs tapasztalatom mellett a „másodlagos bizonyító erővel” bíró olyan alkotói megszólalások is megerősítik Weörestől, mint például: „Nem értek egyet azokkal a modernekkal, akik [...] mindig, következetesen, theoretikusan modernnek. Azok közé szeretnék tartozni, akik, mint T. S. Eliot, költészeti doktrína nélkül, legjobb hajlamukat követik, maximális értékre törekszenek, ellanyhulásuk ellen makacsul küzdenek, de semmiféle elrugaszkodó, vagy kordában tartó elméletük nincsen. Hol hagyományosak, hol újítók, hol érthetők, hol érthetetlenek, aszerint, hogy az éppen jelentkező kifejeznivalónak mi felel meg leginkább. Nem követnek valamely irányt, hanem úgy növekednek, mint az élőfa: ágaikkal minden irányba, gyökerekkel lefelé, koronájukkal felfelé.” (Weöres 1979) Hasonló értelemben válaszol Weöres Hornyik Miklósnak a Híd folyóirat 1967-es számában az eredetiségre vonatkozó kérdésre: „Paradox, mégis így van, hogy aki bátran asszimilál minden külső, idegen hatást, ami szól hozzá, ami vonzza, valahogy különössé színeződik. Aki viszont eredetiségre törekszik, kialakítja ugyanazt a profilt, mint a többiek.” (Hornyik 1967: 1131)

Az életmű effajta sokszínűségét a legtöbb kutató éppen egy közös „egész” – ezt jól mutatja a Kulcsár Szabó Ernő által Weöres szemléletmódjára alkalmazott „interkulturális érvényű létegzés” fogalma (Kulcsár Szabó 1993: 67) –, vagy „ősforma” (lásd jóval korábban, 1973-ban Szócs Géza ilyen irányú megnyilatkozását, Szócs 1973: 1856) eszménye, jobban mondva költészetfilozófiai igénye felől értelmezi, s e tekintetben az újabb közelítésmódok – például a '90-es évekből Rochleitz Kyra keleti indíttatású, illetve a 2000-es évekből Bartal Mária antik filológiai alapozottságú szövegei (Rochleitz 1994, Bartal, 2014, különösen pedig Boros 2015) – sem kérdőjelezik meg az életmű egészének illetően szemléletét.

A párhuzamként megjelölt orosz költő lírája, valamint az abból és elméleti írásaiból kibontható nyelv- és költészetfelfogása egyebek között éppen e „holisztikus”, mondhatni „életelvű”, a művészetet a lét teljességének újraalkotásaként való elgondolásmódban, illetve, Nietzschevel szólva (aki egyik szerzőnk előtt sem volt „ismeretlen”) a művészet élet feletti uralmának folytonos hangsúlyozásában szólaltat meg a Weöresével nagyon is rokonítható költői gondolatokat.

A két költői szemléletmód hasonlóságának részletes kifejtésére ezen írás keretein belül nyilván nincs lehetőség, ezért kénytelen vagyok a megfeleltethető problémakörök jelzésszerű megjelölésére korlátozni mondandómat. Az első hasonlóság a Weöres kapcsán már említett „életteljesség” rendre megfigyelhető artikulálása (az esztétikai írásokban és a verses lírai szövegekben egyaránt), az, amit Kabdebó Lóránt a „személyes létezésünk és a létezés teljességének összehangolása”-ként nevezett meg (Kabdebó 2017). Ez igencsak egybecseng Mandelstamnak az „akmeizmus” költői irányzatáról (az orosz szimbolista líra ellenében) meghirdetett alapvetésével. Idézem Mandelstam 1912-es, de csak 1919-ben publikált *Az akmeizmus hajnala* című írását: „A művész legfőbb becsvágya maga a létezés.” (Mandelstam 1992c: 28.)

Ezt a „létteljességet” célzó költői igényt mindkét szerző lírájában a mitologizmus, s azon belül is elsősorban az antik, pontosabban a görög kultúra kitüntetett és világosan reflektált hatóereje képviseli. Mint ismert, Mandelstam számára a költői szó egyszerre a kultúra tör-

ténetének sűrítője és hordozója, és érzéki, anyagszerű test, eleven tárgy, mely a hétköznapi érintkezés közvetlen bizalmosságát és mindennapiságát úgy képes szolgálni, hogy egyszersmind szimbólumként is működik. Tárgyi-anyagszerű létező, ugyanakkor szimbólumképző természetét éppen *artikulált hangzásnak* köszönheti, amit Mandelstam *A szó természetrajzáról* című írásában „a szabad megtestesülés rejtélyé”-nek nevez (Mandelstam 1992b: 15.), s az orosz nyelv „hellenisztikus világlátásának” sajátos következményeként ismer föl, mely lehetővé teszi a szó „hangzó és beszélő testté” válását. „Az orosz nyelv hellenisztikusságát azonosíthatjuk életszerűségével, lét-teliségevel. A szó hellenisztikus értelemben nem más, mint tevékeny test, amely eseménybe oldódik.” (Uo.: 15.) S a szó mint artikulált hangzás, mint cselekvés, mint *cselekvő test* és ennek okán mint létbeli, egzisztenciális esemény elgondolása nagyon is egybecseng a Mandelstam-kortárs Bahtyin hasonló meglátásaival – utalva ezzel Papp Ágnes Klárának a Weöres költészetét karneváli megközelítésben tárgyaló írására, valamint Bartal Mária azon megállapítására, miszerint Weöres költészetében „testet kap a hang”, illetve hogy ott a test egyfajta átszellemiesítéséről beszélhetünk. (Papp 2017, Bartal 2017.)¹

A szó illetően felfogása egyszersmind a *költői hagyomány sűrítettségének* felismerését is jelzi, meglátásom szerint mindkét költő esetében. A *vers születésében* Weöres hangsúlyozza, hogy egy költemény „minden porcikája élmény-származék; és sosem egyetlen élmény áll a vers mögött, hanem milliónyinak kibogozhatatlan szövedéke”, mert élményként „kaptuk a fogalmainkat, szavainkat, írásjegyeinket”. (Weöres 1986: 241.) Épp ezért a művészetet nem a semmiből teremtés mintájára gondolja el, mondván, csak a művész „rendelkezésére álló tárgyi és szellemi elemek felhasználásával” jöhet létre a költemény, vagyis „minden művész-munka cselekvés, mégpedig valamit létrehozó cselekvés: készítés.” (Uo.: 221.) Nem idegen ettől a mandelstami vélekedés: „Az akmeizmus azoknak való, akik az építés szellemétől megszállottan nem mondanak le kishitűen saját súlyosságukról, hanem örömmel elfogadják azt, hogy felébrednek és kihasználják a súlyban építészetileg szunnyadó erőket. Az építész így szól – „Építetek, tehát igazam van.” (Mandelstam 1992c: 29.) A művészi forma anyagiságának és térbeliségének elgondolása pedig Weöresnél így hangzik: „Ha elkészült a költemény [...] a vers, mint az alkotó-lélemben történő időbeli folyamat, megszűnik: állandó alakúvá válva, a térbeli anyagra bízta magát, vele létezik és vele pusztul.” (Weöres 1986: 260.)

A költés mint készítés Weöresnél a nyelv hangzósságára épít – vö. *A vers születésében* egyértelműen idézett híres Arany-levél zárlatával: „Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgy, hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat” (Weöres 1986: 235.) – vagy a zúgásból, zümmögésből kibomló versszövegekről mondottakkal: „Egy jambikus versforma dongott a fejemben: a a b – c c b rímmel; nem kívántam teljesen alkalmazkodni hozzá, hanem inkább körülötte keringeni mindenféle változatokkal.” (Weöres 1986: 248-249.)

A vershangzás, a ritmus és a térbeliség összefüggése mindkét szerzőnél meghatározó. Weöres, akárcsak a magyar költészetben Pilinszky, a versírás aktusát eleve elválaszthatatlannak tartotta a térbeli, fizikai mozgástól („Írok pár sort, körbesétálok, megint írok pár sort, esetleg javítok a kéziraton...” Weöres 1986: 239.). Másfelől ismert, hogy Mandelstam a *Beszélgetés Dantéről* című tanulmányában az egész *Isteni Színjátékot* a lépés és a járás ritmusának és poétikájának megvalósulásaként értelmezi („A Pokol, de különösen a Purgatórium dicsőíti az emberi járást, a lépések nagyságát és ütemét, a lábfejet és alakját. A lélegzéssel összekapcsolódó, gondolattal telített lépést Dante a prozódia forrásaként fogja fel”). Illetve: „Danténál a filozófia és a költészet mindig talpon, úton van. Még a pihenő is a felgyülemlett mozgás válfaja: a beszélgetés színhelyét hegymászó erőfeszítésekkel alakítja ki. A versláb – belégzés

¹ Jelen cikk szerzője a forma problémája kapcsán írt erről Weöres költészetét vizsgálva (Horváth 2014).

és kilégzés – lépés.” (Mandelstam 1992d: 86). Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy Mandelstam feleségének híres memoárja szerint „O. M. verscsinálás közben mindig mozogni vágyott. Járkált a szobában – sajnos, mindig ólakban laktunk, nem sétálhatott kedvére; kifutkosott az udvarra, a kertbe, a bulvárra, kószált az utcán.” „Csak kétszer láttam életemben, hogy O. M. verset csinált, és nem mozgott.” (Mandelstam, 1990: 198.)

További költészetfilozófiai és „habitusbeli” párhuzamok sorolása helyett két versnek, Mandelstam *Fogadj el szívesen...* és Weöres *Fuga* című szövegének rövid elemző összevetésére szeretnék rátérni. Úgy gondolom, a két, időben eltérő születési idejű (1920-as és 1968-as), ám az adott történeti-politikai szituációt tekintve a keletkezés kontextusát illetően egymással „párba állítható” versszöveg mind motivikus, mind kompozicionális tekintetben, vagyis poétikai eljárásait illetően hasonlóságokat mutat. Első érvként az alapmotívumok meghatározó, narratívaszervező erejét emelném ki: Mandelstam szövegében a *nap*, a *méz* és a *méhek* visszatérő motívuma, míg Weöresnél a *kígyó* mozgása mentén fejlik ki egy talán nehezen értelmezhető, ám kétségtelenül kirajzolódó lírai „történet”. Az említett szavakban felhalmozódó kulturális jelentésrétegeket aligha szükséges hangsúlyozni: a *méh* mint szó-szimbólum az európai kultúrában általában az élet túlradó bőségét és termékenységét, s egyben mulandóságát, a gyors halált jelképezi (gondolhatunk itt a Mandelstam-versben nevesített Perszephonéra is, akinek papnőit méheknek nevezték). A méhek a korakeresztény művészetben a krisztusi áldozathozatal és feltámadás, s az európai irodalom történetében a költészet szimbólumai, miként az általuk készített méz a felhalmozott tudás és kultúra, egyszersmind a *nappal* együtt az élet telítettségének jelképeként értelmezhető. A Weöres-vers „kígyója” szintén archaikus szimbólum: ismert a különböző népek kozmogonikus mítoszaiban realizált meghatározó funkciója, élethez és halálhoz való kötődése, s keresztény szimbolikája is. Élet és halál körforgását a Weöres-szöveg *kút*, *hab*, *áradat*, *áramok*, *búborék* szavai mint a víz teremtő és pusztító, az óskáosz és egyszersmind a belőle születő rend archaikus-mitologikus elgondolását reprezentáló „kulturális sűrítmények” csak megerősítik.

A két költői szövegben elmondott „történet” analóg pályát fut be. Mandelstam alkotásában az „életteli” élettől („Fogadj el szívesen a tenyeremből / egy csöppnyi napot és egy csöppnyi mézet...”) a halál „létformáján” keresztül (lásd a 2. vsz. paradoxonjait, a 3. vsz. „meghalnak”, feltehetőleg nem véletlenül folyamatos igéjét, a *Taigetosz* említését a 4. vsz.-ban és a „holt méhekét” az utolsóban /a vers oroszul „holt méheket”, s nem tetemeket mond!/) jutunk el egy elsőre halottnak tűnő, ám akusztikailag annál elevebb („zörgő”) produktumhoz, a nyaklánc-hoz, amely nyilvánvalóan értelmezhető a vers autopoétikus, önreflexív trópusaként. Weöresnél ezt a „történetívet” jóval érzékletesebben a kígyó megmozdulása, felemelkedése, kitörése és lehanyatlása, vagyis pusztulása („kútból emelt fejű kígyó széttiporva, /.../ hamvatlan kihülve, sárral egyesülve”) rajzolja ki. De a lírai narráció Weöres szövegében is finoman áthangolja a halál értelmezését a „hengerítő áramokban elomolva” sornak köszönhetően.

A körkörösség és a keretes szerkesztésmód mindkét költeményben ugyanezen konklúzió megformálásához vezetheti az interpretátort. Mandelstamnál nemcsak a meghatározó szó-motívumok reddíciója, hanem azok tükörszimmetrikus, az epanodosz retorikai alakzatát megvalósító visszatérése (lásd az orosz eredetiben: 1. vsz.: *nap – méz – méh*, 5. vsz.: *méh – méz – nap*) is megnyilvánítja a visszatérés és a körforgás költői konceptusát. A Weöres-versben a „keretezés” a narratíva szintjén a kígyó felemelkedésében (kvázi születésében) és halálában teljeseedik be, a körkörösség pedig a „hengerítő áramokba elomolva” verssorán túl a verszáró ciklikus permutációban, az „önfarkába harapó kígyó” alakzatában tárul fel:

hol a tajték álom
az álom ékkő
az ékkő valóság
a valóság kígyó
a kígyó tajték

Míg azonban Mandelstamnál az élet-halál átmenete, s tegyük hozzá, az ennek eredményeképp értelmezett költői alkotás, vagyis maga a versszöveg (Lator László fordításában: „méből napot formáló kicsi méhek / teteméből készült zörgő nyakéket”) egy antik mintát követő, rendkívül kiegyensúlyozott, a fokozatosságra épülő proporcionális versszerkezetben létesül és rögzül (mely szerkezet talán nem véletlenül imitálja a dantei tercínát, még ha a rímstruktúra megbontása és a kizárólag hatodfeles jambusi sorok okán némileg relativizálja is azt), addig Weöresnél mind a lírai narratívában, mind a szöveg ritmikai és tipográfiai folytonosságában hangsúlyt nyer a szakadás, a törés mozzanata (vö. „Táncol koronája ékkő / fenn / de lenn / csörren összetörve”). Ezt a (tegyük hozzá, a szövegben egyetlenként megmutatkozó) szakadást azonban az imént idézett verszáró, a matematikai ciklikus permutáció szabályai mentén kiépülő körkörös szóláncolat hivatott kompenzálni, s ezáltal a vers egészét mégis csak az élet-halál körköröségének és a lét mitikus végtelenségének gondolatára „futtatja ki”.

Bibliográfia

- Bartal Mária 2014: *Áthangzások. Weöres Sándor mítoszpoétikája*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Bartal Mária 2017: Az ahumán beszéd poétikai kísérletei Weöres Sándor költészetében. In: *„Beszélhetnek a kortársak”. Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról*. Szerk. Radvánszky Anikó. Budapest: Ráció Kiadó. 99-108.
- Boros Oszkár 2015: *„Weöresiadó”. A líranyelvi, filozófiai és zenei tradíció elemei a Weöres-életműben és annak utóéletében*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Hornyik Miklós 1967: Műhelybeszélgetés a költészetről a „Hold és Sárkány” szerzőjével. In: *Híd* 1967/11: 1119-1127.
- Horváth Kornélia 2014: Weöres Sándor és a „forma”. In: Horváth Kornélia: *Költészet és forma. Líraszemléleti kérdések a modern magyar irodalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kabdebó Lóránt (2017): Weöres Sándor poétikájának jellegzetességei. In: *„Beszélhetnek a kortársak”. Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról*. Szerk. Radvánszky Anikó. Budapest: Ráció. 76-98.
- Kulcsár Szabó Ernő 1993: *A magyar irodalom története 1991-1945*. Budapest: Argumentum.
- Mandelstam, Oszip 1975: *Csillapíthatatlan szavak*. Vál. Pór Judit. Ford. Garai Gábor, Kálnoky László, Lator László, Pór Judit, Rab Zsuzsa, Somlyó György. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Mandelstam, Nagyezsda 1982: *Emlékeim*. Ford. Pór Judit. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Mandelstam, Oszip 1992a: *Árnyak tánca. Esztétikai írások*. Ford. Erdődi Gábor. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Mandelstam, Oszip 1992b: A szó természetrajzáról. (1922) In: Mandelstam, Oszip 1992a: 11-27.
- Mandelstam, Oszip 1992c: Az akmeizmus hajnala. (1912, 1919) In: Mandelstam, Oszip 1992a: 28-32.
- Mandelstam, Oszip 1992d: Beszélgetés Dantéről. (1912, 1919) In: Mandelstam, Oszip 1992a: 82-131.
- Nietzsche, Friedrich: A nem-morálishan felfogott igazságról és hazugságról. Athenaeum I. 192/3.
- Papp Ágnes Klára 2017: Szerep és maszk Weöres Sándor költészetében. Weöres Sándor költészetének karneváli vonásai. In: *„Beszélhetnek a kortársak”. Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról*. Szerk. Radvánszky Anikó. Budapest: Ráció Kiadó. 80-98.
- Rochleitz Kyra 1994: A test méltósága. Szent Pál és a gnózis. In: *Pannonhalmi Szemle* 1994/4: 48-57.

- Szócs Géza 1973: A parton Proteus alakoskodik. (A megtalált vers.) In: *Korunk*, 1973/12: 1849-1857.
- Weöres Sándor 1976: *Egybegyűjtött műfordítások* 1-3. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Weöres Sándor 1979: Megfejtés a „Rejtelem”-re (Részlet). In: *Weöres Sándor Bibliográfia*. Budapest. 1979: 7-8.
- Weöres Sándor 1986: A vers születése. (Meditáció és vallomás). In: Weöres Sándor 1986: *Egybegyűjtött írások* 1. Budapest: Magvető. 219-261.

MELLÉKLET

Oszip Mandelstam:

Fogadj el szívesen

Fogadj el szívesen a tenyeremből
egy csöppnyi napot és egy csöppnyi mézet,
Perszephoné méhei így akarják.

Ki köthet el bárkát, ha nincs kikötve,
ki hallaná a prémes talpu árnyat,
ki győzhet a vadon-lét riadalmán?

Vigaszul csupán a csókok maradnak,
oly bolyhosak-pihések, mint a méhek,
melyek meghalnak a kasból kiszállva.

Zúgnak az éj áttetsző sűrűjében,
a Taygetos rengetegében élnek,
étük idő és ménta és tüdőfű.

Vedd szívesen vad ajándékomat hát:
mézből napot formáló kicsi méhek
teteméből készült zörgő nyakéket.

(1920, ford. Lator László)

Weöres Sándor:

Fuga

mennyi forró szakadékból szomja felkél
minden hűvös kútban veszti szomját
kútból emelt fejű kígyó
ahány tűzből habját gyűjti folyton
annyi áradatban elfolyatja
süket éjbe
zártan mélyen boltozódó
mell bordái közt kovában és palában

teste gyűrűjébe bilincselten
föld súlyával elnyomottan
fúrja vak fejét emelten
álmot hengerítő áramokba
forrva kószán
kúszva folyvást
emelt ékkő fejű táncos imbolyogva
mennyi álmod folytat ébren
annyi ébrenlétet forgat álma
őrzi s elfolyatja
folyton elfolyatva őrzi
fúrva hogy a pala pattog kova sercen
teste gyűrűjét kibontja
forró szakadékból felszökellve
éles feje tajtékozva
múlhatatlan múlását dörögve
búborékát sziporkázza égre
táncol koronája ékkő
fenn
de lenn
csörren összetörve
kútból emelt fejű kígyó széttiporva
hengerítő áramokban elomolva
hamvatlan kihülve sárral egyesülve
hol a tajték álom
az álom ékkő
az ékkő valóság
a valóság kígyó
a kígyó tajték

Sándor Weöres i Oszip Mandelstam (Paralele poetologiczne i poetyckie)

Streszczenie

Studium ma na celu wskazanie paralel pomiędzy dwoma dwudziestowiecznymi poglądami poetyckimi i reprezentacjami tekstowymi autorstwa Sándora Weöresa i Oszipa Mandelstama, które zostaną wyłonione na drodze analizy teorii poetologicznych obu twórców, sposobu ujmowania przez nich zagadnienia poezji oraz na podstawie ich praktyk artystycznych. Dająca się na wiele sposobów wykazać analogia między nimi, zostanie udowodniona na drodze analizy ich refleksji związanych z aktem tworzenia, będzie oparta na analizie dwóch krótkich wierszy, co pozwoli na wyekspozowanie dostrzeżonych paralel zarówno w odniesieniu do węgierskiej, jak i rosyjskiej literatury naukowej.

A nyelvi játék reprezentációja Varró Dániel költészetében

1. Bevezetés

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a kortárs költészetben hogyan változott a nyelv, milyen nyelvi konstrukcióknak lehetünk a szemtanúi. Ez nem azt jelenti, hogy a korábbi „hagyományos” költészetnek tulajdonított értékek, vívmányok eltűntek volna, hanem egyfajta újraértelmeződés történt, illetve a költészet konvencionálisnak mondható kerete még jobban kitágult. Vagyis nyelvileg, tematikailag alakult át a költészet, de tudatosan vissza-, visszanyúlt a korábbi költeményekhez. A kortárs költészet jól reprezentálja a mai magyar nyelvben levő átalakulást, reflektál azokra. Így amikor ezeket a verseket olvassuk, olyannak érezzük, mintha a mindennap használt beszédnek lennének fültanúi, vagy mégse?

Jelen írás célja, hogy a költészet nyelvi lehetőségeinek kiaknázását vizsgálja – kognitív szemantikai-hermeneutikai keretben – Varró Dániel költészetében. Verseinek témája a mai ember mindennapi problémáit ragadják meg. Nyelvében közelít a beszédhez, azonban rímelésben, ritmusában követi a hagyományokat. Költeményei közül a gyerekeknek, a fiataloknak írt versei (a Hetvenkedő, vagy a Kistesó, Emil) kerülnek elemzésre. A nyelvi játék több szemantikai szinten valósul meg: szavak, mondatok, és az egész kontextus szintjén.

2. A nyelvi játék meghatározása

Ha a nyelvi játékot akarjuk definiálni, akkor az alapján lehet, hogy mi nem tartozik körébe. Eszerint a nyelvi játékot a következőképpen határozhatjuk meg: az, ami eltér a megszokottól és a konvencionálistól (Kugler – Tolcsvai Nagy 2000: 172). És az a konvencionális, ami a közösség által begyakorlott és elfogadott nyelvileg, ez kiterjed a mondat- és a szövegalkotásra is. Az eltérés sokszor az olvasó számára mehökkentő, mert a nyelvhasználatából kiindulva, azt állapíthatja meg, hogy itt valamilyen nyelvi eltérés van.

Azonban ez nem azt jelenti, hogy amikor a nyelvvel úgymond játszunk, akkor teljesen más nyelvet beszélünk. A nyelv a jelentés által alakul ki (ld.: Langacker 1987), és nem csak szabályok rendszere, hanem elsődlegesen a beszélő használatából, a jelentésből alakuló komplexum. Ezért amikor a nyelvet meghatározzuk, fontos, hogy egy komplex rendszerként tekintünk rá. Létezésünk konstrukciója nagymértékben függ a nyelvtől (ld.: Heidegger 2007), sőt mondhatnánk kizárólagosságot is. A nyelv áthatja a gondolkodást, relációban áll vele, abból konstruálódik meg, ezért a használatban nyeri el funkcióját. A nyelv az emberi létezésnek a megismerés közege (Tolcsvai Nagy 2015: 174). Ezért a megismerés szorosan összefügg a nyelvvel. Ahogyan az adott megszólaló megismeri a világot és reprezentálja azt, abból kitűnik, hogy milyen a viszonya a közösségi konvenciókhoz, és az egyéni begyakorlottságra (saját nyelvhasználat) mi a jellemző. A nyelvi játék ebben a kontextusban érthető meg. A megnyilatkozóknak tisztában kell lennie a közösségi konvenciókkal, mert akkor lesz érdekes és humoros az eltérés, ha tudjuk mitől térünk el. Az eltérést úgy képzeljük el, hogy valamilyen jól ismert szó vagy szöveg lesz a nyelvi játék kiindulópontja.

A nyelvi játék nagyon sokféleképpen valósulhat meg: hangok szintjén (pl.: rímelésben), szavak szintjén (pl.: szavak rövidítése, szavak felcserélése), mondat szintjén (pl.: palindrom) vagy szöveg szintjén (témában). Természetesen ezek a kategóriák nem élesen lezárt kategóriákat jelentenek, mert sok esetben csak az egyik vagy csak a másik valósul meg, vagy több kategória is összeolvad. De a nyelvi játék érdekessége abból adódik, hogy jól ismert sémákat használ. Jelen esetben a lírai műnél kétféle módon történik meg a „húha” érzés. 1. ezt én is mindennap mondom; 2. ez a mindennapi beszédben nem így hangzik el. Ettől a nyelvi konstruálástól lesznek a nyelvi játékok merőben újak. Felmerül a kérdés, miért és kik használják őket? Az emberi létezés szorosan összefügg a játékkal, így a nyelv is egyfajta játéknak fogható fel (Wittgenstein 1989), és amikor a létezésre akarunk választ adni, és esetleg valamilyen félelmet akarunk leküzdeni vagy csak az adott szituációt szeretnénk leegyszerűsíteni, valamilyen más hangnemre terelni, akkor megjelenik a nyelvi játék.

3. A lírai művek befogadása különös tekintettel azokra, ahol a „játék” is megjelenik

Ebben a fejezetben röviden áttekintem a líra definícióját és annak sajátos befogadását. A líra kategóriájának meghatározása és pontos definíciója már az ókortól kezdve problematikus. Az ókorban sem volt egy olyan egységes kategória, amely azt mondta, hogy csak ez a líra, mert a tragédiával és a komédiával foglalkoztak (Bernáth et al. 2006: 240). Bár már Arisztotelész is érinti Poétika c. művében, de ez nem egy körbehátrólt fogalom, mert csak az utánzásal kapcsolatban említi meg (Arisztotelész 1994: 9-10). A valóság utánzásában kiemelt hangsúlyt helyez arra, hogy a költő vagy a szereplők szólalnak-e meg. A későbbiekben is volt egyfajta elgondolás a líráról¹, azonban csak a romantika korában kezdik el a műnemek kategóriáját leírni. És ekkor a líra recepciójában az érzelm kerül előtérbe, mégpedig az egyén érzelme. Így a kategória meghatározó eleme a közvetlenség és a szubjektivitás lesz. A szubjektum önkifejezése lesz a mérvadó.² Az Énnek kitüntetett szerepe lesz, és majd a 20. században kérdőjelezi meg mindezt. De ez nem azt jelenti, hogy teljesen elutasították volna ezt az elgondolást, hanem előtérbe kerül a nyelvi megalapozottság. Hegel munkájában azt vizsgálja, hogy az Én hogyan konstruálódik meg nyelviileg (Hegel 2004). És ebben az elgondolásban nagy szerepe lesz a befogadónak, aki olvassa a szöveget.

A lírai alkotások befogadása leegyszerűsítve a következő: a lírai megnyilatkozó és a befogadó viszonyából kialakuló diskurzus. A kognitív nyelvészet³ és a hermeneutika alapján azt lehet mondani, hogy az irodalmi szövegek diskurzusa akkor jön létre, amikor az olvasó a kezébe veszi az adott írást (vö.: Gadamer sakk-játszma elmélete: Gadamer 1984). Így relációba hozható a mindennapi beszéddel, amikor a megnyilatkozó beszél, akkor a másik figyelmét egy adott jelenetre irányítja (közös figyelmi jelenet) (ld.: Tátrai 2011; Tomasello 2002). És ugyanez történik a líra esetében, de itt a lírai megnyilatkozó⁴ irányítja a figyelmet a lírai beszédhelyzet során az adott jelenetre, az olvasó arra figyel, az kerül megértésre. A lírai szövegek nagyobb mentális

¹ A reneszánsz korában is volt egy ún. normarendszer, amelyet a lírának tulajdonítottak, de még mindig nem történt meg a líra pontos körülhatárolása.

² Ezt látjuk Goethe, Hegel műveiben, melyek hatása kiterjed egész Európára.

³ Stockwell (2002) kognitív poétikájában a figyelmet a jelentésalakulásra irányította.

⁴ A lírai megnyilatkozót ne azonosítsuk az íróval. Természetesen az íróval számolnunk kell az értelmezés során, de hiba lenne, ha ezt teljes mértékben megtennénk. A lírai megszólaló a szöveg kontextusában konstruálódik meg.

erőfeszítést várnak el az olvasótól, mert neki kell megalkotnia a fiktív diskurzusvilág kontextusát (mikor, hol, kivel történik valami). Ez egy folyamat, mert folyamatosan kell a befogadónak alakítania a lírai kontextust a nyelvi szimbólumok által. A lírai megnyilatkozás sok esetben az én szempontjából kerül leírásra (pl. hazám, múlt reggel), ami a közös figyelmi jelenet kiindulópontjaként szolgál és egy fiktív diskurzusvilág megalkotásához segíti az olvasót. Ezért a líra sajátossága, hogy a befogadó ismereteire, tapasztalatira nagyobb mértékben támaszkodik. Így amikor a lírában egy valaki lesz a megszólított (pl.: hitves), akkor szintén a megszólítottak között van az olvasó is, még ha tőle el is fordul a megszólaló (Tátrai 2012). Ezért érzi az olvasó azt, hogy hozzá, neki vagy helyette szólal meg a lírai mű. A lírai műalkotások fontos vonásának ezt a személyességet kell tartani, vagyis a nyelvi megalkotástól, a diskurzusvilág felépítésétől, a jelentéskonstruálástól válik személyessé. Részben ezzel összefüggésben és ettől eltérően azt lehet megállapítani, hogy a lírai szövegek igen személyesek (lírai közvetlenség), azonban részben „távolságot” is reprezentálnak (Tátrai 2006), ugyanis amikor nem nekünk szól a szöveg, hanem konkrétan valakihez, akkor úgy érezhetjük, mintha mi külső szemlélőként olvasnánk a szöveget. Azonban ebben az esetben is meg fog valósulni a nézőpont áthelyeződés, és részben kívülállóként, részben a megszólítottal való azonosulásban fogjuk értelmezni az adott szöveget.

És hol kap helyet a nyelvi játék? A nyelvi játék többszintű szemantikai értelmezést fog jelenteni. Ezért, amikor a befogadó találkozik vele, könnyen fogja azonosítani azokat. Saját mindennapi nyelvi ismereteire hagyatkozik, vagyis amikor új információt értelmez, akkor az addigi ismereteiből kiindulva fogja azt értelmezni. Amikor a befogadó a lírai szöveggel találkozik, előzetes (műfaji) ismereteire fog támaszkodni. Így amikor egy játékos nyelvi konstrukcióval találkozik, akkor nemcsak az adott szövegvilág szintjén fogja azt azonosítani, hanem az egész líráról alkotott tudása is aktívvá válik, változik, és abba épül bele az új információ. Ebből következően, amikor valamilyen játék valósul meg a líra bármelyik szintjén (pl.: rímekben – Simon 2016), akkor egy új minőséget kapcsol hozzá, és az addigi szöveg fontos funkciója lesz a játék. A játék így az olvasóra van bízva részben, mert az ő aktuális tudásától, értelmezésétől függ, hogy mit tekint játéknak. A szöveget a befogadó adaptálja (Simon 2016: 28) egy referenciakerethez, miközben az új értelmezést alakítja. A hétköznapi nyelvhasználatban bizonyos konvenciók alakulnak ki, ami azért is lehetséges, mert bizonyos konstrukciókat kezdünk el használni, amik sémává alakulnak. A nyelvi játék az ettől való eltérés, amit mindennapi szövegeinkben is használunk bizonyos célból, pl. reklámban. De az irodalom ezt a nyelvben rejlő lehetőséget sokkal nagyobb mértékben használja ki (Tolcsvai Nagy 2013), és nem kell olyan „technikai háttértudás”, mint az élőbeszéd tekintetében. A lírai szövegek mindig a jelenkori befogadónak szólnak és itt és most érthetőek. Azonban a nyelvi játék, melyet majd Varró *Emil* c. versében is alkalmaz, kérdéses, hogy mindenki számára érthető vagy csak annak a befogadónak, aki ismeri az adott szavak jelentését.

4. Varró Dániel költeményei közelebből

Varró Dániel a kortárs költészet nagyon fontos szereplője, azt lehet mondani, hogy az egyik legismertebb is. Verseiben jól reprezentálódik a mindennapi nyelv, és azok a nyelvi játékok, melyek párhuzamba vonhatóak a korábbi költészet hagyományaival. A kortárs magyar irodalomban a költészetet a különféle beszédmodok kezdik el jellemezni, és olyan önálló életművek kibontakozásának vagyunk a szemtanúi, melyek megpróbálnak az élet alapkérdéseire választ adni, és ehhez a nyelvnek az újraértelmezését is végrehajtják. A líraiságban megmarad a lírai szubjektum fontossága, mert a befogadó, amikor a verset olvassa, akkor a műben megjelenő

Énnek nagy szerepet tulajdonít, és ez alapján hajtja végre az értelmezést (Kulcsár-Szabó 2007). A nyelvi önkifejezés a kapocs a lírai én és a befogadó közt, és ennek átalakulásának vagyunk a szemtanúi. Varró Dánielnél a nyelvi fordulat abban ragadható meg, hogy a mindennapi szavakat bevonja a poétika világába, így azokat egy új szintre emeli. Verseiben a nyelvi szerkezetek megalkotottsága olyannak tűnik a befogadó számára, mintha a mindennapi beszéd mimézisei lennének. Azonban mellette virtuózan használja a rím, a ritmus hagyományait, amelyek verseinek gördülékenységet adnak, és a játékosság megteremtői is lesznek. Három verset elemzek tőle, bemutatva, hogy a nyelvi játék tematikában, szavak és szöveg szintjén is megjelenhet. Gyerekversekről van szó, melyeknek a 20. században fontos tradíciója volt – egy olyan nézőpontból kerül bemutatásra bennük a világ, ahogyan a gyerekek látják. És ennek a maszknak a lehetőségét használja ki Varró is a verseiben. Ami a nyelv egyszerűségére, a világ másképpen való megértésére, a nyelvi játékra való felszabadulására ad alkalmat.

Kistesó

A kistesó ordibál
a kistesó hisztis
kaját a székből eldobál
és szétszedi a sánt is.

A sánt azt sajnos szétszedi,
a kistesó rombol,
a kistesó gonosz dzsedi,
lézerkardozom jól.

A kistesó az bajt csinál,
az felborít meg eltép,
a kistesó az Jancsikám,
hát hányszor mondjam el még?

A kistesónak van cici,
de fagyi nincs, csak tölcsér,
a kistesó az még pici,
a nagy dömperre fölér.

A kistesó a viccemen
nevet, min más csak hajtép.
A kistesónak sicc! De nem
megy mégse sajnos arébb.

A kistesó félelem,
hogy el akarja venni!
A kistesót, míg énvelem van, nem bánthatja senki.

Leszek, ha éri támadás,
háromszáz hősi hellén,
nem tűröm el, hogy bántsa más!
Kupáncsapom, ha kell én.

A *Kistesó* c. versben a kistesó lesz a vers központi témája, a köré szerveződik, társul a vers többi szava, mondata is. A kistesó megnyit egy olyan szemantikai teret, ami már magában

foglalja, hogy a nagytesó szemszögéből látjuk a történeteket. Illetve már magában ez a kifejezés, hogy kistesó, gyereknyelvi, játékos szórövidítésre utal, és eltér a semleges kiindulópontú kistestvér elnevezéstől. A tesó szó szemantikai mezejét kifejezi, hogy valamilyen bizalmas társas viszony van a lírai megszólaló és a kistesó közt. A kistesó, mint az értelmezés kiindulópontja minden versszakban megjelenik az utolsó kivételével. Ez a sokszori ismétlés is egyfajta játékot eredményez, mert a gyerekek szoktak többször elmondani mindent, illetve amikor a másik valami rosszat tesz és áruzkodni kell, akkor hangzik el többször a másik neve. Ami érdekes, hogy az egész szöveg a nagytestvér szemszögéből írja le a másikat, amely párhuzamba vonható Szabó Lőrinc *Lóci óriás lesz* c. költeményével. Mindkét versben a gyermeki nézőpont érvényesül, hogy ők hogyan látják a világot. Azonban ez is egy nyelvi játék, mert a gyermeki nézőpontot a felnőtt írja le, így a felnőtt elképzelte gyermeki világ is érvényre jut.

Csak egyszer van néven nevezve a kistesó, és akkor is a felnőtt aspektusa jelenik meg: „*a kistesó az Jancsikám*”. Ebben a megszólításban benne van, hogy a kistesónak, akár milyen rossz is, minden meg van bocsátva. A Jancsikám egy becenév, mely kicsinyítő képzővel is el van látva, ezáltal ha az olvasó nem is tudná, akkor is kiderülne számára, hogy kisgyerekről van szó. A birtokos személyjel a szó végén a kedvességet, a szeretet fejezi ki, amit a szülő érez a gyermeke iránt. Ez a lírai mondat az írónia játszótéere is, mert az olvasó tisztában vele, hogy milyen az, amikor a kistesónak mindent szabad, és nem szidják le, ha rosszat is tesz, akkor is kedvesen mondják a nevét. A lírai megszólaló – ebben az esetben nincs konkrét megszólított – nekünk, olvasóknak „panaszodik”. Az olvasó válik kizárólagos befogadóvá, és amikor ez a mondat elhangzik, összekacsint velünk a megnyilatkozó.

A nyelvi játék nagyon fontos szintje ebben a versben is a szó- és a mondathasználat. Olyan szavakkal írja le a szöveg a kistesót, mintha csak tényleg egy gyerekszájából hangozna el: „*eldobál, dzsedi, sicc*”. Ezek a szavak egy olyan minőséget reprezentálnak, melyek a mindennapokra utalnak, és amiket bármelyik gyerek elmondhatna. Bár ebből a sorból kilóg a *hősi hellén* kifejezés, melynek jelentésével egy 4-5 éves gyerek nincs még tisztában. Ennek a metaforikus kifejezésnek a kiterjesztését megerősíti a 300 (egy szép figura etimologicával). A befogadó ismereteire hagyatkozik a megszólaló. A háromszáz görög harcos hősie és fel nem adó küzdelmet folytatott, ugyanúgy a nagytesó is ilyen hősieen védi a kistesót. De az utolsó sor mindezt átértelmezi, mert ha kell – mert nem úgy viselkedik a tesó, ahogy kell –, majd ő *kupáncsapja*. Ez a szó is a játékoságra utal, mert nem megverésről van szó, csak a gyerekek közti perpatvar elrendezéséről.

A versben több szinten megjelenik a nyelvi játék: a szavak szintjén, a rímelés tekintetében, és a mondat szintjén is. Olyan mondatépítést követ, amely a mindennapi beszédre és a gyereknyelvre is jellemző: „*a kistesó az ordibál*”: a személy, aki valamit csinál. A gyerekek jellemzően úgymond a legegyszerűbb jeleneteket megfogalmazva konstruálják meg a világot, mely őket körülveszi. „*Kaját a székéből eldobál*”: itt ugyanúgy egy prototipikus jelenet leírása történik meg, bár az olvasó odatenné azt, hogy dobálja, de ez még jobban a mindennapi beszédre jellemző fordulatot képviseli.

Hetvenkedő

Van nekem egy autóm, képzeld el,
nem benzinnel megy, hanem
lézerrel!
A legnagyobb sebessége
hatszázhat,
ezzel Raikönen se

packázhat!
 Van nekem egy robotom,
 aranyból,
 tudod, hogy tud kirakózni?
 Nagyon jól!
 olyan gyorsan, hogy azt nem is észleled,
 kirakja a százdarabos készletet!

Van nekem egy barátom,
 a Casilas,
 focista és spanyol, mer' a brazil snassz.
 Tudod, hogy véd a kapuban? Egész jól.
 Rúgok neki ötöt, és csak
 négy lesz gól.

A *Hetvenkedő* c. vers ugyanúgy, mint a Kistesó, témáját tekintve a gyerekekhez kapcsolható. Azonban, ha megfigyeljük, minden versszak úgy kezdődik, hogy *Van nekem...* És ez szoros relációt ébreszthet az olvasóban Kosztolányi *Boldog, szomorú dal*⁵ c. versével. Ez utóbbi egy létösszegző versként fogható fel, mert felsorolja mije van, mit ért el az életben. Varró Dániel versében is egyfajta felsorolás látható: mennyi mindene van a lírai megnyilatkozónak: autó, robot, focitehetség. Azonban ez attól válik érdekessé, hogy elmondhatja másnak. Itt a megszólítottra ígék (*képzeld, tudod*) utalnak. Így az aposztrofikus megszólított egy másik gyerek lesz, és bár megtörténik ez a narratív távolság, mégis a jelenkori olvasó lesz a megszólított. A cím utal arra, hogy valamilyen „felvágós” személyről fogunk olvasni.

A versben a nyelvi játékot a tematika és a te közvetlenül megszólított volta adja. Csak akkor érdemes dicsekedni, ha van kinek. Minden dolog, amely a gyermeki világban fontos, reprezentálódik a versben: autó, foci, robot. A felsorolásból kitűnik, hogy minden, amit birtokol a lírai megnyilatkozó az egy fiúra utal, így ki sem kell mondani a versben, hogy fiúról van szó.

A nyelvi játék szorosan összefügg a mindennapi beszéddel, ami a mondat szerkesztés mellett a szavak szintjén is megjelenik. Olyan szavak, mint például: *Raikönen, lézerrel, packázhat* a mai olvasó számára érthetőek.

Emil

Hát el vagyok egészen andalodva
 és gyöngé szívem íme reszketeg
 mióta éjjelente, hajnalonta
 veled titokban ímélezgetek.

Nem kell megszólítás, sem semmi céció,
 és az se baj, ha nincs ékezet,
 csak a keblemben véssődjék e négy szó,
 hogy, Önnek új levele érkezett!

Az egész világ egy linkgyűjtemény,
 az emberek, a tárgyak benne linkek,
 bárhova kattintok te tűnsz elém,

⁵ Van már kenyérem, borom is van, van gyermekem és feleségem. Szívem minek is szomorítsam? Van mindig elég eleségem. Van kertem, a kertre rogyó fák suttogva hajolnak utamra, és benn a dió, mogyoró, mák terhétől öregbül a kamra. Van egyszerű, jó takaróm is, telefonom, úti bőröndöm,.... (Kosztolányi: Boldog, szomorú dal - részlet).

te vagy a felvillanó websiteja mindnek.
Te dobogsz bennem, mint versben a metrum.
Föltettem háttérnek képedet,
s míg körülöttünk szikrázik a chat room,
látlak miközben vakon gépelek.

Hiába nem láttalak, mint embert,
ha minden betűd mégis eleven,
ha érzek, mint a kisujjam az entert...
Van nulladik látásra szerelem?

Varró Dániel költeményeiben nagyon finom visszautalásokat láthatunk a korábbi magyar költészetre.⁶ A befogadónak, ha nem is ismeri ezeket a párhuzamokat, akkor is érthetőek a versei, azonban, ha ezeket az intertextuális jegyeket megtalálja, akkor a szemantikai értelmezés kitérő. Az *Emil* c. vers is gyerekvers olyan szempontból, hogy a fiatalok szemszögéből írja le a szerelmet. A vers számos lehetőséget megragad és visszautal a korábbi irodalmi konvenciókra, de azokat kiterjeszti, újraértelmezi: témában, nyelvezetben, hangulatban és a címben.

A szerelem témája az irodalomban örök, ez az érzés, amely meghatározza az emberi létezést, azonban ebben a versben másként fogalmazódik meg: a szerelem játékként reprezentálódik. A szerelemben ott van a másik, akit csodálni lehet, aki a vigaszt jelenti. Itt is a kedves a megszólított, akinek a levelet küldi, de egy olyan személyről van szó, aki csak a képzeletben él. Az első versszak utolsó soráig még akár egy 20. század eleji vers is lehetne, de akkor kimondásra kerül, hogy „ímélezgetek”. A lány itt egy elképzelt lány, ami csak a vers egészének olvasása során derül ki. A kedves valamilyen biztos pontot jelent, akihez ragaszkodik a lírai én, elképzeli az írásból, de egy idea marad, mert nem látja. A remény azonban, a szerelemre való várakozás áthatja a vers minden egyes sorát, amit legjobban a következő sor fejez ki: *Önnek új levele érkezett*. Nincs megszólítás, ami részben azt is implikálja, hogy mindegy, kinek írunk, csak a szerelem érzése a fontos. Már rögtön a címben megjelenő *emil* (játékos email elnevezés) is azt vetíti előre, hogy mindennapi szavakat használ a szöveg. És, ha a verset végigolvassa a befogadó, ez igaz is lesz: *cécó*, *linkűjtemény* és még lehetne folytatni a sort – mindegyik kifejezés arra utal, hogy kortárs versről van szó. Olyan nyelven íródott, hogy a befogadónak az az érzése támad, hogy „ezt a verset én is megfogalmazhattam volna”. A vers utal a korábbi szerelmes versek tradíciójára, ahol, mindig van egy konkrét kedves, akihez szól a lírai én. Itt is a kedveshez íródik a levél, azonban újítás van például a költői képek használatában. A biztonságot a lírai én a megszólított szerelmében látja, amit költői hasonlaltal fejez ki. „*Te dobogsz bennem, mint versben a metrum*.” Varró versében a szerelem olyan biztos, mint ahogy a versben kell lenni lüktetésnek. És ezzel a sorral nemcsak a szerelem boldogító, szívet megdobogtató érzését fogalmazza meg, hanem kiszólva a sorok közül saját létét, foglalkozását is leírja.

A versben nagyon fontos az éjszaka megjelenése, mert a számítógépezés csöndjében a szeretett személy alakja fel-felvillan chatelés közben. Az éjszaka ellenpontja a fény, amit a chatroom szikrázása reprezentál. Fényével beragyogja az éjszaka sötétjében levő lírai ént, így idézi fel a szeretett kedves alakját

Nem egy beteljesedett szerelemről van szó, aminek újra megtapasztalására vágyik, mert versében csak a betűként megélt, nem látott szerelemnek vagyunk a tanúi. És ennek a mai újfajta szerelemértelmezésnek a legkifejezőbb módja a vers zárata: „*Van nulladik látásra szere-*

⁶ Jelen esetben hasonlóságot lehet felfedezni részben Radnóti Miklós *Levél a hitveshez* c. versével. Mindkét esetben szerelmes levélről van szó.

lem?”, vagyis az első látásra meglátni és megszeretni átértelmeződik. Nem kell látni a másikat, csak a betűkből kibontakozó alakot elképzelní. Vajon igaz szerelem ez, vagy csak a plátóinak egy formája? Egy biztos: a mai szerelemfelfogás játékos reprezentációjának vagyunk tanúi.

5. Összegzés

Jelen írás Varró Dániel verseit értelmezte kognitív-hermeneutikai keretben. A költészetben a gondolkodás, a kultúra reprezentálódik, ebből következően ezek a művek a magyar lélek lenyomatai. Varró verseiben megjelenik a nyelvi játék több szinten is: a mindennapi nyelvben, a mondatszerkesztésben, tematikában. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a játéknak a része az intertextualitás is, amikor korábbi versekre játszik rá.

Bibliográfia

- Arisztotelész 1994: *Poétika*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Bernáth Árpád – Orosz Magdolna – Radek Tünde – Rácz Gabriella – Tőkei Éva 2006: *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*. Budapest: Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda.
- Gadamer, Hans-Georg 1984: *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 2004: *Előadások művészetfilozófiáról*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Heidegger, Martin 2007: *Lét és idő*. Budapest: Osiris kiadó.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2007: *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önreprezentáció a modern költészetben*. Budapest, Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Simon Gábor 2016: *Bevezetés a kognitív lírapoétikába. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive poetics. An introduction*. London, New York: Routledge.
- Tátrai Szilárd 2006: Narratív távolság – lírai közvetlenség. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2012: Az aposztrófé és a dalszövegek líraisága. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 197 – 207.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015: A nyelvi megformáltság szerepe a kultúra autopoietikus és önreflexív folyamataiban. In: *Magyar Nyelvőr* 139/2. 174 – 183.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Wittgenstein, Ludwig 1989: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gry językowe w poezji Dániela Varró

Streszczenie

Artykuł stanowi interpretację współczesnych wierszy w ujęciu kognitywno-hermeneutycznym w oparciu o wiersze Dániela Varró. Przed przystąpieniem do analizy wierszy dokonuję przeglądu ram teoretycznych, definicji gry językowej oraz percepcji liryki. Następnie analizuję trzy wiersze Dániela Varró, poematy pt. *A kistesó*, *Hetvenkedő* oraz *Emil*. W jego wierszach gry językowe są obecne na wielu płaszczyznach: w języku codziennym, konstruowaniu zdań, tematyce. Częścią gry jest też intertekstualność, kiedy poeta koncentruje się na wcześniejszych wierszach. Gry językowe zawsze stanowiły ważną część literatury i można powiedzieć, że współcześnie są w niej być może jeszcze bardziej obecne.

Puha járás, rugalmas, ernyedetlen,
a legeslegkisebb kört rója csak:
erőtánc ez a pont körül, amelyben
kábultan áll egy roppant akarat.

Pompás párdúc A poszt posztmodern állapot Tóth Krisztina Párducpomba című kötetében

I. Tóth Krisztinának, ahogyan egész nemzedékének, a posztmodern nyelvi fordulata nem újítás, hanem kiindulási pont volt, a modern és posztmodern szemléletet kibékítő, a kettő szintézisének kulturális állapota. A valóságábrázolás és a nyelv belső logikája már nem a párhuzam/ellentét dichotomikus viszonylatába rendelődött, nem képezett ellentétet. Ennek a generációnak a valóságábrázolása már nem a kifejezés hagyományos, arisztotelészi értelmében mimetikus. Miközben a tematika, a hangulat, a szociolingvisztikai eszközök a szövegen kívüli valósághoz történő közeledést látszanak erősíteni, a szövegek nyelvi szerkesztettsége éppen a távolodást, az artiztikumot szolgálja.

A posztmodern utáni korszakra több kifejezés is létezik. Emmanuel Bouju ezt a korszakot modernitás utáninak, „epimodernnek”, a modernitás felettinek nevezi. Elméletében hat olyan tényezőt emel ki, amely szignifikáns módon jelzi az új korszak jellemzőit, méghozzá a modern-posztmodern ellentét feloldásán keresztül. A hat jelző a felületiség, a titok (eredetiség), az energia (kiterjedés), a gyorsulás (akceleráció), a hitel (hitelesség), és a folyamatosság (folytathatóság).¹

A Párducpomba (Tóth 2017) nem zárja ki a Pixel (Tóth 2011) rizóma-szerkezetét². Tóth Krisztina prózája nem a regény szorosabb szerkezete felé haladt tovább: a 2013-as Akvárium (Tóth 2013) ma már történelminek számító távlata, a huszadik század második felének regénye után a jelen csak töredékekből olvasható össze.

A nyelven túl a prózai szövegek szerkesztettsége is túlmutat a struktúráján. Az amerikai Raymond Carver így felelt, amikor arról kérdezték, miért nem ír regényt: „Úgy éreztem, a regényíráshoz az kell, hogy az író egy érthető világban éljen, olyanban, amelyekben hinni tud, amelyiket célba veheti, hogy azután képes legyen hitelesen ábrázolni. (...) Ezenkívül meggyőződéssel kell vallania, hogy ez a világ alapvetően igazságos, vagyis indokolt a létezése, érdemes

¹ „Ainsi l'épimodernisme (si épimodernisme il peut y avoir) définira-t-il six rapports singuliers à l'héritage du modernisme, en réaménageant la critique postmoderne de cet héritage: six valeurs pour dire l'acquis de la reprise ironique, du « méta » et du scepticisme actif, mais sans syndrome d'«épuisement» (John Barth); pour confirmer la mort de l'auteur mais aussi pour évoquer le jeu avec son fantôme textuel et son avatar numérique; pour dire la mélancolie ironique qui touche aux figures phares du modernisme séculaire; pour évoquer, malgré l'impouvoir conscient de la littérature, sa puissance et sa légèreté, sa profondeur cachée sous la surface, sa vertu d'engagement et de promesse. Six valeurs que j'appelle: Superficialité, Secret, Énergie, Accélération, Crédit et Esprit de suite.” (Bouju: 93)

² „A rizóma mint filozófiai kategória a deleuze-i értelemben olyan szerveződés, amelynek minden pontja kapcsolatban áll egymással, heterogén és nem-hierarchikus. A rizóma multiplikatív, sokszorozódó hálózat, amely nem érzékeny a szakadásra, illetve ha egy adott ponton megtörik, újra képes épülni meglévő vagy újonnan kifejlesztett vonalaiból. A rizóma kartografikus, a térképhez hasonlóan számtalan kimenettel, kijáráttal rendelkezik...” (Mikola 2007).

írni róla és vélhetően eközben nem foszlik köddé. Az általam ismert világ, ahol életem, nem ilyen volt” (Vajda 1997: 233).

A Vonalkód és a Pixel különálló fejezeteinek összeolvashatósága nem csupán prózapoétikai kérdés. A világ megírhatóságának és olvashatóságának esztétikai dilemmája mögött a világ összeolvashatóságának, jelenségei összekapcsolhatóságának az episztemológiai problémája húzódik meg.

Ezek az írások akár össze is kapcsolható minitörténetek, amelyek azonban azt is jelzik, amit Kertész Imre úgy fogalmazott meg, hogy „Csak a történeteinkből tudhatjuk meg, hogy történeteink véget értek, különben úgy élnénk, mintha még mindig volna mit folytatnunk (például a történetünket), azaz tévedésben élnénk” (Kertész 2003: 36).

II. 2017-ben Tóth Krisztina száznál is több, nyolc év alatt megjelent tárcanovella közül válogatta ki azt a végül a kötetbe került ötvenet. A számokkal való játék nem idegen a szerzőtől: a Vonalkód huszonöt novelláját a pályán töltött huszonöt év, a Párducpompa ötven írását az ötvenedik születésnap indokolta .

A Párducpompa a kétezres évek elejének Magyarországot mutatja, így a hétköznapi élethelyzetek, élmények, események rajzai egyrészt a tárca hagyományába illeszkednek, másrészt olyan költői előzmények közé is besorolható, mint a Radnóti-féle Cartes Postales és a Razglednicák. De világirodalmi előzmény lehet Rilketől *A képek könyve* is.

A tárgyiasság és a kép fogalma amúgy két módon is párhuzamba állítható a kötet írásaival: egyrészt *anyagként*, médiumként. A jellemző alakokat és helyzeteket, a gonosz tanító nénit, a basáskodó portást, a provinciális iskolaigazgatót megjelenítő szövegek fényképként, újság-fotóként mutatják fel azt a megannyi alakot, aki „Ott van a buszon, ott van a metrón, ott van a lakógyűlésen, az iskolai évnnyitón. Ott van mindenütt. Nem hal meg, nem fárad, nem öregszik. Övé az ország, ahol élünk, övé a hatalom” (*A pálya öre*, Tóth 2017: 34).

Másrészt pedig *nyelvként*. Ezen a kötetten is megfigyelhető a Pixel kapcsán már említett, a posztmodern nyelv- és irodalomképehez végrehajtott változás, amely egyszerre mutatja fel valamilyen hiteles nézőpontból a valóságábrázolás és a költői nyelv összeegyeztethetőségének, illetve az irodalom etikai értelmezhetőségének igényét.

És ezt nem elsősorban a tárca műfaja indokolja, hiszen a szövegek beszédmódja nem válik publicisztikussá. Az írói nyelv pillanatfelvételeit az olvasó egyszerre lesz képes saját mindennapi tapasztalatai alapján értelmezni, miközben a szöveg esztétikai megformáltsága miatt felül is emelkedik azon.

A történetek alaphelyzeteit ugyanis a nyelv esztétikai megformáltsága növeszti ontológiai tapasztalattá. A novellák nyelve egyrészt megteremti azokat a hétköznapiakat, amelyeken a későbbiekben éppen nyelve által emelkedik felül, megteremtve azt a felső nézőpontot, ahonnan egyszerre látszik a nyelv által felidézett és a nyelvben teremtett világ.

A kötet cím egyértelműen az esztétikai olvasat elsőbbségét mutatja: „Az van odaírva pink festékszóróval, hogy Párducpompa. Érthetetlen, céltalan és tömör, mint az a súlyos fekete tárgy.” És a címadó novella befejezése is a költői nyelv szabályai szerint formálódik: „Hajolgatnak és ringanak az aszfalton soványan, mint a piszkos víz felett a mélyben rögzített bóják” (*Párducpompa*, Tóth 2017: 98).

A Párducpompa novellái a nyelv, az utazás, a hétköznapi félelmek, az életben elfogadott, sőt természetesnek vett szabadsághiányos pillanatait, illetve az írás mestersége köré rendeződve mutatják fel azokat a pillanatokat, amelyek alkalmasak arra, hogy egyszerre legyenek tárgyukat hordozó fotók, ugyanakkor értelmezendő képekként szélesebb perspektívát adva túlmutathatnak önmagukon.

A kötet nyelvvel foglalkozó első írásai közül a nyitónovella tematikájában is felidézi a Vonalkód gyerekkor-novelláit³, ám ennél jóval fontosabb az ismerős helyzeteknek a nyelvvel való összekapcsolása. A *Táncol a nyelv a fürdőszobában (apanyelv, anyanyelv)* (Tóth 2017: 5) azt mutatja, hogy az ember nem csupán beszélni tanul, hanem azt is elsajátítja, ahogyan róla beszélnek; s amikor használja a nyelvet, egyben a nyelv tárgya is lesz. Elfogadja és megszokja, hogyan beszélnek róla mások, milyen nyelvet használ vele kapcsolatban a világ.

És ez összefügg azzal, hogy a Párducpompa ötven szövegére is érvényes a posztmodernből ismerős nyelvkétegy és a posztmodern utáni epimodern tapasztalat, amely már nem csupán ellentétesnek látja a nyelvben az ábrázolás lehetőségét és problémáját. Folyamatosan tudatosítja, hogy a megszólalás pozíciója meghatározza ugyan a beszélő hitelét és beszéde értelmezhetőségét, ugyanakkor a nyelv iránti kétegy már nem teszi lehetetlenné, hanem felerősíti a nyelv ábrázolókétegyét.

Mintha a beszéd két párhuzamos szinten egyszerre lenne jelen. Ebben a szövegmódelben a buberi „az” és „te” fogalmi egyszerre értelmezhetőek: a leírások vizualitása az „az” távolságtartását, a vállalt etikai nézőpont a „te” személyességét mutatja. A kettőt pedig a nyelvi megformáltság esztétikai értékei tartják össze.

Ezt a különböző nyelvi szintek együtteséből új nyelvet teremtő irodalomszemlélet megteremtését mutatja az első novella születésmetaforikája. A gyerek-szülő kapcsolat egyrészt a radikális szakítás lehetetlenségét ismeri fel, másrészt túllép a gyökereken, de magán viseli azok jegyeit. És mindezt az irodalom beszédmódjára történő ironikus utalással teszi: „„Nekem lennél? – apanyelv és anyanyelv találkozik a fürdőszobában. Lüktet a fejem. Mikor mozdulok, ők ölelik egymást” (*Táncol a nyelv...*, Tóth 2017: 5).

Az első novella szinte refrénszerűen ismétli meg többször is, hogy „A nyelv hatalom”. Aki képes arra, hogy a világot a saját nyelve alapján kategorizálja, az valójában uralja is. Sőt, a hatalmat a világ férfi-princípiumával azonosítja: „A hatalom nyelve apanyelv.” (*Táncol a nyelv...*, Tóth 2017: 5).

A nyelvet uralkodásra használva az a személyiség felszámolására, nem pedig a megismerésére irányul: „– Te ott. Gyere csak ide. Ezt azonnal értem, előlépek. Az apanyelvemen szólítottak. Nem tiltakozom. Lehet, hogy én voltam.” (*Táncol a nyelv...*, Tóth 2017: 6).

Barthes szerint „A nyelv, mint minden nyelvhasználat eredménye, nem reakció, nem progresszista: egyszerűen fasiszta, mert a faszizmus nem akadályozza a kijelentést, hanem kényszeríti a kijelentésre.”⁴ Az író ezzel a kényszerrel szemben a lehetőségként megjelenő nyelvet keresi, amely a kijelentés aktivitásán és a szemlélődés passzivitásán egyaránt felülemelkedve hitelesen szólalhat meg: „Bemutakozom, aztán hozzászszem, hogy író vagyok, ne vegye tolaakodásnak a hívásomat. Rögtön világossá teszem azt is, hogy gombfocit nem adok el és nem is veszek: egyszerűen csak érdekel a hirdetés. Pontosabban a feladója. Szeretném megtudni, ki az illető.” (*A Szatyros nő*, Tóth 2017: 81).

A *Táncol a nyelv a fürdőszobában (apanyelv, anyanyelv)* második része sűriti a szerző prózájának nyelvszemléletét. Az elmesélt betöréses rablás története nem egy kalandot mesél el,

³ „Az iskolában sötétkék iskolaköpenyt kellett viselnünk a tanórákon.” mondat a Tóltartót, a tábóri buli leírásában a bűnösség problematikája a Kastélyt idézi fel.

⁴ „La langue, comme performance de tout langage, n’est ni réactionnaire ni progressiste; elle est tout simplement fasciste; car le fascisme, ce n’est pas d’empêcher de dire, c’est d’obliger à dire.” Extrait de la Leçon inaugurale au Collège de France, le 7 janvier 1977, publié le 20 Janvier 2014. <http://levertparadisdesamoursenfantines.over-blog.com/2014/01/roland-barthes-extrait-de-la-le%C3%A7on-inaugurale-au-coll%C3%A8ge-de-france-le-7-janvier-1977.html>

hanem azt, ahogyan a nyelvhasználat eleve kijelöli az agresszor és az agressziót elszenvedő ember helyét a világban.⁵

A világ hierarchiáját is a nyelv tudatosítja. A „Verset állva” igazgatója uralkodásra használja a nyelvet, s éppen azért tekinti ellenségnek a költőt, mert annak tőle független nyelvhasználatát nem része az irányított rendszernek.⁶

A nyelv ugyanakkor nem csupán tárgyként birtokolni képes az embert, hanem felismerheti annak egyediségét is. Az *Asszony a sötétedő játszóteren* adventi története ugyanúgy a hétköznapiak szakralitását mutatja fel, mint a Pixel *A térd* című fejezete. „Az én tudom, hogy te ki vagy” kijelentése azért válik a szövegben többször is említett karácsony előtt fontossá⁷ mert ez a nyelvhasználat azt a létezőmódot mutatja, amelyben a másik emberrel való közösségvállalás buberi lehetősége nyilvánul meg⁸. Nem véletlen az utolsó bekezdés hétköznapiágába kódolt szakralitása. Az új élet, a gyerek, a jó hír, az üzenet ugyanúgy az evangélium szó jelentésére és asszociációira utal, ahogyan a kiüresedett karácsonyi előkészületek is megtelnek jelentéssel⁹.

Ezt a közösséget mondják fel a másik ember létét visszautasító, azt szinte tárgyiasító történetek. A *Sötét égbolt* olvasása egy pillanat alatt juttatja el az olvasót az idilltől a rémületig. A Vermeer-képek szépségét idéző nyitókép után váratlanul jelenik meg a személyes tapasztalattal nem indokolható politikailag irányított gyűlölet:

„A lány a tejpultnál nem lehet több huszonötnél. A kis fehér kötény és a fehér blúz még üdőbbé teszi a külsejét. A szeme égszínkéék, mosolyog a vevőkre. Nem hozzám beszél, hanem a másik lányhoz, aki a szomszédos húspultban rendezgeti a kolbászokat. Azt mondja, nem érti ezt az egész felhajtást, mért nem lőnek vissza mindenkit a vízbe, aki partra akar jutni. Az volna a legegyszerűbb, ők is jobban járnának, mert hát milyen élet ez. A gumikesztyűs kolleganő hümmög, bólogat, hogy hát tényleg, sokkal jobb volna nekik is, bele a vízbe mindet, aztán kész. A szőke lány visszafordul felém, és kérdezi, hogy kérek-e még valamit. Nem kérek,

⁵ „Járunk körbe, lemegyünk az emeletről, közben a vesémben tartja a kést, érzem a hátamon. Bemegyünk a gardrób szobába. Hirtelen az anyanyelvemen kezdek beszélni. Kérlelem, hogy ne öljön meg, legyen szíves, nincs nálunk több pénz. A férjem egy másik szobában felébred, előbotorkál. Filozófus kockás pizsamában, igazgatja fel a szemüvegét. – Segítség, rabló – beszél belőlem meglehetősen pontosan az anyanyelv.

A férjem tiszta erőből pofán vágja: – Te geeci.

Óriási pofont kap cserébe, a földre esik.

A rabló megértette, amit mondtak neki: az apanyelvén szóltak hozzá. Elmenekül. A nyelv hatalom.” (*Táncol a nyelv*, Tóth 2017: 6).

⁶ „Amikor befejezem a verset, mezezőlódás támad, mindenki tekergeti a fejét. A széksorok szélén egy idősebb tanárnő oszon hajlott háttal, mint valami moziba későn érkező, besurranó néző, és egy cédulát szorongat. Az első sorban ülők átveszik, továbbadják, és meglepetésemre a cédula végül hozzám fut be, a színpadra. Nyomatott betűkkel ez áll rajta: VERSET ÁLLVA MONDUNK!

Elképedve nézek fel, és látom, hogy a bikanyakú igazgató megint integet. Most értem meg a kézmozdulatát: azt mutatja, hogy álljak fel.

Felolvasom a mikrofonba az üzenetet. Az első sorból néhányan behúzott nyakkal lázitanak, hogy maradjak csak ülve, aztán lopva hátrapillantanak. Nézőnk szembe a terem két végéből az igazgatóval, és belemondom a mikrofonba, hogy én a saját verseimet ülve szeretném elmondani, ha nincs ellenére.” (*Verset állva*, Tóth 2017: 29).

⁷ „Bekanyarodunk a következő mellékutcába. Arany fűzerekekkel, angyalokkal díszített kirakatok előtt haladunk el, forralt borral és bejglivel csábítgatnak a feliratok” (...) „Azt találta ki, folytatja, hogy karácsonyig mindennap megsüt egy adag diós kiflit. Hoz majd le a hajléktalanoknak is.” (*Asszony a sötétedő játszóteren*, Tóth 2017: 96).

⁸ „Ha egy emberrel, mint a nekem rendelt Tevel állók átellenben, s az Én-Te alapszót mondom neki – ő immár nem dolog a dolgok között és nem is dolgokból áll.” (Buber 1991: 7).

⁹ „Elköszönünk, sok erőt kívánok neki az újrakezdett életéhez, ő is az anyémhez. Integet a gyerekeknek, kigördül utánunk a kapun, ügyesen be is reteszeli. Közben sötét este lett, és olyan hideg, hogy látszik a leheletünk az utcalámpák alatt. Tolom a babakocsit, kiérünk az ünnepi fényektől szikrázó kőrútra. Csörömpöl a villamos, zúg a forgalom, de én egyre csak azt a hangot hallom. Cipelem le a metróba a babakocsit, és közben viszem magammal azt a mondatot, mint valami különös ajándékot az ünnepre. Jó hírt, üzenetet, amit nekem is tovább kell adnom: Én tudom, hogy te ki vagy.” (*Asszony a sötétedő játszóteren*, Tóth 2017: 96).

köszönöm. Igen, azt mondom neki, hogy köszönöm, és beteszem a tejesüveget a zacskóba.” (*Sötét égbolt*, Tóth 2017: 7).

A számára arctalan migránsok fizikai megsemmisítését kívánó lány szépségét a megidézett Vermeer-festmény groteszk parafrázisaként csúfítja el a saját gyűlölete. Sőt, az ilyen típusú novellákban az elbeszélő is a kényszerű énfeladás helyzetében van, hiszen nyelve egy olyan világot teremt meg, amelyben csakis idegennek érezheti magát: „Bámulom az utasokat, és találgatok, hogy tizből hány értene egyet a sofőrrel, hány vonná meg a vállát, hány háborodna fel. A végállomásnál kiürül a villamos, állok a hűvösödő, őszi estében. Tizből öt? Négy? Vagy tizből tíz? Hideg van, egyre hidegebb, és ül a mellkasomon a makacs légszomj, fent pedig alacsonyok a fellegek, csillagtalán az ég. Mintha egy sátor borulna mindnyájunk fölé.” (*Sötét égbolt*, Tóth 2017: 7).

III. A Párducpompa kötete erre az olykor ontológiai szintű idegenségre keres nyelvet. Számos novellája az énfeladásról, a sajátnak nem érzett életről szól. A homoszexuális pár¹⁰ vagy a szeretethiányos nyugdíjas egyaránt abban az érzelmi csapdában van, amelyben a szeretetre vágyó ember az elfogadása reményében egyrészt éppen a szerethetőséget számolja fel magában. A *Trolli* elismerést szomjúhozó öregasszonyában nem a dicséret vágya, hanem a fölöslegesen leélt élet az elgondolkodtató: a nyugdíjas korú figura valójában egy szeretet nélküli gyerek helyzetében van¹¹.

A figurákat a saját lét feladása az idegenség léthelyzetébe kényszeríti, és szorongást okoz: „A szorongás mitől-jében a „semmi az és nincs sehol” nyilvánul meg. A világon belüli semmi és sehol dacossága fenomenálisan azt jelenti: a szorongás mitől-je a világ mint olyan.” (Heidegger 1989: 341).

A Párducpompa-ban a szeretetlenség szülte érzelmi kiszolgáltatottság további negatív érzelmeket hoznak létre: frusztrációt, féltékenységet, gyűlöletet. Ebben a kötetben senki nem válik jobbá a kiszolgáltatottságtól, inkább az általa elszenvedett érzelmi hiányosságok miatt nagyobb eséllyel kreál mások számára újabbakat. A már említett *Trolin* kívül a *Bizsu* vagy a *Pörgettyű* is jó példa erre¹².

Mintha az egyedül cselekvő, a tömeg hatásától eltávolodni képes alakok nagyobb eséllyel tartanak magukat távol ettől a pörgettyűtől. A *berlini járat* vezetője nem rombolja le a nála is esendőbbek illúzióit¹³, a *Szag* járókelője és eladója végre nem tárgynak, hanem embernek kezelik¹⁴ a hontalant; és a *Harminckét évben* is közösséget szül a beszélgetés¹⁵.

¹⁰ „– Nem mondhatom meg az anyáméknak – mondta Attila.

– Úgyis rá fognak jönni – felelte Gábor –, nem hülyék. Meg fogják kérdezni, hogy kivel béreled a lakást, és meg akarnak majd ismerni.(...)

– Legalább vegyünk egy külön ágyat – sóhajtotta Attila.” (*Ágy, asztal*, Tóth 2017: 49).

¹¹ „Valamit azért még várt volna – nem is tudja pontosan, kitől. Talán a vezetőtől. Vagy az utasok valamelyikétől. Egy jó szót. Dicsérő, kedves megjegyzést, gyengédséget, elismerést. Valamit, ami bearanyozhatná egy szegény öregasszony magányos, üres vasárnapját.” (*Trolli*, Tóth 2017: 29).

¹² „Az öregasszony felnéz, szövetségest keresve, de senki se figyel rá. Csak én állok ott a háttérben, rezzenéstelen arccal, mint egy kínai. Forog a pörgettyű, forog, forog, és soha, senki sem nyer.” (*Pörgettyű*, Tóth 2017: 20).

¹³ „A néni arról érdeklődik reszketeg hangon, hogy ez a busz megy-e Berlinbe, mert ő oda szeretne utazni. A vezető a két fenti utas legnagyobb megrökönyödésére azt feleli, hogy igen, a néninek szerencséje van, ez a busz pont Berlinbe tart. Jókor tetszett kijönni, bólogat a vezető, még szerencse, hogy nem kellett várakozni ebben nagy a hidegben.

A néni leereszkeedik a legközelebbi ülésre, aztán a biztonság kedvéért még egyszer megkérdezi, hogy biztosan Berlinbe mennek-e, mert a lánya Tegelen várja. A sofőr ismét megnyugtató, aztán ugyanazzal a lendülettel be is mondja, hogy az Árkos utca következik.” (*A berlini járat*, Tóth 2017: 39).

¹⁴ „Egy bőrkabátos, szemüveges férfi megtorpan a kupac előtt. Azt kérdezi a nőtől, miért nem megye inkább az aluljáróba, ott sokkal melegebb van. Az asszony meglepődik az emberséges hangon(…)” (*Szag*, Tóth 2017: 80).

¹⁵ „Már kapcsolná be, amikor hirtelen azt olvassa le a vendég arcáról, hogy még mondana valamit. Leereszti a hajszáritót, és kezében a körkefével megkérdezi, milyen lesz az esküvői ruha.” (*Harminckét évben*, Tóth 2017: 52).

A Párducpompa egyes figurái a többség által képviselt értékrendhez való alkalmazkodás helyett a saját értékrendjüket helyezik előtérbe. Ez azonban már nem a kanti kategorikus imperatívusz, hanem ez is csupán esetleges döntések következménye, ám az egyéni döntés még így is a tömegtől független személyiség emlékét idézi fel.

Ez a hozzáállás még akkor is kivételnek számít, ha a személyiség stabilitáshiánya miatt valószínűleg hasonló helyzetekben ezek a figurák sem reagálnak egyformán. Feltételezhető, hogy a trolibuszvezető ellenségessé változhat egy új szituációban, és a tejköntő lány is lehet egy másik élethelyzetben barátságos; sőt egyazon figura is reagálhat egymást követő esetekben eltérően. Ugyanakkor a *Berlini járat*, a *Harmínckét év hőse*¹⁶ vagy a *Mikulássapka* ikerestvére legalább egy pillanatra nem a buberi „az”, hanem a „te” viszonyban szólítják meg a mellettük álló embert. Még akkor is, ha a szabadsághiány groteszk értékrendjével, a másikért érzett felelősség kiforgatásából adódó félelem megjelenésével ezt is elbizonytalanítja néhány szöveg. Talán a *Verset állva* szituációja a legjobb példa erre: „Beszélni kezdek, miközben megfordul a fejemben, hogy talán valakinek az állásával játszom. Erzsikéével mondjuk, aki felvetette, hogy meghívjanak, de talán másokéval is, talán mindazokéval, akik a könyveimet tartják a kezükben, hogy dedikáljak nekik.” (*Verset állva*, Tóth 2017: 32).

Tóth Krisztina törékeny egyensúlyú világában azonban nem lehetnek illúzióink. A *Szag* azzal a tapasztalattal ér véget, hogy a világ szabályai csak átmenetileg függeszthetők fel¹⁷. A *Valakit megbüntetnek* visszamaradott fiúja pedig egyszerre kiszolgáltatottja és közreműködője az őt megbélyegző világnak. Petri György *Horatiusi* című versének álmában fényes szőrű rendőrkytyává változó csavargójához hasonlóan Zsoltika sem a kitaszítottak általános megszűnésére vágyik, hanem arra, hogy ő maga a kitaszítottak helyett a kitaszítók közé kerüljön. És ez a vágy a beszédhelyzet megváltozásában manifesztálódik, hiszen nem az az erősebb, aki megbüntetheti a másikat, hanem az, aki ezt ki is mondhatja.¹⁸

¹⁶ „Állok velük szemben a liftben, és hirtelen megértem, hogy ez a helyes szakállas srác a saját ikerstvérét tologatja. Hogy valamikor, húszegynéhány évvel ezelőtt ugyanúgy álltak ők ketten a születés kapujában, mint az imént a lift előtt. És akkor, abban a végzetes pillanatban, az egyik elindult, a másik pedig bent rekedt – talán hosszú percekre is. Azután mégis mindketten megérkeztek erre a világra, ahol már vártak rájuk. Várták mindkettőjüket, a két kiseddet. És lám: az egyik most tolja a másikat, viszi a földszinti táblához, az meg örül. Boldog. Rázza a fejét, lobog rajta a fehér bojtos mikulássapka.” (*Mikulássapka*, Tóth 2017: 59).

„A fodrászlány ránagyít az arca, és megérti, hogy a menyasszony szellemi fogyatékos. A habos esküvői ruha alól két edzőcipős láb kalimpál.” (*Harmínckét év*, Tóth 2017: 52).

¹⁷ „Megy vissza a föld alá, oda, ahol kevésbé van útban, kevésbé van szem előtt. Holnap majd megint feljön kicsit, hogy jóllakjon a kiáramló szaggal, vagy esetleg vegyen egy kis levest. Az biztos, hogy mindennap nem fog oda bemenni, mert akkor hamar elzavarják majd, ezt tapasztalatból tudja. Nem szeretik, ha rontja a boltot, a városképet, az ebédelők étvágyát, a járókelők kedvét, a levegőt, amiből odalent egyre kevesebb van. Csozog vissza az aluljáróba, leheveredik a katonra, és belefúrja magát a foszlott paplanba, mert az embernek jólesik kicsit ledőlni egy kiadós ebéd után.” (*A szag*, Tóth 2017: 80).

¹⁸ „Kivágódik az ajtó, jön az igazi kalauz. Kövérkés, harmincas férfi, a keze vörös a kinti hidegtől. Mindenkinek elmondja, hogy még néhány perc türelmet kérnek, az intercityt már elengedték, és hamarosan mehet a gyors is. Zsoltikákéhoz ér, az apa nyújtja a jegyeket. Zsoltika gyorsabb: kikapja mindet a kezéből és cafatokra tépi.

– Én vagyok a kalauz bácsi!

A kalauz egy pillanatra megdermed, nézi a földön a fecniket, aztán észbe kap:

– Nahát! Nem is mondták nekem, hogy új kollega van a járaton! Nyújtja a kezét, bemutatkozik. Zsoltika is megmondja a nevét, szépen kihúzza magát. A kalauz tűnődik, aztán lekapja a fejéről az egyensapkát:

– Nézze, fiatalember, egy vasutat nem vesznek ám komolyan egyenruha nélkül. Legközelebb ne hagyja otthon a sapkáját! Kivételesen odaadom az enyémet, de vigyázzon rá! – és Zsoltika fejébe nyomja lapos fejfedőt. Zsoltika megnézi magát az ablakban. Odakint közben koromsötét lett, jól tükröződik az üveg, és a fiúnak tetszik, amit az ablakban lát. Boldogan körbenéz, vigyorog, aztán visszahuppan a helyére. A kalauz int, hogy minden rendben, megvakarja borzas fejét, és megy tovább. Zsoltika felnéz a többiekre:

– Valakit megbüntetnek!

A Párducpompa világában a trolivezető, a jegyellenőr, a bolti eladó, a kifőzde kiszolgálója a szövegen kívüli tapasztalatok alapján ismerhetőek fel¹⁹, miközben egy sűrített szövegvilág lakóiként sem földrajzilag, sem ontológiaiilag nincsenek messze egymástól. A kötet hősei ugyanannak a szövegen kívüli és szövegben megteremtett világnak a lakói. S tipikus alakjainak közössége, napjaink Magyarországá, úgy válik a könyv tulajdonképpeni „hősvévé”, ahogyan Mikszáth *Jó palócok*jában a tizenkilencedik századi Palócföld, Tar Sándor *A mi utcánk* című kötetében a rendszerváltás utáni Debrecen melletti falu lett a szöveg centrumában.

S míg a fiktiivvé tett terület nem lesz kevésbé koherens attól, hogy különböző, sőt ellentétes embereknek is otthont ad, az egyes alakok viselkedése, etikailag helyesnek vagy helytelennek gondolt cselekedetei soha nem magyarázhatóak teljesen. Döntéseiket nagyban befolyásolja a politikai-történelmi korszak, amelyben élnek, ám mégis lehetnének szabadok. Többségükben mégsem lesznek azok, mert választásaik nem a jó és a rossz megkülönböztetésén, hanem a normakövetésen alapulnak. Sőt, a normakövetés hatalmazza fel a figurákat arra, hogy az igazság birtokosainak gondolva magukat nyelvként és cselekedetként másokra is érvényesítsék saját szabályait: „Ő nem üvöltözik, hanem neki igaza van. Ez egy gyönyörű mondat, az ilyenekért érdemes sorban állni.” (*A megnyalt ember*, Tóth 2017: 35).

Hannah Arendt szerint a gonosz banalitása „azon cselekedetek mindennapos következménye, amelyeknek szerzői, lemondván saját ítélőképességükről, arctalan alkatrészei lesznek annak a gépezetnek, amely velük is azt tesz, amit akar – hiszen ők maguk teszik lehetővé, hogy ez a hatalmi gépezet azt tegyen velük, maguk és mások ellen, amit akar” (Arendt 2000: 165–169).

IV. A Párducpompa-ban a társadalmi kérdések mindig nyelvi problémaként is megjelennek.²⁰ A tárcanovellák mindennapokat ábrázoló jellege mellett a szereplők világának megjelenítése, illetve a figurák nyelvi normakövetése is indokolja a klisék használatát. S ha a nyelv hatalom, akkor a közhely egyszerre a tömeg hatalmának nyelvi síkja, más esetekben pedig az ontológiai tehetetlenség mutatója lesz. Akár az életre rákényszeríteni akart szabályokról²¹, akár azok elszenvadásáról²² legyen szó, a közhelyek írói használata a szereplők nyelvnek és létnek egyformán kiszolgáltatott helyzetét jelöli.

A Párducpompa-ban a normakövetés a saját nyelv elvesztése mellett a saját lét fel nem vállalásával jár együtt. A novellák jelentős része, mint többek között *A kutyás történet*, *Az Inge nem válaszolt* vagy bizonyos értelemben a *Bumbi születésnapja* a sajátjának nem érzett életről szól²³. A Bumbi születésnapjában ezt a keserű felismerést oldja ugyan a kesernyés humor²⁴, az esetek többségében azonban nem.

Aztán mélyen a szemébe húzza a vasutassapkát, kinyújtóztatja hosszú, csontos lábait és elalszik.” (*Valakit megbüntetetek!* Tóth 2017: 69).

¹⁹ „Mert én nem Hágában, nem Lisszabonban és nem is Prágában élek, hanem itt, Budapesten.” (*Huszonöt lépcső*, Tóth 2017: 21).

²⁰ „Kiment a ház, kiment az ország, kiment a kőműves, kiment a katona, kiment az ékszerész, kiment a szakács, és megy utánuk a vénasszony, ott dúdolnak mind Almásfüzitőnél, viszi el őket a railjet”. (*Kiment a ház*, Tóth 2017: 24).

²¹ Ld. pl.: „Majd lesz egyszer rend itt is” (*Termál*, Tóth 2017:14); „Senki sincs, folytatja nyomatékka, aki ezeket elvégezze helyette, és – itt a továbbra is álló tanárnőre pillant – ebben az intézményben minden rá hárul.” (*Verset állva*, Tóth 2017: 29); Mit szól majd anyátok, mi?! Hogy fogom én ezt elmondani neki? Hát hogy vigyázzak én tirátok, ha magatoknak csináljátok a bajt? (*Tetkó*, Tóth 2017: 37).

²² Ld. pl.: „Egy mellékelt rövid levélben elnézést kért az okozott kellemetlenségekért. Bezárta az ajtót, kivette a kulcsot, rátette nehezéknek az imént megírt levélre.” (*Tetőterasz*, Tóth 2017: 28); „akkor szabadkozva odaszól, hogy érdemes ám előre enni valamit, mert a reptéren minden méregdrága.” (*A berlini járat*, Tóth 2017: 39).

²³ „Nem a saját életét élte, ez innen, ebből a távolságból már jól látszik.” (*Inge nem válaszolt*, Tóth 2017: 62).

²⁴ – Kinek írhatom? – kérdeztem a dedikáló hölgyet.

– Cilinek, Bumbitól, negyvenedik házassági évfordulója alkalmából.

– Kinek a házassági évfordulója? – érdeklődtem.

A szerzői szándékkal szemben az ötven írás végül is a kiadó által javasolt ívet rajzolja meg, s így a szöveg világának bezártságát és reménytelenségét feledtetve a könyv elejére kerültek a leginkább illúzióvesztett szövegek, az utazással, a saját lét hiányával foglalkozóak középen vannak, míg az írással és az írói léttel kapcsolatos novellák a Párducpomba végén helyezkednek el.

A *Szatyros nő*, a *Bumbi születésnapja*, az *Az a bogaras olasz* elfeledtetik a nyelvnek való kiszolgáltatottságot: az író az őt körülvevő valóság alapján, de attól függetlenül megteremti a saját világát. A *Szatyros nő* játék és világmodellé összeálló gombfoci-motívum úgy hordozza a gombfoci egyszerre érvényes elsődleges és metaforizált jelentését, hogy azok nem emelkedhetnek egymás fölé.²⁵

Wittgensteint kifogatva, a posztmodern már kiindulópontnak elfogadó nemzedék már nem akar hallgatni arról, amiről nem lehet beszélni. És miközben beszélni próbál, új nyelvet teremt. Tóth Krisztinára is érvényes az, amit az amerikai Raymond Carver mondott magáról: „Azt gondolom, hogy részben (de csak részben) ez a tömörségre és sűrítésre való hajlam összefügg azzal a ténnyel, hogy ugyanannyira vagyok költő, mint novellaíró.”²⁶

A költő és a prózaíró megkülönböztetése az eltérő nyelvi sűrítettségére alapozódik: a hagyományos felfogás szerint a költészet nyelve hermetikusabb, kevésbé referenciális, míg a prózáé közelebb áll a hétköznapi nyelvhasználatához. A Párducpomba vegyíti a kettőt: egyszerre jeleníti meg és metaforizálja a hétköznapiakat, ám a metaforikus olvasat nem emelkedik a referenciális fölé, hanem együtt halad azzal.

A nyelv rácsai mögül úgy villan fel egy pillanatra a mindennapok mögötti valódi lét, ahogyan Rilke párducának szemétől a szívéig jutva verssé alakulnak a ketrecen túli világ képei.

Bibliográfia

- Arendt, Hannah 2000: *Eichmann Jeruzsálemben* (ford: Mesés Péter). Budapest: Osiris.
- Bouju, Emmanuel: *L'épipimodernisme. Une hypothèse en six temps*. In: *Fragments d'un discours théorique – nouveaux éléments de lexique littéraire*. Édition Cécile Defaut
- Buber, Martin 1991: *Én és Te*. (ford.: Bíró Dániel). Budapest: Európa.
- Carver, Raymond 1988: *Author's Foreward. Where I'm calling from, Selected Stories*. London: The Harvill Press.
- Heidegger, Martin 1989: *Lét és idő*. Budapest: Gondolat.
- Kertész Imre 2003: *Felszámolás*. Budapest: Magvető.
- Mikola Gyöngyi 2007: *A szépség szóródása*. <http://tolnai.irolap.hu/hu/mikola-gyongyi-a-szepseg-szorodasa>
- Tóth Krisztina 2011: *Pixel*. Budapest: Magvető.
- Tóth Krisztina 2013: *Akvárium*. Budapest: Magvető.
- Tóth Krisztina 2017: *Párducpomba*. Budapest: Magvető.
- Vajda Róza: *Kopogó Mondatok*. In: Géher István (szerk.) 1997: *Nem ők a te férjed*. Bratislava: Kalligram.

– Hát a Cilié meg a Gyuszié.

– De nem én vagyok Bumbi – figyelmeztettem őt óvatosan, és hát nem ismerem se a Cilit, se a Gyuszit. Hogyha azt írom, hogy Bumbitól, akkor azt Bumbinak kéne aláírnia.

– A Bumbi az én vagyok – felelte a hölgy.

²⁵ „– És a gombfoci? – kérdezem. – Miért adta fel a hirdetés? – Kis csend.

– Hogy meglegyen a csapat – válaszol. Hamarosan meg fog halni, talán még karácsony előtt. Sose lehet tudni, mikor: Szeretné előtte elrendezni a dolgokat.” (*A szatyros nő*. In: Tóth 2017: 82)

²⁶ „I think in part (but only in part) this inclination toward brevity and intensity has to do with the fact that I am a poet as well as a story writer” (Carver 1988).

**Majestaticzna pantera. Kondycja post-postmodernistyczna w tomie
Párducpompa Krisztiny Tóth**

Streszczenie

Dla Krisztiny Tóth, podobnie jak dla całego pokolenia, post-postmodernistyczny „zwrot językowy” nie oznaczał nowatorstwa, ale stał się punktem wyjścia. Tom *Párducpompa* składa się z miniopowieści, dowodzących „końca naszych historii”. Obrazki ukazujące codzienne sytuacje życiowe z początku lat 2000. na Węgrzech wpisują się gatunkowo zarówno w tradycję felietonistyczną, jak i nowelistyczną. A tym samym, w odróżnieniu od językowego i literackiego obrazu świata doby postmodernizmu, pokazują istotę przemiany, polegającej na tym, że teksty starają się łączyć obrazowanie świata z językiem poetyckim, a także wyrażają potrzebę etycznej wykładni w interpretacji literatury. W odniesieniu do pięćdziesięciu tekstów budujących *Párducpompa* zasadne jest mówienie o językowym sceptycyzmie, charakterystycznym dla postmodernizmu i nadpisanym nad nim ponowoczesnym światopoglądzie narracyjnym, z którego wyłania się wyrażony w języku i w nim zrodzony świat.

Elmaradt katarzis vagy hungaropesszimizmus? Gondolatok Potozky László regényei kapcsán

Néhány szóban a határon túli magyar irodalomról

Potozky Lászlót (1988) joggal nevezik a magyar próza egyik legnagyobb tehetségének. Dicsérő szavakat olvashatunk pl. a *Nappá tett lámpafény* (2013) c. kötet fülszövegében vagy akár azokban a kritikákban, amelyek az író honlapján is hozzáférhetőek. Pl. Luzsicza István igazi „gyöngyszemként” vagy „csodagyerekként” említi (Potozky honlapja). A Csíkszeredán született, de pár éve Magyarországon él, de még Romániában debütált íróval kapcsolatban érdemes említést tenni a hovatartozás kérdéséről. Annál is inkább, mert lassan már Magyarországon is hozzászokunk ahhoz, hogy az anyanyelvünkön született irodalmat az egységes magyar irodalom tárgykörébe soroljuk, és nem beszélünk külön pl. „határon túli”, „felvidéki”, romániai” vagy „erdélyi” magyar irodalomról. Legfőbb ideje rendet teremteni az elnevezések sokasága között. Elég arra gondolnunk, hogy 1989 előtt a „határon túli” irodalom tárgyköréből gyakorlatilag kizártuk a tabu témának tartott amerikai és nyugat-európai emigrációs magyar irodalmat. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Visztula mentén a cenzúra eltörlése gyakorlatilag az „emigrációs irodalom” („*literatura emigracyjna*”) terminus használatát is szinte már a rendszerváltás évében okafogyottá tette. Lengyelországban azóta egységesnek tekintik a nyugati és keleti, tehát az Amerikában, Nyugat-Európában, vagy éppen a mai Ukrajna területén művelt lengyel irodalmat. A lengyelek ebből a szempontból következetesen – szomszédaitól és szomszédainktól eltérően – a nyelvi hovatartozást tekintik elsődlegesnek. Ettől eltérő (negatív) példa: a kizárólag lengyelül író Bruno Schulz (1892–1942) lembergi járásban, *Дрогобич* városkában található szülőházának falán az ukrán nyelvű emléktábla nem lengyel, hanem „zsidó származású” íróként említi a gettóban meggyilkolt szerzőt. A kortárs magyar kultúrában is szerencsére egyre inkább a nyelvi, nem pedig a földrajzi hovatartozás számít elsődlegesnek. Ezt maga Potozky László is említette a „Klubrádió” *Belső közlés* című 2014.10.14-én sugárzott irodalmi rovatában készült riport keretében.¹ Másrészt számos erdélyi író – a klasszikusok közül Tamási Áron (1897–1966), az idősebb korosztály képviselői közül pl. Bodor Ádám (1936), a fiatalok közül Dragomán György (1973) – még a rendszerváltás előtt települt át Magyarországra, így jelentős részük – az utóbbi csak tematikai értelemben – egyszerre képviseli a romániai és hazai magyar irodalmat. Minden írói sors persze megismételhetetlen és egyedülálló. A hazánkban debütáló Dragomán György életművében ugyanúgy fellelhetjük a Ceaușescu-rezsim emlékét, mint fiatalabb kollégájának, Potozky László novelláiban és regényeiben.

Potozky esetében ez látszólag meglepő, mert születési dátumának köszönhetően nem szerzett személyes tapasztalatokat a romániai forradalom előtti időszakról. De, ahogy az író honlapjának mottója bizonyítja, az „író az az ember, aki nem azt írja meg, amit meg akar írni, hanem azt, amit a démonai meg akarnak írni vele” (Potozky honlapja). A szerző fiatal életkora nemcsak bizonyos műveinek témaválasztása szempontjából szokatlan, hanem – kritikusai szerint – azért is, mert eb-

¹ Ld.: http://belsokozles.blog.hu/2014/10/14/66_adas_potozky_laszlo 2017.11.20.

ben a korban inkább lírikusnak, mint prózaírónak „szokás” lenni (uo). A fent említett „csodagyerek” jelzőt Potozky már néhány műve alapján megkapta, amelyek közt meg kell említeni az *Áradás* (2013), *Nappá tett lámpafény* (2013)², *Éles* (2015), illetve *Égéstermek* (2017) c. köteteket.

Potozky írásművészetének általános jellemzői

Az említett műveknek nem mindegyike nyerte el ugyan a kritika maradéktalan elismerését (ld. Décsy 2015). Ez azonban semmit nem változtat azon a tényen, hogy Potozky mindössze huszonhárom éves volt, amikor szinte berobbant az irodalomba első novellakötetével, amely a kolozsvári Erdélyi Híradó Kiadó gondozásában látott napvilágot. Írásművészetét többek közt Bodor Ádám és Ernest Hemingway életművével rokonítják, ő maga többek közt pl. Bartis Attilát, Dragomán Györgyöt és Hajnóczy Pétert tartja mesterének. Írásművészete ugyanakkor távol áll minden másolástól. Igen sajátos stílussal, szellemes, egyéni frazeológiával és plasztikus, szinte költői vagy filmes képi világgal rendelkezik, amely ugyanúgy megtalálja rajongóit, mint a vulgarizmusokat, kollokvializmusokat, (kocsmá)szlenget és naturalista leírásokat nem toleráló olvasók ambivalens viszonyulását. (Pl. az *Éles* c. regényben olvashatjuk: vártuk, hogy a pia „zsebre tegye az agyunkat”, együtt lógtunk, „akár a villanydrótra felhajított retkes cipópár”, „érkezésemkor [...] már plafonig ért a hangulat”, „kihozott egy méter vodkát”. (Potozky: *Éles*)). Ugyanakkor, a művekben ábrázolt világ hús-vér karaktereinek, valamint az olykor szívszorító tematikának köszönhetően Potozky írásai szinte senkit nem hagynak közömbösen. Akkor sem, vagy éppen azért nem, mert hősei igen gyakran az *everyman* kategóriájába tartozó, földrajzilag nem mindig pontosan körülhatárolható élettérben mozognak, bár a középkelet-európai régiót nem hagyják el. A fiatal író az idősebb korosztályt meghazudtoló módon tájékozott a történelemben, politikában, és az általa személyesen nem ismert, letűnt, vagy letűntnek hitt diktatúrák légkörének világában. Műveiben szinte azonos erővel jelentkezik az egyetemesség, valamint az itt és most ábrázolásának igénye, vagy talán kényszere. Potozky eddigi művei aligha jelentenek felhőtlen szórakozást, mert sajátos világával égető morális és egzisztenciális kérdéseket tesz fel, nem pedig megnyugtató válaszokat ad.

Itt ismét dicsérenünk kell a fiatal szerző éleslátását: általában a jelenről a legnehezebb írni, mert sajnos épp napjaink valóságának releváns vonásait a legproblémásabb dolog megkülönböztetni a kevésbé releváns vagy lényegtelen elemektől. Ez nemcsak az irodalomra, hanem a társművészetekre, köztük a vizuális inger prioritása miatt az irodalomnál könnyebben befogadható filmművészetre is jellemző. Gondoljunk csak a hatvanas–hetvenes évek ma már klasszikussá vált magyar vagy csehszlovák filmjeire, mint Mészáros Márta *Holdudvar* (1968) vagy *Eltávozott nap* c. alkotásaira, vagy éppen Miloš Forman *Tűz van, babám* (1967) c. zseniális, keserű szatírjára, amelyek premierjük idején – a kritikusok lelkesedése ellenére – csak kis mértékben nyerték el a nézők elismerését. Lengyelországban az akkori kortárs csehszlovák filmmel kapcsolatban terjedt el a *siedzieć jak na tureckim kazaniu* frazeologizmus travesztált változata, a *czeski film*, vagy a *siedzieć, jak na czeskim filmie*. Érdemes megjegyezni, hogy a frazeologizmus születését közvetlenül megelőző, 1947-ben megrendezett és Lengyelországban később bemutatott háborús vígjáték címe volt a *Senki nem tud semmit* (Josef Mach: *Nikdo nic neví*), amely egyértelmű (helyzet)komikumának köszönhetően a nézők által könnyen dekódolható volt – nem úgy, mint a csehszlovák újhullám számos más alkotása, amelyek azonban valóban az itt és most problematikáját vetették fel.

² A kötet egyik novellája, a *Csendélet a bányatónál* a pécsi „Jelenkor” 2013/2. számában is megjelent.

A tárgyalt regények szereplőinek nemzedéki hovatartozása

Egy fiatal szerző hősei természetesen általában fiatalok, legfeljebb a szülők korosztályához tartozó nemzedék képviselői. Egy, a hvg.hu hasábjain megjelent beszélgetésben az *Éles* c. regényt egyértelműen „generációs regénynek”, mégpedig az „Y” generáció regényének nevezik, amely megállapítással a szerző nem ért teljesen egyet. Mindkét vélemény valahol megindokolható, különösen, hogy egy más helyen maga a szerző is használja az „Y” nemzedék elnevezést.³ Azokról beszél tehát, akik 1980–1995 között születtek, akiket marketing szempontból a fogyasztói társadalom húzójának és alakítójának tartanak.⁴ Jól tudjuk, a mi régiókban nem ez jelenti a nemzedék fő ismérvét. Lengyelországban, II. János Pál pápa 2005-ben bekövetkezett halála után a „*pokolenie JP2*” terminust kezdték el használni az 1978-ban született nemzedékre, amelynek életérzését döntően befolyásolta a születésük óta pápaként funkcionáló, és a köznapi tudatban „örökeletűnek” hitt Karol Wojtyła alakja. Közép-kelet-európai szempontból a nyolcvanas évek fordulója különös jelentőséggel bír. Az akkor született nemzedéknek még vannak halvány emlékei a létező szocializmus mindennapjairól, ugyanakkor gyermekként már aktív szemlélői voltak a kialakulóban lévő kapitalizmus világának. A szülőkkel együtt élték át a korábban nem látott egzisztenciális problémákat, szerencsés esetben a szülők gyors meggazdagodásának pozitív, de gyakran buktatókkal teli élményét, vagy igen szerencsétlen esetben a romániai véres forradalmat.

A „Z” generációval ellentétben, amelynek tagjai az ezredforduló környékén születtek, az „Y” nemzedék képviselői még nem digitális bennszülöttek olyan értelemben, mint a későbbi korosztály. Gyermekkorukba a számítástechnika elsősorban és leghamarabb a számítógépes játékok formájában robbant be. A vírusos floppyk, a kalóz programok, az otthon összeszerelt és a család egyetlen számítógépeként funkcionáló, asztalinak nevezett, de inkább a padlón álló, hangosan búgó masinák világában ők még nem sejtették azt az óriási informatikai fejlődést, ami a kilencvenes évek derekán született fiatalok számára már természetes.

Az *Éles* és az *Égéstermék* c. regények

Szarka Károly értelmezésében az *Éles* (2015) egy nemzedék, mégpedig egy „önpusztító generáció regénye (Szarka 2015). Főhőse egy huszonegy éves egyetemista fiú, lényegében már a „Z” generáció képviselője, akit szakdolgozatánál, illetve a tanulsnál sokkal jobban foglalkoztat a Facebook és a pornó világa, a szex és a féktelen italozásokba torkolló bulizás légköre. A fiú ugyanakkor teljes kiégésben és mentális leépülésben van. Közelebb meg nem határozott okok miatt szenved, fáj neki az élet, amely fájdalmat – homeopátiához hasonló módon – fájdalommal próbálja csillapítani, kisollóval ejtve sebeket saját testén. A „tigriscsíkosra” karmolt bőr persze nem hoz igazi enyhülést, csak a fájdalom újabb előidézésére sarkall. A pótselekvés motívuma már a mintegy négy évet felölelő regény első mondataiban megjelenik:

„Huszonegyedik születésnapomra úgy döntöttem, meglepem magam egy igazi munkaslánnyal. Nem mintha rászorultam volna, hogy fizessenek a szexért, másodéves voltam a pszichológián [...] De hiába voltam jóban néhány könnyűvérűbb kolleginával, jó ideje hiányoltam azt az igazi mocskosságot, amit egy szokványos kufirc, lehetett bármilyen futó és gépies, képtelen volt megadni nekem.” (Potozky: *Égéstermék*).

³ http://hvg.hu/kultura/20150803_potozky_laszlo_patkany_vagyok_nem_fereg

⁴ Ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/Generációs_marketing

A nem szokványos aktus másik szereplőjébe egy véletlen, ismételt találkozás után hamarosan beleszeret a főhős, amivel egy furcsa, fájdalmas, önemésztő kapcsolat veszi kezdetét. Szerelmük – kezdetben csak viszonyuk – minden pillanatában kódolva volt a vég, pedig egyre több és szorosabb szállal kötődtek egymáshoz. Együtt válnak bűnözővé. A szülőktől kapott összeget Katje hébe-hóba prostitúcióból szerzett pénzzel egészíti ki. Komolyabb anyagi gondok jelentkezésekor az interneten árulja szolgáltatásait, majd szerelmével együtt, még az aktus előtt kirabolja a potenciális áldozatot. Igyekeznek nem komoly sérülést okozni a kliensnek, és kihasználják aényt, hogy az rendszerint nem fordul a rendőrséghez. A gyors morális leépülés gyors anyagi fellendülést eredményez. A hősöket egy ideig elkábítja a könnyen megszerzett pénz, a divatos cuccok, az éttermekből rendelt ételek, és a klímás bérelt lakás élvezete. A szülők és a gyerekek nemzedéke közt nincs igazi kapcsolat olyan értelemben, hogy ismernék és értenék egymás problémáit. A fiú szülei, akik el vannak ragadtatva gyermekük választottjától, és annak kegyeit keresve drága ennivalóval tömik meg a hűtőszekrényt, ugyanúgy nevetségessé válnak, mint Katje naiv, csodamatracokat áruló apja, vagy misztikum felé hajló anyja. A mai ötvenes korosztály hagyományos családmmodelljét kívánják sikertelenül átörökíteni.

A főhős személyiségét, viselkedését és kiegészítését természetesen nem olyan tekintetben kell általánosnak tartanunk, hogy Potozky valamennyi fiatalat ilyennek lát vagy láttat. A fiú egy modell-értékű egyetemista, mondhatni korunk állatorvosi lova, aki kondenzált formában szemlélteti az ifjúság legsúlyosabb problémáit: a céltalanságot, a pénz hiányát vagy megszerzésének tiltott módjait, az anyagi javak fetiszizálását, az oktatás, főként a bölcsészképzés ún. reális élettől való elszakadását, a virtuális valóság negatív hatásait és nem utolsósorban alkoholizmust. Az említett negatívumok kisebb-nagyobb mértékben egy egész nemzedékre nyomják rá a bélyeget. Potozky szándékosan ingázik a lent és fent között, egyaránt megmutatva a szegénységet és a látszólagos, vagy rövid ideig tartó gazdagságot, illetve annak árnyoldalait. A szerző szerint a média azt sugallja, hogy

„az Y-generáció jól él, nem kell paráznia azon, hogy mit vesz a boltban, milyen sört iszik a romkocsmában. Ez azonban egy részben hazug kép, mert az Y-generáció valójában nem ilyen, maximum a legfelsőbb, vékony rétege. A mélyben egészen más dolgok vannak, sokkal kevesebb a mosoly és a szelfi.”⁵

A szerző – úgy érzem – szándékosan provokálja az olvasót. Önéletrajzi vagy quasi-önéletrajzi elemeket épít be a műbe, pl. saját „lengyel” vezetéknevét kölcsönözve a főhősnek. Ez a módszer hasonló Tadeusz Borowski láger-elbeszéléseinek főhősére, aki Tadeusz névre hallgatva talányt okozott az olvasóknak, kritikusoknak és irodalomtörténészeknek egyaránt. Évekig tartott a vita, azonos-e az elbeszélések főhőse a szerzővel, akinek nyílt irodalmi és politikai támadásokat is el kellett szenvednie. Az egyes szám első személyű narrációnak köszönhetően Potozky regényében is összekeveredtek az önéletrajzi és a fiktív elemek, nehezen megfejthetővé válik a hőssel való azonosulás, illetve a tőle való távolságtartás mértéke. Ez a látszólagos, ugyanakkor jól megtervezett káosz azonban elősegíti az axiológiai kategóriák kizárását. Potozky nem értékeli, „csak” ábrázol, és nem épít tudatosan hierarchiát a fontos és kevésbé fontos elemek (pl. a cselekmény releváns és nem releváns részletei), illetve a művészi eszközök (változó stílusrétegek) között.

Potozky *Égéstermék* c. regénye is egy izgalmas, ugyanakkor lehangelő láttelep. Részben fiatalokról, részben egy fiktív, bár sok szempontból hazánkkal és Budapesttel könnyen azonosítható ország kusza viszonyairól. Amíg az *Éles* elsősorban nyelvezete és a pszichológushallgató

⁵ http://hvg.hu/kultura/20150803_potozky_laszlo_patkany_vagyok_nem_fereg

botrányleltő életvitelének ábrázolása miatt tartható megosztó műnek, az *Égéstermék*, mintegy szembe haladva a propaganda-plakátok hurrá-optimizmusával, már kifejezett politikai vonatkozású utalásokat tartalmaz egy zűrzavaros forradalom felé rohanó társadalomról.

Egy lengyel irodalmi párhuzam itt is kézenfekvő, bár bizonyára nem intertextualitásról vagy közvetlen hatásról van szó. Stanisław Ignacy Witkiewicz (1885–1939) katasztrofista regénye, a hazánkban Körner Gábor fordításában megismert *Az ősz búcsúja* (2002, *Pożegnanie jesieni*, 1927) juthat eszünkbe, amelyben a forradalom nem progresszív társadalmi erők küzdelmeként, hanem valamilyen kaotikus küzdelem civilizációt és kultúrát romboló apokaliptikus képeként jelenik meg. Witkacy már a második világháború kezdetén, az 1939 szeptemberi szovjet támadás másnapján öngyilkosságot követett el, sorsával pecsételve meg katasztrofista világlátását. Nem érte tehát meg, ahogy a sztálinizmus, és részben a létező szocializmus korszakában regényétől elfordult a hivatalos irodalomtörténet. A szerző ugyan személyes tanúja volt az 1917-es oroszországi eseményeknek, regénye mégsem egy konkrét vagy az ottani forradalom, hanem egy fiktív országban lezajló forradalom zavaros képét mutatja be – akárcsak az *Égéstermék*, amely helyszínei közt ugyanúgy felrömlenek Budapest, mint Temesvár vagy Kijev utcái. A cselekmény természetesen a jelenben – vagy inkább a közeli jövőben – játszódik. Az autóban mp3 lejátszóról hangzó zene, a mobiltelefonok, a YouTube, a Facebook és a fiktív közösségi portál, a Rotweiler egyértelmű utalást jelentek a XXI. sz. mindennapjainak valóságára.

Potozky anti-utópiája egy forradalom kitörését ábrázolja, amelyben a fellázadt nép – egyetemisták, majd különböző társadalmi csoportok – megdöntik a miniszterelnök, Mikiegér diktatúráját. A főhős szinte úgy vesz részt a korrupció és a demokrácia korlátozása elleni népfelkelésben, hogy a „történelem gyorsvonata” észrevétlen robog el mellette. A gyakorlatilag mindenből kiábrándult, köpönyegforgató világ egy „posztpolitikus” forradalmat hirdet meg, ami célzás a politikából és politikusokból való általános kiábrándultságára, arra a folyamatra, amit – elég naiv módon – a társadalom jelentős része a civilek által vél kivitelezhetőnek. A regényben a forradalmi események egyre jobban eldurvulnak, radikalizálódnak, és erőszakos események zajlanak le a rendőrség, illetve a politikai szempontól erősen megosztott felkelők között. A felkelés mechanizmusa mintegy laboratóriumi körülmények közt mutatja a nagy forradalmak kirobbanásának, illetve lefolyásának mechanizmusát. Legyen ez a Nagy Francia Forradalom, a magyarországi 1956 vagy éppen az 1989-es romániai forradalom. Az ideológiai különbségek miatt a nagy eszmék bomlásnak indulnak. A felkelők csoportja egyre jobban megosztottá válik, majd jelentkezik egy erő, amely saját céljaira szeretné kiaknázni a közös eredményeket. Potozky óriási érdeme, hogy elszakad a politikai jobboldal ↔ baloldal hagyományos oppozíciójától. Mindkét oldalon vannak jó és rossz emberek, mindkét oldalon követnek el gátlást. Ami a cikk mottójához kapcsolódik, az talán a regény végkifejlete, azaz utolsó mondatai:

„arra gondolok, hogy ha lenne erőm, csak egy egészen kevés, akkor ütném a halántékomat, igen, jó nagyokat vágnék rá, hogy ne fájjon, mert ez már tényleg kibírhatatlan, ami most van.” (Potozky: *Égéstermék*).

A pesszimista, mondhatni hungaropesszimista befejezés természetesen érinti a címben jelzett katarzis problémakörét is, konkrétan a rendszerváltási katarzis elmaradását a magyar társadalomban. A létező szocializmus világában a két „legvidámabb barakk”, Lengyelország és Magyarország jelentette az oázist a Brezsnyev, Ceaușescu, vagy Honecker névvel fémjelzett politikai terror korszakában. Lengyelországban lényegesen szabadabb politikai viszonyok uralkodtak, Magyarország viszont az egész – akkor szocialista tábornak nevezett – régióban az

első helyet foglalta el az ún. gulyáskommunizmus vagy fridzsiderszocializmus által biztosított előnyök terén. A teljes foglalkoztatás, a viszonylagos jólét és a mai mércével nézve nem kiugró vagyoni különbségek a Duna mentén stabilan biztosították a Kádár-rendszer megrázkódtatások nélküli fennmaradását 1956–1989 között. Emiatt a magyarok éltek meg legkeservesebben a gondoskodó állam megszűntét, ami történelmi hagyományaink és nemzeti karakterünk miatt szinte törvényszerűen vezet el a Potozky-regényben ábrázolt korrupció, parancsuralmi rendszer és egy erős vezér által irányított egypártrendszeri diktatúra reinkarnálódásához. A regény hőisének szavai egyértelműen utalnak a mai magyar társadalmat vagy legalább a nem kivételezett szélesebb réteget feszítő problémákra. A travesztált formában szereplő szavak egyszerre mulatságosak, tragikusak és érthetőek. A hős

„olyan országban szeretne élni, ahol a miniszterelnök nem építet közpénzből libegőt a százötven lelkes szülőfalujába, ha pedig lakberendez, akkor az IKEA-ba megy, nem a Nemzeti Képtárba, és abból is kurvára elege van, hogy a belügyminiszter annyira kretén, hogy lazán lenyilatkozza, nekünk nem lenne jó az energiagazdálkodást a napenergiára alapozni, hisz éjszaka is szükség van áramra.” (Potozky: *Égéstermék*).

Potozky mindkét fentebb említett regénye az bizonyítja, hogy a kortárs irodalom legifjabb képviselői közt is akadnak szerzők, akik a „nemzet lelkiismereteként” az aktuális politikai kurzusnak mintegy ellentmondva rombolják a „büszke és erős magyar nemzet” utóbbi időszakban doktrinálissá váló mítoszát. A szerző a művek keretein, fabuláján jóval túlmutató, nyugtalanító kérdéseket tesz fel, ami azt eredményezi, hogy ezeket a regényeket igen nehéz kizárólag esztétikai kritériumok alapján befogadni.

Bibliográfia:

- Décsy Eszter kritikája Potozky László *Éles* c. regényéről 2015.06.11.: <http://www.nowmagazin.hu/?p=21841>
- Luzsicza István kritikája Potozky László műveiről a szerző honlapján: <https://potozkylaszlo.wordpress.com/2013/03/27/luzsicza-istvan-valosag-es-surrealitas-alulnezetbol/#more-546>
- Potozky László 2015: *Éles*. Budapest: Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. e-könyv.
- Potozky László 2017: *Égéstermék*. Magvető Könyvkiadó. e-könyv.
- Potozky László honlapja: <https://potozkylaszlo.wordpress.com/category/rolam/>
- Potozky László 2013: *Nappá tett lámpafény*. Magvető Könyvkiadó.
- Szarka Károly kritikája az *Éles* c. regényről 2015.08.22.: <https://www.irodalmijelen.hu/2015-aug-22-0730/egy-onpusztito-generacio-regenye>
- Hálólapok ellenőrzése: 2017.11.20.

Brak katharsis czy hungaropesymizm? Myśli wokół powieści László Potozkyego

Streszczenie

Urodzony w 1988 r. w Rumunii László Potozky należy do najwybitniejszych przedstawicieli węgierskich prozaików najmłodszego pokolenia. Dzięki sukcesowi pierwszego tomu opowiadań *Áradás* (2013) oraz powieści *Nappá tett lámpafény* (2013), *Éles* (2015) i *Égéstermék* (2017) na-

zywany jest też „cudownym dzieckiem” literatury węgierskiej. Znamienne, że w jego twórczości znajdujemy opowiadania, których akcja rozgrywa się w czasach, które z autopsji są nieznane autorowi. Dzięki temu Potozky wkomponowuje się w grono pisarzy pochodzących z Siedmiogrodu i podejmujących problematykę ostatnich lat reżimu Ceaușescu. Pierwsza z omawianych w artykule dwóch powieści pisarza (*Éles* ‘Ostre’) stanowi interesujący eksperyment kreślenia obrazu przedstawicieli pokolenia „Z” – studentów humanistyki pogrążających się w apatii, alkoholizmie i przestępczości. Druga zaś powieść (*Égéstermé* ‘Spaliny’) jest współczesną anty-utopią o fikcyjnym społeczeństwie, które organizuje rewolucję przeciwko korupcji, ograniczaniu demokracji i panowaniu despotycznego premiera – Myszki Miki.

Előttünk van észak. Fialat magyar irodalom Lengyelországban

Az UAM hungarológiai konferenciája idején a tudományos referátumokhoz szervesen illeszkedett az az irodalmi találkozó és fordítói műhelymunka, melyre a Fialat Írók Szövetsége *Hungarian Contemporaries – a Literary Tour of Poland* címmel megvalósuló projektje keretében került sor. Az egyhetes körút során nem csak a krakkói, varsói és poznaíni magyar szak hallgatóinak nyílt lehetősége fordításaik kapcsán Kellermann Viktória és Michalina Oziembłowska műfordítók közreműködése mellett magával a három fiatal magyar szerzővel, Ferencz Mónikával, Potozky Lászlóval és Zilahi Annával megismerkedni, hanem a szélesebb közönség is betekintést nyerhetett a kortárs magyar irodalmi élet sajátosságaiba a nyitott találkozókön. Ezek tanulságairól az eseménysorozat szervezője, Kellermann Viktória és az irodalmi estek moderátora, Vásári Melinda számol be.

A *Hungarian Contemporaries – a Literary Tour of Poland* projekt őszinte vállalkozás. Krakóban, Varsóban és Poznańban, kultikus könyvesboltban, konferencián és művház pincéjében, iskolapadban, pódiumon és vonatfülkében is ugyanazokat az elveket közvetíti a Ferencz Mónika, Potozky László és Zilahi Anna szerzők mellett Vásári Melinda kritikusból, illetve Kellermann Viktória és Michalina Oziembłowska műfordítókból álló többszólamú, alkalmi társulat. A poznaíni egyetem fordítástudományi specializációjának vendégeként, ártatlan kérdésre válaszolva fogalmazzuk meg: dacára annak, hogy az állam támogatását a mi intézményrendszerünk az utóbbi években kevésbé élvezzi, dacára annak, hogy fiatalok és kritikusak vagyunk, korántsem valamiféle ellenkultúrát képviselünk. Fontos ez, hiszen a kijelentéseink ezért is adhatnak hiteles képet a mai magyar kulturális életről, legyen szó akár az irodalmi hagyományról és a kortárs kánonról, akár a politikai aktualitások ellenére, azokkal szemben, vagy éppen: azok okán létrejött törekvésekről. A hiteles lengyelországi műhelymunkához hozzátartozik, hogy költőnek, írónak, műfordítónak és kritikusnak ne csupán meglegyen a műhely-hátttere, hanem a közös munkába és fejlődésbe, fejleszthetőségbe vetett hit teremtsen számukra kiindulási alapot.

Ferencz Mónika, Potozky László és Zilahi Anna nem csak szerzői hangját tekintve gyökeresen különböző; háttérük, pályakezdésük története is más és más. Az eredet: Budapest, Erdély és Viharsarok, a kezdeti hatás: Kömény, Bretter és Telep, az ihletforrás: Skandinávia, videojátékok és feminizmus. Bár a társaságok eltérőek, az indulásban mindhármuk esetében komoly szerepet játszott az irodalommal való közvetlen kapcsolat, a műhelymunka. Míg Potozky Magyarországra költözése előtt a pályakezdőkkel szembeni helyenként kegyetlen kritikára építő, ám az erdélyi magyar irodalmi életet a kilencvenes évek eleje óta kétségtelenül meghatározó kolozsvári Bretter¹ elnöke – ez a motívum újra és újra előkerül a műhelyre hozott *Éles* Smasszere kapcsán –, Ferencz a FISZ Kömény címen futó líraműhelye körül kialakuló, Bajtai Andrásához és Sirokai Mátyáshoz köthető Köménymag korai tagja, Zilahi pedig a Sárvári Diákköltő-tábor hatására kialakult Körhinta alapítója. Mára amellet, hogy mindannyian aktívan együttműködnek a fiatal irodalom két magyarországi érdekképviseleti szervével, a turnét szervező Fialat Írók Szövet-

¹ A Bretter György kolozsvári filozófus nevét viselő romániai magyar nyelvű irodalmi kör 1993 óta létezik jelenlegi formájában. Ülősei kötött rendet követnek, ahol a meghívott szerző és a kijelölt vitaindító felolvasását az elnök által levezényelt, rendszerint parázs vita követi, melyben a szerző többnyire nem vesz részt, noha felszólalhat az utolsó szó jogán. Potozky László 2009-2011 között a kör elnöke; *Éles* című regényében (Magvető, 2015) a Bretter György Irodalmi Kör jelenti a cselekményben jelentős szerepet játszó Smasszer mintáját.

ségével és a József Attila Körrel is, újabb közös fórumra találtak a KMTG² tehetséggondozási stratégiájára alternatívát kínáló Független Mentorhálózatban – Potozky és Zilahi mentorként, Ferencz Mesterházi Mónika mentoráltjaként merül el rendszeres találkozókon az írás vagy éppen a műfordítás műhelytitkaiban.

Tiltakozásként is értelmezhető a fenti gesztus, de az irodalmi turné beszélgetéseiből kiderül, a szembehelyezkedés nem az irodalmi hagyománynak és a vitathatatlan tekintélyeinek szól. Potozky gyakran beszél a referencia-kényszerről a mai irodalomban: mindenáron irányt, mintát, példát keresünk, és ha nem találjuk a születési hely diktálta új Bodort, új erdélyi írót valakiben, jobban hajlunk akár a téma szerinti esetlen csoportosításra is, mint arra, hogy a művet és a szerzőt engedjük a fülszövegek hasonlatai nélkül megméretetni. A generációs címke az *Élesen* éppúgy ennek a politikának a pecsétje, mint az, hogy legújabb regényét, az *Égésterméket* más, háborús-forradalmi témájú, stilisztikailag vagy célját tekintve azonban lazábban kapcsolódó művekkel, Totth Benedek *Az utolsó utáni háborúja* és Horváth Viktor *Tankom* című regényével közösen jelentette meg a kiadó. Kiknek a hatását említi mégis Potozky? Elsőként időben is a hagyományhoz nyúlva Ottlik Gézáét, az ő nyomában kerülnek elő Nádas Péter családegyenyei, Hajnóczy, Bodor Ádám, végül, friss referenciapontként, *A dölgeltakarítót* említi Danyi Zoltántól és Vida Gábor idén megjelent, *Egy dadogás története* című könyvét. Miközben előbbire a Magvetőnél idén ősszel megjelent hármasukhoz hasonlóan joggal süthetnénk rá a magyar military próza, vagy akár mindkettőre a határon túli irodalom bélyegét, írói-nyelvi ambíciójuk, hiteles hangjuk egyértelműen kiemeli őket a címkézetés világából.

Ferencz és Zilahi segítségével hasonló trendbe, vagy inkább vitába nyerhetünk bepillantást a kortárs magyar költészet kapcsán is. Mindketten jócskán merítenek a hagyományból: előbbi Kosztolányi, Kádár Erzsébet, Nemes Nagy Ágnes és Petri mellett a fiatal Krusovszky nehezen levetkőzhető hatását említi, utóbbi, részben a listát is kiegészítendő, Arany János, Ady és Kassák után Takács Zsuzsa, Szijj Ferenc, Kemény István munkásságát, végül a Telep-csoportot³ emeli ki. A műhely 2009-es megszűnését követő időszakból azonban érezhetően nehezebb valóban meghatározó költőt említeniük, hiába merül fel a rejtélyes Fekete Anna vagy a *Szórpa* után 2017-ben új kötettel jelentkező Deres Kornélia is. Így jutnak a hagyomány kapcsán végül egyetértésre abban, hogy a kortárs irodalomra a legerősebb hatást talán az avantgárd fejtí ki; az élő irodalom sok jelensége belőle vezethető le és érthető meg, bármennyire feltáratlan is ez a kapcsolat, hiszen az avantgárdra máig igaz, hogy sem kellőképpen feldolgozottak, sem kanonizáltak nem tekinthető.

A kiadói politika mindeközben úgy tűnik, a koncept-köteteknek kedvez. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárul a tény is, hogy lírát pozicionálni a piacon tagadhatatlanul az egyik legnehezebb feladat, a sorozatok pedig, mint a Magvető által 2016-ban indított, jelenleg 15 kötetet számláló, világ- és magyar irodalmat, elsőkötetest és kanonizálódó klasszikust egyaránt felvonultató *Időmértéke* vagy a 2017-es Scolar *LIVE* elsősorban Babiczky Tiborhoz köthető, költészetet prózával elegyítő fiatal irodalmi szemléje, ezt próbálják egyensúlyozni, egyfajta mércét

² A Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. (KMTG) 2015-ben alapított, a négy hagyományos írószövetséghez viszonyítva széles körben vitatott arányú kormányzati támogatásból gazdálkodó, jelenleg elsősorban szépirodalmi profilú, tehetséggondozással foglalkozó szervezet. A keretében működő Előretolt Helyőrség Íróakadémia ügyvezetője Orbán János Dénes. Monopolhelyete ellen tiltakozva hirdetett 2017 januárjában ingyenes mentorprogramot Ijjas Tamás költő; kezdeményezéséhez a létrejött Független Mentorhálózatban azóta több mint száz író, költő, műfordító és kritikus csatlakozott.

³ A Telep-csoport 2005-2009 között működő, Krusovszky Dénes által alapított online versblog és kötetlen költészeti társulás, tagjai Bajtai András, Deres Kornélia, Dunajcsik Máttyás, Ijjas Tamás, Krusovszky Dénes, Nemes Z. Márió, Pálffy András Gergely, Pollágh Péter, Sirokai Máttyás, Sopotnik Zoltán és Szabó Marcell, valamint 2006-2007 között Simon Márton. Bár a széles körben tárgyalt és vitatott csoport a *Telep-antológia* (Scolar, 2009) megjelenésével feloszlott, máig jelentős hatással van a fiatal generációra.

teremtve. Hogy milyen hátrányai vannak az ilyesfajta brandinggel járó elköteleződésnek, részben a társművészetek felől visszafejtve látjuk: a jelenleg elsősorban hanginstallációkat készítő, képzőművészként is aktív Zilahi könyvtárgyra vonatkozó elképzelései a színséma és a keményborító korlátain futottak zátonyra, a *LIVE* egy-egy motívumot középpontba állító, karakteres borítói Ferencz skandináv ihletésű verseinek értelmezését talán kevésbé, a sorozat más köteteit azonban vitathatóbban szoros keretek közé szorítják. Találunk ettől függetlenül izgalmas pontokat a határozott központi motívumokra építő legfrissebb kötetek között is, mint Horváth Veronika FISZ-nél megjelent, nőiség és betegség összefonódását is körüljáró *Minden átjárható* vagy Pál Sándor Attila népi világot zenével-táncsal megszólaltató *Dűvő* című kötet – mégis tudjuk, nem ezek vezetnek majd az éves költészeti sikerlistákat. Inkább Peer Krisztián 42-je, koncept-iskolapéldaként, vagy a költészet határvidékein mozgó, Magyar- és Lengyelországban is népszerű, ámde legnagyobb egyetértésben vitatott slam⁴.

Zilahi Anna persze joggal áll ki amellett a turné poznaí állomásán, hogy kötet nem létezhet koncepció nélkül, és érezhető, a három szerző sem pusztán alibiként állít akár címként is művei középpontjába egy-egy szálát. Zilahi kötet, *A bálna nem motívum* vers címét kölcsönözte, de valóban: a bálna sem egyszerű motívum, sem végigvonuló metafora, az értelmezései bonyolult rétegeire épülő magánmitológia mindvégig jelen van a kötetben. Ahogyan az óceán is; előfordul, mint a műhelymunka tárgyát képező *A vehikulum kiüresítésében*, hogy mindezt a szívzaggató *Titanic*-finálét karúszókkal párosító humorral teszi; másutt, ha más nem, a morajlás zeneiségéből hallható ki. Bár az óceánbiológiai érdeklődésből fakadó terminológiai kihívások hatására könnyen emelhetné a lengyel hallgató a tengert a kötet fő motívumává, ugyanilyen könnyedén jelölhetnénk meg a feminizmus harmadik hulláma szellemében értelmezett női létet is. Ökokritikai, messzi horizontja ellenére is személyes költészet – ez utóbbit is tekinthetjük az utóbbi évek egyik hívószavának, tagadhatatlanul jellemzi hiszen Ferencz Mónika társadalmi-történelmi szempontból eltérően beágyazott, *Hátam mögött dél* címmel megjelent kötetét is. Már a kötetet indító, lengyel hallgatókkal tárgyalt *Előttem van északban* és a záró, egyszerre címadó versben megidézett mondóka jelenléte is a skandináv világot juttathatja eszünkbe – van benne valami a svéd gyerekversek profán világából, hogy a két részre osztott kötet nemcsak vissza- és előre, hanem a négy égtáj szerinti körültekintésében hogyan, milyen nyelven idéződik meg például a váci cementgyár. Legalább ennyi joggal emelhetnénk be viszont a matematikát és a csillagászatot is kódként vagy motívumként, az északi világ pedig a legkevésbé sem a női magazinok divatos hyggéjével van jelen; inkább a tengerjáró Peer Gynt vak Solvejgjének deres szaruhártyájával, a sötét erdő fölé boruló ég vörös bogószemével.

Szinte tipikusnak mondható, hogy az irodalmi turné két költőjének filozofikusan finomhangolt, óceánközeli képekkel dolgozó, feminin világa mellett Potozky László a frissen megjelent *Égéstermekkel* érkezett Lengyelországba. A cím, bár párja, Ványa Zsófia által választott, fizikai lexikonból választott szándékosan elidegenítő terminus technicus, nem választható el a lángoló barikádok pernyéjétől. Míg a közép-kelet-európai közeg és környezet, legyen szó városokról vagy életképekről, műfajtól függetlenül áthatja a mai irodalmat, a költészet esetében ritkábban merülnek fel a társadalmi, közéleti, politikai kérdések direkt módon. Az *Égéstermek* ugyanakkor nem szakítható el a közelmúlt történetétől, bár az ihletforrást nem csak a magyarországi politikai helyzet és az elmúlt évek budapesti tüntetéshullámai, és nem is, ahogyan egyiptomi

⁴ Gondolunk itt elsősorban a különféle formációkban előadóként és szervezőként is együttműködő, széles körben ismert költészeti munkássággal is rendelkező Csider István Zoltán, Pion István, Simon Márton vagy Závada Péter által képviselt slam poetryre. Mellettük olyan szerzőket említhetünk, mint Kemény Zsófi vagy Purosz Leonidász, akik esetében kevésbé éles a határvonal a kötetek és a sok szempontból a költészet, rap, színház és stand up comedy keverékeként meghatározható, időbeli korlátokhoz ragaszkodva előadott slam között.

fordítója sejtette, az arab tavasz, hanem elsősorban a kijevi Euromajdan⁵ jelentette. Az ukrán eseményeken készült Youtube-vidék világával lüktető, pörgő cselekmény, a lángoló abrncok füstje és a hangzavar ellenére sem adhatjuk át magunkat valamiféle egyszerű, felszínes értelmezésnek, ahogyan Potozky korábbi regénye, az *Éles* is fordítás közben árulta el igazán, mennyi jelentésárnyalatot, utalást rejt az erős, rövid cím.

Mindhárman előre tartanak, ahogyan maga az utóbbi években megélnéült fiatal irodalmi közeg is, de a következő lépést korai lenne megjósolni. Potozky novellától haladt a regény, lineáris felépítéstől a mozaik felé, tanulságos, noha inkább a prózáját megtermékenyítő kitérőt téve a dráma irányába. Jelenleg nem tervez újabb könyvet. Zilahi két év képzőművészetnek és műfordításnak szentelt, nyelvkeresésnek is betudható szünet után tért vissza tavaly a költészethez, és fejezte be régóta várt első kötetét. Jelenleg hangművészetrel foglalkozik, prózát, pontosabban lexikonregényt tervez. Ferencz Mónikának már konkrét tervei vannak a következő kötet koncepcióját illetően – a hármas egyetlen tagjáról sem állíthatjuk, hogy tétlen. Műhelyeket szerveznek és műhelyeket vezetnek, tanítanak és tanulnak mentorként és mentoráltként is, aktívan részt vesznek az irodalmi közéletben Bécstől Varsón és Rómán át Isztambulig, gyakran tiltakozva, még gyakrabban teremtvé, alkalomadtán más művészeti ágakkal keresve metszéspontokat.

A három szerző és tevékenységük színes és széleskörű bepillantást enged a mai magyar irodalmi életbe, annak hivatalos, vagy éppen önszerveződő intézményrendszerébe, az irodalmi szervezetek, körök, műhelyek kialakulásának és működésének dinamikájába. A legizgalmasabb talán mégis a fiatal írók számára fontos, élő hagyomány, a legfontosabb és legnagyobb hatású szerzők, a kanonizált irodalom és az itt és most zajló folyamatok kapcsolatrendszerének feltárása. A *Hungarian Contemporaries* ezért őszinte vállalkozás: nem nemzetközileg ismert, kanonizáció szélén, így némiképp az irodalmi közeg felett álló csillagokat, hanem fiatal, tevékeny kortársakat mutat be, akik maguk alakítják a kultúra sorsát.

Przed nami Północ. Młoda literatura węgierska w Polsce

Streszczenie

Podczas konferencji hungarologicznej organizowanej na UAM w Poznaniu naukowym referatom towarzyszyły warsztaty tłumaczeniowe i spotkania z twórcami odbywające się w ramach projektu *Hungarian Contemporaries – a Literary Tour of Poland* zorganizowanym przez Związek Młodych Pisarzy. Dzięki obecności tłumaczek, Viktorii Kellermann i Michaliny Oziembłowskiej, nie tylko studenci krakowskiej, warszawskiej i poznańskiej hungarystyki mieli możliwość uczestniczenia w spotkaniach z trzema młodymi węgierskimi twórcami, Móniką Ferencz, László Pataskim i Anną Zilahi w ramach trwającego tydzień turnée, bowiem spotkania miały otwartą formułę, więc każdy mógł wziąć w nich udział i poznać bliżej specyfikę współczesnej literatury i życia literackiego na Węgrzech. Wnioski płynące z polskiej podróży omawia organizatorka serii spotkań, Viktória Kellermann i moderatorka wieczorów literackich, Melinda Vásári.

⁵ Kijew főterét, a Majdant a 2013 novemberében az ukrán uniós csatlakozás előkészítésének felfüggesztését követően kibontakozó, 2014 márciusára többek között Viktor Janukovics államfő menesztésével végződő tiltakozási hullám idején keresztelték Euromajdanra. A kifejezés mára a forradalom egyik széles körben elfogadott elnevezése.

Dráma és film

Dramaturgia i filmoznawstwo

A mindennapiság poézise a kortárs magyar drámában, különös tekintettel a Lengyelországban megjelent művekre

Ha feltesszük a kérdést, vajon ismert-e a magyar dráma a lengyel színházlátogatók körében, egyre magabiztosabban adhatunk pozitív választ. Főleg a kortárs magyar dráma örvend egyre nagyobb népszerűségnek. Ezt a tényt támasztják alá nemcsak a mai magyar drámaírók műveinek egyre gyakoribb lengyel színházi bemutatói (évi 2-3 bemutató), felolvasó színházi előadásai, hanem drámaantológiák megjelenései is. Az ezredforduló után mindeddig négy kortárs magyar drámaantológia jelent meg (Pászt 2003, 2010, 2013, 2017), melyek közül a legjelentősebb az idén, a Magyar Kulturális Évad keretében kiadott *Wróg publiczny i inne dramaty węgierskie (Közellenség és más magyar drámák)* című kötet Pászt Patrícia válogatásában. Tíz magyar kortárs szerző drámáját tartalmazza¹, amelyek reprezentatív módon tükrözik a mai magyar drámairodalom valamennyi tendenciáját.

A magyar dráma lengyelországi recepcióját vizsgálva, nem kerülheti el figyelmünket az eltérő hagyományra épülő lengyel színház valamint magyar drámairodalom kapcsolata. A befogadás szempontjából fontos tényező, hogyan működik a realista látásmódtól sokáig elszakadni képtelen magyar dráma az erős avantgárd hagyománnyal rendelkező, sokkal inkább költői-metaforikus esztétikára épülő lengyel színházban.

A lélektani realista paradigma

A magyar dráma csaknem a XX. század végéig döntően logocentrikus volt, amelyben domináns szerepet játszott a veretes, irodalmi nyelvezet valamint a realista lélektaniség. Már a két színház történeti fejlődésének kezdetén eltérő folyamatok figyelhetőek meg. Lengyelországban 1765-ben maga a király, II. Szaniszló Ágost hoz létre egy európai színvonalú udvari színházat, s ezzel nemcsak a nemzeti színház intézményének alapjait rakja le, de a lengyel nyelvű drámairodalom is virágzásnak indul. Ezzel szemben a XVIII. században nemhogy magyar színház nem jön létre (eltekintve néhány éves rövid kísérletektől), de a Habsburgok erős németesítő politikája hatására a magyar nyelv léte is veszélybe kerül. A magyar nemzeti színház csupán 1837-ben alakul meg, s mindvégig elsőrendű célja, hogy egyrészt megteremtse a magyar nyelvű közönséget, másrészt a realizmushoz közel álló népszínműveken keresztül támogassa Kossuth Lajosék társadalmi reformpolitikáját. A színházra olyan kulturális intézményként tekintenek, amely közvetlenül nagyobb befogadó csoportra lehet hatással, s ezzel a nemzeti öntudat kialakításának valamint a társadalmi reformok hirdetésének vált eszközéül (Gizińska 2005: 12-17).

A XIX. század második felében már igen intenzív színházi élet virágzott egész Magyarországon. A közönség azonban az előadásokban többnyire nem a mélyebb léteproblémák átéléseit,

¹ Spiró György: *Zaciemnienie (Elsötétítés)*, Tasnádi István: *Wróg publiczny (Közellenség)*, Háty János: *Jest ciężko (Nehéz)*, Székely Csaba: *Bańskie kwiaty (Bányavirág)*, Pintér Béla: *Ohyda (Szutyok)*, Visky András: *Zabitem moją matkę (Mégöltem az anyámat)*, Mikó Csaba: *Cień ojca (Apátlanok)*, Egressy Zoltán: *Zwyczajna środa (Szimpla szerda)*, Mundruczó Kornél – Wéber Kata: *Nietoperz (Denevér)*, Szabó Borbála: *Lekarz na telefon (Telefondoktor)*.

sem esztétikai kísérletezések élményét nem kereste, leginkább a szórakozást és saját illúzióinak visszaigazolását várta a színháztól. A korabeli magyar színház jellegzetesen „sztárszínház” volt, a kommercialitás minden jegyével, és a maga teremtette, részben mindmáig fennmaradt rituáléival. A magyar színházat és drámát elkerülte a modernizmus Nagy Reformja, az avantgárd hatása szintén elmaradt. Egészen a XX. század utolsó negyedéig szövetségsházaként határozható meg, amelyben a leírt szöveg kultusza sajátos szimbiózisban él együtt az operett hagyományától örökölt sztárkultusszal (Gizińska 2005: 19-29).

Ennek a retorikus színháznak a létét először az 1960-as években az alternatív színházak kérdőjelezik meg sokkal radikálisabban, mint akár a velük egyidőben jelentkező magyar groteszk dráma nemzedéke (Örkény István, Schwajda György, Kertész Ákos, Szakonyi Károly, Csurka István), akiknek a darabjait a korabeli lengyel színházközönség is igencsak kedvelte – az 1970/1980-as években évi 6-7 bemutató jelezte a recepció fénykorát (Gizińska, 2005. 247). Valamennyi szerző dramaturgiájára jellemző az adott kor társadalmi problémái iránti érzékenység. Nem a formai játék, nem a színházesztétikai kísérletezésekre esik náluk a hangsúly, hanem az egyén és a totalitárius rendszer ellentmondásos viszonyára, az értelmiség cselekvési lehetőségeinek beszűkülésére, amely pótcselekvésekhez vagy önpusztító gesztusokhoz vezet. A lengyel néző saját abszurd valóságának mindennapi problémáit láthatta viszont a színpadon groteszk iróniával fűszerezve.

A nagy áttörést azonban a hetvenes évek jelentik, amikor főleg vidéki színházakban (kaposvári Csiky Gergely Színház, szolnoki Szigligeti Színház, később a budapesti Katona József Színház) történik jelentős elmozdulás az autonóm teatralitás felé. Ezzel egyidőben jelentkezik az a drámaíró generáció is, amely kulcsfontosságú szerepet játszott a magyar drámafejlődésben (Spiró György, Nádas Péter, Kornis Mihály, Bereményi Géza, Vámos Miklós). Formailag teljes egészében csak ők tudtak elszakadni a realista magyar drámahagyománytól. A kiváló nemzedékből csupán Spiró György neve vált ismertté a lengyel színházközönség előtt, de neki sem a kezdeti, Wyspiański „totalis színházat” idéző kísérleti korszaka (*Békecsászár*, 1982), hanem az 1989 utáni alkotásai. Feltételezhető, hogy a nemzedék formai kísérletezései az erős avantgárd hagyománnyal rendelkező lengyel színház érdeklődését nem tudták eléggé felkelteni.

Lengyelországban **Spiró György** prózaíróként (*Messiasok, Az Ikszek, Fogság*) és drámaíróként is egyaránt ismert. Sőt elmondhatjuk, hogy a rendszerváltás után őt tarthatjuk a leggyakrabban játszott kortárs magyar drámaszerzőnek. Lengyel színpadon 9 bemutatóval szintén a legtöbbször bemutatott magyar drámaszerzőnek számít (*Imposztor, Szappanopera, Kwartett, Koccanás, Prah*²). Éppen ezért nem véletlen, hogy az említett drámaantológiát Spiró *Elsötétítés (Zacienienie)* című darabja nyitja meg, ezzel is jelezve a szerző súlyát úgy a hazai drámairodalomban, mint a lengyel recepcióban. Spiró neve már a rendszerváltás előtt sem volt ismeretlen a lengyel színházszerető közönség előtt, ugyanis a hazai sikerek után a nyolcvanas évek közepén nagy sikerrel játszották több lengyel színházban is *Imposztor* című darabját. Ugyanez a darab Máté Gábor rendezésében a Teatr Dramatyczny színpadán került megrendezésre 2015-ben, s az a megtiszteltetés érte, hogy ünnepélyesen ezzel a darabbal nyitották meg a Lengyel Színház Évét – magyar szerző, magyar rendező darabjával, mely a lengyel színház atyjáról, Wojciech Bogusławskiról szól. A nyolcvanas évek közepén született *Imposztor*, a *Csirkefej* című darabbal együtt fontos cezúrát jelent a szerző életművében. Mintegy lezárják az ún. kísérletező korszak-

² *Szalbierz (Imposztor)*: Teatr Ateneum, 1987; Olsztyn Teatr Jaracza, 1988; Teatr Dramatyczny, 2015. *Szappanopera (Opera mydlana)*: Teatr Telewizji, 2000; Łódź Teatr Nowy, 2003; *Kwartett (Dogrywka)*: Teatr Telewizji, 2003; Poznań Teatr Polski, 2006; *Koccanás (Stuczka)*: Poznań Teatr Polski, 2005; *Prah (Prah)*: Krakko, Teatr Ludowy-Nowa Huta, 2008;

kot (tablószerű, operai óriás drámák, hatalmas történelmi víziók korszakát). Kisebb lélegzetű, realista hagyományhoz közelítő darabok korszaka következik, amelyekben a rendszerváltás utáni valóságra reflektál: házassági krízis (*Ahogy tesszük*), ideológiai eredetű nemzedékeken belüli konfliktus és nemzedékek közötti kommunikációs zavar (*Kvartett*), a délszláv háború tragédiája (*Dobardan*), a múlton keresztül rekonstruált anakronisztikus magyar közélet (*Legújbb Zrínyiász, Árpád-ház*). Ezekben a darabokban Spiró azt az állapotot rögzíti, amelyben egy működésre képtelen közösség szinte megsemmisíti értelmes létének minden alapját. Nem csak a magyar közélet káoszát leplezi le bennük kíméletlenül, de tovább viszi a *Csirkefej* nyelvi drasztikumát – káromkodások, roncsolt, töredezett szövegek, gondolatjelezett, meg-megszakadó félmondatok (emlékrögök, vallomástöredékek) – a társadalmi és egzisztenciális szétesés megannyi nyelvi reprezentációja.

A *Közellenség* című lengyel antológiában megjelent *Elsötétítés* (ősbemutató: Pesti Színház, 2002) című darabja úgy téma, mint formai szempontból némileg eltér a fentiekben felsorolt Spiró-daraboktól. A *Szappanopera* című darabjával hozható párhuzamba, amennyiben mindkettő a zsidó identitás problémáit helyezi középpontba. 1941 Magyarországon vagyunk, a III. zsidótörvény megjelenésének napján, mely arról rendelkezett, hogy a „vegyes házasságban” (zsidó–keresztény) született gyermekek milyen kritériumok alapján tekinthetők zsidónak. Miközben a zsidó származású apa a lányát próbálja menteni, egy szeretetteljes házasság fokozatos szétesését látjuk óráról órára, s ezzel együtt polgári egzisztenciájuk teljes széthullását. A darab ugyanazt a problémát mutatja be kamerális körülményekkel és hosszú dialógusokkal, mint a korai nagy történelmi víziói, azaz a Történelem gépezete hogyan tiporja el az egyént végzetszerűen, minden védekezési mechanizmustól megfosztva.

Spiró György *Csirkefej* című darabja mérföldkőnek tekinthető a magyar kortárs drámák sorában. A Katona József Színház ősbemutatóján 1986-ban (rend. Zsámbéki Gábor) nemcsak a közönség feszengett zavartan a sok úgymond „trágárság” hallatán, de a kritikusok sem igen tudtak a darab nyelvezetével mit kezdeni, amelyben a közösülésre utaló kifejezés hol töltelékszóként, hol pedig nyomatékosító partikulaként fordult elő, szinte minden mondatban. Spiró darabjában a szokásbeli vagy szociotrágárság először jelent meg ilyen intenzitással. A durva szavak használata mellett a szereplők a nyelvtan legelemibb szabályait sem tartják be – roncsolt, töredezett, zavaros szóhalmazokban beszélnek. A lepusztult nyelv lepusztult egzisztenciákat, lelki-intellektuális szétesést jelez, ugyanakkor a darab több szinten is isten létére kérdez rá, azaz együttesen jelenik meg a kegyetlenség és szeretetvágy, az elállatiasodás és a transzcendencia utáni vágy.

Spiró darabjának leépült nyelvezete, konkrét szociokörnyezetbe ágyazott mindennapisággal jelentős hatással volt a fiatalabb drámaíró nemzedékre – Egressy Zoltán, Háy János, Parti Nagy Lajos, Tasnádi István (Elek 2009). „A kortárs magyar dráma legburjánzóbb vonulatát nevezhetjük akár Poszt-Csirkefej korszaknak is” (Jákfalvi 1999: 1270).

A „Poszt-Csirkefej korszak”

A magyar dráma rendszerváltás utáni történetében az igazi áttörést az ezredforduló táján debütáló drámaíró nemzedék jelenti. Ezt az Örkenyhez viszonyított ún. harmadik nemzedéket olyan szerzők alkotják mint Parti Nagy Lajos, Kárpáti Péter, Egressy Zoltán, Hamvai Kornél, Térey János, Háy János, Tasnádi István, Forgách András, Márton László. E nemzedék rendkívül különböző életművének tartalmi és formai sokszínűsége ellenére közös jellemzőként

említhetjük azt, hogy szemben az előző nemzedékkel, a dialógustechnika s így a nyelvezet újra nagyon fontos szerepet kap az egyébként sok esetben realista színpadi esztétikához közel álló szerzők drámavilágában (Jákfalvi – Kékesi 2009). A Szó hangsúlyozott szerepe egyrészt utalásként értelmezhető annak csupán információcsere szintjére degradálódott funkciójára, másrészt a gyakran mikrorealista környezetbe ágyazott, a legkülönfélébb szociális rétegből merített nyelvény – amely inkább lefelé általánosító, radikálisan depoetizált, vagy még inkább roncsolt – metafizikai töltetet visz a dramaturgiába. E nemzedék szerzői a mindennapiságon keresztül nem csupán a társadalmi válságot, hanem az emberi kapcsolatok teljes kiüresedését, ellehetetlenülését mutatják be.

Az említett újabb nemzedék közül **Háy János** az egyik legeredetibb; költőként és prózaíróként próbálkozott meg a drámaírással, így született meg tetralógiája az ezredfordulón (*Gézagyerek, Herner Ferike faterja, Senák, Pityu bácsi fia*). A szerző 2005-ben szinte néhány hónap alatt meghódította a lengyel színpadot (eddig 5 darbjának volt 8 bemutatója)³. Háy darbjai a rendszerváltás utáni magyar falu mindennapjaiban játszódnak, hősei többnyire a transzformáció vesztesei – vagy embertelen körülmények között a teljes kiszolgáltatottságban dolgoznak (kőbányában – *Gézagyerek*) vagy segélyből élő, alkalmi munkások (*Herner Ferike faterja*), vagy az emlékekben visszatérő ötvenes évek nyomasztó terhe alatt senyvednek (*Senák*). A drámáknak ezt a szociálisan nagyon is behatárolt világát a lengyel kritika a lengyel „kisrealizmus” poétikájához, illetve a magyar film hetvenes évekbeli neodokumentarista vonulatához hasonlította. Ugyanakkor különös figyelmet érdemel a darabok nyelvezete, amely a maga töredékességével, alulstilizáltságával nem a provincializmust hangsúlyozza, hanem a maga állandó repetatív ritmusával tudatosan alkotott nyelvet, mely éppen kiemeli a mélyrealizmusból a drámák világát – Zbigniew Brzoza Háy nyelvét Miron Białoszewski költői nyelvezetéhez hasonlította. A tetralógia utolsó darbjában (*Pityu bácsi fia*) ugyanazt a témát érinti, mint a *Közellenség* kötet *Nehéz* (ősbem. Teatr Bárka, 2010) című műve, a vidékről fővárosba kerülés mentalitásbeli és civilizációs váltásának problémáit – a beilleszkedés minden görcsös igyekezete ellenére megmarad a gyökértelenség, a sehová sem tartozás, amely mindkét dráma esetében tragédiához vezet. A *Nehéz* darabban a szerző különös dramaturgiát alkalmaz, két részből áll, az elsőben a már széthullott életű főhős visszakerülve a faluba, újra ott ül a szülői ház konyhájában és egyetlen hatalmas monológban anyjának, de leginkább önmagának próbálja elmagyarázni élete kudarcát. A monológ a második részben átvált dialógusok rövid, töredékes jeleneteivé, amelyek azt a halál előtti pillanatot rögzítik, amikor az ember rövid képekben újraéli életét. A monológ lírai szépségű gyónása éles ellentétben áll a dialógusok rövid, töredékes, szikár mondataival.

Háy a magyar drámairodalomnak az a szerzője, aki talán a legőszintebben és legmélyebben képes ábrázolni a női–férfi reláció bonyolultságát. A nagy sikerrel játszott *Házasságon innen, házasságon túl* (ősbem. Pesti Magyar Színház, 2008) valamint *A halottember* (Szkéné, 2016) című drámái a párkapcsolatok és házaseset legmélyebb titkait feszegetik minden tabu nélkül.

Háy darbjában viszonyítási pontként megtalálható a realista színházi hagyomány, ugyanakkor a fizikai realitáson keresztül különös érzéssel képes megragadni metafizikai tartalmakat, banális hétköznapi jelenetekben meglátja a sorsszerűséget, a véletlenszerűben a végzetet (Sándor L. 2007).

A középgenerációs magyar drámaírók egyik nagyszerű képviselője **Egressy Zoltán**, akinek jelentősége abban áll, hogy *Portugál* című darbjának (Katona József Színház, 1997) elsőpró

³ *Gézagyerek (Geza-dzieciak)*: Łódź Teatr Studyjny, 2004; Teatr Telewizji, 2005; Teatr Studio, 2005; *Herner Ferike faterja (Stary Franka Henera)*: Poznań Teatr Polski, 2005 (teatr czytany); Poznań Teatr Polski, 2005; *Házasságon innen és túl (Ślubuję ci miłość i wierność)*: Toruń Teatr im. W. Horzycy, 2009; *Völgyhíd (Most nad doliną)*: Gniezno Teatr im. A. Fredry, 2014; *Nehéz (Jest ciężko)*: Olsztyn Teatr im. Jaracza, 2017 (teatr czytany).

közönségikere utat tört a többi magyar szerző számára a lengyel színpadon⁴, ami hasonlóan működött az angol, ill. cseh színházakban is. *A Portugál* ma már Magyarországon kult-darab, amelyet az ősbemutató óta mindmáig nem vett le a Katona József Színház a repertoárjáról. Ez a melankóliával fűszerezett komédia közvetlenül a transzformáció utáni években egy világvégi falu kocsmájában játszódik. A helybeliek többnyire kocsmában koncentrálódnak, kilátástalan élete kerül szembeállításba a fővárosból idevetődött, átutazóban levő fiatal yuppi életfelfogásával. A cím – szimbólum – a belső szabadságot, az álmodozást, a vágyakat, de ugyanakkor ezek beteljesülésének reménytelenségét is jelképezi egyben. Vaskos nyelvezet, humoros jelenetek, poénra hegyezett dialógusok és persze a tökéletes sztereotípiák biztosítják a mindmáig tartó közönségikert.

Egressy *Sóska, sültkrumpli* (Tivoli Színház, 2000) valamint *Kék, kék, kék* (Bárka Színház, 2001) című drámái sem ismeretlenek a lengyel közönség előtt.⁵ *A Szimpla szerda* (RS9 Színház, 2015)⁶ egy szokványos család hétköznapjait jeleníti meg a váláson keresztül. A válás történetét egyrészt a kislány szemszögéből látjuk, ráadásul visszafelé haladva az időben – a megismerkedéstől a nagy szerelmen át, az elhidegülésig. Afféle beszélgetős show-műsor módjára, a szereplők harmadik személyben beszélnek egymásról – a dialógusok valójában egymást megszakító monológok sorává válnak, amelyeket csendek szakítanak meg (az igazán fontos dolgok elhallgatásai, amelyeket nem mernek kimondani). Az így előadott 12 év házasság története azonban egyáltalán nem visz közelebb a válás okához, mindvégig nem tudjuk meg, kinek a hibájából, hol és melyik pillanatban romlott meg a kapcsolat, az elhidegülést folyamatában látjuk, a történet hétköznapi helyzeteken, szokványos mondatokon keresztül feltartóztathatatlanul halad a válás felé. Egressy stílusától elválaszthatatlan a humor, amelyet itt az anyós prototípusa biztosít.

A fiatalabb nemzedék egyik berobbanó sikerű drámaírója az erdélyi származású **Székely Csaba**, akinek *Bánya-trilógiája* (*Bányavirág, Bányavakság, Bányavíz*) első két része két év alatt hat bemutatót ért meg. A budapesti Nemzeti Színház 2013-ban mutatta be nagy sikerrel a *Bányavirág* című darabját, amely a 2017-es lengyel antológiában is megjelent. A szerző kegyetlenül leszámol az „Erdély-mítosszal”, az ő istenháta mögötti székely kislelője már nem „Tündérkert”, nem is a hagyományörzés civilizációtól érintetlen skanzenje, hanem zord, rideg, hideg vidék. A helyi bánya bezárt, helyette maradt az alkoholizmus, agresszivitás, öngyilkosságok. Az alaphelyzet: megérkezik a magyar tévé, mert a vidéken kétszer annyi az öngyilkosság, mint Románia más régióiban. A téma komorsága ellenére az igencsak összetett nyelvezet biztosítja a humort, a cifra káromkodások özönével, a vulgárismusokat keverő tájszóval és némi archaizmussal (Pályi 2017). A darab műfajilag is nehezen behatárolható, a tragédia keveredeik a bohózat, abszurd a groteszkkal. A Trilógia további részeiben is tabu nem ismerő módon mutatja be a román-magyar ellentéteket, ill. a papi pedofília problémáját.

A szerző tudatosan felvállalta, hogy nagy hatással voltak rá Martin McDonagh ír falusi figurái. Ugyanakkor erős szálak fűzik a kelet-európai színpadi groteszk hagyományhoz, amely a mindennapokból emeli be a játékba a legképtelenebb helyzeteket, figurákat, és így beszél a létabszurditásról (Radnóti 2014).

⁴ *Portugál (Portugal)*: Teatr Telewizji, 2002; Poznań Teatr Polski, 2004;

⁵ *Kék, kék, kék (Niebieski, niebieski, niebieski)*: Toruń Teatr W. Horzycy, 2005; *Sóska, sültkrumpli (Szcaw, frytki)*: Poznań Teatr Polski 2013;

⁶ *Szimpla szerda (Zwyczajna Środa)*: Olsztyn Teatr im. Jaracza, 2017 (teatr czytany).

Az új teatralitás szerző–rendezői

Az új teatralitással leginkább a posztdramatikus színház hozható kapcsolatba, amely eleve megkérdőjelezi a „szövegűség” eszméjét, nem a dráma szövegét tekinti az előadás fő szervező elemének, hanem a képi, koreografikus, ill. zenei kompozíció szabályait. Az új teatralizmust általánosságban stíluspluralizmus, a színpad–nézőtér fokozott viszonya jellemzi.

A magyar színházi közegből leginkább három olyan színházújító nevét említhetjük, mint Schilling Árpád, Pintér Béla és Mundruczó Kornél (az utóbbi két alkotó darabját tartalmazza a *Közellenség* c. kötet).

A rendszerváltás utáni magyar színház egyik legfontosabb alkotóműhelye **Schilling Árpád Krétakör Színháza** (1995-2008). Több ízben is olyan témaköröket dolgozott fel színházi eszközökkel, melyek korábban alig kerültek be a színházak fókuszába, pl. a közelmúlt történelme (*Hazámházám*), ill. aktuális társadalmi és politikai ügyek (*Nexxt*, *FEKETEország*).⁷ Újabb és újabb formákat kerestek a közönséggel való kapcsolatra, mint pl. az előadások speciális helyszínei, felolvasó színház darabelemző estjei, előadások utáni tematikus beszélgetések, az ún. színházfilm (az egyes produkciók filmes feldolgozásai). Az előadásokat puritán színpadkép, színeszi improvizáció jellemezte.

Az immáron színház nélküli alapítója, Schilling Árpád vendégrendezőként két alkalommal is bemutatkozott a lengyel közönség előtt a varsói Teatr Powszechny deszkáin a *Lúzer – a remény színháza* (2015), ill. *Upadanie* (2017) című darabjaival. Schilling színházát mindenekelőtt a „politikai színház” egyik formájaként határozzák meg, amely radikálisan reflektál a társadalmi valóságra. A *magyar Warlikowskiként* (Newsweek Polska) is emlegetett rendező darabjai olyan aktuálpolitikai és társadalmi problémákról beszélnek mint választási rendszer, korrupció, vélemény- és művészi szabadság. Az *Upadanie* című darab csupán közvetve tekinthető politikai színháznak, egy értelmiségi középosztályhoz tartozó család mindennapjainak pszichikai lenyomata – homoszexualitás, abortusz, munkanélküliség, anyagi bizonytalanság stb. – mindezen keresztül próbálja a rendező érzékelteni, mi minden lehet az extremitás melegágya. Schilling ezt így fogalmazta meg: „A családról beszélve az értékek teljes destrukcióját szerettem volna bemutatni. Sem a konzervatív, sem a liberális, sem pedig a baloldali értékek nem elég erősek ma már. Nehéz megmondani, valójában mi is a fontos – a szabadság, szolidaritás vagy a tradíció? Tulajdonképpen semmi sem köt össze bennünket – s ez nagyszerű talaja lehet a szélsőségeknek és a butaságnak.”⁸

A magyar színház másik nagy újítójának számít a **Szkénében működő Pintér Béla és Társulata** (1998). Az alapító, Pintér Béla (drámaíró, rendező, színész) markáns, eredeti színházi nyelvet teremtett.⁹ A szappanopera, tragédia és bohózat keverékéből álló előadások alapvetően a magyar néptáncra és népzeneire építkezve (*Parasztopera*) provokatívan mutatják be a magyar valóságot, a közélet visszasságait, a közelmúlt történelmét. Egyik legnagyobb sikerük, a *Titkaink* (2014) c. darab, az ügynökkérdéssel foglalkozik. Gyakori, visszatérő témája a családi krízis, mint például a *Sütemények királynője*¹⁰ vagy a kötetben található *Szutyok* c. darabok. Az előbbi egy hét éves kislány történetén keresztül a groteszk és szürrealizmus határán mozogva beszél az alkoholizmusról, családi erőszakról, a szövegben is megjelenő

⁷ Schilling és Tasnádi István közös alkotásai. Tasnádi 2001-2007 között volt a Krétakör drámaírója.

⁸ Az eredetileg lengyel nyelvű interjú forrása a Teatr Powszechny honlapja: <https://www.powszechny.com/spektakle/upadanie,s1204.html> (2017.12.18.) ford. G. Cs.

⁹ Pintér Béla első lengyelországi bemutatkozása a toruni KONTAKT fesztiválon 2005-ben történt a *Parasztoperával*. Ezt követte a szintén toruni fesztiváli fellépés 2012-ben a *Szutyok* c. darabban.

¹⁰ *Sütemények királynője (Królowa ciast)*: Toruń Teatr im. Horzycy 2012; Olsztyn Teatr im. Jaracza 2012.

kemény brutalitással. A *Szutyok* című darabban egy falusi házaspár örökbe fogad két intézeti kamaszlányt, a csúnyafogú, érzelmeit kimutatni képtelen Anitát és a túlságosan is simulékony és mindenáron alkalmazkodó cigány Rózsit. A békés falu szinte idilli világát fokozatosan feldúlja a két lány megjelenése, a darabban a magyar vidék minden szennye-szutyka kiborul, a magyar bizalmatlansága a cigánnyal szemben, a jobboldali radikalizálódás, lopás, gyilkosság. Ebben a darabban is jól megfigyelhető a Pintér Béla-színház jellegzetes ambivalenciája – a brutalitás és a humor végigtartó összhangja, valamint a nyelvezetben megjelenő, realitást híven tükröző természetesség, nyersség, s az ezt ellenpontoszó ritualitás.

Ha nem hagyományos színházról beszélünk, mindenképpen meg kell említeni **Mundruczó Kornél** (színházi és filmrendező) *Denevér* című zenés darabját, melynek társszerzője Wéber Kata színésznő. A dráma megjelent a *Közellenség* c. kötetben, azonkívül 2012-ben a TR varsói színház színpadán is bemutatták Mundruczó rendezésében. A Johann Strauss operettjére (*A denevér bosszúja*) épülő mű egy kórházban játszódik, amelyben a végső kérdés, a tudatos halál, az eutanázia kérdését járja körül szokatlan formában – zenés, színház, video, groteszk keveredik a realista színházzal.

Mundruczó együttműködött a Krétakörrel, Bárka Színházzal, 2009-ben megalapította a saját, Proton nevű társulatát, mellyel 2017 novemberében mutatta be egyik külföldön is nagysikerű hiperrealista remekművét *Látszatélet (Imitacja życia)* címmel (Trafó 2016), melyben egy magányos nő kilakoltatásán keresztül jeleníti meg a társadalmi marginalitást, miközben felteszi a kérdést – az egyén mennyire ura saját sorsának.

Összegzés

A kortárs magyar dráma egyik fő irányzatáról elmondhatjuk, hogy a korábbi erőteljes tradíció kontinuitásaként, a rendszerváltás után létrejött valósággal – új típusú helyzetekkel, jelenségekkel, emberi kapcsolatokkal való szembenézés jellemzi. Az ezredfordulóra az egyes életműveken belül konkrét drámakötetek is megjelentek: Spiró: *Mohózat* (1997), Honderű (2002), Tasnádi István: *Kokainfutár* (2001), Egressy Zoltán: *Portugál* (2005), Háty János: *A Gézagyerek* (2005).

A szerzők, természetesen már nem mimetikus módon, jellegzetes egyéni és közösségi tudatállapotokat rögzítenek. A legkülönbözőbb stílus eszközökkel hiteles lenyomatát adják a vadkapitalista magyar valóságnak, az új globális fogyasztói világnak, a tradícióval együtt egzisztenciáját is elvesztett vidéknek, a családok szétesésének, az egyén végső elmagányosodásának tematizálásával. A kortárs magyar dráma egyik legnagyobb erőssége abban a képességében rejlik, ahogy a hétköznapiság dokumentálásán keresztül a lét elviselhetetlen mindennapiságát képes megjeleníteni.

Bibliográfia

- Elek Tibor 2009: A kortárs magyar dráma és a rendszerváltozás. In: *Bárka* 2009/3. 75-80.
Gizińska Csilla 2005: *Dramat węgierski lat 1945-1989 i jego życie na scenach polskich*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
Jákfalvi Magdolna 1999: Magyar – dráma – 90-es évek. In: *Jelenkor* 1999/12. 1266-1274.

- Jákfalvi Magdolna – Kékesi Kun Árpád 2009: Kortárs magyar dráma és a színház. In: *Alföld* 2009/12. 93-102.
- Pályi András 2017: A dráma és a nyelv. Kortárs magyar színdarabok. In: *Jelenkor* 2017/6. 739-744.
- Pászt Patrícia (vál.) 2003: *Współczesny dramat węgierski*. Krakkó: Wydawnictwo Akademickie.
- Pászt Patrícia (vál.) 2010: *Kolizje. Antologia nowego dramatu węgierskiego*. Krakkó: Panga Pank Kiadó
- Pászt Patrícia (vál.) 2013: *Młodzi Węgrzy online*. ADiT
- Pászt Patrícia (vál.) 2017: *Wróg publiczny i inne dramaty węgierskie*. ADiT
- P. MÜLLER Péter 2014: *A magyar dráma az ezredfordulón*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- RADNÓTI Zsuzsa 2014: A pesti magyar komédia és Székely Csaba. In: *Jelenkor* 2014/6. 696-699.
- Sándor L. István 2007: Létezik-e kortárs magyar dráma? In: *Híd* 2007/3. 21-29.

Poezja codzienności we współczesnym dramacie węgierskim – głównie na podstawie dramatów ukazujących się w Polsce

Streszczenie

Na podstawie recepcji dramatów wystawionych w Polsce tak przed zmianą ustrojową jak i w późniejszym czasie można jednoznacznie stwierdzić, że sukces wśród przywykłej do innej tradycji teatralnej polskiej publiczności odniosły właśnie te dramaty, które nie akcentowały zabawy formą czy eksperymenty estetyką teatralną, ale pozwalały widzowi zobaczyć na scenie problemy absurdalnej rzeczywistości dnia codziennego, przyprawione groteskową ironią, miażdżącym humorem językowym czy uwznioślającym rzeczywistość stylizowanym językiem poetyckim. Zaletą współczesnego dramatu węgierskiego jest wiarygodne uchwycenie złego samopoczucia społecznego poprzez podejmowanie tematyki bezrobocia, utraty prowincjonalnej egzystencji razem z jej tradycją, konfliktu prowincja–stolica, rozpadu rodziny oraz ostatecznej samotności jednostki. Wszystko to dzieje się za pomocą takich narzędzi teatralnych czy też językowych, które pozwalają uniknąć wydzźwięku publicystycznego. Poprzez codzienność docieka odpowiedzi na pytania dotyczące kondycji egzystencjalnej człowieka XXI wieku.

Az új poétikus dráma és a színház

A „valóban szabad vers” és a tiszta tett

A kortárs magyar színház egyik legfigyelemreméltóbb kísérletének, amely teátrális eszközökkel a színház performatív fordulatát is sajátos módon értelmezi, minden bizonnyal Urbán András *Rózsák* című előadása tekinthető¹. A *Rózsák* egy korábbi előadás radikális újragondolásából és folytatásából született, de amit látunk, nem egyszerűen repríz, és legkevésbé sem egy előzetesen létező előadás belső dinamikájának és kompozíciós lehetőségeinek a felülvizsgálata hozta létre. A Szabadkai Kosztolányi Dezső Színház fölkérte Tolnai Ottót egy színházi szöveg megírására azzal a céllal, hogy a bemutató Tolnai 70. születésnapját köszöntse. Megszületett a Tolnai-mű, és a mű nyomán az előadás, Urbán András rendezésében: *A kisinyovi rózsá*². Tolnai műve önmagában is a színház lehetőségeinek extrém vizsgálata – amiképpen valamennyi Tolnai-színmű egyébiránt –, amennyiben egy szabadon áradó, „két könyvbe”, „részekbe” tagolt és egy-egy epilógussal keretezett nagy ívű poémával van dolgunk (Tolnai 2010).

A kisinyovi rózsák című előadást a Tolnai poémáját partitúraként kezelő, a zenei pontosságra törekvő attitűd hozza létre: a színészek kottatartóval jönnek be a színpadra, arra helyezik a Tolnai-mű példányait, és miután civil emberek módján köszöntik a közönséget, belefognak az előttük álló mű klasszikus értelemben vehető „előadásába”. A reprezentáció eme „engedelmes” játéka egyszerre bevezető Tolnai Ottó költészetének a motívumvilágába és a színházi kifejezőmód radikális kitágítása a maga posztdramatikus lehetőségei irányába, valamint jellegzetes Urbán András-i szembefordulás a színházi előadással mint kellemes polgári rítussal, amit már az előadáshoz választott mottóval is bejelent a rendező: „a nagy művészethez is kevesebb kell / majdhogynem semmi / de az valahogy kell / azt valahogy ki kell bírni / azt valahogy ki kellene bírni”³. Áriákat, duókat, triókat és kvartetteket hallunk a hat színész előadásában a lehető legváltozatosabb formában az oratórikus hangzásoktól a legmaibb zajzenéig.

A három évvel később született *Rózsák* a korábbi előadás áttemelése a cselekvések, hangzások, performansz-láncolatok non-verbális terébe, amely ugyan megidézi *A kisinyovi rózsák* mondatait Béres Márta hangján, a néhány sor fölhangzása után viszont az előadás kiszakad a versnyelvből és a tiszta cselekvések láncolatába torkollik, és vissza nem tér még egyszer a verbalitáshoz, amely a színpadon közvetlen megértés és a könnyű befogadás csapdáját kínálja mind a színházcsinálóknak, mind pedig a közönségnek. A korábbi, hat színésszel megalkotott változat itt most négyre redukálódik, és az alkotók mellett megjelenik egy mozgásművész is, aki a korábbi, rendkívül változatos beszédarchitektúrákat a közvetlen, jelentéssel erőszakosan fel nem ruházott cselekvés-szekvenciák koreográfiájára fordítja le.⁴

Urbán András rendkívül progresszív, a magyar színházi szcéna kiegyenlített, színvonalas és szürkén eseménytelen előadásainak sorában egészen kivételes előadással irányítja rá a figyel-

¹ Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka. A bemutató dátuma: 2013. december 22. Előadják: Béres Márta, Erdély Andrea, Hajdú Tamás, Mészáros Árpád, Mészáros Gábor, Mikes Imre Elek. Zeneszerző: Mezei Szilárd.

² Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka – THEALTER Fesztivál, Szeged. A bemutató dátuma: 2010. július 16.

³ Tolnai Ottó: Vinkler Madár című festménye alá. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000003&seclId=0000000089&mainContent=true&mode=html> 2017.12.8.

⁴ Előadják: Béres Márta, Mészáros Gábor, Mikes Imre Elek, Pletl Zoltán. Mozgás: Kiss Anikó.

met a szöveg és a színház viszonyára, arra tudniillik, hogy a kortárs színházi előadás radikálisan kilépett irodalmi természetű feladatok teljesítéséből, és a megosztott testi tapasztalatok terébe lépett be, ahol a beszéd olyannyira közel kerül a nyelv határterületeit feltérképező vershez, hogy át is lépi a verbalitás határát, de a verset, mint a nyelv legszabadabb és legélesebb önreprezentációját, nem hagyja maga mögött, hanem a saját anyagaként ismeri fel. A nyelv határán, vagy akár azon túl, nem a hallgatás vagy az artikulálatlan hangok világa tárul elénk, hanem az allegóriákon és a szöveghúnek hitt egzegéziseken túli *sensus plenior*, amely a tiszta tettben találja meg a közös jelentések létrejöttének valódi lehetőségét. Az előadás nem hagyja oda és nem is lép túl Tolnai Ottó költészetén, hanem a színpad performatív terébe állítja, és ott hozza mozgásba, beteljesítve Tolnai *Bayer-aszpirin* című egyszemélyes drámája bevezetőjében írt manifesztóját, amelyben a költő a szabad vers színházi lehetőségeire hívja fel a figyelmet: „materialista po-etikám (illyés használja follen kapcsán kiš választja így el) / követeli a teret // e teret // egy új materialista színházat / (amely egyformán anygali és könyörtelen) / annál is inkább mivel a valóban szabad vers eredményeit / még nem kamatoztatta a színház”.⁵ A *Rózsák* Tolnai Ottó költészetének, illetve az összetéveszthetetlen Tolnai-brand motívumvilágának precíz, elképesztő gazdagságú tárháza: gipsz, (nullás) liszt, agyag, kórházi ágy, (kalap)tű, flamingó, cintányér, zebra, (agyonvert) csipke, vulkánfiber... Mindez a finálé összképében a tárgyak és az emberi-isteni abszencia összhangzataként tárul elénk, és Urbán András színházművészetének emblemikus képévé válik egyszersmind.

Fotó: Tóth Balázs Zoltán (www.maszk.hu)

⁵ Megjegyzendő, hogy mind a dráma, mind pedig a dráma élén olvasható kiáltvány szabad versekben született. A szöveget Ladik Katalinnak, a Délvidék jelentős performerének, a magyar performanszművészet Marina Abramovićának írta és dedikálta Tolnai, az ősbemutatót (1982. február 3.) Jancsó Miklós rendezte az Újvidéki Színházban. A kiáltvány teljes szövegét ld. Tolnai Ottó *Végl(ó)adás* című drámakötetében (Tolnai 1996: 5).

A szabadkai kísérlet azonban mindenestől fogva egyedinek tekinthető, jelen kérdésfeltevésünket azonban mindenképpen radikalizáló, formátumos előadás, amely a színházi előadás és a szövegkorpusz anyagát nem állítja sem hierarchikus, sem pedig konfliktuális viszonyba, ám a színház irodalommal szembeni szabadságharcát is kivonja a rendezői színház diskurzusából, amennyiben nem a rendező megkérdőjelezhetetlen és a *regietheater* – a maga dekadens formájában legalábbis – hatalmi reprezentáció játékaiba torkolló feltétlen alkotói szabadságához való jogát állítja elének, hanem annak a lehetőségét, hogy a néző közvetlenül vehessen részt a jelentések megalkotásában, amennyiben nem a jelentések befogadásának a színpadról irányított kényszere válik az előadás mozgatójává.

Nem állíthatjuk, hogy a Pilinszky János dramaturgiai javaslatait számba vevő Tolnai-kiáltvány⁶, sem pedig a Tolnai-féle drámai szabad vers és Tolnai-dramaturgia a kortárs színház perifériáján volna, amennyiben Urbán András- és az általa nagy elődnek tartott, Tolnai-szövegekre épülő Nagy József-előadásokra gondolunk, ám a szöveghez való viszonyát tekintve konzervatív magyar színházi *mainstream* körén minden kétséget kizáróan kívül maradt.

White Box versus Black Box

A magyar verses dráma esete azonban sokkal gazdagabb történet annál, semhogy a Tolnai-recepcióra korlátozódna. Több olyan kortárs kísérletről tudunk, amely erre, a történő színház néz pontjából tekintve mindenképpen periférikus, ám a színházat makacsul ostromló szövegkorpusz megszületését tette lehetővé. Az irodalmi kánon jelentős teljesítményekként ünnepli Spiró György nagyívű verses drámáit (a célkitűzésében és megformáltságában mindenképpen monumentálisnak mondható *A békecsászárt* legkivált, Spiró 1982), Márton László shakespeare-i formában megalkotott szomorújáték-trilógiáját (*A nagyartőr – Az állhatatlan – A törött nádszál*) vagy Térey János *A Niebelung-lakópark* című Wagner-fantáziáját (*Wotan kockázik – Rajnapark – Siegfried lakodalma – Hagen avagy A gyűlöletbeszéd*), a színház nyelvi lehetőségeit azonban meghaladják ezen művek dramaturgiai javaslatai. Még a jelentős színházi sikert megért *Asztalzene* Radnóti színházi ősbemutatóját⁷ sem követték sorban további bemutatók, holott mind a színházi, mind pedig az irodalmi recepció fenntartások nélkül ünnepelte Térey drámai költeményét, sőt a műnem feltámasztásának a lehetőségét látták benne.

Mintha az olykor kifejezetten parádés szereposztással és ihletett rendezői munkával megvalósult bemutató és szakmai siker meg is buktatná egyszermind ezeket a műveket, a – színház-történeti értelemben csak igen problematikusan értelmezhető – „könyvdráma” sorsára ítélve őket. Holott, meggyőződésünk, ezek a szövegek magával a színházi hagyománnyal létesítenek rendkívül inspiratív párbeszédet, megnyitva az előadást olyan színházi nyelvek felé, amelyek esetében a teatralitás immár nem a realista vs. stilizált sztanyiszlavszkiji oppozícióján nyugszik, hanem a színházi nyelv anyagában megjelenő dramaturgiai javaslat, a színházi forma lehetőségeire irányítják a figyelmet. A poétikus drámai szövegek rendszerint erős színházi formát kérnek, amelyek nem a szövegből következnek, hanem egy létező színházi nyelvből, amely egyszerre képes befogadni és a színházi előadás artefaktumában életet adni a szövegnek. Ami tehát, nézetünk szerint, ellenáll a drámai költemények vagy általában a verses drámák színpadi

⁶ „pilinszky színháza / szép kivétel”. Tolnai: i.m., uo. Fontos megemlítenünk ezen a ponton, hogy Urbán András Pilinszky János „*Urbi et orbi*” a testi szenvedésről című egyfelvonásos színművét is színre vitte, „fokozatosan mellőzve” Pilinszky szövegét (ahogyan a színlap jelzi), a többszörösen is ironikus módon „verbális textuális oralitásnak” határozva meg az előadás műfaját.

⁷ Az ősbemutató időpontja: 2007. október 20. Rendező: Bagossy László.

megszületésének, az a lélektani realista dominancia, valamint a zsurnaliszta-dokumentarista fétis, amelyek talaján sem Tolnai Ottó, sem Térey János, Márton László vagy Borbély Szilárd kísérletinek ható művei nem bírnak autentikusan megszólalni és magányos olvasásra ítélt irodalmi művek maradnak⁸.

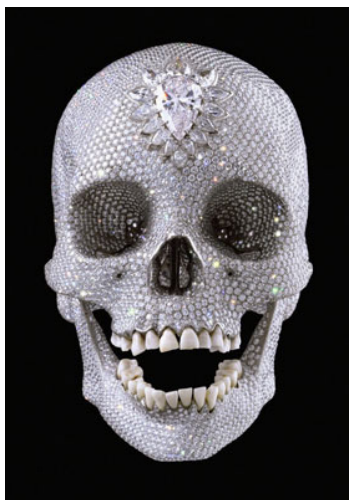
Térey János *Asztalizenéjénél* (Térey 2008a) nehéz elképzelni korszerűbb színházi szöveget, a szónak abban a szubverzív értelmében is, hogy a maga radikális módján rávilágít a kéznél levő színházi nyelvek zártságára, leleplezve egyszersmind a történeti színház jól érzékelhető szorongását is a valóban újító szándékú dramaturgiai kísérletekkel szemben. „Az utóbbi években a hiátusokat kerestem. A magyar lírának volt egy nagyságos-szépséges tetszhalottja, a verses regény. Arra gondoltam, életre galvanizálom, újra megteremttem a saját romjain, ha kínálok számomra lehetőség. Azóta legalább féltucatnyian követték a... mit is? Ha nem a mű példáját, akkor legalábbis egy hiányérzet ösztökélését. Azt mondják, elképzelhetetlen egy eszázadi drámai költemény? Pláne színpadon? Azt mondom: van időm, utánajárok. Olyan érzés ez, mint újra lefektetni egy rég fölszámolt villamosjárat vágányait, és elindítani egy áramvonalas szerelvényt a klasszikus útvonalon” – írja Térey a formához való viszonyáról (Térey 2008b: 13).

Jóllehet mind Márton László, mind pedig Térey János dramaturgiáját sok tekintetben „konzervatív forradalomnak” is értelmezhetnénk, ha csak a drámai jambus kortárs lehetőségeinek a mérlegelésére gondolunk; és Borbély Szilárd liturgikus forma-kísérletei is tulajdonképpen konzervatívak, ám amiért újításai – Pilinszky, Tolnai, Spiró, sőt a sokáig inkább különcnek megbélyegzett Székely János⁹ nyomán – mégis forradalminak hatnak, annak az az oka, hogy dramaturgiai javaslatok a színházi forma lehetőségeire irányulnak és a nem-pszichológikus utat jelölik ki maguknak, amit a színház rendszerint járhatatlannak, mert az élettől idegennek tekint. Ahogyan Térey a budai White Cube étteremben felvonultatja élettelen, lélek-vesztett bábu-szereplőit, nehéz nem a Robert Wilson-i színházi nyelvre gondolni. Térey a pénzvallás mindent leigázó apokalipszist jelenti be, amikor a polgári társalgási dráma formavilágához nyúl. Az *Asztalizene* karakterei a dramaturgiai értelemben szilárd és jól megcsinált forma aranyozott ketrecében élnek, tökéletesen és értelmetlenül, szenvedésüket egy hibátlan és rendkívül leleményes nyelv fedi el és hazudja eleganciának, menőségnek és végső soron sikernek. A White Box mi másnak volna antiszeptikus és politikailag korrekt párja, mint a színházi fekete doboznak, a *black box*nak, de míg ez utóbbi az üres sír húsvéti reprezentációjaként az alászállás és fölemelkedés, a halál és a feltámadás, a transzgresszió és a megtisztulás, az emberi esetlenség és közösségi egymásra utaltság helye, addig a minimálisan emberitől megfosztott fehér térség a *white cube* múzeumi tere, ahol szegény Yorick emberséget, szeretetet és időt

⁸ A vers teátrális lehetőségeinek kivételesen nagy példája Vidnyánszky Attila *Halotti pompa* című előadása, amely Borbély Szilárd sötét, a megváltás-úrt közénk és belénk helyező költészetének megrázó színházi párja. A szuverén, a karácsonyi születésünnepet gyilkosságként bemutató metafizikai drámát Vidnyánszky a *sacra rappresentazione* és a középkori haláltáncok képi világába helyezi az iszonyatnak olyasfajta közelségét nyújtva, amely a katarzis kortárs lehetőségére kérdez rá. Csokonai Színház – Zsámbéki Színház és Művészeti Bázis, 2008. szeptember 12. A debreceni bemutató dátuma: 2009. január 30. Előadók: Bicskey István, Csikos Sándor, Edelenyi Vivien, Kis Gergely Máté, Ráckevei Anna, Újhelyi Kinga, Varga József, Oleg Zsukovszkij, ifj. Vidnyánszky Attila. Zenei közreműködő: Dízlet-jelmez: Ondraschek Péter; koreográfus: Oleg Zsukovszkij; dramaturg: Rideg Zsófia.

⁹ Egyik nyilatkozatában Székely János a maga manifeszt különállásával a kötött versben megírt drámát mnemotechnikai kérdésnek tekinti, de aztán a „rend” valamiféle eredendő képzetével társítja: „A drámák szempontjából meg igen fontos kérdés a memorizálhatóság. Aki tudja, mi a jambus, könnyebben tanulja meg, mint a prózai szöveget. De nem csak ez, egy dac is: engem hagyjanak békén ezekkel a slendrián dolgokkal. Mindig a nehezebb út az igazi. Rend van a világban? Mindenesetre törvények vannak. Nem olyan rend, amit képzelünk, nem egy kiegyensúlyozott emberi rend. Mert az talán nincs. De nekünk az a dolgunk, hogy rendbe tegyük a világ dolgait. Mikor mi leülünk írni, az a dolgunk, hogy a rendetlent rendbe tegyük” (Visky 1999).

visszhangoztató koponyája helyett Damien Hirst gyémántkoponyája¹⁰ mered ránk a maga diadalmas és iszonytató ürességével: nincs feltámadás, csak profit, a kései kapitalizmus tehát minden álmunk egyetlen beteljesítője...

Fotó: Other Criteria/White Cube (www.othercriteria.com)

„Ritmikus katasztrófa”¹¹ – egy másik színház

Márton László hatodfeles és ötös jambusai nem pusztán a történelmi idő visszhangzó te-reibe helyezik el a nézőközönséget a Globe vagy a görög amfiteátrum akusztikus emlékezetét idézve, hanem egy tulajdonképpen jól ismertnek mondható színházi nyelv élő formaként való megidézése is egyszermind, aminek a kulcsszava minden bizonnyal a ritmus. Ebben a szemléletben a szó színháza és a test színháza nemhogy ellentmondásban állnának egymással, hanem, ellenkezőleg, egyugyanazon performatív kifejezés két, egymásba hatoló és egymásból táplálkozó aspektusa. A magyar történelem, ebből a shakespeare-i és Márton László-i nézőpontból, az univerzális emberi kifejeződése, amely egyszerre nyújtja a nézőnek a katarzis lehetőségét és, az önreflexív attitűd felmutatása révén, bátorítja a militáns, társadalmilag releváns cselekvésre, azaz a politikai szubjektummá válásra. A shakespeare-i dramaturgia a színházi szöveget mindegyre a színház társadalmi lehetőségeinek a mérlegelésére is ösztökéli: ebben is számos

¹⁰ Damien Hirst *For the Love of God* (2007) című, gyémántokkal kirakott, szenvedélyes vitákat kiváltó koponyájára gondolunk, amely hamar a harmadik évezred művészetének ikonjává vált. A nagy vitát kiváltó és számos városi legenda forrásává váló gyémántkoponya esetében a művészeti aktus a jelentős anyagi befektetés és garantált haszonszerzés mintázatát követte, sok értelmező szerint kivonva a művészetet az egyén és a társadalom önreflexív szellemi tevékenységéből. Hirst gyémántkoponyája a siker és a profit közé egyenlőségi jelet tesz, tehát a pénz a sikeresség egyetlen mércéjévé válik. Vajon egyszerűen véletlennek tekinthető-e, hogy Térey White Box-tere ugyabban az évben születik és kerül színpadra, mint Damien Hirst tökéletes fogazatú gyémántkoponyája, amelyet első ízben a londoni White Cube nevű galériában állítanak ki?

¹¹ Valère Novarina szóösszetétele (Sepsi 2017: 149).

párhuzamot vonhatnánk a Globe és Márton László szomorújátékai között. Íme *A nagyratörő* záradéka, amely akár egy Shakespeare-fragmentummal is összetéveszthető volna, ha nem a párosrímek kicsengése uralná az ötös jambusokat: „Letűnt a régi – jött egy új rokon; / virág fakad a véres romokon. / Egy pillanat: kilenc fejet lemetsző, / más pillanat: kezdődik víg menyegző. / Fordul a sors, majd visszapenderül: / új felhők gyűlnek, míg az ég derül. / Aki él, küzd, öl és ölel rogyásig – / csak mint a fűszál, nő helyette másik. / A világ, mint egy színes forgatag – / szivárvány, könny, mosoly és vérpatak. / De nektek, legyetek férfi vagy asszony, / kívánom, hogy szerencsétek maradjon” (Márton 1994: 123).

A szó és a test színháza a nyelv és a test közös tapasztalatában és emlékezetében élő ritmusban válik egyanyagúvá, amiből persze az is következik, hogy a verses dráma nem a mentális, hanem az érzéki „megértést” helyezi előtérbe, amivel meg a nézőt az előadás hangzó és visszhangzó terébe emeli, amelyben kép és hang, beszéd és ritmus a „természeti eseményhez” közelíti a színházat. „A ritmus – írja Valère Novarina – nem valami után, valamire jön, mint egy utólagos struktúra vagy díszítés, valami, ami a formátlan anyaggal történik, hanem elsődleges. Minden születés legmélyén van. Megalapozza a nyelvet, nemzi a gondolatot, megszüli a mozgást. [...] Egyedül a ritmus érteti meg velünk, hogy a gondolat dráma, és nincs olyan emberi tartomány, ahol urak lennénk, és ami nekünk volna fenntartva, hanem hogy a gondolatunkban az élő ige animális drámája zajlik” (Sepsi 2017: 148).

Amennyiben összegezni kívánnánk a poétikus színház karakterét, megnyitva írásunkat egy esedékes folytatás irányába, akkor – a pszichologikus, valamint a közvetlen valóság színpadra állításán fáradozó színház tükrében – a következő elkülönülő jegyeket sorolnánk fel a későbbi kifejtés feladatát is meghatározva egyszerre:

- a poétikus dráma és színház az időt nemcsak „elfolyóként”, hanem visszatérőként és egyetemes jelenként is ismeri.
- a poétikus színház és dráma a személyes, elzárt és marginális történetet és történetet univerzális emberi tapasztalat fényébe állítja.
- megváltoztatja a petit récit és a grand récit közötti viszonyt, és fölszámolja a kettő viszonyát uraló jelentéskioltó hierarchiát.
- a drámai költemény és a poétikus színház fölfokozza a színpadon beszélt nyelv zenei hangzását és a néző testi tapasztalatává változtatja a távolit, idegent, ismeretlent.

Bibliográfia

- Tolnai Ottó 1996: *Végl(ő)adás*. Budapest: Prológus Könyvek.
- Spiró György 1982: *Békecsászár*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Térey János 2008a: *Asztalízene*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Térey János 2008b: Mindenki megvolt mindenkinek. In: *Tiszatáj* 2008/3.
- Visky András 1999: A világ lelkiismerete. Marosvásárhelyi beszélgetés Székely Jánossal. In: Dávid Gyula – Szász László (szerk.): *Székely János emlékezete*. Nap Kiadó, h.n.: 257. <http://www.litera.hu/hirek/a-vilag-lelkiismerete-marosvasarhelyi-beszelgetes-szekely-janossal> 2017.12.10.
- Sepsi Enikő 2017: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*. Budapest: KRE – L’Harmattan Kiadó.
- Márton László 1994: *A nagyratörő. Szomorújáték*. Pécs: Jelenkor.
- Tolnai Ottó 2010: *A kisinyóvi rózsza*. Szeged: MASZK Egyesület – Factory Creative Studio.

Dramat poetycki i teatr

Streszczenie

Sztuki Szilárda Borbélya, László Mártona, Jánosa Téreyego, a także niektóre dzieła Pétera Esterházyego są kontynuacją tradycji poetyckiej tekstów dramatycznych, a to otwierając możliwości dramaturgiczne tekstu, ogranicza również ich recepcję teatralną. Mimo praktyki teatralnej preferującej powiązane ze sobą historie – zgodnie z tradycją dramaturgii linearnej – dramat poetycki po eksperymentach w twórczości dramatycznej Jánosa Pilinszkyego, Jánosa Székelya, Ottó Tolnaiego, czy wczesnego Györgya Spiró, jest kontynuowany w doniosłych utworach. W artykule szukam odpowiedzi na pytanie, co w erze „teatru postdramatycznego” zachowuje tekst teatralny napisany w formie metrycznej lub wierszem wolnym oraz jakie możliwości dramaturgiczne oferuje.

Hasonló valóság – eltérő világábrázolás? Az ezredforduló magyar és lengyel drámairodalmának főbb jellegzetességei

2017-ben két új kortárs drámaantológia jelent meg magyar, illetve lengyel nyelven. Másuttalban a varsói AdiT Kiadó gondozásában napvilágot látott a *Wróg publiczny i inne dramaty węgierskie* című kötet (Pásztt 2017a, magyar fordításban: *Közellenség és más magyar drámák*, továbbiakban: *Közellenség*), novemberben pedig a *Polkák. Új lengyel drámák* (Pásztt 2017, továbbiakban: *Polkák*) került kiadásra a Kalligram kiadó jóvoltából. Mindkét kötetbe tíz-tíz új színdarab került mai magyar, illetve lengyel szerzők tollából. Jellegénél fogva a legtöbb antológia tükrözi a válogatók egyéni megfontolásait, kritériumrendszerét, illetve sokszor a befogadó közönség ízlésvilágát is. E szempontok ez esetben is érvényesültek, ám mivel a végső szelekciót egy hosszú szakmai konzultáció és többfordulós válogatási folyamat előzte meg, így elmondható, hogy a kötetekben szereplő művek reprezentatív módon képviselik az utóbbi tizenöt év lengyel és magyar drámairodalmának legfőbb tendenciáit, irányvonalait.

Miben hasonlít, és miben különbözik az ezredforduló magyar és lengyel drámaúvészetete? Erre a kérdésre keresem a választ a két friss drámaantológia komparatiztikai vizsgálata során az alábbi szempontok összevetésével:

1. **Szerzők:** neme, életkora, foglalkozása,
2. **Művek:** stílusa, nyelvezete, témakörei, főhősei

1. Szerzők

Nemi reprezentáció

Ki sem kell nyitnunk a köteteket, és rögtön szembeötlük, hogy a *Polkák* – ahogyan címe is utal rá – kizárólag női szerzők műveit tartalmazza, míg a *Közellenség*, egyetlen kivétellel, férfiak tollát dicséri. A nemi reprezentáció – talán az utóbbi rövid időszakot leszámítva – nem szokott tudományos vagy szépirodalmi munkák válogatási kritériumai között szerepelni (hacsak nem különös okunk van rá), évszázadokig senki sem lepődött meg azon, hogy az alkotók túlnyomó többsége férfi. Máig sem kapjuk fel a fejünket, ha egy kötet, antológia szerzői között pusztán férfiak szerepelnek, ám fordított – és jobb – esetben e tény legalábbis egy meglepődött mosollyal konstatáljuk, vagy rákérdezzük az okára. A „második nem” alulreprezentáltságát sosem, felülreprezentáltságát viszont az élet legtöbb területén észrevesszük, kivéve az ún. „női” hivatások, feladatkörök esetében (lásd óvónő, ápolónő, stb.). Külön magyarázat, indok, érvelés szükségesítetik, ha például egy antológia kizárólag női szerzők alkotásait szerepelteti, mivel sztereotípiáink azt sugallják, hogy vélhetően valamilyen „női” téma bújjik meg a háttérben. Egyszer talán ez is megváltozik, ám mindaddig a *Polkák* összeállításának elképzelése is magyarázatra szorul.

A kötet Utószavában (Pásztt 217c: 374) is jeleztem, hogy ha csupán az utóbbi 15 év legjobb darabjait kívántuk volna szerepeltetni és figyelmen kívül hagyjuk a szerzők nemét, minden

valószínűséggel ez esetben is túlnyomórészt női szerzőket válogatunk a kötetbe. A lengyel drámairodalom utóbbi évtizede ugyanis kétségkívül a nőké. Már legutóbbi antológiáink (Pászti 2003) kapcsán is a bőség zavara jelentette a legnagyobb nehézséget, így felmerült a gondolat, hogy a számos kiváló női lengyel szerzőnő által írt darabot érdemes lenne egyszer önálló kötetbe rendezni – így született meg a *Polkák* ötlete.

A lengyel nők közéletben, művészetben, tudományos életben betöltött meghatározó szerepe (és ennek történelmi okai) külön tanulmányt érdemelne, ám szorítkozunk most csupán arra, hogy a társadalmi aktivitás terén messze meghaladják magyar nőtársaikat. Fokozottan érvényes ez az ún. „magas irodalmi” műfajokra, különösen a drámairodalomra – Lengyelországban több tucat kiváló szerzőnő dolgozik színházakban és publikál rendszeresen színházi folyóiratok dráma-mellékleteiben vagy jelenik meg önálló antológiákkal. Évek óta nők által írott darabok nyerik a legfontosabb drámaíró-versenyeket, női szerzők darabjait játsszák teltházzal a színházak. Magyarországon viszont egészen egyszerűen nincsenek női drámaírók. A legjobb jóindulattal is két-három nevet lehetne felsorolni azon nők táborából, akik színművek írására adták a fejüket, és közülük is csupán Szabó Borbála emelhető ki, aki nemzetközi antológiában is megállná a helyét munkáival, mint ahogy ez a *Közellenség* estében is előfordult, ahol *Telefondoktor* című darabja kapott helyet. E két drámairodalom közötti jelentős különbség okainak mélyreható vizsgálatára most nem térnék ki, ám feltétlenül figyelemre és említésre méltó jelenségről van szó.

Író korosztályok

A két antológiában szereplő szerzők életkorát tekintve elmondható, hogy a lengyel szerzők átlagosan néhány évvel fiatalabbak, mint a hazánkbeliek. A *Közellenség* legidősebb szerzője a 71 éves Spiró György, míg a *Polkák* legkorosabb írónője, az 1949-es születésű Danuta Wałęsa három évvel fiatalabb nála. A legifjabb magyar szerző, Székely Csaba (36), és a legfiatalabb lengyel író, Anna Wakulik (29) között viszont már hét év a különbség. Jellemző tendencia az is, hogy a lengyelek körében kétszer több a negyvenedik életévét be nem töltött író – a tizből hat alkotó is a harmincasok nemzedékéhez tartozik, míg hazánkban csak Székely Csabát, Mikó Csabát és Szabó Borbálát sorolhatjuk e korosztályhoz. E demográfiai különbségek elsősorban a két társadalom átlagéletkori sajátosságaival állnak összefüggésben és azt az általános jelenséget tükrözik vissza, hogy az elmúlt ötven évben Lengyelországban átlagosan több gyermek jött világra, mint Magyarországon.¹ Összességében tehát elmondható, hogy a lengyel drámákat – ahogy egyébként az egész lengyel társadalmat is – egyfajta korosztálybeli frissesség jellemzi: a két tárgyalt antológiában szereplő lengyel szerzők átlagéletkora 5 évvel alacsonyabb (43,7), mint magyar író társaiké (48,6).

Hivatás és inspiráció

A kötetekbe kerülő szerzők hivatására, foglalkozására való kitérés talán furcsa szempontnak tűnhet a két antológia összehasonlító vizsgálata során, ám mivel e tény jelentősen befolyásolja

¹ E statisztika csupán 2012-ben fordult meg Magyarország javára a kormányzat által bevezetett családjogi reformok következtében, ám a 2016-os új lengyel kormányprogram úgy tűnik, ismét visszaállítja az „eredeti” állapotokat.

az alkotók műveinek stílusát, formáját, nyelvezetét, így indokoltnak tartom ezen aspektus megemlítését is.

A hazai színházi és dráma művészeti hagyományokra vezethető vissza a tény, hogy - Györfly Miklós szavait idézve - „a magyar irodalomnak nem is igen voltak és ma is csak elvétve vannak «főhivatású» drámaírói” (Györfly 2004: 570). P. Müller Péter *A magyar dráma az ezredfordulón* című tanulmánykötetében kiemeli, hogy a magyar drámákat általában az irodalom felől közelítik meg, és mint műfaj a legtöbb esetben az egyes szerző életében is más műfajokból nőnek ki (P. Müller 2014). A hazai drámaírók alkotóként legtöbbször az irodalom felől „érkeznek”, ezt tükrözi a *Közellenség* című válogatás is, ahol a tíz szerzőből négy (Spiró, Háy, Visky, Egressy) az irodalom más területein (költészet, próza, esszéírás, műfordítás) jeleskedett, mielőtt drámaírásra adta volna a fejét. Jellemző, hogy a Kortárs Magyar Írók tára² is íróként, költőként, szerkesztőként vagy éppen irodalomtörténészként jegyzi a felsorolt szerzőket, nem pedig drámaíróként. E tendenciát a hetvenes években és azóta született magyar drámaíró-nemzedék tűnik megtörni, akik közül többük (Tasnádi, Mikó, Szabó, Székely) művészetében a drámaírás központi helyet foglal el, habár fontos megjegyezni, hogy drámaszerzésen kívül mindnyájan számos más tevékenységet is végeznek. A kötetben azonban mindössze két olyan magyar szerző (Mundruczó és Pintér) szerepel, akik hivatásukat tekintve színész-rendezőként, nem pedig íróként ismertek, így szövegeik megírásában is elsősorban a színház – nem pedig az irodalom – inspirálta őket. (E ténynek a szövegek vizsgálata során lesz különös jelentősége).

A lengyel drámaírók esetében teljességgel más a helyzet. Az első jelentős eltérés, hogy a tíz alkotóból csupán ketten (a közéletből érkezett Danuta Wałęsa és a színpadi improvizációk szövegeit „összekomponáló” Anna Karasińska) nem tartják magukat hivatásos íróknak, a többiek (a prózai műveiről is ismert Lidia Amejko kivételével) mindnyájan drámaíróként szerepelnek a köztudatban. A másik kardinális különbség, hogy a lengyel drámaírók a műveiket legtöbbször a színházakkal, rendezőkkel és/vagy drámaírói műhelyekkel való szoros együttműködésben írják, azaz a „színpadra írás” technikája sokkal népszerűbb Lengyelországban, mint hazánkban. A *Polkák* kötetből csupán Amejko és Mischuk nevezhető szó szoros értelemben „irodalmi íróknak”, az összes többi alkotó színházban dolgozott/dolgozik (pl. dramaturgként, rendezőként) vagy a színházakkal való szoros együttműködésben alkotja/alkotta műveit. Mindenképpen ki kell emelni ehelyütt Tadeusz Słobodzianek Drámalaboratóriumát, amelynek műhelymunkája eredményeképpen lengyel drámaírók egy egész új generációja tanulta meg a professzionális színpadra írás művészetét – e jelenséget hivatott tükrözni, hogy a *Polkák* antológia szerzőinek fele is (Fertacz, Chowaniec, Wojtyszko, Prześluga, Wakulik) Słobodzianek Drámalaboratóriumának hallgatója vagy munkatársa volt. Érdekes jelenség továbbá, hogy a lengyel alkotók nagy része (a *Polkák* kötet alkotóinak a fele: Sikorska-Mischuk, Fertacz, Chowaniec, Wojtyszko, Wakulik) film- vagy tévésorozatok forgatókönyvírójaként is tevékenykedik, ami a magyar alkotók esetében sokkal kisebb arányban fordul elő, a *Közellenség* alkotói közül tizből csak két művész dolgozik forgatókönyvíróként is (Mundruczó, Tasnádi).

Az iker-antológiában megjelentetett művek azt az általános tendenciát tükrözik, hogy a lengyel alkotók a drámaírás művészetét jóval „pragmatikusabb” oldalról közelítik meg, mint magyar író társaik, akiknek szövegei esetében az irodalmi hagyomány legtöbbször felülírja a színpad és színházi gyakorlat támasztotta gyakorlati elvárásokat. A magyar darabok mindegyikét az „irodalmi szempontokra vannak tekintettel, és nem vagy alig törődnek a színház törvényszerűségeivel, követelményeivel” (P. Müller 2003), míg a lengyel drámák esetében sokkal gyakrabban beszélhetünk a színpad megtermékenyítő hatásáról.

² Kortárs Magyar Írók tára: <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/index.htm>

2. Művek

Műfaj, stílus, nyelvezet

A szerzők esetében már említettük, hogy a kiindulópontként, inspirációként szolgáló művészi közeg (tehát ez esetben az irodalmi illetve színházi pálya) eltéréseiből adódó különbségek a művek stílusára és nyelvezetére is hatást gyakorolnak. A magyar színházi kultúra elsősorban az irodalmi szövegre fókuszál, éles különbséget téve az irodalomhoz sorolt dráma és a szórakoztatáshoz sorolt színház között. Amint P. Müller Péter azt találóan megállapítja, még az új drámákkal kapcsolatos elvárások is „általában akadémikusak, kanonikusak, a szövegnek szépirodalmi értékűnek kell lennie. A kritikusok és értelmiségiek zöme számára még mindig elfogadhatatlan, hogy egy színpadi szöveg jól működhessen különösebb esztétikai kvalitások nélkül is. A magyar színház eredetét, történelmi háttérét tekintve bőbeszédű, társalgási jellegű és pedagógiai szándékú (uo). E színházi tradíció következtében a magyar színházi műforma mindenekelőtt a **realista-lélektani világbárázolás** keretei között érzi otthon magát, amelyhez legtöbbször **dramatikus szövegkezelés** (történetyszerűség és dialógus formáját öltő konverzáció) valamint **hétköznapi nyelvezet** (sms-stílus, káromlások, stb.) társul. A *Közellenség* kötetben a szerzők túlnyomó többsége is e stílusztikát követi, ez alól csupán Visky András és Háy János jelent kivételt. Utóbbiak a magyar dráma művészetben ritkábbnak számító, a mimézis színházával leszámoló **költői szimbolikus-metaforikus** látásmódot közvetítenek, ami lírai emelkedettséget ad **posztdramatikus szövegeknek** (eseményyszerűség, dialógusok helyett „monológia”, nyelvi szakadozottság, önreferencialitás, poétikus időkezelés).

A kortárs színház művészeti törekvéseket elemezve a nemrég elhunyt kiváló színháztörténész Tarján Tamás rámutat, hogy manapság „az irodalmi szöveg az előadásnak csupán egyik és gyakran nem is a leglényegesebb összetevője. A darab hovatovább forgatókönyvvé válik, amelynek alig van már önálló irodalmi élete” (Tarján 2014). Mindez fokozottan érvényes a mai lengyel színjátszásra, amely egyre kevésbé tekinti a drámát olyan „elvele adott, zárt szövegegységnek, amely az előadás kikezdetlen alapja”. A *Polkák* kötetből csupán az írók fele (Fertacz, Chowaniec, Wojtyszko, Wakulik, Wałęsa) képviseli a **hétköznapi nyelvezetet és lineáris történetkezelést** preferáló **realista-lélektani** színházi konvenciót, a másik öt szerző (Amejko, Sikorska-Miszczuk, Grzegorzewska, Karasińska, Prześluga) a lengyel színjátszásra sokkal jellemzőbb **lírai emelkedettségű, költői-metaforikus és/vagy groteszk, abszurd** színházi hagyományhoz kapcsolódik. Utóbbi a *Polkák* (két kivétellel: Wakulik és Wałęsa) összes, míg a *Közellenség* csupán három (Székely, Pintér és Szabó) darabjában képviselteti magát. Az utóbbi évtized újdonságaként kell megemlítenünk a lengyel drámák esetében a **professzionális írás- és dialógustechnika** egyre általánosabb térnyerését is, ami kétségtelenül a színészekkel, rendezőkkel, drámaírói stúdiókkal valamint filmmel való szorosabb együttműködés eredménye.

Témakörök

A mai lengyel és magyar drámák témájukat és problémaköreiket tekintve hasonlóságot mutatnak abban, hogy mindkét országban túlnyomó részben **családi történetek** születnek. Az otthoni környezetben, rendszerint apa, anya és gyermekek között játszódó „esettanulmányok”

az ezredfordulón írt hasonló tematikájú szövegekkel ellentétben már nem annyira a társadalom kóros jelenségeire, hanem inkább az egyén torzulásának hátterére kívánják felhívni a figyelmet, mind a magyar, mind a lengyel művekben. A *Közellenség* kötet összes darabja kivétel nélkül valamilyen módon érinti a család témáját – családi közegben játszódik vagy épp valamilyen családi traumát vázol fel. A *Polkák* esetében Amejko és Karasińska kivételével szintén mindegyik mű bizonyos értelemben családtörténet. Ezzel összefüggésben a lengyel darabok esetében „jellegzetes elemként, gyakran megjelenik a **pszichoterápiára** és annak változatos formáira való utalás (egyéni és családterápiák, Hellinger-féle családállítás, személyiségfejlesztő tréningek, stb.), mint a személyiség gyógyulásának elengedhetetlen vagy épp eleve kudarcra ítélt feltétele” (Pász 2017c: 374-75).

Az egyéni és ezzel együtt társadalmi tudatosodás szükségessége alapvetően a kortárs lengyel dráma legégetőbb kérdéskörei közé tartozik. Hasonlóan, mint a **történelemmel való szembenézés és múltfeltárás**. Az ezredvég óta töretlen népszerűségnek örvendenek a lengyel történelmi lelkiismeretet elszámoltató, társadalmi, politikai parabolák és történelmi parafrázisok. A nemzeti mítoszokkal való leszámolás és történelmi számadás nagymestere Tadeusz Słobodzianek, mondhatni az ő iskolájából „bújt ki” a lengyel drámaírók egész mai nemzedéke. A *Polkák* kötet ebből az egy szempontból nem mondható reprezentatív válogatásnak, ugyanis csupán két darab – Sikorska-Miszczuk *A bőrönd* és Danuta Wałęsa *Danuta W* című drámája – sorolható e kategóriába, miközben Lengyelországban ennél jóval több jelentős, történelmi számadásra inspiráló és/vagy közéleti témákat feszegető színpadi mű születik (például Jolanta Janiczak, Weronika Murek, Paweł Demirski, Artur Pałyga – és mindenekelőtt mesterük: Tadeusz Słobodzianek tollából). A válogatás során azonban azt a kritériumot is szem előtt kellett tartani, hogy mennyiben lesznek értelmezhetőek e lengyel történelmi utalásokkal teletűzdelt művek a magyar befogadók számára, így a kötetben végül csupán az univerzálisabb kicsengésű alkotások kaptak helyet.

Habár a történelmi dráma műfaja hazánkban mindig népszerűbb volt, mint lengyel barátainknál, a közelmúlt eseményeit feldolgozó, és ennek kapcsán a nemzeti lelkiismerettel elszámoló darab a rendszerváltozás után jóval kevesebb született, mint Lengyelországban. Radnóti Zsuzsa dramaturg ugyan rámutat, hogy „az elmúlt években végre nálunk is megindult *A mi osztályunkhoz* hasonló vizsgálódási folyamat” és „szembenézés az eddig elhallgatott nemzeti történéseinkkel a színpadokon, egy könnyörtelenebb, kendőzetlen múlt- és jelenfeltárás formájában” (Pász 2017a: 5), ám e tendencia így is csupán halvány visszfénye a lengyel drámairodalomban (s más területeken) tapasztalható kíméletlen ön-terápiának. A *Közellenség* antológiában Spiró György *Elsötétítés* és Tasnádi István címadó drámája mesél az ember és a történelem súlyos konfliktusairól, a történelem és a társadalom neuralgikus alapkérdéseiről, és ide sorolhatjuk még Pintér Béla *Titkaink* című művét is, amelynek helyére végül a *Szutyok* című darab került³.

Van még két témakör, ami hangsúlyos módon jelen van a mai lengyel drámairodalomban, ám (szinte) egyáltalán nem képviselteti magát a magyar antológiában – ez pedig a **gender és női tematika**, illetve az **ifjúsági és gyermekdarabok**. A női egzisztencia, **női önmeghatározás** kérdésköre külön említést igényel, mivel az utóbbi évtizedben szinte minden második lengyel darab görcső alá veszi, vagy valamilyen módon érinti e kérdést. A *Polkák* című kötet is gyakorlatilag e téma köré rendeződik, tíz művéből hat (*Abszint*, *Stephenie Moles*, *Migrén*, *Danuta W*, *Aratás*, *Picsolina*) is asszonysorsokat mutat be, az anyák, feleségek, leányok, nővérek szemszögéből láttatva a valóságot. A magyar drámairodalomban e megközelítés, téma

³ A szerkesztők eredetileg Pintér Béla *Titkaink* című művét kívánták az antológiában szerepeltetni, ám rajtuk kívül álló okok miatt erre nem nyílt lehetőség.

gyakorlatilag nem létezik – kötetünkben Visky András *Megöltem az anyámat* című darabja üdítő kivételt képez. E jelenség természetesen összefügg a tanulmány első pontjában említett – a hazai drámairodalom alkotói körében tapasztalható – női reprezentáció hiányával és még sok más szociológiai és történelmi aspektussal, amire itt nincs módunkban kitérni, ám külön tanulmányt érdemelne. Az **ifjúsági és gyermekdarabok** (a *Polkákban* Maria Wojtyzsko *Sam* című alkotása) igen magas művészi színvonalon képviselik a mai lengyel dráma művészet jelentős szegmensét. Külön érdekesség, hogy e művek szerzői is legtöbb esetben nők – ami talán magyarázhatja a tényt, hogy miért hiányzik e műfaj szinte teljes mértékben a kortárs magyar drámairodalom palettájáról – így a *Közellenség* című antológiából is.

Főhősök

A *Közellenség* és a *Polkák* kötet drámaaválogatása alapján, de általánosságban is elmondható, hogy a mai magyar és lengyel darabok **főhősei** – az imént felsorolt tematikákhoz kapcsolódóan – egyszerű emberek, legtöbbször **családtagok** (apa, anya, gyerekek, barátok). A magyar színpadi művekre mindig is jellemző volt (pl. *Közellenség*), ám a lengyel drámairodalom új jelenségének mondható az utóbbi évtizedben, hogy egyre gyakrabban kerülnek középpontba **neves személyiségek**, ismert történelmi figurák is (pl. *Danuta W.*). Az **elvont, szimbolikus figurák**, allegorikus alakok (pl. *Nondum, A bőrönd*) valamint **nők, asszonyok, anyák, feleségek** (*Danuta W, Abszint, Migrén, Piccolina, Stephenie Moles, Aratás*) főhősként való szerepeltetése viszont elsősorban a lengyel művekben fordul elő, hazánkban e nézőpont égető hiányával találkozhatunk (kivétel: *Megöltem az anyámat*).

Összegzés

Összegzésül megállapítható, hogy az utóbbi tizenöt év magyar és lengyel drámairodalmában több eltérés, mint hasonlóság tapasztalható.

A lengyel drámairodalomban sokkal több női szerző alkot, mint hazánkban, az írók átlagéletkora alacsonyabb, azaz egyfajta frissesség jellemzi e műnemet. Az alkotók hivatásukat tekintve főként a színház területéről érkeznek, és gyakrabban alkalmazzák a színpadra írás eszközt, mint a magyar művészek.

A művek stílusát illetően a magyar drámákat továbbra is a realista-lélektani világábrázolás és a dramatikusan szövegkezelés, míg a lengyel darabok többségét egyfajta lírai emelkedettség, költői-metaforikus és/vagy groteszk, abszurd színházi nyelvezet jellemzi, s főhősei is gyakran elvont figurák, allegorikus alakok.

A legfőbb témaköröket illetően a két drámairodalomban hasonlóságot mutat a családi tematika térhódítása, és ami ezzel jár, a drámák főhősei is legtöbbször különböző családtagok köréből kerülnek ki. A történelmi lelkiismerettel való őszinte szembenézés azonban továbbra is a lengyel dráma sajátja, a kortárs magyar dráma művészet továbbra is adós maradt e sebek mélyebb feltárással és e kérdéskörök feldolgozásával. Mint ahogy óriási (színfolt)hiányt jelent a magyar dráma művészetben a női alkotók, az asszonysorsot bemutató, női és gender tematikák, valamint az ifjúsági és gyermekdarabok alulreprezentáltsága is – e téren van még mit ellesni lengyel barátainktól.

Bibliográfia

- Gizińska, Csilla: *Droga dramatu węgierskiego na polską scenę teatralną od lat 60. XX wieku* http://www.mzk.al.uw.edu.pl/dramat_wegierski.pdf
- Györfy Miklós 2004: *Mélyhűtött magyar dráma. Jelenkor*, 2004, 47/6.
- Kortárs Magyar Írók tára: <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/index.htm>
- Pálfalvy Lajos (szerk.) 2003: *Ilja próféta. Új lengyel drámák*. Európa.
- Pászt Patrícia (szerk.) 2010: *Fiatal lengyel dráma*. Pozsony: Kalligram.
- Pászt Patrícia (szerk.) 2011 *A mi osztályunk. Hat színpadi mű*. Kalligram.
- Pászt Patrícia (szerk.) 2017a: *Wróg publiczny i inne dramaty węgierskie*. Warszawa: Agencja Dramatu i Teatru ADiT.
- Pászt Patrícia (szerk.) 2017b: *Polkák. Új lengyel drámák*. Pozsony: Kalligram
- Pászt Patrícia 2017c: 10 nő. 10 sors. 10 darab. In: Pászt Patrícia (szerk.): *Polkák. Új lengyel drámák*. Pozsony: Kalligram.
- P. Müller Péter 2014: *A magyar dráma az ezredfordulón*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- P. Müller Péter 2003: A magyar dráma az ezredvégen. In: Małgorzata Sugiera (szerk.): *Współczesny dramat węgierski*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Radnóti Zsuzsa *Előszó*, In: *Wróg publiczny i inne dramaty węgierskie*, i.m. 5.o.
- Tarján Tamás (2014): *D. B. K. J. P. Müller Péter: A magyar dráma az ezredfordulón című könyvéről*. <http://szinhaz.net/2014/12/01/tarjan-tamas-d-b-k-j>

Podobna rzeczywistość – rozbieżne wyobrażenia świata? Charakterystyka węgierskiej i polskiej literatury dramatycznej przełomu tysiąclecia.

Streszczenie

W tym roku ukazały się dwie nowe antologie dramatu współczesnego w języku węgierskim i polskim. Wiosną 2017 r. został opublikowany tom pt. *Wróg publiczny i inne dramaty węgierskie* nakładem warszawskiego wydawnictwa ADiT, a w listopadzie na Węgrzech ujrzały światło dzienne *Polki. Nowe polskie dramaty* dzięki staraniom wydawnictwa Kalligram. W obu książkach zostało opublikowanych dziesięć nowych sztuk, polskich bądź węgierskich autorów. Dzieła w obu antologiach w reprezentatywny sposób ukazują główne tendencje i zjawiska polskiej i węgierskiej literatury dramatycznej ostatnich piętnastu lat. W czym jest podobna, a w czym się różni węgierska i polska dramaturgia przełomu tysiąclecia? Celem próby komparatystycznej analizy jest nakreślenie najważniejszych pokrewieństw i odmienności polskiej i węgierskiej dramaturgii ostatniego dwudziestolecia, na podstawie dwóch nowych wydawnictw.

Druga złota era kina węgierskiego

Powszechna staje się opinia, że kinematografia węgierska przeżywa okres świetności, ostatnio w takiej kondycji była kilka dekad temu. Rzadko spotykane uznanie zarówno krytyki, jak i publiczności dotyczy tzw. kina artystycznego i tego bardziej popularnego. Warto spojrzeć na przyczyny licznych sukcesów filmów węgierskich oraz zastanowić się jak współczesne kino węgierskie funkcjonuje w kulturze ogólnoswiatowej. Główne kwestie dotyczą tego, co sprawiło, że kinematografia postrzegana w przeciągu ostatnich dekad, jako hermetyczna, trudna w odbiorze, zyskuje tak ogromną popularność i uznanie.

Trzeba zauważyć, że kino na Węgrzech ma bardzo długą i bogatą historię, sięga ona początków kina w ogóle. Krótco po słynnej projekcji w Grand Café w Paryżu, odbywają się pierwsze pokazy w nieistniejącej już kawiarni Velence w Budapeszcie. Szybko kino zdobywa wielu zwolenników nad Dunajem. Węgierski potencjał intelektualny zawsze był olbrzymi, nic więc dziwnego, że odgrywał znaczącą rolę również w przemyśle filmowym, nie tylko w Europie. Poza Węgrami zapewne nie wszyscy wiedzą, że np. sir Aleksander Korda, Michael Curtiz, Bela Lugosi, Vilmos Zsigmond, Jean Badal, Miklos Rozsa, to byli Węgrzy z krwi i kości, a wielu innych twórców, którzy odcisnęli piętno na światowej kinematografii miało węgierskie pochodzenie, choćby Adolph Zukor, William Fox, Joe Pasternak, Peter Lorre, Mathieu Kassowitz, Jim Jarmush. W swojej ponad stuletniej historii węgierska produkcja filmowa przeżywała zarówno wzloty, jak i upadki, co raczej nie powinno dziwić, gdyż tak dzieje się na całym świecie. Po raz pierwszy lata świetności przypadają na drugą dekadę XX wieku, kiedy to do Budapesztu przyjeżdżali reżyserzy, operatorzy, aktorzy, by tutaj szkolić swój warsztat, wielu z nich terminowało później w innych europejskich ośrodkach filmowych i po powrocie uczyli swoich następców. Chaos po I wojnie światowej, a także polityczne zawirowania w drugiej połowie lat trzydziestych spowodowały, że znaczna liczba znanych twórców opuściła kraj i szukała schronienia, pracy w Anglii i Ameryce. Naturalnie ta emigracja fachowców (powtórzona zresztą po rewolucji 56-tego roku) przyczyniła się do obniżenia poziomu produkcji i na widoczną poprawę sytuacji trzeba było czekać do lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia i filmy Zoltana Fábriego, Karolya Makka, Miklósa Jancsó.

Lata 1963–1985, a w szczególności okresy 1968–1972 i 1978–1985, to „złoty wiek” epoki kádárovskiej, to największy rozkwit indywidualnej konsumpcji, gospodarczych zmian, a zarazem depolityzacji większości dziedzin życia. (...) Naród węgierski powolnie przystosowywał się do niepisanego, ale w pełni zrozumiałego credo tej epoki, zgodnie z którym: My, władza, rządymy; wy, obywatele, nie zajmujecie się polityką, tylko pomnażacie swój majątek i dobrobyt (Góralczyk 2000: 34).

I właśnie mniej więcej na okres 1963–1975 przypadają na Węgrzech po raz kolejny lata świetności filmu. Od początku lat sześćdziesiątych wykształcały się pewne mechanizmy oraz struktury przemysłu filmowego (np. powstanie Studia im B. Baláza, później grupy K3), pojawiali się znaczący twórcy, powstawały ważne dzieła pośrednio i bezpośrednio wpływając na późniejszą sytuację kina węgierskiego, tworząc tradycję, do której sięgają będą nie tylko rodzimi artyści. Na przykład w Studiu im. B. Baláza „młodzi gniewni”¹ chcieli spróbować innej pracy

¹ Byli jednak wspierani przez Związek Młodzieży Komunistycznej (Kommunista Ifjúsági Szövetség), więc ta niezależność miała swoje granice. Była bardziej widoczna w sferze funkcjonowania studia niż w wyborze tematu.

niż ta, która była narzucona przez ówczesny model przemysłu filmowego, marzyły im się niezależne produkcje. Przez pierwsze dwa lata istnienia studio funkcjonowało w formule klubu dyskusyjnego, gdzie członkowie wymieniali poglądy, analizowali filmy francuskiej Nowej Fali, zrealizowali także kilka filmów krótkometrażowych. Tak naprawdę swoją kluczową działalność studio rozpoczyna w 1961 roku, kiedy to formalnie stworzono regulamin, a władze jeszcze bardziej nastawione na dialog w okresie konsolidacji i narodowego konsensusu finansowały projekty młodych twórców. Na tym w zasadzie kończyła się rola państwa komunistycznego, bowiem członkowie studia posiadali faktyczną autonomię. Sami decydowali, które projekty będą realizować, a rocznie do dyspozycji mieli kwoty wystarczające na produkcję kilku filmów krótkometrażowych i etiud. Co trzy lata z własnych szeregów wybierali nowe władze, wspólnie omawiali projekty, pomysły oraz już zrealizowane filmy. Efekty tej niezależnej działalności były jednak dostępne tylko dla węższego grona odbiorców, ponieważ projekcje odbywały się w klubach na zamkniętych pokazach. Była to świadoma decyzja członków studia, którzy woleli ten wariant, dzięki czemu ich projekty nie podlegały cenzurze. Twórcy mieli większą swobodę, choć czasami niektóre filmy konfiskowano (Maurer 2011).

To właśnie w latach sześćdziesiątych pojawiają się dwaj najbardziej rozpoznawalni węgierscy reżyserzy Miklós Jancsó (nieudany debiut w 1957) i István Szabó. Dekada ta, przynosząc liberalizację w polityce, dała również większą swobodę środowiskom twórczym. Inteligencja na Węgrzech przestała być już wrogiem numer jeden dla reżimu Kádára, minister kultury György Aczél prowadził politykę dialogu i nieformalnych kontaktów z twórcami, w tym z bardzo ważnymi filmowcami. Dzięki takiemu podejściu Jancsó mógł nakręcić swoje najgłośniejsze dzieła *Desperaci* (*Szegénylegények*, 1965), *Gwiazdy na czapkach* (*Csillagosok, katonák*, 1967) i *Cisza i krzyk* (*Csend és kiáltás*, 1968). Filmy, które bynajmniej nie były laurkami ówczesnego systemu, stawiały dodatkowo bardzo trudne pytania o uniwersalnym charakterze, a poprzez swoją skomplikowaną strukturę prowadziły grę z władzami, która mogła, ale nie musiała oceniać je krytycznie. Pierwsze trzy filmy Szabó to także bardzo ważne dokonania tego aktywnego członka Studia im. Béli Balázsa. Jego twórczość tego okresu to przykład przenikania Francuskiej Nowej Fali na Węgry i twórczego naśladownictwa. Ta wczesna trylogia jest hołdem złożonym osiągnięciom François Truffaut, świadczą o tym liczne cytaty zawarte np. w *Wiek marzeń* (*Álmodozások kora*, 1964), czy także bezpośrednie zapożyczenia z dzieł Andrzeja Wajdy. Ponadto umieszczenie w filmach drugiej połowy lat sześćdziesiątych odwołań, nieśmiałychem wprawdzie, ale jednak czytelnych dla widza, do rewolucji 1956 roku świadczy o liberalnym kierunku ówczesnej polityki. Prawdą jest również to, że tylko niektórzy mogli sobie pozwolić na taki komfort pracy, chociaż za możliwość powiedzenia więcej niż ich koledzy po fachu służyli władzy do legitymizacji jej poczynań. Nie wszyscy w tamtym okresie mieli takie warunki, chociaż przypadek głośnego filmu Pétera Bacsó *Świadek* (*A tanú*, 1969) należał do rzadkości. Władza bardzo niechętnie sięgała po ostateczny środek, jakim było wstrzymanie dystrybucji filmu. Wtedy też powstał przecież głośny film *Zimne dni* (*Hideg napok*, 1964) w reżyserii Andrása Kovácsa według powieści Tibora Cseresa, dotyczący niezmiernie bolesnej kwestii masakry ludności serbskiej i żydowskiej przez armię węgierską. Obecność nowych nazwisk nie oznaczała, że tzw. stara gwardia złożyła broń, Zoltán Fábri, Károly Makk wciąż byli aktywni i udowodniali, że węgierska Nowa Fala bynajmniej nie była nurtem dominującym, wręcz przeciwnie, to tradycyjne realizacje wciąż kształtowały mainstreamową produkcję.

Lata siedemdziesiąte upływają w poczuciu nasyconia społeczeństwa węgierskiego, które rzecz jasna było przez ówczesne władze umiejętnie sterowane, co powoduje, że większość obywateli uzna ogólną sytuację w kraju za optymalną. Charakterystyczne jest, że w latach siedemdziesiątych na Węgrzech nie powstaną filmy na miarę *Desperatów*, czy *20 godzin*, twórcy

w poszukiwaniu nowych rozwiązań i tematów będą wybierali te bezpieczniejsze i łagodniejsze warianty. Szabó na przykład dojdzie do ślepej uliczki w swoich eksperymentach i po filmie *Budapeszteńskie opowieści* (*Budapesti mesék*, 1976), niezadowolony z efektu i przyjęcia widzów, diametralnie zmieni styl, by w nowej dekadzie oczarować publiczność światową swoją tzw. trylogią środkowoeuropejską². Jancsó po stosunkowo udanych filmach *Dopóki prosi lud* i *Elektra moja miłość* przenosi się do Włoch i tam pracuje nad nowymi scenariuszami. Pewien marazm nie oznaczał, że był to okres całkowicie stracony, chociaż węgierski krytyk filmowy György Báron pisze, że do końca lat sześćdziesiątych „powstało więcej ważnych filmów niż w kolejnych trzech dekadach.” (Báron 2009: 11) Mimo wszystko nie byłbym tak surowy w ocenie lat siedemdziesiątych. Faktem jest jednak, to, że kolejne dekady nie będą już tak spektakularne dla filmu węgierskiego, oczywiście pojawią się od czasu do czasu wybitne dzieła, zabłyśnie talent pojedynczego twórcy, ale trudno byłoby mówić o kontynuacji dotychczasowej passy.

Niezaprzecalnie jednak kino węgierskie przeżywa ostatnio ponownie doskonały okres. Nie chodzi wyłącznie o oszałamiające sukcesy filmu László Nemesa *Syn Szawła* (*Saul fia*, 2015) – są one raczej wypadkową różnych procesów zachodzących obecnie w kinematografii węgierskiej. Inni twórcy są również doceniani przez krytyków i publiczność międzynarodową. Lista filmów i nagród jest długa: *Koń turyński* (*A torinói ló*, 2011) Béli Tarra – Srebrny niedźwiedź w Berlinie w 2011 roku i *To tylko wiatr* (*Csak a szél*, 2012) Benedeka Fliegaufa ta sama nagroda rok później. János Szász odbiera w 2013 Główną Nagrodę w Karlowych Warach za obraz *Duży zeszyt* (*A nagy füzet*, 2013), trzy lata później ten sam zaszczyt spotyka Szabolcsa Hajdú za film *To nie są najlepsze dni mojego życia* (*Ernellák Farkaséknál*, 2016). Na początku tego roku wręczono Ildikó Enyedi Złotego niedźwiedzia za film *Dusza i ciało* (*Testről és lélekről*, 2017), wymieniam tylko najważniejsze festiwale, bez listy niemal wszystkich możliwych nagród dla *Syna Szawła*. Jednak interesujących węgierskich filmów jest dużo więcej.

Przełom lat 80. i 90. XX w. był istotny dla wszystkich sfer życia, oczywiście nie tylko na Węgrzech. Przemiany gospodarcze, wprowadzanie elementów wolnego rynku; te problemy odczuł także przemysł filmowy, może nawet bardziej niż inne obszary działalności artystycznej. Drastyczne zmniejszenie finansowania z budżetu centralnego rodzimej produkcji musiało spowodować inne spojrzenie, wytworzyć efektywne mechanizmy funkcjonowania w nowej rzeczywistości. W większości filmy stały się towarem, który miał znaleźć swojego odbiorcę. Właściwie cała dekada lat 90. upłynęła na dostosowywaniu do kapitalistycznych realiów, w przypadku jednych twórców ten proces przebiegł sprawniej, inni mieli wyraźne problemy. Na początku XXI w. sytuacja się ustabilizowała, choć trudności finansowych nie brakowało. Jednak pomoc państwa stała się na tyle wyraźna, że co roku można było wyprodukować co najmniej dziesięć filmów fabularnych.

Na początku obecnej dekady pojawiły się głosy, że kino węgierskie po trudnych latach walki o stabilizację znów znajdzie się w kryzysie. Zagrożeniem miała być rygorystyczna polityka prawicowych władz, które chciały wspierać tylko wybrane realizacje. Faktem jest, że twórcy ceniący sobie niezależność nie otrzymali wsparcia ze strony państwowej fundacji filmowej (MNF), dlatego też szukali czasami dość egzotycznych partnerów biznesowych (stąd np. kilka filmów w koprodukcji z Koreą Płd.). Jednak ostatnie sukcesy kinematografii węgierskiej (triumfuje również krótki metraż – nagroda Amerykańskiej Akademii Filmowej dla filmu *Chór* (*Mindenki*, 2016, reż. Kristóf Deák)), cała grupa interesujących, ciekawych filmów zdaje się przeczyć tym obawom. Co więcej coraz śmielej formułowana jest opinia o drugiej złotej erze tego kina.

² W skład tego tryptyku wchodzi film z Klausem Maria Brandauerem: *Mefisto* (*Mephisto*, 1981), *Pułkownik Redl* (*Redl ezredes*, 1984) i *Hanuszen* (1988).

Gdzie należy zatem szukać przyczyn tych licznych sukcesów? Siła współczesnej kinematografii węgierskiej tkwi między innymi w imponującej liczbie i jakości debiutów fabularnych. Gábor Reisz, Virág Zomborác, Károly Ujj Mészáros, Márk Bodzsár, Lili Horváth i właśnie László Nemes reprezentują, może nie najmłodsze, pokolenie węgierskich filmowców, ale z pewnością niezmiernie ważne i doskonale przygotowane do nowej roli. Wszyscy mają za sobą doświadczenia z filmami krótkimi, reżyserowali odcinki popularnych seriali telewizyjnych, a w ostatnich trzech, czterech latach zrealizowali swoje pierwsze filmy długometrażowe. Większość tych produkcji powstała przy wsparciu MNF. Faktem jest, że system finansowania jest nastawiony na młodych i debiutantów, choć niektórzy twórcy mimo wszystko, musieli także szukać pomocy wśród najbliższej rodziny.

Na podkreślenie zasługuje to, że filmy wspomnianych reżyserów zachwyciły nie tylko publiczność, ale także krytykę, co w przypadku dzieł o charakterze rozrywkowym nie jest zbyt częstym zjawiskiem. Poza Reiszem i Nemesem debiutanci postawili na zdecydowanie odrealnione fabuły, gdzie czarny humor i abstrakcyjne sytuacje całkowicie dominują. Zomborác w *Po życiu (Utóélet)*, (2014) opowiada o młodym człowieku, który pomaga zagubionemu w świecie żywych duchowi swojego zmarłego ojca. Ta surrealistyczna komedia składa się z wielu naprawdę zabawnych i świetnie zrealizowanych scen. Paradoksalnie zachwyty nad debiutem fabularnym Zomborác dotyczyły tego, że jest on mało węgierski, czyli humor jest autentycznie zabawny, niewymuszony, inteligentnie kreuje sytuacje. Na podobne rozwiązania zdecydowali się Bodzsár w filmie *Niebiańska zmiana (Isteni műszak)*, (2013) i Ujj Mészáros w *Liza, lisia wróżka (Liza, a rókatündér)*, (2015). *Niebiańska zmiana* to opowieść o łowcach skór, ale nie jest to dramat o bezwzględnych mordercach, lecz czarna komedia o stosunkowo zabawnych pracownikach pogotowia na nocnej zmianie. *Liza...* z kolei przekracza gatunki filmowe we wszelkich możliwych konfiguracjach. Opowieść o samotnej dziewczynie przeobraża się w film muzyczny (od czasu do czasu bohaterce pojawia się duch japońskiego piosenkarza), ale równocześnie obowiązują tu reguły klasycznego kryminału, którym towarzyszą wyrafinowane efekty specjalne.

W jednym i drugim filmie poruszamy się w oparach absurdu. Pojawia się zatem pytanie: co powoduje tę chęć ucieczki od problemów dnia codziennego? Czy jest to rozczarowanie węgierską rzeczywistością, czy może jednak fascynacja możliwościami, które w przypadku surrealistycznych historii ogranicza jedynie wyobraźnia? Jestem skłonny stwierdzić, że to właśnie poszukiwanie nowych, oryginalnych rozwiązań zarówno o charakterze fabularnym, jak i czysto wizualnym jest przyczyną wyborów międzygatunkowych opowieści i zaskakujących konwencji. Skoro możliwości techniczne również nie stanowią już bariery, efekty specjalne nie wyglądają śmiesznie czy tandetnie w porównaniu do filmów np. amerykańskich to dlaczego nie pokazać tego co oferuje pomysłowość twórców. Jednak nie tylko debiutanci skłaniają się ku takim rozwiązaniom, wystarczy spojrzeć na ostatnie filmowe dokonania Kornéla Mundruczó: *Łagodny potwór – projekt Frankenkstein (Szelíd teremtés – A Frankenstein-terv)*, (2010), *Biały Bóg (Fehér isten)*, (2014) oraz najnowszy *Księżyc Jupitera (Jupiter holdja)*, (2017). *Biały Bóg* to właśnie przykład na to, że węgierscy filmowcy doskonale czują się w odrealnionych historiach, które jednak rozgrywają się współcześnie. Reżyserzy, scenarzyści od otaczającej rzeczywistości oczekują czegoś więcej, jeśli nie jest ona dla nich inspiracją, próbują penetrować inne wymiary. W filmie Mundruczó, nagrodzonym zresztą specjalną nagrodą w Cannes i nominowanym do Europejskiej Nagrody Filmowej, psi bohater przyłącza się do gangu swoich pobratymców, aby zemścić się na ludziach na złe traktowanie, którego doświadczył.

Wspomniana wcześniej generacja doświadczonych debiutantów w filmowym realnym świecie radzi sobie równie dobrze. W obrazie *Sens życia i jego brak (VAN valami furcsa és megmagyarázhatatlan)*, (2014) Reisza, realizm wręcz poraża widza. Nakręcony za prywatne

pieniądze film opowiada historię życiowego nieudacznika, którego zostawia dziewczyna. Bezradnie próbuje odnaleźć się w nowej dla siebie sytuacji, można przy okazji dostrzec kilka nieśmiały odniesień do aktualnych realiów na Węgrzech. Główny bohater, jak i jego przyjaciele narzekają, że młodym ludziom trudno znaleźć satysfakcjonującą pracę, dlatego niechętnie, ale z konieczności wyjeżdżają z kraju. Kino węgierskie, które moim zdaniem niezastąpienie wciąż ma etykietę niezwykle hermetycznego, poważnego i trudnego w odbiorze ulega na naszych oczach metamorfozie, staje się coraz bardziej uniwersalne w pozytywnym znaczeniu. Obraz *Liza...* wybrano jakiś czas temu najlepszym filmem roku i to właśnie dzięki filmom debiutantów wytworzyła się nowa moda nad Dunajem: chodzenie do kina na filmy węgierskie. Wyniki frekwencji pokazują dobitnie, że wbrew czarnowidztwu wreszcie mogą one skutecznie konkurować z filmami amerykańskimi. Dotychczasowe marzenie producentów o stutysięcznej widowni dla filmu węgierskiego zaczyna się spełniać i to w przypadku nie tylko jednego obrazu rocznie.

Stereotyp kina węgierskiego jako pesymistycznego, przytłaczającego widza, którego bohaterowie pozbawieni są perspektyw i w swojej walce najczęściej przegrywają wcześniej rzeczywiście znajdował potwierdzenie w konkretnych filmach. Przykładem takiego postrzegania jest znany obraz *To cholerne życie Bacsó (Te rongyos élet, 1984)*, już sam tytuł nie napawał optymizmem i realizacją, w których postaci desperacko walczą z przeciwnościami było więcej. W każdej dekadzie gulaszowego komunizmu podskórny i nieodłączny pesymizm Węgrów znajdował filmową ilustrację. Przecież nie kto inny tylko nasi bratankowie są odpowiedzialni za stworzenie dramatu sentymentalnego, gatunku, który wcześniej w kinie nie istniał. Jednak w ostatnich latach pesymizm rozbrajany jest ironią, satyrą i sarkazmem. Śmiech niekoniecznie jest przez łzy, częściej oznacza autentyczną wesołość, której brakowało.

Jest dość symptomatyczne, że wśród realizowanych ostatnio filmów na Węgrzech naprawdę niewiele opowiada o aktualnych wydarzeniach, tak jakby twórcy nie chcieli uszczęśliwiać publiczności zbyt dużą dawką tzw. szarej codzienności. Otaczający świat przytłacza, zarówno widzowie, jak i twórcy dość mają rzeczywistości wykreowanej przez media. Kino węgierskie, jak kiedyś, czyli w swoich początkach ma być odskocznią, rozrywką, ale i sztuką w najgłębszym tego słowa znaczeniu. Politycznych odniesień nie ma wcale, gdziekolwiek są zauważalne kwestie ekonomiczne i społeczne, ale bardziej jako pretekst do opowiedzenia autonomicznych historii, które nie dają jednak szerszej perspektywy. *Środowe dziecko (Szerdai gyerek, 2015)* Lili Horváth jest prostą, chwilami nawet wzruszającą historią samotnej, niepełnoletniej matki walczącej o możliwość wychowywania synka. Po każdym kroku ku upragnionemu celowi następują dwa wstecz, dziewczyna nie potrafi, nie może zerwać kontaktów ze swoim dotychczasowym środowiskiem młodocianych przestępców i złodziei. Nadzieją może być specjalny program opieki społecznej mający na celu zachęcenie osób w trudnej sytuacji do podjęcia działalności gospodarczej. Ten proces w przypadku nieufnej, wrogo nastawionej do obcych dziewczyny przebiega niezwykle opornie.

Oczywiście ofensywa i sukcesy debiutantów nie oznaczają, że twórcy o ustalonej już renomie odeszli w zapomnienie lub nie mają do powiedzenia nic ciekawego. György Pálfi, Szabolcs Hajdu i Ferenc Török to ważne obecnie nazwiska w kinematografii węgierskiej. Mimo stosunkowo skromnego dorobku fabularnego twórczość Györgya Pálfiego zasługuje na szczególną uwagę. Już debiutancka *Czkawka (Hukkle, 2002)* zwróciła uwagę krytyki i publiczności, obraz ten to zaprzeczenie kina gatunków, fabuła podporządkowana symfonii rytmicznych dźwięków po mistrzowsku łączy różne wątki. Trudno jednoznacznie określić czy to postmodernistyczny paradokument czy awangardowy film detektywistyczny. Obraz Pálfiego atakuje niemalże wszystkie zmysły widza, uderzając prostotą i pomysłowością. Jego *Taxidermia (2007)* także nie pozostawia odbiorcy

obojętnym, jednak w tym przypadku mamy do czynienia z próbą przekroczenia, nierzadko skuteczną, granicy wrażliwości estetycznej, tak jakby reżyser chciał dotrzeć do punktu, w którym widz odwróci głowę od ekranu. Wszystko zostaje powiedziane obrazem, a rola człowieka sprowadzona jest do wykonywania podstawowych czynności fizjologicznych.

Panie, panowie – ostatnie cięcie (*Final Cut, Ladies and Gentlemen*, 2012) to kolaż powstały w wyniku montażu ujęć z klasycznych dzieł kinematografii światowej, opowiada uniwersalną historię związku kobiety i mężczyzny. Pálfi każdym swoim filmem zaskakuje zarówno pod względem formy, sposobu opowiedzenia fabuły, jak i samej treści, nie naśladuje, lecz podąża swoją niezwykle oryginalną drogą. Najnowszy film *Swobodne opadanie* (*Szabadesés*, 2014) to zbiór kilku luźno ze sobą powiązanych historii z życia mieszkańców kilkupiętrowego budynku. Podobnie jak w poprzednich jego filmach ważną rolę odgrywa strona wizualna, jaskrawe kolory ścian pomieszczeń, zaskakujące ujęcia oraz efekty specjalne. Reżyser po raz kolejny żongluje konwencjami, w przypadku jego filmów pewne jest to, że nic nie jest pewne. Film ogląda się z zainteresowaniem, choć głównym mankamentem w tak skonstruowanym dziele filmowym jest to, że widz nie powinien przyzwyczajać się do oglądanych na ekranie postaci, bowiem po chwili zastąpią je całkowicie nowe. Żadna z jego realizacji filmowych nie jest osadzona w znanej nam rzeczywistości, to kolejny twórca, który wybiera poszukiwania w surrealistycznym świecie. Bez wątplenia można mówić więc o pewnym, bardzo silnym nurcie w kinie węgierskim, który stanowi atrakcyjną alternatywę dla tego co tu i teraz.

Szabolcs Hajdu to autor, którego twórczość jest różnorodna zarówno pod względem zastosowania środków formalnych, języka filmowego, jak i wyboru tematu. Ten reżyser teatralny, aktor i scenarzysta debiutował filmem *Trudne sprawy* (*Macerás ügyek*, 2001), potem sfilmował kameralną historię pt. *Tamara* (2004), ale jego wielki talent tak naprawdę ujawnił się w obrazie *Białe dłonie* (*Fehér tenyér*, 2006). Retrospektywna opowieść dorosłego mężczyzny dotyczy lat jego dzieciństwa. Wspomina trudną drogę jaką przebył zanim osiągnął sukces sportowy, mordercze zajęcia pod okiem bezwzględnego trenera pozostawiły ślad w psychice. Na emigracji zastanawia się czy w relacjach ze swoimi podopiecznymi zachowuje się podobnie. Film zrealizowany oszczędnymi środkami wyrazu jest przez to niesłychanie sugestywny. Z kolei *Bibliothèque Pascal* (2010) jest jego przeciwieństwem, trochę oniryczna, nierealistyczna opowieść zaskakuje intensywnością barw, efektów wizualnych i mnogością wątków. Różnorodność konwencji powoduje, że nie sposób jednoznacznie odróżnić świat fantazji od prawdziwych zdarzeń. Hajdu ma na swoim koncie – jakkolwiek dziwnie to brzmi – także węgierski western *Złudzenie* (*Délibáb* 2014), czyli częściowo abstrakcyjną opowieść zanurzoną jednak w autentycznych realiach węgierskiej prowincji. Czarnoskóry piłkarz ściągnięty nad Dunaj do piłkarskiego klubu niespodziewanie popada w konflikt z prawem i ucieka przed wymiarem sprawiedliwości. Wkrótce staje się niewolnikiem lokalnego gangu i musi walczyć o swoje życie. Nakręcony w konwencji klasycznego westernu film wykorzystuje bogatą symbolikę gatunku łącznie z pojedynkami rewolwerowców. Pojawiają się nawet ostrożne porównania z np. *Django* (2012) Quentina Tarantino, w którym gatunek filmowy również był właściwie pretekstem do gry z widzem. Nagrodzonym filmem *To nie są najlepsze dni mojego życia* stara się Hajdu powrócić do realnego świata, w którym nie brak bardzo przyziemnych trudności. Interesujące jest to, że w jego twórczości realizm jest odejściem od reguły, pewną próbą artystycznych poszukiwań, a surrealizm normą.

Ferenc Török debiutujący filmem *Plac Moskwy* (*Moszkva tér*, 2001) odnosi się do nieistniejącej już nazwy popularnego placu w centrum Budapesztu, który przez lata był miejscem spotkań młodzieży. Na tle ważnych wydarzeń 1989 roku reżyser ukazał perypetie grupy młodych ludzi, których zmiany politycznie w ogóle nie interesują, ważniejsze są sprawy bardziej przyziemne, imprezy, randki, jednym słowem dobra zabawa. Reżyser trafnie uchwycił obraz

swojego pokolenia, pokazując, że nawet młoda generacja patrzy z nostalgią na lata minione ze względu na własne wspomnienia.

W kolejnym swoim dziele *Sezon* (Szezon, 2004), Török sięga już po współczesną historię grupy dwudziestolatków, którzy z małej miejscowości pod Debreczynom wyruszają w podróż, by przeżyć przygodę swojego życia. Török doskonale pokazał nudę, której niewolnikami są bohaterowie filmu, usilnie próbują zabić czas, znaleźć dla siebie jakiegokolwiek zajęcia. W filmie poza nielicznymi momentami wydarzenia rozgrywają się powoli, ślamazarnie, jakby rozleniwione lejącym się z nieba upałem. Poraża brak widoków na zmianę tej smutnej sytuacji, tylko cud mógłby wyrwać ich z obojętności marazmu. Przeprowadzka nad Balaton (sami nie do końca wiedzą, po której stronie „węgierskiego morza” się znaleźli) niewiele w tej materii zmienia. Török fabułę swojego najnowszego dzieła, *1945* (2017) przeniósł w przeszłość, ukazując zawsze skomplikowaną problematykę żydowską i choć obraz od niedawna jest dopiero na ekranach już zwrócił uwagę zagranicznej krytyki.

Inna istotna kwestia, która dotyczy współczesnego kina węgierskiego to próba odmiennego spojrzenia na trudną, bolesną historię. Destrukcyjna siła wielkiej historii to element, który właściwie jest od zawsze obecny w węgierskich filmach, w każdej dekadzie (klasycznym przykładem są *Desperaci* Miklósa Jancsó (*Szegénylegények*, 1966), czy późniejsza *Kropla słońca* Istvána Szabó (*A napfény íze*, 1999)). Węgierscy twórcy z masochistyczną wręcz przyjemnością nieustannie ją analizowali, po upadku komunizmu wykorzystując dodatkowo fakt, że nie krępowały ich już żadne ograniczenia. Co ciekawe tym zagadnieniem interesują się nie tylko np. węgierscy klasycy, ale także przedstawiciele innych generacji węgierskiego środowiska filmowego.

Lista filmów, które w ostatnich latach również próbują rozliczać się z przeszłością jest długa, jednak od samych tytułów ważniejsze jest to, że wreszcie twórcy węgierscy potrafią spojrzeć na historię z innej perspektywy. Z perspektywy, która pozwala nie traktować narodu węgierskiego jako odwiecznej ofiary, skrzywdzoną przez wszystkich nację, ale czerpać z przeszłości inspirację, przykre, ale też pożyteczne doświadczenie. To podejście wciąż ewoluuje, ale już w poprzedniej dekadzie można było dostrzec symptomy zmian. Przy okazji okrągłej, 50 rocznicy pamiętnej, tragicznej rewolucji 1956 roku twórcy węgierscy zaproponowali kilka ciekawych dzieł prezentujących odmienną perspektywę (*Niepochowany*, *Mansfeld*, *Chłopczy z Budakeszi*)³.

W ostatnim czasie widać natomiast kolejny etap ewolucji. Filmowcy węgierscy podjęli bowiem próby (w kilku wypadkach bardzo udane) przedstawienia np. porewolucyjnych zagadnień w innej niż dotychczas konwencji. *Berneński ambasador* (*Berni követ*, 2014, reż. Attila Szász) to thriller polityczny, film akcji oparty na wydarzeniach autentycznych. Podobna kwestia dotyczy obrazu Árpáda Sopsitsa *Potwór z Martfű* (*A martfűi rém*, 2016), w którym jak w najlepszych filmach gatunku sensacyjnego, nie ma heroicznych stróżów prawa, są raczej doświadczeni przez życie funkcjonariusze milicji, niewydolnie działający wymiar sprawiedliwości. W przeciwieństwie do znakomitej większości produkcji odnoszących się do wydarzeń historycznych, w nowym spojrzeniu brak martyrologii, naiwnego bohaterstwa, są za to mniej lub bardziej udane decyzje głównych bohaterów. Również przywołane na początku głośne dzieło Nemesa traktuje znaną i pokazywaną wielokrotnie historię w odmienny sposób, w którym granice pomiędzy katem a ofiarą się zacierają.

Kino węgierskie w ostatnich latach z jednej strony skutecznie zmagają się ze skomplikowaną historią, filmy o przeszłości są produktami pamięci narodowej i tożsamości, dlatego długo nie udawało się pokazać przeszłości z perspektywy, która jest dużo bliższa obecnemu widzowi. Z drugiej strony próbuje odnaleźć się w aktualnej rzeczywistości ekonomicznej, sprostać ocze-

³ A temetetlen halott, 2004, reż. Márta Mészáros, Mansfeld, 2006, reż. Andor Szilágyi, Budakeszi srácok, 2006, reż. Pál Erdöss.

kiwaniom publicznosci. Stąd próby łączenia gatunków, konwencji po to, by film był atrakcyjnym medium ukazującym coś więcej niż realia dnia codziennego. Obok siebie tworzą reżyserzy wywodzący się z różnych pokoleń. Ważną rolę odgrywają doświadczeni debiutanci oraz ci całkiem młodzi, dzięki instytucjonalnemu wsparciu co roku pojawiają się nazwiska twórców, które warto zapamiętać. Powstają filmy skutecznie łączące kino ambitne, ciekawe, oryginalne elementy z wymogami kina komercyjnego, nastawionego na masowego odbiorcę. Współczesne kino węgierskie jest dzięki temu interesujące, różnorodne i pozytywnie nieprzewidywalne, które odnosi sukcesy na najważniejszych festiwalach. Dodajmy jeszcze do tego zainteresowanie producentów zagranicznych studiami filmowymi na Węgrzech, pokazywane zagranicą seriale telewizyjne i obraz znaczącego udziału filmu, czy szerzej węgierskiego przemysłu filmowego w kulturze światowej będzie pełny.

Bibliografia

- Balogh György 2000: *A Magyar film születésétől 1945-ig* <http://www.filmkultura.hu/regi/2000/articles/essays/balogh.hu.html>
- Báron György 1992: Három trilógia. Szabó István filmjeiről az Álmodozások korától a Hanussenig. In: *Filmkultúra* 1992/2. 32–44.
- Báron György 2009: Wprowadzenie do retrospektywy lat 60. In: *Złota era kina węgierskiego*, R. Kardzis i J. Topolski (red.). Kraków: Korporacja Ha!art.
- Góralczyk, Bogdan 2000: *Węgierski pakiet*. Warszawa: Studio Wydawnicze Familia.
- Györffy Miklós 2001: *A tizedik évtized. A magyar játékfilm a kilencvenes években és más tanulmányok*. Budapest: Palatinus.
- Hames, P. (red.) 2004: *The Cinema of Central Europe*. London–New York: Wallflower Press.
- Kardzis, R. – Topolski, J. (red.) 2009: *Złota era kina węgierskiego*. Kraków: Korporacja Ha!art.
- Magyar film – Új aranykor?* <http://mnf.hu/hu/hirek/magyar-film-uj-aranykor>
- Marx József 2000: *Jancsó Miklós. Két és több élete. Életrajzi esszé*. Budapest: Vince Kiadó.
- Maurer Dóra 2011: *Historia Balázs Béla Stúdió* http://www.dominikprojects.org/attachments/project_events_documents_pl/tekst-kuratorski---historia-balazs-bela-studio-balazs-bela-studio-14112011.pdf
- Veress József 2006: *A magyar film története*. Budapest: Anó.

A magyar filmművészet második aranykora

Összefoglalás

Az elmúlt évek két–három évtized óta a legjobb időszakot jelentik a magyar filmben. Ez nemcsak Nemes Jeles László *Saul fia* című filmje lenyűgöző sikerének köszönhető, hanem azoknak a különböző folyamatoknak, amelyeknek jelenleg a magyar filmművészetben tanúi lehetünk. Más alkotókat is számos díjjal jutalmaznak a kritikusok, illetve a külföldi közönség. A díjak listája hosszú: Tarr Béla *A torinói ló* c. filmje 2011-ben Berlinben az Ezüst Medve díjat szerezte meg, egy évvel később Fliegaufl Bence *Csak a szél* c. alkotása megismételte ezt a sikert. Szász János *A nagy füzet* c. filmjét 2013-ban, Karlovy Varyban nagydíjjal jutalmazták, Pálfi György pedig 2014-ben, legújabb, *Szabadesés* c. filmje a rendezésért elnyerte a zsűri különdíját. Most csak a legfontosabb fesztiválokon szerzett díjakról szoltunk. A magyar filmnek harminc éve nem volt része ilyen diadalokban, és a kék teljes lesz, ha a listához a rövidfilmeket is hozzáadjuk.

„Syn Szawła” w artykułach i wywiadach opublikowanych w Polsce

„Syn Szawła” w reżyserii László Nemesa, nagrodzony Oscarem oraz Złotym Globem, to jeden z tych filmów, po obejrzeniu którego nie wypada zapytać „Jak Ci się podobał?” Jego ocena odbywa się na zupełnie innej płaszczyźnie. Pojawiające się w polskiej recepcji epitety, oceniające tę wyjątkową produkcję to m.in: wstrząsający, „jedno z najtrudniejszych filmowych doświadczeń ostatnich lat, absolutnie bezlitosny dla widza obraz” (Kuźma 2016), ten film to „wołanie o pamięć” (Hollender et al. 2016, A13) – „robi piorunujące wrażenie” (Sadowska 2016: 90). Tadeusz Sobolewski przyznał, że wyszedł z filmu Nemesa „bezradny, jakby spętany”... (Sobolewski 2016: 10). Géza Röhrig, odtwórca głównej roli, w wywiadzie udzielonym dla „Gazety Wyborczej” podkreślił, że twórcy filmu nie chcieli, aby ktoś na filmie płakał, bo łzy dają ukojenie. Film miał wywołać silniejsze wrażenia, by widz poczuł „jakby dostał pięścią w brzuch. Na chwilę zabraknie mu tchu” (Bielak 2016: 36).

„Syn Szawła” po raz pierwszy był prezentowany na polskim ekranie w kinie Muzeum Historii Żydów Polskich 21 stycznia 2016 roku, był to pokaz przedpremierowy. Kolejne projekcje miały miejsce 22 stycznia w Warszawie, w kinie Muranów oraz dzień później we Wrocławiu, w kinie Nowe Horyzonty. Z okazji polskiej premiery do Polski przyjechał odtwórca roli Szawła Ausländera. Podczas wspomnianych dwóch premierowych pokazów aktor spotkał się z publicznością. Miesiąc później (25 lutego), kino Muranów, we współpracy z Teatrem Żydowskim zorganizowało specjalny pokaz węgierskiego filmu, przed którym odbyło się spotkanie z Jerzym Walczakiem, aktorem Teatru Żydowskiego w Warszawie, który w węgierskiej produkcji zagrał rolę rabina Frankla. W wywiadzie dla culture.pl, którego aktor udzielił Joannie Poros, przyznał, że po zapoznaniu się ze scenariuszem nie był przekonany, czy zgodzi się zagrać w tym filmie. Dopiero po przeczytaniu książki Gideona Greifa *Płakaliśmy bez łez*, zawierającej wspomnienia ludzi z Sonderkommando, zdecydował się jednak przyjąć zaproponowaną rolę. Jak wspominał: „Pomyślałem też, że udział w tym filmie może zmienić coś w moim własnym życiu, spowoduje, iż zacznę inaczej myśleć. Po tym filmie stałem się bardziej empatyczny wobec ludzi z Sonderkommando. Wcześniej absolutnie ich odrzucałem” (Walczak 2016). Jak sam wspominał o Sonderkommando miał opinię wyniesioną z domu, że to są ludzie współwinni temu, co się działo w Oświęcimiu (Markusz 2016). Przy całym okrucieństwie, ukazanym w tym filmie, jest jednak pewien „jasny punkt” – jak przyznał polski aktor, który przyjmując rolę musiał zmagać się także z historią własnej rodziny; pokazane jest tam, „jak człowiek stara się zachować godność i szacunek dla drugiej osoby nawet w najbardziej ekstremalnych warunkach. Mimo mroku tej historii, widzę w niej coś takiego: światełko człowieczeństwa i humanitaryzmu” (Walczak 2016).

Géza Röhrig wspominał jeszcze o dwóch polskich aktorach, których spotkał na planie: Kamili Dobrowolskiej (która grała niewdzięczną rolę brutalnego kapo) i Marcinie Czarniku, który wcielił się w rolę członka Sonderkommando (Bielak 2016).

„Syn Szawła” był wyświetlany w kwietniu 2016 roku w ramach Wiosny Filmowej, która odbywała się w kinach Praha i Apolonia w Warszawie. Program, jak zapewniali organizatorzy, był złożony z samych festiwalowych perełek. Rok później, w marcu, w warszawskim kinie Muranów znalazł się w repertuarze Węgierskiej Wiosny Filmowej. Spośród innych, pojedynczych

projekcji, jakie odbyły się w tym roku warto wymienić obecność węgierskiego filmu na lipcowym maratonie Letnie Tanie Kinobranie w krakowskim Kinie Pod Baranami oraz na przeglądzie filmów w ramach Tygodnia Węgierskiego organizowanego przez Gdański Teatr Szekspirowski i Instytut Kultury Miejskiej w Gdańsku na początku grudnia 2017 roku. Węgierski laureat Oscara doczekał się także emisji w polskiej telewizji – 1 listopada 2017 roku odbył się jego premierowy pokaz w kanale Ale Kino.

Po obejrzeniu filmu, większość widzów była przekonana, że przejdzie on do historii kina. Recepcja w różnych krajach była różna. Kinga Piotrowiak-Junkiert, w artykule *Wokół Syna Szawła* podkreśliła, że badanie recepcji „najwięcej mówi nie o samym filmie, ale o świadomości historycznej i stopniu «przepracowania historii»” (Piotrowiak-Junkiert 2016: 715). Na Węgrzech, jak zaznaczyła, niestety dla niektórych widzów obejrzenie go było tylko „obowiązkiem kulturalnym”. Zwracała uwagę na wypowiedzi medialne odtwórcy głównej roli, który w wywiadach odchodził od kwestii technicznych, związanych z kręceniem filmu, a często nawiązywał do trudnej „żydowsko-węgierskiej historii” (Piotrowiak-Junkiert 2016: 713). Reżyser – László Nemes w jednym ze swoich wywiadów podkreślał „brak zainteresowania filmem w niemieckich mediach” i druzgocącą krytykę, którą autorka nazwała „zauważalnym kresem niemieckiej pokuty historycznej” (Piotrowiak-Junkiert 2016: 713). Można było się spodziewać, że odbiór „Syna Szawła” w Polsce będzie zgoła inny. Na polską recepcję filmu niewątpliwie miały wpływ nie tylko recenzje, ale też wywiady publikowane w polskiej prasie oraz bezpośrednie spotkania twórców z polską widownią. Opinie reżysera, operatora filmu oraz odtwórcy głównej roli pozwalały naszym widzom lepiej zrozumieć zarówno specyfikę pracy nad filmem, jak też kontekst polityczny podejmowanego w filmie tematu. Nie można było uniknąć porównań do innych filmów, które dotyczyły tematu Zagłady. Polski widz, wychowany na wielu produkcjach nawiązujących do okrucieństw II wojny światowej, wobec tak wstrząsającego obrazu nie mógł pozostać obojętny.

Warto przytoczyć, że Węgrzy w swoim dorobku filmowym, traktującym o wydarzeniach II wojny światowej mają niewiele pozycji. Grzegorz Bubak w artykule *Konflikty zbrojne XX wieku w kinematografii węgierskiej*, wymienia cztery produkcje nawiązujące do tego okresu: „Gdzieś w Europie” (Valahol Európában) Gézy Radványiego, „Dzwony powędrowały do Rzymu” (A harangok Romába mentek) i „Wojenna przyjaźń” (Így jöttem) Miklósa Jancsó oraz „Zaufać” (Bizalom) Istvána Szabó (Bubak 2015). Do nich dołączyłabym jeszcze „Duży zeszyt” (A nagy füzet) Jánosa Szásza i „Los utracony” (Sorstalanság) Lajósa Koltáiego. **To właśnie do tego ostatniego filmu, co było do przewidzenia, porównywano produkcję Nemesa.** Barbara Hollender w artykule dla „Rzeczypospolitej” wspominała, jak przed laty ze ściśniętym gardłem oglądała „Los utracony”. Jej zdaniem film Nemesa to „pytanie o moralność, w czasach amoralnych”, odwołując się do współczesności zaznaczyła także, że „dziś, w czasach terroryzmu, niepokojów, odradzania się nacjonalizmu i ruchów faszystowskich, filmy takie jak «Los utracony» i «Syn Szawła» nabierają nowych znaczeń” (Hollender et al. 2016). Sam Nemes zaprzeczał co prawda, aby wzorował się na literaturze, ale przyznawał, „że autobiograficzna powieść Imre Kertésza (...) wywarła na nim ogromne wrażenie” (Wróblewski 2016: 10). W wywiadzie udzielonym Krzysztofowi Kwiatkowskiemu podkreślił, że Steven Spielberg w „Liście Schindlera” i Lajos Koltai w „Losie utraconym” estetyzowali Holocaust, jego zamiarem natomiast było unikanie „morału i dydaktyzmu”. Zaznaczył, że film Roberto Benigniego „który stworzył produkt marketingowy i zgarnął Oscara” wręcz go brzydzi (Kwiatkowski 2016: 85). Są one przekłamaniem historii, jej „lukrowaniem”. Jego film miał być inny...

1. Wątek pochówku chłopca

Trochę zaskakująca jest ocena filmu, która pojawiła się na łamach „Newsweeka”. Już sam tytuł artykułu: *Piekło z dodatkiem melodramatu* może zastanawiać. Według autorki, Małgorzaty Sadowskiej – „w tej opowieści o Zagładzie jest trochę zbyt dużo Hollywoodu” – jak pisała, niewątpliwie „Syn Szawła” byłby arcydziełem, gdyby reżyser „nie spróbował owej udreki potraktować jako realistycznego kostiumu dla melodramatycznej, hollywoodzkiej z ducha opowieści”. Wątek dziecka autorka nazywa „filmową kliszą” tak „często eksploatowaną przez kino holocaustowe”. Jak czytamy w artykule „László Nemes (...) idzie na artystyczny kompromis, wydeptuje w piekle elegancką dróżkę hollywoodzkiej narracji” (Sadowska 2016: 91). Czy rzeczywiście zamiar pochowania z godnością chłopca, którego główny bohater utożsamia z synem jest jedynie „poszukiwaniem sensu w bezsensie” i jak uważa autorka, przez ten wątek „Holocaust jest w nim ujęty w ramy eleganckiego arthouse’u z hollywoodzką wkładką”? (Sadowska 2016: 91). Tadeusz Sobolewski, którego artykuł *Co znaczy to martwe ciało?* ukazał się w „Gazecie Wyborczej”, także skrytykował wątek związany z pochówkiem chłopca. Uważał, że „wydaje się kompletną fikcją wobec naturalizmu pierwszych scen” (Sobolewski 2016: 10). Powołał się na słowa znajomej, religijnej Żydówki, według której „to martwe ciało, które Szawel przez pół filmu dźwiga w worku na ramionach, nie tylko «uczłowiecza» obozowej rzeczywistości, ale przeciwnie – traci znaczenie, staje się obojętnym «rekwizytem», który odciąga naszą uwagę od porzuconych po drodze ludzkich wątków.” Jak zaznaczył, on też przez ten „enigmatyczny wątek innego porządku, sprzeczny z estetyką filmu” wyszedł z kina „dziwnie zobojętniały” (Sobolewski 2016: 10). Ale nie we wszystkich artykułach w polskiej prasie, tak przedstawiano ten wątek...

Zorganizowanie godnego pochówku chłopcu, którego Ausländer uznał za swojego syna to zdaniem Janusza Wróblewskiego: „Przywrócenie godności, szacunku dla pojedynczej ludzkiej śmierci”. Miało to być „odpowiedzią na działającą na najwyższych obrotach fabrykę śmierci” (Wróblewski 2016: 89). Już sam tytuł jego artykułu *Bez wciskania mitu*, opublikowanego w „Polityce”, zapowiadała zupełnie inną ocenę filmu niż ta, przedstawiona na łamach „Newsweeka”. Anna Piotrowska w „Tygodniku Powszechnym”, podobnie odebrała wątek pochówku chłopca. Główny bohater, który zdawał sobie sprawę, że jego dni (jak wszystkich członków Sonderkomando) są policzone, „zamiast walczyć o kolejny ochłap życia” biorąc udział w przygotowaniu ucieczki, wołał „ratować resztki człowieczeństwa” (Piotrowska 2016: 61). Powołując się na słowa reżysera pisała: „Nemes dostrzega w tym postawę na miarę biblijną, sytuację niczym z greckiej tragedii” (Piotrowska, 2016, 61). Film jest pytaniem „o istnienie Boga, który się od ludzi odwraca, o istotę człowieczeństwa (Hollender 2015, A13). W wywiadzie opublikowanym na łamach „Gazety Wyborczej” reżyser zaznaczył, że w tym symbolicznym pochówku „chodzi o to, żeby w potwornym, (...) miejscu zrobić coś, co ma sens. Znaleźć cel” (Felis 2016: 10). Operator filmu, Mátyás Erdély zaznaczał, że Szawel dzięki skoncentrowaniu na misji pochowania chłopca „zachowuje człowieczeństwo czy raczej je odzyskuje” (Salwa 2016: 43).

Sam Röhrig, w wywiadzie udzielonym Annie Bielak podkreślał, że dla Szawła dźwiganie ciała chłopca było ogromnym wysiłkiem, ale „każdy krok (...) miał sprawiać ogromną wewnętrzną radość. Spełniał swój obowiązek, jego życie nie miało już żadnego znaczenia. Liczyło się tylko dziecko...” (Bielak 2016: 37). Podobnie odbierał znaczenie pochówku chłopca Georges Didi-Huberman, francuski filozof i historyk sztuki. Tłumaczenie fragmentów jego listu do reżysera filmu „Syn Szawła” zostało opublikowane w „Zeszytach Literackich”. Według niego uchronienie dziecka od operacji anatomicznej i zapewnienie godnego pogrzebania ciała oznaczało dla

Szawła „wyjście z mroku” (Didi-Huberman 2016: 110). Szawel w tej „nieprawdopodobnej fikcyjnej opowieści”, która wiąże się z ocaleniem dziecka od „czeluści krematoryjnego pieca” przypomina dokonania bohaterów „w stylu najdawniejszych przypowieści”, postaci Franza Kafki czy László Krasznohorkaiego (Didi-Huberman 2016: 111). Nie waha się igrać z życiem dla spełnienia „absurdalnej misji”. Tak naprawdę, jak sam stwierdza, cokolwiek by się nie stało, to członkowie grupy Sonderkommando już i tak są martwi. Ale nie popada w rozpacz, ma wyznaczony cel. Didi-Huberman wymienia bohaterów z literatury światowej, których postawy można by przyrównać do Szawła, przyrównuje go także do Orfeusza, który pragnie ocalić Eurydykę (Didi-Huberman, 2016: 113). W recenzjach filmu niejednokrotnie przywoływany był też dramat Antygony. Moment, kiedy „żałobny tobołek” ginie w odmętach Wisły autor listu do Nemesa przeciwstawia opowieści o Mojżeszu – „Prawdziwa, historyczna śmierć całego narodu przeciwstawiona biblijnym, mitycznym narodzinom tegoż narodu” (Didi-Huberman 2016: 114).

2. Prowadzenie kamery

Ogromnym atutem filmu, co podkreślano niemal we wszystkich artykułach prasowych w Polsce, było prowadzenie kamery. Praca operatora filmu – Mátyása Erdélyego była oceniana bardzo wysoko. Janusz Wróblewski pisał w artykule w „Polityce” o specyficznym stylu: „długie powolne ujęcia, makabryczny naturalizm, nieprzekraczający jednak granic «pornografii śmierci»” (Wróblewski 2016: 90). Skupienie na twarzy głównego bohatera, która często wypełnia cały ekran, wyrażała wręcz niewyobrażalne zobojętnienie. Małgorzata Sadowska, autorka recenzji filmu, która ukazała się w „Newsweeku” zaznaczyła, powołując się na własną reakcję, że „widz może podczas seansu dostać ataku klaustrofobii, zapragnąć uciec z zamkniętej, ciemnej sali” – kamera, jakby poganiała głównego bohatera „niczym kolejny prześladowca”, „siedząc na karku i zaglądając w oczy, kapitalnie buduje atmosferę osaczenia” (Sadowska 2016: 90–91). Siłą filmu Nemesa jest według niej to, że „maksymalnie zawęża perspektywę, zabiera nas w środek nerwowego chaosu pomiędzy głowy, plecy, pomiędzy szepty i krzyki” (Sadowska 2016: 91). To właśnie oddziaływanie także i na zmysł słuchu widza jest w tej produkcji bardzo ważne. Kamera „zamazuje drugi plan i wyostrza dźwięki, to znów zbija ją w kakofoniczną masę” – Anita Piotrowska w artykule w „Tygodniku Powszechnym” pisała, że „Trudno byłoby znaleźć w filmie fabularnym o tematyce obozowej równie mocną próbę przeczłógnięcia widza, wytrącenia go z tak zwanej sfery komfortu, zmuszenia do biernego współuczestnictwa” (Piotrowska 2016: 60). Narzucenie tej „skrajnie subiektywnej perspektywy” powoduje, że widz jakby uczestniczył w tym piekle. Piotrowska na wstępie artykułu zadaje pytanie „Upiorny sen czy hiperrealistyczna gra komputerowa, w której wcielamy się w postać członka Sonderkommando?” (Piotrowska 2016: 60). To skojarzenie z grą komputerową pojawiło się także na zajęciach ze studentami warszawskiej hungarystyki, gdy dzielili się swoimi wrażeniami po projekcji filmu. Rzeczywiście widz „współuczestniczy”, ale niestety jest bezradny, może jedynie śledzić głównego bohatera, nie ma pod ręką żadnych narzędzi, za pomocą których mógłby mu pomóc zrealizować założony przez niego cel. To nie gra... to okrutna rzeczywistość... Jeśli chodzi o techniczne aspekty filmu to Röhrig wspominał, że w filmie było jedynie 80 ujęć, podczas gdy na ogół w pełnometrażowych fabułach jest ich około 300 (Bielak 2016: 39). Kadr był ograniczony, albowiem zamiarem twórców filmu było, aby „widz mniej obserwował, a więcej odczuwał”. Z obrazu wykluczone było wszystko to, co „nie dotyczyło bezpośrednio historii bohatera” (Kwiatkowski 2016: 85). Mátyás Erdély – operator filmu, w swojej rozmowie z Kwiatkowskim podkreślił,

że wąski kadr zastosowany w filmie, był jak najbardziej przemyślany – „format portretowy wydawał się oczywisty” – bo widz miał się skupiać na twarzy Szawła. Przez zawężenie kadru zostały także ograniczone informacje przekazywane widzowi (Id., J.K2). Röhrig wspominał, że operator w trakcie kręcenia filmu trzymał go za koszulę i raz odpychał od kamery, innym razem do niej przyciągał. Musieli „nauczyć się wyczuwać nawzajem swoje ruchy i zaspokajać oczekiwania” (Bielak 2016: 39). Erdély wspominał, że aby zachować ciągłość ujęcia musiał przewidywać co zrobi aktor, albowiem jego twarz zawsze powinna być się znajdować niecały metr od obiektywu. Ich kroki musiały być zgrane. W wywiadzie udzielonym Oli Salwie mówił: „ta praca przypominała taniec i choć jestem fatalnym tancerzem, bardzo mi się podobała” (Salwa 2016: 43).

3. Rozmyty obraz

Małgorzata Sadowska, choć nie miała wielu uwag do filmu, doceniła fakt, że reżyser „unikną makabry, bo zbrodnie ukrywane są w nieostrościach” (Sadowska 2016: 92). A może właśnie tak, jak zostało przedstawione na ekranie widział całą otaczającą rzeczywistość główny bohater, nieostro...? Nie skupiał się na obrazach, starał się ich nie widzieć. Był to jakby mechanizm obronny, który pozwalał mu przetrwać. Swoje prace, które uwłaczają ludzkiej godności wykonywał mechanicznie, jakby nie dopuszczał do siebie „dosłowności”. Sam reżyser w wywiadzie udzielonym Pawłowi T. Felisowi powiedział, że główny bohater, podobnie jak inni członkowie grupy Sonderkommando, „po czterech miesiącach pracy przy egzekucjach potrafił codziennie rano wstać tylko dlatego, że stracił zdolność widzenia horroru” (Felis 2016: 11). Tadeusz Sobolewski zaznaczył, że „niewiele jest zbliżeń, które niosłyby współczucie”. Zwraca uwagę, że w polu ostrości pozostaje jedynie główny bohater, jego twarz, lub częściej plecy, a czerwony krzyż na jego kitlu kojarzy się z takim „jaki w lesie stawia się na drzewach przeznaczonych do ścięcia” (Sobolewski 2016: 10). Sebastian Smoliński pisał: „Stosy trupów w rogu kadru ulegają rozmyciu, straszliwe detale ustępują miejsca plamom i ziarnistemu obrazowi. Rozmywając pewne obszary kadru, odmawiając nam pełnego oglądu sytuacji, «Syn Szawła» oddaje szacunek ofiarom (w tym członkom Sonderkommando) i jednocześnie podważa własną wartość jako reprezentacji, mówiąc koniec końców: jest, mimo wszystko, pewien obszar doświadczenia, który zawsze będzie dla nas niedostępny i którego już nigdy nie zobaczymy, nawet gdyby dzięki kinowej machinie znalazł się wprost przed naszymi oczami” (Smoliński 2016). Według Smolińskiego Nemes jasno wyznaczył granicę między „holokiczem” a rzetelną autorską wizją. Sądy moralne w jego filmie wyraża przede wszystkim kamera, a raczej pojedyncza funkcja: zmiana ostrości” (Smoliński 2016). Didi-Huberman zaznaczał, że przy oglądaniu filmu „Wyzwaniem są natłok obrazów i piekło dźwięków, które niestrudzenie nadają rytm”, wspominał, że oglądając nieraz chciał zamknąć oczy (Didi-Huberman 2016: 108). Paweł Jasnowski w artykule *Niedokończony kadisz* podkreślił, że niedookreślenia, rozmycie i nieostrość są jakby nawiązaniem do prześwietlonych, nieostrych zdjęć, jakie zostały wykonane przez członka Sonderkommando latem 1944 roku. Zrobione w ekstremalnie trudnych warunkach siłą rzeczy były niedokładne, ale stały się świadectwem niewyobraźalnego okrucieństwa Zagłady. Według autora wykorzystanie nieostrości pozwoliło „uniknąć ambiwalencji na widok ludzkiego cierpienia (...) powiedzieć *implicite*, że żadne słowo i obraz nie mają dostępu do całości, a także: że nie istnieje jeden transparentny model reprezentacji” (Jasnowski 2016: 98). „Syn Szawła” jest „długiem wobec słów (...) i obrazów (...), a także wezwaniem – do pracy wyobraźni (Jasnowski 2016: 99)

4. Odniesienie do współczesności

Według Sebastiana Smolińskiego Nemes nakręcił film „wyjątkowy, burzący wiele zastanych konwencji i nawiązujący żywy dialog z tradycją studiów wizualnych nad Holocaustem”. Jak zaznaczył: „*Syna Szawła* mógł nakręcić tylko szalony debiutant, młody filmowiec, który przyznaje swojemu pokoleniu prawo do tworzenia reprezentacji o Zagładzie na własnych zasadach, na przekór cenzorom i myślicielom przekonanym, że obraz, a szczególnie ruchomy obraz, nie jest medium godnym ani zdolnym do udźwignięcia takiego tematu. Nemes postawił wszystko na jedną kartę i nakręcił film-przeżycie” (Smoliński 2016). Jeśli weźmiemy pod uwagę, że film był debiutem pełnometrażowym László Nemesa, który, jak przyznał się producentom, nie ukończył żadnej szkoły filmowej, a głównej roli nie powierzono profesjonalnemu aktorowi, o czym mówił Géza Röhrig w wywiadzie dla „Gazety Wyborczej”, to decyzja o przyznaniu funduszu na realizację „*Syna Szawła*” mogła zdawać się być nader ryzykowna (Bielak 2016: 37). Nemes skarżył się, że nie mógł liczyć na otrzymanie dofinansowania ani z krajów europejskich, ani z Izraela. Niemcy, Francuzi i Izrael, do których się zwrócono z propozycją koprodukcji odrzucili współpracę (Kwiatkowski 2016, J.K2). Jedynie Węgry wyłożyły na ten film – bądź co bądź niskobudżetowy – pieniądze. Jak mówił reżyser: „to była duża odwaga (węgierskiego...) funduszu filmowego. I chyba sygnał, że chcemy w kraju poważnie rozmawiać” (Kwiatkowski 2016: 85).

Czy film osadzony historycznie w czasach II wojny światowej jest całkowicie wolny od polityki? W kilku polskich artykułach, w których poruszona była kwestia finansowania węgierskiego filmu, przewijały się też aluzje dotyczące współczesnej sytuacji politycznej na Węgrzech. Według Janusza Wróblewskiego „*Syn Szawła*” „wpisuje się również w szerszy kontekst walki o pamięć pod rządami Viktora Orbána”. Czy powinien być traktowany jako rozliczenie polityczne? Ocenę stosunku Węgrów do Żydów? Nemes uważa, że „ludzie, którzy mają coś na sumieniu w stosunku do Żydów, wciąż to ukrywają” (Wróblewski 2016: 90). W wywiadzie udzielonym Krzysztofowi Kwiatkowskiemu reżyser podkreślił, że „Holocaust stał się otwartą raną, która nie może się zabić w kolejnych pokoleniach” (Kwiatkowski 2016: 84). Röhrig zarzekał się co prawda, że w „*Synie Szawła*” nie ma polityki, ale z kolei swoim stwierdzeniem, że film ten przedstawia to, „do czego może doprowadzić całkowita władza nad jednostką”, jakby temu zaprzeczał... (Cissowski 2016). Sukces węgierskiego filmu w pewien sposób dyskredytuje Małgorzata Sadowska zadając pytanie „na ile wielki talent i wielki temat uzasadnia polityczne kompromisy z władzą”? Nazwała film „prezenterem dla oligarchów” – dla Andrew G. Vajny, człowieka Fideszu, szefa węgierskiej kinematografii, który zamieszany jest w gros nie do końca legalnych biznesów. Niczym hejt z Internetu brzmi przytoczone przez publicystkę zdanie węgierskiego historyka Zsolta Hernádyego, że „wybór tematu Zagłady przez debiutującego reżysera było sprytnym posunięciem, no bo przecież wiadomo, że Cannes czy Oscarami rządzą Żydzi” (Sadowska 2016: 92).

Krótki artykuł, który ukazał się na łamach czasopisma *Res Humana* „*Syn Szawła*” niemal w całości traktuje o postrzeganiu Holocaustu w Polsce i na Węgrzech. Autora drażniło, że w filmie zbyt często słychać język polski, ale jednocześnie zaznaczył, że „Twierdzenie, że Polacy byli tylko ofiarami, jest zakłamywaniem prawdy o tych ponurych czasach”. Zaznaczył też, że „Udział Węgrów, państwa węgierskiego w Holocaustie jest oczywisty – transporty z Węgier do Auschwitz organizowali sami Węgrzy” (Zbytek 2016: 42). Tak więc kolejny film o Zagładzie, który otwiera niezabliżoną ranę po dwudziestowiecznej traumie i kolejne dyskusje, także przyszłości... Dość znamienne są słowa reżysera, przytoczone pod koniec artykułu: „Węgierski

dwudziesty wiek był katastrofą i nie wygląda, aby następny był pod tym względem lepszy. Ludzie na Węgrzech nienawidzą się nawzajem” (cyt. za: id.). Odtwórca głównej roli przypominając zachowanie Węgrów w czasie II wojny światowej, kiedy „nie reagowali na to jak pędzono Żydów do getta, kiedy milczeli i spuszczały wzrok” powiedział dość znamienne słowa w kontekście współczesności: „Trzeba obawiać się tych przechodniów, którzy nie byli wtedy solidarni z Żydami, bo dzisiaj tacy sami nie okazują jej względem Romów czy uchodźców” (cyt. za: Piotrowiak-Junkiert 2016: 719).

Géza Röhrig w wywiadach mówił o swoich powiązaniach z Polską, o studiach oraz wizycie w Oświęcimiu, która wiele lat temu wywarła na nim ogromne wrażenie. Zaznaczył, że tworząc ten film „razem z reżyserem nie starali się udowodnić, że zrozumieli Holocaust (...)” (Bielak 2016: 39). Chyba każdy przyzna, że jest to po prostu niemożliwe.

Na czym polegała moc filmu, że wywarła na współczesnym widzu tak ogromne wrażenie? Odtwórca tytułowej roli przyznał, że w filmie tym widz staje się jego częścią, podkreślił, że jest to „szczególnie ważne dla młodego pokolenia, które traci łączność z historią – Powinni nie tylko wiedzieć, ale czuć do czego zdolny jest człowiek” (Cissowski 2016). Jak podkreślał: „Wcale nie chcieliśmy tym filmem wywoływać emocji. Nikt na nim nie płacze i dokładnie to było naszym zamiarem. Inne filmy są oparte na emocjach, są sentymentalne. To, co chcieliśmy stworzyć to film, który nie tylko się ogląda, ale też czuje. Widz staje się jego częścią, zupełnie jakby na jeden dzień przenosił się w rzeczywistość Auschwitz” (id.). Jak zaznaczył Tomasz Jopkiewicz: „Krzyk podobno już nie wystarczy, szept także nie”, „Konieczny wydaje się jakiś współczesny koncept, który ma zbliżyć odległe wydarzenia do dzisiejszej wrażliwości widowni i skłonić ją do refleksji w czasach, gdy obrazy zła zostały tak bardzo zbanalizowane. Przykłady? Jest ich aż nadto: obsypane nagrodami „Scena zbrodni” i „Scena ciszy” Joshui Oppenheimera, „Syn Szawła” László Nemesa, czy polskie „Miasto 44” Jana Komasy. Estetyka wszystkich tych filmów wynika z założenia, że trzeba dzisiaj próbować dotrzeć do jądra ciemności i zarazem olśnić, zaintrygować publiczność.” (Jopkiewicz 2016: 73). Nemesowi się to udało, widzowie wychodzą z projekcji ogromnie poruszeni, przerażeni... film jest doskonałą lekcją historii dla młodego pokolenia.

* * *

Osiągnięcia filmu „Syn Szawła” w Polsce:

Nagroda: Orły 2017
20 marca w warszawskim Teatrze Polskim odbyła się 19. gala rozdania Polskich Nagród Filmowych – Orłów.
Najlepszy Film Europejski: „Syn Szawła”
Pozostali Nominowani: „Boska Florence”, „Ja Daniel Blake”

Międzynarodowy Festiwal Sztuki Autorów Zdjęć Filmowych Camerimage Bydgoszcz, listopad 2015 r.
KONKURS GŁÓWNY
Złota Żaba: „Carol – zdj. Ed Lachman, reż. Todd Haynes
Srebrna Żaba: „Barany. Islandzka opowieść” – zdj. Sturla Brandt Grøvlen, reż. Grímur Hákonarson
Braźowa Żaba: „Syn Szawła” – zdj. Mátýás Erdély, reż. László Nemes

Dziesiątka KINA 2016
<p>Redakcja i krytycy współpracujący z miesięcznikiem KINO wybrali najlepsze filmy 2016 roku. Na pierwszym miejscu znalazł się laureat Oscara „Syn Szawła” László Nemesa.</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. „Syn Szawła” 2. „Ostatnia rodzina” 3. „Paterson” 4. „Fuocoammare. Ogień na morzu” 5. „Tysiąc i jedna noc” 6. „Kosmos” 7. „Anomalisa” 8. „Lobster” 9. „Mustang” 10. „Egzamin”
<p>W plebiscycie czytelników czasopisma „KINO” na 2016 rok, pierwsza dziesiątka przedstawia się następująco (w nawiasach podany jest procent głosów oddanych na dany film oraz jego miejsce w rankingu redakcji):</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. „Ostatnia rodzina (37%; 2) 2. „Wołyń” (21%; -) 3. „Syn Szawła” (18%; 1) 4. „Paterson” (16%; 3) 5. „Pokój” (15%; -) 6. „Przetęcz ocalonych” (14%; -) 7. „Nowy początek” (13%; -) 8. „Lobster” (12%; 8) 9. „Kosmos” (10%; 6) 10. „Służąca” (9%; -)

Najlepsze Filmy 2016 roku wybrane przez redakcję <u>FILM.COM.PL</u>
<ol style="list-style-type: none"> 1. „Ostatnia rodzina”, reż. Jan P. Matuszyński (Polska 2016) 2. „Lobster”, reż. Yorgos Lanthimos (2016) 3. „Syn Szawła”, reż. László Nemes (Węgry 2015) 4. „Zwierzęta nocy”, reż. Tom Ford (USA 2016) 5. „Nienawistna ósemka”, reż. Quentin Tarantino (USA, 2015) 6. „Pokój”, reż. Lenny Abrahamson (Irlandia, Kanada, 2015) 7. „Rogue 1”, reż. Gareth Edwards (USA, 2016) 8. „Służąca”, reż. Chan-wook Park (Korea Południowa, 2016) 9. „Carol”, reż. Todd Haynes (USA, 2015) 10. „Paterson”, reż. Jim Jarmisch (USA, 2016)

Bibliografia

- Bielak, Anna 2016: Wykrzyczeć gniew/Géza Röhrig. In: *Wysokie Obcasy* (dodatek do *Gazety Wyborczej*) 2016/4: 36–39.
- Bubak, Grzegorz 2015: Konflikty zbrojne XX wieku w kinematografii węgierskiej. In: *Konflikty w przestrzeni kulturowej* (red. Z. Biegański, Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska). Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego. 170–183.
- Cissowski, Adam 2016: Ludobójstwo było dla nich jak sport. Oscarowy faworyt „Syn Szawła” już w kinach, publikacja: 24.01.2016 r. <http://www.tvp.info/23688335/ludobojstwo-bylo-dla-nich-jak-sport-oscarowy-faworyt-syn-szawla-juz-w-kinach> 30 .10.2017.
- Felis, Paweł T. 2016: Rozmowa z László Nemesem reżyserem „Syna Szawła”. In: *Gazeta Wyborcza*, 2016/16? 10–11.
- Hollender, Barbara 2015: Debiutanci robą lepsze filmy niż mistrzowie. In: *Rzeczpospolita* 2015/114: A13.
- Hollender, Barbara – Marczyński, Jacek 2016: Film, który woła o pamięć. In: *Rzeczpospolita* 2016/15: A12.
- Didi-Huberman, Georges 2016: Wyjść z mroku. In: *Zeszyty Literackie* 2016/1: 108–115.
- Jasnowski, Paweł 2016: Niedokończony kadisz. In: *Respublica: daje do myślenia* 2016/1: 97–99.
- Jopkiewicz, Tomasz 2016: Na skrzyżowaniu wichrów. In: *Kino* 2016/4: 72–73.
- Kuźma, Darek 2016: „Syn Szawła” idź i patrz, i pamiętaj, publikacja 13.01.2016 r <http://film.onet.pl/recenzje/syn-szawla-idz-i-patrz-i-pamietaj-recenzja/lqxrjv> 31.10.2017.
- Kwiatkowski, Krzysztof 2016: Jego portret/Mátyás Erdély. In: *Dziennik Gazeta prawna* (dodatek *Kultura*) 2016/19: J.K2.
- Kwiatkowski Krzysztof 2016: W holokauście nie ma żadnego morału/ László Nemes. In: *Wprost*, 2016/4: 84–85.
- Markusz, Katarzyna 2016: „Chcę jak najwięcej wiedzieć” – rozmowa z Jurkiem Walczakiem, data wydania: 28.01.2016 <http://www.teatr-zydowski.art.pl/wydarzenia/chce-jak-najwiecej-wiedziec-z-jurkiem-walczakiem-rozmawiala-katarzyna-markusz> 30 .10.2017.
- Ostrowska, Joanna 2016: Syn Szawła. In: *Kino* 2016/1: 73.
- Piotrowiak-Junkiert, Kinga 2016: Wokół Syna Szawła. *Zagłada Żydów: studia i materiały* 2016/12: 712–719.
- Piotrowska, Anita 2016: Kadysz za wykradzonego syna. In: *Tygodnik Powszechny* 2016/4: 60–61.
- Sadowska, Małgorzata 2016: Piekło z dodatkiem melodramatu. In: *Newsweek Polska* 2016/5: 90–92.
- Salwa, Ola 2016: Film jak taniec / Mátyás Erdély. In: *Kino* 2016/1: 42–43.
- Smoliński, Sebastian 2016: Obrazy mimo fikcji (Syn Szawła). In: *artPapier* 2016/290. <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=293&artykul=5340>
- Sobolewski, Tadeusz 2016: Co znaczy to martwe ciało. In: *Gazeta Wyborcza* 2016/16: 10.
- Walczak, Jerzy 2016: Powinniśmy być czujni na słowa (wywiad) oprac: lutego 2016 r. <http://culture.pl/pl/artykul/jerzy-walczak-powinnismy-byc-czujni-na-slowa-wywiad-PAP>. 30.10.2017.
- Wróblewski, Janusz 2016: Bez wciskania mitu. In: *Polityka* 2016/4: 88–90.
- Zbytek, Daniel S. 2016: Syn Saula. In: *Res Humana* 2016/3: 41–42.

A „Saul fia” lengyel recepciója

Összefoglalás

Nemes Lászlónak a „Saul fia” című Oscar-díjas filmjét 2016. január 21-én mutatták be először a lengyel közönségnek. Azóta több lengyel filmfesztiválon is szerepelt és nagy elismerésnek

örvendett. Számos cikk jelent meg róla a lengyel folyóiratokban és az interneten is. A filmet főleg megrázónak találták, egy rendkívüli vizuális élménynek. Különösen kiemelték az operatőri munkát, a kamera vezetését, a mélység-élességgel való játszást. Sokan dicsérték a főszereplő, Röhig Géza alakítását is. Próbálták összehasonlítani más, a holokausztról szóló filmekkel, de elismerték, hogy a „Saul fia” egyedülálló. A magyar produkció nem hagyta a lengyel nézőt közömbösen, felhívta a figyelmet arra hogy a régi bűnökről, a holokausztról nem szabad elfeledkezni és a mai világban, a politikában a filmet figyelmeztetésnek is kellene tekinteni.

Történelem

Historia

Fundamenty mitu polsko-węgierskiej przyjaźni

Wstęp

My, Polacy, operując pozytywnym stereotypem przyjaźni polsko-węgierskiej często staramy się ukryć własną niewiedzę. Wciąż, tak jak przed wiekami, granica Karpat jest dla nas granicą nie tylko geograficzną, ale też mentalną, kulturową, językową. Mimo całej naszej sympatii do „bratanków” przeciętny Polak ma niestety bardzo nikłe pojęcie o kulturze czy historii Węgier.

W tej, jakże gorzkiej, refleksji tkwi ziarno nadziei. Mimo znacznych różnic w wielu sprawach, myślimy podobnie i mamy wspólne przekonania. Wynikają one z naszych doświadczeń: pragnienia zagwarantowania jak największej wolności jednostce, przekonania, że scentralizowany aparat państwa może być opresyjny wobec członków wspólnoty, nieudanych powstań, poczucia zagrożenia ze strony sąsiadów, wreszcie lęku, ale i pewnego zafascynowania światem islamu, wiecznym balansowaniem między Wschodem a Zachodem. W niniejszym artykule skupię się na wyliczonych wcześniej wspólnych doświadczeniach i wartościach.

Jako historyk powinienem mówić o związkach dynastycznych, wymianie handlowej między obu państwami w średniowieczu, węgierskich studentach w Krakowie w XVI w. lub udziale Polaków w Wiośnie Ludów. Uważam jednak, że są to kwestie wtórne, a przyczyny wyjątkowości polsko-węgierskiej relacji tkwią znacznie głębiej. Jednocześnie pragnę w oparciu o kilka przykładów z przeszłości zwrócić uwagę na pewne kwestie uniwersalne, które dla polskiego i węgierskiego społeczeństwa są wspólne i niezależne od epoki.

1. Ustrojowe fundamenty wolności na Węgrzech i w Polsce

Poszukując tej esencji czy pierwotnej wartości łączącej nasze narody, chciałbym w pierwszej kolejności skupić się na pojęciu wolności. Wydawać się może, że Polacy właśnie od Węgrów przejęli rozumienie pojęcia „wolność”.

Otóż w średniowiecznej Europie dominował, opisany przez znakomitego historyka Ernsta Kantorowicza, pogląd, że władca posiada dwa ciała: pierwsze to jego fizyczne ciało, drugie zaś to ciało wspólnotowe, mistycznie łączące całe państwo i zamieszkującą ją ludność. Z tego wynikało pośrednio rozumienie ludzi, które najlepiej ujął król Francji Ludwik XIV mówiąc „Państwo to ja”. Cywilizacja europejska rozwinęła się więc w kierunku sprzyjającym powstaniu w wielu krajach monarchii absolutnej, gdzie poddany był nikim.

1.1. *Szentkorona-tan* – doktryna Świętej Korony

Tymczasem na Węgrzech ciało fizyczne władcy i ciało wspólnotowe, polityczne oddzieliły się od siebie. To drugie ciało zaczęło utożsamiać z koroną świętego Stefana – Świętą Koroną. W ten sposób powstała *Szentkorona-tan* – doktryna Świętej Korony (Felczak 1983: 114–115;

Lovag 1986: 24; Fijałkowski 1997: 221–224; Duczmal 2000: 109–110; Kantorowicz 2007: 268–270; Szabelski 2013, 2016).

Król Węgier już nie stał ponad prawem, ale zaczął mu podlegać. Zamiast poddanych wykształciła się grupa wolnych szlachciców-obywateli, którzy wybierali władcę w elekcji, i którym to władca powinien służyć. Dla nas może wydawać się czymś klarownym, że władza powinna działać dla dobra wspólnego. Należy sobie uświadomić, że nie było to tak oczywiste dla ludzi średniowiecza. Tymczasem Węgry poszły dalej i szlachta otrzymała takie podstawowe, wydawałoby się, prawa, jak niemożliwość więzienia kogoś bez wyroku sądowego czy prawo do zbrojnego oporu wobec króla, który działał wbrew dobru wspólnemu. Jak było to postępowe, możemy porównać czytając Bodinusa, twórcę teoretycznych podstaw absolutyzmu, który twierdził, że jeśli komuś nie podoba się, co robi król Francji, to ma tylko jedno wyjście: przymusową emigrację. Na Węgrzech zaś obywatele mogli współkształtować politykę swojego kraju na przykład za pośrednictwem sejmów czy samorządów w komitatatach, a jeśli władca łamał prawo, to mogli przeciwstawić się złemu królowi (zob. Tripartitum; Felczak 1983: 41–43; Érszegi 1990; Grodziski 1998: 149–151; Kontler 2009: 87–88; Dembski et al. 2014).

1.2. Korona Królestwa Polskiego

Za pośrednictwem związków ostatnich Piastów i Andegawenów ta wolność zagościła również nad Wisłą. To Ludwik Węgierski nadał pierwsze przywileje w Koszycach, które stały się fundamentem tworzenia się w Polsce stanu szlacheckiego. To zaczerpnięte wzorce z Węgier przyczyniły się do utworzenia się pojęcia prawnego Korony Królestwa Polskiego. Wraz z tym terminem Korony Królestwa przeszczepiono na grunt polski prawa broniące jednostkę przed autorytarną władzą. Tak jak na Węgrzech ukształtował się sejm, samorząd szlachecki, a obywatele zyskali prawo do oporu, czyli inaczej *rokosz*. Słowo to jest zresztą pochodzenia węgierskiego (Felczak 1983: 61–62; Sroka 2000: 52–83; Dąbrowski 2007).

Rozwój ustrojowy Polski i Węgier rozwinął się więc w zupełnie innym kierunku, niż w zachodniej, absolutystycznej Europie. Tam władca był tyranem mogącym wszystko, u nas nad Dunajem i Wisłą królowie mogli działać tylko w ramach państwa prawa w zgodzie z obywatelami.

W Rzeczypospolitej ustroj państwa ewoluował w sposób nieskrępowany tworząc demokrację szlachecką. Zapewne ułomną, mającą wady formę demokracji, ale z drugiej strony dawała ona najwięcej wolności jednostce wśród państw europejskich w tym okresie. Na Węgrzech zaś ten proces został częściowo zatrzymany upadkiem państwa w wyniku klęski pod Mohaczem. I to wspólne doświadczenie dziejowe, jakim było dla Węgier i Polski spotkanie się ze światem islamu, przyniosło pogłębienie wspólnego postrzegania rzeczywistości.

2. Poczucie zagrożenia ze strony świata islamu

Na Węgrzech pojawiło się pojęcie *kereszténység védőbástyája* – bastion chrześcijaństwa, w Polsce zaś *antemurale christianitatis* – przedmurze chrześcijaństwa. Węgry stały się tarczą mającą chronić kraje dziedziczne Habsburgów przed najazdem islamu, południowo-wschodnie kresy Rzeczypospolitej zaś cały czas napadane były przez Tatarów. W tym czasie w obu państwach powstał mit kresowych rycerzy, który bronili rubieży państwa przed wrogami spod

znaku Mahometa (Hopp 1972, 1992; Noskowski 1974: 315–453; Tóth 1988: 31–39; Hopp et al. 1992: 57–60; Pálosfalvi 2005: 50–58;).

2.1. Wspólny mit obrońców chrześcijaństwa

Powstawały legendy, opowieści i pieśni sławiące obrońców wiary chrześcijańskiej. Na Węgrzech takich żołnierzy w swojej poezji wychwalał Bálint Ballassi, w Polsce zaś do walki z Tatarami nawoływał Jan Kochanowski w *Pieśni o spustoszeniu Podola* (zob. Kochanowski; Csörsz et al. (red.) 2008: 97–117; Eckhardt 1969: 124–126).

Najważniejszym węgierskim barokowym dziełem było *Szigeti veszedelem* autorstwa Miklósa Zrínyiiego. Utwór opowiadał o obrońcach zamku Szigetvár, którzy odpierali oblężenie sułtana Sulejmana Wspaniałego w 1566 roku. Warto przypomnieć, że sarmackim eposem narodowym była *Transakcja wojny chocimskiej* napisana przez Wacława Potockiego, opiewająca zwycięstwo Polaków nad Turkami pod Chocimiem w 1621 roku (zob. Potocki; Klaniczay et al. 1966: 44–45). W obu utworach autorzy podkreślali wyższość moralną i heroiczną obronę Węgrów i Polaków w starciach z Turkami, mimo znaczącej przewagi wroga.

Dla kształtowania się zarówno sarmackiej, jak i węgierskiej tożsamości niezwykle istotne było poczucie misji dziejowej, jaką była obrona chrześcijańskiej cywilizacji. W obu przypadkach proces ten przebiegał podobnie. Najpierw walki zbrojne, w wyniku których dla obu społeczeństw wzorem stał się dzielny rycerz, odpierający na opustoszałych rubieżach państwa ataki hord islamskich Tatarów bądź Turków. Bohaterstwo tych żołnierzy stało się inspiracją dla poetów i pisarzy. Przedmurze czy bastion chrześcijaństwa były pojęciami, które w świadomości Polaków i Węgrów wyjaśniały ich miejsce w Europie. Z perspektywy takich państw jak Francja, Rzesza Niemiecka czy Italia obydwa kraje znajdowały się na rubieżach „cywilizowanego świata”, ale ich postawa udowodniała, że są istotną jego częścią. Co więcej, wspólny wróg sprzyjał zawieraniu sojuszy obronnych, powstawaniu unii personalnych, a w dłuższej perspektywie wzajemnym poznawaniu się niższych warstw społeczeństwa i powstawaniu pozytywnego stereotypu obu narodów o sobie.

2.2. Islam zagrożeniem wolności szlacheckich

Czy jednak wrogość wobec świata islamu możemy motywować tylko pobudkami religijnymi? Po głębszej analizie źródłowej wydaje się, że nie był to najważniejszy wątek. Imperium Osmańskie było przede wszystkim zagrożeniem dla wolności. Tu znakomitym przykładem będzie Mikes. Całkowity brak wolności w Imperium Osmańskim autor *Listów z Turcji* tłumaczył jego genezą. Ciągłe wojny, które towarzyszyły powstaniu tego państwa, sprawiły, że jego rozwój miał jeden cel: utrzymanie nabytków terytorialnych oraz dalsze podboje. W tym kontekście – zdaniem Mikesa – należy rozumieć filozofię działania państwa, która zasadała się na absolutnej władzy sułtana i braku jakiegokolwiek wolności. Pisał on mianowicie (w liście nr 172 z 20 maja 1748 r.):

Czym naprawiają [Turcy - przyp. A.S.] ten nieporządek? Surową karą, bowiem prędko zabijają każdego, kto występuje przeciwko imperium i w tych ryzach trzymają baszów. Surowość i przemoc leżą w tureckiej naturze. Sposób kierowania imperium wynikł z tak-

tyk wojennych i trwał niezmiennie, stając się ich drugą naturą w każdej sferze, człowiek miał być niewolnikiem. W tak wielkim imperium zrodziła się potrzeba, żeby od razu powstrzymać każdego, kto wystąpi przeciwko władzy, nawet samo podejrzenie o spisek kończy się śmiercią¹ (Mikes 1794).

Skłonność Turków do łatwego oddawania swojej wolności na rzecz innych Mikes tłumaczył także ich pochodzeniem. Według niego, większość z nich była dziećmi zrodzonymi z niewolnic. Podkreślał, że rodzicielkami większości paszów i niemal każdego sułtana były niewolnice (list nr 174 z 26 października 1748 r.). Niewyobrażalne dla niego, pod czym podpisałby się zapewne każdy polski szlachcic, było też zachowanie Turków, dumnych z tego, że są „niewolnikami sułtana”. Dotyczyło to zwłaszcza urzędników, na czele z wielkim wezyrem (list nr 174 z 26 października 1948 r.; Mikes 1794). Żaden Węgier ani Polak nie nazwałby się nigdy niewolnikiem.

Scena symboliczna, którą również opisywał Kelemen Mikes, rozegrała się w kwietniu 1738 roku w Vidinie. Autor *Listów z Turcji* był świadkiem sprzedaży ludzi wziętych do niewoli podczas wojny z Habsburgami. Był przejęty losem rozdzielanych matek i dzieci, bowiem kto inny kupował kobietę, a kto inny jej potomka. Jednak największe wrażenie zrobiła na pisarzu historia niemieckiego jeńca, którego Turek nie mógł sprzedać i w końcu poszedł do kawiarni. Tam zapłacił za jedną filiżankę kawy niewolnikiem (list nr 136 z 11 kwietnia 1738 r.; Mikes 1794). Przykład ten dobitnie pokazał, ile było warte życie ludzkie w Imperium Osmańskim. Takie podejście było czymś nie do pojęcia dla człowieka z Europy Środkowej.

3. Polska i Węgry wobec *absolutum dominium*

Nie tylko Turcy okazali się zagrożeniem dla wolności Polaków i Węgrów. Jeszcze straszliwsi okazali się absolutystyczni sąsiedzi pragnący podbić oba państwa, a następnie pozbawić swobód i przywilejów ich mieszkańców. W przypadku Węgrów była to sąsiadująca Austria, w przypadku Polaków – Prusy, Rosja oraz Austria.

Habsburgowie od momentu przejścia władzy w zachodnich Węgrzech, po bitwie pod Mohaczem, konsekwentnie niszczyli węgierską wolność. Ograniczali kolejne przywileje, zwalczali samorząd szlachecki, znieśli elekcję władcy, nie zwoływali sejmów, uciskali finansowo poddanych, a wreszcie zabrali im prawo do zbrojnego oporu likwidując zapisy Złotej Bulli (Felczak 1983: 157–160; Wereszycki 1986: 104–105; Mikulski et al. 2012: 421–423;)².

3.1. Polska wzorem dla Węgrów podczas powstania Franciszka II Rakoczego

Zdesperowani Węgrzy wywoływali kolejne, krwawo tłumione powstania, by ratować i bronić resztek wolności. Gdy Węgrzy zapominali, czym jest wolność, patrzyli ku północy kontynentu. Chciałbym tutaj przywołać niezwykle wydarzenie z okresu powstania Franciszka II Rakoczego, gdy przystępujący do odbudowy państwa książę Franciszek zwołał na 1 września 1705 roku Zgromadzenie Stanów do miasta Szécsény (Nowak (red.) 1988: 269).

Węgrzy nie mogli zbuntować się wobec Habsburgów, bowiem wiele lat wcześniej wyrzekli się prawa do rokoszu. Co więcej, nie potrafili rozstrzygnąć, w jaki sposób powstanie ma

¹ Tłumaczenie fragmentu E. i. A. Szabelscy. *Przejrzała Kinga Piotrowiak-Junkiert.*

² 1687. évi I. törvénycikk..., 1687. évi II. törvénycikk..., 1687. évi IV. törvénycikk...

funkcjonować. Wtedy to padła, opisana w *Pamiętnikach* Franciszka Rakoczego, propozycja hrabiego Bercsényiego. Miał on wtedy powiedzieć, że:

... nie można było niczego innego uczynić, jak tylko zastosować takie metody, jakie w podobnych wypadkach stosują Polacy, naród wolny i bardzo na punkcie zachowania wolności wrażliwy [pogrubienie AS]; u nich w zwyczaju było skonfederowanie się poprzez wzajemną przysięgę, wybór przywódcy i pod jego wodzą walka na rzecz odzyskania naruszonych swobód. (...) taka forma skonfederowania stanów powinna dobrze się nadawać do naszych planów, tyle tylko, że tytuł marszałka, jaki Polacy nadawali zazwyczaj swoim przywódcom, nie odpowiadał ani memu urodzeniu, ani godności księcia Siedmiogrodu (ibid.: 272–273).

Zdaniem hrabiego rozwiązaniem było więc skopiowanie instytucji polskiej konfederacji. I faktycznie odpowiadało to potrzebie chwili, w jakiej znaleźli się powstańcy.

Konfederacja wzorowana na modelu istniejącym w Rzeczypospolitej umożliwiała organizację „narodu politycznego” bez króla. Nie zakładała konieczności detronizacji, a więc nie zamykała ostatecznej drogi na przyszłość, gdyby jednak zdecydowano się na kompromis z Habsburgami. Tak jak w Polsce, król mógł nawet przystąpić do konfederacji związanej przeciw niemu, uznając jej postulaty i nadając jej w ten sposób nową formę. Władzę w konfederacji sprawowała generalność, składająca się z marszałka konfederacji i konsyliarzy. W ten sposób znajdowano wyjście z problemu, czy obwołać Franciszka II królem, co doprowadziłoby do furii Wiedeń i spowodowałoby sprzeciw większości magnatów węgierskich, niechętnych wyniesieniu jednego z rodów ponad inne. Konfederacja legitymizowała też zwołane przez Rakoczego zgromadzenie stanów. Najwyższym organem konfederacji była walna rada – rodzaj „sejmu”, wybierany przez sejmiki konfederackie. Nie wymagało to zwołania sejmu węgierskiego przez króla i sprawiało, że nikt nie mógł podważyć prawomocności uchwał podjętych na obradach w Szécsény. Konfederacja mogła również nakładać legalnie podatki i ustanawiać sądy (Felczak 1983: 159, 162–163; Nowak (red.) 1988: 272–273; Bardach et al. 2009: 225–226).

Jak widzimy, polskie rozwiązanie ustrojowe w pełni odpowiadało Węgrom. Przede wszystkim nie byli traktowani w opinii międzynarodowej jako buntownicy przeciw królowi, ale jako „legalna opozycja”, jak to wyraził hrabia, „walcząca na rzecz odzyskania naruszonych swobód”. Warto zwrócić uwagę, że Węgrzy podziwiali wówczas Polaków i ich system polityczny. Twierdzili, że Polacy są narodem wolnym, który potrafił zabezpieczyć wolność obywateli w swoim państwie (Nowak (red.) 1988: 272–273). Co ciekawe, skoro Węgrzy robili konfederację na wzór polski, to jeden z egzemplarzy aktu zawiązania konfederacji, zgodnie z polskim prawem, przekazano do archiwów prymasowi Polski.

3.2. Wspólne pragnienie wolności przyczyną sojuszy

Warto jeszcze dodać, że w dobie powstania Rakoczego³ późniejszy węgierski sejm, dla jeszcze większego podkreślenia specjalnych relacji łączących kuruców i Polaków, uchwalił specjalną rezolucję:

³ Być może bardziej prawidłowym określeniem winna być konfederacja szécsényiska od miejscowości Szécsény, w której została zawiązana, zgodnie z etymologią większości nazw polskich konfederacji.

Ze względu na to, że naród polski i węgierski mają tyle wspólnych cech w swej przeszłości, obyczajach i przywilejach, a i nieprzyjaciel nasz wspólny, wszystko to uzasadnia, abyśmy zawarli między sobą wieczny sojusz (id. 1980: 158).

Należy sobie zadać pytanie o znaczenie słów: „a i nieprzyjaciel nasz wspólny”. Oczywiście skojarzenie jest jasne. Chodzi tu o Habsburgów. Czy jednak Wiedeń w tym okresie był dla Rzeczypospolitej zagrożeniem? Głównymi wrogami były traktujące Polskę wojska szwedzkie, rosyjskie i saskie. Dlaczego Austria nie jest więc wprost wymieniona w tej uchwale? Być może należy w interpretacji tych słów posunąć się głębiej. Dla dwóch szlacheckich i obywatelskich narodów, polskiego i węgierskiego, prawdziwym wspólnym nieprzyjacielem byli ci, którzy chcieli wprowadzić *absolutum dominium*. Zagrożeniem dla złotej wolności nie były konkretne dynastie czy państwa, ale władcy, którzy chcieli zniewolić siłą panów braci po obu stronach Karpat. Jedynym ratunkiem mógł być wieczny sojusz wolnych obywateli, Węgrów i Polaków.

Podsumowanie

To, jak bardzo Węgrzy rozumieli Polaków, ukazuje anonimowy wiersz, napisany już po upadku I Rzeczypospolitej, w którym autor, Węgier, przedstawia to, co najważniejsze dla poszczególnych narodów:

I smucą się Polacy, i jęczą w niewoli (napisany po 1813 r.)

Austria – marzeń o srebrze i złocie jest pełna,
Portugalczykom śni się delikatna wełna,
Węgier z walki o życie, Włoch – o wiarę słynie,
A biją się o wolność Polacy jedynie.

Turecki sułtan w miłość rozlicznych żon wierzy,
Butny Prusak jest dumny ze swych żołnierzy,
Francuz o sławę bije się z wielkiej próżności
I tylko Polak śni niezmiennie o wolności.

Anglik napełnia statki bogactwem świata,
Car rosyjski na lud tęgi kańczug splata,
Hiszpan się rozkoszuje minioną przeszłością
I tylko Polak tęskni za swoją wolnością.

Tchórzliwy Illirczyk chla wódę z goryczy,
Sas bele barwnych tkanin przez dzień cały liczy,
Szczęście w tym widzą także bawarscy żebracy,
Lecz już dawnej wolności nie znają Polacy!

I smucą się Polacy, i jęczą w niewoli,
Że im Poniatowskiego zabrakło w niedoli,
Wojewodzie i chłopstwu wydziera się z gardła
Wolność, ach wolność umarła!
(tłum. Leopold Lewin)

Jęk, płacz i okrzyk: „Wolność, ach, wolność umarła!” (Csapláros (red.) 1971: 56)

Widocznie tylko Węgrzy są w stanie zrozumieć polskie umiłowanie wolności, a Polacy węgierskie. To rozumienie wolności, a także wspólne poczucie zagrożenia ze strony zaborczych despotycznych sąsiadów, wreszcie poczucie przynależności do świata Zachodu przy równoczesnym pozostawaniu na obrzeżu tej cywilizacji są fundamentami polsko-węgierskiej przyjaźni. Dzięki niej oba narody wspierały się wzajemnie w trudnych momentach dziejowych: w powstaniach narodowych oraz w walce z totalitarnymi reżimami w XX wieku. Być może nawet obecne relacje społeczno-polityczne nad Dunajem i nad Wisłą można by wytłumaczyć wspólnym pojmowaniem wolności.

Bibliografia

- Bardach, Juliusz – Leśnodorski, Bogusław – Pietrzak, Michał 2009: *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Lexis Nexsis.
- Csapláros István (red.) 1971: *Kocham Twój kraj, antologia wierszy węgierskich o Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Csörsz Rumen István – Kószeghy Péter – Pálffy Géza (red.) 2008: *Balassi Bálint és kora*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Dąbrowski, Jan 2007: *Elżbieta Łokietkówna 1305–1380*. Kraków: Universitas.
- Dembski, Łukasz – Szabelski, Adam 2014: Korona św. Stefana jako źródło suwerenności Węgier i fundament konstytucjonalizmu węgierskiego. In: *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Duczmal, Małgorzata 2000: *Izabela Jagiellonka, królowa Węgier*. Łódź: Wydawnictwo Rytm.
- Eckhardt Sándor 1969: Związki Bálinta Balassiego z Polską. In: Reychman, Jan (red.): *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Érszegi Géza 1990: *Az Aranybulla*. Budapest: Helikon.
- Felczak, Wacław 1983: *Historia Węgier*. Wrocław: Ossolineum.
- Fijałkowski, Adam 1997: *Koronacje królów węgierskich w średniowieczu. Zarys problematyki badawczej w kontekście polskim*. In: Krzyżaniakowa, Jadwiga (red.): *Przemysł II: odnowienie królestwa Polskiego*. Poznań: Instytut Historii UAM.
- Grodziski, Stanisław 1998: *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Universitas.
- Hopp Lajos 1972: *A lengyel–magyar hagyományok újjászületése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hopp Lajos 1992: *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Hopp Lajos – Ślaski, Jan 1992: *A magyar–lengyel múltszemlélet előzményei*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kantorowicz, Ernst 2007: *Dwa Ciała Króla*. Warszawa: PWN.
- Klaniczay Tibor – Szauder József – Szabolcsi Miklós 1966: *Historia literatury węgierskiej*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.
- Kochanowski Jan: *Pieśń V* (<http://literat.ug.edu.pl/jkpiesni/030.htm>) (dostęp 05.11.2017)
- Kontler László 2009: *A history of Hungary*. Budapest: Atlantis Publishing House.
- Lovag Zsuzsanna 1986: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Mikes Kelemen 1794: *Törökországi levelek*. Szombathely.
- Mikulski, Krzysztof – Wijaczka, Jacek 2012: *Historia Powszechna. Wiek XVI–XVIII*. Warszawa: PWN.
- Noskowski, Jan 1974: *Polska literatura polemiczno-antyislamiczna w XVI, XVII i XVIII w.* T. 1. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Nowak, Jerzy Robert 1980: *Węgry bliskie i nieznanne*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Nowak, Jerzy Robert (red.) 1988: *Franciszek II Rakoczy. Pamiętniki – Wyznania*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Pálósfalvi Tamás 2005: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Budapest: Zrínyi Kiadó.

- Potocki, Wacław: *Transakcja wojny chocimskiej*. (<http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wojna-chocimska.html>) (dostęp 05.11.2017)
- Sroka, Stanisław Adam 2000: *Historia Węgier do 1526*. Bydgoszcz: Homini.
- Szabalski, Adam 2013: Doktryna Świętej Korony – źródło węgierskiej tożsamości. In: *Vade Nobiscum*. T. XIII. Łódź: Wydawnictwo PIKTOR.
- Szabalski, Adam 2016: Dwa ciała węgierskiego króla. Kilka uwag o władzy monarszej na Węgrzech na marginesie książki Jana Sowy pt. *Fantomowe ciało króla*. In: *Czas Przeszły. Poznańskie Studia Historyczne*. T. III, nr 1–2. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Tóth Sándor László 1988: Megjegyzések a „Szulejmáni ajánlathoz” (a török Porta magyarországi politikája, 1526–1529). In: *Acta Universitas Szegediensis : acta historica* 86. 31–39.
- Tripartitum (http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm) (dostęp 05.11.2017)
- Wereszycki, Henryk 1986: *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum.

Akty prawne

1687. évi I. törvénycikk Fenséges József, fejedelem, ausztriai főherceg urat, Magyarország királyává avatják, kiáltják és koronázzák. (internetowy zbiór prawa węgierskiego) (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4359>) (dostęp 05.11.2017)
1687. évi II. törvénycikk A mostani császári és királyi szent felség fenséges finemü örökösének elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják. (internetowy zbiór prawa węgierskiego) (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4360>) (dostęp 05.11.2017)
1687. évi IV. törvénycikk Jeruzsálemi II. Endre király 1222. évi 31. törvénycikkelyét bizonyos részében megmagyarázzák. (internetowy zbiór prawa węgierskiego) (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4362>) (dostęp 05.11.2017)

A lengyel–magyar barátság mítoszának gyökerei

Összefoglaló

Amennyiben egy a nemzeteinket összekötő alapértéket keresünk, elsősorban a szabadság fogalmára érdemes koncentrálnunk. Miközben a nyugat-európai országok államberendezkedése az erőskezű abszolutista monarchia felé tolódik el, Közép-Európában pont az ellenkezője megy végbe: az autoritárius hatalommal szemben egy szabadságot védelmező rendszer jön létre. Lengyelországban és Magyarországon is működött országgyűlés, a királyt az alattvalói választották meg, az universitas nobiliumnak pedig joga volt fellázadni, amennyiben az uralkodó törvényt szegett. A magyar és a lengyel öntudat formálódásában nagyon fontos szerepet töltött be az adott kor küldetésstudata, azaz a keresztény civilizáció védelme. A közös ellenség (tatárok, törökök) meglelte elősegítette a védszövetségek és a személyes uniók megkötését, valamint a kölcsönös pozitív sztereotípiák kialakulását. Röviden összefoglalva az a meglátásom, hogy csak a magyarok képesek megérteni a lengyelek szabadsághoz fűződő ragaszkodását.

Attyla, Świętopełk i inni, czyli bohaterowie węgierskiej mitologii historycznej w wiekach średnich

Czytelnik kronik średniowiecznych co krok napotyka na opisy działań indywidualnych bohaterów. Wynika to z faktu, że historiografia pragmatyczna nakierowana była na przekaz historii przez pryzmat działających osób. Wykształcił się nawet osobny gatunek określany mianem gesta, czyli dzieje, opowiadający historię pewnych zbiorowości (np. plemienia, narodu, państwa, Kościoła, miasta) właśnie przez pryzmat indywidualnych bohaterów. Można nawet stwierdzić, że średniowieczna historiografia nosiła personalistyczny charakter (Kersken 1995: 788–816; Classen 2010: 64; Wolf 2016: 26–27, przyp. 29, 41, 118). Nic też dziwnego, że i podczas lektury łacińskich kronik powstałych w średniowieczu w Królestwie Węgierskim co krok natykamy się na jakieś działające osoby. Dowiadujemy się np. przy opisie wkraczania Węgrów na ich obecne ziemie, że „Po tych wieściach taki strach padł na Ménmaróta, że nie odważył się nawet podnieść na nich [czyli Węgrów] ręki, gdyż wszyscy mieszkańcy [jego ziemi] obawiali się Węgrów bardziej, niż da się to powiedzieć. Słyszeli bowiem, że książe Álmos, ojciec Arpada, wywodził się z rodu króla Attyli, i dlatego każdy z nich wierzył, że może zachować życie jedynie dzięki łasce Arpada, syna księcia Álmosa, i jego możnych. Dlatego też wielu dobrowolnie im się poddało” (Kulbicka et al. (wyd.) 2006: 93)¹. W innej kronice czytamy, że po śmierci Attyli i wygnaniu Hunów „Powstał w końcu Zvataplug syn Maróta, niegdyś książe w Polsce, który po podporządkowaniu sobie Brakty władał Bułgarami i Messianami i w podobny sposób po wyniszczeniu Hunów zaczął dominować nad Panonią” (Veszprémy et al. (red.) 1999: 74)². W jeszcze innych kronikach czytamy o wodzu Węgrów Kusidzie, który, gdy zobaczył żyzne ziemie okolone rzekami i pastwiskami, „udał się do księcia tej prowincji, który panował po Attyli, zwanego Zuatapolug, pozdrowił go i opowiedział o swoich [ludziach] i przyczynie, dla czego przybył. To słysząc Zuatapolug ucieszył się bardzo, sądził bowiem, że są to wieśniacy, którzy przybyli, by uprawiać jego ziemię, dlatego miło przyjął tego posta”. Poselstwo zakończyło się wymianą darów. Węgrzy dostali butelkę wody z Dunaju, sakwę trawy oraz czarnoziemiu, za co księciu ofiarowali białego konia z pozłacanym złotem arabskim siodłem i uzdą. Jakie było zaskoczenie księcia, gdy wkrótce okazało się, że musi opuścić swoją ziemię, bo właśnie ją sprzedał za białego konia (Domanovszky (red.) 1937a: 288–289)³.

W niniejszym przyczynku skupimy się na dwóch wzmiankowanych postaciach z najwcześniejszej historii Węgrów: Attyli i Zvatapluga, w którym dostrzegamy oczywiście Świętopełka,

¹ Tekst łaciński (ibid.: 92): *Hoc audito talis et tantus [timor] irruit super menumorout, quod manum levare ausus non fuit, quia omnes habitatores timebant eos ultra, quam dici potest, eo, quod audiverant Almos ducem patrem Arpadii a genere Athile regis descendisse, unde nullus credebatur se posse vivere, nisi per gratiam Arpad filii Almi ducis et suorum nobilium, unde plurimi se sua sponte subiugabant eis.*

² *Surrexit tandem Zvataplug filius Morot, princeps quidam in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari.* (przeł.: R. G.). Wydział kanoniczny: Domanovszky (red.) 1937b: 163.

³ Jest to jedna z najśłynniejszych legend legitymizujących władzę Węgrów nad Basenem Karpackim, tzw. opowiadanie o białym koniu, *fehér-ló monda*. Cyt. łaciński (ibid.: 288): *Deinde [Kusid] venit ad ducem provincie, qui regnabat post Atilam, vocatum Zuatapolug, salutavitque eum de suis et causam, pro qua venerat, manifestavit. Hec audiens Zuatapolug gavisus est gaudio magno, putabat enim illos esse rusticos, ut venirent et terram eius colerent; propter hoc nuncium delicatum remisit.* (przeł.: R. G.).

władcę wielkomorawskiego. Obok nich przez karty kronik przewijają się rzesze innych bohaterów: wodzów węgierskich czy lokalnych. Z braku miejsca nie staną się już dla nas postaciami pierwszoplanowymi.

Warto jeszcze przypomnieć kroniki węgierskie, które będziemy przeglądać. Najstarszą zachowaną do dziś kroniką są *Gesta Hungarorum*, czyli *Dzieje Węgrów* autorstwa anonimowego notariusza króla Béli. Dziś już powszechnie przyjmuje się, że autor, niekiedy określany jako magister P., od możliwej sygli imienia otwierającej jedynej zachowanej rękopis dzieła, był notariuszem Béli III i pisał już po jego śmierci, ok. 1200 r. z wyczuwalną w ostatnich latach tendencją do przesuwania daty powstania kroniki w głąb XIII w. Dzieło w całości poświęcone jest zajmowaniu przez Węgrów swojej nowej ojczyzny i tylko jeden fragment odwołuje się do czasów Andrzeja I, czyli połowy XI w. (Kulbicka et al. (wyd.) 2006: 80–81). W przeciwieństwie do Anonima kolejne kroniki opisują również następne wieki historii Węgier aż do czasów ich spisania. Szymon z Kézy, piszący w latach 1282–1285, nadworny kapelan Władysława IV Kumańskiego, rozszerzył opowiadanie o przeszłości rozbudowując je o obszerną historię huńską, która następnie weszła do kanonu późnośredniowiecznych kronik węgierskich. Kroniki te, powstałe w XIV i XV w., powielają to samo opowiadanie aż do czasów ostatnich lat Karola Roberta Andegaweńskiego i pierwszych lat Ludwika Wielkiego, w Polsce zwanego Węgierskim. Badacze wyróżnili tu dwie redakcje tekstu, pierwotną powstałą jeszcze za Karola Roberta i przechowaną najlepiej w *Kronice budzińskiej*, pierwszym węgierskim inkunabule wydrukowanym w 1473 r. w drukarni Andreasa Hessa, oraz młodszą redakcją *Kroniki obrazkowej*, skomponowanej w 1359 r. przez Márka Káltiego. Zwłaszcza ta ostatnia kronika zawiera liczne wstawki o historii wojen domowych drugiej połowy XI w., o których bez jej przekazu niewiele byśmy wiedzieli. Tekst w dodatku wygląda na spisany przez naocznych świadków wydarzeń. Z tego względu już bez mała od ćwierci tysiąclecia dyskutuje się w nauce fakt istnienia starszej, niezachowanej do naszych czasów kroniki opisującej pierwsze wieki historii Węgrów. Za Bálintem Hómanem określa się je mianem *Gesta Ungarorum* i datuje na drugą połowę XI albo na początek XII w. (czasy od Andrzeja I do Kolomana Uczonego) (Bagi 2005: 39–43; 2008: 33–37; Spychała 2011⁴).

Anonimowy notariusz króla Béli opisując Scytię, praojczyznę Węgrów⁵ podaje, że „pierwszym królem Scytii był Magog, syn Jafeta, a lud ten wziął nazwę Moger od króla Magoga. Od potomków tego króla pochodził znakomitszy i potężniejszy od innych król Attyla, który w roku od Wcielenia Pańskiego 451 opuścił kraj Scytów i przybył z wielką potęgą na ziemię Panonii. Wypędził Rzymian i objął władzę, a miejscem jej sprawowania ustanowił okolice nad Dunajem zwane Gorącymi Wodami. Wszystkie dawne budowle, jakie tam napotkał, a które teraz w języku węgierskim zwą się Budavár, po niemiecku zaś Ecilburg, polecił odnowić i otoczyć silnym murem. Cóż dalej? Trzymajmy się biegu wypadków. Po wielu latach nastąpił Ügyek potomek króla Magoga, a zarazem ojciec księcia Álmosa. Od niego wzięli początek królowie i możni Węgier – jak to zostanie opowiedziane w następujących rozdziałach” (Kulbicka et al. (wyd.) 2006: 30–31). Nie jest to koniec podkreślania związków węgierskich dynastów z Attylą. Co krok w dziele magistra P. spotykamy nawiązania do Attyli takie jak przytoczone wyżej (ibid.: 191)⁶.

Również powstała mniej więcej w tym samym czasie *Kronika węgiersko-polska* początkową część poświęca królowi Akwili, w redakcji krótszej zwanemu Attylą. Martin Homza podkreśla,

⁴ Ostatnia praca opatrzona jest wyczerpującym aparatem krytycznym i może służyć jako podręcznik dla osób zagłębiających się w problematykę dziejopisarstwa węgierskiego. Trzeba dodać, że obie wersje *Kompozycji kronikarskiej* z XIV w. wykorzystał w swojej *Kronice* Jan z Turca, János Thuróczi (zob. też Grzesik 2012: 177–185).

⁵ Pojęcie Scytii wywodzi się z geografii antycznej, gdzie oznaczało Europę Wschodnią oraz rejony na północ od Morza Czarnego (por. Łowmiański 1975: 113–117; Kottłowska et al. (wyd.) 2016: 316–317).

⁶ Wg indeksu s. v. Attyla, gdzie odnotowano 20 odniesień do tego władcy.

że zmienione imię pierwszego króla Węgier i organizatora ich państwa w ziemi słowiańskiej (Sklawinii) oznacza 'orta', zaś sama postać utworzona została z realnego władcy Hunów, Attyli, kagana Awarów, może Bajana oraz władcy Węgrów Arpada⁷. Imię pierwszego władcy Węgrów przybrało taką formę dla uzasadnienia, dlaczego istnieje w Italii miasto Akwilea, założone zdaniem kronikarza przez Akwilę⁸. A co Akwila czy też Attyla zrobił dla Węgrów? Dużo dobrego. Dla chwały rycerskiej wyprowadził ich ze Wschodnich Węgier, zwycięsko kierował nimi podczas rajdów przez Europę, po czym utworzył nowe państwo nad Dunajem i Cisą na dogodnych terenach pasterskich (Karácsonyi (red.) 1969: 9–20).

Inaczej i znacznie bogaciej wygląda biografia Attyli u mistrza Szymona z Kézy. Znajdujemy u niego informację o początkach dwóch ludów, wywodzących się od braci Magora i Hunora, od których pochodzą Madziarzy i Hunowie. Następnie wglębiamy się w historię Hunów i ich wodza Attyli, który po zabiciu swego brata Budy przejął władzę nad państwem i władając w Etzelburgu stał się postrachem świata, z woli Boga jako jego bicz karzący występnych chrześcijan. Podporządkował sobie Cesarstwo Wschodniorzymskie, najeżdżał też na ziemie zachodniej części Imperium, a na granicach swojej domeny stawiał wieże sygnałowe, z których ogłaszano wszem i wobec jego zamiary. Dotarł nawet do Hiszpanii, planował też iść na Rzym, ale wtedy ustąpił przed papieżem Leonem. Ponoć z nieba mieczem groził mu sam św. Paweł. Koniec miał równie niezwykły, bo zmarł podczas nocy poślubnej z kolejną swoją żoną. Po jego śmierci poddani powstali przeciwko Hunom i wygnali ich na wschód, i dopiero po dwóch stuleciach ich potomkowie, Węgrzy, wrócili do swych pierwotnych, panońskich domen (Veszprémy et al. (red.) 1999: 38–73).

Historia ta powtarzana była przez wszystkie późniejsze kroniki, a jej ukoronowaniem stał się traktat włoskiego humanisty Filipa Buonaccorsiego Kallimacha, związanego z Węgrami i Polską, w którym Attyla jest osobowym wzorcem dla wielkiego władcy, któremu służył, Macieja Korwina (Kowalewski (red.) 1962)⁹.

Identyfikacja huńsko-węgierska weszła na stałe w skład węgierskiej świadomości historycznej, stanowiącej część tożsamości narodowej¹⁰. Nigdzie indziej imię Attyla nie jest równie popularne, jak na Węgrzech. Musimy zatem przypatrzeć się bliżej temu opowiadaniu. Czytelnika Historii huńskiej, zaczynającej Kronikę mistrza Szymona uderza poczucie, że o dziejach Hunów już czytał. Istotnie, gdyż opowiadanie węgierskiego kronikarza w całości osnute jest na erudycyjnej tradycji o Hunach, przekazywanej od kilkuset lat przez poszczególnych kronikarzy. Przede wszystkim wymienić należy kronikarza gockiego z VI w. Jordanesa, wykorzystującego zresztą starszą kronikę senatora rzymskiego i wysokiego urzędnika w państwie wschodniogockim Teodoryka Wielkiego Kasjodora, który z kolei znał relację posła wschodniorzymskiego na dwór Attyli, Priskosa z Panion. Ich informacje powielane były przez niezliczone kroniki, szczególnie na obszarach romańskojęzycznych, z których wymienić należy Kronikę longobardzkiego, a zatem

⁷ W rozmowie ustnej ze mną prof. Homza zwrócił uwagę, że imię Akwila nawiązuje również do Dziejów Apostolskich, gdzie takie imię nosi Żyd pontyjski, który wraz z żoną mieszkał w Italii, pewnie w stołecznym Rzymie i na skutek zarządzenia cesarza Klaudiusza musiał ją opuścić. Osiedł wtedy w Koryncie, gdzie zajmował się wyrobem namiotów i dał schronienie św. Pawłowi Apostołowi, który przybył do Koryntu głosić wiarę w Zmartwychwstałego Mesjasza i przy okazji pomagał swemu gospodarzowi przy wyrobie tych namiotów. Dz. 18, 1–6.

⁸ W rzeczywistości Akwilea została przez Attylę zburzona (Homza 2002: 152; 2009: 51, 127, przyp. 29). Można zauważyć, że w średniowieczu każde miasto chciało być zbudowane lub choćby zburzone przez Attylę (Grzesik 1999: 168).

⁹ Przegląd węgierskiej tradycji literackiej o Attyli (z naciskiem na dzieło Kallimacha oraz Mikołaja Olaha z 1536 r.): Birnbaum 1993.

¹⁰ Dalsze uwagi opieram na pracach: Grzesik 1993; 1999: 166–172; 2014, wg indeksu s. v. Attyla modyfikując swoje ówczesne zbyt entuzjastyczne wnioski, jeśli chodzi o istnienie na Węgrzech rodzimej tradycji huńskiej. Tam literatura.

germańskiego kronikarza ery karolińskiej, Pawła Diakona. On ostatecznie ukształtował kanon opowiadania o Attyli. Ale oprócz tego rozwijał się nurt ustny, zasilający w różnym stopniu kroniki. To opowiadania o burzeniu i zakładaniu miast przez wojowniczego Huna. Najbardziej znana jest chyba opowieść podawana przez Szymona, że podczas wyprawy na Galię Hunowie zdobyli Argentynę i zburzyli jej mury. Dzięki temu miasto stało się zewsząd dostępne, tak więc wykształciła się sieć dróg prowadzących do niego. Dlatego miasto zmieniło nazwę na Gród dróg, czyli Strasburg (Veszprémy et al. (red.) 1999: 44–47).

W epice germańskiej, zapisywanej bądź po łacinie, bądź w językach wernakularnych, Attyla jest dzielnym wojownikiem, lecz ze zdziwieniem zauważamy, że jego Hunowie są właściwie plemieniem germańskim. Widać to dobrze w islandzkich sagach, w których to mieszkaniec surowej wyspy, niczym nie różniący się od okrutnych przeciwników. Z kolei tradycja południowogermańska zaowocowała powstaniem w początkach XIII w. eposów pisanych w języku średniogórnoniemieckim o walkach huńsko-burgundzkich. To m.in. słynna Pieśń o Nibelungach, w której Attyla jest wysublimowanym, rycerskim władcą zamieszkującym Gród Attyli, czyli Etzelburg, położony nad Dunajem (Bäumli 1993). Jak się wydaje, do skarbnicy epiki sięgnął magister P., który Ecilburg utożsamiał ze Starą Budą, czy może z ruinami Aquincum na północ od Óbudy. Z kolei mistrz Szymon opierał się przede wszystkim na tradycji kronikarskiej, wzbogacając ją – może za swym poprzednikiem – o wstawki nt. Grodu Attyli.

W nauce węgierskiej od dawna trwa spór, czy przed XIII w. istniała rodzima tradycja identyfikująca Hunów z Węgrami. Dzisiejsi badacze wykazują wielki sceptycyzm i zauważają, że u Anonima oraz w Kronice węgiersko-polskiej nie pojawia się nazwa Hunów (Kristó 1996: 71–84¹¹). Attyla jest przodkiem dynastii Arpadów. Lecz próba sprawdzenia, czy Arpadzi umieścili Attylę w gronie swych przodków, również wypada negatywnie. Rodzina panująca miała swoją tradycję, ale była to tradycja o Emese, której przyśnił się ptak turul, który ją zapłodnił. I Emese istotnie urodziła syna, któremu od snu dała imię Álmos¹².

Natomiast prawdą jest, że był lud, który przechował huńską tradycję dynastyczną. Byli to Onogurowie, czyli Bułgarzy, których najbardziej zachodni odłam pod koniec VII w. przełamał limes naddunajski i osiadł w Mezji, wśród już mieszkających tam Słowian, których sobie podporządkował. Tureccy najeźdźcy stosunkowo szybko się zeslawizowali zostawiając swą nazwę i tradycję. A ta po chrystianizacji Bułgarii została spisana w języku starocerkiewnosłowiańskim. A ponieważ istniały głębokie kontakty bułgarsko-ruskie, wiele zabytków bułgarskiej proweniencji zachowało się w ruskich odpisach. Dotyczy to także tzw. Imiennika carów bułgarskich zachowanego w Izborniku księcia Światosława z 1073 r. Na liście dynastycznej rodu Dulo występuje tajemniczy Awitochol, po nim zaś jego syn Irnik. A wiemy skądinąd, że Irnik był synem Attyli (Swoboda 1967–1968; 1991–1996a).

Skoro zatem tradycję huńską przechował jeden z ludów tureckich, nic nie stoi na przeszkodzie, by przyjąć, że znali ją i ci Turcy, którzy dotoczyli do ugrofińskich Węgrów podczas ich podległości imperium chazarskiemu i wraz z nimi zasiedlili fragmenty Basenu Karpackiego. Może byli to Kabarowie, a więc trzy plemiona chazarskie, z których wywodził się znany później ród Aba, osiadły na stokach gór Mátra, a może Szeklerzy. O tych ostatnich Anonim pisze, że byli oni ludem Attyli, który przyłączył się do Węgrów i walczył przeciwko biharskiemu księciu Menumoroutowi (Kulbicka et al. (wyd.) 2006: 166–167). Może zatem to ten lud mógł być nośnikiem tradycji huńskiej, nawet niekoniecznie przez swe tureckie korzenie, tylko przez

¹¹ Za nim podaję wnioski. Por. też szkic: Szűcs 1975. O wątpliwościach annalistów frankijskich, kim byli nowi przybysze (*Ungri* w *Annales Beriniani* lub może *Hunni* z dodatkiem: *qui et Ungri* w szeregu innych roczników), a może *Awari*, *Pannoni* itp. zob. Kellner 1997: 63–79.

¹² Tradycję tę wyczerpująco analizuje Spychała 2011: *passim*.

kontakt z ludami tureckimi, nosicielami huńskiej tradycji dynastycznej, jak sądził Gyula Kristó (1996: 82–84)¹³.

Wspomnieliśmy przed chwilą o Menumoroucie, czy też Ménmarócie, jak rekonstruuje to imię dzisiejsi filolodzy. To jeden z wielu przeciwników Węgrów przez nich pokonanych. Ale spotkał go inny los niż pozostałych lokalnych władców, gdyż konflikt skończył się ugodą i małżeństwem dynastycznym między Zultą, następcą tronu węgierskiego, a córką księcia biharskiego. Anonimowy kronikarz imię księcia wiązał z faktem, że miał on wiele żon, widząc najwidoczniej w jego podstawie starowęgierskie słowo *menű*, czyli 'ogier'. Dzisiejsi językoznawcy doszukują się w nim turecko-węgierskiej zbitki *men* 'wielki' oraz *marót* 'Morawianin' (Silagi et al. (red.) 1991: 153, przyp. 104). Imię to odsyła nas zatem na Wielkie Morawy, czyli do pierwszego trwałego państwa Słowian zachodnich, na którego struktury natknęli się przybywający nad Cisę i Dunaj Węgrzy. Śladem tego spotkania są choćby wspomniane już wyżej epizody ze Świętopełkiem. Występuje on jako główny przeciwnik Węgrów w Kronice Szymona z Kézy, którego oni pokonali nad potokiem Rákos pod Bánhidą. Co prawda inne podanie mówi, że pokonanym był nie Świętopełk, lecz Marót, ale mistrz Szymon wyjaśnił, że Marót był w rzeczywistości ojcem Świętopełka, który dożywał swoich dni w grodzie Veszprém. Gdy usłyszał o klęsce i śmierci syna, ze zgrozoty zakończył życie (Swoboda 1991–1996b). Należy dodać, że ukryta tradycja wielkomorawska staje się jedną z podstaw opowiadań legitymizujących węgierską obecność w Basenie Karpackim, takich jak wspomniane wyżej podanie o białym koniu.

Jak widzimy, opowiadania kronik o najwcześniejszych dziejach Węgrów nasuwają rozmaite pytania badawcze, kreuja również mity, które w przypadku identyfikacji huńsko-węgierskiej żyją przez stulecia. Jak się wydaje, w opowiadaniach tych dostrzec można racjonalne jądro rzeczywistych stosunków węgiersko-wielkomorawskich, jak również narastanie mitów, które przez wieki stały się elementem węgierskiej tożsamości. Zadaniem historyka jest je wyjaśniać, ale przeniesienie ich ze sfery historii politycznej czy etnicznej w sferę historii szeroko pojmowanej kultury nie deprecjonuje ich znaczenia. Po prostu sprawia, że zaczynamy stawiać im inne pytania badawcze, otwierając nowe pole poznania historycznego.

Źródła

- Domanovszky Alexander [Sándor] (red.) 1937a: *Chronici Hungarici composition saeculi XIV*. In: Szentpétery Emericus [Imre] (red.): *Scriptores rerum Hungaricarum. Vol. 1*. Budapest: Academia Litterarum Hungarica atque Societas Historica Hungarica. 217–505.
- Domanovszky Aleksander [Sándor] (red.) 1937b: *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*. In: Szentpétery Emericus [Imre] (red.): *Scriptores rerum Hungaricarum. Vol. 1*. Budapest: Academia Litterarum Hungarica atque Societas Historica Hungarica. 129–194.
- Homza, Martin 2009: *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava: Libri Historiae; Post Scriptum.
- Karácsonyi Béla (red.) 1936: *Chronica Hungaro-Polonica, pars 1 (textus cum varietate lectionum)*. Szeged: Universitas Szegedensis de Attila József nominata.
- Kotłowska, Anna – Grzesik, Ryszard (wyd.) 2016: *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria łacińska. T. 1: Starożytność. Pisarze najdawniejsi*. Warszawa: Instytut Sławiastyki PAN. (<http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/24?show=full>) (dostęp 17.11.2017).
- Kowalewski, Tadeusz (red.) – Callimachus [Buonaccorsi, Philippus] 1962. *Attila*. Varsoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

¹³ Por też. Kordé 1994 (z dyskusją stanowisk).

- Kulbicka, Aleksandra – Pawłowski, Krzysztof – Wodzinowska-Taklińska, Grażyna – Grzesik, Ryszard (wyd.) 2006: *Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum*. Kraków: Societas Vistulana.
- Silagi Gabriel – Veszprémy László (red.) 1991: *Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag.
- Veszprémy László – Schaer, Frank (red.) 1999: *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. Simon of Kéza, The Deeds of the Hungarians. With a study by Jenő Szűcs*. Budapest – New York: Central European University Press.

Bibliografia

- Bagi Dániel 2005: *Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta Magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történetzemlélete a latin Kelet-közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Bagi Dániel 2008: *Królowie węgierscy w Kronice Galla Anonima*. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności.
- Bäumli, Franz H. 1993: Attila in Medieval German Literature. In: Bäumli, Franz H. – Birnbaum, Marianna D. (red.): *Attila. The Man and His Image*. Budapest: Corvina. 57–64.
- Birnbaum, Marianna D. 1993: Attila's Renaissance in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. In: Bäumli, Franz H. – Birnbaum, Marianna D. (red.): *Attila. The Man and His Image*. Budapest: Corvina. 82–96.
- Classen, Albrecht 2010: Annals and chronicles. In: Bjork, Robert E. (red.): *The Oxford Dictionary of the Middle Ages. Vol. 1*. Oxford: Oxford University Press.
- Grzesik, Ryszard 1993: Attyla a Słowianie. Przyczynek do wyobrażenia o kontaktach huńsko-słowiańskich w średniowiecznych źródłach narracyjnych. In: *Roczniki Historyczne* 59/1993. 33–42.
- Grzesik, Ryszard 1999: *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Grzesik, Ryszard 2012: *Historiografia węgierska*. In: Nikodem, Jarosław – Sikorski, Dariusz Andrzej (red.): *Vademecum historyka mediewisty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 177–185.
- Grzesik, Ryszard 2014: *Hungaria – Slavia – Europa Centralis. Studia z dziejów środkowoeuropejskiej kultury we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN; Fundacja Sławistyczna.
- Homza, Martin 2002: *Mulieres suadentes. Presviedčajúce ženy*. Bratislava: Lúč, vydavateľské družstvo.
- Kellner, Maximilian Georg 1997: *Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa“*. München: Verlag Ungarisches Institut.
- Kersken, Norbert 1995: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes“*. *Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter*. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag.
- Kordé Zoltán 1994: Hun-magyar rokonság. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 274–275.
- Kristó Gyula 1996: *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely.
- Łowmiański, Henryk 1975: Scythia. In: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 5. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 101–119.
- Spychała, Lesław 2011: *Studia nad legendą dynastyczną Arpadów. Między pulpitem średniowiecznego skryby a „warsztatem” współczesnego badacza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Swoboda, Wincenty 1967–1968: Lista władców bułgarskich. In: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 3. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 64–65.
- Swoboda, Wincenty 1991–1996a: Dulo. In: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 8. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 100.
- Swoboda, Wincenty 1991–1996b: Menumorout. In: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 8. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 439–440.

Szűcs Jenő 1975: *Theoretical Elements in Master Simon of Kéza's Gesta Hungarorum (1282–1285 A. D.)*. Budapest: Akadémiai Kiadó; reprint in: Veszprémy et al. (red.) 1999. XXIX–CII.
Wolf, Gerhard 2016: Einleitung. In: Wolf, Gerhard – Ott, Norbert H. (red.): *Handbuch Chroniken des Mittelalters*. Berlin-Boston: De Gruyter. 1–44.

Attila, Svatopluk és a többiek, avagy a magyar történelmi mitológia hősei a középkorban

Összefoglaló

A cikkben olyan alakokat mutatok be, akik a magyarok és Magyarország legkorábbi történetében fordulnak elő az ottani középkori krónikákban. Egy részük mint Attila, örökre bekerült a magyar nemzeti hősök panteonjába, mások mint Svatopluk, a Fejedelemség északi részén élő szlovákok különállásának jelképei lettek, s jelenleg a szlovák hősökhöz tartoznak. A krónikák hősei, a mi szempontunkból, irodalmi hősök, egyúttal a valóságban létező vagy valós életrajzi elemekkel rendelkező személyek voltak (mint Menomurut). Mint történészt, az érdekel, hogy megőrződtek-e a múlttól szóló elbeszélésekben a valós események nyomai. A válaszom pozitív: úgy tűnik, hogy a honfoglalásról szóló leírások jelentős része visszaadja a magyarok kapcsolatait a Nagymorva Birodalom képviselőivel. Ez a nyugati szlávok első tartós állama volt, melyet a későbbi magyarok részben megörököltek.

Redaktor i Węgry – korespondencja Jerzego Giedroycia i Györgya Gömöriego (1958–2000)

Zainteresowanie Jerzego Giedroycia Europą Wschodnią jest czymś zupełnie oczywistym i zostało szeroko przedstawione w literaturze przedmiotu (Giedroyc 1994; Kowalczyk 1999, 2014; Pomian 2001; Korek 2008; Mencwel et al. 2009; Supruniuk 2011). Jednak wątki dotyczące Europy Środkowej (pod tym pojęciem należy rozumieć inne kraje wyszehradzkie niż Polska, czyli Czechy, Słowację/Czechosłowację oraz Węgry) w myśli politycznej Redaktora „Kultury” należą do znacznie mniej zbadanych tematów, z czego płynie wnioski, że „sprawa węgierska” nie leżała w centrum jego zainteresowań. Mimo to Instytut Literacki opublikował dwie pozycje związane z Węgrami: w 1959 roku rewizjonistyczną minipowieść węgierskiego pisarza, Tibora Déryego (Déry 1959), a rok później tom pod redakcją Czesława Miłosza pt. „Węgry” (Miłosz 1960), również wpisującą się w nurt rewizjonistyczny, popierany ówczesnie przez Redaktora.

Wertując numery paryskiej „Kultury” (i „Zeszytów Historycznych”) w poszukiwaniu wątku węgierskiego oraz autorów węgierskich, można z łatwością natrafić na nazwisko George’a/Györgya Gömöriego. Niewątpliwie, ten węgierski emigrant z 1956 r. był w pewnym sensie korespondentem „Kultury” w zakresie literatury (w mniejszym stopniu polityki) węgierskiej, a zarazem korespondentem w zakresie literatury (a także polityki) polskiej w emigracyjnych wydawnictwach węgierskich (np. w wydawanym w Paryżu od 1962 r. „Irodalmi Újság” albo w monachijskim „Új Látóhatár”) oraz w anglosaskich wydawnictwach literackich (np. w Books Abroad, noszącym od 1977 r. nazwę World Literature Today). Był to węgierski emigrant, literaturoznawca, wykładowca akademicki w Anglii, a także poeta był swoistym „łącznikiem” pomiędzy polską a węgierską emigracją, również jego działalność docierała do obu krajów (utrzymywał żywe kontakty z literatami i naukowcami zarówno z Polski, jak i z Węgier).

Nawiązanie kontaktu listownego pomiędzy Giedroyciem i Gömörim nastąpiło na początku roku 1958, kiedy młody, przebywający już na wychodźstwie Gömöri napisał do Giedroycia. „Natknąłem się po raz pierwszy na czasopismo Giedroycia w polskiej sekcji BBC bądź w Oksfordzie” – wspomina po latach w nieopublikowanym artykule i dodaje: „Byłem zafascynowany periodykiem, którego nowo przybyli uchodźcy z Węgier mogli tylko zazdrościć”. Sytuacja obu panów była diametralnie odmienna – Giedroyc przebywał na emigracji już od dawna (tak naprawdę od 1939 r.), a „Kultura” wychodziła od ponad dekady, uzyskując dosyć duże wpływy natury intelektualnej, w mniejszym stopniu i politycznej zarówno wśród emigracji politycznej, jak i w PRL-u. Koniec lat 50. i początek lat 60. był okresem, kiedy Redaktor wykazał żywe zainteresowanie rewizjonizmem, czyli poparciem „nurtu antysystemowego” w obrębie myśli komunistycznej. Sam adresat listów znalazł się na „emigracyjnym bruku” nieco wcześniej. György Gömöri (ur. 1934) jako student kierunku hungarystyki i polonistyki (jeszcze przed maturą zapoznał się z podstawami języka w Czytelnicy Polskiej na kursach legendarnego nauczyciela Istvána Varsányiego), był jednym z organizatorów marszu studenckiego z 23 października 1956 roku, który doprowadził do rewolucji w Budapeszcie. Po stłumieniu powstania przez Związek Radziecki Gömöri był zmuszony do wyjazdu. Pod koniec listopada 1956 roku przyjechał do Anglii i znalazł się w gronie młodych osób przyjętych na studia w Oksfordzie (St. Antony’s College). Jego losy potoczyły się klasyczną ścieżką naukowca w świecie

zachodnim: studia zakończone w Oksfordzie (uzyskując stopień *baccalaureus litterarum*), kilka stypendiów w latach 60. (w Indonezji i na Harvardzie), praca na renomowanych uczelniach amerykańskich (Berkeley) i angielskich (Birmingham, Cambridge). Przez dekady György Gömöri był badaczem literatury polskiej i węgierskiej, tłumaczem, głównie poezji i dzieł polskich na język węgierski, częściowo także na angielski, jednocześnie sam był autorem wielu tomów utworów poetyckich w języku węgierskim. Gömöri był aktywnym członkiem wychodźstwa, pisząc wiele krótszych i dłuższych artykułów do prasy emigracyjnej lub tłumaczeń polskich wierszy (głównie w „Irodalmi Újság”, „Új Látóhatár”, „Nemzetőr”).

Znaczną część korespondencji pomiędzy Giedroyciem i Gömörim, siłą rzeczy, zajmują sprawy techniczne – Redaktor zamawia poszczególne teksty lub akceptuje pomysły węgierskiego emigranta, informuje o ukazaniu się tekstów. Wielkim wyzwaniem dla wydawcy „Kultury” – jak można wyczytać z tych listów – jest sprawa tłumaczeń tekstów węgierskich na język polski: choć Gömöri, będąc polonistą, kontaktował się listownie z Giedroyciem po polsku, większość tekstów do „Kultury” i „Zeszytów Historycznych” napisał po angielsku i z tego języka były później przekładane na polski. Za namową Giedroycia młody emigrant podjął się w 1963 roku trudu przełożenia rewizjonistycznego tekstu pióra Gyuli Oszkó, ale w końcu nic z tego nie wyszło, „dosłownie tłumaczony” przekład okazał się straszny, jak pisze Redaktor do swego adresata. Na emigracji nie było osób znających język węgierski na wystarczająco wysokim poziomie, więc stałą tłumaczką tekstów węgierskich w Instytucie Literackim była mieszkająca w Warszawie i pracująca dla krajowych wydawnictw Camilla Mondral. Pośredniczył pomiędzy nią a Redaktorem sam Gömöri, ale jako tłumaczka funkcjonowała w oficjalnym świecie PRL, nie można było jej zaangażować w większe przedsięwzięcia.

Swego adresata Giedroyc prosił wiele razy o uzyskanie jeszcze niedrukowanych utworów (tj. samizdatów) dla Instytutu Literackiego z oczywistym zamiarem ich opublikowania, jednak węgierski emigrant miał mocno ograniczone możliwości w zdobywaniu niepublikowanych rękopisów dla drugiego obiegu na Węgrzech – od końca lat 60. György Gömöri odwiedzał ojczyznę regularnie, ale nie na tyle często, żeby mieć kontakty z nieoficjalnym światem literackim (który, dodajmy na marginesie, był mniej liczny niż polskiego odpowiednika). Z korespondencji wynika, że Redaktor był otwarty na pomysły Gömöriego (np. w sprawie antologii wierszy polskich i węgierskich na temat rewolucji węgierskiej 1956 r. czy węgierskiego numeru „Kultury”), lecz z tych inicjatyw – głównie z przyczyn finansowych – nic nie wyszło.

Z listów Jerzego Giedroycia do Györgya Gömöriego jasno wynika, że Redaktor paryskiej „Kultury” (nazywając siebie „kompletnym ignorantem” w sprawach węgierskich) w większości przypadków akceptował pomysły i propozycje swego odbiorcy, czyli przeznaczone dla czasopisma rękopisy. Co ciekawe, jeden z punktów zwrotnych w dziejach Europy Środkowej, czyli rok 1956, pojawia się w tej korespondencji powierzchownie. Giedroyc nie dzieli się swymi myślami na temat rewolucji węgierskiej (czy nawet polskiego października), choć, jak wspomnieliśmy, Gömöri był jednym z organizatorów marszu solidarności 23 października 1956 r. w Budapeszcie. Temu zjawisku, jak się zdaje, nie trzeba się dziwić – kiedy nastąpiło nawiązanie kontaktu pod koniec lat 50., byliśmy po stłumieniu rewolty nad Dunajem, a Giedroyc – za sprawą Juliusza Mieroszewskiego – wyciągnął już wnioski z „lekcji węgierskiej”: zmiany w krajach bloku sowieckiego mogą odnieść sukces, jeśli będą natury ewolucyjnej (czyli będą trzymały się metody „małych kroków”), a nie, jak to się działo nad Dunajem, rewolucyjnej, wybuchu społecznego, który skutkuje interwencją (w przypadku Węgier: zbrojną) „Wielkiego Brata”, czyli Związku Radzieckiego.

Z kolei w 1968 r. nastąpiło pewne ożywienie w korespondencji, co ma związek z wielką polityką i sytuacją polityczną w regionie. Rok ten, który Giedroyc określał „kluczowym momentem”, przyniósł najgłębsze treści w kontaktach listownych z Gömörim. Na początku roku

Redaktor spytał swego odbiorcę, czy nie zechciałby on pojechać do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w charakterze „specjalnego korespondenta” z zapewnieniem pokrycia wydatków w celu relacjonowania sytuacji politycznej oraz stosunku Niemców do Polaków. Z tej „tajnej misji” nic nie wyszło, jednak inną podróż do regionu udało się zrealizować – Gömöri w trakcie Praskiej Wiosny udał się do czeskiej Pragi na kongres slawistyczny i wrócił na Zachód przez Węgry, zwiedzając ojczyznę pierwszy raz od 1956 r. W jednym ze swych listów Redaktor odniósł się analitycznie do sytuacji politycznej regionu jeszcze przed interwencją wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji, a zamawiając reportaż instruował adresata, na co ma zwracać uwagę – przede wszystkim na nastroje społeczeństwa. Bodajże tylko ten jeden raz Giedroyc szczerze odsłonił emocje przed młodszym prawie o trzy dekady odbiorcą.

Oprócz poważnych spraw Redaktor prosił swego odbiorcę o drobne przysługi – jak np. o „dyskretne doręczenie” listu i książek Władysławowi Bartoszewskiemu na kongresie PEN-Clubu w Wiedniu w 1975 r. Jerzy Giedroyc prosił Gömöriego o zamówienie stenogramów sejmowych od 1957 r., a także o składy osobowe poszczególnych uniwersytetów. Z kolei Redaktor udzielał informacji np. o miejscu zamieszkania Marka Hłaski czy Witolda Gombrowicza.

Większość listów Giedroyc napisał do Györgya Gömöriego w latach 1960–1970. Najwięcej listów pochodzi z lat 1958–1959 (nawiązanie kontaktu i współpracy), 1962–1963 (publikacja węgierskich rewizjonistów, pomysł antologii poezji o 1956 r.), 1967–1968 (ferment polityczny w regionie), listy z lat 1970 stają się coraz krótsze i bardziej rzeczowe. W latach 1980–1990 częstotliwość w korespondencji pomiędzy Giedroyciem i Gömörim wyraźnie maleje.

Dzięki współpracy z Jerzym Giedroyciem Györgyowi Gömöriemu udało się opublikować w „Kulturze” ponad 10 artykułów (esej, sprawozdanie, wspomnienie, fragment pracy doktorskiej) oraz jeden wiersz, ponadto trzy recenzje do „Zeszytów Historycznych”. Warto podkreślić, że większość tych prac została ogłoszona w „dekadach niewoli”, więc jeszcze przed 1989 r., a po transformacji, zmieniającej zasadniczo życie polityczne i społeczne w naszym regionie (a także miejsce i znaczenie paryskiego czasopisma), rzadko pojawiają się artykuły węgierskiego emigranta.

Korespondencja pomiędzy Polakiem i Węgrem prowadzona była w oschłym, wyważonym, można by rzec – nader oficjalnym, a jednocześnie bardzo uprzejmym stylu: od zwrotu „Drogi Panie” zaczynał się prawie każdy list, a kończył na zdaniach: „łączę serdeczne pozdrowienia” lub „Najlepsze pozdrowienia”. Jerzy Giedroyc pisał skądinąd „suchą”, ale staranną i poprawną polszczyzną, używał „starych wyrazów” (zamiast bibliografia bibliografja). Zwraca uwagę całkowity brak informacji prywatnych, rodzinnych: np. kiedy nastąpił rozwód Györgya Gömöriego w 1978 r. i miała miejsce półtoraroczna przerwa w ich korespondencji, węgierski emigrant tłumaczył je „problemami rodzinnymi” (György Gömöri do Jerzego Giedroycia, 4 lutego 1979 r., AIL). W tych listach nie ma również wzmianek o narodzinach dzieci (dwie córki z pierwszą żoną, dwaj synowie z drugą), o kłopotach zdrowotnych, problemach zawodowych. Jedyne momenty, kiedy Redaktor okazuje jakieś emocje wobec swego adresata, jak już wspomnieliśmy powyżej, pojawiają się w burzliwym 1968 r. György Gömöri pod koniec sierpnia tego roku pojechał na kongres slawistów do czeskiej Pragi i właśnie wówczas nastąpiła zbrojna interwencja sowiecka (i innych państw bloku sowieckiego) kładąca z zewnątrz kres czechosłowackiej próbie naprawy systemu socjalistycznego. W tych tragicznych dniach Redaktor napisał: „bardzo jestem niespokojny co do Pana losów. Trafił Pan w rzeczywiście pasjonujący moment, ale również bardzo niebezpieczny. W każdym razie proszę o możliwie natychmiastowy znak życia po powrocie” (Jerzy Giedroyc do Györgya Gömöriego, 23 sierpnia 1968 r., AIL). Po tym, jak to nastąpiło, Redaktor napisał: „bardzo się ucieszyłem, że Pan wrócił cały i zdrowy z wojażu, ale naprawdę zaklinam Pana, by stał się Pan stachanowcem i artykuł-essay o swoich wrażeniach przysłał możliwie natychmiast” (Jerzy Giedroyc do Györgya Gömöriego, 13 września 1968 r., AIL).

Analizując współpracę pomiędzy Giedroyciem i Gömörim można stwierdzić, że dochodziło do pewnych zgrzytów – węgierski emigrant często prosił Redaktora o korektę swoich artykułów, ponieważ te zawsze były tłumaczone z angielskiego na polski (choć Gömöri jako profesor polonistyki opanował język polski na dosyć wysokim poziomie, co wyraźnie widać w jego listach, ale celniej wyrażał swoje myśli jednak w „języku-pośredniku”). Jego prośby w większości przypadków nie zostały jednak spełnione. Gömöri kilka razy prosił (czy wręcz domagał się, co naturalne) o wypłacenie należnego honorarium, raz nawet (w 1999 r.) „ogłosił strajk”, pisząc do Redaktora: „niestety aż do dnia dzisiejszego honorarium nie dotarło do mnie. Przed załatwieniem tej sprawy niestety nie mogę Panu posłać korespondencji Woroszyłskiego. Po załatwieniu sprawy, owszem, wyślę materiały” (György Gömöri do Jerzego Giedroycia, 6 października 1999 r., AIL).

W latach 80. i 90. intensywność korespondencji Jerzego Giedroycia i Györgya Gömöriego widocznie się zmniejsza – piszą do siebie coraz krótsze listy (zaledwie po kilka zdań, głównie prośby), w dodatku coraz rzadziej (np. w roku 1991, 1992, 1993 i 1994 nie napisali ani jednego listu). W tym okresie nie pojawia się wątek polityczny (obecność którego można było zauważyć w latach 1967–1968, choć trzeba zaznaczyć, że najważniejszym partnerem w dyskusji o polityce, o strategii politycznej paryskiego czasopisma był nie węgierski emigrant, lecz Juliusz Mieroszewski, który zmarł w 1976 r.) i prawie nie ma mowy o procesie transformacji w Europie Środkowej (okrągłe stoły, wolne wybory czy formowanie demokratycznych rządów w poszczególnych krajach). György Gömöri w 1988 r. wystąpił z inicjatywą napisania artykułu o ocenie ery Kádára (w maju tegoż roku z pozycji pierwszego sekretarza KC Węgierskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zrezygnował wieloletni przywódca János Kádár, będąc jednocześnie powołanym na stanowisko prezesa partii komunistycznej, co miało raczej symboliczne znaczenie, bo funkcję tę stworzono specjalnie dla niego). Jednak Redaktor nie skorzystał z tej oferty, pisząc w odpowiedzi, że ma już zamówiony artykuł na ten temat (który jednak nie ukazał się w „Kulturze” i nie do końca wiadomo, kto miał go napisać).

Ostatni list został wysłany z Maisons-Laffitte na początku 2000 r., pół roku przed śmiercią Redaktora (dotyczył korespondencji Gömöriego z Wiktorem Woroszyłskim, która nie została przyjęta do druku w „Kulturze”, jednak Redaktor starał się zamieścić ten materiał w jakimś polskim miesięczniku).

Zapoznawszy się z całością korespondencji Jerzego Giedroycia i Györgya Gömöriego można wnioskować, że stroną aktywną (aktywniejszą) był węgierski emigrant: to on występuje z propozycjami wydawniczymi dla Redaktora (np. w sprawie węgierskiego numeru „Kultury”, antologii polskich i węgierskich wierszy o rewolucji w 1956 r., wznowienia *Nienasyenia* Witkacego – choć żadna z tych inicjatyw nie została zrealizowana). Gömöri często (czy też częściej niż Redaktor) wychodził z propozycjami tematów do druku w paryskim czasopiśmie, głównie o życiu intelektualnym na Węgrzech i w Polsce, o postaciach węgierskiego życia literackiego (Tibor Déry, József Lengyel, Gyula Illyés), oraz z pomysłami na recenzje książek o tematyce węgierskiej (np. publikacji Jerzego Roberta Nowaka o Węgrzech czy powieści *Kamienna tablice* Wojciecha Żukrowskiego) – większość tych propozycji, dodajmy, została zrealizowana.

Współpraca Jerzego Giedroycia i Györgya Gömöriego przyniosła wymierne korzyści dla obu stron – bo z jednej strony Redaktor miał „pod ręką” eksperta, korespondenta, pośrednika od spraw węgierskich dla „Kultury” i „Zeszytów Historycznych”, dzięki czemu tematyka węgierska była obecna na łamach paryskich czasopism przez dekady. Z drugiej strony, węgierski polonista-literaturoznawca uzyskał w ten sposób forum, możliwość przekazu swych myśli w jednym z najważniejszych periodyków polskiej emigracji, gdzie mógł reprezentować „węgierski punkt widzenia”, co z kolei przyniosło Györgyowi Gömöriemu pewną rozpoznawalność w kręgach

polskiego uchodźstwa politycznego (w 1969 r. pisze do Redaktora: „zawiązałem kontakty z Polonią w Chicago – przyjęto mnie bardzo serdecznie. W tym zresztą pomogła moja »sława« – dzięki współpracy z „Kulturą”, György Gömöri do Jerzego Giedroycia, 2 lutego 1969 r., ALL). W dodatku, Węgier uzyskał stały i łatwy dostęp do wydawnictw Instytutu Literackiego, które były później przedstawiane i recenzowane w czasopismach węgierskich lub anglosaskich, więc także promowane wśród czytelników szerszego kręgu, z czego korzystał również Giedroyc. Redaktor pośredniczył w kontaktach z innymi emigrantami-literatami (Gombrowiczem, Mroźkiem, Hłaską), których dzieła Gömöri tłumaczył na język węgierski.

Punkt kulminacyjny współpracy Giedroycia i Gömöriego przypada, jak już wyżej wspomnieliśmy, na okres zainteresowań Redaktora paryskiej „Kultury” rewizjonizmem. W tym duchu publikował Giedroyc na przełomie lat 1950–1960 wspomniane już książki, czyli minipowieść Tibora Déryego prezentującą świat węgierskiej rewolucji widziany oczami psa (Déry 1959) oraz tom esejów *Węgry* na temat rewolucji węgierskiej 1956 roku w opracowaniu i tłumaczeniu późniejszego noblisty w dziedzinie literatury, Czesława Miłosza (ukazał się m. in. dłuższy szkic Pétera Kende oraz Hungaricusa, czyli Sándora Fekete) (Miłosz 1960).

Redaktor opublikował w swym czasopiśmie szkice pióra Györgya Gömöriego o ważniejszych postaciach węgierskiego rewizjonizmu – Józsefie Lengyelu, założycielu pierwszej partii o orientacji marksistowsko-leninowskiej na Węgrzech w 1918 r., i który po upadku Republiki Rad wybrał emigrację na Zachodzie, potem na Wschodzie, gdzie padł ofiarą czystek stalinowskich i przez 18 lat był represjonowany (GUłag, więzienie, zsyłka) i dopiero w 1955 r., na fali odwilży, mógł wrócić do ojczyzny. Lengyel był zatem idealnym dla Giedroycia „kandydatem” na „promocję rewizjonizmu” w wydaniu węgierskim, wszak krytykował komunizm będąc komunistą i poznał system od wewnątrz (Gömöri 1975). W 1972 r. Redaktor był gotów nawet przedrukować część jego powieści *Szebesítés* (będącą powieścią-kluczem w dorobku Lengyela, rozrachunkiem z ruchem komunistycznym, a także samą ideologią, przynajmniej co do odrzucenia stalinizmu), ale na łamach „Kultury” ukazała się zaledwie jedna jego nowela (Lengyel 1964).

Drugą postacią obecną w korespondencji Giedroycia i Gömöriego był pisarz Tibor Déry, który tak jak Lengyel był komunistą starej daty i w okresie międzywojennym przebywał na emigracji na Zachodzie, a system sowiecki wprowadzony na Węgry po 1945 r. otworzył mu drogę do kariery, dzięki czemu stał się uznanym pisarzem. Déry w latach 50. był zwolennikiem linii politycznej premiera Imre Nagya, popierał rewolucję węgierską 1956 r., za co rok później został skazany na 9 lat więzienia (więc kiedy w Instytucie Literackim ukazała się po polsku jego książka *Niki*, odbywał właśnie karę pozbawienia wolności wymierzoną przez reżim Kádára). Déry został uwolniony dzięki amnestii w 1960 r. Wrócił on do oficjalnego życia literackiego, a w ostatnich latach życia mieszkał i tworzył w willi nad Balatonem. Giedroyc opublikował w „Kulturze” trzy nowele Déryego (Déry 1965, 1979, 1984; wszystkie w tłumaczeniu Camilli Mondral, co jednak, ze względu na sytuację tłumaczką, nie zostało zaznaczone) oraz szkic o jego twórczości pióra właśnie Györgya Gömöriego (1969).

Oryginalne listy (przynajmniej znaczna ich część, tj. 104 listy) Jerzego Giedroycia do Györgya Gömöriego znajdują się w zasobach Biblioteki Narodowej w Warszawie, które podarował BN sam adresat w 2006 roku (Zakład Rękopisów, sygn. Akc. 17803). Całość korespondencji znajduje się w Archiwum Instytutu Literackiego w podparyskim Maisons-Laffitte (ok. 265 listów), na podstawie których został przygotowany ten artykuł (kwerendę w Maisons-Laffitte umożliwiło piszącemu te słowa stypendium Muzeum Historii Polski). W chwili obecnej przygotowuję krytyczne wydanie ww. korespondencji, które ma się ukazać w pierwszej połowie 2018 r.

Moim zdaniem korespondencja Jerzego Giedroycia i Györgya Gömöriego jest malutką, ale ważną cegiełką budującą wspólną, polsko-węgierską współpracę i, co równie ważne, jest to

jeszcze niezbadane źródło dotyczące współpracy polskiej i węgierskiej emigracji politycznej na Zachodzie po II wojnie światowej.

Bibliografia

- ALL: Archiwum Instytutu Literackiego (Maisons-Laffitte)
- Déry Tibor 1959: *Niki*. Paryż: Insytut Literacki.
- Déry Tibor 1965: Synowa. In: *Kultura* 212/6: 26–56.
- Déry Tibor 1979: Co przyniósł dzień. (Październik 1972). In: *Kultura* 386/11: 30–33.
- Déry Tibor 1984: Za czerwonym murem. In: *Kultura* 441/6: 30–41.
- Giedroyc, Jerzy 1994: *Autobiografia na cztery ręce*. Warszawa: Czytelnik.
- Gömöri György 1969: Tibor Déry. In: *Kultura* 266/11: 127–133.
- Gömöri György 1975: József Lengyel: buntownik i świadek. In: *Kultura* 337/10: 134–137.
- Korek, Janusz 2008: *Paradoksy paryskiej „Kultury”. Styl i tradycje myślenia politycznego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kowalczyk, Stanisław A. 1999: *Giedroyc i „Kultura”*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Kowalczyk, Stanisław A. 2014: *Wena do polityki. O Giedroyciu i Mieroszewskim*. Warszawa: Znak.
- Lengyel József 1964: Mały, gderliwy starszy Pan. In: *Kultura* 205/11: 3–32.
- Mencwel, Andrzej et al. 2009: *Jerzy Giedroyc: kultura-polityka-wiek XX. Debaty i rozprawy*. Praca zbiorowa. Materiały z konferencji naukowej na Uniwersytecie Warszawskim, 25–27.09.2006. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Miłosz, Czesław 1960: *Węgry*. Paryż: Insytut Literacki.
- Pomian, Krzysztof 2001: *Jerzy Giedroyc. Redaktor – polityk – człowiek*. Praca zbiorowa. Lublin: Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Supruniuk, Mirosław 2011: *Uporządkować wspomnienia. Nieautoryzowane rozmowy z Jerzym Giedroyciem*. Toruń: Wydawnictwo Cycero.pl.

Szerkesztő és Magyarország – Jerzy Giedroyc és Gömöri György levelezése (1958–2000)

Összefoglaló

A cikk két emigráns, Jerzy Giedroyc és Gömöri György levelezését (1958–2000) vizsgálja. A lengyel emigráció legfontosabb politikai-kulturális folyóiratának számító, a Párizsban kiadott és Giedroyc által szerkesztett „Kultura” magyar vonatkozású írásainak döntő többsége az 1956-os menekült, Gömöri György nevéhez fűződik. Az irodalomtörténész–műfordító–költő Gömörinek köszönhetően a „Kultura” hasábjain a magyar tematika rendszeresen jelen volt (tudományos tanulmány, esszé, recenzió formájában). Giedroyc és Gömöri együttműködése mindkét félnek előnyös volt: a szerkesztő egy megbízható, közép-európai valóságban jártas szerzőnek adhatott helyet lapjában, míg az Insytut Literacki kiadványainak híre és tartalma eljutott a magyar emigráció és az angolszász tudományos élet lapjaihoz. Jerzy Giedroyc és Gömöri György több évtizeden átívelő együttműködése a második világháború utáni magyar–lengyel kapcsolatok egyik eddig kevésbé ismert része.

Szerzők / Autorzy

Agnieszka BARÁTKA, PhD-hallgató / doktorantka
Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
abaratka@gmail.com

BORBÁS Gabriella Dóra PhD, adjunktus / dr, adiunkt
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Katedra Lingwistyki Stosowanej (Budapeszt)
borbas.gabriella.dora@btk.elte.hu

Grzegorz BUBAK PhD, habilitált adjunktus, tanszékvezető / dr hab., adiunkt, kierownik
zakładu
Jagelló Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Krakkó)
Uniwersytet Jagielloński, Zakład Filologii Węgierskiej (Kraków)
grzegorz.bubak@uj.edu.pl

DÁVID Mária, oktató / wykładowca
Külgazdasági és Külügyminisztérium, Balassi Intézet (Budapest)
Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Spraw Zagranicznych, Instytut Balassiego (Budapeszt)
drvidamia@gmail.com

Dorota DZIEWOŃSKA-KISS PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Lengyel Filológiai Tanszék (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Katedra Polonistyki (Budapeszt)
dziewonska.dorota@btk.elte.hu

GIZIŃSKA Csilla PhD, egyetemi adjunktus, tanszékvezető / dr, adiunkt, kierownik katedry
Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
csilla.gizinska@uw.edu.pl

Ryszard GRZESIK prof. dr habil., a történeti munkacsoport vezetője / prof. zw. dr hab., kierownik
Zakładu Historii
Lengyel Tudományos Akadémia, Szláv Intézet (Poznań)
Polska Akademia Nauk, Instytut Sławistyki (Poznań)
grzesik@man.poznan.pl

Anna GRZESZAK PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt
Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
anna.grzeszak@uw.edu.pl

HEGEDŰS Rita PhD, oktató / dr, wykładowca
Humboldt Egyetem, Szláv Intézet (Berlin)
Uniwersytet Humboldtów w Berlinie, Instytut Sławistyki
rita.hegedues@rz.hu-berlin.de

HORVÁTH Csaba PhD, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető / dr hab., prof. KRE, kierownik katedry
Károli Gáspár Református Egyetem, Modern Magyar Irodalmi, Összehasonlító Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszék (Budapest)
Uniwersytet Reformacki im. Gáspára Károliego, Katedra Literatury Współczesnej, Porównawczej i Teoretycznej (Budapeszt)
horvath.csaba@kre.hu

HORVÁTH Kornélia PhD, habilitált egyetemi docens / dr hab., prof. PPKE
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék (Piliscsaba)
Uniwersytet Katolicki im. Pétera Pázmánya, Katedra Literaturoznawstwa Węgierskiego
horvath.kornelia@btk.ppke.hu

Henryk JANKOWSKI prof., egyetemi tanár, tanszékvezető / prof. zw. dr hab., kierownik katedry
Adam Mickiewicz Egyetem, Ázsia-tanulmányok Tanszéke (Poznań)
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Katedra Studiów Azjatyckich
henko@amu.edu.pl

KELLERMANN Viktória szabadúszó műfordító és kulturális programszervező / tłumaczka literatury pięknej, organizatorka wydarzeń kulturalnych
kellermannv@yahoo.co.uk

Paweł KORATOWSKI PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt
Adam Mickiewicz Egyetem, Finnugor Tanszék (Poznań)
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Filologii Ugrofińskiej
pawkorn@amu.edu.pl

KOUTNY Ilona PhD, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető / dr hab., prof. UAM, kierownik zakładu
Adam Mickiewicz Egyetem, Finnugor Tanszék (Poznań)
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Filologii Ugrofińskiej
ikoutny@amu.edu.pl

KOZAK Ildikó lektor / lektorka
Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
i.kozak@uw.edu.pl

LADÁNYI Mária prof., egyetemi tanár, tanszékvezető / prof. zw. dr hab., kierownik katedry
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Katedra Lingwistyki Stosowanej (Budapeszt)
ladanyi.maria@btk.elte.hu

LAGZI Gábor PhD, habilitált docens, I. Titkár / dr hab., I. Sekretarz
Magyarország Nagykövetsége (Varsó)
Ambasada Republiki Węgierskiej (Warszawa)
Gabor.Lagzi@mfa.gov.hu

MAGYARI Sára PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt
Partiumi Keresztény Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék (Nagyvárad)
Chrześcijański Uniwersytet Partium, Katedra Języka i Literatury Węgierskiej (Oradea)
saramagyary@yahoo.com

MÁRKU Anita PhD, kutató / dr, badaczka
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont (Beregszász) és ELTE BTK (Budapest)
Zakarpacka Wyższa Szkoła Węgierska im. Franciszka II Rakoczego, Centrum Badań Językoznawczych im. Antala Hodinki (Berehowo) i ELTE WN (Budapeszt)
anita.marku22@gmail.com

NAGY Julianna PhD, lektor / dr, lektorka
Jagelló Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Krakkó)
Uniwersytet Jagielloński, Zakład Filologii Węgierskiej (Kraków)
julianna.nagy@uj.edu.pl

NAGY László Kálmán PhD, egyetemi docens / dr, prof. UJ
Jagelló Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Krakkó)
Uniwersytet Jagielloński, Zakład Filologii Węgierskiej (Kraków)
laszlo.nagy@uj.edu.pl

PAP Andrea PhD-hallgató / doktorantka
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Językoznawcze Studium Doktoranckie (Budapeszt)
andipap@gmail.com

PAP Dániel lektor / lektor
Adam Mickiewicz Egyetem, Finnugor Tanszék (Poznań)
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Filologii Ugrofińskiej
papdaniel@gmail.com

PÁSZT Patrícia PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt
Jagelló Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Krakkó)
Uniwersytet Jagielloński, Zakład Filologii Węgierskiej (Kraków)
patricia.paszt@uj.edu.pl

PAULÓNÉ DEME Krisztina lektor / lektorka
Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
krisztina.dem1@gmail.com

Szymon PAWLAS PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt

Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
szymon.pawlas@uw.edu.pl

Kinga PIOTROWIAK-JUNKIERT PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt

Adam Mickiewicz Egyetem, Finnugor Tanszék (Poznań)
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Filologii Ugrofińskiej
kinga.piotrowiak@gmail.com

SITKEI Dóra, PhD-hallgató / doktorantka

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Językoznawcze Studium Doktoranckie (Budapeszt)
sitkeidora@gmail.com

Anna SOBCZAK, PhD-hallgató / doktorantka

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Językoznawcze Studium Doktoranckie (Budapeszt)
anna.w.sobczak@gmail.com

Adam SZABELSKI, PhD-hallgató / doktorant

Adam Mickiewicz Egyetem, Történeti Intézet (Poznań)
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Historii
szabelskiadam@o2.pl

Elżbieta SZAWERDO PhD, főelőadó / dr, starszy wykładowca

Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
eszawerdo@uw.edu.pl

SZILI Katalin PhD, habilitált egyetemi docens / dr hab., prof. ELTE

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Katedra Języka Węgierskiego jako Obcego (Budapeszt)
szili.katalin@btk.elte.hu

TÖRÖK Katalin PhD, egyetemi adjunktus / dr, adiunkt

Varsói Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék
Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki
katalin.torok@uw.edu.pl

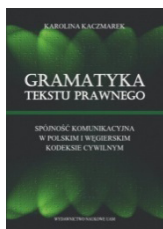
VÁSÁRI Melinda, doktorjelölt, az ELTE-BTK Digitális Bölcsészeti Központ munkatársa, a Balassi Intézet, valamint az ELTE-BTK Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszékének óraadó tanára / doktorantka, pracovník Cyfrowego Centrum Humanistycznego oraz wykładowca w Katedrze Komparatystyki Literackiej i Kulturowej WN Uniwersytetu im. Loránda Eötvösa i Instytutu Balassiego
vasari.melinda@gmail.com

VERES-GUŚPIEL Agnieszka PhD lektor / dr, lektorka
Jagelló Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Krakkó)
Uniwersytet Jagielloński, Zakład Filologii Węgierskiej (Kraków)
agnieszka.veres-guspiel@uj.edu.pl

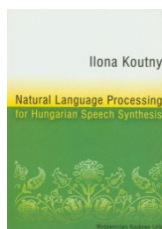
VISKY András PhD, egyetemi docens / dr, prof. nadzwyczajny
Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
Károli Gáspár Református Egyetem, Színháztudományi Tanszék (Budapest)
Uniwersytet im. Babeşa-Bolyaiego (Kluż-Napoka)
Reformacki Uniwersytet im. Gáspára Károliiego, Katedra Teatroznavstwa (Budapeszt)
viskyandras@gmail.com

VLADÁR Zsuzsa PhD, habilitált egyetemi docens / dr hab., prof. ELTE
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék (Budapest)
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Katedra Lingwistyki Stosowanej (Budapeszt)
vladar.zsuzsa@btk.elte.hu

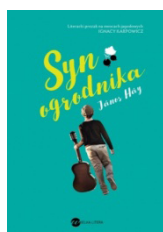
A Magyar Szak munkatársainak publikációi / Publikacje pracowników Filologii Węgierskiej UAM

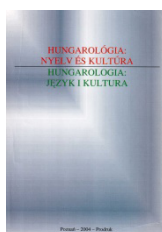
Kaczmarek, Karolina 2016: *Gramatyka tekstu prawnego. Spójność komunikacyjna w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 258 s.

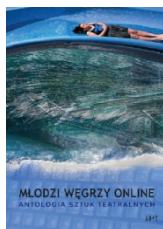
Koutny Ilona 2008: *Natural Language Processing for Hungarian Speech Synthesis*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 200 s.

Háry János 2016: *Syn ogrodnika*. Warszawa: Wielka Litera. 260 s. (ford. / przeł. Jolanta Jarmołowicz, Magdalena Biniecka, Maria Jęcz, Weronika Kasprzak, Magdalena Roguska, Karolina Szymanowska-Szymańska, Karina Ślęzak)

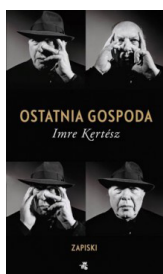
Koutny Ilona (szerk. / red.) 2004: *Hungarológia: nyelv és kultúra. Hungarologia: nyelv és kultúra*. Poznań: ProDruk. 244 s.

Németh Ákos – Tasnádi István – Háry János 2013: *Młodzi Węgrzy online. Antologia sztuk teatralnych*. Warszawa: Agencja Dramatu i Teatru „ADIT”. 152 s. (ford. / przeł. Jolanta Jarmołowicz, Miłosz Cybula, Sylwia Bogdańska, Iga Nowak)

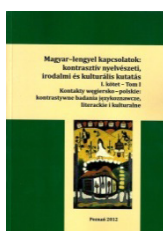
Koutny Ilona – Jarmołowicz, Jolanta – Gizińska Csilla – Fórizs Emília 2000: *Węgiersko-polski słownik tematyczny. Magyar-lengyel tematikus szótár*. Poznań: ProDruk. 438 s.

Imre Kertész: *Ostatnia gospoda. Zapiski 2001-2009*. W.A.B. Warszawa 2016. (Ford. / przeł. Kinga Piotrowiak-Junkiert)

Kinga Piotrowiak-Junkiert 2014: *Świadomość zwrócona przeciwko sobie samej. Imre Kertész wobec zagłady*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN. 320 s.

Koutny Ilona – Dávid Mária – Németh Szabolcs – Kornatowski, Paweł (szerk. / red.) 2012: *Magyar-lengyel kapcsolatok: kontrastív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás. Kontakty węgiersko-polskie: kontrastywne badania językoznawcze, literackie i kulturalne*. Poznań: ProDruk. I. kötet / tom I: 372 s., II. kötet / tom II: 172 s.

